HAZÁNK

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS

II
60

VI. KÖTET

BUDAPEST
AIGNER LAJOS
1886

302405

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Abafi Lajos: Török János része a magyar szabadságharcban 628
Doby Antal: II. József korából 473
Dudás Gyula: Szerb és német iratok 1848-ból 557
Hamary Dániel: Március 15-ike 1848-ban 470, 549
Hőke Lajos: A pozsonyi országgyülés 413
— — Az 1848. májusi és juniusi hónapok 496
— — A pesti országgyűlés 561, 652
— — A függetlenségi harc 1848—49-ben 723
Kanyaró Ferenc: Apor Péter feljegyzése a husvétről 559
Krivácsy József: Komárom feladása 1849-ben 620
Megjegyzések Krivácsy cikkére; *Id. Szinnyei József* és *Hamary Dániel*-től 625
Márki Sándor: Adatok 1790-ből 481, 576, 667
Id. Szinnyei József: Komárom 1848—49-ben 450, 530, 603, 693, 769
— — Történeti repertórium 478, 637
Thallóczy Lajos: Gúnyszó az 1832—33-ki országgyülésre 475, 559
Thim József: Szerbia és a szerb mozgalom Magyarországon; *Risztics János* után 641, 752
Torma Károly: Gr. Gyulai Ferenc tbrk emlékiratai 1714—87. 401, 509, 590, 681, 740
V. J.: Lapok egy kis város multjából 720
Váli Béla: Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz 474
Vasváry Ferenc: A Noszlopy-féle összeesküvés 435
Vetter Antal: Az 1848—49-ki szerb támadás 522

VI. kötet 1. FÜZET. Ára 60 kr

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1886. JUNIUS.

TARTALOM:

Torma Károly: Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai 1714—1787. — **Hőke Lajos**: A pozsonyi országgyűlés. — **Vasváry Ferenc**: A Noszlopy-féle összeesküvés. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Hamary Dániel**: Március 15-ike 1848-ban. — **Tárca**: II. József korából, **Doby Antal**-tól. — Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz. **Dr. Váli Béla**-tól. — Gúnyszó az 1832—33-ki országgyülésre, **Thallóczy Lajos**-tól. — Uj genealogiai mű. — Történeti repertórium 1886. **Id. Szinnyei József**-től.

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK"

HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy A «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egy felől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek íróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgedt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1886-ban is ötives havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsü rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

V. Ferdinánd király.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

GRÓF GYULAI FERENC TÁBORNOK EMLÉKIRATAI 1714—1787.

I.*

Hogy restséggel ne vádoltassam, ámbátor ezen jegyzőkönyvecskémben semmi olyas dolgot nem láthat senki is, a mit a megírt Históriákból nem láthatna valaki, és nem is jegyzek csak egyféle dolgot, hanem sok oly dolgot, a mely militare, sok olyat, a mely oeconomicum, s még egyebecskét is talán elegyíthetek közibe: mindazonáltal olyakat írok, a melyekbe(n) benneforgottam, és majd mintegy szükségesnek tartottam valami jegyzést róla hagynom. Itten semmi rendet nem tartok, se egy dologban való hosszas continuatiót, se esztendőknek s napoknak feljegyzését, mert: 1-mo magam is megfelejtkeztem róla; 2-do a mi hadakozások s nagyobb dolgok, azokat az megírott Históriákból meglát-hatni, — és így írom a szerént, a mint eszemben jutnak, és a mint csak könnyebben célomnak folytatásához hozzájuthatnék.

Kezdettem ezen notatióimat írni, Istennek sz. segedelme velem lévén, 15-ta Maji, Sz.-Sófia napján, Trésztián** 1766-ban, esztendeimnek pedig 50-nedik esztendejében.

Gyulai Ferenc.

Gene(a)logiát nem írok, mivel aztat a levelekből és a gene(a)logica deductióból meg lehet látni. Mely szerént csak így kezdem el:

A nagyatyánknak, gróf Gyulai Ferencnek volt két felesége, az első volt Barakonyi-leány, Lónyai familiából való, a másik volt Kapi Mária, a Kapi-familiából való.

Az első asszonytól való fia volt gróf Gyulai Ferenc, a ki is mindjárást ifjúságában az felséges austriai ház szolgálatjára állott, és szolgálatjának jutalmául in a(nno) 1700 úgy, mint obrister egynéhány akkori corpusocskákból egybeformáltatott

* Az emlékiratra s szerzőjére vonatkozó tudnivalókat a befejező közleményben fogom közreadni. T. K.

** Trestya, vagy Tresztia, magyar néven Nádfalva, az egykori Zaránd megye brádi járásában.

magyar gyalog regimentet kapott; nem is volt addig több gyalog magyar regiment az felséges austriai háznál, hanem ez volt az legelső; magának szerencséjét addig vitte, míg generalis feldmarschall-lieutenant lett s úgy is holt meg; a regimentjének pedig egyenlő rangot szerzett az német regimentekkel, mivel sokáig csak úgy volt rang nélkül és granádéros-compagniák nélkül, mint a nationalis regimentek szoktak lenni; de nagy industriája és szorgalmatossága által mind a rangot, mind a granádéros-compagniákat regimentjének megnyerte. Különben is igen jeles, tanúlt, okos és jó katona ember volt. Ezen gróf Gyulai Ferenc úrnak (ki is elsőszülött-egytestvére volt az édesatyánknak) volt telesége a gubernatori gróf Bánffi György házból való, a kitől voltak két fiai; egyike gróf Gyulai Ferenc obrister, a másika gróf Gyulai Samuel generalis-feldwachtmeister, kedves öcsém-uraimék. Hogy g. Gyulai Ferenc öcsémuram obrister, és az öcscse g. Gyulai Samuel öcsémuram generalis, annak nem maga az oka, mivel válván-válva jó katona és szép szolgálatot tett az elmúlt terhes hadakozásokban, úgymint ab a(nn)o 1740 usque ad annum 1748, és tanúlt s igen olvasott ember. Mely szerént a szerencse nem egy; azért szerencse a szerencse! És így az testvéröcscse tavaly, úgymint in a(nno) 1766 lett generalis-feldwachtmeisterré az én regimentem obristerségéből, és tétettetett a felséges udvarainktól [udvarunktól] brigadérossá Erdélyben a székely és oláh nationalis regimentek felett, a mely is nem régen, hanem csak két-három esztendőkkel ezelőtt álla fel. Ezen g. Gyulai Samuel generalis kedves öcsémuram is érdeme szerént ment elé, mivel jóltanult, igen olvasott s jó szolgálatot tett ember, és ab a(nno) 1740 usque ad annum (a[nn]o) 1748 minden hadakozásokban benne és kezem alatt volt; s kezdette a szolgálatot úgy mint közember, vagyis voluntér, s úgy ment gradatim elébb-elébb; nemkülemben a közelebb hat esztendeig tartó Prussussal való igen nehéz és terhes szolgálatokban is szüntelen benne volt, és az én csekély nevemet viselő regimenttel egyetemben, úgy mint obrister, igen nevezetesen és jól viselte magát.

A második asszonytól való fia volt gróf Gyulai István, az édesatyánk. A ki is még ifjúságában, 18 esztendős korában, az akkori ország-fejedelme Rákóczi szolgálatjában állott, és oly vitéz ember volt, hogy 18 esztendős korában ezeres-kapitány volt, és az fejedelmet addig szolgálta, mint akkori urát, míg országlásából az felséges austriai-ház kihajtotta s magát recipiálta Constantinápolba, a mint hogy úgy tudom, hogy Rákóczi fejedelem Constantinápolban vagy a körülette való helyekben is holt meg. A fejedelem elesvén országlásától, az ország az homagiumot letette az felséges austriai-háznak, az atyánkkal egyetembe(n), s hazatelepedett; sok esztendeig gazdáskodott. Azt beszélette az atyánk,

s mások előtt is igen tudva való dolog volt, hogy az mely francia követ volt az Rákóczi fejedelem ármádájánál, sok és nagy igéretekkel forgolódott az atyánk körül, hogy a francia király szolgálatjára álljon, a mint akkor sokan állottak által, úgymint az az híres Bercsényi s mások; de az atyánk semmiképpen szolgálatot venni a franciánál nem akart, hanem hazaszállott. Egy üdő mulva főstrásamesteri apertura adatván az testvérbátyja generalis-feldmarsall-lieutenant gróf Gyulai Ferenc úr nevét viselő regimentnél, ezen említett bátyja az édesatyánkat főstrásamesteri characterbe a felséges austriai-ház tetszésével betette, és csakhamar vicecolonellussá lett, s csakhamar azután obristerré és regiments-commendánssá is lett. Ezalatt az felyebbemlített bátyja meghalván, adattatott a regiment gróf Pálffi Ferenc úrnak; azonban előjő az franciával való hadakozás 1736 esztendő körül, a mint lehet olvasni az könyvekből, midőn Olaszországban Párma körül Quastállának az a nagy megütközés és harc vala, a holott ama híres commandérozó-generalis Morsi elesék és más sok hercegek és nagyurak, a mint hogy a francia ármáda diadalmat is vett az mi ármádánkon; ekkor a regiment (a mint egyéb alkalmatosságokban is mindenkor) magát igen distinguálta, kiváltképpen az 2. granadéroscompágnia. Ekkor az atyánk is különösen viselte magát, mert nem dicsekedésből írom hogy édesatyánk volt, de oly vitéz ember volt, hogy ritka volt; s ahoz nagytestű, erős, robustus, erős természetű, szép ember volt. Adja az Úristen, hogy csekély familiánkból soha is jobb katona ne légyen, csak olyan! Ezen actióban az atyánk hátúl az farán veszedelmes lövést kapott, de ugyancsak az Úristen kigyógyítja belőle, és ugyanakkor Pálffi Ferenc úr meghalván — úgy jut eszembe, hogy az ugyanakkori actióban kapott lövés mia* —: mely szerént egy esztendőben felséges császárunk ő felsége az édesatyánknak ugyanaztat az regimentet kegyelmesen conferálja, a mellett Trésztiát (a melyet Stangwiell [Steinville] generalis indebite elfoglalt és halálával az camarának általhagyott) is visszaadja ő felsége, és a mellett camerariusnak is kegyelmesen resolvál[ja] ő felsége. Az édesatyánknak is dolgát az Sz.-Úristen annyira rendeli bölcs és szent tetszéséből, míg maga is generalis feldmarschall-lieutenanttá lészen. És in a(nno) 1758 13-tia novembris Gyalakutára menvén a gróf Lázár Jánosné, kedves atyánkfia temetésére — a holott magam is jelen voltam és mind haláláig mellette voltam —, megbetegedvén szegény a praedicatio alatt, az udvarház előtt általellenbe(n) egy kis parasztházba(n)

* Jól jutott eszébe, mivel gr. Pálffi Ferenc (Rudolf-Lőrinc) tábornok Nagy Iván szerint (*Magyarország családai* IX. k. 60. l.) csakugyan a pármai ütközetben 1734. jun. 29-én — tehát nem mint Gyulai mondja «1736 körül» — kapott sebében halt el Stomfán 1735. márc. 24-én.

meghal, és testét mindjárt le is szállítottam Maros-Németibe(n), s ott temettetett is el.

Már tovább menvén a dologban (és ha jó rendet nem tarthatok, arról nem tehetek), az édesatyánknak felesége volt báró Bánffi Judith, édesanyánk-asszony, méltóságos báró és gubernialis consiliarius Bánffi Zsigmond úr egytestvér-nénje, Teleki-leánytól való. Ezen felyebbnevezett édesszüléimnek — a mint jut eszembe(n) — talán 14 gyermekei voltanak, de azokból élők actu vagyunk s maradtunk Istennek sz(ent) tetszéséből 4-gyen, úgymint: *első* méltóságos l. báró Alvinczi Gáborné, gubernialis consiliariusné, gróf Gyulai Kata, kedves nénémasszony; *második* az én csekély személyem; a *harmadik* g. Gyulai József öcsém-uram; a *negyedik* g. Gyulai Lajos öcsém-uram.

Az édesatyánk mikor megholt, a mint eszembe jut, volt 74 vagy 75 esztendős. A mint felyebb írtam, igen erős, robustus complexiójú ember; jól ett, de azonközben hetenként két-három napja is volt, a melyet megtartott devotióúl, és a mint a reformatus atyafiak szoktak, estvig nem ett; ordinarie kevés bort ivutt s azt is nem az erőssit, hanem inkább csigert ivutt és sert, hanem mikor kedves emberei között volt — minthogy igen szerette a közönséges és szép társaságokat — akkor igen erősen ivutt, és ugyan ritka ember volt az, a kit ki nem ivutt, és soha az ember tőle nem hallotta volna, hogy csak a fejét is fájlalta volna az ital miá. Igen devotus, imádkozó ember volt. Soha se kávét, se egyebet — akár volt újság, akár nem — a szájába nem vett, míg süveglevéve elsőbben nem imádkozott. A szokott reggeli- és estvéli imádságait mindenkor térdenállva tette; és én megvallom, hogy soha reformatus emberben azt nem láttam (holott én is tudom, mit tészen a reformatus ember, mit hiszen s nem, mert én is az voltam s abban születettem volt), a mit az édesatyánkban; mert soha az Úristent nem emlegette úgy, hogy süvegecskéjét meg ne emelítette volna, és soha egy kereszt mellett is el nem ment úgy, hogy az süvegecskéjét meg ne em(e)lítette volna, és meg ne emlékezett volna Christus-urunk passiójáról, szenvedéséről, és valamikor harangoztak az catholicusoknál reggel, délbe(n), estve imádságra, mindenkor imádkozott; úgy tudta az catholicusok innepeit, mint akármily született catholicus.

Már tovább, a mint felyebb írám, minekutánna a felséges austriai-ház szolgálatjára állott, minthogy az regiment ab erectione usque ad annum 1741 mind Olaszországban volt, a mely üdő alatt, intercalariter azt írom, hogy el ne felejtsem, hogy ebből a regimentből, a mely is igen sokáig Mantuában lakott vagy quarnirozott, a mint egy igen nagy embertől hallottam, huszonkétezer ember holt ki s temettetett el Mantuában csak, — tehát az édesatyánk többire mind a regimentnél szolgálatja mellett continuus-

kodott, hanem minden két-három esztendők alatt kevés üdőre lefordúlt, s meg-meg visszament.

Azalatt az édesanyánk mind a jószágnak, mind minékünk, gyermekeinek, igen jó gondjokat viselte. Mert meg kell vallani, hogy oly jó gazdaasszony volt, hogy ritka. A mellett igen jámbor, szelid, és imádkozó asszony volt; de a mellett ha megharagudt, kemény-nézésű asszony volt. Az országból soha ki nem volt, hanem csak egyszer volt Debrecenig.

Továbbá midőn felséges császárunk, hatodik Cároly ő felsége 1740-be(n) meghal, és halála által igen nagy zűrzavar esik, és consequenter nagy hadakozással az austriai-ház ellen in a(nno) 1741 Olaszországból is a regimentek igen kevés hijján mind kijöttenek: ekkor az édesatyánk is kijővén a regimentjével, a regiment ordereztetik Bavaria felé az ellenség eleibe(n); maga pedig mint generalis ordereztetik a magyarországi szélekbe Morva felé Sckáletz nevű helységbe(n), az holott is az magyar insurgensek voltak s az akkor újjonnan felállított magyar gyalog-regimentek. Együdővel az austriai-ház részéről a mi dolgaink jól menvén, az mi trupp(j)aink előre mennek, s a keze alatt való truppok a nagyobb corpusokhoz csatoltatnak, s az édesatyánk hazabocsáttatik.

Mely szerént az édesatyánk is, minthogy az gyermekeit igen szerette, erőssen az gazdasághoz fog; szép jószágokat vált; szépen keresett; az oeconomiát industriose és nagy szorgalmatossággal amplificálja; ujjadon-ujj nagy szőlőket épit: egyszóval oly statusba(n) hágy bennünket, négy gyermekeit, hogy ámbátor most négy részre is légyen az akkori egy jószág osztva, mindazonáltal becsületesen élhet mindenik belőle az erdélyi mód és szokás szerént. Igaz, hogy szegénynek jó módja is volt benne, mert azután-osztán, hogy hazaszállott, egyvégtibe(n) mind helybe(n)ült a jószágiban s dolgaihoz látván az Isten megáldotta; jószágaiból a mi jött beszedegette; olykor-olykor, kivált kétszer vagy háromszor az trésztiai bányájában is nevezetes szerencséje volt; a mellett esztendőnként a regimentjétől is a szokott fizetésit bevette.

Jól élő ember volt; igen jó szívvel látta az embert; sokan is járták, mert minden ember szerette; nem is ok nélkül, mert kit-kit igen megbecsült s igen örömest szolgált akárkinek is; kivált a hazájabelieket különösen szerette és distingválta. A mint szokták mondani, igen nemzete-szerető ember volt, meg is mutatta voltaképpen, mert egy proprietarius a regimentjénél annyi ifjat nem segitett elé, mint ő szegény. Igaz, hogy jó ideje volt akkor az proprietariusoknak; de bezzeg nincs most, se nékem, se más proprietariusnak; de ez nem csuda, mert az dolgok mindenkor változók voltanak s úgy is lésznek örökké!

Pompás ember éppen nem volt az édesatyánk; a mellett az épitést is éppen nem szerette, de jól cselekedte, mert ha pompás

ember lett volna és az épitést szerette volna: soha annyit nem aquirált volna. Reánk hagyta az épitést. Jól látta mind ő szegény, mind pedig boldog emlékezetű méltóságos ipam, Erdély(i) gubernatora, dicsőséges nagyhírű-nevű gróf Haller János úr, hogy oly idők jőnek elé, az hol az ember semmit is nem keres (a mint hogy úgy is van, mert most bizony semmit sem keresünk s épithetünk, ha az eleink fundamentumot [nem] hagytanak). Azért is kerestek szorgalmatosan; úgymint az felyebbemlített méltóságos gubernator úr, méltóságos napam-asszonynyal, Daniel Sófia asszonnyal ő nagyságával a dévai dominiumot s egyebeket is. Az édesatyánk pedig mindazokat, a melyek az aquisitionalis leveleiből és az testamentumából kitetszenek. És ha az édesanyánk addig élhet vala (de sokkal elébb holt meg), míg az édesatyánk, jóval több keresményeik volt(ak) volna, mivel igen takarékos nagygazdasszony volt; a férfiú pedig a takarékosságra és házi-vigyázásra csak nem születtetett úgy reá, mint az asszonyember; azért is valamint szükséges a gazda a háznál, úgy éppen oly szükséges az gazdaasszony is a háznál.

A ki szép curiositást és élő-dispositiókat akar látni egy gyermekeit szerető atyától, az valójában ha megolvassa és látja az édesatyánk testamentumát, tanúlhat belőle; és azt is megtanúlhatja, hogy kell igyekezni egy atyának a gyermekei között halála után is az atyafiúi szeretetet és egyességet kicélozni és megnyomósitani. De azonkívül is az jószágoknak elosztásában is részekre: meg kell vallani, hogy nincsen a világon az az itélőmester, a ki oly s jobb osztályt tett volna, mint ő szegény. Nem is csuda: mert senki is jószágainak mivoltát, dolgainak belsőségeket senki is jobban nem tudhatja, mint önnönmaga az ember.

Már mégyek csekély személyemre.

Úgy tudom, hogy 1714-be(n) születtem novembernek a végén, vagy pedig decembernek az elein,* és voltunk, vagyis lettünk kettősen; az elsőszülött voltam én, a második pedig István nevű öcsém, a ki is mintegy 17 és 18 esztendős korában holt meg.

Nékem pedig oly üdőben, a midőn már járdagoltam, oly történetem történt Oláh-Andrásfalván: az ház mellett mindjárt lévén egy gyalog-pallócska, mint gyermek által akartam menni a majornéhoz tojásért (mivel a gyermek igen szereti a tojást), azonba(n) két kopó egybeláncolva megindul ugyan általmenni a pallócskavállún, s engemet becsülettel letaszítanak a patakba, szerencsére úgy estem fővel lefelé a patakba, hogy nem volt kő, hanem ama lágy porond, az öreg majorné is kinlévén látta, és hamar

* Született (ő és ikertestvére István) Bervén, Alsó-Fehérmegyében, 1714. november 27-én, a mint az erre vonatkozó feljegyzést Emlékiratainak vége felé látni fogjuk.

odafutván kivészen, s Istennek hálá semmi bajom miája nem történt.

Nődegelvén, az édesanyánk kereszténi módon és az istenifélelemben neveldegélt, és elsőbben a háznál taníttatott praeceptor által, annakutánna üdővel az enyedi reformatum collegiumba küldett s ott taníttatott mindaddig, míg-míg a rhetoricán is általmentem. Eljővén az üdő, hogy édesszüleink továbbra is gondolkodjanak rólam: az édesatyánk azon volt, hogy katona légyek, azt tartván, hogy «szabónak szabó fia, csizmadiának csizmadia fia, katonának katona fia»; a mellett az is igaz, hogy egy nemesembernek illendőbb és szebb mestersége nincsen, mint a katonaság. De ennek is úgy kell lenni, ha a vocatió hívja arra, mert katonák sem lehetünk mindnyájan, úgy statisták sem lehetünk mindnyájan. Továbbá az édesanyánk meg azt akarta volna, hogy katona ne légyek. Igaz, hogy szeretett is, s sok igéreteket tett csakhogy katona ne légyek, sőt azt is igérte, hogy olykor-olykor el is küld Bécsbe is. A mint hogy akkor csakhamar az édesatyánk Bécsben lévén Trésztiának visszaadása sollicitatiója végett, megindít egy kis négylovú-kocsin, tudniillik a maga kocsiján-lován egy kocsissal és egy szakácsságot tudó szolgával, tőlem küldvén fel Bécsbe(n) az atyánknak a trésztiai leveleket. A midőn már mennénk Győrnek, innét csak nem messze Győrtől valami erek lévén, ottan a Duna-vize nagy volt, és feltolván a vizet, oly nagy volt, hogy a lovak úsztak, de ugyancsak keskeny lévén az ér, Isten segedelmével szerencsésen általmentünk, és a levelek sem áztak meg. Annakutánna Bécsbe is szerencsésen felmenvén, az édesatyánknak a trésztiai leveleket megadtam. Sokáig nem is mulattunk akkor Bécsben, mivel az édesatyánk a trésztiai dolgot Isten ő sz. felsége segedelmével elvégezvén, csakhamar mind az édesatyánk, mind én Erdélybe haza- s visszajöttem. S ugyan azután csakhamar Trésztiát az erdélyi Camara kezünkbe visszaadja felséges uraink parancsolatjára. Ide azt annectálom, hogy el ne felejtsem: 1-mo, hogy ámbátor Trésztia örökös Kapi-jószág és valójában, a mint szokták mondani, az akkori commendérozó-generalis (a ki is igen bányász-ember volt) indebite vette el s halálával általhagyta az Camarának, *annak is volt oka miért*; mindazonáltal meg kell vallani, hogy az édesatyánk hosszas üdőkig való munkával, sollicitatióival, hosszas Bécsben való lételeivel egynéhány versben, s következendőképpen igen nagy költségeivel nyerte vissza, a mint ez az testamentumából és az actákból megtetszik; s azt tartom, hogy ha a pármai actióban oly vitézül nem viselte volna magát, talán ma is a Camaránál volna, mely miá ámbátor ősörököse volt az édesatyánknak, de respective majd mint egy keresménynek lehet quoquomodo mondani, — ugyanezért hagyta az édesatyánk a testamentumában és az részekre való osztályban a fiú-ágat illető

nyílban, vagyis részben; 2-do én egynéhányszor jártam az győri útat fel s meg le, de soha úgy ott nem járhattam, hogy legalább lejövet valami kis fátálisocskám ne lett volna. — Ezen bennléte-livel az édesanyánk is meghal a testvérinél Maros-Sz.-Királyt. Mihelyt meghal szegény, én is azonnal eltökéllem magamat a katonaságra. A mint hogy nem sok üdő mulva az édesatyánk visszasietvén Olaszországba(n) a regimentjéhez, Bécs felé mégyen s engemet is magával viszen. A holott is majd esztendőt mulattunk. Azalatt az üdő alatt engemet kompágniás-kapitánynak tészen, még pedig gránádéros-kapitánynak. Maga szegény Bécsből Olaszországba(n) indul, engemet pedig Erdélybe(n) küld verbungra. Ide is azt annectálom, hogy bezzeg jól ment akkor a verbung, mert nem győzték küldeni a mundurt; a mennyi mundur jött, mihelyt jött, csakhamar betöltettük emberrel; nem is volt nékem egy emberre több adva 1 német-forintnál, ebből 2 márjást a recrutának adtunk, 1 márjást annak, a ki fogadta, 3 garast pedig az hegedűseknek. Jól jut eszembe, hogy az első verbuáns a regimentből (mivel akkor csak ez az egy gyalog-regiment volt) egy Nétz nevű német kapitány volt. S úgy ment a recruta, hogy egymást érte. De bezzeg nem úgy van ám a dolog most, hanem nehezen és drágán kapja az ember a recrutát.

Az francia hadakozás után mindjárt bekövetkezék a törökkel való hadakozás, a melyben is nemhogy nyertünk volna, de sokat vesztettünk. Qui(d)quid sit, az édesatyánk omnimode, valamint s valahogy a regimentjét Olaszországból ki akarván hozni, addig sollicitál, addig munkálódik, hogy a regimentjének kijövetele a felséges udvartól megengedtetik és ordereztetik egyenesen le Belgrád vagy Landor-Fejérvár felé az török előtt álló armádánkhoz, még pedig sietséggel, úgy, hogy megindulván Pármából marserozott a regiment az Adriaticum- vagyis a Velencés-tenger mellé. Ottan egy kis Porto Gorro nevű portusocskánál hajókra ültenek és általmentenek a tengeren Triest nevű városhoz s portushoz, s ottan kiszállván a tengerről követték útjokot az ármáda felé. Itt meg kell jegyezni, hogy ottan Porto Gorro és Triest között nem szélesebb az az tenger, hanem csak 100 vízi-méjföld, és ha jó szele van s nem contr(i)arius szele, tehát 24 óra alatt általmehetni. A mellett azt is feljegyzem, hogy a köznép igen örömest volt Olaszországban s nehezen jött ki, mely miá a tengeren némely része majd csak hogy revoltát nem kezdettenek, de elejét vették s exemplum is tétettetett.

A regiment leérkezvén Pétervárádra és onnat a belgrádi ármádára (a mely is még meleg-ősszel volt), én is innet Erdélyből odamenék. És minthogy Belgrádnak accorddal való feladásával a törököknek, vagyis tőlünk a törökök részére, a békesség közöttünk és a törökök között megesék: egyebet nem láthaték, hanem éppen

midőn a békességről való tracta tractálódott és meg is forrott, tehát azon alkalmatossággal egy practicus katona, Süttő nevű hadnagy (a kit is az atyánk igen szenvedhetett) csak reádobola, hogy senkinek is hírt ne tégyünk, és menjünk a török ármádára. Úgy is leve. Mert lóra ülénk és odamenénk, s az ármádát keresztülkasul megnézvén, azon törökökkel, a kik berendeltettek vala Belgrádba a fortaliciumot a mieinktől általvenni, azokkal Belgrádba mi is bemenénk, az egész ceremonialét látók, és az mi ármádánkra visszamenénk. Annakutánna még egy darabig ott nem messze Belgrádtól Zemlyén nevű helynél [Zimony] táboroztunk, s azután egy üdő mulva, midőn már jó hideg volna, hogy csak alig állhatjuk a várban, házakban, — quártélyra oszták az egész ármádát, és eloszlánk. A mi régimentünknek nagyobb részét tevék Tömösvárhoz nem messze a Bánatusba, más részét pedig Biharvármegyébe Ot(t)omány felé, a tavaszig ottan is maradánk. Ide azt annectálom, hogy mi azon háborúban semmit is a törököktől nem nyerénk de elvesztők Oláhországot vagyis Havasalföldét, amellett Orsovát, Belgrádot, Serviát s cetera. De bezzeg a szegény embereink ugyan holtak úton-útfélen, mindenütt a sok holttest között jöttünk vissza; Péterváradján az útcákon 20 és több holttest is hevert, a kik szegények a pestisbe(n) holtanak meg; mik csak úgy jártunk közöttek, mintha csak elalutt emberek között jártunk volna.

Eljövén a tavasz, a mi regimentünk meg-meg visszaorderezteték, s indula Olaszországba, ugyanis Pármába, a honnat kijött vala, és meg-meg Triest felé menénk a tengeren által Pármába, a holott is egész karácsonig valánk. Őszszel meghala felséges császárunk VI-dik Károly császár ő felsége, és parancsolat jővén a bécsi felséges udvartól, hogy homagiumunkat letégyük az mostan dicsőségesen uralkodó felséges császárnénknak-királynénknak, Maria Therésia ő felségének, a ki is elsőszülett leánya felséges hatodik Károly császár ő felségének: a juramentumot letevők a pármai piacon.

Karácson után mindjárt commendéroztaték az egész regimentünk Toscaniába, vagy a mint mondják Florentia-országába(n). A mint hogy az hegyeken által már mászánk — a pontremuli úton — Szárzana nevű hercegi residentián [által], helységinek a lukkai kis respublicának. Onnat Pisa nevű városnak; az holott is egy templomnak igen hágós tornya van, úgy tetszik, mintha mindjárt ledőlne, de úgy van szánszándékkal építve; ezen templomnak igen szép nagy piaca vagyon. Ugyan ezen a piacon forételizáltattam,* vagyis rovattattam ** ki obristlieutenantnak, vagyis

* Forvértizáltattam = előléptettettem.
** Vagy: «*ruháztattam*», mivel a szót alig olvashatni.

v(ice)colonellusnak igen sok uraságoknak s dámáknak jelenlétekben. A mint hogy az édesatyánk akkor nagy szép ebédet adott az jelenlévő uraságnak s dámaságnak az commendérozó-generalis Wachtendon ő excellentiájával egyetemben.

Onnat marséroztunk nem messze, Florentia városához közel, valami kis mezei-városocskákba, úgymint: Semiratoba, Empoliba és körülette. Ugyanezen alkalmatossággal a commenderozó-generalis Wachtendon ő excellentiája az országot visiterozván-járván, engemet is magával vitt szegény, úgy másokat, s ezek között akkor obrister, most pedig generalis-feldmarschall Nádasdi ő excellentiáját. Megjárván az országot keresztül-kasul, visszajövet jövünk ama híres Sziena nevű városnak, a hova is Róma 100 olaszméjföld. Innet mi négyen, úgymint: gróf Nádasdi úr, magam szegül-végül s még más két német stabtisztek resolváljuk magunkat Rómába menni. A mint hogy azután 24 óra alatt oda mentünk is a hegyeken által Monte Fiasconenál, a holott is az az híres borivó Fukker * a bor miá megholt s eltemettetett, a kinek is mindjárt az úton alól igen szép sepulchruma van és életének-halálának inscriptiója. Rómába(n) menvén, ott mulattunk úgytetszik 14 napot, a holott is legelső udvarlásunkat tettük a szentséges pápánál; s csakhamar hogy bejelentettenek, aud(i)entiánk adattatott, és a római szokás szerént az pápának a lábát rendre megcsókoltu(n)k, én is, ámbátor akkor még reformatus voltam; a pápa is nékünk benedictiót adott és igen kegyesen beszéllett velünk hosszasan és statistice, s nagy dolgokról, mintha mi nagy ministeri emberek lettünk volna. Meg kell vallani, hogy nagy boloniai familiából való úr is volt, de a mellett igen tanúlt poli [mívelt] úr volt. Kijövén ő szentségétől mindenikünknek egy-egy igen szép olvasót adattatott, az enyimet ugyan csakhamar egy roszsz szolgám ellopott. Elég az, hogy mindütt az egész Rómában való létünkben nagy szívességgel, díszességgel láttanak az uraságok és dámák, még csak az alvásra sem volt igen sok üdönk; ** kétségkívül hogy az római udvartól jött ki parancsolatúl, hogy minket omnimode divertáljanak, mert ugyancsak hozzáláttanak, kézről-kézre adtanak; ottan minden templomokat, templomoknak rejtékhelyeit, kincseit megmutatták. A sz.-Péter temploma tornyába is felmentünk és a copulába [kupolába], (a melybe[n] 12 ember körülülhet) mi is beléjeültünk. Mindeneket megírni hosszas volna, hanem a ki jobban is akarja tudni, olvassa meg a Rómáról szóló könyvet s ott megláthat mindeneket.

Mi pedig Rómából visszaindulván meg-meg Sziena városának mentünk, s onnat kiki a regimenthez, a hova tartozott.

* Fugger.
** Perse hogy perse!

Ide annectálom azt, hogy Toscania igen különös szép ország. Tengeri portussa is ugyan szép vagyon, a melyet Livornonak hívnak. Az uraság-dámaság igen nagy ebbe(n) az országba(n); a többi között egy bálba(n) Szienában láttam együtt többet 70 dámánál, a kik mind szép virágjában való ifjú dámák voltanak.

Közli: TORMA KÁROLY.

A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS.

— 1847. évi november hó 10-től 1848. évi április hó 11-ig. —

1. Az országgyűlés kezdete.

Apponyi főkancellár és adminisztratorai, az 1847. évi november hó 10-én megnyitandó országgyűlésre mindent elkövettek, hogy az ellenzéken a mult országgyűléseken kitünőbb emberei mellőzve legyenek. Igy maradtak ki: *Beöthy*, *Bezerédy*, *Klauzál* stb. — *Deák Ferenc*, az egyhangulag neki fölajánlott követséget, gyöngélkedését okolva, nem fogadá el. *Nagy Pál*, már az előző országgyűlésben sem kivánt részt venni. A követek házának jelesbjei, a liberalis részen: *Kossuth*, *Szentkirályi Mór*, *Szemere Bertalan*, *Pázmándy Dénes*; a kormány párton: *Somsich Pál*, *Babarczy Antal*, — *gróf Széchenyi István* a pártokon kívül akart maradni. A főrendeknél *gróf Batthyány Lajos* és *Teleki László*, vettek főleg részt a liberalis követek szorosb értekezletén. Az alsóház elnöke, a főpohárnokká előléptetett *Szerencsy István* helyében *Zarka János* kir. személynök lőn.

Legérdekesb volt Pestmegyében Kossuthnak Batthyány Lajos és Kázmér grófok segélyével, megválasztása. Gróf Széchenyi István ezen fölriadva, Sopronmegyében — s itt nem sikerülvén, — Mosonymegyében választatá meg magát Kossuth ellensúlyozására követnek.

Kossuth, ezen év tavaszán, a maga heti lapjában, eddigi terétől az iparügytől eltérőleg, egy pár tüzes politikai cikket eresztett meg. Széchenyi, ki 1841 óta Kossuthnak minden lépését gyanus szemmel kisérte, «*Politikai Programm*» töredékeiben, epébe mártott tollal egy röpiratott tett közzé, melynek végén igy szól Kossuthoz: «A haza szent nevére kérem önt, lépjen le izgatásának veszélyterhes teréről, melyre állott; sőt nemes érzelméhez fordulva esedezem: mondjon le a politikai vezérségről is általában. — A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn s már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agoniáját fogja vívni. — Ha mind a mellett ön végig el akarja járni az egyszer fölvett «nélkületek sőt ellenetek»-féle villi-táncot; ám lássa. Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen; vessen égő kanócot a szántövető lakára,

ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre s töltse meg mérgével a visszatorlás poharát: ám lássa. — Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott, s nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csal-álmait még idején ketté törni elég elszántsággalt bírt s tehetsége szerint igyekezett volna.»

Nagy politikai talentumoknak adatott, magának Kossuthnak is, a jövendő-mondás, sőt a jövendőnek előkészítése. Petőfi Sándor is, még 1846-ban, a béke idején megjövendöli, hogy a világszabadság háborújában fog elesni harc mezején.

Egyébiránt a megyei utasításokat, a kormánypártiakat is, a haladás és a közelgő nagy események szelleme lengé át. «Haladni akarunk mindnyájan, — mond Kossuth, — csak hogy egyik Bécs, másik Budapest felé». Özönvíz előtti példányok, milyenek a mult gyűléseken, noha ritkán, de még találtattak, — ezen már nem léteztek. Csak a horvát követek maradtak mozdulatlanok. Tartományi gyűlésükön azon indítvány újból elvettetik, hogy a protestansok Horvátországban birtokot szerezhessenek; követeiknek mégis megengedték, hogy a magyar országgyűlésen magyarul beszéljenek.

Kossuth, midőn követté föleskették, arra is megesküdött, hogy soha sem fog kormányhivatalt viselni. Mikor aztán nem sokára mégis kormányra jutott, s küldői által magát esküje alól föloldatni kérte, Szentkirályi Mór azt mondta: követtársam csak arra esküdött, hogy kocsiló, nem hogy kocsis sem fog lenni.

2. *Válaszfölirati viták.*

A király az országgyűlést november hó 12-én magyar nyelven megnyitván, s a tanácskozás alá veendő kész törvényjavaslatokkal kisért királyi előadásokat, az országbírónak átadván, a két tábla, mindenek előtt vegyes ülésben, a király által nádorságra kijelölt négy — két katholikus s két protestans — egyén nevét tartalmazó levelét föl sem bontva, közakarattal, egyhangúlag *István* főherceget, a felejthetlen József nádor idősb fiát kiáltá ki az ország nádorává. Az új nádor azonnal elfoglalá a főrendi házban elnöki székét.

A királyi előadások — az előző országgyűlések megannyi folyományainak tárgyai valának: a királyi városok, a katonai élelmezés, az ősiség és örökváltság, a vám s közlekedési eszközök, és ezek előállítására kellő országos pénztár, az erdélyi részek, a büntető törvénykönyv s a börtönök.

Somsich Pál, a kormánypárt vezérszónoka, hosszabb beszédét azon indítványával fejezi be: hogy miután a királyi előadások a nemzet óhajtásaival találkoznak, a rendek, válaszföliratukban mond-

janak hálát a királynak, hogy a nemzethez nemzeti nyelven szólott, a nádor választást megerősítette, a kivánt reformokat maga tette indítványba; jelentsék ki, hogy az ily üdvös reformokat azonnal tárgyalásba veendik; végül kéressék meg ő fölsége, hogy a mult országgyűlésről fölterjesztett sérelmek orvosoltassanak.

Ennek ellenében *Kossuth* viszont beszéde folytán így szólott: «Minél őszintébb elismeréssel fogadjuk a királyi szándok ama nyilatkozatát, annál nagyobb kötelességünk ő fölségének elmondanunk, mik azon akadályok, melyeknek el kell háríttatniok, hogy királyi szándoka teljesedjék. Mert hisz az ország ily szellemű előadásokat már máskor is hallott, mégis csak kevés eredmény mérsékelheti a meghiúsult remények fájdalmát. A siker föltételeinek e kijelölésével tartozunk az ország méltó várakozásának és tartozunk a fölséges uralkodó ház iránti ragaszkodásunknak. Egy gondos pillanat Európa s a monarchia viszonyaira; egy pillanat a politikai láthatáron oly olvashatólag föltünedező jelekre, lehetlen, hogy minden embert, ki ép értelemmel bír, meg ne győzzön, kikép a fölséges ausztriai ház jövendője Magyarország alkotmányszerű kifejlésével kapcsolatban áll . . . .

Ámde hazánk állapotát legközelebbről azon viszony érdekli, melyben mi, az ausztriai monarchia tartományaihoz állunk . . . E viszony a fejedelem egységének, nem az országos önállás föláldozásának viszonya . . . mégis igazságos kivánataink mellőzése azon ürügygyel mentegettetik, hogy teljesedésüket, az ausztriai tartományokra való tekintet nem engedi.

Ámde én ezen imputatio alaposságát kereken tagadom s ismételve állítom, mit a rendek tábláje 1844-ben kimondott, hogy a magyar alkotmányos élet teljes kifejlődése az örökös tartományok mellett lehetséges; és állítom, hogy ha e tekintetben nehézségek forognak fön, ha itt-ott érdekeink összeütközésben lenni látszanak, ezen nehézségek, ezen összeütközés, nem a szövetséges tartományokkali viszony természetéből, hanem ama kormányrendszer divergens irányából erednek, melyek a szomszéd találkozásnak historiai alakját megváltoztatván, a magyar alkotmányossággal irány-ellentétbe jött s e divergentia által érdek-találkozásinkat is összeütközésbe ragadta . . . Meg vagyok róla győződve, hogy ha azon változás közbe nem jön vala, s annak következtében az egyik szövetséges fél állapotának kifejlődése mesterkélt irányban nem vezettetik; a másiké pedig természetszerű kifejlődésében föl nem tartóztatik: sem érdekeink összeütközésbe nem jöttek vala, sem az egy fejedelmet törhetlen hűséggel uraló népek közt a feszültségnek semmi neme nem létezne . . . .

Mit nyujt ama kormányrendszer a királyi háznak ár gyanánt önmagáért? Nyujt talán korlátlan országgyűlési hatalmat? — Nem, mert hiszen az ily kormányrendszer burokratiai gépezetének kor-

látai semmi pótlékot nem adnak, mint épen a — burokratiát. Vagy talán külsegélyt és suprematiát nyujt e rendszer a királyi háznak? Nem! Elannyira nem látom én ezen rendszer föntartását az uralkodó háznak érdekeivel azonosítva, hogy inkább azon véleményben volnék, miként az leszen a Habsburg-ház második alapítója, ki ezen rendszert alkotmányos irányhan reformálandja».

Kifejti azután, hogy az 1790: 10. tc. ellenére, melyben Magyarország önállása, az osztrák tartományokétól függetlenül saját törvényeivel kormányzása kimondatik, a bécsi absolut hatalom hányszor tör át a magyar alkotmány korlátain, a korábbi még orvosolatlan sérelmek felett, újabban az administratori rendszerrel, a horvát tartományi gyűlés önkényű rendezésével s a törvényeknek a végvidéken ki nem hirdetésével. Kivánja, hogy a válaszfóliratban mindezek megemlíttessenek.

Négy napon át tartott a két indítvány fölött a heves vita, melyben egyik fél a másiknak fölhányta, hogy bármely üdvös reformot indítványozzon egyik: a másik azt gyanusítja, leszavazni igyekszik; különösen a kormánypárt, programmjában kijelenté, hogy az ellenzéktől kerülendő szükséges reformok csak azért is meg fogja buktatni, hogy ugyanazzal más alakban ő állhasson elő.

Az ötödik napon gróf Széchenyi István azon közvetítő indítványnyal lépett föl, hogy az 1791: 10. tc.-re hivatkozással kiváló súly fektessék az ország önállására, de a sérelmek csak általában említtessenek meg; mindenek fölött pedig az országgyűlésnek évenként Pesten tartása sürgettessék. Miután Somsich a magáét visszavonta, Kossuth és Széchenyi indítványa közt történt a szavazás. Kossuthé, négy szavazattal többséget nyert, mely Szentkirályi Mór tollával ékesen küldeték át a felső házhoz. A választfóliratot hosszas vita után a főrendek nem fogadák el, hanem a helyett, Szerencsy István pohárnok fogalmazatában egy újabb fölirati javaslatot küldének vissza, melyet viszont az alsó ház nem fogadott el, s Kossuth indítványára, a válaszfólirat a napi rendről levétetett.

3. *Közteherviselés, örökváltság, ősiség.*

A válaszfólirat letétele után, *Szemere Bertalan*, Borsod követe, bővebb fejtegetés nélkül a «közteherviselés» indítványával lépett föl; a mely nap ennek elve — úgymond — alkalmazásba vétetik, ezen leend Magyarország alapja másod ízben letéve. Mondják ki tehát a rendek a közteherviselét elvét, szólítsák föl a főrendeket is a házi s hadi adóra és az országos pénztárra nézve, s elfogadás esetében egy országos választmány kiküldésére. Ekkor mondá Kossuth, a magyar nemesség multját dicsőítő s adómentességét búcsúztató ama monumentalis beszédeinek egyikét, melynek részletét ím adjuk:

«A magyar nemességet egy ezredév historiája, a nemzet lételének talapzatává szentelte föl. Ő írta be a magyar nevet, a jövevény nemzetiség nevét Európa nemzeteinek arany könyvébe, melyből egy ezredév viszonytagságai sok nevet kitöröltenek, de azt nem, melyet belé a magyar nemesség férfi karja írt. Ő vívta első sorban az ország lételének harcait; ő volt Európa táborszeme századokon át, s minden viharokon között is nem tünt föl nagy epochalis eszme Európában, mely a nemesség közrehatása mellett, hamarább vagy később Magyarhon földébe átültetést nem talált volna. — Hogy Magyarország lett, hogy Magyarország van: az ő műve. És a közben a magyar nemesség az, mely jármot tűrni nem tanult soha, mely a szabadság arany fonalát soha kezéből ki nem ereszté, melynek nevéhez egy historiai emlék csatlakozik, minővel az európai szárazföld egyike sem dicsekhetik, — azon historiai emlék, hogy mióta az ország — Magyarország: itt az absolutismus törvényesítve nem lett soha. — Mindez a magyar nemesség műve».

«. . . Hajdan, a honvédelem mindennapi szüksége volt a legnagyobb, az egyedüli köz teher. És a nemesség magát ezen teher alól nem csak ki nem húzta, de sőt egyedül viselé s annak dicsőségében csak rendkívüli alkalmakkor adott részt más néposztályoknak. És teszi ezt annak öntudatában, hogy a herék nem lehetnek hatalmasak. A közteherviselés azon alap, melyen a nemesség politikai súlya fölemelkedik; ez lételének, ez jogainak kútfeje . . . Ha tehát óhajtjuk, hogy a nemesség politikai súlyt s annyi becses historiai előnyei föntartassanak, ennek csak egy útja van, az, t. i. hogy az élettel kiáltó ellentétben álló adómentességről lemondjon; mert az sokáig semmi esetre fön nem tartható . . . Uj tényezők vannak a küszöbön; bebocsátásuk feltartózhatlan, s a lemondás érdeme és így annak bére sem lehetend többé e nemesség egyedüli sajátja.»

Szavazatra bocsáttatván a hármas adó kérdése: a házi adó, — bár a nagybirtokosok féltek, hogy a megyékben hatalmas középnemesség őket túlságos adóval terheli, — többséget nyert; a hadi adó ellenben, mert a nemesség ez adót nem akará, minden felelősség nélkül a kormány önkényének átengedni, — kisebbségben maradt; az országos pénztár elve pedig majdnem általánosan elfogadva lőn. Mind ennek, mind a házi adónak mikénti kivetésére nézve, mindkét tábla együtt tanácskozandó választmányt nevezett ki.

Az örök váltságnak, az illető földesurak részére adandó kárpótlással, kérdésére, valamint az ősiség eltörlésére nézve, szintén országos választmányok küldettek ki. — Mindhárom választmány munkálatát a következő tavaszi nagy események félbeszakíták, midőn a közteherviselés, az örökváltság és az ősiség eltöröltetésének elve kimondatott.

4. *A horvát- s erdélyrészi sérelem.*

A horvátok sérelmét Jozipovics Antal turopolyai gróf abban terjeszté elő: hogy a bécsi kormány a horvát nemességet a tartományi, a turopolyai nemességet a zágrábmegyei gyűlésben eddig gyakorolt személyes részvéttől önkényűleg eltiltá: ennélfogva ő, a mostani horvát követeket törvényesen választottakul el nem ismerheti. E sérelem megvizsgálására bizottság küldetett ki. — A horvát követek tiltakoztak azon törvényjavaslat ellen, miszerint ők a magyar megyékkel magyar nyelven tartozzanak levelezni s belügyeikben ne a horvát vagy illir, hanem a latin nyelvet használni. Vita támadt a fölött is, hogy a drávántúli Verőce, Szerém és Pozsega megyék Magyar- vagy Horvátországhoz tartoznak-e? Kossuth a horvát Osegovics Metellel feleselve azt találta mondani: «Mi az a Horvátország? egy reggelire való!» Megláthatá nehány hónap mulva, mikor Jelachich 40,000 horváttal Magyarországba tört. Húsz év mulva pedig a horvátok, a magyarok által nekik nyujtott fehér lapra azt írták: «Hogy ők nem kapcsolt részek többé, hanem politikailag önálló ország, nyelvök bent és kifelé, kizárólag: horvát; a közös kiadáshoz pedig a mit a horvát fizetni nem bír, pótolja a magyar».

A főrendeknél, a horvát ügyben gróf Batthány Lajos egyebek közt azt mondá: «Nemzetiségünkre nézve el van vetve a mag; annak fölvirágzását nem kell többé féltenünk. Föladatunk már most az, hogy alkotmányosságunkat valóságra emeljük. Nemzeti nagyságunk nem mozdíttatik elő, ha mi, bizonyos jövőben, Magyarország határait, csak nyelvünk honosíthatásáig akarnánk terjeszteni. Bekövetkezhetik még az idő, hogy Magyarország régi határait vissza nyerje s a reményről le kellene mondanunk, ha a nemzet nagyságát a magyar nyelvhez kötnők. Nem a nyelv-rokonság szabja a geographiai határokat. Angol-, Franciaországban, mindenütt szembetünő, hogy elszakadt egy része a nemzetnek, mely ugyanazon nyelvet bírja, s hozzá csatlódott egy más, mely más fajból származott; mi bizonyítja, hogy a politikai rokonságok többet hatnak a nemzet nagyságára, mint a nyelv rokonsága. Azon kell hát lennünk, hogy oly alapot keressünk, mely a szomzéd nemzeteket mágnes gyanánt hozzánk csatolja, oly intézményeket vívjunk ki, melyek bámulásukat, irigylésüket idézzék elő. A kapcsolt részekben létező idegenkedés megszüntetése végett tehát be kell bizonyítanunk, hogy nem vagyunk gyávák az erősek — és zsarnokok a gyöngék ellenében; hogy alkotmányunkat is tudjuk védeni, a külön nemzetiségeket is tisztelni. E tekintetben ránk nézve nincs veszély; mert annyit kívánhatunk, hogy föntartva diplomatikai nyelvül a magyart, belügyeiket illetőleg a latin helyett a horvát mondassék ki, mely minden ellenünk való vádat megszüntetné».

Az 1836: 21. t. c. elrendelte Kraszna-, Közép-Szolnok- és Zaránd megyéknek, valamint Kővár vidékének Magyarországhoz kapcsolását s hogy a törvény még sem hajtatott végre, Kossuth az érdemben tartott remek beszédében okát abban találta, hogy sem a magyar dolgok fölött a magyar kormány, sem az erdélyiek fölött az erdélyi kormány nem intézkedik, hanem mindegyik fölött egyedül a német burokratia. Ez a botrányos dolgok legbotrányosb kulcsa. A nagy szónok nagyszabású beszédei közt alig van egy, mely e tárgy teljes kimerítése, a sérelem alapos meggyőző bebizonyítása, a hazafiság szent érzelmeinek ihletettsége s az előadás ereje és szépsége által oly mélyen hatott s oly osztatlanul megnyerte volna mindenki tetszését, mint e remek beszéd. A kormánypárt, a küzdelemre képtelen, elfogadta Kossuth fölirati javaslatát. A gyűlés elnöke e szavakkal mondá ki a határozatot: «Vannak örömünnepek, miként a magán családok, úgy a nemzetek életében: ilyen ünnepe a táblának e mai nap, melyen megmutatta, hogy midőn nagy nemzeti célok forognak szőnyegen, a pártok el tudnak némulni, vagy önként adják magokat társul azok létesítésére».

E sérelem orvoslását meghozták a nem sokára bekövetkezett események.

5. *Az administratori sérelem.*

Az administratorok elleni sérelmet, a 46 megye közül harminc adá utasításul követeinek. A sérelmek egybegyűjtésére az alsó ház bizottságot nevezett ki, melynek jegyzője Kossuth, a közjog alapján döntő hatást vala Apponyi ellen intézendő. E támadást megelőzőleg a kormány egy királyi leiratot bocsátott az országgyűléshez, melyben úgymond, ő fölsége atyai szívére fájdalmasan hatott a nehány törvényhatóságban támadt aggodalom és ingerültség, mivel hogy ő fölsége, a fönforgó kivételes körülmények tekintetéből, több mégyébe főispáni helytartók kinevezését szükségesnek látott; annál fájdalmasabban, mert ez által sem az ősi alkotmány, sem az 1790: 10. t. c. megsértését nem célozta, hanem egyedül a közigazgatás józan kifejlesztését, a megyei s országos kormányzás hatályos és üdvös sikerítését szándokolta, melylyel a végrehajtó hatalom a törvényesség körét legkevesb részben sem lépte át stb.

E királyi leirat nagy rést ütött az administratori rendszert támadók phalanxában, egyrészt, mert a kormány emberei is sikerrel dolgoztak az ingatag követek körül, másrészt, mert bár általában elismerék Kossuth lángeszét, páratlan szónoki talentumát, de bántá többek hiúságát Kossuth örökös szereplési viszketege. «Ő mint Horváth Mihály jellemzi — nem bírt azon vezéri ügyességgel és eszélyességgel, mely Deákot nem csak oly nagy tekintélyre emelte, hanem kedveltté is tette követtársai előtt. Deák, akárhányszor tért

engedett, alkalmat nyujtott az apróbb talentumoknak is magok kitüntetésére. Ő, miután a maga véleményét az előleges tanácskozásokban határozattá emeltette, miután a harc taktikáját elrendezte, a fölhozandó védveket kifejtette: a nyilvános előadás dicsőségét hol egy, hol más követtársának engedte át. Kossuth ellenben a helyett, hogy megelégedett volna a vezérlete alatt kivívott eredmény dicsőségével, a harc dicsőségét is kizárólag magának kivánta fentartani; mindig és mindenben maga akart fényleni tündöklő ékesszólásával... A kisebb talentumokban tehát, melyeket igy a kitünőbb szereplés alkalmától megfosztott, titkos irigység, neheztelés, gyűlölet támadt ellene. Mértékletlen vágya, népszerűségét, nevének fényét folyton emelni, csodált szónoklatával egyre tündökleni, a közönség előtt minden, még csekélyebb fontosságu kérdésnek is élén tünni elő, szóval, népszerűsége fényével minden mást elhomályositani, még őszinte barátait is hidegebbekké tette iránta».

Az ellenzék részéről, a királyi leiratra adandó válaszra nézve *Szentiványi Károly* tette meg az indítványt. Ő, pártja nevében, hálát kiván nyilváníttatni a fejedelemnek, hogy az alkotmányt sértetlenül föntartani s a megyei rendszer körül, a törvényhozás útján kívül tett intézkedéseket megszüntetni igéri. De kimondatni kivánja, hogy a nemzet aggodalmai igenis alaposak, s azokat az új rendszernek, még az országgyűlés alatt megkezdendő tényleges megszüntetése által lehet eloszlatni; hogy szükséges intézkedni arra nézve, miképen a közigazgatás, a helytartó tanács útján vezettessék; a főispáni hivatal, előbbi törvényes állásába vissza helyeztessék; s a főispánok oda utasíttassanak, hogy ők ne administráljanak, hanem az 1723 : 56. t. c. értelmében az administratio fölött csak őrködjenek.

Lónyai Menyhért, ellenindítványában egyszerűen háláját jelenti ki a fejedelem iránt, hogy megelőző leirata, a nemzet aggodalmait megszüntette.

Hosszas vita után, miközben Kossuth a maga ékes szónoklatát újból teljes fényében ragyogtatá, szavazatra bocsáttatik a két indítvány. Csodaképen, mindegyik indítványra 23 megye szavazott s a horvát követek szavazata Lónyai indítványának adá meg a többség túlsúlyát.

A további viták, Sisyphus kövének a két ház közti hengergetése közt, közé ütött villámként a párisi események megdöbbentő híre.

6. A párisi 1848 február 24-ki köztársaság hatása a magyar országgyűlésen. — Pozsony, március 3-án.

A keresztény Európában, a korszellem, egyéb kisebbek közt, három nagyszerű forradalomban s ezek huzamos hullámvetéseiben

nyilatkozott, melyekben, megannyi újabb korszakban a nemzetek s államok újabb meg újabb alakot váltottak. Az első volt a keresztes háborúk korszaka, midőn Nyugot-Európa népei roppant nagy hadakban, az izlam ellen harcolni Ázsiába áttódultak s a római pápa, a maga világuralmát megalapítá. A második korszak Luther vallásreformja, mely a népek egy részét a római pápa hierarchiája alól kivonta. Az első korszakban, kissé, a másodikban huzamos részt vett a magyar nemzet. A harmadik, a francia forradalom, a jobbágynép millióiról leveté a középkori hűbér jármát s más népeknek is hasonlóra példát adott. A francia forradalom második — 1830-ki hullámvetése, a görögöknek és belgáknak függetlenséget hozott; a lengyelek és olaszok mozgalmait elfojtotta. A harmadik, midőn a franciák 1848 február 24-kén a királyság helyébe a köztársaságot kiálták ki, az olaszokat Ausztriától függetlenségi mozgalmaikkal, a magyarokat a hűbér megszüntetésére előkészületeikkel s Ausztriától külön független parlamenti kormány sürgetéssel készen találta. — Hatvan év alatt háromszor rendült meg Páris, háromszor rengett utána Európa; most harmadízben, úgy, hogy a forradalom a párisi után majdnem egyszerre tört ki Bécsben, Budapesten, Drezdában, Berlinben, Milanóban.

A bécsi bank, az időváltozásnak e tapintatos pókja érezte meg legelsőben is a válságos idők bekövetkezését, mivelhogy nem elégséges födezetű bankjegyeit, a párisi hírek folytán, a közönség kész pénzül nem akarta elfogadni.

Március 3-án, Kossuth, a megrendült politika és bankhitel alkalmából, emlékezteté a rendeket, hogy már a királyi előadásokra szánt válasz tárgyalásakor szóba hozta, mind Ausztriára, mind Magyarországra nézve a parlamenti kormányzat szükségét, s hogy országgyűlésünk 1790-ben, az első francia forradalom idejében is együtt ülvén, mert figyelmét a nemzetközi politikára ki nem terjeszté: e mulasztás a nemzetnek tömérdek vérébe s kétszeres államtönkjébe került: «Én tehát most arra szólítom föl a t. Rendeket: emeljük föl politikánkat a körülmények színvonalára, merítsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből; merítsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség s polgári kötelességünk érzetéből nagy körülményekhez illő nagyszerű határozottságra. Mielőttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bízta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök, és öröknek kivánjuk a nép hazáját, öröknek ama dynastia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. — Dynastiára, mely népeinek szabadságára támaszkodik, keletkezni mindig fog lelkesedés, mert szívből hű, mindig csak szabad nép lehet: de bürokratiák iránt lelkesedés nem keletkezhetik soha. Azon körülményeket, melyek a monarchián kívül és a külföldön vannak, rajzolni nem akarom, mert közönségesen tudvák: de kimondom erős meggyőződésemet, miként a birodalombeli nyugalom bomladozásának

és ebből eredhető minden balkövetkezéseknek valódi kútfeje a rendszerben fekszik. Természet elleni politiai rendszerek is soká föntarthatják magokat, mert a népek türelme s a kétségbeesés közt hosszú út fekszik. De vannak politikai rendszerek, melyek az által hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, sőt vesztettek, végre elkövetkezik a perc, midőn azokat tovább tartogatni veszélyes volna; mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalhassanak. Tudom én, hogy elvénhedt rendszernek, mint elvénhedt embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől; tudom, hogy fáj, darabról darabra összedőlni látni, mit egy hosszú élet építgetett; de midőn az alap hibás, a dőlés fatuma kikerülhetlen . . .»

Ezután indítványozott feliratának főbb pontjai:

Fölséges stb.: «A legújabb időkben kifejlett események elmulaszthatlan kötelességül teszik, figyelmünket azokra fordítani, miket Fölséged uralkodó háza iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkiván. — Historiánkra vissza tekintve, ellőttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket, a kor igényeihez képest annak ki nem fejthettük, de sőt inkább föntarthatására kelle minden gondjainkat fordítanunk. — Ennek oka, hogy Fölséged birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányú, úgy kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel összhangzásban nem lehetett. — Ezen irány eddigelé csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta: mert úgy látjuk, hogy az, ha tovább is folytattatik és a birodalmi kormány az alkotmányossággal összhangzásba nem hozatik: Fölséged trónját és a pragmatica sanctiónál fogva kedvelt kapcsokkal hozzánk kötött birodalmat elláthatlan következményekbe bonyolíthatja, hazánkra pedig kimondhatlan kárt áraszthat.

Fölséged minket reformokra hívott össze: mi régi óhajtásunkat láttuk az által teljesedve és buzgó készséggel fogtunk a munkához... Sokban e kérdések közűl, az örökös tartományokkal érdekfelálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömest nyujtunk segédkezet. — De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal, minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása; s ezért collegialis kormány rendszerünknek magyar felelős ministeriummá átalakítását, minden reformjaink alapföltételének s lényeges biztosítékának tekintjük . . .

Nem akarjuk Fölséged atyai szívét a bomladozás ama jeleinek részletes fölemlegetésével szomorítani, nem a pénzviszonyok tekintetében máris érezhető hatást fejtegetni: de a hűség ösztöne, s a rajtunk fekvő felelősség kényszerít kimondanunk, hogy mi, vala-

mint a jelentkező bajok valódi kútfejét s saját elmaradásunk egyik fő okát is, a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk: úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy Fölséged, az elkövetkezhető balesemények legbiztosb óvszerét, hű népeinek legbarátságosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát, s mindezek által fölséges trónjának s az uralkodó háznak legrendítlenebb támaszát abban találandja föl, ha fejedelmi székét, minden uralkodói viszonyaiban a kor szükségei által mulhatlanul igényelt alkotmányos intézményekkel környezendi stb.»

Kossuthnak, a kerületi ülésben estenden mondott s fölolvasott ez indítványa, akkor s másnap az országos ülésben is egyhangúlag elfogadtatott s a főrendekhez azonnal átküldetett.

István nádor e rendkívüli ügyben tanácsot kérni Bécsbe sietett. A válasz tíz napig késett; ezt az események maguk hozták meg. A bekövetkezett napok a nemzet életében évszázadokkal értek föl.

7. *Bécs, március 13-án.*

Az 1848 március hó napjai, Ausztriában és Magyarországban századokkal értek föl. Kossuthnak mind Magyarországra, mind az ausztriai örökös tartományokra nézve alkotmányos ministeriumot sürgető — Metternich megcsontosult politikáját pedig elitélő beszéde s fölirata az ágostai «Allgemeine Zeitung»-ban — már előbb, a pozsonyi német «Pannoniában», hű német fordításban megjelenvén, midőn e nagy fontosságú ujság Bécsben, a kávéházakban és az utcákon nyilván fölolvastaték, a kedélyekben ez oly forradalmat idézett elő, hogy mindenfelé «Alkotmányt!» «Le Metternichhel!» kiabáltak. — A nép értelmesbjei elhatározták, hogy a március 13 án összeülendő alsó-ausztriai rendek elé, több ezer aláírással «alkotmányi kérelmet» nyujtanak be. Albrecht főherceg a «Sturmpetitio» napján, midőn a rendek háza elé nagy néptömeg gyűlt, a katonaságot kirukkoltatá, s Pollet főtüzérnek parancsolta, hogy lőjön a nép közé. Mire ez: «En magam előtt csak védtelen nőket és gyermekeket, nem ellenséget látok, ezekre nem lőhetek!» Ezután egy lengyel ezrednek parancsolta a főherceg, hogy lőjön. Ez lőtt és a népből 34 ember esett el. A nép feltörte a fegyvertárt és a katonasággal szemben fenyegető állást vőn. A katonaságot a császár, nehogy a polgárokkal összeütközésbe jőjjön, Bécs vidékén szállásoltatá el. E közben a császári család gyűlésén Zsófia főhercegnő Metternichet felszólítja, hogy mint a nép előtt gyűlölt egyén, Bécsből azonnal távozzék. Metternich Brüsszelbe vonult, honnan három év mulva, meghalni, visszatért; midőn megérte az ideiglenes alkotmány bukását és az ő általa megbuktatott Napoleonok isméti emelkedését. Ő is elmondhatá Napoleonnal: «A nép, miután megbuktam, tele szájjal panaszkodik

az én zsarnokságom ellen. Negyven millió ember, egy ember zsarnoksága ellen! Hát ez a negyven milliónyi nép, érdemes volt egyéb bánásra, mint a minőben tőlem, egyetlen embertől részesült?»

A bécsi mozgalommal majdnem egy időben, Drezdában és Berlinben is a föllázadt nép «Alkotmányt!» kiáltott. A katonaság lőtt, a nép vérzett s elhallgatott. Berlinben a kormánylap azt írta: «Alkotmányt akartok? Legyen! 1. §. A király parancsol. 2. §. A nép engedelmeskedik. A porosz király azt mondta: nem akarom, hogy köztem és az én népem között egy darab papir képezzen válaszfalat. Münchenből, az öreg I. Lajos király kedvesét, Lolla-Montez spanyol táncosnőt, a nép elkergette, ezzel lecsendesedett. A badeni nagy-hercegségben a köztársasági mozgalom hónapokig tartá magát.

Carlo Alberto, piemonti király, az ausztriai katonaságot, hadüzenet nélkül, Milanoban véletlen megtámadta s a föllázadt lombardi néppel egyetértőlg elkergeté. Az ausztriai katonaság, Radeczki alatt, az Ecs folyam mögé Verona védelme alá vonult.

Pozsonyban, Metternich és társa — Sedlnitzki, rendőrminister — s velök az absolut rendszer bukásának hírére, másnap, március 14-én a főrendek, Kossuthnak a független magyar ministerium iránti indítványát elfogadák; Kossuth, az eszmének gyakorlati kivitelére, kivánta, hogy mivel a király Bécsben lakik: István főherceg nádor legyen annak teljhatalommal helytartója és képviselője. Ez nap este, midőn az országgyűlési ifjúság s a polgárság Kossuthot fáklyászenével megtisztelte; Kossuth, a közönségnek gróf Batthyány Lajost, mint a leendő magyar kormány elnökét mutatá be, miszerint a magyar embernek jövőben nem Bécs, hanem Budapest felé kell tekintenie.

Március 15-én, az országgyűlés két házának 75 tagja teljes díszben s nemzeti kokárdával ékesen indult gőzhajón Bécsbe, a felelős magyar kormánynak a királytól kinyerésére. A bécsi nép nagy örömmel fogadta a magyar küldöttséget; főleg Kossuthot, mint népszabadítót üdvözölte, midőn a tiszteletére kiállított 50,000 polgárőr fölött tartott szemlét. A császári családban és az államtanácsban ellenben nagy volt a zavar és aggodalom. Ott, az előző napon leköszönt Apponyi helyébe gróf Batthyány Lajost, vagy gróf Széchenyi Istvánt akarták kancellárrá tenni: de István főherceg szavát adá s állását küté a független felelős magyar kormányhoz. Ferenc-Károly főherceg abba nem akart beleegyezni. — A jámbor Ferdinánd császár-király, mint Kossuth írja, kérte István nádort: «I bitt di; nimm mir mein Thron nit!» — Az öreg Lajos főherceg pedig rámordult Istvánra: «Te léssz az oka, ha Magyarországot elvesztjük».

Március 16-án az országgyűlési ifjúságból százan Bécsbe mentek, s a gőzös kiszállójától, a bécsi egyetemi ifjúság kiséretében a

császári burgnál megállapodva kiálták: «Ferdinánd! Ferdinánd!» És 38 millió nép fejedelme, az ablaknál megjelenvén, az örömittas csapat előtt magát meghajtotta. A császári burg ötszáz éves falai most elsőben visszhangoztak a magyar éljen kiáltásoktól. Ezután a bécsi ifjak, magyar társaikat a városházához vezették, hogy letegyék a polgárnagyot, Czapkát, a Metternich, Sedlnitzki pecsovics trifolium harmadikát. Czapka, rejtekéből hallá a mint magyarul, németül kiabálták: «le Czapkával!» E két napon a magyarok, élükön Kossuth, valának Bécs urai. A császári család és az általa vezetett Ferdinánd császár király, a körülmények kényszerének engedve, aláírta Magyarország független kormányát, gróf Batthyány Lajos minister elnökségét és István főherceg nádor királyi helytartóságát. — Az országgyűlési küldöttség és ifjúság, mint az újabb kor argonautái, a független magyar kormány aranygyapjával tértek vissza március 17-én Pozsonyba.

A nádor királyi helytartó, még Bécsben megbízta gróf Batthyányt, a ministerium szervezésével.

8. *Budapest, március 15 én.*

A forrongó eszmék villámárja, mely ezen 1848. év tavaszán, Európa nemzetei, kivált a fővárosok légkörét betölté, Budapesten is kitört. Nehány fiatal író: Jókai, Petőfi, Bulyovszky, Irinyi, Vasvári stb. az Ellenzéki körben, az országgyűléshez kérvényt intézett e tizenkét pontba: «Mit kíván a magyar nemzet? Legyen béke, szabadság, egyetértés! 1. Kívánjuk a sajtó szabadságot s a censura eltörlét. 2. Felelős ministeriumot Budapesten. 3. Évenkinti országgyűlést Pesten. 4. Törvény előtti egyenlőséget, polgári és vallási tekintetben. 5. Nemzeti őrsereget. 6. Közös teherviselést. 7. Az úrbéri terhek megszüntetését. 8. Esküdtszékeket, képviselet és egyenlőség alapján. 9. Nemzeti bankot. 10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre; a külföldieket vigyék el tőlünk. 11. A politikai status foglyok bocsáttassanak szabadon. 12. Kívánjuk az uniót Erdélylyel. — Egyenlőség, szabadság, testvériség!» — Épen kapóra jött Metternich buktának híre.

Március 15-én, a szövetkezett fiatal emberek, ama 12 pontot Landerer nyomdájába vitték, s Petőfinek rögtönzött forradalmi dalával — Talpra magyar! hí a haza! Itt az idő, most, vagy soha! — magok kinyomtaták, s a szakadó esőben is nagy számmal egybegyűlt nép előtt kihirdeték. A városházánál csendbizottság alakult, élén Nyáry Pállal, Pestmegye alispánjával, ki a mozgalmat, nehogy kitörjön, mérsékelte, vezette. A bizottság nehány tagja, nagy nép kíséretében Budára rándult, ott a helytartó-tanácstól kérte, követelte

a sajtó szabadságát s a sajtó-vétségért elzárt Táncsics Mihály elbocsátását; mire aztán Murgu Euthim oláh néplázító is a fogságból szabadra ereszteték. A fővárosihoz hasonló bizottságok alakultak a közbiztonság érdekében a közel s távol megyékben is.

Budapest polgárainak különféle testületeiből egy küldöttség, élén Nyáry Pállal, Pozsonyba ment ama 12 pontban nyilatkozó, valamint a tudományos egyetem reformjára vonatkozó kézirattal. A küldöttség, a rendek házában nyert kihallgatást s Kossuth válaszolt a rendek nevében. Dicsérettel emelé ki a fővárosnak, az országgyűlés által immár munkába vett reformok iránti rokonszenvét s a mozgalmak közben a rend föntartásában mutatott erélyes buzgalmát. De célzással Páris népének az ottani parlamentre gyakorolt befolyására, kijelenti, miszerint ő Pestet az ország szívének tartja ugyan, de mint törvényhozó utána nem indul. A magyar nemzet közös jogot, közös szabadságot akar; a nemzet az ország egésze, nem pedig egy város vagy egy kaszta. Az összes nemzet az, mely az ország sorsa fölött intézkedik s e nemzet elég erős és hatalmas eltiporni azt, ki ellenszegülni akarna.

9. Pozsony, március 18.

A király által megerősített új magyar kormány Bécsből Pozsonyba visszatéret, az alsóház teremét már átalakítva találta. A megyei, kerületi s városi követek, nem a terem hosszán három, hanem keresztben több kisebb asztalnál tízével ültek. Oldalt, a ministerek számára korlátolt emelvény vala föntartva. A másik korlátolt emelvény, hol a királyi tábla, ennek s az országgyűlésnek élén a királyi személynök és a káptalanok követei ültek, még állott, de másnap ez is széthordatott, mert az átalakult képviseleti kormány és alkotmány, a korábbinak kasztmaradványát el nem fogadhatá. A követek, noha még nem törvényes képviselők, nem így szólaltak föl a gyűléshez: Tekintetes karok és rendek! hanem: Tisztelt ház! Valamint a francia nemzetgyűlés 1789. aug. 4-én, a magyar országgyűlés viszont 1848. márc. 18-án szünteti meg a nemesség kiváltságai s középkori hűbér rendszer legnagyobb részét, és a nemességet a jobbágyak millióiról elválasztó falak leomlásával lőn mindegyik a közös haza egyenjogú polgára. A magyar országgyűlés példáján pár nap mulva, Ferdinánd császár-király az osztrák örökös tartományokra nézve is kihirdeti a jobbágy erheknek kárpótlás mellett megszüntetését. — Március 18-án az alsóház, nem többé kerületi és országos ülésében, hanem egyszeri s egyszerű határozataiban elfogadta a közteherviselés, a jobbágytelek-váltság, a papi tized-váltság, és az ősiség évek óta sokat vitatott törvényjavaslatait, s a felsőházhoz azonnal át is küldé, hol azokat a főrendek is vita nélkül azonnal elfogadák.

Mint érett gyümölcs önként hullottak alá a korszellem ihletére. A paraszt-jobbágyok fölszabadításával, s a jogegyenlőségnek minden honpolgárra kiterjesztésével, a nemesség törvénykönyvünkből letörölte a szennylapot, melyen ősei, az 1514-ki Dózsa pórlázadás miatt, még az ártatlan parasztokat s ezek utódait is, örök rabszolgaságra kárhoztatták, s azzal őseik bűneit kijavíták, és a szenvedők szellemét mintegy kiengesztelék. A közteherviselést, Kossuth, ki ezt már 1841 óta Pesti Hirlapjában sürgeté, indítványozta. Az erről szóló 8. t.-c. mondja: Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket, különbség nélkül és aránylagosan viselik. Ő felsége, felelős magyar ministeriuma által, a törvényhatóságok meghallgatása mellett, ki fogja dolgoztatni ideiglenesen az adózási kulcsot, mely szerint a kivetés, már a legközelebbi közigazgatási évtől, úgymint az 1848. nov. 1. napjától veszi kezdetét. (Nem vehette, mint látni fogjuk; de az absolut kormány 1850-ben megkezdte.)

Az úrbéri és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt robot, dézma és pénzbeli fizetések megszüntetését, s a magán földesurak kármentesítésének a nemzeti közbecsület védpaizsa alá helyezését Szentkirályi Mór indítványozta. Erről szólanak a 9—12. t.-cikkek. Oly földbirtokos ellen, kinek birtokához e törvény kihirdetése előtt úrbériség volt kapcsolva, a kereskedési viszonyokból eredő váltók kivételével, egyéb adóssági követelések, a törvény további rendeletéig föl nem mondhatók, és csupán a törvényes kamatok nem fizetése iránti követelések hajtathatnak be ellene bírói eljárás útján. E moratorium szükséges volt, mert némely földesúr birtoka merő úrbériségből állott, kik csak tíz év mulva nyertek vesztett úrbériségökért kárpótlásul államkötvényeket. A volt jobbágyok fölött megszüntetett úri hatóság, a megyékre ruháztaték át. Az úrbérvesztett földesurak némi felsegélésére a kormány 500,000 frtig hitelintézet alapítására bizatott meg. (14. t.-c.)

A papi-tizedet, a kath. papság nevében, Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan követe tevé le a haza oltárára. Ez áldozatot, a felső háznak eddigelé minden reformot ellenző püspökei is, szükségbeli erényből, meghozák. Ez áldozat volt az alsó házban a káptalanok utolsó fölszólalása, s midőn a terembeli emelvényről, mely még az nap széthordatott, mintegy a színpadról, szerepöket dicsérettel bevégezve leléptek, méltán követheté őket visszamaradt követtársaik tapsa. — A kath. papságnak ezen áldozatát ingyen nem fogadá el az állam. Mind a főpapi, s ezektől örök szerződés útján tizedet élvező világi földesurak, mind az ezen tizedből tizenhatodat nyerő falusi plebánusok, miként az úrbériséget vesztett földesurak, előleges vizsgálat és fölbecsülés útján, így az erdélyi szász lutheránus papok is, államkötvényeket kaptak. (13. t.-c.)

Az ősiség elvileg megszüntetését a 15. t.-c. mondja ki, melyet utóbb az 1853-ki udvari parancs szabályozott.

Ezen emlékezetes márc. 18-ka után egy hétre, Tarnóczy Kázmér, Nyitra követe, többek nevében az új kormányhoz törvényjavaslatot nyujtott be, nyilt ülésben: «hogy mivel a szőlők, az 1836-ki úrbér szerint, az úrbéri állományhoz szorosan véve nem tartoznak, mivel hogy az északi hegyvidéken sehol sem, de az alföldön sem minden úrbéres községben találtatnak, ezek váltsága az úrbériségtől külön tárgyalás alá veendő.» A többi ministerek a törvények szerkesztésével foglalkozásban távol lévén, a kormány nevében gr. Széchenyi István vette át az iratot, s bele sem tekintve «bocsásson meg — úgymond — tisztelt barátom, ha a kedélyek jelen izgatott állapotában, ennek tárgyalásába nem bocsátkozhatva, törvényjavaslatát ezennel barátságunk oltárán föláldozom» — s ezzel ketté szakítá a benyujtott törvényjavaslatot. Tarnóczy, neheztelve válaszol: «a köztünk lévő barátság szót sem érdemel, de sajnos, hogy midőn a kedélyek izgatottságát, a kormánynak kellene mérsékelnie, maga megy elő rosz példával». Széchenyi még az nap magánlevélben bocsánatot kért a megsértett Tarnóczytól. — A szőlőknek az úrbériségtől külön váltságát, a felső házban már március 18-án fölemlíté az országbíró id. Majláth György, de több ifjú mágnás megnyugtató kérelmére abba hagyta az ügy sürgetését. Ezért a szőlődézma még húsz évig fönmaradt, csak a hetvenes években nyertek a dézmaigénylők e s. ős gazdák által fölbecsült részletekben beváltandó államkötvényeket.

10. Az első független felelős magyar ministerium.

Gróf *Batthyány Lajos* (sz. 1809.) ministerelnök, a maga ministeriumát Budapesten így szervezé, s márc. 22-én megerősítés végett a király elé ezen kormányférfiakat terjeszté:

Belügy: *Szemere Bertalan* (sz. 1813.), kit ez állomásra Kossuth kivánt.

Külügy, a király személye körül Bécsben: herceg *Eszterházy Pál.*

Pénzügy: *Kossuth Lajos* (sz. 1802.).

Közmunka, közlekedés: gróf *Széchenyi István* (sz. 1791.), ki bár évek óta küzdött Kossuth modora és taktikája ellen, az események behatása alatt meghajolt. Bátrábbak, merészebbek — úgymond — kikkel magasb, láthatlan hatalmak látszanak szorosb szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapokra fekteték hazánk jövendőjét, melyet tisztelet, becsület, de igazság is, velem együtt, mi hangyamunkások, tán soha, vagy csak generatiók után lettünk volna képesek megalakítni.

Igazságügy: *Deák Ferene* (sz. 1803.).

Ipar- s földművelésügy: *Klauzál Gábor* (sz. 1800.). E két jeles kormányférfiú, a jelen országgyűlésnek tagja nem lévén, saját küldöttség által kéreté föl őket a kormányelnök ez állomás elfogadására.

Vallás-oktatásügy: b. *Eötvös József* (sz. 1813.).

Hadügy: *Mészáros Lázár*, huszárezredes (szül. 1798.), kit a király csak két hóval a kijelölés után bocsátott el az ezred kötelékéből.

Az első, csak fél évig tartott törvényes kormány tíz tagja közül, ötnek nevéhez szomorú emlék fűződik; István főherceg (sz. 1817.), anyai birtokán Schaumburgban, Mészáros Lázár Angliában számkivetve halt meg. Gróf Batthyány Lajos, a hadi- vagyis inkább kamarillai törvényszék által főbe lövetett; gróf Széchenyi István, a döblingi tébolydában magát főbe lőtte; Szemere Bertalan, hosszas számkivetésből alig haza jutva, őrülten szállott sírjába. A tizek közül, az egy Kossuth Lajos él Turinban, önkéntes számkivetésben. A többi négy itthon övéi körében hunyt el. B. Eötvös József, az 1867-ki kiegyezési kormányban, miként 1848-ban, 1871 kezdetéig a vallás és tanügyet vezette.

A magyarral egy időben, Ausztriában is, a burauk régi emberei̇ből, b. Fiquelmont elnöklete alatt, külön ministerium alakult.

11. A király megtagadja, majd ismét megadja a független magyar ministeriumot.

A márciusi események szokatlan forrongásba hozák a társadalom minden rétegeit. A bécsi kormány és a főnemesség visszaemlékezve a francia forradalom rémtetteire, s hogy közelebb 1846 februárban a galiciai parasztok, Bochnia vidékén, az Ausztria ellen föllázadt nemes urakat leöldösték, látszólag megadta magát, annak reményében, hogy majd eljön a visszahatás ideje. A bécsi kormány, alig hogy első ijedtségéből fölocsudott, szándékozék is katonasággal szétkergetni a pozsonyi országgyűlést. Egy fiatal mágnás vállalkozott is arra, hogy a szomszédbeli nemességgel szétkergesse az országgyűlést, de fölhívására egyetlen kar sem emelkedett. A követ-fujó aranyos ifjú urak gyülekezetébe, gróf Széchenyi István, Petőfinek egy friss versével nyitott be: «Méltóságos nagy urak, hogy vagytok? Nem viszket a nyakatok?» A pozsonyi s vidéki csőcselék, a zsidók elleni gyűlöletének ezek házai megrablásában s iskolájuk lerombolásában adott kifejezést. A pesti és fehérvári német polgárok is az igen elhalmosodó s az ő iparukat elnyomó zsidók ellen nagy zajjal törtek ki. Több alföldi község, a földesurasággal közös legelőt erővel magának foglalá el. Majd hírek jöttek a tótok, horvátok, szerbek, oláhok magyar-ellenes mozgalmairól. Gróf Batthyány még meg sem alakítá teljesen kormányát, legelső rendeleteivel rögtönbíróság alá vetett minden erőszakos csendháborítást, márc. 28-án.

Zágrábban a bécsi kormány által eddig is pártolt, most a magyar függetlenségi mozgalom ellen, saját céljaira fölhasználni szánt

illirpárt, a pestihez hasonsó csendbizottságot alakított, ezután márc. 25-re «nemzeti gyűlést» hívott egybe, hol horvát-, szlavon, dalmát-királyság egységét, s ebben báró Jelachich Józsefet bánná kiáltá; majd 30 pontba foglalt kivánatait egy száz főből álló küldöttség által Bécsbe a király elé terjeszté. A 30 pontú követelmények nevezetesbjei: hogy a «nemzet választotta Jelachich bán, e méltóságában megerősíttessék; május 1-jére Zágrábba gyűlés hirdettessék; az őrvidék és Muraköz, Horvátországhoz csatoltassék; a nemzeti függetlenség biztosítására, a magyartól külön horvát ministerium alakíttassék; az országgyűlés évenkint s fölváltva Zágrábban, Eszéken, Fiumében és Zárában tartassék; a katonaság nemzeti nyelven vezényeltessék; a hivatalok, tisztségek kizárólag az egyesítendő országok fiaival töltessenek be» stb.

A Gaj Lajos által vezetett horvát küldöttséget az ugyanő általa mindenről eleve értesített főhercegek márc. 28-án jó biztosításokkal fogadák; azonban a betanított király egyik magyar kancellár jelenlétében kijelenté, hogy törvény- és alkotmányellenes kivánataikba nem egyezhetik; mindamellett Jelachichot a báni méltóságban megerősíti, s a további teendők iránt titkon utasítja. Ámbár a magyar országgyűlés, az úrbéri terheket, márc. 18-án a horvátokra nézve is megszünteté, az új horvát bán, mintha ez tőle származott volna, minden községben kihirdeté.

Másnap, márc. 29-én pedig, a nádor és a ministerelnök azon fölterjesztésére, melyben a magyar ministerek megerősítése kéretik, a király a kancellária útján azt válaszolja, hogy az udvari kancelláriát, szándoka jövőben is Bécsben föntartani; a ministerium pedig Budán vegye át a helytartó tanács és kir. kamara teendőit. Ennélfogva a király az egyházi s világi méltóságok kinevezését, címek, rendek adományozását, valamint a katonaság fölötti rendelkezést magának továbbra is föntartja.

E királyi válasz Pozsonyban és Budapesten nagy ingerültséget keltett; emiatt már a katonai fegyvertárt akarták föltörni, s az állítólag Eszékre szánt 30 mázsa lőport lefoglalák. — Batthyány a két tábla vegyes ülésében, társai nevében is nyilvánítá, hogy ama föltétel alatt a ministeriumot nem vállalja el. István nádor megnyugtatja őket, hogy fölterjesztésöket, maga fogja a királyhoz vinni, s a maga állását is ehhez köti. — Az alsó tábla a királyi leiratra nézve kimondta, hogy a márc. 17-ki adott királyi szó minden elcsavarását s megnyirbálását a királyi szék és a nemzet iránt vakmerő bűnös játéknak nyilatkoztatja. S bízván a nádor közbejárásában, melynek sikeréhez saját állását is kötötte, elvárja, hogy a királyon azok, kiknek az ország sorsa fölött intézkedni joguk nincsen, győzedelmet nem vesznek, s az ügy, lehető legrövidebb idő alatt, a nemzet kivánata szerint fog elintéztetni.» A királyi leirat e határozat alányomásával tétetett közzé.

Márc. 30-án a nádor, Batthyány, Deák, Bécsben a főhercegeknek annyira szívökre hatottak, hivatkozva a Pesten minden percben kitöréssel fenyegető mozgalmakra, hogy végre engedtek, s a nádor, a király aláírásával egy örvendetes választ hozott az országgyűlésre, március 31-én, mely a felelős ministerium iránti törvényjavaslat, a had- s pénzügyre nézve tett megjegyzésekkel, lényegileg jóváhagyatik. E megjegyzések, a magyar kormány javasolta módosításokkal, Bécsben is elfogadtatván, a felelős ministerium április 7-én nyert királyi jóváhagyást, s az 1848:3. tcikkben megerősítést.

Kossuthnak e királyi leirat folytán tartott beszéde húsz év mulva nyert a gyakorlatban magyarázatot: «E leiratnak — úgymond — két lényeges pontja van: egyik a financia, másik a hadügy. E dolgok elintézésénél egyet soha sem kell felejteni, hogy t. i. mi egész e percig, a legtisztább hűség alapján állunk az uralkodó ház irányában, mely Ausztriának is trónján ül, s hogy ebből oly kapocs és viszony következik, melynél fogya némi közös intézkedések mindaddig kikerülhetlenek, míg a pragmatica sanctio kapcsa fönnáll. Ha e szemponton, hogy t. i. nem az elszakadás, hanem a pragmatica sanctio terén állunk, szem elől nem tévesztjük, föl fogjuk találni a kellő tájékozást. Vannak ennélfogva Ausztria népeivel közös költségeink: a civilista, a közös diplomatia s azon katonai testületek ellátása, melyekről, ha a honvédelem rendszere ki lesz dolgozva, külön fog gondoskodhatni a magyar törvényhozás: de addig, a közös ellátásban szükség aránylagos részt vennünk. E gondoskodás által lesz megállapítandó a magyar financia független állása. E financialis függetlenség practikai következései igen nagyok. Magyarország jövedelme — a mint tudjuk — 28 millió pengő frtra megy körülbelül, s mit látunk ebből az ország szellemi s anyagi javára fordítva? Nem tudunk mutatni csak egy becsületes utat, nem semmit, ha talán a budai reáliskolát kivesszük. Ezentúl másképen lesz. A királyi udvartartásra megadjuk a kellő összeget, s e 15 milliónyi nemzet nem fogja tűrni, hogy királya Ulászlói szegénységben tengődjék. De a többi jövedelem fordíttatni fog az ország anyagi és szellemi javára, népnevelésre, a szellemi erő kifejtésére. Midőn továbbá a leirat elismeri, hogy a katona ajánlás, annak az országban elhelyezése stb. az országgyűlésre tartozik, akkor bevallotta, hogy a szuronyok hatalmát a szabádság ellen soha, hanam csak a szabadságnak ártó rendetlenség ellen lehet fölhasználni. A hadseregnek az országon kívül vitelére nézve a felelős minister ellenjegyzése mellett, ő felsége magának tartván fön az intézkedést, ez által hadi tekintetben is ki van víva hazánk önállása, mennyire ez papiroson lehetséges. Ez tehát szentesítve lévén, a nemzet urává van téve önsorsának; s midőn ezt kimondom, ne vegye tőlem senki rosz néven vagy kérkedésnek, ha e nagy dolgok közt, encsekélységemről is szólok. Én egyszerű polgár vagyok, nekem semmi hatalmam,

semmi befolyásom nem volt már, mint a mely van azon igazságban, melyet isten lelkembe oltott. És íme, ilyenek a gondviselés csodás utai: én egyszerű polgár nehány óráig azon helyzetben voltam, hogy e kéz döntőleg hatott az ausztriai trón sorsa fölött,* és most is ha mondom e leiratra: «nem kell», polgárvér folyna e szavam után. De ha valaki a polgárháború szövetnekét vetné e nemzetbe, oly roppant felelősséget venne magára, melyet a pokol minden kínja sem büntethetne méltóképen, mert nem képzelhetni átkosabb, undokabb bűnt, mint játszani a polgárok vérével s egy nemzat nyugalmával.

Most pedig igyekszzünk mielőbb befejezni az országgyűlést, s várjuk el, hogy a ministerium teljesítse kötelességét.

12. A néphangulat.

A kivívott szabadság gyorsan elterjedt híre, országszerte nagy örömmel tölté el az úrbéri terhek alól menekült nép millióit, főleg Budapest ertelmesb lakóit és a lobbanékony fiatalságot, melyet a csendbizottságnak, mint a rege Eolusának, a kitörni kész szeleket visszatartani, nem csekély erőfeszítésébe került. Pesten, a muzeum lépcsőin, majdnem naponként népgyűlések tartattak. Itt hirdeték ki, a mint jöttek, a kedvet derítő vagy forrázó bécsi és pozsonyi, vagy az ország valamely részéből jövő hírek. Itt, a néptömeg előtt, ennek riadozásai közt váltak föl egymást a dicsvágyó szónokok, némelyik imént még pecsovics, most rengeteg hangon hirdetve az egyenlőség, testvériség, szabadság szent háromságát, hazafias szavakban magát Kossuthot túllicitálva, de köpenyt fordítva, mihelyt más oldalról fújt a szél. Egyszer valaki előhozta, hogy báró Wesselényi Pesten van: küldöttség ment érte fölkérni, méltóztatnék a népgyűlésbe jönni. És az egykori népvezér, most szeme világát vesztetten vezetteték a nép elé. Inté a népet: használja föl erélyesen, a mi jót a királyi leirat magában foglal. Az első felelős független ministeriumnak engedelmességet esküdött; a tömeg, a jelenet hatása alatt, utána zúgta az eskűt. Lelkére köté a népnek, kerülje a fejetlenséget. Midőn — mond — a zsarnokság láncai széttöréséről van szó, akkor a szabadságra érdemes népnek tennie kell; de midőn a dolgok rendes folyama helyre áll, akkor csak egy kötelessége van: az engedelmesség. Az anarchia oly híd, melyen az elűzött absolutismus mindenkor visszajön. Végül Erdély uniójáról szólván: «Mi magyarok — úgymond — számra csekélyek vagyunk, mégis két hazánk van. Ez tovább így nem lehet. A testvéri kapocs szép, de a hol kapcsok

* Kossuth azt írja: Ferenc Károly főherceg megköszönte neki, hogy a népmozgalmat erőszakra kitörni nem engedte.

vannak, ott a kikapcsolás is megeshető. Erdélynek egészen bele kell olvadnia Magyarországba.»

Valamint a Párisban tartózkodó magyarok, az új francia köztársaságot Lamartine elnök alatt üdvözlék; úgy a Budapesten tartózkodó franciák, lengyelek, olaszok, emezek többnyire a szegedi és munkácsi várból szabadon bocsátott politikai foglyok, valamint a bécsi egyetemi ifjúság küldöttei üdvözlék a pesti népgyűlésben, a magyarok kivívott szabadságát. A pozsonyi országgyűlés elé az ujvidéki szerbek küldöttsége járult üdvözölni a magyar nemzetet újabb vívmányáért, s fölajánlani a szerbek magyar hazafias buzgalmát és testvéri szeretetét. Azonban, midőn a küldöttség egyik tagja, a fiatal Stratimirovics, Kossuth előtt, ennek szállásán, egy Magyarország területéből kihasítandó szerb Vojvodinát sürgetne; Kossuth rá riadt: ám döntsön köztünk a fegyver! Ez a fölvillant szerb Vojvodina, majd Jelachich bán készülődései, valamint Ausztria követelése, hogy Magyarország a közös adósságból 200 milliónak ötös kamatját vállalja el, mint három fenyegető fekete pont tünt föl az új magyar szabadság örömegén. A pozsonyi ország- és pesti népgyűlésnek, a horvátokhoz intézett testvéries szózata, az illirpárt ellenmunkálatán megtört.*

13. Az 1848. márciusi és áprilisi 31 törvény nevezetesbjei.

A már említett március 18-ikiakon kívül:

a) (4. tc.) Az országgyűlés felső és alsó háza, évenként Pesten, és pedig az alsó ház három évre választott népképviselőkkel tartandja üléseit. A királynak joga van az országgyűlést elhalasztani, berekeszteni s föloszlatni, de új képviselők választása után három hó alatt ismét egybehívni. Az előző évi számadás és jövő évi költségvetés letárgyalása előtt az országgyűlés föl nem oszlathatik. A felső ház elnökét és alelnökét a ház tagjaiból a király nevezi ki, jegyzőit a ház maga választja. A képviselőház elnökét és alelnökeit s jegyzőit, titkos szavazattal a tagok választják. Házi rendszabályokról mindkét ház maga gondoskodik. A két ház elnökei s jegyzői, az országos pénztárból fizetést húznak. A képviselők napi díja 5 frt, szálláspénz 400 frt — utóbb 5 frt 55 kr. és 800 frt. — Az ülések nyilvánosak.

* Tausenau, a bécsi demokrata-club elnöke, a keletkező reactiót úgy jellemzé: «azt hittük: Metternich és társai buktával, az absolutismus hydrájának fejeit elcsaptuk. Ámde nem a regében olvassuk, hanem saját szemeinkkel látjuk, a levágottak helyébe száz meg ezer új sárkányfejek hogyan ütögetik ki magokat. Az imént megdöbbent fejedelmek, a német parlament szétrobbantására törnek. A demokratia által imént háttérbe szorított aristokraták, papok, katonák, most karöltve s együtt karban zengedezve éneklik bekövetkezendő győzelmöket. És a néva parti koronás szörny alleluját ordít a rémséges hangversenybe.

b) (5. tc.) *Képviselet.* Az országgyűlés alsó házába, a szorosan vett Magyarország 48 városa küld 60, a megyék s kerületek 288, Horvátország 18, a végvidék 14, Erdély és pedig a 25 megye és szék 50, a 16 város 19, összesen 449 képviselőt. — Választó lehet a hatóságok által összeírt minden 20 éves, független, becsületes honpolgár — utóbbi hozzáadással: a ki írni, olvasni tud és adóját lefizette. Választható minden 24 éves választó, ki a törvényhozás magyar nyelvének megfelelni képes.

c) (7. tc.) A magyar koronához tartozó Erdélynek, Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesülését, nemzetegység és jogazonosság tökéletes jogalapon követelvén, a magyar felelős ministerium tegye magát, a mult erdélyi országgyűlésen e végett kinevezett bizottsággal, mint szintén az Erdélyben hova-hamarább egybehivandó országgyűléssel, érintkezésbe, s az egyesülés végrehajtására a szükséges lépéseket is tegye meg.

d) A megyei szerkezetnek, mint az ország alkotmányossága védbástyáinak, a közszabadsággal összhangzatba hozatala végett (16. tc.) úgy a szabad királyi városok s kerületek iránt (23—27. tc.) ideiglenes szabályok hozattak.

e) Az előző könyvvizsgálat eltöröltetvén, a sajtószabadság biztosítékául ideiglenesen intézkedik a 18. tc. Az előleges szabályzatot és a politikai napilapok 20,000 frt biztosítékát a pesti fiatal írók oly súlyosnak találták, hogy nyilvánosan megégették. Így adta ki Szemere a módosított törvényjavaslatot 10,000 frt biztosítékkal.

f) A *vallás dolgában*, (20. tc.) minden törvényesen bevett vallásfelekezetre — az unitáriusra is — egyenlőség és viszonosság állapíttatik meg. A bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közállami költségek által födöztessenek. — (Ez elmaradt.) A hitfelekezetek iskoláiba járhatás kölcsönösen mindenkinek megengedtetik. A keleti szertartású oláhoknál, ha valamely község bár nagyobb része tér át a kath. vallásra, a templom az előbbi felekezeté marad. A vallásügyér a keleti szertartásnak zsinatát, hogy ezen saját ügyeik fölött intézkedjenek, hívja egybe. (Csak 1868-ban történt meg, midőn egyúttal a szerb és oláh nemzetiségűek külön váltak.) A zsidókra nézve, a királyi városokban ellenök mutatkozó gyűlölet miatt még most nem, csak 1867-ben mondatott ki a vallásszabadság.

g) A *nemzeti őrseregről.* (22. tc.) A személy- és vagyonbiztosság, a közcsend és belbéke biztosítása, az ország polgárainak őrködésére bízatik, mire nézve ideiglenes rendszabályok hozatnak.

A törvényjavaslatok, az udvari kancellária, államtanács és udvari conferencia fokozatain, szükségből, megerősítést nyertek. — Jósika Samu, erdélyi kancellár, az erdélyi unio-szándokot ellenezte.

V. Ferdinand király neje Mária Anna Pia és Ferenc Károly s fia Ferenc József főhercegek kiséretében április 10-én érkeztek Pozsonyba, hol őket egy országgyűlési küldöttség üdvözölte. Másnap

a király ily szókkal erősíté meg a hozott törvényeket: «Hív magyar nemzetemnek szívemből óhajtom boldogságát, mert abban találom föl a magamét is. A mit tehát elérésére tőlem kivánt, nem csak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel át is adom neked kedves öcsém, s általad az egész nemzetnek, úgy mint a kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását s boldogságát.»

Ezen örömriadással fogadott királyi beszédet István nádor, eme szintén gyakori örömkiáltásokkal félbeszakított válaszszal fogadta: «Nagyobb örömmel nem tölthette volna el Fölséged hív magyarjait, mint, hogy ezen örökre emlékezetes országgyűlés berekesztésére körünkben személyen megjelenni méltóztatott. Egy boldogított hálaadatos nép környezi itt Fölséged királyi székét; s a nemzet szíve soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejdelme iránt, mint dobog most Fölségedért, ki a jelen törvények szentesítése által honunk újjá alkotója lett. Szegény a nyelv, hogy ezért Fölségednek illő köszönetet mondhasson: hálánkat tetteink fogják bizonyíthatni. Mert valamint új életerős alapra fektettetik ezen törvények által a magyar alkotmány: úgy biztosabb alapot nyert általuk azon szent frigy is, mely a hazát Fölségedhez s királyi házához édes kapocscsal köti. Legyen Isten áldása Fölségeden, koszorúzza hír és szerencse Fölséged fejét, — ezt óhajtjuk szívünk mélyéből s magunkat és édes hazánkat Fölséged királyi kegyelmébe hódolattal ajánljuk».

A szentesített törvények, az országos rendek vegyes ülésében, szokás szerint fölolvastattak; a nádor a rendektől elbúcsúzott; a rendek nevében pedig Zarka János személynök köszönetet mondott a nádornak, az átalakulás kivitelében nyujtott segélyért.

Ezzel a rendek szétoszlottak, hogy három hónap mulva Pesten a képviseleti országgyűlést folytassák. Pozsony pedig, Bécs közelsége miatt háromszáz év óta több mint ötvenszer országgyűlési és tizenhárom ízben királyi koronázási város, jövőre mint ilyen lenni megszünt. Bécsben, az udvari kancellária, Budán a helytartóság s királyi kamara megszüntek. Az új magyar ministerium Pozsonyból április 14-én érkezett Budapestre.

Hőke Lajos.

A NOSZLOPY-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS.

V.

Fél évet töltöttem már el mint sáncfogoly a legnagyobb levertség között. Azt hittem, nem fogom többé látni imádott hazámat. El fogok itt veszni, megtörve búsongásaim között. Nem volt vigaszom. Nem volt reményem, hogy ezt a lelki kínt kiálljam.

a melyet szenvedtem. Semmiféle munkára, a mely szórakozást hozott volna, kedvvel nem bírtam. Hiában vigasztaltak többi szenvedő társaim. Vigaszt nem találtam s munkához nem fogtam. Minek? gondolám. Hiszen az én életem úgy is le fogja járni magát rövid időn. A még hátralévő hat évet én le nem élhetem ebben a lelki és testi gyötrelemben. Idő előtt elhervadok s elrothadok, mint szúette fa.

Bátyám vigasztaló szavai sem hatottak rám sokat. Attól is maholnap el kelletik válnom. Le fog járni az egy év és ő szabad lesz, én pedig bánatom árja közt, itt szenvedek halálom órájáig, Isten és emberektől elhagyatva s elfelejtve mindenkitől.

Az Isten még sem hagyott el egészen. Küldött némileg vigasztalót, mely sanyarú sorsomban szenvedő társam bár, de nagyrészt vigasztalóm lett. Öntudtunkon kívül is, egymást erősítettük azon hitben, hogy még meglátjuk hazánkat és szeretteink között még boldog életet élhetünk.

Zabolay Károly hatodmagával: Krivácsy József tüzérezredes, Réthy Gábor, Réthy Sándor orvosnövendékek, Réthy Ferenc nagybátyjuk volt pesti vendéglőssel, Házlinger szintén orvosnövendék és egy székely honvéd szaporították meg létszámunkat, mint státusfoglyok Józsefvárban, Königgrätzből, a honnan ők nagyobb büntetésképen sáncfogságukból megszökési kisérleteik miatt tétettek át.

Szegény barátaim mennyire örültek, hogy Königgrätzből kiszabadulhattak, bár ők előbb nagyon is rettegték Józsefvárt, mert ezt szigorúbb fenyítésnek hallották és tartották. Itt ellenkezőről győződtek meg. Itt jólét uralgott a königgrätzi fogházhoz képest. Itt szabad volt költeni és jól is élelmezhette magát az, a ki vagy hazulról kapott segélyt, vagy munkájával keresett nehány forintocskát. Itt a vár- és térparancsnokság lehetőleg elnéző volt a foglyok irányában és ha tulajdon szemeikkel láttak is, akkor sem láttak. Csak is midőn saját maga a fegyenc által tétetett valamelyik iránt boszúból feljelentés, csakis akkor történtek szigorú vizsgálatok.

Tehát mind ezeket tudva és tapasztalva, az újonnan érkezett martir társaink szerfelett örültek áttételüknek. Mindegyik előszedte rejthelyéből jól őrzött pénzecskéjét, s velünk örömmel osztották meg hármunkkal magyarokkal, zsugorgatott kincseiket, mi is egyaránt tűrhetőbbé tette sorsunkat.

Most már én is felvidultam kissé. Nem voltam egyedül magam magyar. Kilencen voltunk. Nem kellett többé tűrnünk német társaink durva élceit. Tekintély lettünk. Látták és tapasztalták, hogy a magyar még sem olyan ostoba és műveletlen, mint a milyennek ők eddig gondolták. Tapasztalták, hogy a magyar is ép úgy, mint bármely más művelt nemzet, úgy a

finom udvariasságban, miként a tudomány minden ágában és úgy a művészetben is, a németnél hátrább nem igen áll. Egyáltalában többé gúnytáblául nem tekintettek bennünket. De azért igazán őszinte jóakarattal soha sem viseltettek irántunk. Alattomos hamis barátok voltak mindenkor.

Lassacskán barátaim társaságában kezdett visszatérni ifjúkori kedélyem. Kezdtem nyugodtan viselni sorsomat. Sokszor víg danában is adtunk kifejezést örömünknek. A hymnus és a szózat soha sem maradt ki dalaink közűl, a mit a német sógorék majd csaknem rosz néven vettek. Nem tetszett nekik ez a kifejezés, Isten áld meg a magyart. Miért csak a magyart? hát a németet ne áldja meg, mondogatták mindannyiszor boszúsan.

Igaz, hogy az osztrák hymnus sem volt inyükre, jaj is volt annak, a ki közűlök a melódiáját is dúdolni merte, azt azonnal tettlegesen bántalmazták. Én nekem egyszer eszembe jutott az ötvenes években szerzett gúnydalt, az osztrák hymnus dallamára alkalmazott nótát fütyürészni, majd hogy meg nem vertek érette. De midőn értelme s szövege előttük megmagyaráztatott, a legnagyobb hurrah kiáltással vállaikra emelve hordoztak a börtönben körül. Le kellett németre fordítani részökre s igen kapóssá lett furcsa szövege miatt.

Most immár, hogy bánatom árja oszladozott, kezdtem kedvet kapni a munkára. A szalmával való kirakást kedveltem meg legjobban. Kérdém az ezzel foglalkozó társaimat, vajon nem lehetne-e ezen cikk-cakkokon kívül, melyet eddig ők csináltak, más egyebet is kirakni szalmából. Például arc-, vagy tájképet is. Erre kinevettek, mondván: az Isten csinál szalmából arc-, vagy tájképet. Azt nem lehet szalmából alkotni.

Én megkisérlem, mondám. Erre nagyot nevettek, mondván: csak tessék, szeretnők látni miként sikerül.

Először tehát, ha akartam munkámat megkezdeni, asztalos mesterséget kellett próbálnom, vajon sikerül-e darab tüzelő hasábfából fürész és gyalu nélkül deszkát előállítani? Ez sikerült. Egy ék segélyével szeletekre hasítgattam a hasábfát, némileg megfaragva készen volt a deszka. Gyalu helyét pótolta a börtön kövezete, addig dörzsölgettem, a míg tökéletes símává nem dolgoztam. Most már volt deszkám is, hozzá fogtam az asztalos munkához. Egy tenyérnyi nagyságú imakönyv alakjára egy skatulyát állítottam össze, a mely a legcsinosabban sikerült. A szükséges festékeket és a szalmát beszereztem, és megkezdtem első kisérletemet.

Ki sem mondhatom, mennyire örültem első munkámnak. Hogy is ne? midőn csudájára jártak minden lakói a börtönöknek. A lehetetlennek hittet megvalósítva látták magok előtt.

A skatulya hátrészén mint a könyvkötők által szokott díszaranyozással ellátott cifrázatot utánozva, igen jól sikerült szal-

mából. Sőt szebben nézett ki ragyogásával, mint az arany. A cim apró, tisztán kivehetőleg szalmabetűvel ez volt: Emlék Józsefvári fogságomból V. F. 1857. A tábláján, az egyik oldalon a hit, remény és szeretet, u. m. egy márvány emlékoszlop tetején, a hitet jelképezvén, egy női alak, imára összekulcsolt kezekkel s vállán végig nyulva a kereszt, oldalt szintén női alakban a remény, arany horgonyra támaszkodva; míg a másik oldalon a szeretet jelképe tüntetett ki: két kis gyermek, kezeiknél fogva vezetve az anya által. Az oltár alján az állott: Vasváry Mária kedves leányomnak.

A más lapon a hazatért honvédek, hat alakban előtüntetve. Egy bekötött fejű huszár, az egyszerű paraszthaz előtt lovára veszi a kis fiú gyermeket. A nagyobb térdelve az ajtó előtt összetett kezekkel imádkozik atyja és nagybátyjaért, a kik most is a közeli táborból látogatásukra jöttek. A huszár nagybácsi háta mögött a szeretett nő borul a szintén kissé sebesült gyaloghonvéd, a hű férj és szerető apa kebelére. Ezt ábrázolta legelső művem.

Bár én magam nem voltam egészen megelégedve művem kivitelével, még is mindenkitől bámultatott, a ki csak látta. Kérve könyörögtek, engedném át nekik, 12 frtot igértek érette. Igaz, hogy egy hónapig dolgoztam rajta. De még is szerintem elégge megigérték az árát, de mint első próbaművet, melyet kis leányomnak szántam, nem tudtam tőle semmi áron is megválni s annálinkább nem, mert már bátyám kiszabadulásáig, másikat helyette, ekkora, vagy nagyobb alakban még kevésbbé készíthetnék, mert még bátyám számára is ezenkívül szándékoztam emlékül egy gyufatartót készíteni.

El is készült. Ez már tisztább kivitellel. Ez bátyám alakját és engem sáncfegyenc öltözetben tüntetett elő egymás keblére borulva: Utolsó találkozásunk Józsefvárban. Másik oldalán egy síremlék szomorú fűz és virágokkal övedzve, melyet egy nő locsol. Az alapján ez állott: Emlék 1855. a szerető testvér V. F. Ez is könyvalakú volt és szépen díszítheté bármely szoba asztalát.

Ha előbb kezdem meg munkálatomat s ily műveket alkotok, százakat szerezhettem volna szabadulásomig, a míg így haszon nélkül magam kárára emésztő búbánatban teltek napjaim.

Végre elérkezett az örömnap, bátyám szabadulás napja.

Részemről szomorú volt a válás, de másrészről vigasztalt azon tudat, hogy fiam most már pártfogót, atyát találand bátyámban, mit ő szivesen meg is igért.

Ez megvigasztalt, elviselhetőbbé tette fogságom hátralévő idejét.

Szabadulása után sorsom sokkal jobbra változott, nemcsak hogy élelmi szereket, hanem finom jó egri bort is küldött számomra egy hordóval, Dunyov István, majd Kutassy Lajos barátaim nevére, mi saját nevemre, mint sáncfogolynak megengedve nem

volt. De mind ezen küldeményekből vajmi kevés jutott nekem. Egy rész a térparancsnoknak jutott, más rész a fő- és az albörtönészeknek, a harmadik rész a becsempésző kriminális fegyencnek, úgy hogy én és barátaim, úgy a vár-, miként sáncfogoly barátaim alig fogyasztottunk belőle, nem egy negyed, de ötöd részét is a bornak. E miatt megizentem bátyámnak, hogy többé borküldésével ne is terhelje magát. Az élelemre nézve nem állt elő ilyen eset. Arra nem voltak annyira sem kíváncsiak, sem pedig rászorulva egyrészről sem.

Az 1855-ik év reám nézve nemcsak azért volt nevezetes, hogy testvérem kiszabadult és hogy Zabolay Károly barátom föntebb említett társaival népesítették a sáncfoglyok számát, s nekem vigasztalást hoztak, de azért is lett nevezetessé, hogy ebben az évben hozattak ismét leginkább Aradmegyéből tekintélyes gazdag földesurak, ügyvédek és hivatalnokok sáncfogságra, a kik keservesen szokták meg pelyhes derekaljaik helyett a pricset, és a bolhák milliárdjait, melyet, bár naponta vadásztuk is, de ki nem irthattuk soha.

Itt volt a gazdag öreg Boronkay, Komáromy György volt huszár százados, velem egy ezredből. Itt volt az ifjabb Palóczy László ezredes, a híres országgyűlési követ Palóczy Lászlónak fia, Biró Imre szolgabiró. Itt volt Pestről dr. Lumniczer, itt Thaisz Elek és Aradról a két Szabados testvér s többek, kiknek nevét elfelejtettem.

Ezeknek az uraknak elviselhetetlennek látszott lenni az itteni nyomorúság. Mi, a kik már megszoktuk a nyomorúságot, szívesen elviselhetőbbé kívántuk részökről tenni a rabságot. Magunktól elvonva kabátainkat es pokrócainkat, ágyat vetettünk nekik, mint az egykori asszony gyermekeinek, ledobván a földre az üres zsákot. Mondván, feküdjetek immár, süppedjetek bele. Ilyen ágyba süppedve próbálták ezek az urak is az első éjszakát átpihenni, de egy rövid óranegyedet sem tudtak részint a keménység, részint a bolhák miatt aludni.

Mind leverten találta őket a hajnal hasadása, csak egyedül köztük a leggazdagabb, az öreg Boronkay tudott tréfás lenni, mondván: A lelketeket, miért vagytok oly kényesek? én életemben otthon, még lúdpehelyben sem, hanem hattyúpehelyben háltam, még is tűrhetőnek találtam vackomat. Várjatok csak! majd megszokjátok míg a 15—20 év letelik. Igy vigasztalta őket Boronkay úr.

A menázsival ép úgy voltak ők is, miként én voltam kezdetben. Ehetetlennek találták.

De ők csakhamar segíthettek sorsukon. Ő nékik mindegyiknek volt elrejtett pénzök. A prófontból csak úgy hullott ki a sok bankó, a mit magukkal hoztak. Azt a fentebb említett

módon lehetett elkölteni, s rövid időn meg is tudták a maguk részére nyerni mind a két börtönészt s jó világot éltek. Részben velünk is éreztették szívességeiket, a kik velük nem is lehettünk egy szobába mind.

Megszokták ők is az utcaseprést és a kocsihúzást, puttonyhordást, úgy mint mi. Sőt mondhatni, gyakran vígan és tréfásan, teljesítették az egykor nagy urak, a kicsiny uraságoknak most köteles szolgálatokat. Ilyen a világ! gyakran hallottuk egymástól. A kerék egyszer föl, máskor alákerül. — Így volt ez és így is lesz mindenkor.

Ezek az utóbb érkezett foglyok Kossuthnak Amerikában nyomatott dollárok terjesztéséért voltak elitélve mind hosszabb időre. De hála a magyarok Istenének! egynek sem kellett azt az iszonyú hosszú időt kitölteni.

Ez évben még az a szerencse is ért bennünket, hogy szalmazsákot kaptunk. Oh! mily jól esett ezen a rég nélkülözött zsákon magunkat a napi fáradalmak után kipihenni. Eddig még nem méltattunk annyira is, mint a házi kutya. Most immár nyertünk annyit, mint a kutya. Vetettek szalmát alánk. Ez volt velünk politikai foglyokkal az első emberséges cselekedet.

Mindannyiunknak jól esett a szalmazsák, de különösen a később érkezetteknek. Ezek még inkább örültek neki, mint mi régiek, a kik már megszoktuk az embertelen bánásmódot. Ők rövid időn még ennél is többet nyertek. Folyamodványaik folytán áthelyezték őket a sáncból várfogságra.

Itt is a pénz dolgozott, a kinek pénze van, mindene van. Voltak itt foglyok részére tűrhetőbb és tűrhetetlen állapotok. Tűrhetőbb volt az idő alatt, a midőn olasz ezred volt a várban szolgálaton. Ezeknél úgy a tisztek és altisztek, miként a legénység is igen elnézők voltak a foglyok irányában. A tilalom dacára elnézők voltak, ha az őrrel beszédbe ereszkedett a fogoly, elnézte és megengedte ha pár krajcárért vásárolt az az utcán, vagy a boltban valamit. Sőt nem egyszer a fegyenccel együtt beült az őr a korcsmába s együtt iddogáltak. Ha a tiszt történetesen ugyanabban az időben tért be, nem rivalt rá az őrre, hanem ő maga ment ki, avagy át a más szobába. Soha sem büntettetett meg az őr kihágásaiért, pedig megesett az is, hogy az őr annyira leitta magát, hogy alig bírt a lábain megállni s karonfogvást kisérte nem az őr a fegyencet, de a fegyenc az őrt, s a legyvert is nem az őr, de a fegyenc vitte és úgy értek a kaszárnyába. És ha a tiszt találkozott is velük, az elfordította az arcát, hogy ne lássa. Hiba soha sem történt. Nem fordította előnyeit a fegyenc a megszökésre, mely sok alkalommal kinálkozott. Hálátlan nem akart lenni a sok elnézésért. De az olaszok után jöttek a vázák, ezektől szintén vártunk annyit, mint az

olaszoktól. Hiszen ez az ezred magyar legényekből állott. Miért ne várhattunk volna annyit, mint az idegenektől. Oh! fájdalom, igen csalódtunk. Az altisztek és a legénység jó jóindulatában épenséggel nem csalódtunk. Magyarok mindannyian. Találtunk közöttük földieket, ismerősöket, a kik részvéttel viseltettek irányunkban. Megtettek érettünk mindent a mit tehettek, kockáztatva tulajdon szabadságukat, rangjukat és előléptetésöket. De mit használt, ha idegen tisztjeik a magyarnak engesztelhetetlen ellenségei voltak. Nagyobbára csehek, a kik valamennyien kisebb s nagyobb részben hordozták a magyar honvédségtől kapott maradandó bélyegeket. S ha volt is közöttök egy-két magyar, ezek még roszabbak voltak az idegennél is, mert ők a szabadságharcokban is tulajdon véreik ellen harcoltak. Most is ellenségei voltak. Az altisztekkel és a legénységgel mint a kutyával úgy bántak. Egy-két kivétellel, szegényeknek roszabb sorsuk volt, mint nekünk foglyoknak.

Ezek a jó fiúk, a mit tettek nekünk jót, rettenetesen meglakoltak érette. Az altisztek örökre degredáltattak és bebörtönöztettek. A közemberek meg botbüntetéssel is sújtattak. Tehát e rettentő szigorú fegyelem mellett, a melyet a Váza tisztek tanusítottak, nem csuda, hogy aztán a magyar bakák rettegtek, ha a mi őrizetünkre rendeltettek ki. Meg volt nekik tiltva a szó is velünk. Láttuk, midőn hozzájuk szóltunk, hogy mily csurgó könyűket törültek ki szemeikből a válasz helyett. Megkimélendők őket őrizkedtünk is ezután bármi szívesség teljesítésétől, ne hogy keményen lakoljanak emberbaráti szeretetökért.

Reánk nézve általában nagy szerencsétlenségnek volt mondható az a szigor, melyet a Váza-ezred itteni parancsnoka kiadott. Nem lehetett oly könnyen hozzánk becsempészni tiltott tárgyakat. Fauszt, a főbörtönész sem mert ez időben oly elnéző lenni, mint volt előbb. Ő is félt a Váza-ezredes hatalmától, jobban mint a várparancsnok gróf Spanokitól. Fauszt börtönész is szigorúbb fegyelmet kezdett most tartani a kriminális fegyencek között. Megszüntette irántunk eddigi engedményeit. De azért ő nem volt mondható rosz embernek, hiszen ő sem követhette mindenben szíve erzetét. Ezt tőle sokan a régi kriminálisták közül igen rosz néven vették. Különösen egy 18 évre itélt Rosenfeld Jakab zsidó, a ki hogy megboszúlja magát az öreg börtönészen és különösen egy vele egy börtönben lévő magyar kadeton, kivel naponta veszekedett, mivel az nem akarta vele megosztani jövedelmét, mit az utóbbi időben állítása szerint a főbörtönész tudtával keresett, feladta régi barátját és szenvedő társát a térparancsnokságnál.

Ebből az keletkezett, hogy az öreg Fausztot a hadbíróság elé idézték. Rá is bizonyíttatott, hogy ő a várfoglyokkal egyetértve a legnagyobb kihágásokat követte el. Minden, a mi csak

történt, szemtől szembe mondá neki Rosenfeld. Nem volt olyan titok, a mely Rosenfeld tudtával történt, hogy ki ne beszélte volna. Kibeszélte, hogy bent a börtönben a kadet öt és egy forintos bankjegyeket is készít. És azt Fauszt saját maga is költi. Mindezek annyira terhelték Fausztot, hogy többé reménye se lehetett a szabadulásra. Szegény öreg magát a börtönben selyem nyakravalójával felakasztotta. Mindannyian politikai foglyok megsirattuk e gyarló ember halálát: jó ember volt, nagyon is jó volt a foglyokhoz, ez volt az ő főhibája.

Ezen áruló gazember azon okból tette feljelentését, hogy ő ezáltal a kormánynak hasznos szolgálatot téve, majd hátralévő idejét elfogják engedni, szabadon fog bocsáttatni.

Csalódott. Tulajdon börtöntársai által agyonverettetett árulásáért, és csaknem valamennyi zsidó, kik egy húron pendültek vele.

Az öreg börtönészt eltemették dísztelenül, mint a dögöt. Hiában gyűjtötte a kincseket rakásra. Nem volt gyermeke, nem tett koszorút sírjára senki. El lett felejtve. Csak mi nem feledtettük el őt, ki velünk minden időben emberségesen bánt.

Különösen meg-megemlékeztünk róla, midőn az új börtönész vette át hatalmát felettünk. Az új börtönész tudta, miért kellett elődjének oly szomorúan végezni pályáját. Félt, nehogy őt is oly sors érje. Igen szigorú volt, de később ő is megvásárolhatóvá lett.

Ez időben beszüntettünk mi is minden belső munkát. Titkos rejthelyeinkre tettünk minden kész és félben lévő dolgozatainkat s vártuk az időt, a midőn ő vele is ismeretséget kötünk.

Nem is kellett hosszú időkig várni, úgy itt is, mint odaát a várfoglyoknál, a pénz hatalmával megszelidíttetett az előbb túlszigorú új börtönész. Tudomására jutott, hogy a börtönökben szerinte szórakozásból sok mindenféle munkálkodásokkal rövidítjük az időt. Nem talált benne bűnös cselekvényt, nem is gátolt bennünket foglalkozásainkban. A mennyire hatalmunkban állt, iparkodtunk is minden tekintetben jó indulatát megnyerni. Meg is nyertük rövid időn, ő is olyan részrehajlóvá lett, mint elődje Fauszt. Előszedtük ismét szerszámainkat, folytattuk félbenhagyott munkáinkat, sietett mindenki, a ki mivel tudott emléket vinni családjának. Abban a szép reményben ringattuk magunkat, hogy az 1855. évi március hóban ő felsége a császárné elsőszülöttje emlékére a státusfoglyok általános kegyelemben részesülnek. Annál is inkább hittük ezt, mert elég tudomással bírtunk arról, hogy a megyék Magyarországból ő felségéhez a császárhoz a státusfoglyokért kegyelemért folyamodtak.

Hiába kecsegtettük magunkat e szép reménynyel, legkevésbbé sem felelt meg reményeinknek. Alig nehány várfogoly részesült azon örömben, hogy kegyelmet kapott volna.

Habár megcsalódtunk is reményeinkben; nem vesztettük el munkakedvünket. Újonnan hozzá fogtam én is egy ideális kép kirakásához, a melyhez most már kitünő hajlamot is éreztem magamban. Még álmaimban is szalmarakási munkával foglalkoztam.

Egy tíz hüvelyknyi széles és hosszú keményfa deszkácskára tettem szert, melyet elkészítettem szalma munka alá. Nagy kedvvel dolgoztam rajta tizenkét hétig, s mindennap legalább is egy pár órán át. A kivitel oly szépen sikerült, hogy nemcsak mások, a kik látták, de saját magam is gyönyörűséggel szemléltem. Mindenki azt mondta felőle, hogy nincs az az olajfestmény, mely ily szépen venné ki magát.

E kis kép magában foglalt balról alól egy virágos gyepszőnyeggel körül szegélyzett hullámos tavat, hat játszi hattyúval. Jobbról egy rózsalugas s tetejéről egy arany kalicka egy kis kanári madárral. A lugasban terített asztal virágcsokor és süteményfélével. Az asztal mellett egy ifjú férfi tartja átölelve kedves életepárját, míg a háttérben látható kastélyból hoz egy szerecsen szolga tálcán kávét, két ibrik és két findzsával stb.

Ennek a kis táblácskának a becsét nem tudták megitélni. Ez megfizethetetlen, mondák mindannyian. Ez valóban emlék és drága kincs. Ez bármely muzeumnak is díszére válandna.

Ezt én nem is mertem mutogatni fogolytársaimon kívül senkinek, mert féltem, hogy ha mások is meglátják, vagy el erőszakolják, vagy ellopják tőlem.

Mindamellett is, hogy kértem börtöntársaimat, hogy senkinek ne szóljanak róla, bizony az még is tudomására esett a börtönésznek. Megkellett mutatnom neki is. Rendkívül meglepte szépsége. Kérte, engedném meg neki, hogy a várparancsnok úrnak és a térparancsnokságnál megmutassa, ő biztosít róla becsületszavával, hogy sértetlenül vissza fogja azt nekem szolgáltatni.

Vissza is hozta, de azon óhaja nyilvánitása mellett, hogy engedném át neki és 50 pengő forintot deponál részemre érette.

Nagyon megdöbbentett nyilatkozatával. Ettől féltem én és attól tartottam, hogy ily módon fosztatom meg becses emlékemtől, mit oly hosszú időn szemeim rongálása mellett épitettem.

Az ötven forint az akkori időben szép summa volt, különösen az olyan magamféle szegény embernek, még is kénytelennek éreztem magamat megtagadni kivánságát. Én is kértem őt, ne kivánja ezt tőlem. Ezt már előre tudatva, bátyámnak szántam. Fogok neki is csupán becsülésem elismeréséül egy másikat, a mely értékben hátrább nem áll, csak ezt engedje meg, hogy a kinek szántam, annak küldhessem el. Hogy mit gondolt erre, nem tudom, csak gyanítom, hogy ezt tőlem nem igen jó néven vette.

A börtönész részére tett igéretemnek eleget tettem. Ezután

a melyet készítettem, az övé volt az első. Egy ládika alakban, mintegy nyolc hüvelyk hosszú, hozzá arányosított mélység és szélességgel. Mondhatom, hogy kivitelben hátrább nem állott a táblácskánál, melyre annyira vásott a foga. De még sem volt vele megelégedve. O csak a képet szerette volna.

Elmult ismét egy év tőlünk. Ő felsége Erzsébet császárné ismét szült. Mi ismét reméltünk. Ismét csalódtunk. Bár most többen szabadultak, de csak részben adatott kegyelem. Századik részesült a szerencsében. Sáncfogoly Józsefvárból, a hol már ekkor meghaladtuk a negyvenet, csak egyetlen egy kapott kegyelmet. De azért soha nem hagyott el bennünket végképen a remény: majd csak jön egyszer az általános kegyelmezés.

Jó remény fejében tovább is folytattuk munkánkat, most már nyugodt voltam. Készen voltam a bátyámnak szánt emlékkel. Azt hittem, jó helyre rejtettem ruháim közé.

Most már nőtestvéreim és azok gyermekeire is kiterjedt figyelmem, hiszen én oly forrón szerettem őket mind és gyermekeiket, miként csak testvér szerethet testvért.

Most már mint «művész», a legsikerültebb munkák kerültek ki kezeimből. Mindenik testvéremnek készítettem egy-egy zsoltár nagyságú skatulyát. Az egyik testvérem unokájának Hankovszki Teréznek egy kiváló szépségű varróeszközöknek való skatulyát. A zsoltár alakú skatulyákra nagyrészt azon alakokat állítottam össze, melyek a táblaképecskén állottak. A másik lapján más ehhez hasonló tárgyakat ábrázoló képeket igyekeztem előállítani, mi az ajándékozott részére maradandó becsesel birandhat emlékül.

Fischer asztalos fogolytársammal ezenkívül is, még készítettem rózsafából igen szép kivitelű két varróládát testvéreim kis leányainak. Nem kevesebb becsű, mint 7—7 forint darabja. Magamtól sokat megvontam, csakhogy a szeretett gyermekeknek küldhessek, ha magam talán nem is vihetnék, valamit számukra.

Az említett emléktárgyak testvéreim részére mindegyiknek elkészült. Most már kisebb munkával foglalkoztam, melyeket részint pénzért, részint várfogoly barátaim iránti szivességeik viszonzására készítettem u. m. gyufatartókat, a legtisztább és legművésziesebb kivitellel. A régibb munkások, a kiktől én is tanultam, adtak egy gyufatartó skatulyát 10 pengő krajcárért. Az én zsebgyufatartómért szívesen fizettek 2—3 frtot. Ha több időm lehetett volna erre, szép kis summa pénzt csinálhattam volna össze magamnak a szabadulásra.

Oly sok csalódás és remény után ismét lefolyt egy hosszú év tőlünk. Boldog újévet kivántunk egymásnak a beállott 1857. év első reggelén. Ki hitt, ki csaknem kétségbeesett már a jobb jövő felett: vártuk naponta az örvendetes hírt, hogy majd meghozza a porkoláb, hogy szabadok vagyunk. De bizony az csak

nem akart érkezni. Elmult április hava is, még sem vigasztalt meg senki is a szabadulásnak még csak reményével sem. Pedig tudtuk a becsempészett ujságokból, hogy a magyarországi megyék sürgősen könyörögnek ő felségénél a statusfoglyok szabadon bocsátásáért, a mit még 1855-ben indítottak meg. Eddig mind hiában. Általános kegyelem nem érkezett. Mindenkit aggodalom töltött el. Bár egyesek titkon a várfoglyok közül értesítettek, hogy ez évben még meg fog érkezni az általános kegyelem. De oly sok csalódás után alig mertük már hinni is ennek lehetőségét.

Midőn már nem is vártuk, 1857. május hó 13-án reggel a főbörtönész azon örvendetes hirrel jött be hozzánk, hogy megjött a megkegyelmezés. De hozzá tette azt, hogy nem tudja, általános-e vagy csak részleges. Ez mindannyiunkat megdöbbentett. Kivált azokat, a kik 15—20 évre voltak itélve. Vajon a kegyelmezettek között ott leszek-e én? mindegyik így szólott, így gondolkozott magában.

Este 6 órakor felnyiltak börtöneink zárai: magával hozta a főbörtönész a kegyelmezettek névsorát. Azok meghallgatására kirendeltettünk az udvarra.

Figyelmessé tétettünk, hogy a kinek a neve a felolvassottak között leend, az általa kijelölt térre sorakozzék.

Mint a halál elsáppadva, a legnagyobb csendben figyeltünk, vajon ki lesz az a szerencsétlen, a kinek nem fog a neve felolvastatni. Én nem soká voltam rettegésben, nevem az elején volt Oh mily öröm szálta meg keblemet ennek hallatára. De más részről bánkódás szorította szivemet, hogy legjobb barátaim, a kik Königgrätzből tétettek át, azok közül még egynek a neve sem fordult elő. Pedig már csaknem utolján járt az olvasás. Mily kínos várakozás. A halál kifejezése ült az arcokon. Legvégül mindannyiunk örömére felhangzott: Krivácsy, Zabolay és a három Réthy neve. Ezzel be volt fejezve a kegyelem sor. Egymás nyakába borultunk, sírtunk örömünkben, hogy mint jó barátok együtt élvezhetjük a szabadságot.

Összesen hatan maradtak ki, a kiket csak félig érintett a kegyelem. Egy, a ki holtiglani fogságra volt itélve. Ez kapott 15 évet, a többi 5, mint kriminálisták és volt szabadcsapatbeli önkénteseknek fele idejüket engedték el. De még ugyanezen évben, a hátralévő idejük is mindegyiknek elengedtetett.

A mint itt vége volt a felolvasásnak, azonnal a főbörtönész vezetése alatt átmentünk a várfoglyok udvarára, a hol már várt bennünket a vár- és térparancsnok. Itt is hasonlóképen körbe állíttattak a foglyok, miként nálunk sáncfoglyoknál. Itt sem szólott a kegyelem teljes általánosságban. Kivételt szenvedtek a kik előbb osztrák szolgálatban mint tisztek szöktek át a honvédekhez, magukkal hozván az ezred tiszti pénztárát és más

szerelvényeit és lovait. Ezek szintén csak részben kaptak kegyelmet.

Miután itt is külön választattak az egész kegyelmezettek, a várparancsnok maga tartott egy hosszas beszédet, melyben tudatja ő felsége a császár által lett teljes megkegyelmezést. Elfelejté az ellene elkövetett sérelmeket s mindannyiunknak bűnbocsánatot adni kegyeskedett. Ezután legyünk mi is hű alattvalói ő felségének. Most már e perctől fogva szabadok önök és tetszésök szerint járhaknak-kelhetnek.

Erre egy mennydörgő éljen hangzott el és szabadon mentünk. A börtönök éjjel-nappal nyitva állottak, a míg mindannyiunk számára kész lett a certificatio, — a miben három nap mult, mert fölül háromszáznak szóló szabadságlevelet kellett Józsefvárban elkészíteni.

Első gondunk volt most már, a kik vasba voltunk, a kovácshoz menni ez irtóztató nyügtől menekülni.

A nép is örömujjongva fogadott bennünket bármerre mentünk, az ismeretlenek is barátilag öleltek és vendégeltek meg bennünket.

Voltak, a kik békóikat megváltották s magukkal mint emléket vitték Voltak, kik sáncfegyenc ruháikat sem cserelték fel. Ebben az öltözetben akarták odahaza kedveseik között magukat bemutatni.

A vendégfogadók mind el voltak foglalva foglyokkal, most már szabadokkal. Volt víg öröm és dinum-dánum, mely hosszú időkre emlékezetes lesz a józsefvári becsületes polgárok között. A fuvarosok, fiakkerek mind le voltak foglalva a kegyelmezettek részére.

Mindenki örült, csak az én örömöm vált szomorúsággá. Ellopta megtakarított nehány forintomat egy Szilágyi János nevezetű gazember kriminális, vásárhelyi illetőségű gulyásbojtár, a ki a kegyelmezés előtt nehány héttel kitöltvén 18 börtön éveit, szabadult meg, kit, — mivel nekem úgy, mint bátyámnak is szíves szolgálatokat tett, — bizalmammal annyira felruháztam, hogy titkos rejthelyemet is közöltem vele. — Rútul visszaélt jó indulatommal: 40 pengő forintomat lopta el, melyre egy báb cérna volt gombolyítva. Minthogy varró eszköz tartása meg volt engedve, itt véltem legbiztosabban rejtegetni szorgalom és nélkülözések árán szerzett minden vagyonomat, a mit senki sem sejtett, csak is ezen gazember, a kinek kiszabaduláskor ruhára adtam belőle egy pár forintot. Szemei előtt gombolyítám le a cérnát, így tudta meg hol van, és alkalmas időben elorozta mind.

Ez a szerencsétlenség még mind nem volt elég. Még nagyobbnak is kellett érni. Ellopatott ruháim közül a raktárból az oly

nagy fáradsággal s oly hosszú időn át dolgozott emléktáblácskám, a melyet bátyámnak készítettem.

Könyörögtem mindkét börtönésznek, adják elő. Ne foszszanak meg legkevesebb emlékemtől. Egyedül kettőjük valamelyikénél van, mert más senki az ő tudtuk nélkül a ruhatárhoz nem férhet, oda be nem mehet. Hiába voltak esdekléseim, tudni róla egyik sem akart. Kénytelen voltam feljelenteni a térparancsnoknál. Ez méltányolta is panaszomat, de kinyilatkoztatta, hogy mindaddig ez ügyben vizsgálatot nem tarhat, míg az összes kegyelmezettek részére a szabadságlevél el nem készül, a mibe három-négy nap beletelik; várjam meg, a míg ezekkel elkészül, s azonnal hozzá fog a vizsgálathoz és szívesen szolgálatomra áll, és ha a bűnös kiderül, részemre elégtétel fog szolgáltatni, s a legszigorúbban fog büntettetni a tolvaj.

Ez a vigasztalása a térparancsnoknak, nem hogy megvigasztalt volna, de inkább levert. Három-négy napig maradni, míg barátaim és ismerőseim mind elutaztak A vizsgálat lehet, hogy szintén annyit vagy tán több időt is vesz igénybe és akkor is előkerül-e a tolvaj? kétséges. Hol vegyem a költséget, ha elmaradok barátaimtól. Koldulva, gyalog utazzam e 60—70 mértföldet? míg így barátaim jó akarata folytán, az ő költségükön egészen hazáig utazhatom. Most választanom kellett. Abban állapodtam meg, hogy bármily fájdalmasan esik is megválnom kedves emlékemtől, még is inkább azt hagyom itt, mint magam egyedül társaimtól hátramaradva bizonytalan szerencsére várva, hetek után koldulva érjek kedvesim körébe, a kiket annyira óhajtok mielőbb látni.

Lemondtam tehát keresetemről: átkom kisérje a tolvajt.

A kegyelmezettek módosabbjai kijelentették, hogy a kinek nincs útiköltsége, azokkal szívesen megosztják erszényeiket. Ez a nemes részvét teljesen megkönnyítette és gyorsította utazásunkat. Én, Gál József és Zabolay Károly barátaim költségén utaztam egészen hazáig, Kecskemétig.

Józsefvárból Pardubitzig fiakkeren. Pardubitzig a merre csak haladtuuk, a nép üdvözletével találkoztunk. Az előkelő nép, egész a város határáig kisért bennünket saját fogataikon. A vég elválásig fehér kendő lobogásával kisértek: Isten veletek hazátok martirjai! búcsúszóval. Isten ti veletek is, nemesszívű józsefvári nép! Emlékezzetek rólunk.

Mi hárman: Gál, Zabolay és én együtt voltunk mindenütt szállva egész Pestig. Pardubitzon félnapot s egy éjjet töltöttünk az én kedvemért. Meg akartam tekinteni e város erősségeit és nevezetességeit.

Pardubitzon vasútra ültünk, Pozsonyig azon utaztunk. Midőn Pozsony határába értünk, előttünk állt a tavasz viruló bájával,

a míg hátunk megett Cseh-, Morvaország és Ausztriában, még a zordon tél fátyola, hó borította mindenütt a hegyeket. Oly jól esett szemeinknek a viruló tavasz bájaiban gyönyörködni. Mennyire más levegő van szép magyar hazánkban. Május 15-én itt már a piros cseresznyét ízlelhetjük, míg Magyarországon túl hó és zúz borítja a cseresznyefákat. És mégis sajátságos, junius hóban már érett cseresznye van Csehországban is. A mennyire Csehországban a tavasz később jelenik meg, annyival később köszönt be a rideg tél is zúzmaráival.

Szép ország Morva- és Csehország. De nincs párja Magyarországnak. Itt minden terem, a mi egy civilizált országban szükségeltetik. Van bora, búzája, gyümölcse, kendere, lene és gyapjúja, míg a már különben szép Csehországban hány ezer ember él, kinek szemei soha nem láttak dinnyét és szőllőt, nem ízlelték a bort. A tök, paradicsom, paprika, némely úri háznál a ház ablakában mint dísznövény sínlődik satnyaságában. Nem csoda, ha azok onnan hazánkba vándoroltak, innen soha többé szülőföldjükre vissza nem kívánkoznak. Idővel némelyekből még jó magyarok is válnak.

Pozsonyban szintén 24 órát töltöttünk. Itt is a mennyire lehetett, megtekintettük a város nevezetességeit. Körül jártuk az öreg várat. Ráléptünk a koronázási dombra, a melyen utoljára V. Ferdinándot koronázták meg szent István koronájával magyar királylyá.

Pozsonytól Pestig gőzhajón utaztunk. Oh mily gyönyörű láthatár terült el szemeink előtt. A ki még nem utazott hajón, az nem győzi eléggé magasztalni a dunamentén elterülő felséges vidéket, dús növényzetekkel elborított hegyeit és völgyeit.

Gönyőnél, hol Perczel Mór egy osztrák gőzhajót robbantott szét, a mely puskaport szállított, — még most is látszottak rombolásai a helységben.

Itt több kereskedő szállt be a hajóra. A többi között egy igazi magyar, a kinek tudomására esett, hogy a hajón több státusfogoly utazik és nincs mindegyik kellő útiköltséggel ellátva. Barátilag kért bennünket, fogadnánk el tőle vendégszeretetét: Legyünk mindannyian a mai napon vendégei.

Tízünket igazi magyar vendégszeretettel látott el Gönyőtől Pestig. Minden költségeinket kifizette. Sajnálom, hogy ezen derék ember nevét nem tudom feljegyezni. Az akkori jegyzeteim itthon elvesztek több más egyebekkel együtt, a mikről szerettem volna, ha a később nagyszámra nőtt családom is tudomással bírhatott volna.

Pesten az Angol-királynéhoz címzett szállodában vettünk szállást, mint ebben az időben jó és olcsóságáról nevezetes vendéglőben. Pesten ezernyi kegyelmezettekkel találkoztunk. Minden utca,

minden vendéglő nyüzsgött a megkegyelmezettektől. Mindenütt általában ismerős és nem ismerősöktől vendégszeretettel láttattak. Sokaknak, különösen az erdélyieknek a tovább utazhatást megkönnyítették, — ellátták útiköltséggel.

Itt találkoztam Bécsből megszabadult Hankovszki Misi orvosnövendék öcsémmel, a kin meglepetve láttam hetven forintba került s általam még nem használt köpönyegemet, a mit ő magához megrövidítve viselt. Ezen kívül még több értékes posztó ruháimat is, melyeknek megőrzését minden levelemben szívére kötöttem Julia testvéremnek és ő a rosz szívű, mégis fiaival hagyta azokat elviselni.

Barátaim, a kiknek költségén utaztam, nehány napon át még Pesten maradtak. Én elváltam tőlök, részint nem akartam tovább terhelni költséggel s részint siettem kedves gyermekeimet mielőbb látni, keblemre szorítani. Csak huszonnégy órát töltöttem Pesten.

Késő este volt, midőn megérkezett a vonat az általam egészen ismeretlen pályaudvarba. Nem vártak szeretett gyermekeim. Ők nem voltak szabadok, de nem is volt mind a kettő Kecskeméten. Nem vártak szerető testvérek sem. A legjobb barátaimnak véltek sem, a kiknek életöket mentettem meg önfeláldozásommal. Csak is a távolabbi tisztelőim, a kik május 14-től mindennap vártak. Azt hitték, hogy mind a hárman, Gál, Zabolay és én, együtt fogunk érkezni. Tüntetve akartak bennünket fogadni, — tüntetve azok, kiknek nem állt érdekökben örülni megjövetelünknek. Ezek a nemes emberek az elvet tisztelték bennünk. Mint a haza martirjait tekintettek és becsültek bennünket. Itt voltak nem színleg, de szívbeli jó barátaim, nevezetesen: Herczeg Kálmán és Imre testvérek, Farkas Mihály, Turiánszky István, Szomor Máté, Kabók Imre és Lajos, az öreg Dömötör ref. kántor, Nagy László ügyvéd, Horváth Ferenc kereskedő, a kik a legmelegebb jó kívánataikkal üdvözöltek, kisértek el lakásomra, Julia testvéremnek alig kétszáz lépésnyire fekvő házához, a hol kis leányomat véltem találni.

Itt mindenki csendes álomban pihent, nem várva, de nem is óhajtva. Csak is kis leányom nem tudott lefeküdni. Előérzete súgta, hogy még ma meglátja apját, és a ki az udvarra fekvő konyhában várta megérkezésemet és avval az ő megszabadulását a gonoszoktól.

Testvéremet és sógoromat a nagy zaj, az éljen kiáltások riasztották fel álmaikból, a melyek szünni nem akartak, míg csak be nem záratott utánam az ajtó, melyet kedves leányom első szavamra nyitott s örömkönyeket sírva borult karjaim közé.

Hidegen fogadtattam rokonaimtól. Okát nem tudtam kitalálni, a míg szegény rabszolga leányomtól felvilágosításokat nem nyertem.

Másnap kora reggel első kötelességemnek éreztem, szeretett szülőim sírját felkeresni kis leányommal, a kik érettünk oly sokat szenvedtek, hogy szerető szívök repedt meg bele, hogy ott a síron, ha megtagadtatott tőlem a szerencse, hogy élve ölelhessem, sírjaikon kérjem bocsánatukat.

Itt ezen a szent helyen tudtam meg, hogy mik voltak nekem nő testvéreim. Nem testvérek voltak ők, de ellenségeim s megrablóim.

Hallottatok, vagy olvastatok-e a rabszolgakereskedők fekete korszakáról? miként bántak Amerikában a rabszolgakereskedők fekete rabszolgáikkal? A kiket nem is tekintettek mint Istennek saját formájára teremtett lényt, hanem mint oktalan barmot, a kiknek soha el nem muló sebhelyei mutatták fehér kinzóik kegyetlenségét.

Ilyen rabszolgák voltak az én szerencsétlen árva gyermekeim. Ütötték, verték testvéreim kényes gyermekei. Alig gyógyult be egy-egy helyen fejök sebe, melyet különösen Gergely fia Julia nénémnek a csizmája sarkával okozott, újolag szaporította 13 éves Mária leányom fején barbár cselekedetei számát, — télennyáron ruhátlanul s nem is járatva iskolába, — nem mutatva az emberek között, — nyáron a tanyán apró jószág-pásztor. — télen kanász. Pál fiam is hasonló atyafiságos szeretetben részesült Szentesen Judith testvéremnél. Bátyám is a távolban megfeledkezett igéretéről. Oh, ti szeretetlen testvérek! Nem ébredt-e fel bennetek a lelkiismeret; nem vádol-e benneteket barbár, embertelen cselekedetek a meglopott testvéretekért?

Igy voltam én, szerencsétlen az életben. Öröm helyett üröm. Keserű üröm jutott osztályrészül azoktól, a kiket szerettem.

Bocsásd meg Isten bűneiket! Ezen vallásos érzelem között a jövő szebb reményében borultam még egyszer szülőim bemohosodott sírhantjára. Áldást kivánva szeretetlen testvéreimre is, hagytam el kedves leányommal a temetőt, melyben szeretett jó szülőim pormaradványai pihennek. Vasváry Ferenc.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Huszonegyedik közlemény. —

Mielőtt a bizottság útra kelt volna az ellenség táborába, a tüzértisztek délután $^{3}/_{4}3$ órakor tanácskozást tartottak, mely következőleg folyt le:

«*Krivácsy:* Csak egyetlen okból hívtam össze önöket, miként megjelentsem, hogy a haditanácsba mi végeztetett. A pontok, melyek szerint mi feladandók vagyunk a várat, ezek: a várőrség vagyon-

és személybátorsága s biztosítása; a főtisztek egy havi díja, őrmestertől lefelé a közvitézeknek 10 napi zsoldja a magyar hadi díj szerint, a rokkantak ápolása, a komáromiaknak kárpótlás, a várőrségnek, komáromi polgárok és papoknak, kik itt benn vannak, amnestia. A pontokat orosz és osztrák tábornok írja alá és császárunk ő felsége.

Közbeszólások: Nem kell alkudozni, védjük a várat, mi készen vagyunk halálig!

Krivácsy: Csak mind így éreznének, mint önök, de a honvéd csak míg enni kap, lesz kitartó, azontúl a «Krisztusát» veszi elő s kimondja, hogy nem szolgál. Mit hát mondtam, arról gondolkodjanak; most nem maradhatok tovább, mert 3 órakor küldöttség indul Ácsra megvinni a pontokat.

Többen: Kik a küldöttség tagjai?

Krivácsy: Janik ezredes, *Rutkay* alezredes, *Brunszvik* őrnagy, *Mándi* huszárezredes és *Krivácsy* tüzéralezredes. (Zaj. Nem helyes!)

Fanquett tüzérhadnagy: Sajnáljuk, hogy a főbbek nem úgy végeznek, mint mi reméljük és megvárjuk: mi védjük a várat.

Ezzel eloszlott a tanácskozmány heves kitörések kiséretében, elégedetlenséggel, épen úgy mint az első.»*

Ugyanazon bizottság, mely a megállapított capitulationalis pontozatokat vitte az ellentáborba, a következő hivatalos levelet nyujtotta át *Nugent* táborszernagynak.

«Excellentiád!

Egy bizottság választatott az itteni haditanács által oly célból, hogy Excellentiádnak a várföladási föltételeket átadja és egyúttal fölhatalmazást nyert, hogy annak alapján a vár átadása felől egyezkedésre lépjen.

Ez utolsó határozott végzése a várőrségnek az Excellentiád által legutóbb tett ajánlatra, s el van határozva annak visszautasítása esetében, magát a legvégsőig védelmezni.

Fontolja meg ezt Excellentiád és a bekövetkező egyezkedésnél oly humánusan járjon el, hogy ezen szerencsétlen háborúnak valahára vége vettessék.

Klapka, tábornok.»

A bizottság szeptember 21-én hajnalban érkezett vissza a várba. *Klapka* délutánra haditanácsot hívott össze. Ezt megelőzőleg reggeli $8^1/_2$ órakor *Krivácsy* harmadik tanácskozmányt tartott a tüzértisztekkel, melyet itten szintén *Hamary* Dániel rövid följegyzéseiből közlünk

«*Krivácsy:* Az éjszaka 2 órakor tértünk vissza Ácsról, beszél-

* *Hamary* Dániel: Komáromi napok 1849-ben. Pest, 1869. 98—99. l.

tünk a tábornokokkal, ott voltak jelen *Borics*, *Csorich*, *Nugent*, *Nobili* és több törzstiszt, kik *Klapkát* tisztelettel említék s mondják, hogy a pontokra nézve holnap estelig majd várhatunk nyilatkozatot. Mondhatom uraim, hogy a várfeladással ne késedelmezzünk, mert minél tovább halogatjuk, annál inkább nehezítjük állásunkat s mondhatom, hogy *Klapka* személyisége az egész, mi alkudozásra bírja őket, mert ha ő vagy leköszön, vagy leteszik, vagy elhal, az alkudozást senkivel sem fogják folytatni, ostromot kezdenek, vagy föltétlen megadást követelnek. Az igaz, hogy most támadást nem tesznek, nem tehetnek, mert készletük nincs, még ezután hoznak Arad Temesvár alól s máshonnan, s ha volna is készletük, nem hiszem, hogy most bele kapnának, hanem csak tavaszra.

Többen: Addig istenem, mennyit változhatnak a körülmények.

Krivácsy: Igaz, hogy gabonafélénk van 7 és fél hóra, de hús csak 49 napra már.

Többen: Ki kell törni, lesz marha elég!

Krivácsy: Egyre kérem önöket, mondják meg őszintén, van-e bizalmuk bennem és a tábornok úrban? ha nincs, én azonnal leteszem hivatalomat és a tábornok úr is (Mély csend). Ha mindenki oly lelkesedéssel volna itt, mint önök, akkor nem volna semmi kifogásunk; jól tudom én azt, hogy a honvéden fát is vághatunk, de csak addig, míg enni kap.

Többen: A honvédek jobban tudnak nélkülözni és tűrni, mint bármely vén katonák.

Ezzel a tanácskozmánynak vége szakadt, épen oly zajosan, mint a két elsőnek.»

A hadi tanács délután 3 órakor jöt össze. Mély csend volt a teremben. Mindenkinek arcáról legfeszültebb kíváncsiságot lehetett leolvasni, mert a bizottság, kiküldetésének eredményét titokban tartotta.

Klapka szótlanul foglalta el az elnöki széket és kezével *Asserman* felé intve, ez így szólt:

«Mint az osztrák táborba kiküldött bizottság elnöke, van szerencsém az egybegyűlt haditanácsnak jelenteni, hogy mi megbizatásunkat hűségesen és pontosan teljesítettük és a várőrség nevében a capitulationalis pontozatokat gróf *Nugent* táborszernagynak átadtuk. (Fölolvasta a pontozatokat, melyeket ismétlés elkerülése végett, alább szeptember 27-ki kelettel egész terjedelmükben közlünk.) Küldetésünk eredményét, az itt fekvő ajánlatból, melynek elfogadása után hajlandó csak *Nugent* táborszernagy a capitulatiót megkötni, megérthetik önök.»

Az öreg *Ujházy* emelkedett föl ekkor és felolvasta az osztrákoknak föltételeinkre tett ajánlatát.

Midőn a felolvasást elvégezte, halálcsend uralkodott az egész teremben; — ünepélyes, megható jelenet volt ez, midőn minden szem *Klapka* felé irányult.

Klapka rövid idő mulva fölkelt és így szólt:

«Uraim! Önök azt hitték, hogy az osztrákok föltételeinket tárt karokkal fogadják; midőn pontozatainkat leírtuk, sokan nem voltak megelégedve, azt hitték, hogy még többet is lehetne követelni. Csak *három pontot*, igen *hármat* fogadtak el az osztrákok és még ezeket is lényegesen módosították. Uraim! Mostan saját véleményemet mondom ki önök előtt.»

Ekkor jobbját föltartva, emelkedett, határozot hangon folytatá:

«Esküszöm a mindenható istenre, hogy mi az utolsó haditanácsban kimondott elveinkhez híven, mint magyarok és katonák becsületünkre hivatkozva, a várat az utolsó emberig védelmezni fogjuk.»

Mint a sötét felhőkből kitört zivatar hangzot egyszerre föl az izgatott kedélyek visszafojtott érzelme, — a viharos és szünni nem akaró lelkesítő «Éljen!»; a kardok kirepültek hüvelyeikből és az ünepélyes pillanattól elragadtatva, könyes szemekkel ismétlék mindnyájan *Klapka* elkűjét. Diadalmasan hordták őt körül a teremben és a fölvillanó kardok képeztek nemes feje fölött vas mennyezetet.

A visszautasitás által mélyen sértve érezte magát a magyar büszkeség, de különösen *Klapka* volt ezen érzelemtől áthatva s ez magyarázza csak meg gondolatainak hirtelen változását. A lelkesültség tehát ismét föllángolt, nem gondoltak többé a veszélylyel, sem a bizonyos bukással.

Klapka csak nehezen tudott az ölelések, kézszorítások és az ujongó lelkiáltások elől a mellékszobába menekülni. A lárma ekkor sem szünt meg. Végre egy százados lépett az asztalra és fáklyásmenetet indítványozott a főparancsnok tiszteletére, melyet egyhangúlag elfogadtak és ezzel a gyűlés eloszlott.

Az osztrákok által elfogadott három pontozatról nem maradt reánk semmi határozott följegyzés; valószínű, hogy ezek ugyanazok, melyeket *Nugent* szeptember 19-én küldött a várba.

A visszautasított föltételek felől *Csorich* osztrák altábornagy következőleg nyilatkozott: «A komáromi magyar bankjegyeknek osztrákkal való kicserélése a pénzügyministerhez tartozik és az nem az én hatásköröm; a huszárokat nem bocsáthatjuk szabadon, mert azokra a kormánynak szüksége van; a föltételek ratificálását sem eszközölheti ő felsége, miután a körülzároló, vagy ostromló sereg főparancsnoka a szükséges meghatalmazással és utasítással el van látva s ily fontos egyesség mindig a császár nevében köttetik, nem szükséges tehát más garantia, mint azon fővezéré, ki a császár személyét képviseli.»

A fáklyásmenet fényesen sikerült, mintha mi akkor a legbékésebb időket éltük volna. A zenekarral élünkön vonultunk *Klapka* lakásához. Hárman szónokoltak, *Újházy* volt az egyik, ki egyszerű modorában, de őszintén bevallá, hogy saját személyes

érdekükben soha egy lépést sem tesznek, az ő érdekük összefügg mindnyájunkéval, kik itt Komáromban vagyunk. A fáklyák élénken visszaverődő fénye, bizonyosan az ellentáborban is figyelmet keltett, de az osztrákok nem is álmodták ezen tüntetes indító okát.

Öröm, lelkesültség minden arcon, az egész városban jókedv, a kávéházakban, korcsmákban zene.

Ujházy még ugyanaz nap egy «Nyilt rendelet»-et bocsátott közre, melyet mint a végfordulat felé sietö idö jelét fölmutatunk:

«$\frac{715. \text{ sz.}}{\text{k. b.}}$ Nyilt rendelet.

E város kebelében sokaknál még katonai lőfegyverek találkozhatván, ezennel rendeltetik:

1. Minden akár komáromi lakos, akár pedig idemenekült, ki katonai akár szuronyos akár szuronytalan fegyvert bír, azt a várba a fegyvertárnál beszolgáltatni tartozik.

2. Ezen fegyver beadástól annyiban kivétetvék a komáromi városi nemzetőrök, hogy minden nemzetőr egy alkalmatos katonai fegyvert megtartand a maga részére, — ha pedig több ily fegyverekkel bírna, — azoknak beadására kötelezteték.

3. A mennyiben a beadandó fegyver állományinak ismertetnék, a beadó 5 p. frtot fog kapni; — a mennyiben pedig azonban másféle magán tulajdonú lenne, róla térítvény fog adatni, a becsűár megjegyzésével, hogy vagy ezt, vagy a fegyvert természetben annak idejében megkaphassa a tulajdonos.

4. A ki a fentebb elősorolt fegyvereket eltitkolná, a vegyes rögtön-itélőszék bírósága elibe fog állíttatni.

Komáromban September 21-én 1849.

Komáromi kormánybiztos
Ujházy László.»

A fegyverek eme beszolgáltatása, hogy mi célból rendeltetett el, végharcot küzdeni-e? vagy a netáni belzendülést akadályozni? mi elhatározni nem tudjuk.

A kormánybiztosi intézkedést más nap a vegyes rendőrség intézkedései követték, melyek rendelet alakjában következőleg nyilvánittattak:

«*Rendőrségi rendeletek.*

A polgári éz katonai hatalom részéről alakított s végrehajtói hatalommal fölruházott *vegyes rendőrség* folyó szeptember 22-én kelt határozatánál fogva, a közönséggel szigorú megtartás és hozzáakalmazkodás végett tudatandók:

1. Tapasztaltatván, hogy az e városban tartózkodó idegenek s vidékiek közűl némelyek, — különössen a katonai egyének őrnagy

Boros Ferenc kat. rendőrfőfelügyelő úrnál (Kispiac 1093. sz a.), a polgáriak pedig a városi kapitányi hivatalnál, — tartózkodhatási jegy nyerése végett magokat a kiszabott határidő lefolyta alatt nem jelentvén, *ily szabad tartózkodhatási jegygyel most sincsenek ellátva;* sőt ezt az illető ház- s laktulajdonosok az illető helyre fel sem jelentették;

Ezennel újabban rendeltetik: miszerint mindazon házigazdák s laktulajdonosok, kik a náluk szállásozó, *de tartózkodhatási jegygyel el nem látott* vidékieket s idegeneket, bármi című, életmodú s neműek legyenek azok egyébiránt, *e rendelet keltétől számítandó három nap alatt* a fönnebb írott illető helyen fel nem jelentenék, minden egyes esetért első ízben 10 p. frtal, *sőt a körülmények szerint legszigorúbban* is fognak büntettetni.

Ugy a *vidékiek és idegenek* is — *bárminő című, életmodú s neműek legyenek azok* — magoknak tulajdonítsák, ha tartózkodási jegy nélkül találtatván szigorú eljárás alá fognak vonatni.

Végre azoknak, kik előre nem látható bárminő oknál fogva a város határából eltávozni szándékoznak, tudtul adatik, miként az itteni hatóságoktól nyerendő rendes útleveleiket megbírálás és ellenjegyzés végett ezentúl *Bangya János alezredes és kat. külrendőrségi főnök* úrnál (városház, rendőrfőnöki teremben) bemutatni lévén kötelesek, azok csak ennek *ellenjegyzése* mellett leendnek érvényesek; az e nélkül kimenni szándékozó a külső katonai állomásoknál elfogatván, mint fogoly leend visszakisérve.

2. Tapasztaltatván a helyben tartózkodó *mesterlegényeknek* abbeli szokása, mely szerint mestereiket kényök-kedvök szerint elhagyván, a városban munka nélkül kóborolnak, — rendeltetik:

a) Semmiféle mesterlegény gazdáját további rendeletig nem változtathatja;

b) A városi kapitányi hivatal megbizatik, hogy a dolog nékül hétköznap koborló mesterlegényeket összefogatván, őket *kényszerített ingyen munkára szorítsa.*

3. A kereskedőknél találtató bármi színű s minőségű *posztó-, szőr- és vászonkészlet* menyisége folyó szeptember 29-ki estig *Butz Lajos* százados úrnál (győrdunai-vonal társzekér épületben) pontosan bemondandó, a hol is a becsárnak lefizetése mellett a katonaság szükségeinek pótolhatása végett mindazok átvátetni fognak.

Az eltitkolóktól, házmotozás esetében őket érendő egyéb büntetésen kívül a fönnebbi cikkek elfognak koboztatni.

A feladók neveinek elhallgatása ezennel biztosíttatik, a közjó érdekében teendő ily fontos szolgálatukért illő jutalmat is nyerendvén.

4. Mindazon polgári egyének, kik bárminő színű *katonai szabású köpönyeggel,* vagy a legszükségesebb *téli kabát, nadrág és mellényen felül több efféle ruhadarabbal* bírnak, — a szent ügy nevében ezennel fölszólíttatnak, hogy ezeket folyó szeptember 29-ke estvéig, a

fönnebbi pontban említett Butz Lajos százados úrnál a becsárnak azonnali lefizetése mellett, átadják.

5. A csizmadiáknál találtató csizmakészlet szinte a becsár lefizetése mellett ugyan ott beadandó; ellenkező esetben azok megtaláltatván, el fognak koboztatni.

Kelt a rendőrségnek 1849. évi szeptember 22-kén tartott vegyes üléséből.

A vegyes rendőrség által.»

A közvélemény tolmácsa a *Komáromi Lapok*, ezen két nap délutánján, még két utolsó vezércikkével biztatá a csüggedőket, fölvillanyozá a bátrakat; de mindez, azok előtt, kik nem reményltek többet, úgy tünt föl, mint egy haldoklónak utolsó sohaja. Közöljük azokat mégis, mint a végküzdelemhez tartozó részleteket.

«*Komárom*, szept. 21-én 1849.

A tegnapi haditanács megalkotta, a vár átadásának feltételéül szolgálandó pontokat; melyek privát tudomásunk szerint mintegy következők:

1. Általános amnestia minden, Komárom várának, s városának körében jelenleg tartózkodó katonai, polgári s papi egyének számára, különbség nélkül.

2. Az első pontban megnevezettek közűl szabad útlevél a külföldre, azok számára, kik ezt szorgalmazzák.

3. A komáromi várkormány által kibocsátott pénzjegyek teljes értékbeni beváltása.

4. A tisztikarnak egy hónapi, a legénységnek 10 napi díj kifizetése ezüst pénzben.

5. A komáromi kormánybiztos által kiadott utalványoknak (a szál.itóknak) kifizetése.

6. A magyar szabadságharcban megsérült, rokkant vitézeknek, az ausztriai rokkant katonákéhoz hasonló ellátása.

7. Ezen pontoknak, az ausztriai császár által leendő szentesítése.

Annak taglalásába, helyesen fogadtattak-e el ezen pontok, nem bocsátkozom, a többség fogadta el, hiszem, számot vetett lelkiismeretével, számoljon érte istennek és a hazának, *mely nem veszett el még egészen.*

Csak a hatásról akarok nehány sort írni, melyet ezen pontok az emberekre gyakoroltak.

Sokan végkép le voltak veretve, Komáromot veszve látták, s általa veszve látták a hazát is.

Mások élet- vagy harcuntak, kik inkább szeretnének otthon szüretelni, vagy a télen át, kandalló mellett csibukozni s tarokkozni, örültek a pontoknak, s alig várják, hogy aláírva visszaküldessenek.

Azokat, kik az első kategoriába tartoznak, valóban szántam. Meglehet, hibásan, de szántam.

Mert én nem hiszem, hogy az egyezkedés megkisértése által Komárom bástyái gyöngébbek, s bevehetőbbekké váltak volna.

Emlékszem a már eddig 50 csatát vívott *Klapka* tábornok neve alatt olvasott nyomtatványra, melyben ezen alternativa állíttatik fel, vagy elfogadják a pontokat, vagy nem s ekkor becsülettel, mind, de mind elhalunk.

S ez nekem elég garantia arra, hogy ne tekintsem Komáromot az egyezkedésnek csupán megkisértése által már is átadottnak.

Lehet, hogy az egyezkedési pontokat alá nem irják, s ekkor itt áll az alternativa, t. i a dicső halál.

Kár te át előre desperálni.

Azoknak gusztusában, kik inkább szeretnének otthon szüretelni, úgysegéljen magam is osztozom, hja de hiába a magyar katona nem parádéra teremtetett, hanem arra, hogy védje a hazát, jó rosz időben, télen nyáron, mindenkor.

Én tehát nem félek attól, hogy az egyezkedés megkisértése gyöngíti Komárom bástyáit, — vagy hogy a pontok elfogadása, — melyek által különben elveszendő anyagot tartunk meg, s a melyekből eredő előny elsorolását tiltja az ellenség iránt viseltetni szükséges ildomosság, elveszítse a hazát; de igen is elveszítheti mind a várat, mind a hazát az egyetértés hiánya, mitől a magyarok istene — ki habár megfeledkezett is rólunk rövid időre, de végkép elhagyni nem fog — mentsen meg.

Bizodalom azok iránt, kik már eddig is megmutatták, hogy ezt megérdemlik, egyetértés a hazaszeretet érdekében, és veszni nem fogunk, vesznünk nem lehet.

Jenőfi Izidor.»

«*Komárom*, szept. 22. 1849.

Tegnapelőtt borús idő volt, tömött cseppekben hullott az eső.

Tegnap a talán 8 napon át bujdokolt nap láttatá arany tányérát, s szárítani kezdé a földet.

Tegnapelőtt könyeket hullatott maga az isten, fájdalmában, hogy Komáromot, ezen, még csak egyedül fennálló végőrét a magyar szabadságharcnak, alkudozni látta, alkudozni habár a körülményekhez mért, ildomos, alapos okoknál fogva is.

Tegnap az istennek arca is kiderült örömében, mert capitulationalis pontjaink nem teljesitetvén, látta hogy a mérlegben az elhatározottság túlsúlylyal bír az ingadozás felett, az elszántság a habozás felett, a rendítlen bátorság, vagy ha kell, vakmerőség a nagyszájúság, vagy hogy úgy mondjam, a gyávaság felett.

Tegnapelőtt a komáromi vár, s város köre hasonlított egy halálos ágyhoz, melyben a beteg elaléltan, alig eszmélve néz a közel

mulandóság elébe s csak a papot várja, — ki útra valóval a megváltó testével, s vérével lássa el, hogy kiadhassa lelkét.

Tegnap sokat változott Komárom; meg sem ismernétek, most már nem halálos, hanem örömágyhoz hasonlít, mely körül a rokonok s résztvevő barátok tömege elragadtatva várják a szabadság gyermekének születése napját.

De hát honnan ezen gyors változás?

Felelet:

A körülményekből.

Tegnapelőtt az vártuk még, hogy capitulationalis feltételeink elfogadtatnak, s rettentünk a pillanattól, melyben azon hírt megtudjuk; tegnap éstesültünk, hogy a feltételek el nem fogadtattak, s hallottuk a tábornoknak, a haditanácsban mondott szavait, melyeket a legszentebb eskű gyanánt karolt fel a sokaság s melyekből azt tudtuk meg: *hogy a hadi tanács ezen pontoktól egy tapodtat sem fog távozni*, melyekből azt tudtuk meg: *hogy most itt az idő, a hazáért meghalni.*

Tegnapelőtt a huszár is búsabban ült lován, mert nem tudta, nem szállítják-e le róla másnap. A honvéd, a tüzér szenvedélyesebb hévvel szoríták magokhoz a fegyvert, ölelték meg a halált okádó ágyút, (Istenem, leginkább akkor érzi az ember, hogy szeret, midőn közel áll az elválás percéhez) mert már nem remélték e gyönyört sokáig élvezhetni.

Tegnap már máskép álltak a dolgok.

A huszár vígan, fütyörészve nyergelte ménét, mielőtt patruill-ba indult; a honvéd a legelragadóbb hévvel tisztogatá fegyverének csövét, melylyel még sok halalt remél szórhatni; a tüzér a legbensőbb barátsággal, s bizadalommmal simogatá az öreg 24 fontosokat, mint gazdája, a megszelidített oroszlánt, mely őt nem bántja, de ha neki uszíttatik, egy pillanat alatt széttépi az idegent.

A körülmények fordulata villanyozta át ezerek kebelét, és varázshatással idézte elő a hangulat változását.

Küldött volna az ellenség, tegnapi haditanácsunkba követet, kinek recognoscirozásnál nem lett volna egyéb kötelesége, tudná, kivel volt dolga.

Midőn két nap előtt, a feltételi pontok megalapíttattak, sok bús arcot láttunk, magában a hadi tanácsban, mert voltak sokan, kik nem tarták helyesnek az eljárást.

Ám a tegnapi haditanácsban, hol kimondatott a várnak utolsó emberig leendő védelmezése, az öröm sugárait láttuk minden arcon, a búnak még nyomai sem voltak.

Azok, kik az ismeretes alternativa felállításával foglalkoztak, mert ezt jónak látták, úgy tüntek fel mint férfiak, kik rettenetesek tudnak lenni, és fognak is lenni, mert azt, mit büszkeségük feláldozásával kértek, meg nem adatott.

Klapka tegnap úgy tünt fel elöttünk, mint egy féltékeny atya, ki gyermekét minden becsületes áron meg akarja menteni, de ha nem lehet, inkább együtt hal vele.

A tisztikar, a közönség, utat keresett, hogy a tegnapi nap örömeit nyílváníthassa.

S ez út a tegnap estve ezerek jelenlétében rendezett fáklyás zene volt.

Láttátok volna ti végrehajtó vak eszközei a zsarnok hatalomnak, a szemekből legördülő, s fáklya világnál könnyen kivihető gyöngyöket, tapasztalhattátok volna, hogy ezek az öröm könyei, s hogy e néptől, habár maroknyi is, s utolsó, mely a magyar ügy mellett harcol, Komáromot könnyen megvásárolni nem fogjátok, tapasztalhattátok vala, hogy e népben nem a megmaradható nyomorú élet reménye, de a dicső halál bekövetkezhetése idézhet elő roppant örömet.

Nyomorultak ti, ki Klapka felől is azt hivétek, vagy talán hiszitek még most is, hogy a többi gyáva vagy gaz vezérek példájára, olcsón árulja, s feltétlen játszandja kezetekbe e becsületére bízott kincset, *Komáromot és őrizetét.*

Emberetekre találtatok.

Zene közben szónoklatok is tartattak; melyeknek célja nem az volt:

Hogy *Klapkát* hazafiúságra buzdítsák.

Megmutatta ő már, hogy buzdításokra nincs szüksége.

Nem az, hogy kötelessége teljesítésére emlékeztessék.

Klapka ismeri kötelességét.

Nem az, hogy bizodalom szavaztassék neki.

Klapka tudja, hogy bírja a bizodalmat, mert megérdemli.

A cél, a véghetetlen öröm kifejezése volt.

Tábornokunk nevében, — szavai szerint — tisztelt barátja a kormány biztos, *Ujházi* László válaszolt, ki tábornok úr érzelmeit tolmácsolá, lelkesítve, hevítve, elragadólag; végezetül minden Komáromban lévő polgári egyén sorsát a tábornok, s katonaság kezeibe téve le; a polgári egyéneket, kik ha nem is közvetlen véres, de izgatott, és sok példa szerint véressé vált csatatéren működtek a haza szent érdeke mellett; kik azért a katonákkal egyenlő sorban akarnak, s fognak is részesülni.

A tömeg örömkönyekkel áztatta a tért, melyen a tábornok áll.

S igaza volt a szónoknak, midőn mondá, hogy *Klapka* vagy megváltója leend e hazának, vagy a második Mohamed, a világ második Mekkájában, Komáromban.

Szigorú fegyelem, bizodalom, egyetertés, és Komárom falai megdőlni nem fognak.»

A capitulatiót megelőzőleg következő hadseregi és várkormányi napiparancsok adattak ki:

«*Hadseregi parancs 1849.*

Szeptember 16. Több panaszok érkeznek, hogy honvédek egyik zászlóaljtól a másikba, az illető zászlóalj tudta és belegyezése nélkül besoroztatnak, ezen visszás szolgálat keresés ezennel roszaltatik, s ezentúl előforduló esetekben a beosztó szigorú feleletre fog vonatni. Ha szolgálati tekintetből egy vagy más egyénnek egy idegen zászlóaljhozi áttétele szükségeltetnék, annak átvétele s illetőleg átadása ellen, ha az rendesen a parancsnokok beleegyezése mellett történik, észrevétel nem fordul elő. — Ezentúl felszólíttatik a 201. z-alj, hogy *Kun* tizedest és a 71. z.-alj, hogy több beleegyezés nélkül létszámba besorozott honvédeket rögtön a 114. z.-aljhoz visszaküldje. — Dacára a többszöri felszólításnak némely hadosztály s önálló testületi, különösen pedig az erődítési igazgatósági segédek az említett az árkászutász karra vonatkozólag a létszámkimutatás minden szombatoni rendes beküldését gyakran elmulasztják ; e megrovást érdemlő hanyagság komolyan roszaltatván ebbeli kötelességöket nevezett segédek az ide csatolt minta szerint annál pontosabban teljesítsék, mint hogy ellenkező esetben az őket érő kellemetlenségeknek csupán önmaguk leendnek okai. — *Palánszky* Samu 37. z.-alj hadnagy 48 órára porkoláb fogságra büntetendő parancsnoka elleni alaptalan vádokért; egyébaránt mostani állomásában meghagyatik.

Szeptember 17. A szenvedő haza legfontosabb pillanatait éli ; s most, midőn ügye a vég fordulat ponton áll, a nemzet méltán követelheti minden harcosától, hogy minden erejét felhasználja azon ügy védelmére, melynek szentsége által arra felhivatott; s tapasztaltatott még is, miként több tiszt urak a szigorú kötelességet szem elől tévesztik, beteg knek jelentik magokat, hogy a szolgálatot kikerüljék, s a kávé- s korcsmaházakban egész kényelemmel tivornyázhassanak. E végből a haditanács határozata nyomán célszerű intézkedés tétetett arra, hogy az említett közhelyek többször megvizsgáltassanak, s ha találkoznék oly lelkiismeretlen tiszt, ki hazáját csalva, a fentebbi esetben részes lenne, az tisztségétől rögtön minden mellékes tekintet nélkül megfosztatik, s a vár körvonalából kitiltatik. — Felsőbb jóváhagyás reményében f. hó 19-tól számítandó rang és illetménynyel : *Heinrich* N. vezérkari őrnagy alezredessé, és az erődítés ideiglenes igazgatójává ; *Csepi* János nemzetőri alezredes valamint a mult ostromkor, úgy azóta is mint a helybeli nemzetőrség parancsnoka a hazának tett hasznos szolgálatai méltányos tekintetéből, nemzetőri ezredessé kineveztetik. — Több előforduló kérdésekre válaszoltatik, miszerint a ministerium által minden rangkülönbség nélkül az egyformaság tekintetéből az egész seregnél drágasági díjpótlék csupán 2 kr. engedményeztetett, mely ezután is minden akadály nélkül kifizetendő. Jelen parancsolatban veszi a tábori tüzér parancsnokság is 137. sz. feliratára válaszát.

Szeptember 18. Több rendbeli hivatalos jelentések folytán a főparancsnokság meggyőződvén arról, miként az, mi vitézeinket a leghuzamosabb ideig a harc mezőtől távol a kórházakban tartja, s férfias erejöket emészti, legnagyobb részt s példátlan kiterjedésben oly betegség, mely a tisztátalan nőszemélyekkeli társalkodásból ered, mely kétszeres rosz, azon körülmény kifolyása, hogy különösen a külső tábori szolgálatban lévő z.-aljaknál, engedménynyel ellátott 24 markotányos nőn kívül néhol háromszoros mennyiségben is tartózkodnak nőszemélyek, kik a szigorú rendes vizsgálat alá részint nem vétetnek, részint az elől, a vizsgálati napon szokásos eltávozásukkal magukat kivonják, ennek folytán rendelem: 1-ször minden egyes záslóaljaknál csak a szabályszerinti 24 markotányosnő tartózkodása engedtetik meg. Erre, ugyanazon szabályra is, hogy az illető z.-alji orvosok által a lehető legnagyobb figyelemmel s az orvosi tudomány jelenkori kellékei szerint hetenkint rendesen és kivétel nélkül megvizsgáltassék, az illető főtisztek szorosan és jelentési kötelesség mellett vigyázandnak fel. 2. Szintúgy a z.-aljbeli legénységre nézve a mint eddig is szokásban volt, a fönebbi pont értelmében az illető orvosok általi szoros és rendes vizsgálat szigorúan meghagyatik, a betegnek talált egyének haladéktalanul a katonai kórházba küldetvén. E rendeletek pontos teljesítése iránt a zászlóaljparancsnok urak a legkomolyabban felelőssé tétetnek, mert csak ilyszerű intézkedések által reménylhető, hogy a már példátlan kiterjedésben elharapódzott betegségek nagy mértékben ritkulandnak, s hogy számos honvédeinknek szabadságharcunkban annyira drága élete s férfias ereje meg leend sikeresen őrizve. — *Bójér* Antal barom orvos f. hó 16-tól a 14-ig huszár-ezredhez osztatik be. — *Fertig* János 70. h. z.-alj honvéd a főparancsnoksági irodába vezényeltetik. — *Eszterházy* és *Nedbál* alezredes urak hadosztályából a munkán lévő ácsok és altiszteknek a munka idejére kétszeres napi díj engedményeztetik. — A főparancsnokság hivatalosan értesíttetvén arról, miként a városi lakosok az azokba szállásolt katonatisztek által — jóllehet csak folytonos külső szolgálatra zászlóaljaikkal együtt több idő óta kirendelvék — podgyászaik hátrahagyásával annyira elfoglalva tartanak, hogy a naponkint jövő s térparancsnoksági szállás többé nem adathatik — ennél fogva rendelem: hogy a külső táborbani folytonos tettleges szolgálatra kirendelt z.-aljak tisztei, *kivéve a betegeseket vagy családos egyéneket* a külső szolgálattétel idején városi szállásaikat elhagyva podgyászaikat egy a várban a térparancsnokság által számukra kijelölendő raktárba vitessék, vagy ha ez épen nem teljesíthető, az érintett tiszt urak hátrahagyott podgyászaikat egy egy városi szálláson többen tegyék le, hogy az így megürült nehány szállás a naponkint jövő és térparancsnoksági szállásutalványnyal ellátott tiszti egyéneknek és a városbani tettleges szolgálattételre rendelt hivatalnokoknak átadathassék. A zászló-

aljak holnap reggelig jelentsék be, hány kőműves mesterember van létszámukban.

Szeptember 19. Előfordult tegnap az eset, hogy az előőrsök 4 ellenséges tisztet, kik itt fogva tartott bajtársaik elbocsájtását kérni jöttek, bekötetlen szemekkel a Kosuth-vonalon a városba jönni engedék, ezen szolgálatelleni eljárás mind az ezt megengedő előőrsi parancsnoknak, mind pedig a velük együtt jött tulajdon törzstisztjeinknek szigorúan roszaltatik. Megjegyezvén, hogy ily szolgálati hanyagságért, s illetőleg engedményezésért a még netalán előforduló esetben, az illető minden tekintet nélkül haditörvényszék elé fog állíttatni. — Panasz érkezvén, miszerint az erődítési munkálatra vezényelett z.-aljak nem jelennek meg ott teljes számmal — *Bodó* Alajos százados a 48. z.-aljba osztatik be. — *Kostány* János, menekült 136. z.-alji őrmester a 99. z.-aljba osztatik be.

Szeptember 20. Bangya alezredes úr a vele érkezett *Paletta* százados és *Thaler* főhadnagy segédeivel együtt a külső rendőrség vitelébe segédkéznyujtás végett *Szabó* alezredes és térparancsnok úr mellé adatik. — *Csikász* János 13. h. z.-alj százados a térparancsnokság vagy a katonai rendőrséghez alkalmazandó. — *Holländer* Leo élelmezési gondnok betegeskedése miatt hivatalától felmentésért folyamodván; — kérelme véghezvitt hasznos szolgálatai tekintetéből, rangja s illetménye megadásával elfogadtatik.

Szeptember 21. Minthogy az ellenség az újabb egyezkedési pontokat eleve el nem fogadta, s igy hihetőleg mielőbb megtámadás várható, ezen és részint azon okból is, nehogy egyes önmagokról megfeledkezőknek a kávé- és a legújabb bordélyházakban tivornya közben felhordott hazug mendemondáik s hírkoholásaik által az egész tisztikar becsületének szenvedni kelljen, ennek folytán szigorúan rendelem, hogy minden tiszt úr — kivéve a betegeket — kiknek hadtestülete tábori szolgálatban van, városi szállását minden késedelem nélkül odahagyva illető testületéhez csatlakozzék; dolgai végett is csak úgy engedtetvén meg a városba jőnie, ha illető parancsnokától elbocsájtó jegygyel el van látva. Ellenkező esetben, minden olyan, ki parancs értelmében engedelem nélkül a városban kapatik, rögtön minden tekintet nélkül haditörvényszék elé állíttatik. — A 6-ik huszár-ezred kérelme folytán a patkópénznek a vas és az anyagok árához aránylagos felemelése tárgyában ezennel határoztatik, hogy mindaddig míg ily drágaság létezend, a lovasságnál a patkópénz naponkinti hárrom krral felemeltetik.

Szeptember 22. Utólagos jóváhagyás reményében f. hó 16-tól számítandó rang- s illetménynyel következő törzs s főtiszti kinevezések történnek, mint: A várparancsnokság felterjesztésére:

Hering a gazdászati osztály főnöke, és *Czellner* (Komáromi Lapokban *Zellner*) élelmezési főgondnok századosok előbbi alkalmazásukban őrnagyokul: *Murányi* Márton, *Veisz* Vilmos főhadnagy

századosokká, *Beck* Sámuel és *Kálmán* György hadnagy főhadnagyokká, *Kollárszky* Vince és *Szalay* Gábor fegyvergyári főművészek hadnagyokká 20 p. frt havi pótlékkal *Zichy* ezredes ajánlatára *Veinberg* Ede főhadnagy melléje nyargoncul; a 201. h. z.-aljnál: *Kaiser* József alhadnagy főhadnagygyá; *Lukács* Károly őrmester és *Konkoly* Zsigmond alhadnagyokká; a hadosztályhoz élelmezési hadnagyul *Bauer* Rezső. A térparancsnokság ajánlatára: *Ludvig* János, 48. z.-alji főhadnagy jelen alkalmazásában századossá. *Kászonyi* ezredes felterjesztésére 25. h. z.-aljnál: *Kozlai* Jenő alhadnagy főhadnagygyá. 61. h. z.-aljnál: *Kammermajer* Károly hadnagy főhadnagygyá, *Nahoczki* József őrmester hadnagygyá. Várnokkari igazgatóság ajánlatára *Bőm* Károly utász százados őrnagyul az árkászokhóz, *Podolszky* Ferenc várnokkari mérnök ugyanott századossá, *Bobori* alezredes ajánlatára: *Zápori* Ferenc főhadnagy alszázadossá. *Kaszap* alezredes ajánlatára: *Károlyi* János őrmester hadnagygyá. *Nagy* János szekerészeti őrnagy felterjesztésére: *Grün* Áron őrmester hadnagygyá. *Szillányi* alezredes s táborkari főnök úr ajánlatára: a hadmunkálati irodában lévő *Bancsof* Adolf hadnagy főhadnagygyá, úgy szinte a főparancsnoki irodában működő *Fertig* János, 70. z.-alji altiszt jelen alkalmazásban hadnagygyá; a 2-ik hadtest 5-ik had osztályánál számfeletti segéd *Parrag* Gábor százados *Bangya* alezredes úr mellé rendőrségi osztálysegédül adatik. — *Szerelmei* alezredes úr megbizatik, miszerint mind a ruhabizottmánynál, mind pedig a más itt lévő raktárakban találtató kész ruhaneműek és készületlen kelmék mennyiségét számba vegye s arról a főparancsnokságnak mielőbb jelentést tegyen. — *Storch* hadnagy s törzsfoglárnak hadnagyi rangjáról i lemondása az elősorolt indokoknál fogva elfogadtatik, s ő ismét előbbi törzsfoglári hivatalába vissza helyeztetik.

Szeptember 23. Csorich ellenséges altábornagy ismételt felhivásai következtében, ki velem a haza és vár érdekében értekezni kiván, a két előőrs között holnap délelőtti 10 órakor összejövetel fog tartatni, melynél az osztályp rancsnok urak egy-egy maguk mellé veendő törzs vagy főtiszttel, továbbá a két tüzér főparancsnok úr, valamint az erődítéstől is egy törzstiszt megjelenjenek, s reám a 6-ik huszár ezredtől e végre vezénylendő század délelőtti tizedfél órakor a 3-ik sz. sánc előtt várakozzanak. — Tegnap személyesen meggyőződtem arról, hogy annyi parancs dacára a monostori 8. sz. sáncon valami 100 közhonvéd immel-ámmal, az az igen hanyagul dolgozott, holott az illadalomtól 30 pg. kr. munkadíjt szednek, de felügyelő tiszt messziről sem vala látható. Ezen hazacsalásnak nevezhető hanyagság megrovásnál többet érdemel; meghagyatik tehát a 18. h. z.-aljnak, hogy azon rendeltetése helyéről eltávozott főtisztet példásan büntesse meg; egyszersmind felszólíttatnak valamennyi főtiszt urak, miszerint a szolgálatot, a miért bőven fizettetnek, már egyszer szivökre vegyék, és kötelességüknek híven, az az jobban megfeleljenek.

Szeptember 24. Azon kőművesek, kiknek nevei a z.-aljtól a főparancsnokságnak legközelebb beküldettek — ma a délutáni órákban átadási és átvevési jegyzékkel ellátva a várnokkari igazgatóságnak adassanak át. — Tudomásúl jövén a híd s kapuőrségi parancsnokoknak abbeli eljárása, miszerint a szabadmeneti jegygyel bíró egyéneket sem bocsátják ki: az érintett tiszt urak oda utasíttatnak, hogy azon óvatossággal, melylyel eddig, a ki és bejárókat szabadon bocsájthatják. — A 16. és 57. z.-aljaknak, minthogy leggyengébbek, meghagyatik, miszerint a szállító házból mindegyik azonnal 40 egyént vegyen át. — *Csizmadia* Sándor a várőrségi hadbíróságnál gyakornokkép alkalmaztatik. *Petrovics* menekült vadász hadnagy a rendőrséghez beosztatik.

Szeptember 25. A főparancsnokság szükségesnek látta, a rendőrséghez tartozó következő szabályokat megalapítani: A rendőrtisztek szoros kötelességöknek ismerjék, minden a városba bejövő tisztet felszólítani, hogy átbocsátó jegyét felmutassa, melyet azután a tiszt urak visszamenet alkalmával a rendőri tisztnek átadni kötelezetnek. — A z.-alj parancsnokok átbocsájtó jegyeket csak bizonyos kiszabott időre adhatnak. Mindazon tiszt urak, kik ily jegy nélkül a városba jönnek, a rendőri tiszt által visszautasítandók, az ellenszegülők a reggeli jelentésben névszerint megneveztessenek. — Minden tiszt és tiszti rangban lévő egyénnek u. m. az orvosok és élelmezési tisztteknek stb. megtiltatik a polgári öltöny viselése. — A beteg vagy gyengélkedő tiszt urak minden 4-ik nap új orvosi bizonyítványnyal tartoznak magukat a rendőri irodában (városházi nagy terem) délelőtti 9-től 12-ig *Bangya* alezredes úrnál igazolni. — Minden nap egy rendőri tiszt felügyelést tartand és kötelessége leend a város minden nyilvános helyeit átvizsgálni s különösen a bordélyházakban és másutt némely önmaguk s rangjukat meggyalázó tiszt urak aljas dombérozásaiknak véget vetni s rendre felügyelő eljárásaiknak minden katonai egyének rangkülönbség nélkül engedelmeskedni kötelezetnek. — A rendőrség pontosabb és gyorsabb kezelhetése tekintetéből, de azért is, mert ez egy önálló bíróság, minden jelentéseit egyenesen a vár és hadsereg főparancsnoksághoz adja be. *Boros* rendőri főfelügyelő úr pedig reggeli jelentéseit a rendőrfőnökhöz küldje. — Azon tárgyak, melyek a térparancsnokság körébe tartoznak, hivatalos úton hozzá jelentendők. — Minden z.-alj 10 értelmes jó viseletű s magyar ajkú egyént jeleljen ki, kik vagy még ma, vagy holnap a délelőtti órákban átadási s vevési jegyekkel ellátva *Krivácsi* tüzér-alezredes úrnak (az arany-sas vendéglőben) adassanak át. — *Pálfi* Károly 13. h. ezredbeli százados szolgálattételre a 6-ik huszár-ezredhez osztatik be.

(Minden napiparancs aláírva.) *Klapka*, tábornok.

Várkormányi parancs 1849.

Szeptember 16. Alsó táborból menekült tisztek következőkép osztatnak be: *Knezoviczky* István százados a Lehel-huszárokhoz; *Bodó* Alajos százados a 48. z.-aljhoz; *Truzsovszky* százados az utászkartól a 61-ik z.-aljhoz; *Szabó* Endre, 15. z.-alji élelmező tiszt a Kossuth-vonali térparancsnoksághoz szolgálattételre beosztatnak. — Az intendantura mától fogva a helybeli kórodák számára jövő napra mindig már előtte való estvén adassa ki a kellő marhahúst, mivel a betegek száma tetemes lévén idő rövidsége miatt a húsfőzéssel délelőtt a kórházban elkésnek. — *Szél* János őrnagy úr mai naptól fogva a várintendanturának főellenőrévé neveztetik ki s egyszersmind oda utasíttatik, hogy új hivatala átvétele végett *Czellner* százados intendanssal értekezésbe lépjen. — Tegnap észrevétetett, hogy a hadigőzöshöz tartozó vadászok, kik a vár falai alatt táboroznak, sátraikban tüzelnek. Mi végett az illető parancsnokságnak szigorúan meghagyatik, hogy ezen rendetlenséget meggátolja, egyszersmint minden történhető károkért felelőssé is tétetik. — Holnap reggeli 9 órakor minden zászlóalj és csapattól a fegyverfelügyelő tisztek *Schindler* százados úrnál jelenjenek meg.

Szeptember 17. Némely zászlóaljak a tiszti havi (úti) potlékot még mindig felszámítják, azok ezennel folyó hó 1-től megszüntetnek; ellenben a havi szálláspénz tovább is illet minden tiszt urat, kinek álladalmi bérmentett szállása nincs. — Az intendantura figyelmeztetik arra, hogy a szalma-kezeléssel gazdálkodjék, sőt ha lehet a kórházban és máshol ágyiszalma gyanánt használtat is még azután alom szalmának használtassék. — A gránátos osztály egy alantas főtisztet, egy tizedest és csinosan öltözött 6 gránátost kirendeljen, kik holnap délelőtti 10 óra előtt a hadi foglyokat a pozsonyi kapun át kikisértendik Ujfalura; de a tiszt úr előbb nálam jelentse magát és egyszersmint a gránátosokat is nekem bemutassa. — Az intendantura innen túl csak két ökrös előfogatot használjon, mert a teher a nélkül sem oly nagy lévén, hogy azt két ökör el nem bírná, ez által 2 ökör mindig egy nap nyugodhatnék. — *Hafner* János kádár folyó 16-tól számítandó ranggal és illetménynyel főkádárrá előléptetik. — Mind azon főtiszt urak, kik Pál százados úrnál az árverésen valamit vettek, arra figyelmeztetnek; hogy hátra lévő pénzösszegeiket haladék nélkül befizessék. — Minthogy a dara elfogyott, a legénység számára fejenként dara helyett a 3-dik napra $^1/_2$ lisztet felvehetni. — A törv. vizsgálat alatt álló *Opelt* százados helyett 15-ik zászlóalji hadnagy *Saurek*, *Schindler* százados úrhoz a fegyvergyárba vezényeltetik, kinél ez még ma jelentse magát. — Bizonyos *Fehér* Károly a Vácon volt mozgó kórház egyik orvosa, ki egy idő óta itt Komáromban tartózkodik és a Rác-utcán 118-ik szám alatt lakik, de magát sehol sem jelentette, és orvosi szol-

gálatot sem tesz, holnap délelőtt 10 órakor nálam raporton jelentse magát.

Szept. 18. Az osztályok parancsnokai felszólítatnak, miszerint holnap reggeli 10 órára minden vallás-felkezetű hadlelkész urakat a tábori főlelkészi hivatalhoz berendelni szíveskedjenek (városi őrtanya melletti kis utcában.) — Mától fogva a dologra menendő legénység 30 pengő krnyi pótlékot kap, mely rendesen fel is számítandó. — Ezentúl minden nap reggeli 5 órakor és estveli fél 8-kor a vártüzérség az óvári várfokról (Spitzbastion) egy vak ágyúlövést adand ébresztőül s takaradóul: ezen jelekre a táborokban s külművekben álló seregek fegyverbe lépnek és fél óráig az alatt maradnak, miután, ha semmi különös elő nem fordul, a hadsereg ismét sátraiba vonulhat. — *Buzai* törzsorvos úrnak egészségi szempontból meghagyatik: hogy minél előbb szolgálattételre egy orvost a 204. h. z.-aljhoz vezényeljen. — *Berzsenyi* Dénes százados a térparancsnoksághoz szolgálattételre beosztatik.

Szeptemàer 19. Záák őrnagy úr temetésére a 99. honvéd z.-alj adja a gyászmenetet 4 századdal *Mái* vezénylete alatt s a kellő halottvivőket, melynél a 8. hadtest zenekara működend. Ezen eltakarításra meghivatnak valamennyi szolgálattól ment törzs és főtiszt urak. A temetés d. u. 4 órakor történik; fekszik a nádor utcában, *Buday*-házban, hol *Vindisch* százados lakik. — *Fehér* Károly a Vácon volt mozgó kórház egyik orvosa folyó hó 16-tól számítandó ranggal és illetménynyel a somogyi vadászokhoz alorvossá kineveztetik. — Szemetet bárki szolgája se merészeljen az utcára kidobni. — Minthogy tudva van, hogy nem minden zászlóaljnál élelmezési tisztek felállítvák és többen csak altisztet küldenek az élelmi cikkek felvételére, kikre ily fontos eljárást bízni semmi esetre sem lehet, de még is az élelmi szerek roszasága ellen panaszt emelnek: ennek következtében az illető hanyag zászlóaljak ezennel komolyan megdorgáltatnak és rendeltetik: hogy innen túl minden félvételnél kifogás nélkül mindenkor főtiszt legyen jelen, különben semmi sem adatik ki. Az élelemtárnak meg volt hagyva, hogy a Kossuth-vonali raktárakat kiürítse, de egy főtiszt tegnap, nem tudatik mi okból azt mondá, hogy ez csak október 28-ig lesz szükséges, annál fogva szigorúan meghagyatik az intendanturának felelősség terhe alatt, hogy ezen raktárak folyó hó 25-ig ki legyenek okvetlenül ürítve. — Mivel a csillagsáncbani várüregek legénység felvételére is használhatók, a folyó hó 10-ki napiparancs folytán rendelem: miszerint az ottani lovak számára elkerülhetlen szükséges fabodé minél előbb kiüríttessék, az ott tartózkodott a nélkül is csak rövid ideig orvosi vizsgálat alatt álló gyengélkedők pedig a csillagvári kazamatában elhelyeztessenek. — Minthogy az erődítés arra való pénzzel nincs ellátva, a tegnapi várkormányi parancs egyformaság tekintetéből oda módosíttatik, hogy a naponta kirendelendő munkások kiszabott díjukat a zászlóalj és

csapatok ezentúl az illető századnál kifizettessék, és a tápjegyzékben rendesen felszámíttassák. — A tegnap parancsolt reggel és estvéli ágyúlövést illetőleg utólagosan rendeltetik: miszerint minden a táborban külön vonalokon és szolgálatban álló főtisztek rendben, az az illető helyeiken a legénységgel kiálljanak, a jelen nem lévők pedig megbüntettessenek. — Az intendanturának felelősség terhe alatt meghagyatik, hogy mától kezdve oda, hol a húst vágják, egy főtisztet felállítson, ki cassatió alatt köteles leend mindig ott jelen lenni, nehogy a mészárosok kényök-kedvök szerint cselekedhessenek. — Minthogy az eddigi szokás szerinti hús-faszolással délelőtt sokan elkésnek, és most már nincs meleg — parancsolom, miszerint ezentúl jövő napra a hús felszedése már délután eszközöltessék; mi könnyen megtörténhetik, ha a zászlóaljak és csapatok hússzükségletöket reggeli 8 órára a húskezelési bizottmánynak beadják, mint ez délig mindent elkészített, úgy hogy azt délután ki lehesen szolgáltatni. — Miután panasz tétetett, hogy a faszolási helyeken gyakran nem csak tolakodás látható, de fenyegetődzések is napirenden vannak, meghagyatik a térparancsnokságnak, miszerint minden ilyes helyre őrséget rendeljen, ha szükséges egy főtiszt vezénylete alatt, hogy így az élelmezési személyzet könnyebben működhessék. Ennek következtében a zászlóalj és csapatok megtanítassák faszolóikat, hogy minden garázdálkodástól tartózkodjanak és ha élelmi cikkek kifaszolására sokan gyűltek volna össze, a ki később jött, onnét távozzék el. — A várteremben ma délután 5 órakor tartandó haditanácsba a felügyelőkön kívül minden törzstiszt meghivatik.

Szeptember 22. Panasz érkezett, hogy az erődítészeti munkák azért haladnak oly lassan elő, mert az illető dolgozók későn eresztetnek munkahelyökre; mivel a rendőrségi tiszt csak 9 órakor kezdi működését; annálfogva szigorúan parancsolom: miszerint innentúl az erődítészi dolgok haladék és akadály nélkül eresztessenek rendeltetési helyére: különben újabb panasz esetében az illető hanyag keményen fog megbüntettetni. — *Szathmáry* kath. hadlelkész úr *Janik* ezredes hadosztályához osztatik be, s felszólíttatik: hogy magát hadosztály parancsnokánál halasztás nélkül jelentse. — Hétfő az az f. hó 24-től kezdve a Kossuth-vonali kórházakat *Takács* Ignác és *Hattyúfi* — a városban létező 3 kórházat pedig *Hiros*, *Herics* és *Klinczai* hadlelkész urak fogják átvenni, kik is magukat az illető kórodák parancsnokainál jelenteni, és vélök lakásaikat tudatni szíveskedjenek. — Az isteni szolgálatra nézve vasárnapokon megállapíttatik: hogy felváltva kath. és protestans hadlelkész urak által tartassék.

Szeptember 23. Minthogy az ó-vári mind csillag-vári sütői hivataloknál a sütő személyzet betegség által annyira leolvadt, hogy a kenyérsütést a meglévők meg nem győzhetik és 60 egyén elkerülhetlen szükséges: annál fogva minden itt tanyázó vagy táborozó zászlóalj és csapat, ha legénységüket kenyérrel el akarják látni, egyszers-

mind gondoskodjanak arról is, hogy minden a sütő-mesterséget értő — s ezek hiányában ahhoz hajlamot mutató ügyesb, erős és egészséges egyéneket *rögtön* kiszemeljenek és haladék nélkül *Pál* József százados úrhoz, mint kenyérsütési felügyelőhöz rendes átadási jegyzékkel *még ma okvetlen* elküldjék, és erről a jelentést a várkormánynak beadják.

Szeptember 25. Minthogy az élelemtár a helybeli sűrű szállítást szekér és kocsi hiánya miatt meg nem győzi, a 2-dik és 8-dik hadtest parancsnokainak meghagyatik, miszerint azon úgy is csak rövid időre kikölcsönzött 24 ökrös szekérből 6 minden hadtestnél meghagyva, többi 12-őt haladéktalanul az intendanturának visszaküldjék. — Mától fogva a fő kapu kis vonóhídja többé nem fog felhúzatni, hanem a mögötti kis ajtó bezáratni: ennek megőrzésére pedig kapun kívül az addig szokásban volt kapun belőlin és fölöttin kívül még új két őr fölállítandó, ki minden jövőt jól meg fog vizsgálni s kikérdezni, és csak ha annak állításáról valamennyire meggyőződött, szólítja fel az ajtó felnyitására a belől álló őrt, ki az ajtót kinyitja és a kívülről jövőt beereszti, miután az ajtó ismét becsukatik. *Szabó* ezredes úrnak meghagyatik az ottani őröket élő szóval kötelességeik felett jól megtanítani, és az őrszemlészeti századost a főőrtanya parancsnokával együtt vigyázatra feszólítani. — Az ezred- és zászlóalj parancsnokainak ezennel tudtára adatik: hogy a legénységet illető pénzszükségleteket jövő hó 1-től 10-ig kivehetik, és hogy ez minél nagyobb renddel és pontossággal történhessék, szeptemberhavi pénztári naplójukat pontosan és tisztán elkészítve a gazdászati osztályhoz megvizsgálás végett jó eleve beadják. — Azok, kik augusztus havi számadásaikat még be nem adták, mindaddig, míg azokat tisztán és pontosan elkészítve be nem küldik, pénzt nem kapnak.

Szeptember 26. A meghalt *Rédey* tudor, kórházy főorvosnak, holnap d. u. 4 órakor eszközlendő eltakarítására a 99-ik h. z.-alj vezénylendi a szabályszerű gyászmenetet.

(Minden napiparancs aláírva.) *Asserman*, ezredes.

Báró *Csorich* altábornagy ajánlatot tett *Klapká*-nak, hogy összejövetelt tartva, a vár átadásának föltételeiről együtt tanácskozzanak.

Ez ügyben *Klapka* a következő levelet intézte *Csorich*-hoz:

«Excellentiádnak a velem való személyes megbeszélés tárgyában nyilvánított kívánságának eleget téve, van szerencsém Excellentiáddal tudatni, hogy holnap délelőtt 10 órakor az ácsi úton, a mind két részről fölállított előőrsök közt, 20 törzs- és főtiszt kiséretében Excellentiádat elvárni szerencsém leend.

Egy század lovasságot fogok a legvégső előőrsöknél fölállítva hagyni.

Míg én Excellentiádat hasonló ténykedésre felhívom, azon reményben élek, hogy ez által több nehézség ki fog egyenlíttetni.

Komárom vára, 1849. szeptember 23.

Klapka, tábornok.»

A fönt említett tanácskozás szeptember 24-én a kitűzött órában megtartatott.

Klapka, aranytól csillogó fényes kisérettel volt környezve. Midőn *Csorich* kiséretével közeledett, *Klapka* sebesen nyargalt elébe, s a két tábornok, kik mint ellenségek, oly sokszor álltak egymással szemben, most barátságosan kezet szorítottak.

Beszélgetés közben mindkét kiséret tisztjei összeelegyedtek; többen találkoztak, kik azelőtt egy ugyanazon zászló alatt szolgáltak; különben a társalgás a rendes udvariasságon túl nem ment.

Klapká-nak *Csorich*-al való beszélgetése eredménynélküli volt, mert az előbbi hű maradt kimondott határozatához.

Igy váltak el a tábornokok, hogy talán legközelebb a csatatéren találkozzanak ismét.

Ezen összejövetel után a bizonytalanság szülte nyomott hangulatot és közönbösséget ismét harcias kedv és tevékenység váltotta föl Komáromban. Minden arcon bátorság és elszántság látszott. Az előőrsökön álló huszáraink ismét vidáman nyargalásztak és ingerkedtek az ellenséggel.

Az ellenségeskedések ismét megkezdődtek.

Az osztrák várkörülzáró seregnél általános előnyomulás rendeltetett el. A *Vilmos* főherceg nevét viselő 12-ik gyalogezred 2-ik zászlóalja a Billeg pusztáról előbb Béla pusztára s végre a várhoz még közelebb nyomult, úgy hogy a mieink által megszállott O-Szőnyhöz közel állott. A zászlóaljhoz egy gyalog üteg és fél század Civalart-ulánus rendeltetett. Midőn itt bivuakiroztak, előőrseiket az ó-szőnyi szőlőkig tolták előre.

Ily közelben lévén a két tábor, az előőrsi csatározások napirenden voltak.

Szeptember 24-én éjjel 11 órakor az ellenség egy erős őrjáratot küldött, mely lovas végőreinkig nyomult; de kölcsönös lövöldözések után visszavonta magát.

Szeptember 25-én hajnalban szintén egy erős, egy osztálynyi gyalogság, a szükséges lovas fedezettel, vizsgálódó őrjárat nyomult egészen előőrseinkig, mely az előőrsön lévő egy osztály és egy *Füsti* őrnagy vezérlete alatti 37-ik zászlóaljbeli fél osztály által a szőlőkön keresztül, háromszori roham után táborukig vissza veretett. Tölünk egy ember könnyű sebet kapott. Az ellenség sebesültjeit nem tudni; egy halottja a csatatéren maradt.

Ez alatt a Vág mellett cirkáló *Bocskay*-huszárok, kik a multkori kivégzésnél megesküdtek, hogy vétkeiket helyrehozzák; most

bátorságukat és harcikedvüket a szemben álló kozák előőrsökön, egy támadással akarták lehűteni, mely azonban majdnem roszul ütött ki, mert körülkerítették őket és csak nagy bajjal tudták magukat keresztül vágni.

Id. Szinnyei József.

MÁRCIUS 15-DIKE 1848-BAN.

II.

Midőn az «Ellenzéki kör»-ből a gyűlés után átmentünk a Pilvax kávéházba, mely telve volt zajongó, nyugtalankodó egyetemi tanulókkal és másokkal, a kávéház egyik oszlopán papiros darabra ezt láttuk írva: «Metternich, a félszázados agg róka megbukott!» . . . E hirdetés gyorsította az «Ellenzéki kör»-ben elodázni szándékolt 12 pont proclamálásának foganatosítását.

De lássuk mit s mint ír a krónikás e kávéházi mozzanatról, mely — előre is ki kell mondani — valamely *regény* fejezetének igen alkalmas, igen hálás részlete lenne, de *történeti hű adatnak nem!*

«. . . . Az ifjúság nem akart a halasztásra rá állani. Még nevelte a tüzet, hogy izgató hírek érkeztek, miszerint az egyetemi tanulókat a tanárok a gyűlésekben való részvételtől eltiltották s kicsapással fenyegetik a csatlakozókat mind, ha kevesen lesznek s minden ötödiket, ha sokan lennének».

«Voltak az ifjúságban is, kik az elhamarkodást nem tarták célszerűnek s ragaszkodtak az «Ellenzéki kör» határozatához. De a többség szívében nem talált visszhangra a hideg okoskodás. Vidacs János, akkor harmadéves jogász, az egyik asztalra felugorva (ez alkalommal nem ugrott. H.) menydörgő szavakkal kiáltá, hogy az ifjúság szentül megfogadta (hol? kinek? mikor?), hogy senkinek hátráltató indítványára nem hajtand. (Ez más alkalommal történt, már akkor a siker részünkön volt. H.) Megszegné hát szentül adott szavát gyáván, férfiatlanul s meghátrálna a dicső haza előtt? Szóltak még többen is, így Bulyovszky Gyula, Sükei, Vajda János, Szegfi Mór, lelkesen, velőt rázón. (Hát Petőfi, Jókai nem szóltak? ej, ej! H.) Általános megdöbbenés lepte meg a jelen voltakat. Mély csend következék be, olyan mint az itéletnapi csend, melyben az emberek jövője határoztatik el. — Kínos, igen kínos percek, az ész és szív egymással küzdésében. A tömegben egyszerre élénk mozgás kezdődik. Egy hang kiált: «Áruló! Kém!» Egy másik: «Ragadjátok meg!» Minden szem arra néz. És ekkor elővezetnek egy gyanus kinézésű férfiút. Egy bécsi ligurianus vala, ki a birodalmi fővárosból elűzetve,

alamizsna kéréssel kereste itt élelmét. Reszketve könyörgött kegyelemért, mindent kivallott s elmondá az ifjúság előtt még ismeretlen márciusi eseményeket, miként űzték el a jezsuitákat, miként tiporta le Austria a rabigát s hogy Metternich nincs többé, a nép elűzte őt!»

«Örömriadva visszhangozá a hírt a Fillinger előtt mindinkább gyűlekező nép. Villámszárnyakon terjedt az el a város minden részeiben. (Igen, másnap, azaz március hó 15-kén este, de nem március hó 14-kén! H.) A forradalom fáklyája meggyújtatott. (!? Nem gyujtatott meg a forradalom fáklyája. H.) Most már nem kérésről, követelésről volt a szó, a 12 pont nem petitio, de néphatározat alakjában kivántatott fölterjesztetni. «Éljen a reform! Le Apponyival!» hangzott egyre; a szónokok egyre erősebben kezdtek a zsarnokság ellen kikelni. (Igen, de nem ez este, nem ez alkalommal, hanem a következő napokban. H.)»

«Vasvári lángoló beszéde után Vajda János, a költő, ki eddig mindig magába húzódott s kit az ifjúság eddig részvétlenséggel vádola, a tömegből előbontakozva, az ajtóhoz rohant s azt becsukván: «Uraim — kiáltá — addig önök innen ki nem mennek, míg nem határoznak!»

«A lelkes ifjú elteltnek hivé már az időt, midőn a nép csak mindig kért, eljöttnek a percet, midőn már egyszer erélyesen föllépve, a zsarnokság láncait szétszakgassa. Az ifjúság tettleges föllépése el lőn határozva».

«Vasvári többektől vállaikra emeltetve (No ez sem ez alkalommal történt. H.) még egyszer emlékezteté az ifjúságot ama vállalat veszélyeire, melyet oly nagylelküleg magára vett (Ha Lederernek, a budai várparancsnoknak tervezett macskazenét értette Vasvári, úgy igaza volt a vállalat veszélyeit tekintve. H.), de megemlékezett a dicsőségről is, mely a hazára háramlanék, ha győznénk. Elhatározott hangon kérdezé végre, megmaradnak-e föltett szándékaikban?

«Életünk a hazáé!» kiáltának azok.

«Ugy hát — szólt Vasvári — gyilkot rántva elő kebeléről s azt az ég felé emelve, a szabadság istenére esküszöm, hogy mind addig nem fogok nyugodni, míg a zsarnokság fenéjét gyökerestől ki nem irtottam!»

«Esküszünk mi is!» viszonzák a többiek.

«Tizenkettőt ütött akkor az óra . . . .»

Igy ír az azonkorú krónikás: nemde elég regényszerüséggel van írva? . . .

Rideg, de hű tárgyilagossággal pedig minden csillogó frázis nélkül előadva, következőleg történt 1848. évi március hó 14-kén este a Pilvax kávéházi dolog.

Az «Ellenzéki kör»-ből mintegy 6 óra tájt este átjőve a

kávéházba, a «közvélemény asztala» körül letelepedtek, részint állva maradtak: Petőfi, Jókai, Bulyovszky, Vasvári, Sükei, Oroszhegyi, Hamary, Telepy György, Bozzay Pál, Sebő Antal, Szathmáry Pál, Gaal Ernő és egyéb jeles ifjak, kiket ez alkalommal még nem ismerék. Itt, ez asztal körül ülők és állók határozottan nyilvánították, hogy az «Ellenzéki kör» elodázó határozatát, illetve a petitiót nem tartják a mostani körülmények szerint helyesnek; a 12 pontot holnap, azaz a következő március hó 15-kén városszerte proclamálni kell. Petőfi, Jókai, Vasvári, Sükei s többen maguk részéről határozott nyiltsággal kimondák, hogy ők készek a proclamálásra; — mi is, mi is — szóltak számosan — elmegyünk, ott leszünk! Némelyek azonban óvatoskodni is kezdettek és fölemlíték, hogy hátha a budai várparancsnok Lederer, ágyúival közbe talál szólani a proclamálásnak és a Károly-kaszárnya vitézei pedig bekerítenék a 12 pont hirdetőit: mi lenne akkor? . . . .

— Mi lenne akkor? — ismétli Petőfi, Jókai és többen a kérdést pirító gúnynyal — hát megküzdünk velük! A lelkesek és a veszélyre nem gondolók mind mind ezt hangoztatták, a gyávák maradjanak! — szóltak közbe. A kétkedőket, a veszélytől félőket részint tréfásan, részint gúnyosan kinevették. A pro és contra megbeszélések után azt a határozatot mondta ki Petőfi:

«Holnap 8 órakor, itt a kávéházban a «közvélemény asztala» körül gyűlekezünk mindnyájan s innen indulunk tömegesen először a jogi egyetemhez, azután az orvosihoz megyünk, — én az éjjel egy alkalomszerű költeményt irok, s azt elszavalom, — ez volt a «Talpra magyar!» — a 12 pontot pedig Jókai olvasandja fel és azután a körülmények szerint irányítandjuk további eljárásunkat».

Ez volt ez este március hó 14-kén a Pilvax kávéház «közvélemény asztala» mellett a megállapodás.

«Mindnyájan eljövünk!» harsant fel a tömeg s holnap nyolc órakor indulunk a proclamálásra.

Ezután, esti 8 óra lehetett, a szóvivők mind eltávoztak s utánuk az ifjúság nagy része is, én Vasvári barátommal távoztam el, ki bizonyos tartózkodását nyilvánítá nekem bizalmasan, én is kifejeztem aggodalmamat a balsikerre nézve, de igéretemnek, elhatározásomnak, hogy holnap, azaz március hó 15-kén reggeli 8 órakor a proclamálásra megjelenek, rendületlenül híve maradtam.

Esküvésről, — mint a krónikás írja — akkor szó sem volt és oly dictiokról s lángoló szónoklatokról, melyekről említést tesz, valamint asztalra ugrásról, ajtó becsukásról, gyilok előrántásról, ez alkalommal nem tudunk, mert mind ez, ekkor nem történt!

A zaj, lelkesedés, rajongás mellett, tartózkodás, óvatoskodás, aggodalom, balsejtelem volt szíveinkben, hogy is ne lett volna?...

Szokatlan idők voltak ezek! . . . De a következés, az ámulatba ejtő siker megmutatta, hogy audaces Fortuna iuvat.

Régi dicsőségünkről, mely századokig késett és enyésző csendben járt egyedül az éji homályban, e tündöklő nap varázshatalmára eltünt a bús feledékenység koszorútlan alakja s dicsőségünk kezdett új, bűbájos színben tündökleni.

Hamary Dániel.

TÁRCA.

II. József korából.

II. József császárról annyi érdekes tanulmány jelent meg már, hogy az ő jellemzését itt feleslegesnek tartom ismételni, elég az hozzá, hogy ő a Habsburgok trónján valóságos curiosum, s korát egy századdal megelőzte, mert nála ritka észbeli tehetség, a lélek jósága, egyenessége és a személyes önzetlenség prototypja ismerhető fel, ki idealistikus erőszakosságával is sok jót művelt. Ez alkalommal bemutatok uralkodása korszakából három curenst, melyek Nagy-Szőllős (Ugocsa megye) város jegyzőkönyvében maradtak reánk.

I.

Sok rendbeli történetekből tapasztaltatik, hogy az asszonyi nem mégis abban a tévelygésben vagyon, hogy azt a kitől megszeplősíttetett s teherbe esett, őtet házastársul elvenni kötelezik holott a házasság dolgában kelt felséges parancsnak értelme szerint sem a hittel pecsétes fogadások, sem teherbe való ejtések kötelességet feleségül aztat maga után nem von, hogy azért kiki ezen kegyelmes rendelésnek értelmétől megvilágosíttassék, újra publikáltatik és a helység minden valláson lévő parochusoknak és praedicatoroknak parancsoltatik, hogy a házasságról szóló patenst a templomban a cathedrából újra a népnek elolvassák.

Beregszász. 1789. febr. 6. *Steinbrucher Károly.*
első v. ispán.

II.

Keményen tiltatik a zsidó ifjaknak a házasulás, kik tudniillik a normális iskolában magukat nem oktatják, azok is oly formán, hogy testimoniálisok tekintetes ord. vice ispán úrtól lészyen, másképen, ha az rabinok vagy is zsidó papok a parancsolattal nem gondolnak, az ilyetén személyt megesketik, 24 pálcával fognak büntettetni, a bírák pedig, hol ilyen casus történt, 12 pálcával büntettetnek.

Sig. Fancsika die 6. marc. 1789. *Bessenyei Lajos,*
szolgabíró.

III.

Felséges uralkodó királyunk ő felsége a megjobbításra való különbféle, kiváltképen pedig ezen országbeli gazdálkodásba befolyó környülállásokra való nézve méltóztatott addig is, míg az urbarialis regulatio dolgába más további igazítás megesnék, fundamentum gyanánt kegyelmesen rendelni, hogy az aratásnak idején egyik uraságnak se legyen szabad maga jobbágyait egy héten három, még pedig nem egymás után következendő napoknál több robotot kívánni, valamint tehát ezen felséges parancsolat megtartására szoros vigyázattal

kelletend, úgy egyszersmind a helység bíráinak parancsoltatik, hogy curenset egyenkint a földes urakhoz elhordoztassák és a helység jegyzőkönyvébe beirassák.

Beregszász, 6. juli. 1789.

Steinbrucher Károly, kir. tanácsos és első vice ispán.

Schmecz Sámuel, fő notarius.

Közli: Doby Antal.

Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz.

Magyarok!

A békeszerződéshez hívtelen ausztriai császár megfelejtkezvén jótéteményeimről, melyekkel őtet mint három hadban, különösen 1805-ben nagylelkűleg elhalmoztam, engemet új háborúba kevert, seregemet megtámadva! Én az ő igazságtalan bérontásának ellenszegültem. Az Isten a győzedelmek adója, ki a hálátlanokat és hitszegőket büntetlenül nem hagyja, megáldá fegyvereimet, Ausztria fővárosát megszállva országtok határszélein állok. Ausztriai császár, és nem a ti királytok az, a ki nekem hadat izent.

A ti constitutiótok szerint megegyezéstek nélkül azt nem is tehette volna.

A ti systemátok mindenkor defensiv volt, a ti rendelkezéstek a haza védelme felől, melyet az utolsó országgyűlésen tettetek, bizonyság előttem, hogy ti mindnyájan a békét fentartani óhajtjátok.

Magyarok! Eljött az időpont, melyen országtok függetlenségét elnyerhetitek — állandó és örök időkre változhatlan békét ajánlok. Országtok területének csorbíthatlanságát, tökéletes szabadságot, constitutiótok (fentartását) sérthetetlenségét, akár ezen állapotban, melyben van, maradjon, akár pedig szabad tetszéstek szerint az idők és körülményekhez képest megváltoztassék.

(Szabad tetszéstekben áll and) Tőletek függ, oly törvényeket hozni, a melyeket a közjóra és polgáraitok javára üdvöseknek lenni találandotok. Semmit tőletek nem kivánok, egyedül titeket mint szabad és független nemzetet látni óhajtalak.

Az ausztriai házzali egyességtek nektek szerencsétlenséget szült, a ti véretek az ausztriai háznak büszkeségéért messze tartományokban pazaroltatott és hazátok minden drágaságai az ausztriai német örökös tartományokra feláldoztatott. A ti országtok az ausztriai birodalomnak legszebb részét tette, és mégis (mint) fegyverrel meghódított tartomány gyanánt tekintetett és előttetek ösmeretlen elvek szerint önkényre kormányoztatott.

Megvannak néktek nemzeti szokásaitok, nemzeti nyelvetek, méltán kérkedtek régi és dicső eredetű törvényeitekkel, szerezzetek tehát végre most újra magatoknak nemzeti lételt, legyetek ma azok, a mik hajdan voltatok.

Válaszszatok magatoknak királyt, a ki egyedül a ti választástoknak köszönje koronáját, a ki csak a nemzet dicsőségére uralkodjék, a ki közöttetek lakjék, a ki egyedül a ti nemességtek, a ti polgáraitok és a ti nemzeti katonaságtok által legyen környezve.

Magyarok! Ez az a mit *Európa* tőletek kiván, mely szemeit reátok függesztve tartja, ebből áll mindaz, a mit én óhajtok — állandó békét — velem és a velem szövetséges országokkal. Szabad kereskedést, és a magyar koronának tökéletes függetlenségét kinálom néktek. A jutalom egyedül rátok várakozik, ha őseitekhez és magatokhoz méltók akartok lenni.

Ez az egész!

Gyűlekezzetek össze minél előbb Rákos mezein, tartsatok általános nemzeti gyűlést a ti őseitek példájára és határozataikat velem közöljétek.

Napoleon.

A császár parancsára Nemleser Sándor herceg-general 13 ik junius 1809.

*

E nevezetes okmány fordítási fogalmazványának eredetije Győr városában a Bencés rend muzeumának becses ereklyékben gazdag kézirattárában őriztetik.

Közli: Dr. Váli Béla.

Gúnyszó az 1832/3 országgyülésére.

(II. közlemény.)

II. 1833. január 31-én.

A mi veres, jó nem lehet,
Egy fürtagyú mit nem tehet;
Füzesséry szolga nyelve
Megmutatná, ha lehetne.
Ő a hitvány, onnan ered,
Hol fűzek buján teremnek,
Fűzesérből, azért lelke
Hitvány, mint az eredete.
Egy nyomorult sváb pojácot
Magyar hazafinak alkot,
Vélvén minden nemes magyar,
Mint ő, bakra termett cudar.
Gyülöli ő az ujságot,
Mint denevér a világot;
Mert ezáltal gonosz lelke,
Mindenütt nyilvános lenne.
A rút lelkek meg nem halnak,
Hanem más testekbe szállnak:
Igy vándorolt Kajdácsy lelke
Füzesséry rút testébe.

Mint egy költőnk szamár hátán
Lépdelt a Parnassus útján;
Úgy ő magas hivatalra,
Ostoba elmével vágyna.
Boldog hon! hogy ily áruló
Esztelenebb, mint a bagó,
S így néked csak annyit árthat,
Mint szúnyog az elefántnak.
Nagy Pálnak nem nagyon roszul
Állt a rút képmutatás;
Pedig ő is, mint más többek,
A hazának vermet ás.
Hajdan még cifra lepleket
Húzott minden tettére,
Tisztelet s örömkiáltás
Szállt mindenütt nevére.
Örült maga is Hunnia,
Hogy van még egy igaz fia;
De jaj megcsalatkozott,
Pali! meg is átkozott.

III. 1833. febr. 2-án.

Ha a vész dúl, a vész fenyít;
A gyáva fél és remeg,
De a bátor előre tör,
A hullámnak kormányt szeg,
S ha hazája boldogsága,
Melyben lehel, melyben él,
Éltét, nyugalmát kivánja,
Feláldozni azt nem fél;
Igy tett a lengyel *Klopitzky*,
Igy tesz a magyar *Borsiczky*.
Élj rokon szép két nemzet,
Ki ily fiakat nemzett!
De lásd, ez a példabeszéd,
Hogy fájától az alma
Messze soha el nem esik,
Gyakran meg csal ma,
Mert a dicső Hunniának
Esmérsz dicső fiait,
De esmérsz ám elkorcsosult,
S elvesztegetett fattyait.
Nézd csak *Eötvös*, lásd *Cziráky*,
Szemét a holló ássa ki,
Mint akar jó honjának
Sírt ásni Hunniának.

Régen mossa már ős Dunánk
Pozsony vára lábfejét,
De sem előtte, sem azóta
Anyánk tápláló tejét,
Oly méltatlan soha senki
Emlőjéből nem szívta;
Talán az sem, ki a tatárt
Ötször hazánkba hívta,
Mint ez a vén országbíró,
S vele meg egynehány tiró,
A többek közt gróf *Vay*,
A ki még csak tavali.
Kérlek elhúnyt őseinkkel
Egy idejű Pozsony vár,
Szólj, ha volt e a hazában
Ily irigység; — kisebb kár?
Emlékezel te *Garákra*,
Emlékezel te sokra,
Cilleire, *Karafákra*
S több ily hongyilkosokra;
De ily iszonyt tudom soha
Nem érzett a most mostoha
Haza vérző kebele,
Mert férgekkel van tele.

Nézd csak ezt a veres sa kás
Jezsuita csúf rendet!
eEzk nem sokat zavarják,
Azok szóval a csendet.
Nádasdy-ank vén nagy apja
Tudom nem így érezett,
Mert hazánk szabadságáért
Nyaka s feje vérezett.
De te s collegád *Szepesy*
Csak a primásságot lesi:
Pedig már nem sokára
Ül Charon csónakjára.
Minek hát nekünk jó király?
Minek így a jó *Ferenc?*
Ha az ország nagyjainak
Csak az erszény a kedvenc?
Jobb így nekünk a tyrannus,
Mint volt első *Leopold*,
Vagy pedig hát kérkedjen szét
Tornyainkról a fél hold.
Igy majd végre eszére tér
A magyar, mikor már nem fér
Poharába több méreg:
Késő lesz, attól félek.
Nem még! nem még – van reménység
Ezek csak képzeletek,
Hazánk erős oszlopai
Már most szólok veletek:
Van *Károlynk*, *Wesselényink*
Kik Hunniához hívek,
Van *Széchenyink*, van *Andrássynk*,
Kiknek tiszta még szívök,
Ha még ti is elhagyjátok
Romlásnak indult hazátok:
Szóljon bárki felőle,
Mi lesz akkor belőle?

IV. Hasonlítások 1833. február 3-án.

I.

A mint Krisztus összejöve
Buzgó tanítványival,
A husvéti szelid bárányt
Hogy megenné azokkal;
Midőn immár leülének
Krisztus elszomorodék,
Mit a tanítványi látván
Szóról-szóra kérdezék:
Vajon miért oly szomorú?
Mi szegte meg a kedvét?
S e kérdésre Megváltónknak
Vevék e feleletét:
«Bizony, bizony mondom néktek,
Áruló van köztetek,
S át adja az ember fiát
A pogány nemzeteknek».
Erre mind elszomorodván
Kiki aztat kérdezé:
Vajon én vagyok-e rabbi?
S Krisztus aztat felelé:
«A ki először a tálhoz
Kezét velem nyujtandja,
Az az, ki a nagy Istennek
Fiát elárulandja;
Jobb lett volna ő nékie
Soha sem születni,
Mint ily gonosz s undok tettel
Magát majd beszennyezni».
S alig, hogy eztet kimondá,
Judás már is tálba nyult,
És az étket megilletvén,
Krisztusnak felé fordult;
Én vagyok-e rabbi? – gonosz
Csalfasággal kérdezé.
«Te mondád!» a nagy s jó Isten
Nekie ezt felelé,
S az áruló szembetüne,
Ki is harminc ezüstért,
Eladá jó Megváltónkat
Ilyen hitvány pénznemért.
Úgy honosink összegyűltek
Az országos ülésre,
Hogy valaha boldogságot
Derítsenek egünkre.
S kerületi ülést tartnak,
És hazánk védangyala
Ezen törvényhozó testnek
Közepébe leszálla,
Széjjel omlott hajfürtjei
Sápadt arcot takartak,
Kisírt s beapadt szemei
Titkos búra mutattak.
Vajon miért oly szomorú?
Kedvét vajon mi szegé?
Sorról sorra minden honfi
Tőle búsan kérdezé:
«Bizony» szóla, «mondom néktek,
Áruló van köztetek,
Ki eladja hazátokat,
Hahogy nem védenditek».
Erre mind elszomorodtak,
S kiki aztat kérdezé:
Vajon én vagyok-e oly rosz?
S véd angyalunk felelé:

«Ki először megszólamlik,
Azt mindjárt csak fojtsátok,
Mert ugyanaz a gonosz,
Ki eladná hazátok;
Jobb lett volna ő nékie
Bár vakon születetni,
Mint hogy száz ezerek átka
Fogja őtet követni».

Eztet alig hogy elmondá
Tőlünk ismét eltünt,
S kerületi ülést nyitá
Komáromi s *Fekete*;
Ezen kettő szava után
Mindjárt meg is szólamlott
Füzesséry, — s így a Judás
Már meg nyilvánosodott.

II.

Mint Megváltónk hajdanában
Tevé Pétert elsőnek:
Úgy mindenki becset ada
A *Nagy Pali* nevének;
Dicsekedett véle hajdan
A magyarnak hazája,
Szívbe égve, hitbe fényive
Tisztelé véd angyala.
Péter ugyan megfogadta
Bár kiki megtagadja
Megváltónkat, de ő soha
Őtet el nem hagyandja:
Így *Nagy Pál* is pökte markát
S azt erősen fogadta,
Hogy bár tüzes eső essen,
Szent neki a hazája.
De Megváltónk azt felelé:
Tanítványom Péterem!
Bizony, bizony mondom néked,
Megtagadsz te még engem:
Így hazánknak védangyala
Nagy Palihoz fordula,
S előre megjövendölte,
Hogy őtet elhagyandja.
Midőn Krisztust kötve vitte
A zsidóknak serege
Péter is mindenhol őtet
Mindig hiven követte:
Így *Nagy Pál* is huszonötben
Híve maradt szavának,
Éltét kész volt feláldozni
Édes kedves honának.
De Annasnál egy szobalány
Pétert megszólította,
«Te is Krisztus embere vagy»
De Péter eltagadta:
Így *Nagy Pált* harmincadikban
Az arany már vakítá,
Kedves hona védangyalát
Már akkor el is hagyá.
Péter elment fütöznie
S egy szolga bizonyítá,
Hogy ő Pétert Krisztus mellett
Azon kertben ott látá,

De Péter aztat mondotta,
Hogy Krisztust ő nem látta,
És így kedves Megváltónkat
Kétszer már megtagadta.
Így *Nagy Pál* is jó hazánk véd-
Angyalát megtagadá,
Sequestri curatorságot
Nem rég, hogy felvállalá.
És ismét egy másik szolga
Aztat bizonyította,
Hogy Péter az, ki a kertben
Az ő fülét elvágta;
Ekkor Péter esküdözött
Magát meg is átkozta.
Mondván: hogy ő ezen embert
Legelőször most látta,
És a kakas megszólamlott,
Eszébe jött Péternek,
A tegnapi szent mondása
Édes teremtőjének.
Sírva fakadt s könyeivel
Törlé le súlyos bünét.
Míg élt, mindig megsiratta
Ez iszonyú rosz tettét.
Nagy Pál ismét megjelenvén
Ez országos gyűlésre,
Félő, nehogy veszélyt hozzon
Édes honunk népére,
S ha hogy egész áldott hazánk
Búsan fog siránkozni,
Vajon *Nagy Pál* majd mind Péter
Fog-e akkor könyezni?
S haj! ha fog is mind hiába!
Késő lesz az akarat,
Akkor láthat, akkor halhat
Száz meg ezer átkokat,
Ily nagy s gonosz undok vétket,
Ily rosz cselekedetet,
Édes hazánk védangyala
Soha meg nem engedhet!
Vess hát véget e rosz szónak;
Légy hív fia jó hazánknak!
Oh *Nagy Pál* még van idő
Meg is áld a teremtő!

Közli: Thallóczy Lajos.

Uj genealogiai mü. *Doby Antal* a «Magyarországi benszülött s beköltözött mágnás családok rövid ismertetése» című családtani munkán dolgozik. E munka célja: mágnás családainak ismertetését egy csoportban összehozni s újabb nyomozások alapján igaz eredetöket feltüntetni. Elismert tény ugyan, hogy több történelmi családunk hézagos és hibás ismertetései újabb nyomozásokat igényelnek, — de a magyar történelmi s a heraldikai és genealogiai társulatok hazafias működése lehetővé teszi, — hogy ezek is lassan-lassan tisztázódjanak.

E gyűjteményben fel lesz tüntetve az első ismert törzstől időrendben a család kihalásáig vagy korunkig bennszülött főúri családainak minden nevezetesebb férfi és nő tagja, kiknek emlékét a multból az irodalom, vagy hazafias áldozataik fentartják. Ismerteti (a hol lehet) a családra vonatkozó eddig ismert legrégibb okmányt.

A beköltözött idegenek közül, nemcsak azokat, kik törvényesen bevétettek, de azokat is, kik bár honfiasítva nem voltak, — de a multban hazánk történelmére s társadalmi viszonyaira befolyással voltak, s emléköket alapítványaik ma is fentartják, továbbá azokat is felölelni, kik a forradalomban hazánk védelmére fegyvert fogtak, vagy más úton érdemeltek ki a magyar nép háláját. Végre fel lesznek véve azon idegenek is, kik szomorú emléket hagytak maguk után, s nevezetes részt erőszakoltak ki magoknak hazánk történelmében, s azok, kik 1848–49-ben mint ellenségek jöttek hazánkba, de itt magyar családokba nősülve, az ország hasznos polgáraivá lettek. Bezárja az ismertetést a családi címer rajza.

Történeti repertórium 1886.

(Harmadik közlemény.)

Andrássy Gyuláról, gróf. Vasárn. Ujság 16. sz. arck. és két képpel.
«Arany-ember» kertje. Krónikás. Komáromi Lapok 21. sz.
Balogh Gyula. Savanyu Józsi pöre. P. Hirlap 125.
Bessenyey Ernő, országgyűlési képviselő, 1848—1849-ki honvéd százados. Nekr. P. Napló 149. P. Hirlap 148.
Besze János. Félszáz év előtt. Követbojtárok utazása Pozonyig. P. Hirlap 114. sz.
Benczur mint arcképfestő. Vasárn. Ujság 15. sz. Gróf Károlyi Gyula arcképével.
Bittsányi István, malackai járásbiró, 1848—1839-ki honvéd. Nekr Egyetértés 112.
Bonyhádi Lajos. Rombauer Tivadar. (Levél Amerikából. New-York, febr. végén) Ország-Világ 11. sz. arck.
Borbély Sándor, 1848—1849-ki honvédfőhadnagy. Nekr. P. Napló 143. sz.
Brennerberg Mór, volt országgyűlési képviselő Szeben-megye főispánja. Nekr. Vasárn. Ujság 17.
Cseremiszek között. bz. P. Napló 111.
Degré Alajos. Hogyan vált magyarrá az aradi színház (Visszaemlékezés.) Főv. Lapok 91.
Demjén Márton. Fillisch János emlékezete az eperjesi theol. akadémia dékánja. Prot. Egyh. és Isk. Lap 14.
Demonstratiós világból. II. Bécsi magyar dolgok negyedszázad előtt. Kurczaparti. Nemzet 118.
Dudás Gyula. A szegedi kőbárány. (Műtörténeti szempontból tekintve.) Szegedi Híradó 78.
Eötvös Károly. A csonka hős. (Szalay 1848—49-ki honvéd-kapitány.) Egyetértés 115. sz. — A torlaszhős vége. (Goldner bécsi egyetemi hallgató, későbbi Bányai név alatt 48-ki honvéd főorvos és 68 után törzsorvos.) P. Hirlap 115.
Fabiny Theofil, az új igazságügyminister. Vasárn. Ujság 21. sz. arck.
Farkas József. Simor érsek jubileuma. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 18. sz.

Ferenc király Erdélyben 1817. (A négysasos emlék.) H. Főv. Lapok 133.
Füle Antal, 1848—49-ki honvéd. Nekr. Egyetértés 98.
Görgey Arthur Hentzi haláláról. P. Hirlap 149. Bud. Hirlap 149. Függetl. 149. P. Napló 149.
Greger Miksa, magyar borkereskedő. Nekr. Vasárn. Ujság 17 sz.
Gyurinka Antal. Hogyan tettem én szert nyerges lóra. Reminiscenciák 1848/49-ből, Szépirod. Kert 22. sz.
«*Halász Sándor*. Országgyűlesi Almanach I. kötet. Bp. 1886.» Ism. P. Hirlap 114. sz. Ism. Adorján Sándor. Nemzet 115. sz.
Haydu Gyula. A mult század patikája. (1728-ban megjelent gyógyszerkönyv.) Szabadság (Nagyvárad) 77.
Haynald anyja. P. Hirlap 101.
Haynau mint magyar földesúr. Főv. L. 138. Bud. Hirlap 139. — Pótlék. Nemzet 141. sz.
«*Hegyesi Márton*. Biharvármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885.» Ism. —ó. Bud. Szemle XLV. 155—158. l.
Hentzi elfogatása. Függetl. 138. — Epilog a Hentzi-tüntetéshez. Vas. Ujság 22.
Herman Otto. Spányik Károly a borsodi bükkben. Emlékezés 1849-re Egyetértés 111. sz.
Horváth Lajos országgyűlési képviselő. Á. K. P. Napló 99.
Hőke Lajos. 1848. április 11-ike. Főv. L. 101.
Illyés Ignác, honvéd utász-százados. A székely utászcsapat. (Emlékezés 1848/49-ből.) P. Napló 87. sz.
Kasinónk multja és jelene. N. Ugocsa 13. sz.
Keszler József. Munkácsi «Mozart»-ja. Nemzet 10. sz.
Királyi párról. (Erzsébet királyné arcképéről.) Vasárn. Ujság 20. sz.)
«*Klapka György*. Emlékeimből. Bp. 1886.» Ism. T. I. Budapesti Szemle. XLV. 199—212. l.
Komárom végnapjaiból. Az elmaradt bombáztatás. J. M. Ország-Világ 11. szám öt rávaláírás hasonmással.
Korbuly Béla aradmegyei földbirtokos, ki a szabadságharcban a Lehel-huszárok közt harcolt. Nekr. Vasárn. Ujság 14.
König Mór, székesfehérvári apátkanonok. Nekr. Egyetértés 135. sz.
Körner Adolf, id. Debrecen város főkapitánya, 1848/49-ki huszárőrnagy. Nekr. P. Napló 110. Egyetértés 112. sz.
Kőváry László. A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése. (1812—1886.) — M. Polgár 94. sz.
Lendvay Miklós. A márciusi napok Temesvárott. Délm. Lapok. 70., 71. sz.
Lomniczy Endre, 1848—49-ki honvédőrnagy. Nekr. P. Napló 97. sz.
Madary Gábor. Kossuth Lajosnál. Egyetértés 131. sz.
Mailänder Antal, fővárosi polgár, 1848—49-ki honvéd. Nekr. 100. sz.
Márki Sándor. Katonaság és a magyar nyelv. Arad és Vidéke 39., 40. sz. — Az aradi cigányok. U. o. 48. — Arad a megyéről. Alföld 55. sz.
Miklós Károly, kir. törvényszéki bíró és 1848—49-ki honvédtiszt. Zalai Tanügy 15. sz.
Millye Dániel, 1848—19-ki honvédszázados. Nekr. Főv. L. 148. sz.
Ministerium (1848-ki) megalakítása. Függetl. 101. sz.
Molnár Antal, dr. Az erdélyi evang. egyetem terve a mult században. Vasárn. Ujság 21. sz.
Mórocz János, Tóth István, az új győri kanonok. Élet- és jellemrajz. Győri Közlöny 29.
Munkácsi új festménye Budapesten. Vasárnapi Ujság 18. sz.
Muszkák Magyarországon. Visszaemlékezés 1849-re. Budp. Hirlap 119. sz.
Palugyay Jakab. Nekr. Egyetértés 143. — Palugyay papa. Budp. Hirlap 143.
Pap Sámuel, Udvarhelymegye egyik érdemes fia, ki a szabadságharcot három fiával küzdötte végig. Nekr. Vasárn. Vjság 19. sz.

Pest bombáztatója. Egy régi honvéd felszólalása». Főv. L. 144. — Pest, Budavár ostroma alatt 1849-ben. Vasárn. Ujság 22. sz. 6 képpel.
Plathy István, a szabadságharcban honvédőrnagy. Nekr. P. Napló 88. sz.
Porzsolt Lajos. A tornázás fejlődése hazánkban. Nemzet 113. sz.
Puhl Ignác, 1848—49-ki honvédőrnagy. Nekr. Egyetértés 145. sz.
Pulszky Ferenc. Visszaemlékezések a kassai életre. Egyetértés 1 5. sz.
Rácz Ferenc. 1848—49-ki szabadsághős öngyilkossága. Egyetértés 125. sz.
Régi hajviselet. (Sz.) Főv. L. 25. sz.
Rónay János. Hentzi tábornok halála. P. Napló 145. sz. Helyreigazítás Kiss János, ref. lelkésztől. U. ott 146. sz.
Ruttkay Imre. Egy jelenet a szabadságharcból. (Spányik kapitány.) Borsodm. Lapok 34. sz.
Somssich Pál Kossuthról. Független. 102. sz.
Soós Károly, csaiági ev. ref. lelkész. Nekr. Egyetértés 98. sz.
Spányik Károly 1848—49-ki honvédőrnagy utóbb pozsonyi kataszteri hivatalnok. Eletrajz. Egyetértés 109. sz.
Szacsvay Zsigmond, nyug. guberniális consiliarius. (1798—1886.) Prot. Közl. 14.
Szederkényi Nándor. A magyar hadsereg (legiones hungaricae) kérdése az 1802-ki országgyűlésen. Egyetértés 127. sz.
Szegedről (Apró történetek a régi —) II. Az »Izsák regement». Tömörkénytől. Szegedi Hiradó 83. sz.
Székely József. Somssich Pál. «Nyilt levele». Egyetértés 108. sz.
Szerdahelg Aladár. Kossuth és Ujházy barátsága. P. Napló 115. sz.
Szigethy István, kecskemétki ref. gymn. tanára. Nekr. Vasárn. Ujság 19. sz.
Szikszay Tamás, nyug. cs. kir. huszárfőhadnagy 1848—49-ki huszárőrnagy. Egyetértés 146. sz.
Szinnyei József, idősb. Öregjeink és a 40—50 év előtti népiskolai tanitás. (Naplótöredekek) Paed. Szemle 1—8, 52—54. l. Gisztl János arck. és életrajzával. — Komárom a végső napokban 1849-ben. Nyirvidék 19. sz.
Szőts Károly 1848—49-ki honvédfőhadnagy. Nekr. Egyetértés 149. sz.
Szücsmester rajzkönyve 1836-ból. Szegedi Híradó 90. sz.
Tarnai Károly. A forradalom alatt. Mohácsvidéki történetek. Mohács és Vidéke. 3. 4. szám.
Thern Károly, a budapesti zenede kiérdemült tanára. Nekr. P. Hirlap 105. sz.
Thiring Gusztáv. Ujfalvyné Bourdon Mária. (A magyar földrajzi társaság vendége.) Főv. L. 118. sz.
Toldy Lipót 1848—49-ki honvéd százados. Nekr. Főv. L. 145. sz.
Tompa Sámuel, bodolai jegyző, a szabadságharcban honvéd-huszár. Nekr. Vasárn. Ujság 20. sz.
Ugron Gáborról a «Neue Freie Presse.» Ellenzék 72. sz.
Üchtritz Emil báró, 1848—49-ben magyar huszár ezredes. Nekr. Főv. L. 110. Egyetértés 111. sz.
Vidovich György. Huzly Károly, debreczeni apát-pléb. jellemrajza. M. Állam 103.
«Vitzthum von Echstädt, Karl. Fried. Graf. Perlin und Wien 1845—1852. Politische Privatbriefe. Stuttgart, 1886.» Ism. Berzeviczy Albert. Budp. Szemle XLV. 294—311. l.
Vojnits Hajdu Géza 1848—49-ki honvéd főhadnagy. Nekr. P. Napló 129. Főv. L. 130. szám.
Vitolis Sándor, nyug. őrnagy, a 9-dik honvéd-zászlóalj 1848—49-ki hires szervezője. Nekr. Egyetértes 142. sz.
Wagner Sándor, kir. tanácsos, a kir. kuria segédhivatalának főigazgatója, a szabadságharcban honvéd-hadnagy. Nekr. Vasárn. Ujság 19. sz.
Wimmersperg Ferdinánd, 1848—49-ki honvéd-kapitány. Főv. L. 148. sz.
Wohl Sándor, 1848—49-ki honvéd-törzsorvos. Egyetértés 136. sz.
Zöld László, 1848—49-ki honvéd-százados. Nekr. Vasárn. Ujság 13. sz.

Id. Szinnyei József.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet szinnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelítő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállította. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, T rn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengereni Angol előkészületek Kossuth fogadására Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja Menekülteink és a művelt külföldi London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzet kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki sem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harczi eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir. Füzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitűnő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbízásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a móriehidai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Römer Flóris. Fűzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll, azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönheti, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesítő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasítással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze.» Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában a nélkül, hogy felölük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett műve: hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány u abb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

Pallas részvény társaság nyomdája. Budapest.

VI. kötet 2. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS

1886. SZEPTEMBER.

TARTALOM:

Márki Sándor: Adatok 1790-ből. — **Hőke Lajos**: Az 1848. május és juniusi hónapok. — **Torma Károly**: Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai. — **Vetter Antal**: Az 1848–49-ki szerb támadás. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Hamary Dániel**: Március 15-ike 1848-ban. — **Tárca**: Szerb és német iratok 1848-ból, közli **Dudás Gyula**. — Apor Péter feljegyzése a husvétról, közli **Kanyaró Ferenc**. — Gúnyszó az 1832——33-ki országgyülésre, közli **Thallóczy Lajos**.

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK“

HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy A «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tüzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökitésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgedt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1886-ban is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

ADATOK 1790-BŐL.

I.

1789. december 31-én a 3929. számmal még németül zárták le Aradvármegye *Gestions-Protokollját* és csupa hűség, merő alázat volt az egész megye; a rá következő január hónap 28-án tartott közgyűlésről pedig már magyar nyelven írtak jegyzőkönyvet. 1786. december 15-től kezdve törte alispán, főjegyző és minden «tekintetes úr» a német nyelvet és mióta — még 1786. julius 4-én — felolvasták volt a közgyűlések megszorítása végett kiadott rendeletet, «generalis congregatio»-ra csak két ízben jöttek össze a karok és rendek. E gyűlés jegyzőkönyvei sem maradtak reánk. Pedig nagyon épületes dolgok lehettek bennök.

Az 1790. évben Boldogasszony havának 28. napján végre ismét együvé kerültek a régi módú megyei élet bajnokai. Igaz, hogy nem volt törvényes a főispán, az előkelőbb tisztviselők és kinevezett hivatalnokok, a forma azonban, melyben mozogtak, mindenesetre a régi. A megye!

Hallerkői gróf Haller József v. b. t. tanácsos és főispáni helytartó elnöklete alatt jelent meg *Klobusiczky* Antal, nagyváradi kincstári jószágigazgató, *Tormásy* Antal, Aradmegyének csak 1789. okt. 30-án kinevezett első alispánja; *Kászonyi* András, az aradi törvényszék elnöke, és Bohus János, Szalbek György, Csernovics Lázár s Kazinczy Dénes törvényszéki bírák; az urak közül Török Albert, Tahy Ádám, Birsell János, Tököly Péter és Sebő, Csillag Ferenc, Kovács Mihály, Stanislovics György, Török György, Hendrey András, Faschó János, Nagy János, Remenyik István, Aradi József, Kerék Ignác, Frummer Mihály, Liszy István, Keresztes János, Beliczay Sándor, Vásárhelyi János, Muraközy József, Blázi András, Török József, Répásy János, Csernovics János, Szüllő József és Ignác, Bokos Pál, Biró János, Andrényi Gergely, Bene József stb.

A gyűlést az oda külön bizottság által meghitt gr. *Haller*, a germanisationak kineveztetése, 1787. febr. 20. óta készséges eszköze, most magyar nyelven üdvözölte.

Azon örvendetes jelentésen kezdte, hogy «felséges urunk egész bizodalmát vetvén a státusok és rendek jobbágyi hívségébe, mind azért, mind pedig, hogy már több ízben is előjelekkel meg-

bizonyították légyen, mily nagy buzgósággal kívánnak az olyatén alkalmatosságon kapni, melyben a királyi tetszést feltalálhatják, akár pedig a közjót s országnak boldogságát néminemüképen nemcsak igyekezetekkel, hanem cselekedetekkel is gyarapíthatták, tekintetbe vévén a már kétrendbeli gyülekezetekből ő felségének benyújtott kéréseket, ő felsége magában kegyesen eltökélte és királyi szavának erejével a státusokat és rendeket maga saját kegyelmes rescriptuma által bizonyossá tette légyen, hogy mihelyt a békeség birodalmi tartományaiban óhajtott lábra állíttatik, önönmaga a törvények tartása szerint való *országgyülést hirdetni* s legottan mindennemü kéréseit s panaszait az ország státusaival és rendeivel egyetemben tartandó tanácskozások tárgyaiul felvenni és a nemzetnek állandó javán oly módon fog munkálkodni, hogy mindazok állhatatos oszlopokon nyughassanak».

E kegyes atyai gondoskodásának jelét abban is adts az uralkodó, hogy könnyebben való megérthetés végett *leiratát magyar nyelven is közrebocsátotta.* A főispáni helytartó azért jelent meg most a rendek közt, hogy eléjök terjeszsze ezen leirat szövegét, mely eléggé bizonyítja, «a mostani háború-időnek vitorlái közt is» mennyire szívén viseli «ő felsége» a haza és közjó fentartását. Illő, hogy közreműködésökkel ebben őt a rendek is gyámolítsák.

Szószerint olvasták föl ezután II. *József*-nek 1789. december 18-án kelt rendeletét, valamint a helytartótanácsnak azt kisérő leiratát, mely lényegében csakugyan az administrator által előadattakat tartalmazta, de azon világosabb «hozzátétel»-lel, hogy valamint a rendek be fogják ismerni a haza jóllétéről való atyai folytonos gondoskodását, ugy «azon esetre, ha a háború reménységen kívül még tovább is tartana», a rendek is legjobb tehetségökkel hozzák meg a hon javára szükséges segedelmet.

E részt bajos lett volna mulasztással vádolni Aradvármegyét. A háborúhoz, melyet Oroszország társaságában 1787. őszétől kezdve folytatott II. *József*, tömérdek áldozattal járult és a helytartótanácsnak, királyi biztosnak, tartományi biztosnak, az aradi és temesvári várparancsnokságnak és másoknak 1787. szept. 20-ától 1789. végéig 115 olyan okiratát ismerem, mely — nem is véve tekintetbe a szükséges változatokat, magyarázatokat, intéseket, sürgetéseket, stb. — új meg új hadisegitség, ha mással nem, legalább fuvar kirovásával zaklatja a megyét.

S a rendek most mégis odahatározták magukat, hogy valamint mindeddig ő felsége akaratjának teljesítésében és a közjónak előmozdításában lángodozó közakaratjokat s készségöket többszöri alkalmatossággal is megmutatni igyekeztek, a legutóbbi közönséges gyülekezetből a hadban álló katonaság számára mindennemü törvényes lekötelezésén kívül kitelhető gabonát annak folyó árán alól, valóban, javaiknak nem kevés rövidségével igér-

tek, úgy tovább is készek legyenek ezen közjóra célzó indulatjaiknak példás remekjét bizonyságul adni.

De mindazonáltal el nem hallgathatják ő felségének a meghatározott haza törvényei szerint jelenségül tenni, hogy valamint *az ebbeli adományok az ország gyűléséhez tartoznak* és ezen kívül az ilyetén ajánlásokat tenni törvényesen tiltatnak, úgy valóban kötelesek ő felségét alázatossággal arra kérni, hogy mivel a mostani nyomós körülállások az országgyűlésének tartását netalán tán hosszabb időre terjedni meg nem endedhetik, úgy ő felsége is kegyes atyai tekintetbe vévén mint az ország törvényeinek folyamatját, mind ennek eddig való sérelmeit, e megigért országgyűlését hova előbb s *nem várván a háborúnak végét*, hirdetni s annak rende szerint végbevinni méltóztatnék.

De valamint már eddig ő felsége a státusokat meg nem hallgatván, a hazabeli törvényeknek cikkelyeit s a haza kormányzásában bevett bölcs szokásokat sokabban megváltoztatta, úgy valóban meg nem szünhetnek a nemes státusok, hogy mindazokat addig is, miglen az ország gyűlése tarthatik, minthogy ezek oly nyomósak és hathatósak, hogy továbbá elkészült változások alatt se nem csüggedezhetnek, se nem nyomoroghatnak, az előbbeni karban és virágjában ugyanazon úton *azonnal* visszahozni méltóztatnék.

Szükségesek ehhez: *a vármegyei kösönséges gyűléseknek felállítása*, melynek tartását ő felsége, a mostani háborúra tekintvén, következendő április havának első napjaira megengedni, ennek utána pedig odahatározni méltóztassék, hogy valahányszor a körülállások annak tartását szükségesnek fogják tenni, annyiszor az eddig való szokás szerint tartathassanak. Idejárul az is, hogy ő felsége *a szokatlan német nyelvet félretévén*, a közjónak folytatását mindeddig szokásban levő *deák nyelvre* szállítani, nemkülönben *a criminális új törvényt*, mely magában a hazának és főképen nemes szabadságok evvel összekapcsolt törvénynek rendes módja ellen kiváltképen harcol, hátratévén, *a vármegyéknek hajdani törvényes módját visszaadni* a *sónak* felemelt árát visszatéríteni, *a káptalanokat* előbbeni törvényes jussaikba helyheztetni, *a fundatiókat* a fundatorok értelme szerint volt lábra állítani; egyszóval a megváltoztatott törvénynek módját s országunk kormányát az eddig szentül fentartott folytában s erejében visszahelyheztetni méltóztassék; úgy lészen, hogy valamint ennek előtte ezen nemes haza ellenségein győzedelmet vévén, az országnak nyugalmat szerzett, ő felsége élő successióját fentartotta, most is mindazokat végbevinni és elkövetni el nem mulatja, melyek ő felsége színe eleibe terjesztessenek és egy párban a felséges helytartótanácsnak is oly kéréssel nyújtassanak, hogy ezen felséges helytartótanács vállain fekvő legszentebb kötelessége szerint ő felsége előtt közbenjárásával mindezeket hathatósan gyámolítni méltóztassék».

Kivánataik gyorsabban teljesültek, mint maguk hitték.

Február 12-iki kisgyűlésükön már lelkesedéssel vették tudomásul, hogy II. József Bécsben január 28-án helyreállította az alkotmányt s menten külön futárt küldtek Nagyváradra gr. *Hallerhez*, hogy a jövő hó első napjaiban közgyűlést tartson Aradmegyében. Febr. 24-én azonban már arról értesültek, hogy van rendes törvényes főispánjuk *Almásy* Pál személyében és — egyszerre csak megszakad a históriai fonál; mert, a nélkül, hogy egyetlen szóval is megemlékeznének II. Józsefnek február 20-án történt haláláról, március 10-én már arról vesznek tudomást, hogy II. *Lipót* teljes alkotmányosságot igért, és hogy mielőbb fejére teteti a koronát.

II. József uralkodásának nem egészen tíz éve, a bureaukratismusnak ezen első aranykora alatt, 15,877 határozatot hozott Aradvármegye; többet mint addigi fennállásának ideje alatt összesen; s ebből egy sor nem jutott a *császárról* való megemlékezésnek!

Több nemes úr kérelmére Aradvármegye kisgyűlése 1790. március 10-én elhatározta, hogy mivel március 15-re kitűzött közgyűlésének határideje összeesnék a csongrádival, s így a mindkét megyében birtokos földesurak nem jelenhetnek meg mind a kettőn, saját közgyűlését nehány nappal elhalasztja.

Március 19-én az ily módon kijelölt határnapon, szorongásig megtelt a megye székesháza. Volt ugyan már főispánja Aradnak, a derék *Almásy* Pál, ki február 16-án maga tudatta a rendekkel kineveztetését, ezen valóságos ünnepélyre azonban személyesen még nem jöhetett le. De megjelent a g. n. e. püspök *Avakumovits* Pál s a megyei és vidéki földbirtokosság színe-java.

Az egybegyűlteket *Tormásy* Antal kir. tanácsos és első alispán üdvözölte. Örömmel annyiban, hogy a nagyszámmal egybegyűlt rendeket maga körül láthatja, másrészről azonban sajnálnia kell, hogy a dolgok ezen helyzetében, midőn minden állami és kormányügynek a régi törvényes módra kell visszatérnie, ő és társai megválni kénytelenek törvénytelenül nyert hivatalaiktól.

Egyesek azt javasolták, hogy a legközelebbi tisztépítőszékig maradjanak ugyan helyeiken a hivatalnokok, előbb azonban tegyék le a törvényes eskűt. Ebben azonban némelyek az önkényuralom által kinevezett tisztikarnak törvényesítését látták és azért mellőzni kívánták az eskűt. A többség mindazonáltal az eskű mellett nyilatkozott, mire *Tormásy* mint főlesküdt alispán kezdte meg az elnökletet.

A kisebbség tiltakozott, kijelentve, hogy a jelen hatóság annyival kevésbbé érdemel megerősítést, mert egyrésze nem törvényes választás útján nyerte hivatalát, másrészét pedig, mint ideigeneket, a tisztségeket viselni akaró megyei urak hátraányára

hatóságban tűrni nem lehet. Tiltakozásukat, a jövő közgyűlésen való felszólalásukig, jegyzőkönyvbe vétetni kivánták.

Ez előzmények után felolvastatták II. *Józsefnek* Bécsben 1790. január 28-án kiadott híres rendeletét, melyben biztosítja a rendeket, hogy az országgyűlést, melyen magát megkoronáztatni szándékozik, már a következő évben ki fogja hirdetni; hogy májustól fogva az ország politikai és igazságügyi kormányzatát tökéletesen azon állapotba helyezi vissza, a melyben azt anyjától 1780-ban átvette; visszaállítja a megyei igazgatás régi módját, úgy a sz. kir. városok korábbi önkormányzatát, megsemmisítve minden parancsolatot, mely a törvényekkel ellenkezni látszik. Csupán a türelmi, a lelkészségeket és a jobbágyságot szabályozó rendeleteket tartja fenn, mert egyik sem ellenkezik a törvényekkel, s mert bennök valószínűleg mindenki megnyugodhatik. Bizonyságát adván ezekben, hogy mivel a törvényhozó hatalmat az ország alaptörvényei szerint a fejedelem s az ország karai és rendei együtt gyakorolják, azt ő ezentúl sértetlenül fentartja s úgy szállítja át utódaira, a mint őseitől átvette, ennek fejében a karok és rendek a segedelmökért esdő hazának újoncok állításával és gabona megajánlásával szintén segítségére sietnek.

Felolvasták a helytartótanács febr. 9-én 5596. sz. a. kelt rendeletét, mely míg egyrészt az előbbi leirat foganatosítását ajánlja, másrészt királyi parancsra visszaküldi a megye régi törvényes pecsétjét. Február 10-én ugyanezen kormányszék elnöke, *Zichy* Károly gróf külön levélben is buzdította a rendeket az uralkodó terveinek gyámolítására. Hogy a koronát, január 28-án kelt leirata értelmében, II. József február 18-án Bécsből Budára csakugyan útnak indítja, arról a helytartótanács február 6-án 6172. sz. a. értesítette a rendeket; *Zichy* Károly országbíró pedig február 27-én már tudathatta is velök, hogy a szent korona a hozzá tartozó ékszerekkel együtt Budára február 21-én szerencsésen meg is érkezett. — Február 19-én 6352. sz. a. a helytartótanács II. *Józsefnek* azon parancsolatát közölte, hogy a kataszteri munkálatokat azonnal be kell szüntetni, a vezetőket és kezelőket elbocsátani, az annyi költséggel készült összeírásokat s fölvételeket pedig külön alkalmas helyiségben megőrizni. Ugyanaznap 6330. sz. a. közölte a helytartótanács, hogy a latin nyelven való levelezést az uralkodó ismét megengedte, hogy a büntető törvényeket azonnal hatályon kívül helyezi, hogy a még át nem helyezett káptalani levéltárak az illető káptalanok őrizete alatt maradjanak, a már áthelyezetteket visszaszállítsák és hogy az uzsoráról szóló nyilt parancsok érvénytelenek legyenek. Felolvasták végre a helytartótanácsnak márc. 9-én 8403. számú értesítését, mely szerint a főhadparancsnokság intézkedett, hogy a megyékben levő segédparancsnokságok ezredeikhez térjenek vissza.

Mivel a fejedelem időközben elhúnyt, a megye egyenesen a helytartótanácsot értesíti, a felolvasott nyolc rendeletből mily megnyugvással értesült, hogy ő felsége az ország közigazgatását minden viszályt mellőzve, május elsejétől a régi törvényes alapra kívánta állítani, a megyéket, városokat és külön telkekkel bíró kerületeket ősi jogaikba s kormányzási módjaikba helyezte vissza, a köztörvényekkel ellenkező rendeleteket eltörölte, a törvényhozó hatalmat a nemzet és király közt közösnek s e felfogást utódaira nézve is kötelezőnek ismerte, a szent koronát pedig a törvények értelmében hazai ősi helyére vitette vissza. Mindezért annálinkább dicsőíthetik ő felségét, mert az ellenségen fegyverrel nyert győzelmeihez az igazság őszinte diadaljeleit csatolta és az ország méltányos kívánságait helyes mérőserpenyőn latolgatta. Föléleventik tehát a lelkekből már-már kiveszett ama bizalmat, mely szent viszonyt alkot a nép és fejedelme közt; ezzel azonban nincs ellentétben az idáig elnyomott, de most már szerencsésen helyreállt szólásszabadság, melynélfogva nem hallgathatják el, menynyire hátráltatja a még teljesen be nem hegedt sebnek gyógyulását ama körülmény, hogy ő felsége még e leiratában is az egyenként (s nem országosan) összegyűlt rendektől kér hadisegítséget, holott az adózó népre a törvényekkel ellenkezve önkényűleg kivetett terményekben való segítség ügye nem tűri az 1791. évi országgyűlésig való halasztást, s ő felsége különben is kijelentette a törvényekkel ellenkező parancsolatok megszüntetését.

Sajnálattal tapasztalták ugyanis a karok és rendek, hogy ezen, a hazai tényleges törvények, nevezetesen az 1608: 2. és 1613: 5. t.-c. sérelmével, a rendek megkérdezése nélkül kezdett háborúban a törvények és pedig az 1504: 1. és az 1681: 12. t.-c. ellenére a gabonákban és újoncokban való segítséget országgyűlésen kívül kívánják. S ezt, tekintettel az öröklött emberi jogokkal bíró jobbágy-népre, annálkevésbbé tehetik, mert szomorú példák győzik meg őket arról, hogy a szegény s a háború terheitől különben is kimerült nép a terményeknek kölcsön, az adónak pedig készpénzben és így kétszeresen való fizetése következtében végromlása elé néz és a jelen szükségben már majdnem oly nyomorba süllyedt, hogy nemcsak kenyere, de még tavaszi vetőmagva sincs, az inséges nép pedig közadományból sem kap többé segítséget.

Szomorúan érinti azonban a rendeket az is, hogy noha romlatlanul ég szíveikben a haza őszinte szeretete, erős bennök a törvényes fejedelmek iránt tartozó hűség, törvényes úton pedig mindent hajlandók áldozni a köztársaságért, a rendek megkérdezése nélkül kezdett eme hadjáratban az adófizető népre a hazai tényleges törvények, különösen az 1715: 8. t.-c. ellenére mindenféle címeken, nevezetesen az 1729: 1. t.-c. sérelmével, fuvarozásban, kézimunkákban és gabonasegítségben kirótt terheket még

most is sürgetik; holott a helyi viszonyokkal ismerős karok és rendek meg vannak győződve, hogy a háború folytatására lehetne találni egyéb módot is, mint azt, hogy az adózó népet a végső szükségbe taszítsák, s hogy a gazdaságnak folytatásához, családjának fentartásához, sőt az adótörlesztésre szükséges egyetlen eszköztől, barmaitól is megfoszszák.

Sajnálják továbbá a karok és rendek, hogy az országgyűlést, melyet az 1622 : 2. t.-c. a fejedelemség elnyerésétől számított hat hónap alatt rendel összehini, s melyet az 1608 : 3. és az 1741 : 9. t.-c. értelmében sem szabad három évnél tovább halogatni, annyi sürgetés után most sem a törvényes időben igérik megtartani.

Fölterjesztést határoznak tehát a helytartótanácshoz, hogy a mondottakra való tekintettel, ha ezen most folyó, de az országra a rendek megkérdezése nélkül hozott háborúban terményekben vagy újoncokban segítségre volna szükség, és ha a népre, melyre csak a törvények értelmében vethetni ki segélyeket és új terheket, legutóbb kivetett terménymennyiséget okvetetlenül szükségesnek látszanék behajtani, ha továbbá a rendes adómennyiséget, melyet a legutóbbi országgyűlés csupán a három év alatt tartandó újabb országgyűlés idejéig ajánlhatott meg, s melyre, ha a nyomorúságba süllyedt és önfentartása természetes kötelezettségének engedő nép azt megtagadná, e népet újabb országgyűlés tartásáig kötelezni sem lehetne, a köztársaság szükségleteinek fedezésére mégis követelnék; ha végre a fentidézett alkotmányos törvények az országgyűlés elhalasztását tiltják, méltóztassék közbelépni a felséges helytartótanács, hogy az 1495 : 25. t.-c. értelmében az országgyűlés mielőbb összehivassék; mert ez az egyetlen biztos mód a közhangulat megismerésére, és arra, hogy ő felségének a fentidézett leiratokban kifejezett dolgokban segítségére legyen a nemzet.

A mi az újoncállitást illeti, a multra nézve nem kivánnak ugyan nyilatkozni, jövőben azonban megtiltják a hatóságnak, hogy azt országgyűlési határozat nélkül eszközölje; a gabonamennyiségnek kivánt kivetését is hasonló okokból, főkép pedig Ulászló 6 b. törvényének 8. s 5. törvényének 1. cikke értelmében nem akarják, nem is tudják helyeselni.

Az ő felsége által fentartott három pontot illetőleg kijelentik, az ú. n. türelmi rendelet, nem is tekintve annak kétértelmű s a törvényesen bevett vallásfelekezeteket sértő címére, maguknak a katholikusoknak nem azért nem tetszik, mintha irigyelnék polgártársaiktól az őket törvény értelmében is megillető vallásszabadságnak részben való visszaállitását, hanem azért, mert abban nem látnak eleget téve a bécsi és linci béke, vagyis az 1608. és 1647. évi törvények követelményeinek.

Azután a lelkészségek ügyében kiadott szabályzatra tesznek nehány megjegyzést. Elismerik Magyarország apostoli királyainak legfőbb kegyúri jogát s örömmel látják a szükséges lelkészségek fölállítását, de nem tartják méltányosnak s törvényesnek a javadalmazásra vonatkozó intézkedést. Az egyházi rend régi jogainak helyreállítását nemcsak az uralkodó általános igéretére, hanem az 1647: 12., 1723: 96., 1741: 65. és 1764: 42. t.-c.-re támaszkodva is kivánják, még pedig annyival sürgetőbben, mert a koronázás után hozott 1608: 1. t.-c. egyháziakat is rendel követekül küldeni az országgyűlésre; másrészt pedig általános az a tapasztalat, hogy az új szabályzat behozatalának idejétől fogva a papság száma a csekély anyagi ellátás következtében lényegesen fogyott.

Nevezetes nyilatkozatot tettek a jobbágyságot illető rendeletre nézve. E tekintetben — mondták — *a szabadságnak ezen fölvilágosodott századában az emberiesség jogait veszik zsinórmértékül*; a karok és rendek tehát attól a jövőben sem fognak idegenkedni, sőt rajta lesznek, hogy élvezzék mindazt, mit az emberiesség jogainak finomabb érzete a földesurak jogainak sérelme nélkül megengedhetőnek bizonyít. Hozzáteszik mégis, hogy a karok és rendek bevett szokás szerint az úrbéri szabályzatnak és tárgyalásnak addig is engedelmeskedni kivánnak, míg az országgyűlés ez ügyben egyebet határoz, mert azt hiszik, hogy a földesurak és jobbágyok közti viszonyra nézve a mostan behozott új intézkedés legegyenesebb útja a jobbágyok elnyomatásának.

Különben egyéb fenforgó sérelmekre is fölhívják a helytartótanács figyelmét és kérik, gondoskodjék orvosszerekről. Mert az idáig többé-kevésbbé elintézett sérelmeken kívül még egész sorozat vár megoldásra. Ehhez képest kivánják:

1. Hogy az iskolákba behozott új módszert, a német nyelven való tanítást s a tudományos pályára készülő sok hazafinak útját elzáró tandíjat megszüntessék.

2. A házaknak s udvartelkeknek ép oly jogsértő, mint szégyenletes megszámozásával hagyjanak fel.

3. Az alapítók végakaratával ellenkező célokra használt alapítványokat adják vissza rendeltetésöknek.

4. A kincstári fuvarozások által igen is kimerített adófizetőket elvesztett igavonó barmaikért ne a házi pénztárból kárpótolják.

5. Térítsék meg a mezőhegyesi gazgasági igazgatóság részére szállított termények árát.

6. Sérelmesnek tartják, hogy a magyar katonaságot az ország határain kívül, főkép pedig, hogy napjainkban a harc színterén az örökös tartományok védelmére alkalmazzák.

Ezt a helytartótanácson kívül az ország prímásának a főkancellárnak és az országbírónak azzal írják meg, hogy e sérel-

meknek még az országgyűlés előtt való orvoslását szorgalmazzák. Nevezetesen, hogy a szentannai tápintézetet, melyet az alapítónőnek királyi oklevél által is jóváhagyott szándéka ellenére és e vidék gyászára már hat év előtt máshova vittek a megyéből, ismét helyreállítsák * stb. Mindezeknek pedig még az országgyűlés megnyilta előtt való eltörlését azért kivánják a rendek, mert illő, hogy a bajt azon módon hárítsák el, melyen behozták. Ez iránt való kivánataikat *határozat* alakjában fejezték ki, elitélve azzal II. József uralkodásának egész rendszerét s ehhez képest

1. utasitották a szolgabirákat, hogy mivel a nemesek személyének s telkeinek sérelmével behozott és veszélyes következményekkel járó népösszeirás kétségtelen viszonyban áll a házaknak szintén jogsértő megszámozásával, tegyék közhirré járásaikban, hogy a népösszeirást tartalmazó könyveket beszedik és hatályon kivül helyezik, a községek előljáróit pedig a munka folytatásától eltiltják; és mivel a házaknak említett megszámozása főserelem a nemesi házakon, e számokat, *mint a szolgaság utálatraméltó jeleit*, a nemesi házakról azonnal el kell távolitani és e munkát nemcsak a többi házaknál kell ismételni, hanem a helységjelző táblákat is leverni. Mivel pedig köztudomás szerint az összeirásnak ezen sérelmes intézményét a telkeknek veszélyes fölmérése követte,

2. az ezen már úgyis megszüntetett műveletre vonatkozó összes okiratokat s leveleket a megyeházán, az őrizet terhének minden elvállalása nélkül, mindamellett oly kijelentéssel helyezik el, hogy oda senkinek se legyen bejárata s hogy a karok és rendek határozata nélkül használatra onnan egyetlen egy darabot se adjanak ki.

3. Az ifjúság rosz neveléséről, mely veszélyes következményekkel jár az országra nézve, személyes tapasztalataikból szomorúan győződtek meg a karok és rendek; és midőn ma is látják, hogy a gymnasiumokban s akademiákon szokatlan módszerrel és nyelven tanítják a szükséges tudományokra a serdülő fiatalságot, melyet válogatás nélkül tandijfizetésre köteleznek, *meghagyták* az eléjök idézett igazgatóknak, hogy az ifjúságot régi módon tanitsák a kellő tudományokra és jó erkölcsökre, és mivel a tandij valóságos adót képez, annak beszedésétől jövőre óvakodjanak. Világosan meghagyták nekik azt is, hogy mivel a szükséges könyvek hiányában ezen intézkedést nem lehet azonnal valósitani és mivel az iskolai év különben is vége felé jár, addig is, a mennyiben ilyenek volnának, a régi iskolai könyvekből adjanak elő, de

* A megye 1790. aug. 17. is megbízta követeit, hogy gondjuk legyen ez ügyre, ha az országgyűlés az alapítványok és convictusok dolgával foglalkozik. — A gymnasium azonban Temesvárott maradt, a tápintézetet pedig utóbb Nagyváradra tette át a kormány.

semmiesetre sem az idegen német nyelven, hanem latinul és *közben magyarul is.*

4. Az elemi iskolákat megszüntetik s helyökbe régi szokás szerint a három évfolyamú (trivialis) iskolákat állítják föl, mire az aradi szolgabíró kellő ügyelettel legyen.

5. A vadászatra, cselédtartásra és italmérésre vonatkozó nyilt parancsok szintén ellentétben állván a törvényekkel, mindent a korábbi állapotokra kell visszahelyezni, nevezett pátenseket pedig érvényteleneknek nyilvánítják, mit a szolgabírák szokott módon hirdessenek meg.

6. Hogy a szegény adózóknak s más magánosoknak a termények szállítása által a háború kezdete óta okozott s a szegény adózó népet igen kimerítő károkat annak idején ki lehessen mutatni s kártérítést követelni, egy bizottságot küldenek ki, mely a szolgabírák jelentéseinek s összeírásainak alapján igazságosan számítsa ki a megtérítni való összeget. E bizottság tagjai: *Pottyondy* József, *Tököly* Péter, a pénztáros, a kamarai ügyész és az egyik jegyző, ki jobban ráér.

7. Mivel az altörvényszék elnöke, *Kászonyi* András, megszünvén az altörvényszék működése, a korábbi igazgatásnak újraéledt szeretete által vezéreltetve, társaival együtt lemondott hivataláról és a pecsétet átadta, a karoknak és rendeknek olykép kellett határozniok a törvényes sedriák megalkotásáról, hogy addig is, míg a megüresedett tisztségeket a megye régi törvényes módon tölthetné be, ezen bíróságot törvényes sedriává alakítja át s elrendeli, hogy az a foglyok ügyét a törvények értelmében tegye vizsgálat tárgyává. Letevén tehát a bíróság tagjai törvényes esküjöket, a Temes- és Krassóvármegyében, valamint a pallosjoggal bíró uradalmakhoz tartozó foglyokat pöriratikkal együtt azonnal adják át illetőségök helyére; mivel pedig a törvényszék kiegészítése végett törvényes tanubizonyságul az üléseken egy szolgabírónak és esküdtnek is jelen kell lennie, e végből kinevezik és fölesketik *Pottyondy* Józsefet és *Csernovics* Jánost. A bíróság e hó 22-én tartja első ülését. Ennek kapcsán határozták továbbá, hogy

8. míg a régi közigazgatás visszaállítása végett április 12-re kihirdetett közgyűlés ideje elérkezik, a folyó, kivált a háborút illető kisebb ügyeket szokott módon intézzék el a kis gyűlések; ha azonban fontosabb kérdés merülne fel, az első alispán közgyűlést hirdessen.

9. Mivel a tisztelendő papság és a káptalanok, főkép a plebánosok korábbi hatáskörének visszaállításában szükség van a megyés püspök közreműködésére is, a helybeli lelkésznek, a mint bölcseleti író is ismeretes *Sartori* Bernátnak, mint a papság követének azon alázatos kérelméhez képest, hogy mindenbe teljesen

visszaállíttassanak, fölhívják az egyházmegye élén álló csanádi püspököt, hogy a törvények értelmében ő is tegye meg a magáét, kivált az egyébként is a szentszékhez tartozó házassági ügyekre nézve.

10. A mi a megyei pénztárt illeti, ennek törvénytelen pecsétjét megsemmisítve és azt a törvényes újjal cserélve föl, elhatározták a karok és rendek, hogy a főpénztáros a lefolyt évről szóló számadásait lezárja és a megye elé terjeszsze; és mivel a rendek úgy értesültek, hogy bizonyos akadályok miatt még nem dolgozták ki az 1790-re szóló adókulcsot, ennek elkészítése végett kiküldik *Pottyondy* Józsefet, *Tököly* Pétert, a kincstári ügyészt, az egyik jegyzőt s a főpénztárost, kik a pénztárt is megvizsgálják s az eredményhez képest tegyenek jelentést a megyének.

11. A rendek úgy értesültek, hogy a mult évben szállított terményekért való kincstári kötelezvények részben még nincsenek kiállítva; kérik a helytartótanácsot, a tulajdonosok biztosítása végett sürgesse azon kötelezvények elküldését.

12. Mivel az ezen megye területéről sérelmesen elvett szentannai tápintézet és alapítvány jótéteményeire az alapítónő szándékaihoz képest a szomszédos megyék, Békés, Csanád, Csongrád, Bihar és Temes is joggal bírnak, fölhívják a nevezett megyéket, hogy az alapítvány visszahozatalát saját nevökben is sürgessék és szorgalmazzák.

13. A rendőrséget új alakjában, mint a nemesi előjogokkal ellenkezőt, örökre eltöröltnek nyilvánítják.

14. Mivel ismeretes *Kaunitz* hercegnek és első ministernek a magyar nemzet iránt való jóindulata és hajlandósága, melynél fogva igen nagy része volt a bekövetkezett örvendetes változásban, ennek elismeréséül nyilvánosan köszönetet szavaznak neki és fölkérik őt, részesítse a nemzetet továbbra is hatalmas oltalmában és gyámolításában.

15. Annak jeléül, mennyire megvigasztalta a karokat és rendeket a szent korona visszahozatala, elhatározzák, hogy a parochiális templomban hála istenitisztelet tartassék s hogy e nagy kincs őrizetére önszántából nemesi banderiumot alakít, melynek tagjaiul még e gyűlés folyamában a következők jelentkeztek: gr. *Fekete* János, báró *Büchler* József, *Edelspacher* Zsigmond, *Pottyondy* József, *Csernovics* János és Pál, *Tököly* Péter és Sebő, *Kászonyi* Károly és József, *Hendrey* András, *Stanislovits* György, *Vásárhelyi* János, *Nagy* József és János, *Putnik* Demeter, *Bene* Lipót, *Kovács* Mihály, *Bartosságh* Lipót, *Butzurka* György, *Beliczay* Sándor, *Faschó* János, *Frummer* Fülöp, *Remenyik* István, *Török* József, *Arady* Tamás, s *Vörös* Antal.*

* Május 5-én egyes nemesek, kik személyesen nem vehetnek részt a korona őrzésében, a banderium költségeire a következő ajánlatokat tették: *Almásy*

A bandérium egyenruháját (és pedig ezt már magyar nyelven) ilyennek határozták:

Mente sötétzöld posztóból, fekete bárányprémre ötrendű gombbal, arany láncolással és sujtással készítve. — Királyszín-veres posztóból három rendű kisebb gombbal, arany láncolással, az alsó részén mintegy övformát mutató szélesebb arany paszománttal készített ujjatlan *dolmány*. — Ugyanolyan királyszín-veres posztóból széles arany paszománttal és sujtással, fekete pulléderrel gazdagon kihányt *nadrág*. — Zöld karmazsinból sárga réz (megaranyozott) sarkantyúval, veres karmazsin sarkkal készített *csizma*. — Széles magyar, gazdagon megaranyozott *kard*, aranynyal kitűzött *kardszíj*, fekete bársonyból készített *tarsoly*, melyen a magyarországi szent korona és az ország címere annak különböző színei szerint gazdagon kivarrva látszanak; zöld selyemből aranynyal vegyített *kard-vitézkötés*. — Magyar *kalpag*, melyet szép kócsagtoll és hasonlóképen zöld selyem, aranynyal vegyített, lefüggő vitézkötés ékesít. — Egy következendőképen fölékesített *paripa*, úgymint: magyar nyereg és veres-királyszínű posztóból, arany paszomántos magyar csojtárral, fekete fényes bőrből, réz (megaranyozott) boglárokkal s láncokkal függő holddal és csillaggal ékesen elkészített szerszám.

A főtisztek az altisztektől abban fognak különbözni, hogy amazoknak a mentéje arany paszománttal gazdagon fog készíttetni, a melyeken megaranyozott kettős keresztlánc, melynél egyik oldalán a nemes vármegyét jelentő betűk, *C. A.*, a másikon *pro L. P.* (pro libertate patriae) felfüggesztett címerén fognak láttatni; emezeknek pedig a mentéje, a különbség végett, csak arany láncolással és sujtással lesz fölékesítve.

B. *Orczynak*, a nádori banderium főkapitányának az őrizet megkezdésének idejét illető átiratát másnap határozták tárgyalni.

Megvigasztalódva vették ezután tudomásul gr. *Pálffy* Károly udvari kancellárnak Bécsből, márc. 4-én, és a helytartótanácsnak másnap 8168. sz. a. kelt leiratát, melynek értelmében II. *Lipót* magát minélelőbb megkoronáztatni szándékozik. Ezt a többékevésbbé fontos intézkedések bejelentésének egész sora követte. A helytartótanács például március 2-án 7200. sz. a. tudatta, hogy az ország összes királyi biztosai és főispáni helytartói föl vannak

Pál főispán 50 aranyat; gr. *Fekete* János vezérőrnagy (ki különben a csapatot is vezetni fogja) és *Lovász* Imre alispán 5—500 forintot; b. *Pichler* helytartósági tanácsos 50, *Deschán* József 25, *Orszáti* Péter 20, *Vizner* Ferenc 12 aranyat; *Gaal* József 75, *Edelspacher* György 70, *Institoris* György 50 frtot; *Remenyik* István egy paripát s a banderium együttlétének idejére naponkint 2 frtot. Május 21-én a kisgyűlés Edelspacher alispánnak a banderium költségeire 3000 frtot előlegezett a házi pénztárból. A banderium 11 tagja, Edelspacher kapitánysága alatt, a május 27-iki közgyűlésen esküdött fel az ország és a sz. korona iránt való hűségre.

mentve hivataluktól; mihez képest a tőlük kapott s még elintézetlen rendeleteket alkotmányosan tárgyalja a megye, a működésben levő tisztikart pedig az áprilisi közgyűlésig ideiglenesen erősítse meg, mi, mint láttuk, meg is történt. — Némi vitát keltett az igazságszolgáltatás ügyében márc. 5-én 8044. sz. a. kiadott rendelet. Abban ugyanis, hogy főbenjáró ítéletekben az ügyésznek az úri- és megyei törvényszékektől egyaránt kegyelmi kérvényeket kell fölterjeszteniök, mialatt az ítéletet végrehajtani nem szabad, a gyakorlat mellőzését s a bíróság tekintélyének csorbítását látják. Kijelentik tehát, hogy annyival inkább kívánnak ragaszkodni a régi eljáráshoz, mert példák bizonyítják, hogy e tájakon az elszaporodott rablások és tolvajlások megszüntetése végett kiváló szükség van a régi intézkedések fölelevenítésére.

Nem folyt le símán az új főispán kineveztetésének ügye sem. A helytartótanács febr. 12-én 5883. sz. a. ugyanis tudatta, hogy e méltóságra a fejedelem zsadányi *Almásy* Pált, a pesti kerület királyi biztosát nevezte ki. S a megye nyomban fölkérte e legfőbb kormányszéket, eszközölné ki, hogy főispánokká csak olyanok tétessenek meg, kik el vannak látva a törvény által követelt képesítéssel, mire az udvari kancellár és az országbíró figyelmét is felhívták. Nem hoztak külön határozatot *Almásynak* Pestről febr. 16-án írt levelére, melyben kineveztetését hírül adva, szolgálatait addig is ajánlja, míg működését törvényesen megkezdhetné. — Ezzel kapcsolatban azonban felolvasták a február 24-én tartott közgyűlés által a főispán üdvözletére kiküldött bizottság (*Edelspacher* Zsigmond, *Tököly* Péter és *Kovács* Mihály) jelentését, mely szerint, mivel ők Pesten, hol a kisgyűlés utasításához képest valóban megjelentek, úgy értesültek, hogy azon megyék karai és rendei, melyekben a törvényes főkormányzatot azelőtt királyi biztosok vezették, azokat, mint kik az ország törvényei, nevezetesen az 1647: 75. t.-c. és Mátyás király 6. decretuma 60. cikkének ellenére nyerték méltóságukat s azonkívül a szokásos kinevezési oklevéllel sem voltak ellátva, de le sem tették a törvényes eskűt, közmegegyezéssel nem fogadhatják; miért ezen küldöttség is elállott ő nagyméltósága meglátogatásától és üdvözlésétől.* A karok és rendek egyhangúlag megnyugodtak eme jelentésben s a vármegyétől elbúcsúzó volt királyi biztos, gróf *Haller* József levelére is csak az udvariasság legridegebb szabályai szerint feleltek.

Igy folyt le az Aradmegye történetében korszakot alkotó eme közgyűlésnek első napja.

Másnap, mindjárt a tanácskozások elején, elhatározták, hogy a helytartótanácsnak márc. 2-án 7592. sz. a. kelt felszólításához képest II. *József* lelke nyugalmáért gyászmisét mondatnak. Pusztán

* A három úr pesti útja mindössze 50 frtba került.

közigazgatási kérdésekkel ezúttal sem foglalkoztak a rendek. Biharvármegye február 6-án, Hont január 28-án, Nógrád január 26-án, Pestmegye március 1-én, Zemplén pedig február 3-án tartott közgyűlésén az alkotmány teljes helyreállítása iránt tett fölterjesztéseit pártolás és hozzájárulás végett ide is megküldvén, a megye szomszédi vigasztalódással és jóindulattal csatlakozott hozzájok s a helytartótanácshoz, a prímáshoz, a kancellárhoz és az ország bírájához ez értelemben intézett fölterjesztést.

Magáévá tette Szabolcsnak február 24-én és Biharnak március 18-án kifejezett azon óhajtását is, hogy a királyi tábla felállításánál csak oly egyének vétessenek tekintetbe, kik a törvény által kivánt képesítéssel bírnak. Aradmegye a nevezett zászlósurakat e tekintetben az 1655: 23., 1681: 29. és 1715: 29. t.-c. rendelkezéseire figyelmeztette.

Azután tudomásul vették a hajdukerületnek február 15-én kelt azon értesítését, hogy helyreállíttatván e törvényhatóság, működését újra megkezdette. *Deseő* Ádám bánáti tartományi biztosnak a mehádiai táborból márc. 12-én tett azon megkeresésére, hogy 3000 mázsa szénát fuvarozzanak a sereg számára, a megye hangsúlyozta ugyan, hogy mindez törvényellenes, hogy a szegény népet a háború terhei már egészen kimerítették, hogy az igás lovak és marhák leromlottak, vagy épen oda is vesztek, hogy a tavaszi munkák is igénybe veszik a népet stb.; mivel azonban szívükön hordják az édes hazát védő katonaság ellátását s mivel az ellenség torkában levő eme vidék oltalma is követeli segélyöket, a kivánt fuvar előállítását valóban elrendelte. Ellenben határozottan megtagadta az aradi katonai tárházfelügyelőség azon felszólítását, hogy Mezőhegyesre 6000 p. mérő zabot szállíttasson, csupán annyit engedett meg, hogy a mezőhegyesi uradalom készpénzen fogadott fuvarokon vitethesse el ama gabonát.

Végül arra kérték a helytartótanácsot, hogy a vetőmagban és kenyérben egyaránt szükséget látó népnek — és pedig, az előrehaladott időt tekintve, mielőbb — államsegélyt adjon. S miután a felolvasott jegyzőkönyvet egyhangúlag helybenhagyták, elrendelték annak kinyomatását s az összes megyékhez való megküldését.

A karok és rendek szétoszlása után már harmadnap kisgyűlést kellett tartani, hogy eleget tegyenek azon földesurak kivánságának, kik az április 12-re kitűzött közgyűlést azon okból kivánták elhalasztani, mert különben nem jelenhetnének meg Temes- és Csongrádmegyéknek ugyanekkor tartandó közgyűlésein. Uj határidőül valóban április 16-át jelölték ki.

Márki Sándor.

AZ 1848. MÁJUS ÉS JUNIUSI HÓNAPOK.

1. A német nemzeti parlament.

A párisi februári napok által élesztett eszmék a német nemzetet is mozgásba hozták. Ötven népszerű férfiú, mint elő-parlament, fölhívta az 1815-iki fejedelmi szövetség népeit, hogy a magával tehetlen «Bundestag» helyébe, egy Majna-Frankfurtban, május 18-án kezdendő alkotmányozó gyűlésre választanák meg képviselőiket. A nemzeti gyűlés, a túlzó forradalmi republikanus párt némely vidéken dúló csapatai leverése után, magát szervezé, felelős ministeriummal és *János* ausztriai főherceg személyében kormányzóval jul. 11-kén. A magyar kormány, követe — *Szalay László* által, a frankfurti parlamentnek kijelenté a német nemzet, mint a civilisatio eleme iránti rokonszenvét, s hogy a német nemzet Magyarországban s a magyar nemzetiségben a legjobb, s legszívósb szövetségest nyerheti, és hogy Magyarország csak azon esetben lehet Németországnak erős, Európa szemeiben nyomatékos és valóban hasznos szövetségese, ha saját nemzetiségének oltalma alatt fejlik ki. Pótlólag julius 19-én, a magyar kormány a szövetkezést ily pontokban ajánlja föl: Magyarország és a német birodalom viszonylagosan kötelezik magukat, százezerig terjedő hadsereg kiállítására, ha egyiknek vagy másiknak határai három hónap alatt megtámadtatnának stb. A bécsi kormány kivitte, hogy a német parlament ne fogadja hivatalosan a magyar követet.

A frankfurti parlament meghagyta a bécsi kormánynak, hogy a német szövetséghez tartozó ausztriai katonaság a fekete-sárga szín helyett, a német fekete-vörös-arany színt viselje; de ezt Bécsben hallgatással mellőzték. Utóbb azt határozták Frankfurtban, hogy Ausztriának a német szövetséghez nem tartozó tartományai, tehát Magyarország is, csupán «personal-unio» által függjenek össze. Erre sem adtak Bécsben semmit sem. Majd ismét azon óhajának adott kifejezést, hogy az ausztriai birodalom minden tartományai, a porosz királyság, meg a többi német fejedelemségek, mint «trias» Európa közepén, egy hetven milliónyi nagy államot képezzenek. Ebbe viszont ama két nagy hatalom nem egyezett bele.

A frankfurti parlament 1849. április 3-án elkészülvén alkotmány tervével, ennek betetőzéséül császárnak fölkérte IV. Frigyes-Vilmos porosz királyt; de ő a fölajánlott címet nem fogadta el. Ezután még egy pár hónapig együtt szónokolgattak a német képviselők, mígnem elnökük *Gagern* társaival odahagyta őket, s a Pál templomot, a zajos gyűlés helyiségét egy évig junius 18-án bezárták.

(A porosz Bismarck hogyan ütötte ki Ausztriát a német szövetségből 1866-ban, hogyan tette a maga királyát, Vilmost, német császárrá Versaillesben 1871-ben, s ugyanez évben, hogyan vonta be szövetségébe Ausztriát: annak idején fölemlítendjük.)

2. *Bécsi események.*

Metternich buktával, az általa negyven éven át láncon tartott sajtó és szabadság rögtön szilaj féktelen szabadossággá, a rend forrongássá, lázongássá fajult. Az eddig szabadalmazott Wiener Zeitung és Beobachter két politikai lap helyett, cenzura nélkül egymást érte a sok hirlap, egymást a szabadelvűségben túlkiabáló, a kormányt, kiváltságot lelármázó, rendet fölforgató, az egyenetlenséget szítogató. Az egyetemi aula volt az Eolus barlangja, hol az eszmék, beszédek a néptömeg előtt — miként Pesten a Muzeumnál — forrongottak, s a nemzetőrség és munkások segélyével ki-kitörtek. A néplázongás három hónap alatt három ministeriumot, Kolowrat, Fiquelmont, Pillersdorfét, Metternich megannyi uszályvivőit buktatá meg, s május 15-én a tervezett rendi alkotmány helyett, általános szavazattal és egy kamarával egybehivandó birodalmi gyűlést vívott ki. Ferdinánd császár, annyi néplázongás miatt udvarával együtt a nyugtalan Bécset elhagyta, s Innsbruckba költözött, honnan békésb napok kilátásával három hónap mulva költözött vissza Bécsbe. A cs. kir. udvart hg. Eszterházy m. külügyér is követé Innsbruckba.

Bécs példáján a csehek is vérszemet kaptak. Az ausztriai birodalombeli szlávokat Prágába gyűlésre meghívták, melyben annak tudomására jutottak, hogy egymást sem nyelvben, sem érdekben meg nem értik, s midőn föllázadva fegyvert ragadnának, herceg Windischgrätz országos főhadparancsnok, kinek nejét egyik lázadó lelőtte, a várost bombáztatván, a csendet hamar helyreállította jun. 2-án. Panszláv céljaik előmozdítására a csehek, nehány evang. tót papot a magyarországi felső megyékben megnyertek, kiket azonban a kormánybiztosok Morvába rezzentettek.

E közben a birodalmi gyűlést, már most negyedik, Wessenberg-ministeriummal, János főherceg a császár nevében, julius 22-én megnyitá. Sajátságos látványt nyújtott ebben a civilizált s tudományosan képzett képviselők közt 32 galiciai paraszt, szűrben, bocskorban, kiknek tudását, nemcsak a tárgyalási német nyelv, de az irás és olvasás is haladta, és kiket gróf Stadion, a tartomány kormányzója, a demokratia kigúnyolására választatott meg s küldött oda. A gyűlés tárgyalásai közt legnevezetesebb volt a jobbágyi tartozásoknak a földesurak részére adandó kárpótlás mellett megszüntetése, mely a császári megerősítés által szept. 9-én törvény erőre is emelkedett.

A márciusi napokban Ausztria, lombard-velencei birtokait kevés hián elveszté. Radeczki tábornagy, márc. 18—22-én Milanóból az ellene hirtelen föllázadt nép, és Károly-Albert piemonti király hadai elől az Etsch folyam mögé vonult.* Zichy, Velence kormányzója, e

* Az akkor fehér frakkos osztrák gyalogság közt fekete öltönyben vezénylő tisztek, a piemonti lövészeknek alkalmas célpontul szolgálván, sokan estek el. Ezóta a gyalogsági tisztek a közlegényekkel egyszínű rövid kabátkát viselnek.

tengeri várost a lázadóknak föladta. A megszorult Ausztria négyszáz millió államadósságnak átvállalása fejében fölajánlá Lombard-Velencét Károly-Albertnek, ki erre önhitten azt válaszolá: ingyen is az enyém lesz. Midőn azonban Radeczkit jul. 25-én Custozzánál megtámadta, s az visszaverte, Radeczki diadalmasan újra bevonult Milanóban.

1848. május 15-kének történeti emlékeihez megjegyezzük, hogy *Bourbon II. Ferdinánd* király, e napon az alkotmányt követelő Nápolyt megbombáztatá, honnan «re bomba» melléknevét nyeré, svajci testőreivel a nép közé lövete, a lazzaronikat a vagyonosbak megrablására uszitá, majd a tőle elszakadt Siciliát visszahódítá. Kegyetlen bánása, ártatlan fiának és utódának 1860-ban trónjába került, minélfogva Garibaldi Nápoly-Sicilia 800 éves királyságát, könnyű szerrel az egyesülésben lévő Itáliához foglalá.

3. *Erdély uniója Magyarországgal.*

A pozsonyi magyar országgyűlés ez évi VII. törvénye kimondá az Erdélylyel egyesülés, s ennek mikénti végrehajtására a kellő eszmecsere iránti óhajtását. A királyi levél e végett május 28-ra, Kolozsvárra hívta össze Erdély rendeit. Ez országgyűlést megelőzőleg máj. 15-én Balázsfalván 15,000 oláh vagy román népgyűlést tartott, melynek vezetői a király elé terjesztendő 16 pontban foglalák az erdélyi oláh nemzet kivánatait: 1. A románok, a magyar-székely-szász nemzettel egyenjogú alkotmányos nemzetnek nyilváníttassanak. 2. Az oláh egyház az *egyesült* és *nemegyesült* nevezet mellőztével egyesíttetvén, mindazon jogokkal ruháztassék föl, melyekkel a más nemzetiségek élnek. Minden évben egyházi zsinat tartassék; a zsinat válaszsza a püspököt. Balázsfalván érsekség állíttassék. (Az érseki címet 1856-ban megkapta mind a *balázsfalvi* unitus, mind a *szebeni* nem unitus püspök.) 3. Az urbér s dézsma kárpótlás nélkül töröltessék el. 4. Az ipar, kereskedés szabad legyen; minden vám, céh töröltessék el. 5. A török kormánynyal, a Balkán hegyi legeltetésre nézve az erdélyi juhászokkal kötött szerződés akként újíttassék meg, hogy a kettős adó töröltessék el. (1863-ban a török kormány a Kaukázusból az orosz által kiűzött cserkeszeket a Balkán vidékére telepítvén, az erdélyi oláhok ottani juhászatát másfél millió juhval megszünteté.) 6. A bányatized töröltessék el. 7. A szólás és sajtószabadság korlátlan legyen. 8. Az egyesületek, népgyűlések ne korlátoltassanak. 9. Esküttbíróság állíttassék föl, s elitélés nélkül senki se fogassék el. 10. A végbeli katonaságnál és a nemzetőrségnél csakis románok alkalmaztassanak tisztségre. 11. A királyföldi és egyebütti románok sérelmei orvosoltassanak. 12. A román papok a többi felekezetiekkel, az államtól nyerjenek ellátást. 13. Elemi-, tudós-, ipar- és katonai-iskolákat az állam alapitson a románok számára; de a

tanárokat a nemzet válaszsza. 14. Adót s közterhet mindenki aránylag viseljen. 15. A szabadság, egyenlőség és testvériség alapján új alkotmány, új polgári s büntető törvénykönyv hozassék be. 16. Az unio kérdése mindaddig ne tárgyaltassék, míg a román, mint alkotmányos nemzet, képviselve nem lesz az országgyűlésen.

A népgyűlés vezetői ezután saját körükből, Barnuc elnöklete alatt, egy Szebenben székelendő öttagú bizottságot jelöltek ki, az oláh nemzeti ügyet és érdekeket szemmel tartandót. Végül a bizottság a népet Ferdinánd császár és nagyfejedelem hűségére fölesketvén, a gyűlést föloszlatá. Az egész oláh népmozgalomnak és a bizottságnak *Saguna András* püspök volt a lelke. — (Balázsfalva mezejét azóta az oláh «Szabadság-mezejének» nevezi s május 15 két úgy megüli — a csendőrség engedelmével, — mint a magyarok megülik márc. 15-két.)

Az oláhok mellett, a kiváltságaikra féltékeny s a Királyföldön 200,000 oláh jobbágyon uralkodó szász bureaukraták is izgattak az unió ellen. A fölséghez intézett fölíratukban, iránta törhetlen hűségöket s a magyaroknak Ausztriától elszakadási törekvésök ellenében, azon óhajuknak adának kifejezést: vajha hűségöket Bécsben, a birodalom minden tartományai s népeiből alakulandó közgyűlésben nyilvánithatnák!

Az unio mellett és ellen tartott izgatások közben *Puchner Antal* Erdély főhadparancsnoka, mint a fölség képviselője, máj. 28-án megnyitja az országgyűlést. A királyi előadások főbb pontjai: az unio; az úrbéri viszonyok megszüntetése; a közterhek arányos viselése; a románok polgári s vallási állapotának javítása; sajtótörvények alkotása.

Az országház előtt tömérdek nép várta a történendőket. E néptömeget úgy a kolozsváriak, mint a pesti ifjúság küldöttei az uniora hangolák. Általános volt a riadal: *Unio minden áron!*

A kir. előadások fölolvasása után föláll a vak *Wesselényi Miklós* s így szól: «Az unio üdvös voltát bizonyítgatni fölösleges. Nem akarom tehát a drága időt hosszas beszéddel vesztegetni. De szabad legyen annyit mondanom, hogy boldognak érzem magam, midőn nekem jutott osztályrészül a szerencse, hogy a magasztos ügyben, melyért fiatal korom óta küzdöttem, melyért szenvedtem, most már szenvedéseim enyhítő balzsamul — mely nagyobbszerű küzdelmeknek is méltó bére lehet — én emelhetem föl a diadalmas lobogót. E szent lobogó alá hívom föl a rendeket, mondják ki egy lélekkel, egy szájjal: «Éljen az Unio!» A teremben százak ajkain visszhangzott kiáltás, az utcán álló ezrek kiáltásával vegyülve reszketteté a levegőt. A zaj lecsillapodtával Wesselényi ekkép zárta beszédét: «Ezen örömrivalgás, a hon óhajtásának e mennydörgő kifejezése ékesebben, szivrehatóbban szól az unio mellett, mint a hogy én támogathatnám indítványomat. Azért még egyszer kiáltom: «Éljen örökre az unio!»

Többek után *Roth Ágoston* brassói követ fölszólal: «Látván, hogy a nemes magyar és székely nemzet, Erdélynek Magyarországgal egyesülését lelkesedett, ihletett egyetértéssel, ünnepélyesen leghőbb nemzeti kívánatának nyilvánítá; tekintetbe véve, hogy Erdély a magyar korona tagja, az uniot a pragmatica sanctio föntartása mellett küldőim nevében pártolom». A szász követek erre mind fölálltak s Roth nyilatkozatához csatlakoztak. A teremben és az utcákon fölharsogott rivalgás után, az utcai nép, a három alkotmányos nemzet nyilatkozata után, az oláh nemzet véleményét is óhajtá hallani. *Leményi* unit. püspök, *Schmidt* szebeni szász követ kíséretében, kezében nemzeti lobogóval, az utcára ment, s ott beszédet tartván, az uniót megáldotta.

Az unio-törvényjavaslat a három nemzet pecsétjével megerősítve következő: «Erdély rendei, meleg rokonszenvvel üdvözölvén a magyar törvényhozás által, a haza egységére alkotott 1848. 7. t.-cikket: az uniót Erdély és Magyarország között egész terjedelmében elfogadták, teljes épségben föntartván a monarchiának a pragmatica sanctio által szentesített kapcsait. Következőleg, miként a testvérhazában, minden lakosok jogegyenlősége kikiáltatott s érvénybe tétetett: ugy ezen jogegyenlőség, a haza minden lakosaira nézve is, nemzetiség, nyelv és vallási különbség nélkül örök és változhatlan törvénynyé tétetett. Minden más létező törvények, melyek ezzel ellenkeznek, ugyanezen törvény erejénél fogva eltöröltetnek».

Az unio-törvényt vivő követekkel, Batthyány Lajos elnök minister maga utazott az ekkor Innsbruckban tartózkodó királyhoz, a törvény megerősítése végett, mi junius 11-én meg is történt. A király a megerősített törvény mellett, István főherceg királyi helytartóhoz intézett levelében őt fölhatalmazza, hogy az új törvényt végrehajtsa, s az erdélyi országgyűlés által még netán alkotandó törvényeket az ő nevében szentesítse.

Az unio-törvény követeivel majdnem egyszerre értek Innsbruckba a szász bureaukraták és a balázsfalvi oláhok küldöttei. Az unio-törvény már szentesítve lévén, az oláhokat a király, herceg Eszterházy külügyér jelenlétében megnyugtatá, hogy kívánataik nagyobb részét a magyar törvényhozás már megelőzte, a többire nézve pedig az egyesült törvényhozástól várják be a további intézkedést.

Az oláh küldöttség nem elégedvén meg a királyi válaszszal, újabb folyamodványában panaszolja, hogy az unio nekik nem nyereség, mert az az ő politikai létöket megsemmisíti, holott ők teszik Erdély népességének nagyobb részét. A magyar korona alatt csakis a magyar nemzetiség ismertetvén el törvényesnek, a többiek meg sem említtetnek. A követválasztásban a 8 forint adócensusnál fogva az oláhok származásukhoz képest kevés részt vehetnek. Kívánják: hivassék egybe egy újabb országgyűlés, melyen a nemzetiségek nép-

szám szerint legyenek képviselve szabadon választandó követeik által és ezen gyűlés határozzon Erdély jövendője fölött.

A király újra biztosítá az oláhokat, hogy az országgyűlés az eddigi törvényeken fölül továbbra is gondoskondi fog az oláhok iskoláiról, s arról, hogy számuk s képességök arányában a közhivatalok viselésében részesíttessenek.

Az erdélyi országgyűlés az unio szentesítése után még csak nehány törvényt alkotott: a közös országgyűlésre küldendő követek választása módjáról, mire nézve a választási census 8 frtban, s a követek száma 73-ban állapíttatik meg, az úrbéreket kárpótlás mellett megszünteté, s a közteherviselés, a politikai és vallási egyenlőség elvét megállapitá. Ezen kívül egy negyven tagú bizottságot nevezett ki, mely a magyar kormánynyal egyetértőleg, a két ország egyesülésének részleteit dolgozná ki, mely munkálat a közös országgyűlés elé legyen megerősítés végett terjesztendő. E munkálatban az oláh küldöttség egy része is közre dolgozott; de a másrész a meghiúsult önzés keserűségével tért vissza Erdélybe, folytatandó a reactio érdekében a szász bureaukratákkal magyarellenes ármányaikat.

A magyar ministerium az unio után Erdély kormányzatát átvette, a bécsi udvari kancelláriát megszüntette, s addig is míg a közigazgatás ottan terveztetnék (mely azonban csak 1875-ben ment teljesedésbe), a tartomány közvetlen kormányára báró Vay Miklóst helyezte.

4. Szerb pártütés. Karlócai gyűlés.

Az eszmék forrongása, a politikai önállásra törekvés, e mozgalmas időkben az e hazában lakó szerbeket is megragadta. Midőn április 8-án egy ujvidéki szerb küldöttség a pozsonyi országgyűlést a kivívta független magyar kormányért üdvözölte, egyszersmind azon kivánataival állt elő, hogy nemzetiségök törvényileg ismertessék el, nyelvök használata belügyeikben, egyházuk, iskoláik autonomiája törvény által biztosítassék, nemzeti gyűlést egyházaik rendezésére évenkint tarthassanak stb. A kormány nevében Kossuth azt válaszolta, hogy a haza minden vallású s nyelvű polgárai ezentúl egyenlő szabadságot, egyenlő jogokat fogván élvezni, reméli, hogy senkinek sem leend oka panaszra. — Azonban a küldöttek egyike, az ifjú Stratimirovics György, Kossuthnál, társalgás közben előhozván, hogy a szerbeknek korábban a Temesközben, Bácskában, Szerémségen, Baranyában, saját vajdáik valának, s e tartományokra maig igényt tartanak, Kossuthot elhagyta türelem s megszakítá a beszédet: döntsön köztünk hát a fegyver! (A kóbor cigányoknak is voltak saját vajdáik, már Zsigmond király alatt.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Kikindán, a legnépesb szerb községben, április 24-én tört ki elsőben a lázadás, nem ugyan magyarellenes, de társadalmi ügyben. A kincstári földeket már régóta nehány vagyonos család bírta olcsó bérben. A szegényebb nép közosztályra kívánta ereszteni e földeket, neki rohant az uraknak, többeket leölt, kirabolt. A huszárok leverték a lázadást; a kormánybiztos öt lázadót fölakasztatott, hatvanat Komáromba várfogságra küldött. Az itt elfojtott lázadás más szerb községekben a magyar nyelven írt anyakönyveknek megégetésével folytatá rombolását.

A magyar kormány május 27-ére Temesvárra, Rajachich érsek ellenben előbbre, május 13-ra Ujvidékre tűzte ki a szerb nemzeti s egyházi gyűlést.

Az ujvidéki gyűlés, a magyar kormánybiztos tiltakozása elől, május 14-én Karlócára, a végvidékre tevé át magát. Itt Rajachich a gyűlést megnyitó beszédében, híveit, kik közé a Száván túli Szerbiából is számosan átjöttek, az ausztriai császár iránti hűségre, egyszersmind a jelen körülmények közt független politikai és vallási állásuk kivívására hívta föl. Az utána beszélt szónokok fölemlíték, hogy *Csernovics Arzén*, ki a szerbeket 1690-ben I. Lipót császár védelme alá betelepíté, *patriarcha* címet viselt, hogy volt nekik vajdájok, *Brankovics György*, kit a bécsi kormány önkénye csehországi Eger várában holtig méltatlan fogságban tartott. A gyűlés tehát Rajachich Józsefet, mint a régi patriarchák utódát, patriarcha címmel azonnal fölruházta, vajdául pedig *Suplikac Istvánt*, ki azon év végén meghalt, kiáltá ki.

A gyűlés további határozatai: 1. A szerb nemzet, az ausztriai ház és közös magyar korona alatt, politikailag szabad és független. 2. A szerb vajdaság alkatrészei a Szerémség, s ennek őrvidéke, Baranya- és Bácsmegyék, a sajkások vidékével s az egész temesi bánság és őrvidéke. 3. A szerb vajdaság szoros politikai szövetségbe lép Horvát-Szlavon-Dalmátországgal a szabadság és egyenlőség alapján kidolgozandó föltétek alatt. 4. Végre, a vajdaság részéről egy 48 tagból álló bizottság *odbor* választatik, a nemzeti gyűlésnek is összehívására, s az ügyek ideiglenes elintézésére. 5. A király megkérendő, hogy az oláhok nemzeti szabadságát is jelentse ki. 6. A magyar kormány által május 27-kére hirdetett gyűlés nem fog megtartatni. 7. A nagy odbor és gyűlés költségeit a nemzeti pénztár viseli. 8. E határozatokat egy küldöttség a fölség elé terjesztendi. 9. Az odbor a zágrábi gyűlésre képviselőket fog küldeni.

A magyarországi egyesült és nem egyesült oláhok a karlócai szerbek határozatai ellen óvást tettek s a pártütő metropolitát egyházi fejökül el nem ismerik, kívánják azonban, hogy a diplomatikai magyar nyelv mellett, belügyeik és az iskolai tanítás oláh nyelven végeztessenek; a vallásügyi ministeriumban részükre külön osztály állíttassék; az oláh vidékeken oláh tisztviselők alkalmaztassanak.

5. *Jelachich horvát bán és a magyar kormány.*

A március 28-án horvát bánná kinevezett Jelachich József, Bécsből, az udvari párttól nyert utasításokkal Zágrábba visszatérvén, nyiltan hirdeti, hogy a külön kormányt, melyet a magyarok a királytól, nehéz körülmények közt kicsikartak, ő a dynastia érdekében, az ő hű horvát népével és a végvidék százezer vitéz harcosával megbuktatja; a császárt a kényszer helyzetből, hová a magyarok szoríták, kiszabadítja, s az előbbi hatalmába visszaállítja. A horvátok és szerbek szemébe, hűségök jutalmául egy majdan szervezendő Dél-Szlávia reményét — Ausztria fönhatósága alatt — csillogtatván. Szavainak súlyt adandó, a magyar párti tisztviselők helyébe illirpártiakat nevezett, az ő parancsainak ellenszegülőkre statáriumot hirdetett; a papokat biztatá, hogy híveiket a magyarok ellen tüzeljék. A falusi papok meg csoportokban vezették híveiket a bán elé, kikhez ő többnyire ily formán szólott: «Testvérek, nektek még soha sem volt ily bánotok, ki anyanyelveteken szólott volna hozzátok. Én szabaddá teszlek benneteket! de arra a ti közremunkálástokat is megvárom; miért tőletek vak engedelmességet kivánok. Bízzatok bennem, s szabadok, szerencsések lesztek». A tisztelgő küldöttségek aztán a korcsmákban nagy áldomást ittak; a népszerű bán néha maga is közibük vegyült.

A magyar kormány, katonasággal még nem rendelkezhetvén, Jellasicsot fölhívta, hogy némely teendők iránti értekezés végett május 10-én Budapesten jelenjék meg. Jelachich a meghívó levelet fölbontatlanul visszaküldötte. Erre István főherceg nádor, *Hrabovszky* pétervárади térparancsnok, s a kir. főügyészt hivatalos kisérettel Zágrábba küldé, a királyi parancsnak engedetlen bánt pörbe fogni. Ferdinánd király t. i. május 6-án utasítá Jelachichot, hogy István főherceg nádor és a felelős magyar kormány rendeletének engedelmeskedjék, — de a bán a kir. parancsot tisztelettel félretette. — Midőn a hivatalos küldöttség Verőce-megyén át a bellovári ezred határához ért, az országúton keresztül vont barazdánál az illető végvidéki ezredes azt mondja Hrabovszkynak: Altábornagy úr egymaga, ha úgy tetszik Zágrábba mehet; a kir. főügyész, ha e vonalat átlépi, foglyom; a küldöttség egyéb tagjait pedig, ha e vonalat átlépik, parancsom van főbe lövetni. A küldöttség tehát kényszerítve látta magát eredmény nélkül visszafordulni. Hrabovszkynak pedig Jelachich bizalmasan megmutogatá a császári család tagjaitól vett utasításait, melyeknél fogva neki nem a király és magyar kormány, hanem a dynastia és az összmonarchia érdekében kell működnie.

A bán junius 5-re tartományi gyűlést hirdetett Zágrábba, melyre Rajachich patriarchát és a szerb odbort is meghívta. István nádor május 29-én egy kir. parancsot eszközlött ki, melyben Jelachich a gyűlés tartásától eltiltatik és 24 óra alatt önigazolására, a

király előtti megjelenésre utasíttatik. De Jelachich valamint a május 6-ki úgy e királyi rendeletet is mellőzve, miután körútjából visszatért, a gyűlést megtartá, melyen a báni hivatalos eskűt Rajachich kezébe tette le. Erre, a gyűléshez ily értelmű beszédet tartott: «Föladatunk igen nehéz; azért jöttünk ide, hogy fölötte értekezzünk; mert ennek megoldásától függ jövőnk. A király és családja iránti viszonyaink, s a magyarokkal viszályaink, teszik gondoskodásaink legfőbb tárgyait. Változhatlan hűség a királyhoz: ősi erénye népünknek: ez lelkesít minket is. Állásunk a magyarok irányában három oldalú: mint volt a multban, van a jelenben, s lesz a jövőben. A multak a történelem lapjaiba tartoznak; állásunk jövője pedig a jelenlegi gyűlés föladatát képezi. Eloszlatni a magyarok iránti gyűlölséget, törvényhozási és igazgatási szempontból is, a jelen gyűlés föladata. A jelenkor szellemében, a fejedelem és nép, államok és nemzetek közti viszonyoknak a szabadság, testvériség és egyenlőség elvein kell alapíttatniok. Ezen alapra akarjuk mi is fektetni viszonyainkat a magyarokkal, mivel harcban örökké csak nem élhetünk velök. A nyolcszázéves barátság a viszály békés megoldását javasolja. Ellenben ha a magyarok minket és szerb rokonainkat elnyomni akarnak, fegyverrel is készek vagyunk bebizonyítani, hogy elmultak az idők, midőn egy nép a másik fölött uralkodott. Mi a mostani magyar kormánynak, mely a királylyal semmi törvényes kapcsolatban nem áll, sőt azt magától függővé tette, s a birodalmat alapjaiban megrendítette, magunkat alá nem vethetjük. A lefolyt magyar országgyűlésen alkotott törvényeket önök tárgyalására bízom».

A gyűlés folyamán *Kukulyevics* indítványozá: «Szavazzunk köszönetet ő felségének, hogy a nemzet választottát nevezte ki bánunkká. De miután a királyi leiratban nem tétetik említés, hogy bánunk a szlavon és dalmát haderőnek is parancsnoka lett, mint ez hajdan volt, kérjük meg ő felségét, hogy Szlavoniát és Dalmátiát a hármas országhoz csatolja és bánunkat annak főkapitányává nevezze ki. Nyilatkoztassuk ki egyszersmind, hogy ha ő felsége a bán minden tetteit megerősíteni nem akarná, akkor mi magunkat, minden méltatlanság ellen védeni fogjuk». Több szónok után, kik a bán kir. helytartósága alatt felelős horvát ministeriumot sürgettek, *Gáj* inté a horvátokat, hogy a szerbekkel való egyesülésre törekedjenek. Legyenek minden kívánságaik a mieink; a mieink viszont az övéik; mindnyájan egy nép vagyunk».

Rajachich: «Mi szerbek, megemlékezvén jogainkról, melyeket a római császároktól s magyar királyoktól kaptunk; elhatároztuk e jogokat valahára életbe is léptetni. Május 1-én — ó naptár szerint — választá meg nemzetünk a vajdát, ki a török járom alól új hazánkba vezetett .... És horvát nemzet! a mi vitézségünk volt a gát, melyen a török ereje megtört, a mi mellünk fogta föl e vad népnek ellenetek intézett csapásait.

És hogyan jutalmaztak ezért bennünket a királyok? Érdemeinket elfeledék, jogainkat megcsonkíták. De most megkondult a visszaszerzés órája, s mi fönhangon igazságot követelünk. Hajdan vajdáink voltak, kik a nép élén védelmezék a Bácskát, s temesi Bánságot, az ozmanok ellen. És mit nyert utolsó vajdánk, Brankovics? Egy pokolbeli politika Csehországba csalta őt, hol vasra veretett, s tizenhat évig szenvedett, mert — úgy mondák — így kívánja a status érdeke. Elfeledt csontjait, nemzetünk egy hű fia titkon ásta ki, s hozta földünkre, hol azok Krusedolban tiszteltetve nyugosznak. A jogok visszaszerzésére fölébredt nép most Suplikácot választá vajdává, a Bácskára, Bánságra s Baranyára kiterjedő hatalommal. Ha a Szerémség a mi vajdaságunkba esik is, evvel a bán hatalma nem csökken, mert erkölcsi befolyása a Bácskára s Bánságra is ki fog terjedni».

A Szerémség viszályalma kezdett lenni a két testvérnép között. Szóba jött, hogy a bán és vajda méltóság jövőben felváltva viseltessék; most katholikus a horvát bán, a szerb vajda legyen vice-je; egyiknek holta után legyen megfordítva. *Gáj* a vitának azzal vetett véget: «Ne aggódjunk mi horvátok, hogy Szlavonia egy részét elveszítjük; elég kárpótlást látok ezért a vajdaság megszilárdulásában; lévén e méltóság a bánra nézve is nagy előny, mert erkölcsi hatalma ezzel a Dunán túlra is kiterjed.»

A horvát nemzet e gyűlésből a következő tiz pontba foglalt kivánatait terjeszté a király elé:

1. A horvát nemzet a létező magyar kormányt el nem ismeri: ő fölségét tehát kéri, hogy a horvátok részére, a bán elnöklete alatt külön felelős kormányt adjon. 2. A hadi, kereskedelmi és pénzügyek kezelése a bécsi ministerium alatt maradjon, s mindegyikhez egy horvát állami felelős osztálytanácsos állíttassék. 3. Hivatalos nyelv kirekesztőleg a horvát legyen. 4. Minden belügy az egyesült országok gyűlésén, a külügy pedig az ausztriai közbirodalmi gyűlésen tárgyaltassék. 5. Dalmátia Kroatiaval és Szlavoniával egyesittessék. 6. A Magyarországban lakó nemzetekkel, az eddigi barátságos viszony, a pragmatica sanctio értelmében a szabadság, egyenlőség, testvériség alapján ezután is föntartassék; azon esetben, ha Magyarország állása az összes monarchia irányában világosabban ki fog tünni. 7. A politikai és igazságügyi tisztviselőket, a király jóváhagyásával a bán nevezi ki. 8. A pörök fölebbezésére nézve Zágrábban főtörvényszék állíttassék. 9. Alsó-Szlavonia polgári és katonai megyéi Horvátországhoz kapcsoltassanak. 10. A horvát nemzetnek a király személye mellett külön képviselője leend.

Batthyány ministerelnök e közben, az erdélyi unio megerősítése végett, a királynál Innsbruckban járván, a királyt és udvarát meghívta Budára, hol nyugalmasb lakása leend, mint a zavargó Bécsben, kényelmesb, mint Innsbruckban. A kir. udvar azon esetben

igérte Budára költözését, ha a magyar országgyűlés, Lombard-Velence visszafoglalására 40,000 újoncot megszavazand. Azután Batthyány többek közt jun. 10-én három királyi rendeletnek aláírását eszközlé ki: 1. hogy a Magyarországon létező katonaság és várak mind a magyar hadügyér, a tábornokká előléptetett Mészáros Lázár rendelkezése alá bocsátattak; 2. Hrabovszky altábornagy megbizatik, hogy Jelachichnak törvényellenes eljárásait vizsgálja meg, ezt tiszttársaival egyetemben pörbe fogassa, s míg magát nem tisztázza, báni méltóságától és katonai rangjától foszsza meg; 3. a végvidék népe értesíttetik, hogy ezután a magyar kormánytól veszi rendeleteit; tehát ennek tartozik engedelmességgel. (Ez utóbbi rendelet a horvát végvidéken nem adatott ki.)

Batthyány távozta után junius 19-én fogadta a király a horvát és szerb nemzet küldöttségét. Jelachichnak magán kihallgatáson a király herceg Eszterházy jelenlétében ezt mondta: «Nyiltan meg kell vallanom, hogy az ön ellenszegülése parancsaim iránt, engem mélyen sértett. E miatt b. Hrabovszkyt vizsgálatra küldöttem ki. De én mégis a békés kiegyenlítést óhajtom, mire magyar ministeriumom, nagybátyámnak, János főhercegnek, közbenjárását indítványozta. Használja ön azt, a Magyar- és Horvátország közti kapocsnak általam kivánt föntartására».

A királyé ellenében mily fogadtatásban részesült Jelachich, Ferenc-Károly főhercegnél, s ennek nejénél, a szellemes Zsófiánál, az udvari párt — akkor úgynevezett — kamarilla fejénél, jellemzi a jelenet, melyet Jellasics hadsegédétől, gr. Saint-Quentin-től, hallottam. A főhercegi pár biztatá, bátorítá Jellasicsot, hogy a dynastia érdekeinek védelmére, a megindult úton továbbá is rendületlen haladjon, mire midőn Jelachich vérével, életével ajánlkozik: a főhercegnő parancsolá: «Térdeljen le!» Ekkor a főhercegnő Jelachichot homlokon csókolván, mondá: «E csókkal önt ezennel lovagommá avatom!» — Rajachich szintén nyert a főhercegi pártól utasításokat, melyek eredménye a szerbek lázadásában azonnal mutatkozott.

Fölemlítendő, hogy midőn az előző héten Batthyány Innsbruckban a királylyal és ennek fivérével Ferenc-Károly főherceggel értekeznék s ebben Zsófia főhercegnő is részt venni akarna; Batthyány tiszteletteljes figyelmeztetése folytán e szándokával föl kelle hagynia.

A horvát tartományi gyűlés, mely üléseit a bánnak Innsbruckból és Bécsből, hol az időközben ausztriai császári helytartóvá kinevezett János főherceggel értekezett, visszatértéig fölfüggeszté, valamint nagy izgalomba jött a királynak a bánt elitélő, jun. 10-ki leiratán, úgy fölüdült a bánnak biztató és minden jót igérő szavaira s magasztos dicsvágyában és reményei elragadtatásában a bánt mind a polgári, mind a katonai Horvát- és Szlavonországra nézve teljhatalmú dictátorrá kiáltá ki. Ezzel a bán a tartományi gyűlést föloszlatta.

Batthyányi arra kérte János főherceget: személyesen menne

Zágrábba, a lázas kedélyek lecsillapítására, de a főherceg csakis a Batthyány és Jelachich közti személyes közbenjárásra ajánlkozott. A magyar kormány julius 4-ről, hosszú emlékiratában a főherceghez többek közt így szól: «A horvátok jelen szerepe az egykori francia Vendé-é; de melyet a magyar kormány részéről terrorismus nem provocált, s melyben a fejedelem iránti hűség csak reactionalis irányzatok s trónfölforgatási célzatok lepléül szolgál. Avagy hűség jele-e a magyar koronához nem tartozni akarni, mely ez idő szerint is a dynastia legrendíthetlenebb támasza? Hűség jele-e a nyolcszázados kapocs megszakításával inkább a bécsi ministeriumtól függeni akarni, melynek a fejedelmi tekintély föntartására annyi ereje sincs, hogy urunk királyunk, császári várában bántatlanul megmaradhatott volna; mely e percben is az átalános szavazás alapján választott országgyűléssel szemközt, még maga sem tudja: vajon az önálló Ausztria császárjától, vagy pedig az ausztriai birodalmat magába fölolvasztott német szövetség még meg sem alapított központi hatalmától fogja venni parancsait?» . . .

Az emlékirat így végzi: «A magyar nemzet igazságos és méltányos lesz harcban és békében egyaránt, de gyáva soha sem lesz.»

Jelachich a kibékülés alapjául három pontot terjesztett János főherceg elé: 1. Hogy a magyar pénz-, had- s külügyi ministeriumok az osztrák cs. ministeriummal egyesíttessenek. 2. Hogy a horvát nemzetiségnek és nyelvnek, a magyar közös országgyűlésen, a magyarral teljes jogegyenlőség adassék. 3. Hogy a magyarországi szerb nemzet kívánatai (a külön vajdaság iránt) teljesíttessenek.

Ezeket Batthyány el nem fogadhatván, Jelachich nyiltan megkezdi a háborúhoz az előkészületeket. Batthyány viszont magyar részről intézkedett, hogy a horvát mozgalmak szemmel tartására katonaság és nemzetőrök a Drávánál őrködjenek. Ide a miniszterelnök Ottinger vezérőrnagy alá 5,000 főnyi katonaságot és Csány László kormánybiztos alá a szomszéd megyék nemzetőreit rendelte.

6. Államadósság. Pénzügyek.

Midőn a király április 7-én a magyar független kormányt megerősíté, az engedmény örömpoharába oly ürömcseppet vegyített, mely utóbb az egészet elkeseríté. Mint Ausztria császárja ugyanis, magyar királyi helytartójához, István nádorhoz intézett iratában azon kívánatának adott kifejezést, hogy Magyarország, Ausztria 1,200 milliónyi államadósságából 200 milliótól fizetendő tíz milliónyi évi kamatot vállaljon el, azon reményben, hogy majd Károly-Albert piemonti király, a neki átengedendő Lombard-Velencéért 400 milliót szintén át fogván vállalni (miből semmi sem lett); Ausztria tartományaira 600 millió államadósság súlya fogott volna maradni. Az országgyűlés

már nehány nap mulva véget érvén, a kir. leirat fölvétele a jövő képviseleti országgyűlésre halasztatott.

A közvélemény addig is ellene nyilatkozott a kinált, állítólagos közös adósság átvállalása elvének. A magyar törvényhozás megbízásából történt-e azon adósságok fölvétele? Vagy Magyarországi beruházásokra fordíttatának-e azon adósságok? Legfölebb csak a francia háborúból származott magyar kamarai kötelezvények elvállalásáról lehetne szó; a többiek pedig Magyarországot kötelezőleg legkevésbbé sem illetik, mert Magyarország minden beligazgatási költségeit önmaga födözte; ezen felül az összes monarchia hadseregének föntartásához a törvényes király és országgyűlés között időnként megállapított egyezkedések nyomán, részéről évenként egyenes adó útján tetemes költséggel járult, sőt még az ausztriai birodalmi pénztárba nemcsak a kir. udvar föntartására rendelt kamarai jószágoknak jövedelmeit, de még a sóból, vámokból, bányákból, más indirect adóforrásokból eredő, milliókra terjedő jövedelmeket is évenkint befolyatta a nélkül, hogy a birodalmi kormány részéről Magyarországba legkevesebb is beruháztatott volna.

Klauzál 1840-ben előhozta, hogy Metternich minden felelősség nélkül meritget kénye szerint az államkincstár s adósság danaidák hordajából milliókat, most a spanyol trónkövetelő, majd a svajci Sonderbund fölsegélésére.

A magyar kormány, a megváltozott közigazgatási és honvédelmi rendszernél fogva, költségei tetemesen növekedvén, a kinált adósság elvállalásába nem ereszkedett. Az 1867-iki kiegyezés alkalmával Magyarország az Ausztriával közös adósságnak 30%-át vállalván el, most 30 millói közös állami adósság kamatait fizeti, a saját fölszaporodott adósságainak kamatain fölül.

Kossuth, mint pénzügyér, részint a bécsi bank jegyeinek hitelveszettségén, részint az előző kormánytól majdnem üresen átvett kincstár, valamint az egyre szaporodó kiadások szükségein segítendő, fölhívta a hazafiakat: hogy akár kölcsön, akár ajándékképen járuljanak a nemzeti magyar bank alapításához. A fölhívás folytán, rövid időn, közel két millió forint értékű arany-ezüst érckészlet gyűlt a haza oltárára. Kossuth ezután a pesti kereskedelmi bankkal szerződésre lépett, ezen, majdan öt millió értékre emelendő érckészlet alapján, harmadfél annyi értékű egy és két forintos pénzjegyek kibocsátására és kezelésére. A bécsi bank, hivatkozva a neki 1816-ban ötven évre s az egész osztrák birodalom területére engedélyezett kiváltságára, ellene mondott a magyar bankjegyek kibocsátásának, sőt a maga egy és két forintos silány művű, könnyen utánozható jegyeivel a magyarnál hamarább elkészülvén, a magyar érckészletért késznek ajánlkozott a maga jegyeit becserélni; mire Kossuth természetesen rá nem állott, s Ausztriában is, bár el voltak tiltva, a magyar alapos pénzjegyeknek több hitele volt, mint az alaptalan bécsieknek.

Windischgrätz 1849. márciusban a magyar egy és két forintos bankjegyeket érvényteleneknek nyilvánítván, hasonértékű osztrák jegyekért becserélteti; a magyar 1.800,000 frt arany-ezüst, érckészlehet pedig a pesti kereskedelmi banktól a bécsinek kiadá Majdnem fele az érckészletnek kölcsönben volt adva, de államnyugtákra a kölcsönzők a bécsi banktól kárpótlást nem kaptak.

7. *Szerb lázadás. Honvédek.*

A karlócai szerb odbor, miután a Magyarország területéből kihasítandó szerb vajdaságot kimondá, Rajasicsnak Innsbruckból visszatérte után, azon alkalomból lépett föl nyiltan a magyar kormány ellen, midőn ez, a végvidéknek a magyar kormány alá tartozását kihirdeté. Az odbor emberei ennek ellentmondtak, kijelentvén, hogy ők ezután is az osztrák császárt akarják uralni; miben őket, a köztök levő osztrák tisztek is támogatták. A karlócai odbor, a vidéki odborok által, a fegyverfogható szerbeket összeiratta és egyelőre három táborsáncba gyűlni rendelte: a Tisza baltövénél Perlaszra, Bácsban a római sáncokhoz és Karlócára. A magyar kormány ezek ellenében az országban létező 18,000-nyi vegyes magyar és osztrák katonaságból a Bánságba csak 2,500, Bácsba 2,200 embert állíthata, kiknek számát azután a megyebeli magyar és német nemzetőrök szaporíták. A végvidéki szerbek, miután számuk, a szávántúli Szerbiából, Mayerhoffer belgrádi osztrák konzul izgatására, Knicsanin vezénylete alatt 10,000-en átkeltek, az iménti hármon fölül több helyütt, különösen Vracsagájon, Alibunáron, főleg Bácsban, Szent-Tamáson ütöttek tábort, honnan a velök nem tartó Fehértemplom s egyéb német, oláh, magyar községek lakosait rablásaik, gyújtogatásaikkal rémítgették.

Mielőtt Mészáros Lázár hadügyér, a király által az olaszhoni táborból május végén Budapestre haza bocsáttatott volna, a magyar kormány elegendő rendes katonaság hiányában, a közrend föntartására, valamint a szerb s horvát mozgalmak ellensúlyozására 10,000 főnyi, tíz honvéd zászlóaljat állított föl. Nem annyira a húsz forint foglaló s a sorkatonaságénál nagyobb napi díj, mint inkább az élénkké vált hazafiúi lelkesedés csakhamar megtölté a zászlóaljakat. Első sorban az iskolás és iskolavégzett, majd a kézműves ifjak esküdtek a zászlók alá; sőt a zárdák és papnöveldék ifjúsága is a könyveket fegyverrel cserélte föl. Ezekből, majd a hon veszélyben forogván, keletkezett másfélszázat haladó zászlóaljak honvédei valának a Kossuth által Angliában és Amerikában dicsőített «ismeretlen félistenek», kik a magyar névnek becsületet szereztenek. A többi megyék példáiból fölhozom a kis Bars példáját, melynek fegyvert ragadt fiatal tiszti karából a háború végén tizenöt tért vissza őrnagyi s magasb rang-

gal. Közülök kiemelem Simonyi Simont, akkori szolgabírót, utóbb képviselőt s alispánt, ki Bemet a vizaknai csatában, négy osztrák katona kezéből, kiket izmos karja levágott, kiszabadítá és Váradi Jánost, akkori ügyvédet, utóbb honvédezredest, ki az orosz Chruleff tábornok cseles fölhívására, hogy a honvédek hasonló rangban lépjenek át orosz szolgálatba, a honvédek nevében azt válaszolta: «Mi nem vagyunk sem katonák, sem zsoldosok, kik rangért, pénzért harcolnak. Mi honvédek vagyunk, kik honunk függetlenségéért fogtunk fegyvert; mihelyt azt kivívandottuk, leteszszük fegyverünket s visszatérünk békés polgári foglalkozásunkhoz».

A külföldön szállásolt huszárok, a haza veszélyben forogtának hírére sokan, elsőben Lenkei és Sréter százada, amaz Galiciából, ez Csehországból, sok veszély közt kerekednek haza. Azon jászkunsági huszárok hetvene, kiket Deák káplár akart haza vezetni, Stiriában a Drávánál az üldöző nép és katonaság által körül fogatott és a haditörvényszék által megtizedeltetett.

Fiuménak Jellasics támadása elleni védelmére, a magyar kormány, Stiria s Trieszt felől két zászlóalj katonaságot küldött. Az osztrák hadügyér Latour «tévedésből» Fiume helyett a két zászlóaljat Olaszhonba szállittatta. Ezt megtudván Jellasics, Fiumét elfoglalta, a magyar kormányt ottan megszüntette.

Höke Lajos.

GRÓF GYULAI FERENC TÁBORNOK EMLÉKIRATAI. 1714—1787.

II.

A mostani élő ember jól tudja, hogy micsoda bizon(y)talan kimenetelű aspectusok alatt vala ekkor a mi mostan dicsőségesen uralkodó felséges királynénk, mivel meghalván felséges édesatyja, Carolus sextus ő felsége, fiumaxat (így) nélkül maradott a felséges ausztriai ház. Uj elsőszülött pedig vala az két érchercegasszonyok közzül felséges Mária Therésia, a ki is még felséges hatodik Károly császárunk ő felsége életiben adattatott fér(j)hez a Lotheringiai hercegnek, (a mint azután neveztetett, hogy ő felsége idővel római császárrá lett) Franciscus I-musnak.

Már könnyen el lehet gondolni, hogy micsoda zűrzavarok és veszedelmes állapotok lettenek légyen akkor, s annyival is inkább, hogy felséges asszonyunk még azután koronáztatott magyarországi királynak s azután csehországi királynak. Sok volt az ellenség, úgymondva csak egy talpnyi földünk sem volt bizonyos; nagy a munka az egész Európába(n), nagyok a consul-

tatiók a koronás fejek között, és bizonyosan azon volt a szándék, hogy a mi felséges ausztriai házunk kezéből egyúttal egészben kivegyék a császárságot, s ha ez megeshetett volna a szándék szerént, Isten tudja hogy maradhattanak volna meg az kéz alatt volt országok is. Elég az, hogy egybecsatolják magokat a francia (a ki is soha jóakarója nem volt az ausztriai háznak), a spanyol, a prussus, az anglus és más imperiális hercegségek, s nemcsak hogy a bavariai electort császárnak emelik, hanem a mellett kemény hadakozást kezdjenek az mi austriai házunk ellen. Ellepi az ellenség egész Csehországot, Silesiát, az egész imperiumot, s keményen jönnek vala őszszel télfelé Austriának, Bécsnek, és siettek erősen, kivált a prussus Magyarország felé, a francia pedig már Lincbe(n) benn volt a Duna mellett, úgy Prágába(n) is a prussussal együtt; s úgy megszoríttatunk, hogy ha a török oly becsületes ember nem volt volna, a mint ekkor valójában megmutatta, mert legkisebb motust is nem tett, sőt igen nagy szeretetit mutatta ekkor az mi austriai házunkhoz (a mondat befejezetlen).

Igy lévén a dolog, a mi felséges austriai házunk is mindenfelől, minden országokból az erőket egybeszedi, az egész militare, majd mindegyik, ordereztetnek s egybe gyülnek az ellenségnek, s eo non obstante, hogy erős tél volt, mindjárást mindfelől az operátióhoz kezdünk.

Az úristen úgy megsegitett, hogy az operátióink szerencsésen kezdenek menni. Az ellenség nem előre, hanem hátra kezd menni. Lincet a franciának el kelle hagyni, sőt oly statusban volt a francia Lincben, mivel az ármádánk körülvette vala és az egész francia ármáda beszorult vala Lincbe(n), minthogy nagy erős tél volt s mezőn nem lehettek. Különösen a többi között a mi horvátjainknak egyről egyre kezekben fáklyák voltanak, és úgy vala szándéka az akkori dicsőséges nagy commendérozó generálisunk méltóságos gróf Kevenhiller ő exelentiájának, hogy az várost felgyújtassa és elégettesse az bennlévő franciával egyetemben, de felséges ura felséges asszonyunknak Franciscus Lotheringus ott lévén helyben, bizonyos okokra nézve, a melyet is csak maga tudta hogy mik voltanak, nem engedte az felgyújtást, ama pedig csak azon volt, a melyért is úgy tudom, hogy a szegény Kevenhiller örökös disgustusba esett. Ugyancsak a franciának ki kelletvén Lincből menni, a miéink szüntelen prosequálták őket mindenfelé.

Ugyanekkor egy jó corpus különösen kicsináltatván az mi regimentünkkel együtt méltóságos generalis Berenclau uram alatt, megyen akkor egyszersmind hevenyiben Felső-Austria felé Bavariának. A mint hogy mindjárást csak nem messze, Gmunden nevű helységben (a holott is egy nagy tó vagyon) két compagnia bavarus lovas kezünkbe esik. Onnét szánakra kerekedünk mindnyájan egylábig s megyünk frissen egyhuzonba(n) egy Ried

nevű helységnek, a mely is éppen Bavariának a szélin vagyon, azaz az ellenség földje volt már az. Hajnalba-virradta felé oda-érkezvén igen nagy erős csattogó hidegbe(n), a kaput bevágatj uk az czimmermannainkkal, s ott is két compania bavarus lovast elfogunk. Onnat megyünk mindjárt Sárdingbe. Itten megállapodunk. Azalatt pedig Lincnél az ármádánk keményen dolgozik. Meg kell jegyezni, hogy Sárding alatt egy folyóviz foly a Dunába(n), a mely is jő Tyrolis felől Minichen nevű residentiális város alatt a hol a bavarus, vagyis a bavariai elector resideál, úgy tetszik, hogy ezen folyóvizet Innek hívják, — ez mondom foly éppen Sárding alatt; itten a vizen által híd vagyon és a híd előtt, erősség vagyon, nagy bástya, kőkapu s előtte palizátás sánc, egyszóval defendálható erősség; ugyan nem messze hozzája megmeg éppen a víz mellett vagyon egy nagy kő udvarház; ide tettünk, vagy a mint szokták mondani detásiroztunk az mi regimentünkből egy batalliont, szintén úgy a felyebb írt híd ellőtt való kapuba(n) s erősségbe(n) is erős commendó volt egy kapitány commendója alatt, az kapu előtt pedig az pallizátás sánc előtt sok házak voltanak, a melyet hostátnak szoktanak hívni. Az ellenség(nek), a melynek is feje, vagyis commendérozója volt bavariai szép familiából való gróf Tering generalis, és bizonyosan oly gondolattal volt, hogy a széna és provisióhozó szekerek között beronthat s becsúszhat az kapu alá s még talám a városba is hír nélkül, a mint szokták mondani surpriniroz, a minthogy egy rész népét úgy is rendelte a szekerek közé s a többivel maga jött utánok. Ez volt egy virradólag-felé. Eztet a mi huszárjaink, lovassaink észrevévén, lődözés történik; ezt meghallván az híd előtt commendérozva volt kapitányunk, mindjárást magát népivel együtt rendbetészi s bejelenti, hogy miképpen vagyon a dolog és hogy egyáltalyába(n) az ellenség bennünket meg akar ütni; a mellett az kapukat betészi s a profiant hozó szekereket közel sem ereszti a kapuhoz, anynyival inkább be nem bocsátja; úgy is történik, mert az ellenségnek egy rész granaderosai magokat bevonják a pallizáták mellett való sáncba(n), más része magát bevonja az felyebb írt út mellett lévő házakba, egy része az ellenségnek megüti a felyebb írt nagy épületbe(n) volt batallionunkat, — de mind a regimentből való batallion oly keményen és vitézül viseli magát, úgy az híd előtt a bástyákban volt nép is, hogy az ellenségnek vissza kelletett nagy emberbeli kárral magát húzni, vagy rétirálni. A mint az hid előtt való erősséget meg kellett a városból erős commendóval segítenünk, a mint hogy mint obristlieutenant, vagyis vice-colonellus én commendéroztattam, úgy tetszik 300 emberrel, a segítségre, bizonnyal mondom, hogy a pallizáta mellől való ellenség az árokból úgy lőtt reánk, hogy egymást érte, sok emberem is esett el a hídon végig menve, vagy megholt, vagy

megsebesedett, mert a híd is jó hosszú híd. Ugyancsak Isten segedelmével a hídon általmenvén, mi is a dologban s a tüzelésben semmit is el nem mulattunk, s végre mind az erősségünket megszabadítottuk, mind az ellenségtől attechiroztatott batallionunkat megszabadítottuk, s az ellenség futamodásra vette a dolgot; utána is mentünk jó darabig egyidő mulva, de nem értük soholt is, mert ő is ugyancsak nem vette tréfára a dolgot, hanem ment a mint jobban lehetett. Itt azt jegyzem meg, hogy a kapu alól az ellenségre csoportosan egy versben kiakarván ütni, hirtelen megnyittatom a kaput s ki akarunk reájok rohanni, úgy, hogy én elől lévén, a nép egymásra úgy megtojúl, kitojúl, nem tudom mi, az nép szele, a nagy impetus, vagy mi, engem hátrafelé vét, — repültem, a lábam sem érte a földet, jól is esett, mert a kik elsőbben kimentenek a kapun, azok vagy mind megholtanak, vagy megsebesedtenek, oly felette erős tüzet adott s tüzelt az ellenség, hogy lehetetlen volt az tüzet kiállani, hanem a kaput meg-meg be kellett tenni.

Ezalatt az mi ármádánk is előnyomul Bavariába Linctől, és az egész országot occupáljuk. Quártélyba szállunk, még pedig ugyan jó quártélyba(n); bezzeg a mint szokták mondani, zsíros volt a konyhánk, még az erszényünk is. A Haubtquártély, vagyis az generalátus Minichen városába(n) volt. Az ellenség pedig volt a bavarus császárral egyetemben az imperiumba(n), de sok és nagy alkalmatlanságokkal. Ez volt mondom in a(nno) 1741 télben. És minthogy még tavaszig üdő volt, Magyarország is egyetért, egybeszedi magát, insurrectiókat állítanak, az gyalog- és lovas-korona-regimenteket is felállítják az sok feles horvátokkal egyetemben, emberül, szívvel-lélekkel, egész királyokhoz való zélussal s promptitudóval az királyokhoz való egyenes és hívséges operatiókhoz hozzákezdenek (a melyen az egész világ csudálkozott, s ezáltal a magyar magának nagy jó hírt s nevet is szerzett [magának] s csekély nemzetét továbbá is vele megdicsőítette); mindjárást irruptiókat is kezdének Silésiába(n) tenni; mindenfelől az ellenségre reáütnek, aztat szivesen kezdik mindenfelől csapdosni. És operatióinknak dicsőséges progressusai is levének.

Megpihenvén és kinyugodván magunkat a jó téli-quártélyban, tavasz felé egy nagy commendó kicsináltatik a Bavariában lévő ármádából méltóságos generalis Berenclau uram commendója alatt, a holott volt commendérozva az herceg Hil(d)burgshauszen regimentjéből obrister gróf Roggendorff és én magam, és más regimentekből való más obristlieutenant és két majorok, s úgy tetszik, hogy a Hil(d)burgshauzen herceg regimentjéből mind a két gránádéros-compagnia.

Általmenvén a Dunán Straubingon fejül, a Duna mellett felfelé márséroztunk, Regensburg mellett el, Foburg nevű kis

városocskának, Engelstad nevű erős fortáliciumon alól, — ott megnyugodván egy keveset. Az bavarus meg-meg gróf Tering uram commendója alatt mintegy 12,000 emberből álló néppel s ahoz tartozó ágyúkkal jött lefelé a Duna mellett erősen Kelhaim felé, a melyben a mi népünk volt (ez az az hely, a holott ama híres «fejér» csináltatik, a melyet «Kaiserbiernek» hívnak). Az ellenség postirozza magát egy szép nagy térségű hegyre az város feliben; mi is eztet jól észrevévén, mivel mi is vigyázók voltunk, csakhamar felszedjük magunkat az környékből a mint hamarjában egybeszedhettük magunkat; még addig, míg a dobszóra egybegyűlt a népünk, jól is ettünk s jól is ittunk generalis Berenclau urammal, s gyorsan kezdettünk márserozni lefelé a Duna mellett Kelhaimnak. Már azalatt az ellenség keményen vitta s lőtte a várost, s a mellett Kelhaimon fejül egy darabbal az erdő között vagy 600 embert általköltöztetett a Dunán a végre, hogy ezek innetfelől a Dunán való hídat occupálják, azért, hogy ha a mi succursusunk jő a városbelieket succurálni, tehát a mieink a városba be ne mehessenek. De hijjába való volt a szándékjok, mert mi hamarébb érkeztünk Kelhaimhoz, hogysem a Dunán általköltöztetett ellenség, és mi az ellenségnek általköltöztetését mindjárást észrevévén, mindjárást a Duna mellett felfelé kezdettünk marsérozni. Ezúttal a generalis Berenclau csakhamar a Dunán által az ellenségnek egy jageritől a lába talpában plesiroztatik és magát recipiálja a generalis az erdőbe(n); szerencsémre az felettem való obrister gróf Rogendorf még valami kevés vele való népivel el nem érkezvén én voltam az első, mely szerént parancsolatját vévén a generalisnak, parancsolja, hogy az ellenség ott van az erdőben a víz mellett, hanem csak menjek és attacherozzam az ellenséget. Én is nem sokat tétovázék, hanem előre rugaszkodván ott találok lován megvonva magát egy huszárt, s kérdém tőle, hogy hol van az ellenség és ha sok-e? azt felelé: «ihol uram itt van az erdőben, és felesen vannak s még többen is takarodnak a vízen által». Én is megfordulék azonnal az népemhez, a mely felyebb való írásom szerént egynehány regimentekből álló volt, in circa 300 (?) ember, s azt mondám nekiek, hogy: «nosza fiaim menjünk, mert nem sok az ellenség, csak egy vacsorára való». A Gyulaiakat elős-elül tevém s magam velek, s meghagyám nekiek, hogy sok históriát ne csináljanak, hanem mihelyt az erdő szélire érkezünk, ha csak valami jelt látnak is, annyival inkább csak egy embert is, mindjárást tüzeljenek és a tüzet continuálva marsérozzanak előre; úgy is leve; mert mihelyt az erdőhöz érkezének, azonnal tüzelni kezdének s úgy belebonyoladának a tüzelésbe(n), mintha egy tűz lett volna. Az ellenségen mindjárt erőt vevénk, confusióba(n) hozók őket, kik halva maradtak közűlök, kik sebbe(n) s seb nélkül elfogattattak, a kik közűl feles tisztek

is voltanak, azok felett való egy francia obristerrel conte de Bussal együtt; ezt is meglőtték volna, mivel paszomántos köntöse volt, és horvátok is lévén velem, azok igen kapnak az ilyen praedán, és a paszomántért s pénzért hamar elütik az embernek a gombját, — én, szerencséjére a szegény obristernek, észrevévén őtet, oldalfélt előrugaszkodtam a lovamon és mellém vevém őtet s más tisztjeit (bezzeg örült nyavalyás), semmi bajok nem esett, hanem vége lévén az actusnak, késérőkkel beküldöttem őket generalis Berenclaunak Kelhaimba: legkisebb portékájok is el nem veszett.

Mihelyt a mi actiónk szerencsésen méne ki, gróf Tering uram is felszedelődzik az ármádájával s elméne visszafelé. Másnap parolánál publice megköszöné generalis Berenclau úr jó magunkviselését, különösen pedig nekem, s úgy tudom, hogy a feldmarschallnak, gróf Kevenhiller ő excellentiájának azon terminusokkal írt rólam, a melyet úgy tudom a feldmarschall ő excellentiája in originalibus elküldött felséges urunknak, hogy: «der Graf Gyulai hat immortaliziret und sich alsz inmortal aufgefiret». Bezzeg voltam az eczeten! vagy volt curasim azelőtt, vagy nem, — de ugyan kaptam ekkor; örökké hátranéztem, hogy ha valjon jő-e a bavarus, jő-e Tering generalis? mert abba örökké belemardostam volna. De ugyan meg kell vallani, hogy szegény katona vala nyavalyás. De bezzeg azt is meg kell vallani, hogy az azután való üdőkben nem mindenkor a bavarusra akadtunk, hanem a prussusra, a ki is bezzeg sokszor megrázott bennünket.

Üdő mulva hátrébb menénk Minichin felé, a holott volt méltóságos Kevenhiller úr ő excellentiája is. Ottan ő excellentiájánál úgy mint obristlieutenant brigadiros-szolgálatot tettem. Csakhamar a militaris rátiókra, observántiákra nézve, a mint szokták mondani ratio-statutusra nézve, visszább húztuk magunkat (az) austriai szélek felé, a holott egy nagy benedictinus gazdag clastrom volt; abba hat hétig volt a feltmarsalunk, azalatt minden istenadta nap igen nagy asztalt adtanak a papok, csak elhiszem, hogy nem örömest cselekedték, de nem tehettenek róla.

Quidquid sit, e már tavasszal volt; s engemet onnat csakhamar commendérozának Erdélybe, mivel Erdélyországa 2000 embert adott gyalogot a regimentbe s ugyanakkor állította fel Erdély a gróf Kálnoki lovas-regimentet is. A gyalog népet én vettem által, és egy részét formáltam batallionba, másrészét pedig úgy, mint recrutákat küldöttem a regimenthez.

A hadakozás esztendőket foglalt be magában, s consequenter a hadakozás continu(á)lódott, és részekre is kellett oszolni gyakorta az ármádánknak, sok felől lévén az ellenségeink; a mint szokták mondani: *circumdederunt nos dolores.* Mely szerént egy versben, kivált midőn téli-quártélyra, vagy cantonirungba oszlott az ármádánk, egy nagy része az ármádánknak Bavariában volt mél-

tóságos akkori gróf, már mostan herceg Botyáni feldmarschall ő excellentiája commendója alatt, a ki is télben bavariai fő residentialis városban volt quartélyozva. Magam is szegül-végül úgy mint obristlieutenant és az Erdélyből felvitt új batallionnak commendánsa ott voltam. Más részei az ármádánknak volt Csehországba(n), Silesiának egy részében, Morvában és (az) imperiumba(n) a Rhenus mellett.

Tavaszra kelvén minthogy a prussus avagy csak ravaszságul s politicául magát a maga országaiba(n) visszahúzta és ellenségesképpen magát nem mutatta, az mi ármádánknak nagyobb része az impériumba marsérozott az Rhenus mellé az francia ellen és az akkori bavarus császár kevés számból álló népecskéje ellen. Egybegyűlve a Rhenus mellé az mi ármádánk felséges Károly herceg (a ki is testvére a mi felséges császárunknak) commendója alatt, csakhamar általmegyünk a Rhenuson a csinált, vagyis hajókból kötött hídakon, s bemegyünk Alsatiaba(n) Strasburgig és még belyebb is. Az ellenség magát szánszándékkal hátrahúzta Strasburgon túl jóval, hogy minket kecsegtessen és belyebb kaphasson, s üdőt nyerhessen, hogy a prussus azalatt Csehországba beüthessen s talán magáénak is tehessen, kivált ha jó be mehettünk volna Alsatiaba, s annyival is inkább, ha a francia minket meg talált volna verni, talám Csehország ma is a prussusé volna s talám egyéb nagyobb consequentiák is jöhettenek volna ki. De ezt jól tudván az mi felséges udvarunk s a mi méltóságos felsőbbeink, nem hagytuk messzűre a hátunktól a Rhenust. A prussus látván a dolgot, nem várhat tovább, hanem Silesiából be kezd marsérozni Csehországba. A francia is látván, hogy elébb nem kaphat bennünket, felénk kezd marsérozni, s mi is formáljuk a mi ármádánkat actiónak, elől lévén az granadéros corpusunk, akkori feldmarschall-lieutenant gróf Daun úr ő excellentiája alatt. Az granadéros corpusunkat meg is ütötte a francia, s alkalmas csatázás esett közöttek. De a mi nagy embereinkből álló generalátusunk concludálja s resolválja magában, hogy az ármádánk teljességgel meg ne ütközzék az ellenséggel, mert ha meg talál verni, ő jobban tudván fortélyait országának, tehát az prussus egészlen elront bennünket. Mely szerént akkor éjszaka egészlen vissza-, vagy általtakarodunk a Rhenuson, s magunk után felgyújtjuk a hídakat s elégetjük. — Az ellenség míg hozzákezd a hídakhoz s megszerzi a requisitumokat, mi addig ugyan mentünk Csehország felé; ugyan tettünk is oly forcirozott márs okat, hogy azt lehetetlen elhinni, és rostágot sem tartottunk, úgy siettünk a prussus eleibe. Az prussus látván a dolgot, és hogy megcsalattatott az ő intentiójában, azt vélem azért is, hogy már ősszel is volt a dolog, tehát mihelyt közelítünk hozzája a Glaci-részeken, magát retirálja Silesiába(n),

Már itt míg tovább mennék a dologban, annectálom szánszándékkal observatióul ezt a két dolgot: 1-mo meg kell vallanunk, hogy szép nagy ármádánk volt, mert az ellenség is nagy s sok volt, s ezért mindenfelől egybe kellett szednünk a népeinket, Olaszországból, Niederlandból (a mely in summa necessitate ott nem kellett) s más országaikból felséges urunknak, csak éppen úgy mondva egy maroknyi militia maradott az országokba(n). De az is igaz, hogy oly szép és nagy emberekből álló generálátusunk volt, hogy gyönyörűség volt velek s alattok szolgálni, úgymint: a felséges Károly herceg, niederlandi nagy jószágú s gazdag herceg Arenberg, herceg Waldek, herceg Wolfenbüttel, herceg Durlach s mások; a mellett nagy más generálisok voltanak, úgymint: az öreg feldmarschall Traun ő excellentiája, a ki is nagyobb ellenzője volt, hogy Alsatiaban meg ne ütközzünk az ellenséggel, s meg kell vallani, hogy megbecsülhetetlen tanács volt a felyebb megírt okokra nézve, ott volt Leopold Daun úr ő excellentiája marschall generális, Nádasdi s Gilányi generálisok ő excellentiájuk, szinte elfelejtem vala herceg Eszterházi s más sok generálisok. 2-do ezt jegyzem meg, s tanulja meg minden ember, hogy ha ellenség országában van is, a szegény lakós parasztembernek hagyjon békét, ne sarcolja, ne húzza-vonja, mert bizonnyal nem szerencsés és az olyan úton egybegyűlt nyerességnek valójában semmi sükere nincsen és nem is tart sokáig, a mint erről s más ilyenekről elég experientiánk volt a mult hadakozásokba(n).

Már tovább continuálván a dolgot:

A tavasz előjövén mindjárt kezdődik mindkét részről a táboroknak egybegyűlések, s egy versben Csehországból Königsgrácz tájékáról a mi ármádánk bemarserozik Strigau nevű helységhez. Mi már úgymondva mintha ma déltájba(n) nagy vígan, musikák-dobok szólásával beérkezünk Strigau alá és ellenibe s ottan ordre de batalliában állíttatik az ármádánk. Nb. a sátrokat nem vittük el magunkkal, hanem a csehországi táborunkba(n) hagytuk, talám féltünk a «kitudjától»; úgyis esett, mert másnap jóreggel reánkütvén a prussus, jól megvere, és azonnal visszahátrálók magunkat a csehországi lagerünkbe.

Itten feljegyzem azt is, hogy a saxoniai elector, vagyis egyszersmind lengyel király trupjai velünk voltanak Waisenfelsz herceg commendója alatt, a kik is formálták az mi ármádánknak balszárnyát. Meg kell vallani, hogy az a saxoniai nép igen szép nép és gyönyörűségesen voltanak mundirozva, adjustálva mindennemű részekben és mezei-készületjekben, de a katonai effectumok szerént bizony nem a java a katonának, — talám azért nem derék katonák ezek a mi erdélyi szászaink is, mivel talám ők is affélék voltanak; s ebből is megtetszék: most legközelebb újabb

hadakozás esvén közöttünk s a prussus között, a mely hadakozás majd csaknem 6 esztendőt tartott, s oly kemény hadakozás volt, hogy mostanság emberi nem olyat nem ért, — ezen hadakozásnak mindjárt az elein megüti a prussus a saxoniai ármádácskát Saxoniának Csehország felől való részében Kenigstain tájékán, a saxo volt huszonötezerig való, a prussus egybe úgy megveri s egyberontja őket, hogy semmivé tészi; valyon legalább nem vághatta volna által magát egy ármádán, ha különben nem, hiszen 25,000 ember nagy lyukat ver.

Quidquid sit szólunk az előbbi hadakozásról.

Egy üdő várva, ősszel, meg-meg midőn mi táboroznánk Königsgrácz táján és Kuleus nevű hely körül (a holott gróf Kolobrád familiának egy híres temetőhelyek vagyon azért, hogy midőn familiájokból valaki meghalna, már ott előre jel van), a prussus magát helyhezteti Csehország és Silesia széliben Trautenau helybe(n) igen fortélyosan. Hihető, hogy mi azt véltük, hogy nekünk talám fortélyosabb lehet hogysem amazoknak, mely végett mi éjszaka ármádánkkal eleikbe mégyünk; reggel jókor elkezdődik az harc, — ott is jól megvernek bennünket. Ezen alkalmatossággal az én balkaromat veszedelmesen meglövi az ellenség (én ültem egy szerencsés jó kis szürke lovon, a Vesselényi Ferenc úr ménessiből valón), úgy a testvéremnek, Gyulai József öcsémuramnak is a karját talám egy minutában velem általlövi az ellenség. Ezen alkalmatossággal sok nagyurak, generálisok nehéz sebekbe(n) esnek.

Továbbá is üdő mulva mi beütünk Zvittau nevű helységnél az ellenség felé (ez ugyan Saxoniába(n) vagyon); onnat bennünket csakhamar kiűznek; meg-meg megpihenünk egy keveset, s a prágai részeken bemarsérozunk Saxoniába Dresda alá, már pedig a saxoniai ármáda előttünk hamarébb Dresdához marsirozott volt; őket az ellenség megütvén, derekasint megveri és elrontja, — éppen akkor s az nap érkeztünk mi is Dresda mellé, de már a tragédiának vége volt. Talám Károly hercegünk szánszándékkal egyengette úgy odavaló érkezését, hogy nekünk ne jusson a galuskákba(n), vagy talám egészen is megronthatott volna bennünket, a melyből sok rosz consequentia következhetett volna. — Efféle militaris stratagema sok vagyon száma nélkül, a kik a históriákat olvassák, vagy a hadakozást practicálják, a mint a deák mondja: *plus arte, quam Marte.*

Midőn mi Dresda felett nem igen távul volnánk, a felyebb való írásom szerént, a prussus egyenesen egy ármádával Dresda alá mégyen és délbe(n), fényes nappal az pruss(i)ai király Dresdába bemégyen az orrunk előtt és Dresdát elfoglalja.

Ez így lévén, békesség lészen mi közöttünk s a prussus között és mindjárt kezdenek a trupjaink Olaszországba, Nieder-

landba s az imperium felé marsérozni, mivel hogy a francia, spanyol s más allectusi a földeinkbe(n) benvoltanak.

Míg pedig arra mennék, addig még ezeket feljegyzem: 1-mo felséges Franciscus császárunkat éppen akkor koronázták Francofurtumba(n) római császárnak, midőn a felyebb írt trautenaui ütközetünk volt; bár szerencsésebb lett volna az ütközet, — az koronázás is dicsőségesebb lett volna. Nb. az ő felsége koronátiója alkalmatosságával nagy promótiók esvén és publicáltatván, engemet is akkor méltóztatott ő felsége kegyelmesen obristernek és az édes atyám regimentjének commendánssává resolválni. 2-do az a dresdai comédia és békességtétel karácson előtt egy kevéssel volt; felette rettenetes hidegek voltanak, nagy hó volt; tudom, hogy a tűz mellett, elkényszeredvén, Bánffi Sámuel akkori hadnagy öcsém uram* elalutt, a szikra az orrára szökött s égette az orrát, s elsőbben nem érzette, — de ha ledőlt a szegény muskatéros, kivált ha beteges volt, helybe(n) megfagyott s halva maradott szegény.

Már továbbá continuálván a dolgot s kivált az olaszországi dolgokra menvén, mivel hogy én is ott voltam a hadakozásnak végéig, mely is végződött anno 1748. Tehát:

1745-ben, karácson előtt nem sokkal, majd az legerősebb hidegekbe(n) Dresdánál a békesség a prussiai királylyal megesvén, azonnal az ármáda feloszlik; némely része az olaszországi hadakozásra, némely pedig az impériumba és Niederlandba, mivel akkor egyszersmind nem csak az prussussal volt a hadakozás, hanem a franciával és a spanyollal is, — mely szerént az Olaszországba(n) destinált regimentek (a melyek közűl vala az édes atyám nevét viselő regiment is, a melyben én obrister voltam) tavaszra kimarsérozának Olaszországba, vagyis Lombárdiába. — Ottan idején hozzá kezdvén az operatióhoz, megegyezvén a mi ármádánk (a melynek feje s commendérozója vala akkor Lichtenstein herceg) az sárdiniai ármádával, melynek feje vala és commendérozója maga a sárdiniai király, tehát unitis viribus az ármádánk Piacentia alá mene, ottan megütközék az ármádánk az francia és spanyol ármádával, a miénk nem csak megveré az ellenséget, hanem Piacenciából is obligáltatván az ellenség kimenni, a miénk Piacenciát possessiójába vevé. Az ellenségnek egy része által takarodék a Poo vizén Majland felé, más része innet marada a Poo vizén; mi őket túlfelől megkerülvén, obligálók meg-meg a vizen által visszajőni, mely alkalmatossággal midőn által költöztek volna a vizen a nagy hajókból csinált hídon, nagy tüzelés volt a miéink és az ellenség között, ekkor

* Báró Bánffy Ferenc, királyi táblai assessor, majd Krasznamegye főispánjának báró Kemény Zsuzsánnától való fia; később kapitány lett, s nőtlenül halt el.

esék el az a jó katona generális Berenclau; az ellenség conjungálván magát, kezdék útjokat venni Tortona és Genua felé, mivel ezen respublica az franciával és spanyollal vala áliátus; mi őket mindenütt lábról-lábra, nyomról-nyomra követők és egész Genuáig hajtogatók azokon az szoros, felette nagy hegyes-völgyes hegyek között. A francia s a spanyol ott sem állapodék meg, hanem vévé magát a tenger mellett Provincia, francia ditiója felé. Mi pedig Genua körül a genuai statusban megállapodván egy darabocska ideig, a genuai statust erős contributió alá vetők és ármádánkkal egyideig benne lakánk.

Nb. A genuvai statusba(n) mindenütt benne voltunk, de a városba(n) nem, ámbátor a kapuba(n) kívül felől a hostátban a mi várdánk volt légyen is, maga a commendérozó generalisunk is, márchéz Botta (a kinek Lichtenstein ő hercegsége a piacentiai actió után mindjárást az commendót általadta) haubtquartélya is azon részről a hostátban volt.

Egy üdő mulva az sárdiniai király ármádiája, úgy egy része a mi ármádiánknak, a melyben a mi régimentünk vala, méltóságos gróf Braun generalis commendója alatt a tenger mellett Provincia felé kezde marsérozni, más része pedig az ármádánknak méltóságos generális marchez Botta ő excellentiája alatt a genuvai statusba(n) marada. Mi pedig a felyebb írt rész ármádával keményen marséroztunk Provincia felé. Egy nehány napok alatt — ez is éppen karácson előtt való in anno 1746, — elérkezénk Nissába és a nissai statusba, a mely város a tenger mellett van a Váro vizén innet, a mely víz separálja Provinciát a nissai statustól, az sárdiniai király földjétől. Itt egy nehány nap megnyugodván által menénk viszontag a Váro vizén Provinciába, az ellenséget előttünk hajtogatván, az apróságát, mivel az nagy ármádája a franciának és spanyolnak jó mélyen benn volt az országban Tulon felé, nékiek oly reménységek lévén, hogy jó mélyen bekapnak az országokba(n), és ottan jól körülvévén bennünket, megszorítván bennünket fegyverrel, minden elementumokkal, minket jól megkorbácsolhatnak; de a mi fejeink is látván s tudván szándékjokat, abból semmi sem léve, nem is menénk tovább Ántibónál, Gráeznál, Frejusnál, melyet látván az ellenség, hogy szándékjokból semmi nem lészen, ők is megunák a hosszas várakozást és felénk kezdének marsérozni, s mik is előttek szép móddal megmozdulánk; oda hagyák azt a szép országot, által költöződénk vissza a Várro vizén Nissához, s ott megállapodván, nagy része az régimenteinknek egy kis üdő mulva vissza kezde marsérozni a genuvai status felé és Lombárdiába, a genuai statusok határai felé. Valamely része az corpusunknak és a sárdusénak pro observatione maradott Nissánál és Nissába(n).

Itt, míg tovább mennék, pro divertimento annectalom eztet:

I-mo által jövén Nissához, ott megállapodunk a mezőken, kertekben; minthogy ott az olajfa rettenetes bőv mint nálunk úgy mondva egyéb gyümölcsfa: maga a sárdiniai király népe vágni kezdi az olajfát és keményen tüzelt belőle, mik is aztat meglátván, vágni kezdjük úgyannyira, hogy a mint megszámláltuk, talám százhuszonnégyezer olajfákat vesztegetett el az két ármáda; no már számlálja fel valaki, egy fát csak 4 aranyával — holott megér egy öreg nagy olajtermő fa 29 aranyat — már meglátthatni micsoda summás kár lett légyen. (2-do) az a Provincia gyönyörűséges ország; ugyan jó mézet ettem benne, kenyere jó, bora ugyan jó, de bezzeg jó a herélt-berbécs húsa, mert rosmarinon hízik, mivel ott az hegyecskék mind teli vannak vadrosmarinttal, annak a bűze, szaga nagy, s azt erősen eszi a marha.

Továbbá már e volt in anno 1747. Tudták a mi fejeink s a sárdiniai király, hogy jó visszafelé sietni, mert tudta, hogy a genuvai respublica vérszemet kapván majd kihajt bennünket. Úgy is vala, mert tavasz felé az ottmaradott ármáda-részt méltóságos generalis Botta uram ő excellentiájával az genuvai parasztság, pap, minden, valaki csak fegyvert foghatott, egybekerekedének, egybecsatlák magokat, és egybe kihajták a mieinket. Hamar hirtelenjébe(n) szedték-vették magokat a mieink a mint lehetett; még csak annyi idejek sem volt, hogy a cassába gyűjtött pénznek szekeret szerezzenek, hanem ugyan hozta a muskatéros a hátán a zacskót, — lehet imáginálni, a katona micsoda kolcsár volt, es ha valjon minden sacskón megmaradott-e a pecsét? Még méltóságos Botta uram is ott felejtette volt a Muszkaországból kihozott nagy drága nusztos mentéjit, a melyeket ajándékba(n) kapott volt a muszka cártól, mikor ő excellentiája részünkről a muszkánál követségbe(n) volt.

Elég az, hogy azon tavasszal, nyáron Lombárdia felől, Alexandria és Novi felől meg-meg felibe és körül quasi marsérozánk Gyenuvának; az ereje az ármádánknak Duráczó nevű helynél feküdt. Eleget dolgozánk, várakozánk, — de az a nyár bizony haszonytalannába(n) telék el. Meg-meg visszahúzók magunkat a lombárdiai szélekre egy része, más része a genuvai statusba, de majd csak a szélekbe, a nyomorultján a helyeknek.

Más esztendőben, úgymint 1748-ba(n) meg-meg méltóságos commendirozó generalis Braun uram ő excellentiája alatt Varese nevű helység felé bemasérozánk; s nagy impetussal, zelussal megyünk vala. Mikor Varesehez érkezünk, a gyenuvai statusban, hát azt mondják, hogy armistitium vagyon, — hát halljuk, hogy Niderlandba(n) békesség lett a franciával, consequenter itt is annak kellett lenni a franciával és a spanyollal. Melyre a regimentek visszamenének, elszéledének és kiki a destinált országokra ment. Mi esénk Cremona nevű városba, ugyan Olaszországban.

Itt meg kell jegyezni eztet: I-mo az ánglus is velünk volt, ugyan szép cordonjai valának gályákból a tengeren, s mégis semmit sem teheténk a gen(u)vai paraszt-hadból álló erő ellen. 2-do mit tészen, és micsoda ereje van a parasztemberből álló népnek, ha tiszta szívből, zelusból az hazája mellett, gyermeke, felesége mellett hadakozik: itt világos példánk van; mert Gyenuának bizony kevés reguláris népe, az is, a mi volt, a bizony gyülevész és semmirekellő nép vala, mégis semmit sem teheténk nékie, úgymondva kihajta az országából! Ez bizony a mi értünkre esék, a szemeinkkel és a magam szememmel láttam, mert magam is végig benne valék. Micsoda dolog az, ha a nátió, a parasztember teljes szívből, zélusból dolgozik! No itt úgy vala, mert ember, asszony, a ki csak bírhatott valamit, a bizony mind ellenség volt; de a pap, a szerzetes?! kardot kötött, pisztoly volt az övébe(n), flinta a kezébe(n), lóding, patrontás a nyakába(n) bővséges munitióval; mikor a pap misét mondott, akkor a fegyverét, munitióját az oltár mellé letette, mihelyt szent-miséjét elmondotta, felvette fegyverét s munitióját s azontúl katona volt; talán azért is mondják példabeszédbe(n), «hogy az uristen őrizzen meg mindent a parasztember-hadakozástól». 3-tio ámbátor nincs épen ad materiam, de ugyancsak ezt is feljegyzem itten, hogy az sárdiniai király, a ki mindenütt velünk volt végig, meg kell vallani, nagy okosságú úr volt, úgy is kell lenni, mert ha az esze nem hadakozott volna, a truppja bizony nem derék vala; azt tartották, hogy ebbe(n) az üdőbe(n) a prussiai király és a sárdiniai király a többinek praeponderált. Az az szokása volt a királynak, hogy hacsak valaki nem volt obrister, ebédjire nem hivatta, én az lévén, sokszor volt szerencsém és grátiám ő felségivel ebédelnem.

Meglévén a felyebb írott békesség, a szokás szerint kezdének az új exercitium csinálásához; aval eleget dolgoztuk, eleget törtük magunkat, nyomorgattuk a szegény régi jól szolgált tiszteket, úgy, hogy sokat el is hajtottunk vele. Ez az exercitiumi nagy munka tartott vagy három esztendőt, míg jól behozódott.

Quidquid sit in anno 1752. én Isten kegyelméből generálissá lészek. Az esztendőnek a végén Bécsbe jövék, és innét, minthogy nem anstelliroztattam, in anno 1753. hazamenék Erdélybe(n).

In anno 1758 8-berbe(n) Gyalakután az édesatyám meghala (a ki mellett a gyermekei között casuáliter csak én voltam).

Nb. Meg-meg egy 6 esztendei igen erős hadakozás kezdődött vala el az prussussal. Én benne nem voltam; kértem oda való küldésemet, de nem lett belőle semmi, hanem Bécsben lévén én sollicitálnom a mezőre való küldetésemet, a helyett Erdélybe(n) vissza küldettettem a recrutáknak az országtól való kiszerzések végett, azokat kiszerezni, kiállítani és regimentekre osztani.

Elég az, hogy a szegény atyám meghalván én Erdélyből a

regimentet sollicitáltam, az úristen és a felséges uraink nékem méltóztattak conferálni in anno 1759-be(n) 16-ta May. Itt szinte az a fátálitásom esik vala, egy nagy úr önként maga offerálta magát, hogy ha az szegény atyám meghalna, recurráljak hozzája, és hathatósan fog szolgálni ő felsége előtt, — én hozzája recurrálok, de jutott eszembe: *fide, sed cui, vide,* nem hittem nékie, hanem passussaimat tettem ő felségeknél és a hol lehetett mindenütt — a nagy úrba(n) valójában megcsalatkoztam, de az úristen nékem adá mégis a regimentet érdemetlen voltomhoz képest.

Torma Károly.

AZ 1848—49-IKI SZERB TÁMADÁS.

IV.

Ugyanazon napon egy másik csapat, mely Taras felől jött Titelből és úgy kelt által a Tiszán, hogy a Bánságban rabolhasson, hasonlókép kudarcot vallott. Ugyanis a magyar csapatok Kiss ezredes és Vécsey százados vezérlete alatt megtámadták és arra kényszerítették, hogy a másik partra meneküljön. Ez alkalommal Taras a lángok martaléka lett.

18-áról szólva kell megemlékeznünk a második meghiúsult támadásról Szent-Tamás ellen, melynek a szándékosan roszul intézett dispositiók szerint okvetlenül roszul kell vala sikerülni és mely még sokkalta világosabban mutatta meg Bechthold tábornok árulását, mint a július 14-iki támadás.

Az említett tábornoknak fentnevezett napon a nemzetőrség beszámításával nem kevesebb, mint 20,000 ember állott rendelkezésére De vajon hogyan osztotta és helyezte el ezt a mindenképen tekintélyes haderőt? Igy például a fegyelmezetlen és megbízhatatlan nemzetőrségi csapatokat az ellenséges ágyúknak valósággal torkába állította, az ostromló hadoszlopokat pedig laza összeköttetésben tartván mindenféle tartalék nélkül hagyta. E tekintetben hivatkozunk két sajátságos okmányra, melyet ím itt közlünk:

Kivonat a mozgósított működő (?) haderő parancsnokának jelentéséből. Verbász, 1849. augusztus 19-én.

Ma reggeli 3 órakor a rendelkezésemre álló összes csapatok elfoglalták a hadállásokat, melyek Szent Tamás és Túria ostromához szükségesek és megkivántatók valának. Öt órakor mindkét ponton heves ágyúzás kezdődött, mely eltartott 10 óráig, sőt Bakonyi ezredes osztályánál egészen déli 1 óráig s melyet az ellenség nagy hévvel viszonzott.

Az eredmény sajnos az lett, hogy dacára minden erőfeszítésünknek és csapataink vitézségének a fentemlített két pont birtokába nem juthattunk és bár fáradtan, de mégis teljes rendben kényszerültünk a visszavonulásra. (Azt szeretnők csak tudni, hogy ugyan mi veszélyeztethette volna ezt a visszavonulást!?)

Midőn fentartjuk magunknak, hogy a részletes tudósítások beérkeztével pontos és terjedelmes jelentésünket más alkalommal becsatoljuk, egyelőre csak annyit jelzünk, *hogy a mi veszteségünk* két halott (báró Neffern százados a Schwarzenberg ezredtől és Fiáth főhadnagy a Württemberg ezredből) nemkülönben 9 megsebesült tiszt és 100 ember, valamint 16 ló volt.

Csapatainknak vitézsége és önfeláldozása általában véve dicséretes volt. Különösen ki kell emelnem Bakonyi ezredes hősies és körültekintő magatartását, miért is hogy egyúttal kitüntessem és egy kis pihenőt nyújtsak neki, őt küldöm futárul a hadügyministerhez, hogy a szükséges felvilágosításokat az ellenség állásáról és védelmi eszközeiről megadhassa stb. stb.

Ha Bechthold tábornoknak valamelyik rosz órájában eszébe jut vala Latour hadügyministernek ilyen jelentést küldeni, akkor bizonyára megkapta volna az úgynevezett «kék ívet», melyet tudvalevőleg a katonai tehetetlenség büntetéséül tartogatnak.

Hallgassuk meg már most azt is, a mit Szentkirályi kormánybiztos augusztus 22-én falragaszok útján közhírré tett:

Legújabb!!

Szentkirályi kir. biztos kijelentése szerint, a ki vasárnap éjjel érkezett ide, egy támadást kellett elveszítenünk a római sáncokban, a melynek nem lett volna szabad kudarcot vallania. Ám az ellenségnek túlnyomó hatalmától nem maradt egyéb hátra. A Sándor-ezredbeli vitéz Bakonyi ezredes katonáival *felkúszott a magaslatokra*, hogy a sáncokat magának kierőszakolja, de mennyire volt ez a vitéz csapat meglepetve, midőn egyszerre több mint 8000 főből álló, jól szervezett és állig fegyverzett ellenséges csapattal szemben találta magát.

Szemközt jól fegyverzett, túlnyomó számú ellenséggel, *hátuk mögött erősítésre nem számíthatva* (persze, mert a tartalék hiányzott!) nem maradt egyéb választás, mint visszavonulni, hogy így legalább a csapatnak teljes megsemmisülése megakadályoztassék, sajnos hogy a visszavonulás alkalmával 40 embert veszítettünk, a kik részben elestek, részben fogságba jutottak.

***

Bechthold tábornok a Szent-Tamás ellen intézett támadással egyidejűleg Túria és Földvár ellen is elrendelte az ostromot. Azon-

ban az elejétől végig hibás intézkedéseknél fogva sem Bakonyi, sem Castiglioni ezredes nem voltak képesek boldogulni. Első ok mindjárt az volt, hogy az ellenségnek tudomása volt a támadásról, mi több, hír szerint magától Bechtholdtól s ez ehhez képest vitézkedett is. Midőn azután a Wasa és Schwarzenberg ezredek támadó hadoszlopai megindultak, egyszerre oly hatalmas ágyú és puskatűz fogadta őket, hogy a támadás pillanatra megállapodott. Egyidejűleg a római sancok felől egy erős csapat bontakozott ki, melynek feladata leendett katonáinkat oldalba fogni, úgy hogy a parancsnokok itt is kénytelenek voltak a rohamot beszüntetni, nehogy az katonáikra esetleg végzetessé váljék.

E kudarc azonban szakavatott emberek körében nem maradt szigorú kritika nélkül, Perczel Mór képviselő a háznak augusztus 21-én tartott ülésében egyenesen *hazaárulásnak* nevezte az egészet. Beszéde következőleg hangzik:

«Tisztelt ház! A mit e székről immár hetek óta beszélek és alapos értesülésekre fektetve vitatok, sajnos beteljesült. Hogyha valamelyik francia vagy angol káplár vizsgálná meg az utóbbi hetek eseményeit és különösen a hirhedett szent-tamási ostromnál vallott kudarcot, tüstént ki lenne mondva az, a mit ime kijelentek, hogy *a legnagyobb árulás történt*, a mely csak képzelhető. (Zaj! Közbekiáltások!) Kérem, hallgassanak végig. Uraim! Gyakorta ismételtem azt, hogy a haza veszélyben forog, de nem a külellenség ejti veszélybe, hanem *igenis saját ügyetlenségünk és gyávaságunk*. Ez most kiderült és minden kétségen kívül való dolog, hogy a szerb és horvát lázadást olyanok gyámolítják, a kik iránt a nemzet nemcsak bizalmat mutatott, de kiket tényleg is lekötelezett. Joggal mondotta az előttem szóló, *hogy a 19-iki haditerv roszul és ügyetlenül volt megállapítva*. Hogyha többheti előkészületek után rendes hadsereggel, mely kitesz 20—24,000 embert, el van látva 48 teljesen felszerelt ágyúval és azonkívül 3—4000 főnyi lovassággal rendelkezik, semmire sem tudunk menni, olyan ellenféltől, mely sem lovassággal, sem ágyúkkal nem rendelkezik, egyetlen sáncot sem tudtunk elfoglalni, abból ugyan elég világosan tünik ki, hogy dacára a magyar katonák és tisztek valóban hazafias érzületének, dacára az ország áldozatainak, az egész vezetés mégis olyan, mely a nemzet érdekeit teljességgel figyelmen kívül hagyja. Én azért is nem érem be azzal, a mit az előttem szóló kivánt (*Zákó*, a ki azt mondotta: «hogy a támadás egyike volt a legügyetlenebbeknek, melyekről a hadi történelem emlékezik, katonáinknak nemcsak sáncokat kellett elfoglalni, hanem még úszni is. «Szónok ugyanazért azt kivánja, hogy a ház úgy intézkedjék, mikép a hadműveleteknek vezetésére maga a hadügyér menjen le a háború színhelyére.) Perczel azután így folytatja beszédét: Én azt kiáltom és ismételten kimondom: *A haza veszélyben van*. Jelachichot az osztrákok láthatólag pártfogolják,

csak imént csatlakozott hozzá Laibach felől három zászlóalj (talán üteg) tüzérség, vajon arra várjunk-e, a míg sisakját egészen föl nyitja és betör Magyarországba?»

Ezzel szemben a hadügyminister védelmezi Perczel irányában a csapatokat és mentegeti a roszul sikerült támadást. Bechthold tábornokra nézve Mészáros következőleg nyilatkozik: «A mi saját csekély személyemet illeti, főkép azt, hogy szükséges lenne, mikép én magam is a harctérre menjek, erre nézve csupán annyit jegyzek meg, hogy mindenkor megtettem, a mi tőlem telt, de a mostani parancsnokot, Bechthold tábornokot sokkal ügyesebbnek tartom nálamnál. Talán abban az egyben tudnék az ügynek nagyobb szolgálatot tenni, hogy a sereget föllelkesíteném, de azt hiszem e tekintetben is rendelkezik a tábornok a szükséges tapasztalattal és azért *teljes bizalmamat helyezem benne.*»

Mi más azonban az az itélet, melyet Bechthold felett emlékirataiban mond!

Vegyük most újra fel elbeszélésünk fonalát ottan, a hol azt a bácskai ütközetek leírásánál elejtettük.

Augusztus 19-én ezer főnyi rác csapat hajózott által a Dunán. A csapat vezérei *Rodojko* és *Simich* kapitányok voltak, az előbbi Milanovácból, az utóbbi Dobrából. Eleinte Beszászka irányában nyomultak előre, de azután Uj-Moldovát támadták meg, melyet alig 120 nemzetőrből álló helyőrség védelmezett Asbóth őrnagy parancsnoksága alatt.

Asbóth azonban nem vesztette el lélekjelenlétét. Embereinek egy részével szembeszállott a támadókkal és íme mindjárt az ütközet elején Rodojko, a ki az elővédet vezette, egy lövéstől találva elesett. Utóbb még nehány más szerb is elesett, mire az egész csoport a hegyek közé vonult vissza, csakhamar azonban ismét előjött az ellenség és megújította támadását a városka ellen. Dacára a nemzetőrök vitéz magatartásának és a parancsnok célszerű intézkedéseinek előrelátható volt, hogy e gyönge helyőrség a túlnyomó erővel szemben sokáig nem fogja magát tarthatni és így visszavonult Szászka felé magával vive egy elfoglalt ágyút és 4 foglyot, míg saját vesztesége 3 halottra és 12 sebesültre rugott.

Megjegyzendő, hogy ebben a harcban a szerbeken és rácokon kívül oláhok is vettek részt. Tiszteletreméltó szokásaikhoz híven kirabolták a városkát, meggyilkolták a hátramaradt német lakosokat és felperzselték a várost, lángra lobbantván egyúttal a katholikus és görög templomot is.

Mialatt Versec és Fehértemplom birtokáért szüntelen küzdelmek vivattak, Blomberg ezredes, nemkülönben Nugent és Mayerhofer Kornél között bizalmas tárgyalások folytak.

Mayerhofer felszólítására ugyanis Blomberg nehány tiszttel együtt átment a vracsevgáji táborba, a hol Nugent és Bogovich, a

tábor parancsnoka fogadták őket. Blomberg ezredes, a ki Bogovichot tekintetbe sem vette, s a legnagyobb semmibe sem vevéssel tüntetett ellene, Nugenttől is azt kérdezte, hogy tulajdonképen kicsoda és milyen minőségben van itten. Erre Nugent azt felelte, hogy ő a bánsági kormánybiztos! Blomberg ezredes, a ki ő felségének junius 10-ki kiáltványát magával hozta, erre azt jegyezte meg, hogy miképen lehetséges az, hogy ő itt kormánybiztost játszik, holott a horvát határ nem terjed egészen idáig? Nugent így válaszolt: Hiszen épen azért van itt — úgymond — mint kormánybiztos, mert a horvátok és szerbek testvérek, ügyök pedig közös; miért is ezennel felszólítja az ezredest, hogy a császári királyi csapatokkal vonuljon vissza, a rácoktól jövőben a csapatoknak nem leszen bántódása. Ezentúl csupán a nemzetőrökről van szó, ezekkel pedig könnyen fognak elbánni. Blomberg ezredes erre igen találóan azt jegyezte meg, hogy ha már a rácok cs. kir. katonáknak tekintik magukat, mikép lehetséges az, hogy szövetségre léptek a dunántúli szerbekkel, s ezekkel közösen viselnek háborút Magyarország ellen.

Erre a kormánybiztos azt válaszolta, hogy hiszen ők is drága testvérei a szerbeknek és horvátoknak, következőképen segítségükre kell lenniök. Az ezredes látva, hogy itt a puszta szó nem elég, elővette zsebéből a király ő felségének kiáltványát és kiemelte, mikép ez utóbbiban benfoglaltatik, hogy Horvátországban is a magyar ministeriumnak kell engedelmeskedni, tehát Nugentnek is, míg ellenkező megbízást elő nem mutathat, egyelőre ezen *elsőhöz* kell alkalmazkodni. Nugent viszont azt válaszolta, hogy való igaz, mikép még nincsen írásbeli meghatalmazása, de az már nem fog sokáig késni. Az egész tárgyalásnak eredménye pedig mi lett? *fegyverszünet* az ezredes és a lázadó rácok között.

Augusztus 23-án 700 rác megint támadást próbált Fehértemplom ellen, s e célból mindenekelőtt a város fölött elterjedő szőlőhegyeket szállották meg. *Vitalis* őrnagy, a ki akkoriban a városban parancsnok volt, gyenge csapatjával megtámadta az ellenséget és minthogy időközben *Lenkey* őrnagy is átjött Versecből nehány zászlóalj katonával, sikerült a rácokat jelentékeny veszteségekkel egészen Krusicáig kergetni. A magyarok e küzdelemben mindössze három halottat és négy sebesültet veszitettek.

Meglepő, hogy Vitalis, a ki már megelőzőleg ismételten alkudozott a rabló rácokkal, az utolsó csatározás után több hasongondolkozású tiszttársával egyszerre csak átment a vrácsevgáji táborba, míg a derék 9-es honvédzászlóalj parancsnokául *Rácz Sándor* kapitány maradt meg.

Ugyancsak ez időre esik a bánsági kormánybiztosság átvétele az erélyes *Beöthy Ödön* által, a ki talált rá utat és módot, hogy Bechtholdot «állásáról való önkéntes leköszönésre» bírja. Bechthold és több más tiszt általános megelégedésre elhagyják a magyar

tábort azzal a szándékkal, hogy vagy Bécsbe mennek, vagy pedig a «lovagias» bánnak bocsátják magukat rendelkezésére.

Augusztus 26-án a szent-tamási rácok ismételten megpróbálták, hogy majd talán a szőregi helyőrséget megtámadhatják és kiverhetik. Az ellenség délutáni 2 órakor heves tüzelést kezdett több ágyúból, ezt pár órán keresztül folytatta, utoljára pedig zárkózott tömegekben haladt előre az ostromra. De a magyar csapatok, a kik általában nagyon vitézül tartották magukat, ezalatt segítséget nyertek Ó-Kér felül úgy katonaság, mint tüzérség dolgában. Akkor aztán szuronyszegezve rátörtek az ellenségre, visszaverték és Temerinen túl, egészen a római sáncokig kergették. A magyarok mindössze 6 halottat és 8 sebesültet veszítettek.

Kiss ezredes dandárának legkülsőbb előcsapatai 28-án egy kis csetepatét küzdöttek végig a Perlaszból jövő rácokkal. Állítólag az utóbbiaknál két zászlóalj határőr is volt. A rácoknak szándoka volt, hogy éjjeli támadás által hatalmukba kerítik Nagy-Becskerek városát és e tekintetben számítottak a benlakóknak támogatására. *Arányi* huszár főhadnagy azonban, ki ezen napon az előőrsök parancsnoka volt, jókor tudomást vett az ellenség előnyomulásáról és gyorsan intézkedett, hogy a kedves vendégek a megfelelő fogadtatásban részesüljenek. A tartalékos gyalogságot ugyanis előre küldötte, míg a huszároknak rendeltetése volt a szárnyakat fenyegetve oldalba nyomulni. Csakhogy a rácok, mihelyt tervüket elárulva látták, tüstént megfordultak és részint a kukoricaföldekre, részint a táborba, futottak. A magyarok egész vesztesége egészen jelentéktelen volt és mindössze 2 sebesültből és 1 halottból állott.

Ugyanazon napon Asbóth őrnagy egyesült a Rácz kapitány parancsnoksága alatt álló kilencedik zászlóaljjal, mire együttesen megtámadták Ó-Moldova őrségét. A támadást a magyarok kezdették, még pedig olyan erélylyel, hogy a rácok minden más meneküléstől elvágva kénytelenek voltak a Dunába menekülni, a hol aztán körülbelül 160-an a hullámokba vesztek.

Az egész háború alatt gyakorta megtörtént, hogy a vezérlő tisztek menetelésközben a legközönségesebb óvórendszabályokat elhanyagolták és így csapataikat veszélyeztették. Így történt ez 29-én is, a mikor egy magyar csapatot, mely épen át akart kelni az alibunári mocsáron, kóborló rác csapatok *Istvánfalva* (Hajdusica) közelében megtámadtak és túlnyomó erejök folytán csakhamar meg is szalasztottak.

A rácok, a kik Fehértemplom városát mind n áron hatalmukba akarták keríteni, ugyanazért 30-án megújították a támadást, csakhogy ezúttal sokkal nagyobb erővel, mint utolszor, azonkívül pedig Knicsanin ezredesnek személyes vezetése alatt. A város helyőrsége akkor 12 zászlóalj nemzetőrből, a 9. honvédzászlóaljból és nehány ágyúból állott Madersbach őrnagy vezérlete alatt (kit ő felsége a

király nem rég léptetett elő kapitányi rangról őrnagyi rangra) alatta volt még *Villám* őrnagy és *Rácz* kapitány. A város tábori erődítésekkel volt körülvéve, az őrség megbízható. Blomberg ezredes dzsidásaival és nehány zászlóalj lovassággal a várostól alig egy órányira volt és az ő segítségére *talán* szintén lehetett számítani.

Knicsanin 5000 emberrel (kik között 2000 főnyi szerb nemzetőrség volt) fölkerekedett a vracsevgaji és kusici táborokból 30-án éjjel és reggeli 6 órakor elérte a várost. Aztán csapatait három hadoszlopba állította fel, a szerbeket pedig tartalékba helyezte. A támadás három oldalról egyszerre és nagy határozottsággal történt. Teljes tíz óra hosszat tartott a küzdelem változó körülmények között a városban és a városon kívül, míg végre délutáni két óra tájban az ellenség legvégső állásából is ki volt verve és megkezdte takarodóját. A csapatoknak hősies magatartása, melyet Madersbach és Villám vezérlete alatt kifejtettek, győzedelmet aratott a sokszorta erősebb ellenfélen és a város megmaradt a magyaroknak. A védőknek vesztesége 30 emberre rúgott, Blomberg ezredes jónak látta, hogy csak akkor közeledjék a városhoz, midőn az ellenség már visszavonult. Itt aztán mindjárt azt is felsoroljuk, hogy ez az ezredes tovább mit tőn. Kijelentette, hogy Bécsből titkos utasításokat kapott, ennek folytán szeptember 6-án dzsidásaival együtt elhagyta Fehértemplom környékét, Temesvárott jelentkezett Piret tábornoknál, közölte vele magaviseletének okait és nyomban tovább is haladt Arad felé. Az utóbbi város környékén egyszerre több ezer főnyi nemzetőr vetődött útjába, a mi lehetetlenné tette a további előnyomulást s minthogy azonkívül takarmányt sem tudott szerezni lovai számára, visszatért Temesvárra, majd Lugos felé, a hol a környéken dzsidásait elszállásolta, október 3-ától kezdve azt látjuk, hogy ezek a dzsidások egészen a háború végéig tényleg részt vettek minden küzdelemben, csakhogy *mi ellenünk*.

Stratimirovics rác vezér a magyar csapatok strategiai összeköttetését megszakítandó elhatározta, hogy a magyar csapatokat Járek, Temerin és Túria helységekből kizavarja és ezáltal nagyobb mozgadozási lehetőséget eszközöl ki magának a római sáncok és Szent-Tamás felé.

Ezen cél elérése végett Stratimirovics elhatározta, hogy a fentemlített helyeket a 30-áról 31-ére való éjjelen megrohanja és a helyőrséget valami úton-módon kiűzi; 6000 főnyi csapatot rendelt tehát ki és azt három csoportra osztván mindenikhez 6 ágyút rendelt. Az elsőt, mely egyúttal legerősebb is volt, maga vezette Nadályból Temerin felé, a második Goszpodinceből Szöregnek haladt, a harmadik Kátyból Járek felé vette útját.

Temerin mellett azonban 8000 főnyi magyar katonaság állott 14 ágyúval Máté ezredes és Széchen őrnagy vezetése alatt, kik jókor tudták meg a rácok szándokát és a közelgő ellenséget csatarendben várták be.

Máté ezredes azon céllal, hogy a rácoknak Temerin ellen intézett támadását elhárítsa vagy legalább gyöngítse, Széchennek megparancsolta, hogy 3000 emberrel és az ágyúk felével lépjen fel támadólag a római sáncok ellen, sőt a Goszpodince és Káty felől közelgő hadoszlopokat támadja meg oldalt. A római sáncoknál csakhamar makacs küzdelem fejlődött ki, a rác csapatokat megverik s a magyarok már-már a sáncok elfoglalására készülnek. Stratimirovics ki csakhamar belátta, hogy az általa tervezett megrohanás nem sikerült, egész tömegével övéinek segítségére sietett. Igy aztán a magyar parancsnok, tekintettel az óriási túlerőre, csakhamar elrendelte a visszavonulást, mely teljes rendben történt meg Temerin, utóbb pedig Túria felé, Stratimirovics aztán felgyújtatta Temerint és Járeket, hajdan magyar és német polgárok szorgalma folytán virágzó két helység, ma két tanuval több a rácok bűnös rabló szenvedélye mellett.

Mészáros hadügyminister, a ki kevéssel azelőtt érkezett meg a csatatérre, személyesen részt vett az egész harcban, mi több vigyázatlansága folytán csaknem rác fogságba esett, mitől csak huszárainak vitézsége mentette meg.

Stratimirovics, a ki tervét a megelőző napon (31-én) teljesen végre nem hajthatta, szeptember 1-én ugyanazon csapatfelosztással megtámadta Szőreget, Temerint és Járeket.

Máthé ezredes jelentékeny haderővel jött eléje, Szőreget és Járekot pedig megerősíttette. Stratimirovics csapatainak egy gyöngébb részét látszólagos támadás céljából Temerin előtt hagyta, csapatainak zömével pedig Járekre vetette magát, melyet oly váratlan és akkora túlerővel támadott, hogy a védelmül felhányt sáncokat csakhamar elfoglalta. Az ellenség gránát lövegekkel meggyújtotta azokat a házakat, melyek az előbbi tűzvésztől sértetlenül és épen maradtak, miáltal a magyarok az égő helységből való kivonulásra kényszerültek. Később aztán Szőreg is az ellenségnek kezeibe került, a mennyiben a magyar csapatok egyrészt túlnyomó erő által fenyegetve, másrészt a megkerültetés veszélyének kitéve kénytelenek voltak a helység további védelmével fölhagyni és Ó-Kér felé visszavonulni.

Temerin, Járek és Szőreg elestével Stratimirovics teljesen elérte azt, a mit két napi heves támadásával célbavett: megszakította a magyar csapatoknak összeköttetését Pétervárad dal és jelentékeny területet kerített hatalmába Pétervárad, a csatorna és Ó-Kér között. Nem lévén kezeink közt okmányok és okmányszerű bizonyítékok, abban a helyzetben sem vagyunk, hogy megitélhessük, vajon milyenek voltak Bechthold tábornok ellenintézkedései, annyit azonban mondhatunk, hogy elégséges katonája és hadi eszköze volt arra nézve, hogy Stratimirovicscsal elbánhasson. Volt ugyanis az ő parancsa alatt 14 zászlóalj gyalogság, 18 század huszár

és 8 üteg ágyú, sajnálatunkra azonban be kell ismernünk, hogy a magyaroknak a dandárparancsnok gyalázatos szerepet juttatott, melynek rabjai voltak mindaddig, a míg ezen embernek főparancsnoksága tartott, a nélkül, hogy a kormány beleszólásával csak egy csipetnyit is törődött volna. A helyett ugyanis, hogy mindjárt kezdettől fogva erőteljes támadást mutatott volna az ellenséggel szemben, s a rendes hadseregnek természetszerűleg előnyös erkölcsi fölényét csapásról-csapásra kizsákmányolta volna, összes alparancsnokait valóságos tétlenségre kárhoztatta, mely nemcsak hogy nem imponált az ellenfélnek, hanem a félénkségnek ismertető jeleit viselte magán. Ezt a hanyagságot aztán az ellenség pompásan kizsákmányolta s csapataink nagy hátrányára — miként az utolsó példa mutatja — nemcsak hogy befészkelte magát, hanem előnyösen támadott is. Ismét csak azon megjegyzésünkre kell visszatérnünk, hogy a magyar hadügyministeriumban nem volt egyetlen egy katonai szakértő, a ki összefüggő haditervet dolgozott volna ki, s azt erélyesen végrehajtotta volna.

VETTER ANTAL.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Huszonkettedik közlemény. —

Komáromban a capitulatio előtti napokban *csallóközi köztársaságot* akartak létesíteni. Ezt később ottan többször emlegették, de bővebb magyarázatot senki sem tudott róla adni, legfölebb azt, hogy a terv *Thaly* Zsigmondtól származott. Nem csoda, ha ezen valóban létezett összeesküvést utóbb egészen elfeledték, minthogy az abban részvevők elszéledtek a szélrózsa minden irányában. *Thaly* maga memoirejában csak homályosan emlékezik meg az egészről és inkább, saját mentségére, szépíti a dolgot, a helyett, hogy annak szálait kibonyolítaná. *Thaly*-nak 1886. május 14-én történt halála alkalmából a Komáromi Lapok ismét szőnyegre hozták a következő sorokban: «Egyik tiszti tanácskozásban, midőn a jelenlevők már mind lemondtak a reményről, hogy a haza ügyének bukása Komárom várából föltartoztatható legyen, *Thaly* felállott és *Csallóköznek köztársasággá való proclamálását javasolta*, hol megvetve lábát a nemzeti önvédelem, még küzdhet tovább s talán diadalt is arat. Ábrándos gondolat volt; de tiszteletet követelő tanujele az a hazaszerető lélek elszántságának és a katona megalkuvást nem ismerő bátorságának.»

Nekem sikerült 38 év alatt Komáromnak 1848—49 ki történetére vonatkozó csaknem minden megjelent könyvet, egykorú lapot, röp-

iratot, kiáltványt, parancskönyvet és több írott följegyzést megszereznem, sőt személyes megbeszélés és magán levelezés által is igyekeztem a homályosabb eseményeket földeríteni s csak így voltam képes ezen mystikus eseményt tiszta világításba hozni.

A föntebb előadottakból tudjuk, hogy *Klapka Thalyt* a szept. 12-ki haditanácsban tett nyilatkozata következtében fogságba tette, olyformán, hogy ez inkább házi áristomnak volt tekinthető, mert párthívei s az elégedetlenek ki-bejártak hozzá. Itt főzték ki az összeesküvés tervét. *Thaly* szept. 17-kén szabad lábra helyeztetett.

A várőrség tisztjei közt mindinkább lábra kapott az egymás iránt való bizalmatlanság és így teljesen hiányzott köztük az összekötő kapocs. Minden oldalról szemmel tartva és saját bajtársaikkal meghasonolva, a rokonérzelműek sem tudtak egymás közt megegyezni.

Szeptember 23-ra egy névtelen fölhívásban a csillagsáncban tartandó összejövetelre hívták a tisztikart. A főparancsnok értesült erről, azonban nem akadályozta meg, hanem egy zászlóalj Dom Miguel gyalogságot *Nedbál* alezredes parancsnoksága alatt rendeltetett az ó-várba. A beborult égről szakadt az eső; mindazonáltal sok tiszt jött össze, de a vitatkozás nem vezetett határozatra. A csüggetegség és határozatlanság a legbátrabbak kedélyét is megzsibbasztá s a fenyegető jövőnek tudata lecsillapítá minden fölhevülést. A sok beszéd után csak annyit akartak elérni, hogy egy küldöttség menjen Péterváradra s az ottani eseményekről biztos tudomást szerezzen. Ezen célból másnap *Barla* tüzértiszt és *Sebő* Antal, 37-dik zászlóaljbeli főhadnagy lettek kiküldve, kik az ellenséges sereg parancsnokától, egy osztrák tiszt kiséretében, külön gőzhajón küldettek le Péterváradra.

A szept. 24-ki, *Csorich*-csal való értekezlet utáni este *Thaly* szállásán az összeesküdtek a következő főpontokban állapodtak meg: *Klapkát* ártalmatlanná teszik, új parancsnokot választanak, ministeriumot alkotnak, kirohanásokat tesznek, tért foglalnak, újoncoznak, élelmet szereznek és ha kell, egy lábig elvesznek. A megállapított határozatok szerint a zászlóaljak a titokba vont tisztek által dolgoztatnak meg és azok felfázításával a tábornok elfogatik, a törzstisztek, kik ellentállanak, megkötöztetnek és a legveszélyesebbek kivégeztetnek. Azután új várparancsnokság állíttatnék fel, melynek élére az aug. 22-én szabadságát visszanyert *Mack* tüzér alezredes helyeztetnék és az ellenséggel való alkudozás félbeszakíttatnék. A kivégzendők névjegyzékében volt fölírva, *Nedbál* szerint ő maga s *Károlyi* grófné is, kit az összesküdtek az ellenség ágensének tartottak, s ő azon egyént is ismerte, ki ajánlkozott a grófné meggyilkolására. A ministeriumban a belügyministerségre *Boross* Mihály volt kiszemelve. A lázadás kitörése a vár átadásának napján volt kitűzve. Egy némely pontozat fölött azonban nem tudtak megegyezni. Többen azt akarták, hogy a lovasságot is meg kell nyerni; ezt *Thaly* ellenezte.

Az összeesküvésről kezdtek már beszélni s így a tanácskozások, melyeket az elégedetlenek «tiszti gyűlések»-nek neveztek, megszünték, hanem azért *Thaly* saját kezére dolgozott.

Bangya alezredes, ki *Kazinczy*-nak lefegyverzett zsibói táborából érkezett szept. 17-én Komáromba s azonnal a titkos, — vagy mint akkor nevezték, külső rendőrséghez osztatott be, fedezte föl *Klapká*-nak az összeesküvést. *Boross* «Élményeiben» *Thaly* elfogatásáról így emlékezik meg: «Szeptember 25-én reggel 8 óra tájon hozzám küld Th. Zs. hogy 25-én szívesen lát ebédre. Még nőmet figyelmeztettem, hogy délben eszembe juttassa T. ebédjét és mégis megfeledkezve *Csere* Józsefnél ebédeltem s csak 2 órakor jutott eszembe T-hoz elmenni. Az ebédnek vége volt s csak nehány főtisztet találtam a kertben. Szerencse, hogy nem mentem el az ebédre, mert az összeesküvési terv elárultatott s T. elfogatott.»

Thaly és társainak elfogatása, *Lapinski* szerint, szept. 29-én reggeli 4 órakor történt, s 7 órakor már haditörvényszék elé állíttattak. *Hamary* is ezen dátumot említi ekképen: «Szeptember 29-én éjjeli 2 órakor *Krivácsy* alezredes az irodába jő s említi, miszerint őt a tábornok hivatá s tudatá vele, hogy a várőrség közt összeesküvést hallott, azért én azonnal egy parancsban — melyet rögtön fogalmaztam — tudattam a tüzértisztekkel, miszerint reggeli 7 órára nála megjelenjenek.»

Ezek után nem tartom érdektelennek, az összeesküvés leírását és ennek következményeit *Thaly*-nak saját szavai szerint, úgy a mint azt reánk hagyta memoire-jában, itten közölni.

«Időközben intézkedtem barátaimmal, hogy a várkormányzót letegyem, a vár parancsnokságát megszerezzem és így megakadályozzam a capitulatiót. — Tervünk kivitelét szeptember 28-ra tűztük ki; de egy kedvezőtlen esemény szándékunkban megakadályozott. Barátaim a lovasság csatlakozása nélkül nem voltak megelégedve. Hiába intettem őket, hogy a sikert ide irányuló fölösleges kisérletekkel és balga halogatással ne kockáztassák, mikor a cselekvés ideje már elérkezett: hiába mondtam nekik hogy a vitéz huszárok, kik az idegen szolgálatból minden veszélyt legyőzve keresztül vágták magukat és épen hazájuk védelmére csatlakoztak hozzánk, bizonyosan a mi pártunkra állnak; elnyomták érveinket és én kénytelen voltam engedni. Lóra ültem és hogy elhárítsam magamról a gyanut, egy pár mérnökkari tisztet vettem magam mellé, azután útnak indultam a Württemberg-huszárok tábora felé. Éljenzéssel fogadtak és azt kérdezték: «Hogy igazán elveszett-e a haza?» «Hogy *semmit* se tehetnek-e megmentésére?» Midőn ezen szavakból észrevettem, hogy nem hiába számítottam ezekre a vitéz férfiakra, az felelém: «Jó az isten, nem fog az minket elhagyni;» azután, midőn vágtatva tova nyargaltam, ezredesük utánam lovagolt és szememre hányta, hogy csapatait lázadásra izgatom, és hozzá tevé, hogy a legénység

már arról beszélt, hogy keresztül vágja magát az ellenségen és lemegy a török határra. «Én nem biztattam őket lázadásra» válaszolám «s ha ők lázongnak, azokban keresendő a hiba, kik minden áron capitulálni akarnak, és ez az a mit a vitéz katonák nem akarnak tűrni». Ezzel ott hagytam és haza lovagoltam, míg ő egyenesen *Klapká*-hoz ment. — Alig érkeztem meg szállásomra, midőn az ezredes egyik segédtisztje jött hozzám és elkérte kardomat, azután egy vezérkari tiszt a belső várba fogságba vitt. Egy csapat gyalogságot rendeltek ki őrzésemre, s az őrséget szobám ajtaja előtt megkettőztették, mintha már elitéltek volna. — Leültem, teljesen le voltam hangolva, nem azért, hogy életem veszélyben forgott, mert ezt szívesen föláldoztam volna hazámért, hanem azért, mert tervemet, hogy legalább némi előnyt biztosítsak hazámnak, meghiúsították. Az őrködő tiszt azonban fölébresztett sötét tünődésemből, midőn belépett és meghagyta, hogy *Klapka* elé menjek. — Ez *Asserman* szállásán volt, s a ház elé egy teljesen fölfegyverzett gyalogzászlóalj volt főllálítva. Midőn eléje álltam, *Asserman* kivételével valamennyi tisztet távozásra kérte fel, és rideg hangon mondá: «Barátom fájlalom az ön sorsát, de ez hamar el lesz döntve; ha még is el akarná ön azt kerülni, nyomban föl kell fedeznie összeesküvő terveit és meg kell neveznie társait». — «Én nem tudok semmiféle összeesküvésről,» viszonzám «és nekem nincs mit bevallanom. Annyira nem félek fenyegetéseitől, hogy haditörvényszék összehívását kérem.» *Klapka* nem szólt többet, hanem visszaküldött a fogságba. — Másnap megjelentem a haditörvényszék előtt, s a huszárok mellettem tanuskodtak és azt vallották, hogy én soha sem bujtogattam őket lázadásra, s hogy saját belátásuk szerint cselekedtek. A törvényszék ennélfogva kénytelen volt engemet fölmenteni. *Klapka* ennek dacára október 2-ig tartott fogva. Akkor sem ő bocsátott szabadon, mert mivelhogy a szerencsétlen capitulatió után semmiféle hatalma sem volt többé, s mivel nekem nem volt kedvem fogolyképen az osztrákok kezébe kerülni, egy alantas tisztet küldtem *Klapká*-hoz kardomért, ügyeimet *Heinrich* magyar őrnagygyal rendbe hoztam és aztán elhagytam a várat, melyet átadtak az osztrák csapatoknak.*

A *Thaly* ügyeinek rendbehozását illető napiparancs, mint alább látni fogjuk, szept. 28-án, tehát még elfogatása előtt adatott ki.

Az összeesküvés egyik főtámasza *Mack* volt, de nem csekély befolyást gyakorolt az összeesküdtekre a Világosról visszaérkezett tüzes vérű, élénk képzeletű s republicanus ézelmű *Rózsafi* Mátyás, a Komáromi Értesítő volt szerkesztője, kitől én levél útján ez ügyben fölvilágosítást kértem és nyertem is. Érdekesen vázolja ő levelében az összeesküvésben való részvételét és *Mack* viszonyát *Klapká*-hoz és *Thaly*-hoz: «Visszaérkezvén — úgymond — leírhatlan bajok

* Colonel Sigismund *Thaly*: The fortress of Komárom (Comorn) during the war of independence in Hungary in 1848—1849 London, 1852.

és veszélyek közt Világorsól Komáromba s megsúgván *Klapka* s *Ujházy*-nak a gyászhírt, én ez utóbbinak, mint kormánybiztosnak, a Világoson történtek részleteit írásban kidolgoztam, oda csatolván ebbeli iratomhoz egy átgondolt, *közvetlen teendőinket tárgyaló tervet.* (Ezen ma okmányul szolgálhatandó iratnak másolatát *Hidassy* nővére által elküldtem egy csallóközi hazafi körnek, és nem adnám sokért magam is, ha feltaláltatnék.) A tervnek ezek valának vezéreszméi: 1. A várnak meg *nem* adása. 2. Kitartási dac-frigy Péterváraddal. 3. Felkeresése *Kossuth*-nak. 4. Személyem kiküldetése az akkor Ausztriával háború küszöbén álló porosz kormányhoz és tőle *zálogmelletti segély kölcsönzés.* — A mint e tervek egymás után füstbe menének, *Ujházy* kétségbeesett, *Klapka* hazfiatlanná lőn. Egy napon, az akkor hatalomnélküli *Mack*-kal (kinek, elégtételül, tábornokká való kineveztetése Szeged és Komárom közt az oroszok kezébe esett) a vártéren együtt sétálván, *Thaly* Zsigmond (évekig laktunk együtt Londonban, *Ujházy* pedig itt Amerikában volt vendégem) hirtelen előttünk termett, e szavakat intézvén barátomhoz: «Ellenséged voltam, vádoltalak, vétkeztem; fogjunk most kezet és mentsük meg Komáromot.» A kézfogás megtörtént és vagy két hét után az összes tüzéri s mérnöki tiszti kar által szentesíttetett. Az ekként eredt *Thaly-Mack*-féle összeesküvésnek, melyhez később sok lovas és több gyalog tiszt is hozzájárult, egyenes és egyszerű célja volt: az ellenséggel alkudozó vártanácsot elfogni; *Ujházyt* mint kormánybiztost rehabilitálni; a várat megtartani vagy légbe röpíteni. — Végét pedig az összeesküvés ekkép érte: pár nappal a vár föladása előtt egy tiszt (nevét elfeledém) megsúgta *Klapká*-nak a nehány hallott szót, melyet *Thaly* egy őrt álló vitézhez biztatásul intézett, mire *Thaly* elfogatott és bátor, kihívó, dühös szavaira halállal fenyegettetett; mikor egy reggelen *Mack* átfutott *Klapka* szállására s vele egy szobába zárkozván, ostorral kezében (*Mack* börtönéből való kiszabadulása után mindig ezzel járt) így szólt hozzá: «*Thaly* frigyeseit keresed? előtted áll főszövetségese; bitófáról szólsz, eskiszöm, hogy *Thaly* után te lészsz első áldozata.» Mire *Klapka* válasza ekként hangzott: «Alles ist vorüber: ich lasse *Thaly* laufen.»

Az oroszok (?) még ez nap elfoglalták a vár egyik részét, úgy hiszem a nádorvonalat és *Mack*, *Thaly* és én, egy derék huszárőrmesterrel kocsisunkkal «Geleit-Schein» nélkül hajtattunk előbb Erdélybe, hol *Bem*-et és *Gál* Sándort hittük feltalálhatni s onnan *Thaly* a nagyvilágba ment, *Mack* és én láncok alá a börtönbe jutottunk.» *

Az összeesküdtek haditörvényszék elé állíttattak. Miután vádló nem volt és így a vád semmi bizonyítékkal nem bírt, kénytelen volt a haditörvényszék a pört megszüntetni s *Klapka* a tiszteket szabad

* *Rózsafi* Mátyás levele Washingtonból 1886. jul. 15-ről.

lábra helyezni, kik közül azonban nehányan, talán épen a legbátortalanabbak, kik azonban sokat beszéltek, az osztrákok bejöveteléig őrizet alatt tartattak. Különösen a törzstisztek között — írja *Lapinski* — sokan voltak kémkedők, úgy hogy később veszélyes volt bár kinek is az osztrákokról valamit beszélni, ha csak nem akarta magát elfogatni.*

A szeptember 24-én tartott közös étekezleten szóba jött, hogy mi történik a várba menekült megyei s városi tisztviselőkkel. *Haynau* már korábban kijelentette, hogy ő csak katonákkal alkudozik, a civilistákkal majd érdemök szerint el fog bánni. — A hurok ki volt vetve, csak az volt hátra, hogy nyakukra szorítsák; de *Klapka* sokkal nemesebb szívű volt, hogy sem polgártársait a bakó kezére juttassa. Még ugyanaz nap 200 tisztviselőt kinevezett honvédtisztnek, hogy azok is menedék levelet kapjanak. Így lett a törvényszéki bíróból hadbíró-százados, országgyűlési képviselőből őrnagy stb.

A várőrségnek szigorú elhatározása a türelmetlen *Haynaut* arra bírta, hogy személyesen megjelenjék a körülzárolc hadseregnél.

Ez szeptember 26-án megtörténvén, azonnal átvette a főparancsnokságot és *Klapká*-hoz következő levelet intézett.

«*Haynau* báró táborszernagy

A komáromi vár- és csapatparancsnoksághoz.

Ácsi főhadiszállás, 1849. szept. 26-án $^1/_2$4 órakor.

Épen most érkeztem ide és átvettem a vár körülzárolásának közvetlen vezetését.

Erről azért értesitem a vár- és csapatparancsnokságot, mert szükségesnek látom, személyes érintkezés és megbeszélés által a vár és csapatparancsnoksággal a vár átadása végett folyamatban lévő tárgyalásokat befejezni.

Ezen megbeszélés végett magam fogok megjelenni és felhívom a vár- és csapatparancsnok urat, hogy szintén személyesen jelenjék meg, és mind azon vezetőket és főnököket magával hozza, kik az átadást leghevesebben ellenzik, vagy a kiknek jelenlétét a vár és csapatparancsnokság kivánatosnak tartaná, hogy az egész tényállás körülményesen megvitatható és végleges határozat hozható legyen.

A hely megválasztását, a váron kívül illő távolságban például Puszta-Csémen vagy Herkályon, a vagy a vár- és csapatparancsnokság által alkalmasnak látszó helyen, a várparancsnokságra bizom.

A megbeszélés holnap 27-én 10 és 11 óra közt lenne meg-

* *Aufzeichnungen* eines Honvéd. II. Bd. Leipzig, 1850. — *Lapinski*: Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849. Hamburg, 1850. — *Nedbál*, Fr. Ig. Kritische Bemerkungen zur Brochüre: Feldzug der ungarischen Hauptarmee von Theophil Lapinski. Hamburg 1850. — *Hamary*: Komáromi napok 1849-ben. Pest, 1869.

tartantandó és a választ ezen meghívásra, nemkülünben a kiszemelt helyet velem holnap 27-én reggel 7 óráig szíveskedjék közölni.

Födözetül egy fél század huszár hozható és én hasonló lovas osztályt fogok magammal vinni.

Különben az, hogy meghívásomnak semmiféle más, az igazi katonai becsülettel és szavammal ellenkező szándék alapul nem szolgál, talán nem szorul biztosításra.

Haynau, táborszernagy.»

Ezen felhívás contextusa olyan jelentékenyen különbözött a két előbbiétől, hogy első tekintetre meglátszott, mennyire érdekében volt *Haynau*-nak a várat minél előbb kézre keríteni. A mieink nagy része jót látott ebben és ezen megváltozott magaviseletből azon óhajást vélte kiolvashatni, hogy az ország teljes pacificatiója által a fiatal uralkodónak, — mint a hogy már ismételten igérték az ő nevében, — minél előbb alkalmat akarnak nyújtani, hogy a szerencsétlen néppel és a számos bebörtönözött hazafival szemben kegyelmét gyakorolhassa. Október 6-ka azonban az ellenkezőről győzött meg bennünket.

Az ellenség cselszövényeibe és folytonos huzavonáiba belefáradva már előbb eltökélte *Klapka*, hogy semmiféle alkudozásban többé részt nem vesz. *Haynau* levelét ennélfogva átadta a haditanácsnak és kijelentette annak, hogy ha szándéka további alkudozásokba bocsátkozni, ezzel a tisztikar által választott bizottság bízassék meg, mert ő a maga részéről az osztrák főparancsnok meghívását mellőzni kivánná és a várban óhajtana maradni.

A haditanácsban tehát elhatározták, hogy a korábbi feltételek 27-én délelőtt *Haynau* táborszernagygyal Puszta-Herkályon még egyszer közöltessenek, miről őt még előtte való nap este értesítették.

Puszta-Herkály egy major, mely Komáromtól fél mérföldnyire az ácsi út baloldalán fekszik. Itt fejeződött be a magyar nemzeti küzdelem nagy drámája. — A bizottság (*Asserman*, *Kászonyi*, *Szabó*, *Janik*, gróf *Eszterházy* Pál, gróf *Zichy* Ottó, *Ruttkay*, *Prágay*, báró *Mednyánszky*, *Gasparetz* és *Takáts*) egy század huszár kiséretében szept. 27-én 10 órakor délelőtt megjelent; nemsokára utána *Haynau* képviseletében *Susan* tábornok, *Haynau* adjutansa. A kölcsönös kijelentés rövid bevezetése után az egyes pontok megbeszélése vette kezdetét. *Haynau* a legtöbb nehézséget, az előbb az osztrák seregben szolgált katonák szabad elvonulása, a Komáromban kibocsátott bankjegyek beváltására igényelt tőke megadása ellen emelte. Két órai tárgyalás után végre minden pontra nézve létre jött a megegyezés, és a capitulatió, jelentéktelen változtatásokkal, előbbi szövegében, *Klapka* és a haditanács jóváhagyásának fentartásával, megköttetett. — A haditanács közvetlenül a bizottságnak a várba visszaérkezte után,

megtartatott s a capitulatió általa is elfogadtatván, *Klapka* által is jóváhagyatott.

Eltekintve a már említett politikai okoktól, a vár és az őrség belső állapota is ajánlatossá tette a capitulatiót. — Dacára a sikerült kirohanás alkalmával szerzett gazdag zsákmánynak, a legtöbb cikkben mégis vagy teljes hiány vagy közeli szükség fenyegetett. Már is nagy hiányt szenvedett az őrség pénzben, borban és ruházatban. Pénzt a kormány elvonulása óta csak egyszer kaptunk és ez is olyan csekély összeg volt, hogy alig födözte 8 napra a folyó kiadásokat. Ez komáromi hadipénztári utalványok kiadását tette szükségessé, mi az őrség száma és a sokféle szükségletnél fogva, a capitulatióig 900,000 forint pp-re ment. Ezen papirok értéke az ostromzár alatt mindig lejebb szállt és szeptember vége felé már annyira esett, hogy a katona zsoldjáért egy pohárka pálinkát is alig kapott. — Borunk a raktárban már csak 4—5 hétre való volt. Legnagyobb hiányt azonban ruházatban szenvedett az őrség. A kormány elmulasztotta a szükséges fölszerelési készleteket idejekorán beküldeni és így történt, hogy a legénység nagy része hiányosan volt öltözettel ellátva, és a hideg éjjeken és nedves időben a terhes szolgálat miatt, kétszeresen szenvedett. Szeptember végén már 5000 beteg feküdt a kórházakban és ezen számnak az őszi idő zordonságával még növekedni kellett, míg a Komárom körül mindinkább tömörült túlerő a terjedelmes védműveken mindinkább terhesebbé tette a szolgálatot.

A capitulatióhoz egy záradék volt fűzve, hogy a vár átadása csak a Pétervárádra menesztett küldöttség visszaérkezte után, és nem előbb történhetik meg; e mellett meg lőn engedve, hogy minden másodnap egy gőzhajó mehessen akadálytalanul Pestre.*

Az összes capitulationalis föltételek csekély módosítással elfogadtattak.

Haynau még a helyszínén aláírta a két összehangzó átadási okmányt.

Szárnysegéde *Andrássy* őrnagy a bizottsággal együtt a várba jött.

Klapka 9 órakor este írta alá a capitulatiót.

Igy tehát téves azon elterjedt hit, hogy *Klapka* személyesen jelen lett volna a herkályi egyezkedésnél. Egy munkában, szemtanu állítja jelenlétét, sőt *Haynau*-nak vele tartott beszélgetését is közli. Mint föntebb láttuk, ezt memoirejában maga is tagadja; azért ily egykorú hatástvadászó műveket, úgy az azokra támaszkodó későbbi állításokat is csak kritikával lehet használnunk.

Mielőtt a capitulatió végkatastropháját, a fegyverletételt vázolnám, ezt megelőzőleg egy némely érdekes eseményt kell elmondanom.

* *Memoiren von Georg Klapka.* April bis Oct. 1849. Leipzig, 1850. — *Der Feldzug* in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pest, 1850.

Az tudva volt előttem, hogy szabadságharcunk legutolsó ágyú harcát a 37-ik honvéd zászlóalj vívta, de annak körülményeivel — minthogy akkor engem már onnan a 203-ikhoz tettek át — nem voltam tisztában, azért levélben kerestem föl *Cserna* István barátomat, mostani bálványosi ref. lelkészt, a zászlóalj akkori segédtisztjét, ki szíves volt a részletekről fölvilágositással szolgálni, melynek valódiságáról, minthogy azt egy szavahihető ember írja, nem is szabad kételkednünk.

A dolog tehát, *Cserná*-nak Bálványoson 1885. julius 9-én kelt levele szerint így történt:

«Ezredesünk, *Kosztolányi*, szeptember 26-án, mikor már az alkudozások jól le voltak tárgyalva, forposztot visitált. Kiséretében volt szép, olasz nemzetségű felesége is. Ennek a szép fekete szemű asszonykának felségesen illett a magyar beszéd. Én, ki akkor adjutáns voltam, szintén a kisérethez csatlakoztam. És volt annyi izlésem, hogy a szép olasz menyecske oldala mellett lovagoltam. Ott nyargaltunk az ó-szőnyi szőllők alatt. — «Istenem! mondja *Kosztolányiné*: azs mégizs sörnyűzség; én azs idén nem csak nem ettem sőlőt, de nem izs láttam». — No, fogadkozám én: holnap megtraktálom nagyságodat szőllővel. — Másnap hajnalban jó 25 legényt, két káplárral, kirukkoltattam. És vezettem őket az ó-szőnyi szőllőkbe. Az árkon belül állt a németek forposztja. Mikor mi a szőllő gyepűjén által másztunk, az egész csatárlánc megrémülve retirált. Ha azok a nekiiramodott vitézek fel nem verik a csatárláncok mögött nyugodtan alvó tisztjeiket, én is hamar elkotródtam volna, mint a ki éreztem hogy ez a magam szakállára merészelt csetepaté miatt, még botba is ütközhetem. De meg, hamar átláttam, hogy az azon évben még nem mívelt szőllő között, nem hogy érett fürtöt találni: de az őserdővé sűrűsödött bozótban, lépésről lépésre előhaladni alig lehetett. — De a sógorok golyót küldtek utánunk. — «Ne hadd magad magyar!» kiáltám harsányan és szuronyszegezve neki mentünk a sűrű bozótnak. Egy jó negyedóra multán, a szőllők Grebics felé eső oldalán, kívül a kerítésen, kezdte a német megfutamodott seregét felállítani. Velök volt két ágyú is: azok is hamar bele kotnyeleskedtek a hecbe s mi jó gyors lábbal ott hagytuk a szőllös kerteket. — De a német nem hogyta annyiban. Utánunk jött. A reggel szürkületéhez hozzá járult a köd. És a ködben, csak úgy találomra egyre ágyúzott reánk. Ennek hallatára mi volt természetesebb, mint hogy a mi tüzéreink is, kik a szőnyi temető alatt bivouakiroztak, felmozdonyoztak és hamar visszafelelgettek a német ágyúknak. Ti erre, kik benn Ó-Szőnyben aludtátok az igazak álmát, a huszárokkal egyben, hamar kirukkoltatok, és olyan jóra való nótát kezdtünk, hogy a föld is rengett az ágyú zenére. — A többit tudod. Mily kétségbe esve rohant ki Komáromból az egész vezérkar, nem tudván megmagyarázni a harc okát, meg lévén már a capitulatió is

állapítva. — Hogy senki el nem esett, oka volt a harapni való sűrű köd. A csata színhelyén ott termettek közt volt a szép olasz menyecske is férjével *Kosztolányi* ezredessel. Én kerestem egy alkalmas pillanatot. Oda lovagoltam melléje. — Nagysád! mondám, én voltam a szőnyi szőllőben, de ott az idén senki nem kapált, ennélfogva, fájdalom, szőllőt sem hozhattam. — Ez volt az utolsó harcnak, melyet mi vívtunk, az oka. — Rövidebb volt az idő, mintsem a várparancsnokság utána járhatott volna: ki, hogyan és miért kezdte a csetepatét; de *Friebeisz* bácsi október első napján, lapjában rémítően szidta a tüzéreket, a miért játékból háborút csinálnak, és int, hogy ez többé ne legyen.» *

Ez volt szabadságharcunk utolsó csatája, itt lőtték el az utolsó töltést, itt villant meg az utolsó szurony, az utolsó kard; és ezt a csatát egy szép menyecske tüzes pillantása idézte elő.

A föntebbi csata indító okát azonban mai napig sem tudják, mert *János főherceg* nagy munkájában ** le van ugyan írva, de a támadás okáról ő sem tud semmit!

Miután a táborkövet fehér zászlója véget vetett a csatának és *Klapka* aláírta a capitulatiót, egész éjjel komor levertség uralkodott a kedélyeken Komáromban; csillag nem ragyogott az égen, a halvány hold fátyolozá arcát, csak a vár szürkült falai emelkedtek büszkén sötéten, mint annak előtte a légben és kisérteties körvonalaik visszatükröződtek a Duna hullámaiban; részvétlenül, hidegen folytak alá, hogy megvigyék testvéreinknek a hírt: «Komárom capitulálált!»

A sötét falak mit sem tudtak az eseményekről, melyek környezetükben történtek és sokan voltak közülünk, kik ezen éjjel izzó homlokukat keserű fájdalommal hűtötték le a bástyák hideg kövein.

A várőrség hangulata leírhatlan. — Mindent elértünk, föltételeink elfogdtattak, mégis meggörnyedtünk a fájdalom súlya alatt, mely mindnyájunkon erőt vett. — Később a lovagias *János főherceg*, többször idézett munkájában maga bevallja, hogy «a capitulatio becsületes föltételei a komáromi várőrség hősiességének teljes elégtételt szolgáltattak.»

Másnap Komárom falain következő kiáltvány függesztetett ki:

«Vitézek!

Ugy határozá a sors, hogy küzdelmeinket bevégezzük.

Kénytelenít erre a józan ész — mely a további harc folytatás hasztalanságát könnyen átláthatja — kénytelenít erre Komárom környéke lakosainak sorsa, melyet hosszasb, reménytelen hadjárattal

* *Kosztolányi Mórné*, szül. Mambrino Franciska, meghalt 1878 január hó 26 án Nemes-Kosztolányban, élete 62-dik, házassága 40-ik évében.

** *Erzherzog Johann*, Geschichte des kais. kön. Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm No. 12. II. Theil. Wien, 1870. 411. l.

súlyosbítani, *honárulás* lenne ; — s kénytelenít végtére, ama sajnos öntudat, amaz alapos meggyőződés: hogy a komáromi várőrségen kívül, egész Magyarországban, hontvédő fegyvererő, nem létezik.

Alkudozás folytán tehát, Komárom vára capitulatiója megkötteteti, — az átadás azonban csak akkor történhetik meg, midőn Péterváradra küldött követeinek visszaérkezvén, személyes meggyőződésök alapján tudatandják, hogy ama hatalmas vár is meghajlott a sors végzései előtt.

A feltételek, melyek mellett Komárom magát megadja, oly díszesek ; s szerintek sorsunk, a magyar hadsereg minden más részeinek sorsához képest, oly előnyteljes, miszerint azokra büszkék lehetünk ; — s büszkék annyival is inkább, mivel azokat csak szilárd, elhatározott, s férfias viseletünknek köszönhetjük.

Ezen jellemeink, tisztelettel töltik el irányukba, még ellenségeinek keblét is.

Ebbeli jóhitünket, s nevünket fentartani tehát legelső, s legfőbb kötelességünk most, midőn e pályáról, — melyen annyi havakon át dicsően működtünk, — tiszta öntudattal lelépünk.

Tartsuk fenn tehát ezeket bajtársim ! — s mert becsületesen harcoltunk, vigyük e szép öntudatot el magunkkal jövő pályánkra.

Őrizzük meg e kincset, s utolsó katonai jelenetünk is legyen példás, és lovagias.

Maradjunk hívei a kötelesség, rend és engedelmességnek, ama végpercig, mely utat nyitand társasan, s békével amaz édes földre visszatérni, hol szerető szülők, rokonok, s testvérek sohajtoznak ezerek után tárt karokkal. — Azon ezerek után, kiket egy szebb, s reményteljes multban lelkesülten állitották a haza szent oltárára.

Ha azonban, ezen őszinte felhívásom ellenére nyugtalanságok vagy rendetlenségek adnák elő magokat, ünnepélyesen kinyilatkoztatom, miszerint a vétkeseket, — kik a mától fogva megketőztetett rendőrség figyelmét el nem kerülhetik — minden kegyelem nélkül, halállal kénytelenítetem büntettetni.

A mi végre a vár átadási szerződés pontokat illeti, azok az eredetivel szórol-szóra megegyező hiteles másolatban ezzennel magyar, s német nyelven, a várőrséggel közöltetnek.

Klapka, tábornok.

Komárom várának megadása, következő feltételek alatt :

1-ör A várőrség fegyver nélkül szabadon bocsájtatik.

A tisztek kardai tulajdon gyanánt megmaradnak.

Oly tisztek, kik ezelőtt a cs. kir. hadseregben szolgáltak, külföldre szóló útleveleket nyernek. — A kik ilyeseket nem kivánnak, szabadon haza bocsájtatnak, — kivéve azokat, a kik magokat önként jelentenék.

A honvéd tiszteknek, t. i. azoknak, a kik ezelőtt nem szolgáltak, szabad tartózkodás engedtetik a hazában, minden fentartás nélkül, jövendő alkalmazásokra nézve.

A cs. kir. ezredbeli legénység közbocsánatot nyerve, mind azon egyénekkel együtt, a kik időközben tiszti állásra léptek, — szabadon elbocsájtatik s a később törvényes üldözés elől, valamennyien felmentetnek.

2-or Külföldre szóló útilevelek mindazoknak adatnak, a kik olyakat, 30 napok alatt követelnek.

3-or A tiszteknek egy havi díj, a legénységnek 10 napi zsold adatik osztrák bankjegyekben, cs. kir. szabályszerű hadi illetmény szerint.

4-er A várőrségnek, kincstári utalványok kiadása által előidézett kötelezettségei kiegyenlítésére 500,000 pengő ftk fizettetnek osztrák bankjegyekben.

5-ör A Komáromban létező elnyomorodott, s beteg harcosok jövője biztosíttatik.

6-or Ingó, s ingatlan magán vagyonát egyáltalában mindenki megtártja.

7-er Hogy hol, mikor, s mi módon tétetnek le a fegyverek, később fog meghatároztatni.

8-or Az ellenségeskedések ezennel, mind két részről megszüntetnek.

9-er A vár, — hadi szokás, s mind két részről ratificatió után átadatik.

Kelt a Herkály pusztán Szept. 27-én 1849.

Takács, százados. *Haynau*, táborszernagy.
Gasparitz, százados.
Mednyanszky, alezredes.
Rutkay, »
Prágay, »
Gróf Zichy Ottó, ezredes.
Gr. Eszterházy Pál, »
Janik János, »
Szabó Sigmond, »
Kászonyi József, »
Asserman Ferenc, várparancsnok.
Klapka György, vár- s hadsereg-parancsnok.*

* Miután az osztrákok a várföladási pontozatokat többször félre magyarázták és javukra forditották, szükségesnek látom azoknak eredeti szövegét itten közölni:

«*Unterwerfung der Festung Komorn unter folgenden Bedingungen:*

1. Freier Abzug der Garnison ohne Waffen; die Säbel der Offiziere bleiben ihr Eigenthum

A falakra kifüggesztett várátadási föltételek keserű kifakadásokra s gyanusításokra szolgáltattak alkalmat. A reményeiben csalódott ember többnyire nyugtalan, elégedetlen, vádaskodó, mint ezt a lélektan rég bizonyítja.

A «Komáromi Lapok», melyek a honvédek fényes fegyvertényei mellett a szellem leghatályosabb fegyverével harcolt végig a legszentebb ügy mellett, szeptember 29-én önmegadással szállt le szárnyszegetten a magasból és a vád némi árnyékával szólott az olvasókhoz, jelképül a végzetes eseményhez, egy sírhalmot is hozván a lap homlokzatán, alatta a következő feliratú cikket:

«*Imádkozzatok a halottakért*!

Ma nagy, véres emlékezetű napot ülünk.

Évnapját a Pákozd alatt vívott első csatának, mely a habsburgi dynastia iránt háromszáz éven át, páratlan hűséggel viseltetett magyar nemzet, s császári seregek között folyt le.

Istenem; mit nem képes a felbőszített kedély tenni, ha vak szenvedély árja borítja el.

Denjenigen Offizieren, die früher in der k. k. Armee gedient haben, werden Pässe in das Ausland erfolgt; denjenigen die solche nicht ansprechen, wird die freie Entlassung in ihre Heimath gestattet, — mit Ausnahme jener, die sich freiwillig stellen.

Den Honvéd-Offizieren, das heisst denjenigen, die früher nicht gedient haben, wird der freie Aufenthalt in ihrer Heimath ohne Reservation ihrer künftigen Verwendung gestattet.

Die Mannschaft der k. k. Regimenter wird amnestirt und so wie jene Individuen, welche inzwischen zu Offiziers befördert wurden, ebenfalls frei gelassen und findet für alle hier Betheiligten keine weitere gerichtliche Verfolgung statt.

2. Pässe in das Ausland, werden allen Jenen ertheilt, welche solche innerhalb 30 Tagen ansprechen.

3. Eine monatliche Gage für die Offiziere und eine zehntägige Löhnung für die Mannschaft der Garnison wird in österreichischen National-Banknoten, nach der österreichischen k. k. Kriegsgebühr erfolgt.

4. Zur Ausgleichung der verschiedenen von der Garnison, durch Kriegs-Cassa-Anweisungen, eingegangenen Verpflichtungen wird die Summe von 500,000, sage Fünfmalhunderttausend Gulden in Conv. Münze österreichische Banknoten ausbezahlt.

5. Versorgung der in Komorn befindlichen verkrüppelten und in den Spitälern kranken Krieger.

6. Mobiles und immobiles Privatvermögen wird im Allgemeinen beibehalten.

7. Ort, Zeit und Weise der Waffenablegung wird nachträglich bestimmt.

8. Alle Feindseligkeiten werden beiderseits sogleich eingestellt.

9. Die Festung wird nach Kriegsgebrauch und nach erfolgter beiderseitiger Ratification übergeben. — Sig. Puszta-Herkály, am 27. September 1849.»

(Következnek az aláírások)

Dem Originale gleichlautend. — Komorn, am 29. September 1849.

Szillányi, Obristleut., Chef des Generalstabs.

Mily gyorsan üti ki helyéből a legszentebb pietást, a legnevezetesebb gyűlölölet, az iszonyatos boszú.

Ez óta egy év, egy súlyos, véres év gördült az enyészet ölébe.

S a különbség, az 1849-ki és 1848-ki szept. 29-ke között?

Iszonyú! Ma egy éve, felriasztva csendes nyugalmából e nemzet, megragadta a véres zászlót, vívni kész hazájáért életre halálra.

Ma, megmosta véres kezét, megragadja az átnyújtott fehér zászlót, mint a kötendő béke jelképét, s seregének utolsó maradéka átadja Komáromot, a legnagyobb kincset, mint jegygyűrűjét az uralkodó házzal kötendő folytatólagos házasságnak, melyet a nem kedvező sors, s a kölcsönös félreértések már-már szét akartak tépni.

Isten áldása legyen e frigyen!

Uj jövőnek kapuját tárják fel előttünk.

Isten legyen velünk: midőn a küszöböt átlépjük.

Imádkozzatok az elvérzett hősökért!»

Szeptember 30-án a csillagsánc mellett isteni tisztelet tartatott. *Szabó* Pál, mocsai ref. lelkész mondott egy búcsúbeszédet, imádkozott a fölséges uralkodóért, tanácsosaiért s ki ezen «szent béke kieszközlője» volt, *Klapka* tábornokért.

A megyeház kis termében gyűlést tartottak azok, kik a rabbilincsbe vert hazát elhagyni szándékoztak és útilevelet kértek Ausztráliába, Észak-Amerikába és Svájcba.

Scribe-nek «Ördög része» című vígjátékát adatá e napon *Pázmán* színigazgató.

Este ágyúlövések történtek az igmándi és monostori sáncokban, a népség és az osztrák katonaság nagy zavarba jött, — künn a sáncokban egy főtiszt sem volt, az altisztek elkeseredésükben sütötték ki ágyúikat.

Többekkel találkozva, lesujtó érzelmek közt beszélgeténk. «Nem sokára!» volt mindig reményünk szava egymáshoz; erősen hittük, hogy nem sokára lesz ismét polgári «feltámadás».

A kávéházakban katonaőrök, kettős felvigyázat.

Az osztrák bizottmányi tisztek, négy-lovas kocsikon járnak ki s be a városba, a nép felzúdult átka kiséri nyomaikat, elnyomott keserű sohajok röppentek több részről utánuk. *

A fegyverletételig, még következő hadseregi és várkormányi napiparancsok adattak ki:

«*Hadseregi parancs 1849.*

Szeptember 28. A zászlóaljak 48 óra lefolyta alatt okvetlenül jelentsék fel: névszerint hány egyén van minden egyes megyéből létszámukban; a századparancsnokok pedig készítsenek egy névsort, mely kezüknél maradván, minden a századhoz tartozó egyéneket

* *Hamary:* Komáromi napok 1849-ben. Pest, 1869.

magában foglalja. — *Szabó* Lajos fő- és *Nagy* Károly alhadnagyok, mindketten a 71. z.-aljtól, a vegyes bizottmánytól ismét a z.-aljhoz visszavezényeltetnek, a térparancsnokságnak egyúttal meghagyatván, hogy helyükbe ha szükséges lenne más két itt foglalatosság nélkül tartózkodó, s hadi szolgálatra jelenleg nem alkalmas tiszteket alkalmazzon. — *Steinitz* Gottfried 99-ik z.-alji hadnagy vezetéknevének «Kővegyi»-re átváltoztatása megengedtetik. — *Jankovics* Miklós 6-ik huszárezredbeli hadnagynak lemondása katonai cím s javadalom nélkül elfogadtatik. — Folyó hó 16-tól számítandó rang- és illetménynyel *Asserman* ezredes ajánlatára: *Bucz* Lajos százados s ruhatári felügyelő őrnagygyá jelen alkalmazásában, *Schindler* N. százados s fegyvergyári felügyelő őrnagygyá jelen alkalmazásában. — *Gyurics* N. 2-ik huszárezredbeli hadnagy főhadnagyi előléptetéssel szolgálattételre a 6 ik huszárezredhez osztatik be. — *Kászonyi* ezredes ajánlatára: *Sárkány* Ferenc 114-ik z.-alji százados őrnagygyá s a nevezett z.-alj parancsnokává. *Molnár* Alajos, *Zsitnyánszki* István, *Jankovics* Imre, *Zeitz* Alfred, élelmezési hadnagyok főhadnagyokká. *Zömböry* György, *Gere* Imre, *Koncz* Zsigmond hadnagygyá. — *Kosztolányi* ezredes felterjesztésére: A 64-ik z.-aljhoz: *Ruttkay* Gábor, *Petykó* Ferenc, *Rényi* Rezső hadnagyok főhadnagyokká. *Zatureczki* Tamás, *Rásztokay* Antal, *Stand* Ferenc őrmesterek hadnagyokká. A 37-ik z.-aljnál: *Folly* Bernát főhadnagy századossá. *Sebő* Antal hadnagy főhadnagygyá. *Fülöp* István, *Gintner* Samu őrmesterek hadnagyokká. A 108-ik z. aljhoz: *Abelesz* Móric hadnagy főhadnagygyá. *Kriszta* Péter őrmester hadnagygyá. *Hassinger* Károly 108-ik z.-alji százados őrnagygyá. — *Janik* ezredes ajánlatára: a 70-ik z.-aljnál: *Vid* Károly és *Cseresnyés* Sándor főhadnagyok századosokká. *Harmath* Károly, *Fekete* József, *Mészely* Leo, *Tóth* István, hadnagyok főhadnagyokká. *Martonfalvai* Pál, *Vargha* Károly, *Beleznay* Károly, *Barancs* Ferenc, *Vöczköndy* László őrmesterek hadnagyokká. *Tikos* Ferenc számvevő hadnagy főhadnagygyá. — *Zichy* ezredes ajánlatára: A 127-ik z.-aljnál: *Kelemen* József hadnagy főhadnagygyá. *Nagy* Antal őrmester hadnagygyá. Hadosztályi lelkészszé: *Czike* János. *Kovács* Pál hadosztályi hadbíró hadnagy, főhadnagy hadbíróvá. A 204. z.-aljhoz *Kun* Sándor és *Huszty* Sándor hadnagyokká. A gránátos osztályhoz: *Simlágh* Ferenc 108-ik zászlóalji főhadnagy, *Beke* Károly 108-ik z.-alji őrmester mint hadnagy. A somogyi vadászosztályhoz hadnagyul szolgálattételre *Svinger* Ferenc. *Galovics* Geiza 108-ik z.-alji főhadnagy szolgálattételre a 127-ik z.-aljhoz osztatik be. — *Báthory* Bódog ezredes felterjesztésére: melléje segédül *Kovács* Vince 46-ik z.-aljbeli százados. — Dr. *Buzay* törzsorvos felterjesztésére: *Somogyi* Ignác és *Baráti* Lajos gyógyszerész-díjnokok, tábori gyógyszerészekké hadnagyi ranggal. — *Jungwirth* alezredes ajánlatára: *Mildenberger* Alajos, *Schröder* Henrik tűzmesterek hadnagyokká. — Az osztályparancsnokok azok névjegyzékét, kik az életbe lépett

egyezkedések után külföldre szándékoznak menni, a hely megnevezésével 48 óra lefolyta alatt beküldeni el ne mulaszszák. — *Mától fogva a várőrség és a cs. kir. hadsereg közt minden ellenségeskedések megszüntetnek.* — A szept. 17-ki napiparancs következtében *Thaly* alezredes úr minden a várerődítési levéltárban találtató leveleket és okiratokat, ha a havi számadások befejezve, s az archivummal rendben lesz, *Heinrich* alezredes úrnak átadjon, ki nekem az átvevésről jelentését azonnal felterjeszsze. — Méltányosnak tartom *Zichy* és *Mándy* ezredesek s *Csomortányi* Lehel huszárezredbeli őrnagynak, több alkalommal tanusított vitézségök s elszántságuk, valamint *Prágay* alezredes, s főparancsnoki segédnek az egész hadjárat alatt, a szolgálat s közjó előmozdításában tanusított fáradhatlan szorgalmáért a három elsőt a katonai érdemrend 3-ik, utolsót pedig a katonai polgári érdemrend 2-od osztályával feldíszesíteni. — A katonai érdemjel 3-ik osztályával feldíszesítetnek továbbá utólagosan következendő, több csatákban magukat kitüntetett egyének: A 70-ik zászlóaljtól: *Kun* Geiza alezredes. *Sáára* Iván, *Vörös* Benő, *Vargha* Lajos, *Matkovics* János századosok. *Cseresnyés* Sándor főhadnagy. *Fekete* József, *Tóth* István, *Bezerédi* Gyula, *Mészely* Leánder hadnagyok. *Beitzi* Pál őrmester, *Rozenberki* János, *Mészáros* Mihály, *Berecz* Imre, *Pintér* János, *Takács* József, *Nagy* István, *Bessenyő* János, *Hollendonner* Gábor, *Balázs* György tizedesek. *Szalai* Mihály, *Csuti* János, *Sághi* Ferenc, *Szőke* Mihály, *Csehi* István, *Kovács* Imre, *Czerő* József, *Tepli* Izsák, *Miklós* József, közhonvédek. *Danczinger* János, *Kancz* József, századosok. *Bodnár* Ferenc, *Csernyi* László, főhadnagyok. E négy utóbbi más z.-aljakhoz áttétetvék. A 37-ik z.-aljnál: *Rogos* Kálmán, *Takács* Nándor, *Folly* Bernát, *Dömjén* Béla, *Zámory* Mór, századosok. *Sebő* Antal, főhadnagy. *Cserna* István, hadnagy. *Mesztze* József, őrmester. A 18-ik z.-aljnál: *Titteldorf* Károly, *Éder* György, *Arányi* Antal, századosok. *Bori* László, *Tuczentaller* Lajos, főhadnagyok. *Bulcsu* Károly, *Lois* Albert, *Répásy* Sándor, *Szabó* Pál, hadnagyok. *Orbán* Pál, *Hetényi* István, *Salovszky* Károly, őrmesterek. *Raisz* Alajos, *Láczay* János, *Deák* György, tizedesek. *Jeskó* Péter, *Nagy* József, *Szabó* Mózes, közhonvédek.

Szeptember 29. A z.-alj-, huszár-ezred-, tüzér-, valamint minden katonai testületi parancsnokok holnap délig a létszámukban található minden egyének névjegyzékét a rang megnevezésével okvetlenül küldjék be, különben az osztrákok által a tiszteknek egy havi s a legénységnek 10 napi biztosított díja élvezetében nem részesülendnek. — Mai naptól fogva a széna részletek egészen kivetethetnek, nem pedig mint eddig szokásban volt, hogy egy ló-táp részlethez csak fél részlet széna adatott ki.

Szeptember 30. A térparancsnokság rögtön alakítson egy törzsorvos, két törzs- és két főtisztből álló bizottmányt, mely részint felhívás, részint a rendőrség segédkéz-nyújtása által a hadjárat alatt

megcsonkult itt levő tiszteket s katonákat felkutatván, azokról egy névsort készítsen; e névjegyzékben, — mely holnap estig befejezve ide mulhatlanul beküldessék, — az érintett egyének testi hibája is meg legyen nevezve, hogy így azon osztrák bizottmánynak, mely az alkudozási pontok értelmében jövendő ápoltatásuk s becsületes ellátásukról gondoskodni köteles, átadathassanak. Ujszorozva szigorúan meghagyatik minden területi parancsnoknak, igazgatóknak és főnököknek (ide értvén a hadi gőzöst, a közszállító házat, a rendőrségi ruha s fegyverkészítő bizottmány) miszerint a tegnap is követelt névjegyzékeket még ma mulhatlanul beküldjék, minthogy különben az osztrák díjaztatásban nem részesülhetnének; e hatás vonatkozik azon tiszt urakra is, kik külföldre utazni szándékoznak, minthogy útilevelüket, mely nélkül ki nem indulhatnak, Bécsből az idő rövidsége miatt különben nem lehet megkapniok.

Október 2. A törzstiszt urak felszólíttatnak, miszerint kinevezési okleveleiket a térparancsnokságtól hová akkor áttették, ma mulhatlanul vigyék el. — Miután a pétervárади küldöttek tegnap este beérkeztek azon hírrel, hogy az csakugyan feltétlenül megadta magát és a cs. kir. seregektől már meg van szállva, azért a vár átadása ma megkezdetik: ennek folytán *Kosztolányi* ezredes úrnak meghagyatik, miként ma délutáni 2 órakor egész hadosztályával a cigánymezőre megjelenjen s ott magát fölállítsa. *Rakovszky*, *Janik* ezredes urak hadosztályai ott a hol jelenleg állanak és a 6-dik huszár-ezred Ó-Szőny mellett minden előőrsöket behúzva délutáni 3 órára csatarendben készen álljanak, a tiszt urak mind podgyászaikat összeszedve magokat az elindulásra készen tartsák. A tüzérparancsnok uraknak meghagyatik, hogy az elsáncolt táborban lévő 5-ik tüzér század szinte délutáni 3 órára az Ó-várba hivattassék, a tiszt urak a lőszerek átadása végett künn maradván, részünkről *Kászonyi*, *Eszterházy* ezredesek, *Mednyánszky* alezredes urak fognak jelen lenni s a rend fentartására felügyelni, kik nálam, a jelen parancs vétele után azonnal megjelenjenek. A nevezett hadosztályok még ma elindulandnak, azon egyének maradván csak hátra, kik külföldre jelentik magokat; a csapatok zászlóaljak szerint felosztva saját tisztjei vezetése alatt indíttatnak el. A zászlóalj parancsnokok nálam megjelenjenek, hogy tőlem a további utasítást megkapják. A Duna mentében lefelé menők számára egy gőzös és több vontató hajók rendeltetnek. A csapatok felszólíttatnak, hogy magokat az utolsó pillanatban is férfiakhoz illő komolysággal viseljék, hogy a magyar fegyver becsületének tehessük azon utolsó lépést is, melylyel bennünket a szoros körülmények hatalma kényszerített. — *Zichy* ezredes osztályából a hadosztály és z.-alji segédtisztek, valamint a várban lévő testületekből egy tiszt ma esti 7 órakor magukat a főparancsnoksági irodában *Szillányi* alezredes úrnál jelentsék.

(Minden napiparancs aláírva.) *Klapka*, tábornok.

Várkormányi parancs 1849.

Szeptember 27. Már f. hó 14-én igen világosan bocsáttatott ki azon rendelet, hogy a rokkantak első vizsgálata 25-én, a felső vizsgálat pedig 26-án fog tartatni, mind a mellett a legnagyobb rendetlenségek követtettek el az ezredek, zászlóaljak és testületek által. A vizsgálati jegyzékek többnyire csak a felső vizsgálati napon azaz 26-án küldettek be, a helyett hogy azokat már f. hó 23-án kellett volna beküldeni; a jegyzékek nagyobbrészt roszul és hanyagul voltak szerkesztve, a vizsgálati bizottmány-tagoknak és jegyzéseikre s aláírásaikra hely nem hagyatott. Némely z.-aljtól a vizsgáló orvosok aláírásai hibáztak és az orvosi vélemény hanyagul iratott be; a 61-ik h. z.-alj és 11-ik huszár-ezred, azon kívül meg nem jelentek az első vizsgálatnál, a 11-ik huszár-ezred (?) a tüzérségnek 1-ső és 2-ik százada, a 25, 49, 52, 57, 61, 64, 127. és 201. h z.-alj, miért is a nevezett z. a. parancsnokok komolyan megrovatnak s egyszersmind megintetnek, hogy ezután a rokkantak vizsgálatára úgy szinte a felső vizsgálati jegyzékek pontos szerkesztése és jókori beküldetésére több szorgalmat fordítsanak. Némely testületek beküldötték a jegyzékeket, de rokkantjaikat a felső vizsgálat elibe nem állították, u. m. a 11-ik huszár-ezred és a tüzérség 2-dik százada; ezen szolgálat elmellőztetés s tanusított hanyagság elkövetéséről az írásbeli nyilatkozatok f. hó 29-re ide váratnak. — *Röszler* főorvos oly bizonyítványokat adott némely legényeknek, melyek alaptalanoknak találtattak és a vizsgálatnál személyesen meg nem jelent, miért is szigorúan megrovatik. — Az olyan egyének, kik a felső vizsgálati bizottmány által szolgálattételre alkalmatlanoknak elismertettek, a jövendő vizsgálatok elébe nem állítandók, ha csak egészségük roszabb fordulatot nem venne; a hanyagok, kik leginkább tettetés által magokat a szolgálattételtől elvonni akarják, kötelességeikre minden szigorral szoríttassanak.

Szeptember 28. Minden hadi fogoly tisztek és legénység őrmestertől lefelé, ki valahol nincsen szolgálatra vezényelve, ma délután 3 órakor Ácsra az osztrák táborba átküldendők. Ezekkel *May* alezredes úr saját kívánságára szintén elmehet. — Mától fogva bezárólag minden főre kivehetni ingyen egy font marhahúst, egy itce bort és a többi élelmi cikkeket; ellenben mivel zsír, szalonna, dara, borsó, bab, gyertya és szilva-pálinka elfogyott, magától értetődik, hogy ezek elmaradnak, hanem zsiradék helyett minden napra egy lat túró. — Meghagyatik, hogy a főtisztek 10 napi rátiót fölvehetnek ingyen, minden élelmi cikkek, melyek még el nem fogyván, de szivar 50 engedvényeztetik. — Minden z. alj és külön csapat minél előbb, de jövő hó 1-ig okvetlenül mindennemű számadásait beadja a gazdászati osztálynak. Minden z.-alj és csapat holnap reggeli 8 órára okvetlenül beadja lelkiismeretesen számított pénzszükségletét, még

pedig a legénység számára 10 napra, a főtiszteknek pedig egy hónapra, egyformaság tekintetéből rendeltetik, hogy minden közvitézre egyaránt 10 kr., tizedesre 18 kr., őrmesterre 26 kr. számíttatik; minden néven nevezendő katonai tisztviselő kap egy havi tiszti fizetést, értetődik ezek és a főtisztek minden szállásbér, havipótlék, lórészletváltság stb. nélkül; akármely testület ezen pénz beadatot holnap reggeli 8 órára be nem küldi, magának tulajdonítsa, ha pénzt nem kap. — Minthogy ezen beneficiumban mindenki egyformán részesül, minden további pénzbeváltása az álladalmi pénzjegyeknek a komáromiakért ezennel megszüntettetik, hanem a kiknek még magyar bankjegyei vannak, azokat tegye el, mert idővel még ezeknek értékbeni alábbszállítása által, vagy egyéb módon némi kárpótlás remélhető. — Minthogy az egész helyőrség f. hó utoljáig komáromi bankjegyekben már ki van fizetve, minden z.-alj és külön álló csapat holnap reggeli 10 órára folyó hóra mutatkozó pénz-maradványát okvetlenül beadja a hadi pénztárba szigorú felelősség terhe alatt.

Szeptember 29. Miután még mostanig sem küldettek be a tegnap parancsolt pénzszükségletek minden z.-aljtól és csapattól, erre a már kimondott pénz-elvesztés büntetése alatt mindenki utoljára emlékeztetik, hogy okvetlenül beküldessék ma estig a gazdászati osztálynak. — Minthogy még most is százas bankjegyek hozatnak a pénztárba és kiváltásuk követeltetik, a pénzváltás komáromi bankjegyekért ezennel végkép megszüntettetik, mert némely sok bankjegygyel ellátott egyén sokat beváltana, mit más szegényebb sorsú nem tehet, ennek tehát kevés úti költséggel kellene távozni, annál fogva igazság tekintetéből rendeltetik, miszerint azon az osztrákoktól igért bankjegyeken kívül még minden főtiszt egy havi díjat és a legénység 10 napi zsoldot kapjon komáromi bankjegyekben; az álladalmi bankjegyeket pedig kiki megtartsa és eltegye, mert egynehány hét mulva a pénzügyministerium ezek iránt valami rendeletet kiadand, mely szerint minden esetre fog némi kárpótlás adatni.

Október 1. A tiszteknek egy havi és a legénységnek 10 napra igért pénzbeli járandósága a komáromi pénztárból időnyerés tekintetéből osztrák bankjegygyel fizettetik ki megtartván azon visszonyt, mely létezik 8 és 5 között. — Miután az osztrák hadsereg és a várőrizet között az egyezkedés megtörtént, nehogy az egész várőrségnek becsülete bepiszkoltassék azon nehányak által, kik az álladalmi javakat erőszakkal elrabolják, tehát egyszer s mindenkorra az álladalmi javak rablása fejbelövés büntetése alatt tiltatik. — A 6-ik huszár-ezred és a 64. h. z.-alj legutolsó időben faszolt álladalmi jegyeit úgy mind azon z.-aljak, melyeknek tegnap és tegnapelőtti munkások bére álladalmi jegyekkel volt kifizetve, küldjék be az álladalmi jegyeket, hogy komár mi jegyeket kaphassanak érettük.

Október 2. A z.-aljak és csapatok élelmezési tiszteiket elküldjék a gazdászati osztályhoz disznóhús felszedése végett, hol előbb

ki fog számíttatni, mennyit lehessen kinek-kinek kiosztani. — A komáromi várőrség, nevezetesen a tisztek havi díja s a legénység 10 napi zsoldját az illetményt 5-től 8-hoz hasonlítva az 500,000 frt osztrák pénzből 126 ezer 105 forintokat vesz igénybe, a beváltásra tehát 373,895 pft. osztrákpénz marad, melylyel a forgásba eső 747,790 frt komáromi utalványok 50 percentumra fognak a várban és pedig a katonaság számára 2-án, 3-án, 4-én, polgárság számára 5-én beváltatni. — Ez utóbbi összegből azonban még egynehány ezer forint készlet van, melyért minden z.-alj és a huszárezred egyszer és minden üteg 500 frt álladalmi pénzt komáromira még beválthat. — Az árkász és utász követelések, melyek a várkormány ma reggel visszautasítani kényteleníttetett, számadásuk még nem lévén tisztában, munkabéröket komáromi jegyekre beválthatják. — Minthogy minden osztrák hadi fogoly, akár tiszt urak melleti, akár kórházban legyenek, ma délutáni 3 órakor elbocsájtandók: a 202. h. z.-alj vezényeljen egy alantas főtisztet kiséretül, ki magát a térparancsnokságnál jelentendi.

(Minden napiparancs aláírva.) *Asserman*, ezredes. *

Id. Szinnyei József.

MÁRCIUS 15-IKE 1848-BAN.

III.

A két előbbi, hű tárgyilagossággal írott cikkemből is már eléggé kivilágolt, mily tévesen, mily hibásan írta meg az azonkorú krónikás marcius 15-ike előzményeit, — hogy még csattanósabban kitünjék a krónika hűtlensége, lássuk tovább, mint van írva, illetőleg utánnyomatva az! . . . .

«. . . . A sötét éj mély csendben vonult el . . .» Mindjárt e regényszerű leírás kezdetén késztetve érzem magamat kijelenteni, hogy a sötét éj *nem* mély csendben vonult el, legalább Pesten nem, — úgy hiszem, a krónikás pedig a pesti sötét éjt értette; — mert az «Ellenzéki Kör»-ben tartott s a Pillvax-kávéházban a «lelkes» ifjúság által folytatott gyűlés határozatai, melyek városszerte hirtelen elterjedtek, megzajongtatták az éjfél óráján is

* Ezzel az 1849. julius 25-től október 2-ig írott hadseregi és várkormányi parancskönyv be van fejezve. Dr. *Hamary* Dániel barátom szívességéből közölhettem azt egész terjedelmében, a miért is ezúttal nevezet barátomnak szíves köszönetemet nyilvánítom. — A parancskönyv, mely a tüzérek számára iratott a hadseregi és várkormányi irodában reggelenként, nem teljes és néhol, különösen a tulajdonneveknél, olvashatlan vagy hibás, azért igyekeztem ezt, a hol lehetett a «Komáromi Lapok»-ból pótolni vagy helyreigazítani.

jóval túl a többi kávéházak- és vendéglőkben időzőket, a vásáros közönséget és az otthon volt lakosok nagy részét is. H.

De folytassuk a krónikást!

«Reggeli hat óra volt. Az utcákon még akkor nem rajongtak a népnek ezrei, de a mult éjjel (mult éjjel?! H.) megesküdt honfiak (?! H.) ébren voltak. (És . . . és . . . mégis *csak hatan* gyűlekeztek a meghatározott időre a kávéházba a «közvélemény asztalához»! H.) Sükei Károly volt az első, ki e nap föllépett. (Mikor a hat ifjú reggeli fél kilenc óra tájban a jogi egyetem felé haladt, a kuria-épület előtt találkozik Sükeivel, kit hívtak, de ijedt mentegetődzéssel ment tovább és nem csatlakozott hozzájuk. H.) Kiragasztotta a 12 pontot az úri- és kigyó-utca sarkán (Nem ragaszthatta ki, mert csak 10 óra felé nyomahattuk a pontokat. H.) s a kíváncsi népnek minden egyes pontot megmagyarázott, mint Luther tevé híres hitcikkelyeivel. (Ki Sükei K. beszélő képességét ismerte, ez állításon mosolyoghat. H.) A nagylelkű nép részvéttel fogadá a programmot, kíváncsilag olvasták azt száz meg száz szemek, édes vágyak ébredeztek keblében, s lelkesedve helyeslé és magáévá tette e pontokat».

«Fél hétre lehetett, midőn Bulyovszky Gyula, Jókai Mór, Petőfi Sándor és Vasvári Pál együvé foglalván a programmnak a katonaságról szóló 10-ik és 11-ik pontját, tizenegyedik pontul a status-rabok kibocsátását is beletevék. Ők voltak a forradalom kezdeményezői, kik lelkes beszédekkel gyűjték maguk körül a népet. Vasvári, kinek szokása volt túllelkesedésében beszéde közben bottal hadonázni, történetességből az épen kezében forgó botnak tőrét kidobta: az észak-nyugot felé esett. «Jó jel, barátim, — mondá — a tőr Bécs felé repült, háromszázados szenvedéseink kútforrásához.» A négy ifjú ekkor karon ragadá egymást, egymás keblére hullt és élvezé e pillanatban a hon boldogulása reményeinek legédesebb percét.» (Egy betűig nem történt ez március 15-ike reggelén. H.)

Folytassuk még egy kicsit tovább e csillogó rajzot, mely ugyancsak valótlan adatokat hímez!

«Rajta barátim!» mondá Petőfi s a föltett pontokkal rohantak a Fillingerbe (?). Leírhatatlan lelkesedéssel fogadták itt őket. (Kik lehettek azok a leírhatatlan lelkesedők? el nem tudom képzelni, mert mikor mi hatan 8 órakor ott megjelentünk, egy bágyadtan pislogó lámpásnál a pénztárosnő és egy őgyelgő tekeszolga volt csak jelen az egész kávéházban. H.) Először Jókai szólalt fel, előadván a 12 pontot, melyet az összegyűltek közlelkesedéssel vallottak magukénak s elhatározák, hogy ha ezer halálnak néznek is elébe, ők azokat tüstént folyamatba kivánják venni».

«Petőfi előlép s a már előre sejtett forradalomra készített

«Nemzeti dal»-át, a koszorúzott «Talpra magyar»-t elszavalá. «Esküszünk!» kiálták rá az ifjak s a forradalmi menet a Fillingerből megindult.» (Hatan voltak! H.)

«Eleinte kicsiny volt a csoport (Ez igaz! Hat ifjú nem sok! És nem tartotta méltónak e kis csoport tagjainak neveit a krónikás följegyezni, de olyant följegyzett, ki nem volt ott. H.), de hisz Thrasybolus is harmincad magával indult (mi huszonnégygyel kevesebben voltunk. H.) Athent megszabadítani. Marcius fiai alig többen menének (Csak hatan, mint már említém. Alább látni fogjuk, kik? H.) Magyarország tizenhárom milliónyi népének fölmentésére» . . . .

Igy ír a krónikás, vagy tán helyesebben mondjuk, hogy az utánnyomást eszközlő ír így, — szó sincs róla, hogy nem volna elég buzgó és lelkesítő a styl, de nem így történt az egész. Székely Józsefnek «Kossuth és a parlamentarizmus» című cikkével én is azt tartom, hogy «a ki a multról szól, azt adja elő, a mi megtörtént, annak a történt dolgokat nem lehet saját nézetéhez — s ezt én mondom — képzeletéhez idomítani . . . . .» «mert a multak emlékezete, a jelen tanusága, a jövendő számára. Meminisse iuvabit.» Ezt írta Kossuth Beregmegye közönségéhez Turinból 1883. junius 15-én.

A marcius 15-iki mozgalom — az igazsághoz híven előadva — következőleg történt: Borongva virradt fel e nagy nap, kissé szemerkélt is az eső. Marcius 14-én este a Pillvax-kávéházban a «Közvélemény asztala» körül nagy zaj és lelkesedés közt hozott határozat értelmében marcius 15-ikén reggel 8 órakor ugyane kávéházba kellett volna a 12 pont, vagyis «Mit kiván a magyar nemzet?» proclamálása végett az ifjúságnak gyűlekezni és innen tömegesen kiindulni . . . És . . . megjelentek a kijelölt időben és helyen *hatan:* Petőfi Sándor, Jókai Mór, Bulyovszky Gyula, Sebő Antal, Gaal Ernő és Hamary Dániel . . . Ez a hat ifjú volt, ki a nagy idő vesztegleni látszó kerekét, a magyar nemzeti remények, közóhajtások és célok törvényes irányában nyiltan megindítani, ifjúi tűzzel, nemes lelkesedéssel, bátor elszántsággal vállalkozott . . . Miért nem jelentek meg a többiek, különösen a krónikás által megnevezett lelkes szószólók a kávéházban a kijelölt időre? Ne bolygassuk! Bevallották ők azt maguknak . . . később — már a hat, előbb nevezett ifjú sikeres föllépése, működése után — törekedtek is helyreütni mulasztásukat!

A nagy idők folyása fényesen igazolta az elszánt lelkes ifjak merész vállalkozását s annak történelmi jelentőségű sikerét. S ezt a hat ifjút nem látta az úri-utcai kávéházból kiindulni 1848. marcius 15-én reggel 8 óra után az azonkorú jelenvolt krónika-író?! Nézze el nekem, a különben lelkes író — a túlvilágból —, hogy most jegyeztem fel ama hat nevét, az ő és

mások tévedése, mulasztása helyrepótlásául. Higyje meg, mind a hat megérdemli az emlékezetet .... A kezdeményező hat közül négy: Jókai Mór, Sebő Antal, Gaal Ernő és e sorok írója, Hamary Dániel, ma is itt élnek a fővárosban.

IV.

Még kell egy keveset idéznem a krónika-írótól, hogy teljesen kitünjék, mily hű rendben írta adatait.

Azt mondja: «A kis elszánt csapat a hatvani-utcán húzódott végig s először is az orvosok egyetemének ment. Mintegy kilenc óra lehetett ekkor. Az orvosnövendékek még (?!) a tanítási órában voltak, midőn egyszerre az egész épületben zaj támadt és a csoport vakmerő léptekkel tódult be a hosszú, sötét sikátorokon. (Biz azok elég világos sikátorok voltak! H.) «Le a tanítási zsarnoksággal! Éljen a szabadság!» kiáltásokkal törtek a félelemtől elsápadt tanítók. által becsukott ajtajú hallgatósági termekbe. (Már bizony marcius derekán még nem igen hagyhatni tárva-nyitva az ajtókat! H.) Ki a padban állott, ki a tetején. Vasvári lépett elő s szólt: «Ifjú honpolgárok! Az egyetem slendrian rendszere meg akarja önöket gyilkolni .....» No de nem folytatom tovább, hisz e leírás egy betűje sem igaz, mert a hat ifjú nem az orvos-egyetembe ment először, hanem a jogi-egyetembe s csak innen, mintegy kilenc óra után jött oda diadalmas föllépéssel, nagy néptömegtől és a jogi egyetem ifjúságától kisérve, hol még ekkor sem volt Vasvári jelen, tehát nem is beszélhetett olyant, mint milyen szájába adva van.

A «nagy jelenet», melyet egyik független lapunk alkalmilag leírt, a maga valóságában tehát abból állott, hogy Petőfi és Jókai töprengett az ifjúság meg nem jelenése miatt. «Egy negyed órát még várjunk, tán jönnek, s ha nem — mondá Petőfi — akkor induljunk!» Majd hozzánk, Sebő-, Hamary- és Gaálhoz fordulva kérdé: «Hát hol vannak a többiek?» «Nem tudjuk!» felelénk, «tán az egyetemben várnak». «Tehát önök készek velünk tartani minden körülmény közt?» kérdé tovább. Egyhangúlag «igen»-t mondtunk.

A negyed óra eltelt, nem jött senki: indultunk!

Petőfi, Jókai, Bulyovszky együtt első sort képezve, utánuk másik sorban Hamary, Sebő és Gaál. E pillanatban kezdődött az örökké nevezetes nap, marcius 15-ike.

Az úri-utcából kiérve, a kuria előtt haladtunk, a midőn Sükei szembe jött velünk: hívtuk, de nem jött, kifogásokat mondott s elvált tőlünk. Az egyetemi utcába érve, szállingózó vásáros néppel találkoztunk, mely alig sejté, mi járatban vagyunk! A

jogi egyetemhez értünk: itt már egy csoport ifjú várt reánk, s bementünk az egyetem udvarára, Petőfi, Jókai számára székeket hozattunk, azután a tantermekhez siettünk hárman: Sebő, Gaál és e sorok írója, s bekiáltoztunk: «Ifjak, jőjjetek! itt van Petőfi, Jókai, hallgassátok!» Az ifjak tódultak Petőfi és Jókai köré, kik mellett hűséges őrt állt Bulyovszky, majd én is, Sebő- és Gállal a körbe jutánk. Ekkor székre állt Petőfi és túláradó érzelme fenséges hevével elszavalta: «Talpra magyar! hí a haza!» kezdetű költeményét, melynek ama hatalmas sorát: «Esküszünk! hogy rabok tovább nem leszünk!» a föllelkesedett ifjúság egetrázó hangokkal ismétlé. — A krónika-író ezt a jelenetet előbbre tette, pedig ez csak most történhetett, mert Petőfi csak most szavalta el *legelőször* hirhedt költeményét. — Ezután felállt Jókai és a pillanat nagyszerűségének tudatában, elfogulva, kissé remegő hangon kezdé olvasni: «Mit kiván a magyar nemzet?» Elolvasása után új riadalom hangzott fel, a lelkesedés zajosan fokozódott, sürgött-forgott az ifjúság, a tanárok hiába akarták volna őket korlátok közt tartani, az e pillanatban már lehetetlen is lett volna. — E diadalmas föllépés zajos sikere már az utcán is népcsődületet idézett elő. A járó-kelő sokaság, melynek nagy része vásáros közönség volt, az egyetem előtt megállt, tanakodott, töprengett az ifjúság magatartása felett, mígnem egyikmásik ifjú hevenyében elmondta a történteket és a történendőket.

Innen, a jogi egyetemtől, tetőpontra hágott lelkesedéssel indultunk az újvilág-utcai orvos-egyetem épületébe, mely ma már más célnak, nem az orvosinak áll szolgálatában, — de már ekkor oly nagy közönség állt úton-útfélen, hogy alig haladhattunk. Az egyetem-utca, a kuria előtti tér, a hatvani-utca telve volt kiváncsi közönséggel, melynek egy része áradatkint nyomult velünk az orvos-egyetem udvarára, melynek közepén megállottunk. Petőfi és Jókai számára Bulyovszky székeket hozatott. Hamary, Sebő és Gaál ismét a tantermekhez siettek és az ifjúságot kiszólították. Csausz Márton, az anatomia derék tanára, midőn beszóltunk a terembe, örömsugárzó arccal azt mondta felhívásunkra: «Ha a nemzetnek ilyen ünnepe van, menjenek önök! de viseljék magukat nemes magyar ifjakhoz méltóan!» Ezzel a gavallér tanár meghajtá magát, a tantermet elhagyá, az ifjúság pedig tódult Petőfi és Jókai köré az udvarra. Schordan, az élettan tanára, nem tudott a helyzet nagyszerűségéhez mérten viselkedni, latinul kiejtett nehány szóval elhagyott bennünket s mi is kimentünk az udvarra. Petőfi, midőn az orvosegyetemi ifjúság mind körötte volt, másodszor is elszavalta itt még nagyobb tűzzel költeményét, mint a jogi egyetem falai közt. Az «Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!» itt is hatalmasan ismételve lőn az ifjúság által. A 12 pontra, midőn itt is felolvasta Jókai, oly riadalom támadt,

melyhez hasonlót az egyetem udvara sem azelőtt, sem azután többé nem hallott!

Láttuk mi kezdeményezők, lelki örömmel láttuk, látta a hozzánk csatlakozott ifjúság, a nagy közönség, hogy sem Lederer — az akkori budai várparancsnok — nem szól át Budáról ágyúival, sem a Károly-kaszárnya szuronyai nem csillognak felénk, — bátorságunk, kedvünk, lelkesedésünk fokozódott s számunk percről percre gyarapodott.

Az orvos-egyetemben is nagy sikerrel végezvén dolgainkat, innen közel a hatvani-utcában, a Horváth-házban levő Landerer és Heckenast könyvnyomdájához mentünk, hol miután a felelősséget Petőfi és Jókai közvetítésével a sajtótulajdonos magáról elhárítá, a proclamált 12 pont egyikét, a censura eltörlését azonnal foganatosítottuk és Petőfi gyujtó költeményét a 12 ponttal együtt — előleges censura nélkül — saját felelősségünkre azonnal kiszedettük, kinyomattuk és szétosztogattuk a nyomda ajtajából és ablakából az ott váró és éljenző nagy közönségnek.

Borongó idő volt, az eső kissé szemerkélt is, de ez a közönséget nem zavará.

Míg a sajtó a 12 pontot és a költeményt nyomta, azalatt mindinkább tódult a közönség. Ekkor érkezett meg Vasvári is s szemrehányólag szólt hozzám: «Nem tudtatok megvárni?» — «Hát most van nyolc óra?» — feleltem kérdve. — A nép zajongott; hallani kivánta Petőfit, Jókait, kik beszéltek is, majd Bulyovszky, Vasvári, e sorok írója és több tanulótársa; majd Egressy Gábor is beszélt, beszélt magyarul és németül. Irányi Dániel és mások is nekitüzesedtek a szónoklásnak, kiket név szerint nem ismerék, s mindazok közül többen, kiket a krónika-iró — hibásan — előbb szerepeltetett.

Tíz óra lehetett ekkor. A mozgalom híre nemcsak a belvárosban, de már a külvárosokban is hullámzásba hozta a népet. Tódultak mindenünnen az ifjúság csoportjaihoz. Úton-útfélen tömegek alakultak, s mindegyik tömegnek akadt részint ismert és neves, részint ismeretlen és névtelen szónoka . . . Felolvasták a 12 pontot és Petőfi költeményét, s a lelkesedés tüze áthatotta az embereket.

Délfelé eloszoltunk a nyomda elől. Délután Táncsics Mihály államfogoly kiszabadítása végett mentünk át Budára, fel a várba, az egykori országházba, hol fogva volt, mely épület ma a cultusministerium hivatalos helyisége.

V.

Nem sokan indultunk. Csak kisebb csoportokban haladtunk át a hajóhidon Budára. S midőn a várban az országházba értünk,

a belső épület emeletén egy hatalmas hangú férfiú — nagy sajnálatomra nevét nem tudom — követelte Táncsics börtöne kinyitását egy ott őgyelgő, magyarul roszul beszélő egyéntől, ki azonban ijedtében alig tudott okos szóhoz jutni, lótott-futott előrehátra a folyosón, míg utóbb mégis megtalálta a börtön ajtajának kulcsát. Kinyitotta. Táncsicsot kivezette közibénk. Harsogó éljennel fogadtuk a magát tájékozni nem tudó férfit. Hogy is tájékozhatta volna magát a világtól elzárt martyr! Még csak halvány sejtelme sem lehetett ez eseményről! . . . Meglepetésében szavak helyett csillogó könnyeivel adta tudtunkra örömét, csudálatát, hálás köszönetét . . . Kivezettük gyötrelme helyéről ujongások közt az utcára, hol a kiváncsi közönség ámulva nézte a kiszabadított polgártársat! . . . Ezután fiakkerbe ültettük, a fiakker lovait kifogtuk, s az ifjúság és a közönség felváltva húzta, tolta és követte a hintót, melyben a kiszabadított mellett Telepy György, magyar nemzeti színházunk derék komikusa, a kocsis helyén fia Telepy Károly, a képzőművészeti társulat mostani szertárosa és e sorok írója, Hamary Dániel, ültek. Jobbról, balról és hátul is többen fel-felkapaszkodtak a hintóra. A mint Budavár máskor hallgatag utcáin ily fogattal haladt az ujongó csoport, mindenütt éljenzések hangzottak, s mikor a királyi palotához értünk, riadó zajban tört ki a kísérő tömeg. A mint a déli kapun kiértünk a várból és a szarvas-térre jutottunk, az ott váró közönség közt alig haladhattunk a hajóhídig, melynek a mostani vízmű-telepnél volt a bejárója, szemben a volt «Debrecen vendéglő»-vel, melynek helyén a várkerti bazársort bezáró új épület áll most a Sándor-lépcső mellett. A hajóhíd csak úgy rengett, a mint Pestre átszállítottuk Táncsicsot. — Pest utcái hemzsegtek a nézőktől, s midőn a nemzeti színházhoz ért a diadalmas menet, örömkönyek csillogtak sokak szemében, s midőn a fel-feltörő lelkesedést látták és hallották, elragadtatva volt mindenki . . . . Táncsics pihenőre tért . . . . A nemzeti színház estéje ovatiókban telt el . . . .

Ez az éj már lázas mozgalmú volt, minden közhelyen, magán házakban a mai nap rendkívülisége volt a beszéd tárgya. — Most beszélt úgy Vasvári, hogy botjának tőre Bécs felé irányult hadonázása közben; Vidacs is most ugrott az asztalra, hogy kitöréseinek szabad folyást engedjen . . .

Annyi igaz, hogy marcius 15-én a 12 pontból kettő szerencsésen valósíttatott: a sajtó nyügétől, a censurától, megszabadult, s egy államfogoly kihozatott a börtönből! . . .

Így folyt le legfőbb mozzanataiban, vázlatosan, de híven előadva, 1848-ban marcius 15-ike! . . .

Másnap már, a hat ifjú által megindított, s az összes tanuló ifjúság által fölkarolt és a főváros polgársága által lelkesen pár-

tolt mozgalmat a főváros derék hatósága, Rottenbiller Lipót polgárnagy és társai, s Pestmegye nagynevű és erélyű alispánja, Nyári Pál, vezették az ifjúság folytons részvételével.

A diadalmas nap estéjén már szóban forgott, hogy a hatvani-utca «Szabadsajtó-utca» nevet kapjon, mint a melyben a sajtó felszabadíttatott; a városháztér pedig, mint a hol a 12 pont a város hatósága részéről is hazafias lelkesedéssel elfogadtatott, «Szabadságtér»-nek neveztessék. Igy neveztük azonnal, fel is írták e neveket. Azután a sötét idők fátyola borult e nevekre is, mint mindenre ez időből . . . Ma?! . . . ma . . . . nem lehetne ezen történelmi neveket fölélesztení, újra felírni? . . . . Tegye meg a főváros hatósága: marcius 15-dike emléke megérdemelné! . . .

Végezetül szabad legyen még oly dolgokról szólanom, melyek bár magántermészetűek ugyan, de e nevezetes nappal összefüggésben vannak, s következményeikben, szintén hazánk jó hírneve, büszkesége és dicsősége emelésére nagy hatással voltak.

Midőn a dicsőséges mozgalom után este a két Telepy, apa és fiú, s e sorok írója — Hamary — szállásukra tértek, — én Telepyéknél laktam a kerepesi-úti Marczibányi-házban, — otthon sugárzó arccal vártak: Telepy Györgyné, Telepy Amália, Bognár-Miskolczy Julia, Szilágyi Lilla és Laborfalvi Róza, ez utóbbi három — gyakori látogatók Telepyéknél — nemzeti színházunknak akkor már kedvencei, fényesedő és ragyogó csillagai, az igaz öröm és lelkesedés emelő érzetével, hangjával halmoztak el bennünket. Akkori tekintetük fénye még most is világol lelkemben!

Tündér idők voltak azok!

Nemzeti színű kokárdákat készítettek, mindegyikünk kapott. Ezenkívül Szilágyi Lilla Bulyovszky Gyulának, Laborfalvi Róza pedig Jókai Mórnak igért egyet-egyet átadni a mai nap emlékéül. Az igéretet beváltották: Jókai és Bulyovszky büszkén hordták a delejes vonzalom által nyert kitüntető jelvényt a mozgalmak napjaiban! S oda fejlődött a dolog, hogy a nagy színművésznő Laborfalvi Róza Jókai Mórné lett, kettős csillag a magyar színművészet és szépirodalom egén; — Szilágyi Lilla pedig Bulyovszky Gyuláné s mindinkább emelkedett a nemzeti színművészet szép tartományában és lelkes férje mellett egyszersmind szépírónővé lett.

Másnap, marcius 16-án, Pest város hatósága általános kivilágítást rendelt, mely nagyszerűségénél fogva mindenkit meglepett. Tengernyi nép tolongott az utcákon! . . Sok szép ragyogó felirat volt látható. Emich könyvkereskedésénél a kigyó- és úri-utca sarkán Petőfi áttetsző képe alatt sajtógép volt, alatta a következő felirat: «Kelj fel rabágyad kőpárnáiról beteg, megzsibbadt gondolat.»

Rabágya kőpárnáiról fel is kelt a beteg, megzsibbadt gondolat 1848-ik év marcius 15-ikén s azóta hatalmas hullámzásban terjed a művelődésre fogékony népek körében.

HAMARY DÁNIEL.

TÁRCA.

Szerb- és német iratok 1848-ból.

Második közlemény.

I.

Windischgrätz hg. levele Rajachich patriarchához.

Nagyméltóságú Rajachich cs. k. valóságos belső titkos tanácsos és szerb patriarcha úrnak Karlócán.

Schönbrunni főhadiszállás, nov. 16. 1848.

Szíves tudósításaiért, melyeket Nagyméltóságod Aubin őrnagy által szóbelileg küldött, el nem mulaszthatom legmélyebb köszönetemet nyilvánítani.

Most azon fáradozom, hogy az alsó Duna-vidék vitéz lakóinak legégetőbb szükségletein az által segíthessek, hogy Suplikac tábornoknak fizetés és zsold fejében mintegy 50,000 forintot, továbbá 6—10,000 puskát, lőszert, gyutacsot és kardot e napokban fogok küldeni.

Reménylenem kell azonban, hogy az alsó Duna-vidéken, valamint a Bánságban és Erdélyben elszigetelt haderőink nemsokára összeköttetésbe fognak jönni egymással, hogy azután együttesen nagyobb erővel harcolhassunk az ellenség ellen, a Bánság jó érzelmű illyr népességének könnyebbülést szerezzünk és a segélyforrásokat, miket e vidék az ellenségnek nyújt, az igaz ügy érdekében fel lehessen használni.

Gondom lesz azután a haderők összevonására és Versecnek elfoglalására, mint legcélravezetőbb eszközre, hogy Temesvár és Arad erődjeivel összeköttetésbe jöjjön és a tábornokok egyikének, Suplikacnak értésére adom, hogy ezen kitüzött terv szerint működjék. Ezt ő annál könnyebben fogja megvalósíthatni, minthogy jelenlegi helyzetem folytán az ellenséges haderők egy jó része már is el van onnan vonva és még jobban el fog vonatni.

Nagyméltóságod az igaz ügyért oly hathatós buzgalmat fejt ki, hogy én bátorkodom igen kérni, kegyeskedjék buzgalmát ezen fontos vállalat megvalósítására is kiterjeszteni.

Végül engedelmet veszek magamnak Nagyméltóságodat arra figyelmeztetni, hogy Kossuth jelenlegi szorultságában bizonyára el van határozva arra, hogy a szerb nemzettel egyességet kössön. Én épen nem tartom szükségesnek Nagyméltóságodat arra kérni, hogy az azon részről jövő minden ajánlatot a legnagyobb határozottsággal visszautasítson s telhetőleg oda működjék, hogy a megvesztegetésnek máskor szerencsével használt eszközeit a hatóságoknál és testületeknél (Kossuth) ne vehesse alkalmazásba.

Egy épen most Nagyméltóságod részére érkezett legfelsőbb uyilt kéziratot, bizonyos számú proclamatióval, van szerencsém ide mellékelve megküldeni.

Windisch Grätz A.,
tábornagy.»

II.

A szerbekkel folytatott békealkudozások pontozatai.

«Feltételek és pontozatok, melyek alapján (Beöthy teljhatalmú kormánybiztos) Rajachich metropolita úrral alkudozni fel van hatalmazva.

1. Általános amnestia, kivétel nélkül.

2. Egyenlő jogosultság mindazon jogok- és szabadalmakra, melyeket a király által szentesített 1848. évi márciusi törvény biztosít.

3. Magyarország és a melléktartományok, valamint a katonai kerületek lakóinak egyházai- és iskoláiban az anyanyelv használata teljesen szabad; nevezetesen:

4. a kormány- és elöljárósághoz címzett beadványaikat saját nyelvükön szerkeszthetik s azokra ugyanazon nyelven fognak végzést kapni; a törvények az ő nyelvükön is közzététetnek és a kormánynak a szlavóniai elöljáróságokkal való levelezésénél a magyar mellett a szlavon nyelv is használtatni fog.

5. Egyházaik az államnak ugyanazon oltalmában és támogatásában részesülendnek, mint a többiek; egyházi és iskolai ügyeiket évenkint tartandó congressuson szabadon intézhetik és igazgathatják; patriarchájokat függetlenül választhatják, kit mindenkor a kormány fog megerősíteni, jogait tiszteletben fogja tartani, az országgyűlésen pedig ülőhely a herceg-primás után fog neki kijelöltetni.

6. A szerb nép kérelmei, melyek ezen, vagy pedig a legközelebbi országgyűlés alatt előfordulnak, méltányos tanácskozás tárgyává tétetni és a telhető orvoslatok kieszközöltetni fognak.

7. Ha a határőrök a határőri szervezetet fel akarják oszlatni, a kormány ezt nem ellenzi; ha pedig fentartani óhajtják, úgy értésökre fognak adatni azon engedmények, melyeket a kormány közzé tett; úgymint: a föld tulajdonjoga, szabad osztozás, szabad költözködés, az ipar, kereskedés és tudomány szabad művelése, robottól való mentesség, különös tekintet fiaikra a katonai előléptetéseknél, végül a só árának leszállítása.

Az eredetivel összhangzó.

1848. nov. 23.

Blagoevich,
altábornagy.

Látta: *Beöthy*.

III.

Br. Blagoevich levele Rajachich patriarchához.

Nagyméltóságú Rajachich cs. kir. valóságos belső titkos tanácsos és gör. kel. érsek úrnak Karlócán.

Pétervárad, nov. 23. 1848.

E hó 20-án 2747. sz. a. kelt nagybecsű átirata folytán Beöthy m. kir. kormánybiztos felhatalmazott engem arra nézve, hogy a magyar kormány által közölt béke-pontozatokat Nagyméltóságodnak tudomására juttassam s hogy ennek alapján tudassam, hogy miután a békefeltételek 1-ső pontja általános amnestiát mond ki, az 5-ik pedig a patriarcha számára a magyar országgyűlésen ülést és szavazatot biztosít, ennélfogva Nagyméltóságodnak előbbi méltóságaiba való visszahelyeztetése magától értetik.

Midőn tehát van szerencsém a szóbanforgó béke-pontozatokat ide mellékelve Nagyméltóságoddal közölni, kérem, fogadja kitünő nagyrabecsülésem újabb kifejezését, a melylyel vagyok Nagyméltóságodnak legalázatosabb szolgája

Blagoevich,
altábornagy.

Fordította és közli: Dudás Gyula.

Apor Péter följegyzése a husvétről.

1734. Megjegyezheti a Posteritás, hogy én husvétnak két utolsó terminussát vagy elkerülését értem meg, mert 1693-dik esztendőben, midőn második esztendős rhetor volnék, husvét napja márciusnak 22-dik napján esett, a melynél hamarább nem is eshetik; értem ezen kivűl minden közbeeső Terminussait a husvétnak, kivévén az egy márciusnak 24-dik és áprilisnek 23-dik napjait; de a mint az élet rendiből tapasztalom, nehezen s nem is lehet egy ember idejének annyira terjedni, hogy husvétnak minden mind utolsó, mind pedig közbeeső napjait megérhesse. Ezen mostani (1734) husvét napja pedig, a mely is esett áprilisnek 25-dik napján, kemény északi szelekkel, hideggel, majd pedig tiszta idővel, majd essővel elegy eső hóval, vagy pedig tiszta hóval vala elegyedve.

Apor Péternek: «Az én időmbe és értemre, Erdélyországban történt nevezetesebb változásoknak leírása» című s az erdélyi muzeum kézirattárában lévő művéből.

Közli: KANYARÓ FERENC.

Gúnyszó az 1832/3 országgyűlésére.

(III. közlemény.)

V. A magyar ifjusághoz (1833 febr. 4-én).

Magyar nemes ifjúság!
Tollat a hazafiúság
Szelleme ragadtat velem,
Célom elérni nem kétlem;
Mert dalom nektek szentelni,
S úgy szinte veletek élni
S halni fő törekedése
Bajtárstoknak; — a kérése
Csak az, nemes ifjúság,
Hogy a vágyás és hiúság
Ne rongáljon el annyira,
Hogy egy mágnás fi nem fia,
(Kit kinjában szült Hunnia)
Orrodnál azért hurcoljon,
Hogy unott ideje muljon;
Mert ha minden a *Széchenyi*
Bátor s erős *Wesselényi*
Nyomdokait követnék,
Hidd el, ellenmondást nem tennék.
De mikor a gaz *Czirákyt*,
Luskodyt, s síma *Reviczkyt*
(Kik keresztekért akarnak
Sírt készítni a magyarnak)
Látom, s több más ily fattyait,
A pokolnak sajátjait:
Nem lehet, hogy jó Istenem
Vesztökért mindig ne kérjem.
Ne hidj néki, mihelyt mágnás:
Etsi habet axus (?) magnas.
Annyi értelme még is van,
Észreveszi, hogy majma van;
Nézd a fiók mágnást végig,
Sorsod magasztalod égig!
Hogy nem mágnásnak születtél,
Hanem magyar nemes lettél,
Szeme, melle, keze, lába
Rosz, azon felül oly gyáva,
Hogy pirulna *Zrinyi Miklós*,
Hogyha látná, hogy ily kotlós
A grófi nevet bitorolja.
Nemestől vár hazánk mindent,
Régenten is csupán ez kent
Véres foltot pofájára,
A németek fajzatjára.
Büszke lehetsz nemes magyar,
Mert eddig a német agyar
Szent törvényid bár szaggatta,
De még eddig be nem falta.
Nem falja be már ezután,
Egyért azért, mert a latán
Nyelv exulal, mint sehonni,
S a magyar lesz ismét honni.
Másért azért mint *Paloczy*,
Ki csak maga itt borsodi,
Társát ugyan lehet látni
S schematismusból tudhatni
Nevét, hogy *Bükki*, de azért
Hasznos volna ha hazámért
Síkra kiszállni kellene,
S nem menne senki ellene; —
De fellyebbik az érintett
Szivembe is betekintett,
Midőn minden koronás főt
Szoros kötéllel összeszőtt.
Családrd tagjainak állit,
Melyre minket is felszólít,
S egyik nemzetnek kimultán
Jusson eszünkbe, hogy talán
Mi is ily bajba eshetünk,
S szomor lehet helyhezetünk.

Egyik nemzet a másikát
Ugy nézi mint atyafiát.
Több követ is van ily ifjú:
Magyar nemes lehetsz hiú!
Borsiczky a dics*, s *Balogh*,
S rajtok sem múl a dolog;
Ugy *Majthényi* s *Ebergényi*,
Kiknek számosak erényi,
Rudics, *Prényi* és *Prónay*,
Komáromy és *Benyovszky*,
Gróf *Andrássy* s a *Pázmándy*,
Marczibányi s a kis *Beöthy*
Hazánk igaz védangyali; —
A kétszínűk, mint *Nagy Pali*,
Plathy és a tót *Radvánszky*
Nem tudom miként másznak ki
A sárból küldöi előtt.
Jertek már most cégéresi
A mostani dietának:
Ti *Komlósy* s *Füzesséry*,
Echói Abrahámnak;
Mit gondoltok? Ti bolondok,
Hisz ti csak lovai vagytok
A nálatok huncfutabbnak,
A *Vaji* nevet tagadtnak,
A rosz lelkü *Luskodynak*.
Előbb ő lovagol elé
Rajtatok a trón felé,
S majd ha jól lakott Ábrahám,
Szedhetitek, mit hátra hány.
Édes hazám szegény népe,
Most nyugodjál meg békével,
Széchenyi s *Károly* képe
Oltalmaz *Wesselényivel*,
Birnák ők ám pénzzel, észszel,
S valaha boldog lészel!

VI. Az urbariumra.

Origo Nobilitatis.

Isten hogy nagy ügygyel bajjal
Ádámot kiképezte,
A kies paradicsomban
Földesúrrá nevezte;
S midőn onnan kikergette,
Ádám kutyába sem vette.
Jó izüet nevetett:
Most a föld az övé lett.
Azóta földesurak
Örökre proscribáltak,
S magoknak könnyebbségül
Parasztokat csináltak.
Igy lett a szegény a szegény,
Ezt mondja a prima nonus,
S tán Isten se tudta azt,
Hogy a földön kell paraszt.

Concessio.

De tudja a magyar diaeta
S nagyon bölcsen intézi,
Hol s mije van a parasztnak
Accurate ki nézi:
Irtás, legelő s bolt
Soha a parasztnak nem volt,
Azért az úré marad
Ugy is üres a garad.
Az úré a föld tulajdon,
Ő védi a királyt s hazát;
A jobbágynak a deresen
Osztogatják igazát.
Nem, semmi principium,
Mégis lehet urbarium,
Ha felzendül a paraszt:
Lövi a fika azt.

Usufructuatio.

Szabadon megeszi az úr,
A mit a paraszt keresett,
Szabad lesz a parasztnak is
Eladni, a mit pénzen vett.
Elviheti már vásárra
Bundáját ha lesz ára,
S az övé jövendőre
Lelke s teste, bőre.
Ha tészek kell a bagolynak,
Gondolkozzék magáról,
Illő, hogy a földesúr is
Gondoskodjék fiáról,
S ha nem lészen curiája,
A földmérő kicsinálja.
Nem kell a parasztnak telek,
Szállást ád néki berek.

Pacificatio.

De vallást kap majd a paraszt,
Azt mondja: nincs néki kenyere.
Minek? s Isten kell annak,
Kit a törvény megvere;
Megfizetvén a pap bért,
Kap majd ostyát s úrvacsorát;
S ha jól nem lakik véle,
Lássa, miért van nagy béle?!
A kortes majd gondolkodik
A parasztnak uráról,
S hogy mie nincs, azt megírják
Néki a dietáról.
Lesz hát új constitutio,
Megszünik a provisio,
S a paraszté — s jövendőre
Lesz bundája s annak szőre.

Közli: Thallóczy Lajos.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhard tábornok. I., II. kötet színnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára fűzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzet kormánytól dicséró oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki sem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harczi eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kiméló és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gal Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, T rn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengereni Angol előkészületek Kossuth fogadására Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföldi London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérèse. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir. Fűzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbízásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmü, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cim alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlödött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett műve; hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány u'abb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Rómer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a mórichidai szt. Jakabról czimzett prépostság története. Irta Rómer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll, azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönheti, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Rómer művei (ideértve «Archaeologiai értesitő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze.» Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becsccsel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felölük közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Archaeologiai értesitő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Rómer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

Pallas részvénytársaság nyomdája. Budapest.

VI. kötet 3. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS

1886. OKTÓBER.

TARTALOM:

Höke Lajos: A pesti országgyűlés. — **Márki Sándor**: Adatok 1790-ből. — **Torma Károly**: Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Krivácsy József**: Komárom feladása 1849-ben. — **Id. Szinnyei József** és **Hamary Dániel**: Megjegyzések Krivácsy cikkére. — **Abafi Lajos**: Török János része a magyar szabadságharcban. — **Id. Szinnyei József**: Történeti repertórium.

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- s augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK“

HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy A «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egy felől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek íróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgedt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1886-ban is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca 1.) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

A PESTI ORSZÁGGYŰLÉS.

(1848 jul. 4-től dec. 31-ig)

I.

1. Az országgyűlés megnyitása.

A kormány tagjai — főleg Batthány és Kossuth közt élénk vita fejlett ki az országgyűlést megnyitó leirat fölött. Az innsbrucki cs. kir. udvar különösen e három tárgy elintézését sürgeté: 1. a szerb-horvát viszály kiegyenlítését; 2. Lombardia visszafoglalására 40,000 újonc megszavazását. A cs. kir. udvar ezek megszavazásának föltéte alatt igérte, hogy a folyvást lázongó Bécs helyett Innsbruckból Budára költözik; 3. hogy Magyarország Ausztria adósságából 200 millió forintnak 10 milliónyi évi kamatait vegye át. Ez utóbbi pont fölvétele egyelőre elejtetett.

Julius hó 4-én, István főherceg királyi helytartó, a kormány nyolc tagja környezetében, a pestvárosi redout-teremben tartott országgyűlést megnyitó beszédében egyebek közt elmondá: miként «ő felsége az ország jólétét óhajtva, saját szívének sugallatát követte, midőn az utolsó országgyűlés alatt hű magyar nemzetének kérelmére szentesíté ama törvényeket, melyeket ez idő szerint a nemzeti jólét igényelt. Mély fájdalommal értesült tehát, hogy az ország déli vidékein s kapcsolt részeiben roszakaratú izgatók támadtak, kik a külön nyelvű s vallású lakosokat valótlan hiresztelések, rettegtetések, s ama rágalom által föllázították, mintha az említett törvények nem ő felségének szabad akaratából eredtek volna; sőt azt is állíták, hogy ama törvények iránt ő felsége tudtával, az ő s háza érdekében engedetlenek. Ünnepélyesen kijelenti tehát ő felsége, urunk királyunk különös rendelete szerint, s az ő nevében az ország minden nyelvű s vallású lakosainak biztosítására: hogy valamint változhatlanul el van határozva a magyar korona egységét, s az ország épségét mind a külmegtámadások, mind a belszakadások ellen megvédeni s az általa szentesített törvényeket föntartani: úgy, mind ő maga, mind királyi házának valamennyi tagjai szigorúan kárhoztatják azok vakmerőségét, kik a törvényes hatalom iránti engedet-

lenséget, ő felsége legmagasb akaratával megférhetőnek, vagy épen királyi háza érdekében történhetőnek merik állítani».

A trónbeszéd többi része fölemlíti Magyarországnak Erdélylyel egyesülését, a külviszonyokra nézve pedig egyszerűen nyilvánítja, hogy a lombard-velencei királyságban, hol a szárd király s más olasz hatalmak seregei ő felsége hadait megtámadták, a háborút bevégezni nem lehetett; reményét fejezi ki, hogy a nemzet képviselői a trón és alkotmányos szabadság érdekében erélyesen fognak intézkedni.

A képviselőház választott elnöke: Pázmándy Dénes; alelnökök: Pálfi János Erdélyből és Almásy Pál. A harminc nehány ellenzék jelesbjei: Nyáry Pál, gróf Teleki László, Madarász László, Perczel Mór. A főrendiház elnöke: Majláth György országbíró; alelnöke: báró Perényi Zsigmond, Ugocsa főispánja. Az új kormány minden megyében új főispánokat nevezett ki. Mindjárt az első ülésben Beőthy Ödön, Bihar főispánja szóba hozta a főrendiház reformját, melynek végrehajtása az újabb ivadéknak van föntartva.

2. Kossuth a nemzettől 200,000 katonát és 42 millió forint hitelt kér.

Julius hó 11-én Kossuth, mint a kormány szónoka, a képviselő házban, teste betegségét, a hazát fenyegető veszélyek előadása közben neki hevült s magasult szellemével legyőzve, mondá el egyik legnagyobb szabású s eredményű beszédét, melynek im kivonatát adjuk. «A haza veszélyben van, a panslavismussal és az absolutismussal küzdésben.» Fölhozá a felvidéki némely tótok izgatását, mely bár még most hamu alatt lappangó tűz, de a folytonos szítás által lángra kaphat. Átment ezután Jelachich pártütésére. Előadá azon lépéseket, melyeket a ministerium eddigelé tett mind a horvát nemzet kívánatainak teljesítésére, mind elfojtására azon lázadásnak, melyet a megbukott hatalom, lételének végperceiben keltett fel s átok gyanánt hagyott a magyar állam kebelében; miként igyekezett a ministerium orvosolni a horvátok régi sérelmeit, és kiterjeszteni reájok a helyreállított alkotmányos szabadság minden áldásait, miként igyekezett a bánt rábírni, hogy a magyar kormánynyal egyetértőleg orvosolja a horvát nemzet bajait, és miként vált sikeretlenné minden törekvése. Ha valamely nép — úgymond — kevesli a szabadságot melylyel bír, s többnek kivívására fegyvert ragad, kétes játékot űz bár, mert a fegyvernek két éle van, ezt megfoghatom. De mikor azt mondja valamely nép: nekem sok a te szabadságod: a mit adtál, nekem nem kell, hanem megyek görbülni a régi absolutismus járma alá: ezt én megfogni nem tudom. Igy áll pedig a dolog. Ez a hajdani Vendée szerepe, de melyet részünkről terrorismus nem provocált. Áttérvén a rác lázadásra, ennek okai kutatásában

— úgymond — a dialektika is megakad. A mi kivánatok itt fönforoghattak, intézkedtünk azok teljesítésére. De ők magokuak nemzeti állást követelnek: Bánátot, Bácskát, Szerémet, Baranyát sajátjokul követelik, s vajdát választottak. Elmondá, hogy a kormány a bonyodalmak első jeleire királyi biztosokat küldött ki; ezek békéltetési törekvései azonban sikertelenek maradván, az ügy fegyverre került.

Felemlíti, hogy a Pruth mentén, az aldunai tartományok határán, az orosz császár erős hadat gyűjtött, állítólag saját birodalma biztonságára, de keresőleg is jöhet alkalom, nemzetünk ügyébe avatkozásra.

Átment végre a köztünk és Ausztria közt létező viszonyok fejtegetésére. Elmondá, hogy a reactió mindenek előtt a pénz- és hadügyi tárcát kivánja a bécsi ministerium számára visszaszerezni; mert a kinek keze a nemzet zsebében s a kinek kezében a nemzet fegyvere van, az a nemzettel szabadon rendelkezhetik; — hogy a reactióval világos összeköttetésben van a horvát mozgalom; mert Jelachich azt nyilvánítá, hogy neki nem kell szabadság, hanem csak azt kivánja, hogy Magyarország pénz- és hadügye a bécsi ministeriumra bizassék; — hogy a legutóbbi percekben, junius utolsó napjaiban lehullott a nyilvános titok fátyola, midőn a bécsi ministerium jónak látá, az ausztriai császár nevében, a király ministeriumának megizenni, hogy ha a horvátokkal minden áron meg nem alkuszik, fölmondja e tekintetben a semlegességet, mintha mondaná, hogy az ausztriai császár a magyar királynak hadat izen.

Tehát az ausztriai viszonyok itt, amott az aldunai tartományok körülményei, a szerb lázadás, a horvát pártütés, a panszláv izgatás s a mindinkább felmerülő reactionarius mozgalmak, képezik együtt a körülmények összegét, minélfogva mondanom kell, hogy a nemzet veszélyben van, vagyis inkább veszélyben lesz, ha magát el nem határozza, hogy élni akar.

«És e veszélyek közt hol és kiben keressük az országnak biztosítékát? Külszövetségekben? Nem kicsinylem én a külszövetségeket, s tett is a kormány e tekintetben a mennyit tehetett. Érintkezésbe bocsátkozott az angollal; de bizonyosnak tarthatni, hogy az angol csak ott, annyira és addig fog bennünket pártolni, a mennyiben saját érdekével megegyezőnek találandja. Érintkezésbe bocsátkozott a franciákkal; de ott most belzavarok dulonganak. Egyébiránt Franciaország messze van. A lengyelek is a franciák rokonszenvére támaszkodtak, s Lengyelország nincs többé. Mi Németországot illeti, úgy vagyok meggyőződve, hogy a szabad német nemzettel barátságos viszonyban kell élnie a magyar szabad nemzetnek s együtt állniok őrt Európa civilisatiója fölött. Ily meggyőződésben küldött is a kormány követet Németországba. Ott azonban a dolgok alakulása még bizonytalan.»

«A veszély elhárítására tehát mindenekfölött önmagunkban kell keresni az erőt. Élni csak azon nemzet fog, melyben magában van életerő; kit nem saját életereje, hanem csak mások gyámolítása tartogat, annak nincs jövendője.»

«Fölhívom tehát a nemzetet: mondja ki azon határozatot: miként koronájának, szabadságának, önállásának védelmére kész a legnagyobb áldozatot is meghozni. És valamint azon szabadság és önállóság sérelmére senkitől semmi alkut el nem fogad: úgy más részről minden méltányos kívánatokat, bárki irányában is kész teljesíteni. Hogy pedig e határozatát valósítsa: becsületes békét eszközöljön, ha lehet; vagy győzelmes harcot vívhasson, ha kell: ajánljon meg a nemzeti gyűlés kétszáz ezer katonát, melyből a kormány azonnal negyvenezeret kiállíthasson, és negyvenkét millió frtnyi hitelt.»

«Uraim, én azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház indítványomra hozand, függ a nemzet jövendője; sőt nagy részben függ azon módtól is, melylyel a ház ezen határozatot hozandja. És ez az egyik ok, miért nem akartam én e kérdést a válaszfölirat vitatkozásaiba meríteni. Azt hiszem, midőn egy nemzet minden oldalról fenyegettetik; de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot s erőt is érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi más kérdéstől nem szabad fölfüggeszteni. Ma mi vagyunk a nemzet ministerei, holnap mások lehetnek. Ez mindegy. A ministerium változhatik. De neked maradnod kell, oh hazám! S a nemzetnek ezen ministeriummal vagy mással, meg kell mentenie a hazát. De hogy akár ez, akár más ministerium megmenthesse: a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért minden balmagyarázatok kikerülése végett, egyenesen ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy midőn ezt kérem: adja meg a képviselőház a 200,000 főnyi katonát, s az erre szükséges pénzerőt.»

E szavak után csönd állott be. A már huzamos idő óta beteges szónok, kinek kimerült testi erejét az egy óránál tovább tartott beszéd alatt, csak a fölizgatott lélek ereje tartá fenn, hogy szólhasson, és szólhasson oly varázs hatalommal, beszédét nem folytathatá s pihenni kényszerült, mielőtt azt befejezhette volna.

És ezen ünnepélyes csöndben, midőn a nagy szónok egészsége miatti aggodalom minden szemet rá fordított, e csöndben föláll az ellenzék vezére Nyáry Pál, és jobbját az ég felé, mintegy eskűre emelve kiáltja: «Megadjuk!» Mire a lelkesedéstől elragadt képviselők, mint egy ember padjaikról fölállva, jobbjaikat égre emelve, zajos kitöréssel ismétlik: Megadjuk! Megadjuk!

A zajt ismét csönd váltá föl. Ekkor a szónok, mellén keresztbe tett karokkal, könyes szemekkel, a ház előtt mélyen meghajolva, ezzel zárta be nagyhatású beszédét:

«Uraim, mondani akartam még, ne vegyék e kérést a kormány részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat akarna sza-

vaztatni. Nem! A hazának megmentését akarta megszavaztatni! Kérni akartam még önöket, hogy ha van valahol e hazában sajgó kebel, mely orvoslásra, ha van kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé a sajgó kebel, várjon még egy kissé a kívánság; ne függeszszük föl ezektől azt, hogy a hazát megmentsük. Ezt akartam még kérni uraim. De önök felálltak mint egyetlen férfiú — és én leborulok a nemzet nagysága előtt! Még csak azt mondom: annyi erélyt a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg!»

* * *

Az ellenzék interpellálta a kormányt: az előleg kivánt 40,000 újoncot, az olasz nemzet szabadságának elnyomására akarja-e fordítani? előre is tiltakozik e szándék ellen, mert midőn a magyar nemzet saját szabadsága, függetlensége mellett küzd: más nemzet szabadságának elnyomására nem nyújthat segédkezet. Az e kérdés fölött kifejlett vitában Perczel Mór azt találta mondani: hogy a mult országgyűlés óta folytonos ármány uralkodik közügyeink vezetésében. Kossuth ezt a kormányra értvén, nyilatkozatra hívta föl a képviselőházat: van-e bizalma a kormányban? s midőn ezt a nagy többség fölállással igenlené: Kossuth indulatosan visszavágott: némuljon el a törpe minoritás, mely erőszakolni akarja a ház tanácskozásait. A kifakadások megenyhítése után, a kormány politikája az olasz kérdésben 233 szóval 36 ellenében elfogadtatik, mely is a föliratban e pontban nyert kifejezést: «mihelyt a rend és béke hazánkban helyre állítva, annak erkölcsi és anyagi épsége biztositva leend: örömmel nyújtandunk Fölségednek segédkezet oly béke megkötésére, mely egyrészről a trón méltóságának, másrészről az alkotmányos szabadságnak, s az olasz nemzet méltányos kivánatainak megfeleljen.»

Kossuth a maga politikai nézetét, Bajza szerkesztése alatt, saját hirlapjában nyilvánitá, melyekkel és a ministeri tanácsban mondott szavaival, Batthyányt és ennek a loyalitas útján maradni kivánó társait gyakran majdnem szakitásra kényszeríté; csakhogy Batthyány a népszerű Kossuthot nem nélkülözheté s attól is tartott, hogy szakitás esetében a király új független magyar kormány alakulását megengedni nem fogja. Az ellenzék organuma, a Pálffy Albert és Csernátony Lajos által élénken irt «Március Tizenötödike» vala, ily jelszóval: «Nem kell táblabíró politika.»

3. Radeczky custozzai győzelme után.

Az országgyűlés a fölirati vita után julius 24-én elhatározá, hogy a királyt küldöttség által Innsbruckból hű magyar népe közé

meghívja, az ország békéjének s trónjának biztosítása végett. Almásy Pál a küldöttség szónoka egyebek közt azt mondá: «Európában alig van tekintély, mely rendületlenül állana: de Magyarország hű fiai lelkesedéssel fognak összesereglení a trón körül. S habár vér borong is hazánk határán: Fölséged jelenléte Budán elég lesz a borús fellegek eloszlatására, s egy fenyegető testvérháborúnak lehetetlenné tételére.»

Az udvari párt a jámbor király szájába, válaszul, fölolvasásra, ily szókat adott:

A mi azon kívánatot illeti, hogy az országgyűlést, a törvények szentesítésével befejezzem, azt ha a gondviselés engedi, minden bizonynyal teljesítni fogom.

Már ekkor az öreg Radeczky tábornagy, kiről Grillparzer bécsi költő azt írta: «a te táborodban van Ausztria», be sem várva a sürgetett 40,000 magyar hadújoncot, julius 25-én Custozzánál Károly Albert piemonti királyt megverte, Lombardiát visszafoglalta, Milanoba, honnan négy hónap előtt, a fölkelt nép elől kivonult, visszatért.

A király is e diadal által neki bátorodva, Bécsbe visszatért, honnan általa az udvari párt azt iratta az országgyűléshez, hogy szept. 17-én, az országgyűlést saját személyében fogja berekeszteni, s a hozott törvényeket megerősíteni. «Egyetemben értesítünk titeket arról is, miképen királyi magas kötelességünk szerint, Horvát-Szlavon és Dalmátországok és a Határvidékek mind polgári, mind katonai hatóságainak meghagytuk, hogy miután a két ország közti villongásoknak békés úton kell kiegyenlíttetniök, Magyarország határait megtámadni, és azokat átlépni ne merészeljék; összes hadseregeinknek pedig megparancsoltuk, mikép a zendülők legyőzésében tanusítsák azon buzgalmat s kitartást, melylyel a királyi székünk iránti hűségnek, s a világ által is elismert vitézi becsületöknek tartoznak.» (Az udvari párt szept. 17-vel, mint látszik, arra számított, hogy az országgyűlést Jelachich fogja szétrobbantani. A német birodalmi gyűlés azon augusztus 6-iki határozatára sem hederített, hogy az osztrák-német hadak, a császári feketesárga szín helyett a német fekete-vörös-arany szint vegyék föl.)

A haza védelmére julius 11-ikén felajánlott 200,000 hadújonc kiállítása iránti törvényjavaslat augusztus közepén vétetett tárgyalás alá. E szerint a kormány fölhatalmaztatik, hogy egyelőre 40,000 gyalog és 4000 lovas azonnal kiállíttassék; ugyanannyi pedig tartalékul képeztessék, s ha a veszély elhárítására ez sem lenne elegendő, álljon ki a többi. A kiállítás sora a 19 éveseken kezdődik; a szolgálat ideje négy év.

A hadújoncok kiállítására nézve ketté ágaztak a vélemények. A kisebb rész, a 35 évig osztrák katonai fegyelemben nőtt Mészáros Lázár hadügyérrel, azon nézetben volt, hogy az újoncok, miként

az eddigiek merőben osztrák rendszer, frakk (perpetuus in frakk-ui) s német vezényszó alá adassanak: a nagyobb rész ellenben, az imént kiállított honvédek szerint, egészen magyar lábra, magyar vezényszóval sürgeték a kiállítást. Kossuth a két véleményt akként közölte, hogy az eddigi ezredek harmadik zászlóaljának kiegészítésére adassék 12,000 ember, a többi pedig, mint honvéd alkalmaztassék. Az igen becsületes — utóbb a hontalanság szenvedéseiben megszentelt emlékű Mészáros Lázár ily szókkal adta meg magát e többségnek: «Uraim, midőn meggyőződésemet, melytől elállani nincs hatalmamban, a ház akaratának alája vetem: személyemre komoly egy szót mondtam; mert multomnak nagyobb részét elvágtam a jelentől; adott szavamat be nem váltottam, s mikor ezt tettem, mint katona sokat tettem. Nem tudom, lesz-e ez méltányolva azoktól, kiknek igértem valamit, hibásan az igaz; de remélem, hogy mint katonák, polgárok és hazafiak meg fognak nyugodni.»

4. Az első állami költségvetés-budget.

Az újoncozási vita befejeztével, Kossuth, mint pénzügyér az azon 1848. második félévi és a következő 1849. évi költségvetést terjeszté elő. Tárcája átvételekor, mondá, csak 600,000 frtot talált a kincstárban, mindamellett a fizetségek nem akadnak fenn; de az e félévben remélhető tíz millió frt jövedelemmel 28 millió frt kiadás, a jövő évre pedig a bélyeg, birtokátirás, accis, dohány-egyedárulás stb. új közvetett adóból várható 21 millió frt adónövedék mellett is a 38 millió frt jövedelemmel az új kormányszervezet és tömérdek hadi s újoncállítási költséggel 62 millió frt kiadás áll szemközt. — A 60 milliónyi másfél évi hiány födözésére tehát kamatatlan pénzjegyek kibocsátásában még annyi hitelt kért. Augusztus 26-án mind az újoncállítást, mind a hitelnyitást, s a kamatnélküli pénzjegyeket illető törvényjavaslat elfogadtatván, a királyi szentesítés kinyerése végett Bécsbe vitetett.

Az 1849-iki költségvetés tételei:

A királyi udvar tartására	3.000,000 frt
A nádor udvarára s hivatalára	225,720 «
A miniszterelnök	35,500 «
Külügy	94,890 «
Belügy	817,440 «
Pénzügy	1.995,011 «
Földmivelés, ipar és kereskedelem	994,326 «
Közmunka ügy	8.799,950 «
Vallás és közoktatási ügy	2.902,394 «
Átvitel	18.865,231 frt

Áthozat	18.865,231 frt
Igazságügy	809,180 «
Hadügy	39,197,957 «
Nemzetőrség	3.350,000 «
Összes kiadás	62.222,368 frt
Egyenes adóból: bevétel	16.359,058 «
Hiány	45.863,310 frt

Az 1848-iki országgyűlés által megszavazott, noha királyi szentesítés által törvénynyé nem vált, az absolut hatalom által 1849. közepén megsemmisített, értéktelenített e 60, illetőleg az ércalappal 64 millió frt pénzjegyen történt egy éven át 200,000 honvédnek tetőtől talpig fölruházása, fegyverzése, élelmezése, fizetése. Ausztriának, noha fegyverzete, s minden hadi készlete megvolt, az orosz elleni demonstratio, 1854 – 5-ben 500-, az 1859-iki háború két hónap alatt több mint száz, 1863-ban a schleswig-holsteini másfél évi hadjárat 80 millió forintba került. És ámbár a hatvan millió forint értékű pénzjegy az országgyűlés határozatából bocsáttatott ki, évek mulva akadtak, kik, némelyek tudatlanságból és szorult helyzetben, mások gonosz szándékkal, Kossuthra — miként több ízben panaszkodék, az ily elértéktelenült pénzjegyeket ráküldék beváltás végett!

5. *Szerb háború. Szent-Tamás három ostroma.*

A Rajachich szította, Stratimirovics intézte (s a nagy Szerbország föllállítása és minden szerbek egyesítésének reményében a Dunán és Szávántúlról nagy csapatokban Knicsanin vezénylete alá áttódult szerviánok támogatta) polgárháború Fehértemplomtól a Temesközön át Bácsmegyébe 30 mf. hosszú vonalban forrongott, s tört ki a magyar hadakkali összecsapásokban. Julius 11-én egy szerb had a felében szerbek lakta Versecet támadta meg, de Blomberg dzsidás ezredes által visszaveretett. Pár nappal ezután a perlaszi szerbek, a táborukat sakkban tartó écskai magyar tábor ellen intéztek támadást, de ezek is visszanyomattak Kiss Ernő ezredes és az ottani földesúr által. Így Tisza-Földvárnál és Futaknál is a szerbek vereséget szenvedtek. Ezen több felőli támadásokkal a szerbek meg akarták oszlatni, meg is oszlatták a magyar hadak egyesülését, míg az ő fő táborukat Szent-Tamást, Bácsban, melyet a Ferenc-csatorna és mocsárok három felől környeztek, negyedik oldalon sáncokkal megerősíthetik. Mészáros Lázár hadügyér, a császári hadseregben szolgáló valamennyi magyar születésű tábornokot — vagy húszat — fölkért: vállalnák el a magyar hadak vezényletét. De azok, a katonaságnak nem kedvező, alkotmányos új hely-

zettel elégedetlenek, megszokva Bécsből venni a parancsot, nem vállalkoztak; a sok nemzetiségű osztrák hadseregben a hosszas fegyelem által öröklött elv lévén: a katona hazája nem a tartomány, melyben született, hanem a zászló, mely alá esküdött. A bécsi hivatalos lap és az onnan kiadott jelszó, a szerbeket már is nem lázadóknak, hanem a császári hadak fegyveres társainak mondá. A fölhívott tábornokok közül mégis br. Bechtold altábornagy vállalkozott Szent-Tamás ostromára. Ő julius 14-én indult neki harmadfélezer gyaloggal és 700 huszárral az 5000 szervián és végvidéki által védett sáncoknak, de rövid kisérlet után, nehány ember veszteséggel visszavonult. A szerbek erre vérszemet kaptak, s folytatták sáncaik erődítését.

A végvidéken két, felében németek lakta népes község, Pancsova és Fehértemplom meghódítása vala a szerbek fő célja. Amaz Belgráddal majdnem átellenben, hova Szerbiából a rácok nagy csapatokban folyvást tódultak, ezek hatalmában maradt. Fehértemplom német polgárainak ellenben, mind a helybeli, mind a vidéki szerbekkel sok küzdései voltak, míg nem a harmadik honvéd-zászlóalj segélyökre jött, s a szerbek vracsegáji táborát szétrobbantotta. Ezen Kassán alakult zászlóalj, melynek magvát ottani és sárospataki akademiai ifjak képezték, a szerbek elleni és a függetlenségi számos harcokban Földváry Károly őrnagy alatt magát igen kitünteté, a Damjanich János előbb őrnagy, majd tábornok által vezényelt kilencedik zászlóaljjal együtt. Kitüntetés jeléül mindegyik veres sapkát viselt. A harcok és sanyarok megfogyaszták az eredeti vitézek számát, úgy hogy krassói oláh legényekkel kelle őket kiegészíteni, kik, dicséretökre legyen mondva, vetélkedve küzdöttek a harcokban magyar hondvéd társaikkal.

A szerbek a bánsági végvidéken, s a melléki megyékben, julius és augusztusban, a velök nem tartó német és oláh falukat égették, rabolták. Ebben őket az ottani aránylag csekély magyar had és nemzetőrség annál kevésbbé akadályozhatá, mert a szerbek gyors szekereiken, hol itt, hol ott termettek.

E közben Bechtold, fölszaporított erővel, újolag a szerbek főtábora, Szent-Tamás ostromához készült. Ide és vidékére, Verbász, Temerin, Becsére, a hadügyér buzgalma, tizenegy sorezredi és honvédzászlóaljat, kilenc huszár-századot és 6 üteg ágyút, összesen 15,000 katonát, meg annyi nemzetőrt rendelt. A szerbek Szt.-Tamáson és vidékén jóval kevesebben voltak. Aug. 19-én, miről a szerbek alkalmasint értesültek, kezdék meg a magyarok az ostromot, melyet a szerbek minden ponton készen fogadtak. Ha az ostrom tovább tart, az erőd befogott volna vétetni, mert a Sándor-gyalogok, bár száz elesett közülök, már túlhágtak a sáncokon, midőn a fővezér minden felől visszavonulást fúvatott. Tehát az ostrom másodízben is kudarcot vallott. Temerin s Járekről, Stratimirovics, a magyar

hadat előzte. Pesten, az országgyűlésen, a közvéleménynek a vezényletellen, Perczel Mór e szókban adott kifejezést: hogy itt árulás forgott fenn; mire nézve vizsgálatot indítványozott és biztosok kiküldését az alvidékre, kik teljhatalommal munkáljanak a haza megmentésén.

Mészáros Lázár, a vezényletre általában kimondott árulás vádját, mint az osztrák-magyar katonai becsületen ejtett sértést oly zokon vette, hogy állomásáról lelépéssel fenyegetőzött, ha Perczel Mór e vádaskodását a képviselőház nem roszalja, mert itt nemcsak Bechtold, de a magyar hadseregben szolgáló számos osztrák tiszt gyanusíttatik egyszersmind, kiknek szolgálatát a haza nem nélkülözheti. A jó békeség kedvéért, a többség a vádat roszalta; de a gyanu a közvéleményben továbbra is fönmaradt.

Már előbb is, a szent-tamási kudarc óta még inkább éles meghasonlás állott be Batthyány és Kossuth közt. Amaz és békevágyas társai: a háborút Ausztriával kerülendők áldozatok árán is, — az osztrák államadósság egy részének átvállalása — a pénz- s hadügyben némi engedmények árán is hajlandók valának Ausztriával egyezkedni; Kossuth ellenben a maga lapjában hirdeté: hogy ő, ha kell a pokollal is alkuszik, ha kell, tisztán horvát alapon, még tán Jelachichchal is, de a Magyarország önállását megnyírni akaró reactióval soha és ezerszer soha. Letett eskűje szerint csak így szabad gondolkodnia; s ha ott, hol tárcája fölött rendelkeznek, másként gondolkodnának, akkor ő nem lesz minister, de marad magyar polgár. Batthyány a nádor előtt nyilvánítá, hogy Kossuthtal együtt a kormányban nem maradhat: de a nádor egyiket sem nélkülözhetvén, Batthyányt, a körülmények jobbra fordulatának reményében maradásra bírta.

Augusztus vége felé Batthyány és Deák Bécsbe mentek, a királyhoz a 200,000 hadkiállítási és 42 milliónyi hitelnyitás törvénynek szentesítése, s ugyanattól egy rendeletnek kieszközlése végett, hogy a Magyarországon elhelyezett osztrák katonaság a magyar kormánytól akként tétessék függővé, miként Olaszországban a magyar katonaság alá van rendelve Radeczkynek; továbbá a horvátoknak parancsolja meg a fegyverkezés megszüntetését, a mennyiben a magyarok a horvátokkal békésen akarnak kiegyezni.

Mielőtt a kormány küldötteinek sikeretlen eljárását alább elbeszélnők, a szerb háború fonalán fölemlítjük Szent-Tamásnak szept. 21-én történt harmadik sikertelen ostromát. Az ostromot mag Mészáros Lázár, a hadügyér vezette, a legbecsületesb ember, a had parancsokat ügyesen s erélyesen végrehajtó katona, de ügyetlen hadvezér. Volt 14,000 gyalog-, 2000 lovas katonája és 25,000 nemzetőr, kik azonban nem vettek részt az ostromban. Már ekkor Jelachich betört az országba. A legnagyobb részt osztrák tisztek, ke letlenül vettek részt a szerb Waffenbrüder-ek elleni harcban s azo

gyanitásban, hogy Jelachich se maga fejétől indítá meg a háborút a magyarok ellen, az ostrom előtt s után többen felmondták a szolgálatot. Az sem a véletlennek, vagy állítólagos ködnek volt munkája, hogy a körülzárolt Sz.-Tamásba 3000 csajkár majdnem háborítlanul bevonulhatott. Maga a 20–30 főnyi veszteség részünkről tanusítja az ostrom lanyhaságát. A szerbek mindhárom ízben szívós kitartással tüntették ki magukat; s míg a férfiak harcoltak, a nők nemzeti dalaikat énekelték.

6. Az országyűlés, a horvát háború küszöbén.

Mialatt Batthyány és Deák, sem az állítólag beteg királylyal, sem az osztrák ministerekkel nem értekezhetve Bécsben időznének, aug. 31-ről, a király nevében és aláírásával egy kir. leirat, az osztrák ministeriumtól pedig egy emlékirat küldetett a magyar kormányhoz Budára. A kir. leirat, utalva a mellékelt emlékiratra, melyben a mult országgyűlésen alkotott ministeri kormányzatból származott zavarok okai s ezek hordereje fejtegettetnek, fölhívja a magyar kormányt, hogy ezen emlékiratot komolyan fontolja meg. Kijelenti továbbá, hogy a horvát kérdésben tartandó értekezlet végett a magyar kormány küldöttei az erről egyszersmind értesített Jelachichchal és horvát küldöttekkel mielőbb Bécsbe jőjjenek. A bécsi ministerium hosszú emlékiratának rövid tartalma ez: hogy Magyarország köteles részt venni a monarchia föntartására tett államadósságokban, s hogy a márciusi törvények nehányai, különösen a monarchiát közösen illetők: a had-, pénz-, kereskedelmi és külügyekben, a pragmatica sanctióval ellenkeznek, s a monarchia létét veszélyeztetik, minélfogva ezeknek a monarchia közérdekével kiegyenlítése mielőbb és mulhatlanul szükséges.

A képviselőház, Kossuth indítványára ily határozatot hozott: «A képviselőház tapasztalván, hogy a haza megmentésére, s a királyi szék érdekében a szükséges intézkedéseknek ő felségétől kieszközlése végett Bécsbe küldött ministerek, az országos s a királyi széket veszélyeztető halogatással találkoznak: a képviselőház részéről egy száz tagból álló küldöttség utasíttatik ő felségéhez, mely a nemzet nevében annak elkerülhetlen szükségét jelenti ki, hogy ő felsége az ország kebelében személyesen megjelenvén, annak megmentéséhez királyi hatalmának mérlegbe vetésével járuljon. És hozzon a háznak határozott bizonyságot a felől: vajon a dynastia akarja-e őszintén a nemzetet azon törekvésben támogatni, hogy ezen országot ő felségének csorbitlanul megtartsa, s az ő felsége által szentesített törvények minden pártütés ellen sértetlenül föntartassanak». Az idők súlya minden halogatást veszélyesnek mutatván, a képviselőház ezen küldöttséget oda utasítja, hogy 24, legfölebb 48

órán túl Bécsben ne időzzék, hanem ő felségének tudomására juttassa: mikép, ha rögtön meg nem hallgattatik, ezt tagadó válasznak venni kénytelen.

Indítványozta ezentúl Kossuth, s a két ház el is fogadta, (szept. 5.) két bizottság kinevezését: egyiket, mely Európához manifestumot intézzen, kifejtve a nemzet közel multját és jelenét; másikat pedig, mely a kormánynyal egyetértőleg véleményt adjon a Magyar- és Horvátország közti viszályok kiegyenlítéséről.

Kossuth, a küldöttség hazajöttéig sem akarván elvesztegetni a drága időt, előre látva a háború kitörését, be sem várva a háztól megszavazott 60 millió frt hitelre kibocsátandó pénzjegyeknek különben sem remélhető szentesítését, az öt forintos pénzjegyeket szept. 6-ikán forgalomba tette. E mellett a toborzást a műszaki és szabad csapatok alakításához a fővárosban, megkezdé, melyekbe a sorhadból is csapatostul átpártoltak.

Hogy Kossuth ezen előintézkedése nem vala fölösleges, a következmény megmutatta.

Szept. 4-én a király e kéziratot bocsátotta Jelachichhoz: «Kedves báró Jelachich! A dynastiám és az összes monarchia iránti hűség és ragaszkodás kétségtelen bizonyítványai, melyeket ön horvát bánná kineveztetése óta sokszor tanusított, valamint azon készség, melylyel Ön a magyar ministeriummal való értekezés folytán kibocsátott rendeleteimnek eleget tenni törekedett, meggyőztek arról, miképen Önnek sohasem lehetett szándéka legfelsőbb parancsaimnak felségsértőleg ellene szegülni, vagy azon kapocs fölbontására törekedni, mely Magyarország kapcsolt részeit századok óta magyar koronámhoz köti, s melynek jövőre is a közjó alapjául s gyarapítására kell szolgálni. — Különös megnyugtatására szolgál tehát atyai szívemnek, hogy azon ítélettől elállhatok, melyet f. év jun. 10-ki manifestumomban az Ön ellen intézendő vizsgálat, s Önnek báni hivatalától, s minden katonai tisztségektől való előleges fölfüggesztése iránt, általtások alapján hozni indíttattam, melyek Önnek tettleg bebizonyított hű engedelmessége által teljesen megcáfoltatnak. Midőn ez iránt a szükségeseket főherceg öcsémuramnak, Magyarország nádorának megküldöm, jövőre is elvárom Önnek kötelességérzetétől és loyalis gondolkozásától, hogy azon helyzetben, melyre Önt bizalmam emelte, mindig csak az összes monarchia javára, Magyarország koronája épségben föntartására és a magyar országok viszonyainak sikeres megoldására fog törekedni.»

Eszterházy herceg külügyér, e kézirat folytán, állomásáról lemondott.

Az országgyűlés küldöttségét a király szept. 8-ikán fogadta. A képviselőház, egyszersmind a küldöttség elnöke, Pázmándy Dénes által mondott, előbb az udvari párt által németre fordított, s némileg módosított beszéd ez:

«Fölséges úr! Az Erdélylyel egybeolvadt Magyarhon nevében jövünk Fölséged elébe, a mely a fölséges uralkodóház iránt századokon át tanusított tántoríthatlan hűségének érzetében méltán megkivánja, hogy az ország jogainak sértetlen megtartásában koronázott királya által támogattassék. Ferdinánd volt Fölséged uralkodó házából az első, kinek Magyarország s Leopold, kinek Erdély önkéntesen szabad akaratából tette fejére királyi szent koronáját*.

«Magyarország nem fegyverrel meghódított tartomány, hanem egy oly szabad ország, melynek alkotmányos szabadságát, önállását és függetlenségét Fölséged koronázási esküvel biztosítá s megpecsételé. Azon törvények által, melyeket Fölséged f. é. április 11-én legfelsőbb királyi jóváhagyásával szentesített, a nemzetnek régóta hőn táplált kivánatai teljesittettek. És ezen a nemzet megnyugodva, régi hűséggel, s a szabadság kölcsönözte kettőztetett erővel, készen állott a több oldalról fenyegető veszélyeknek közepette Fölséged trónjának fentartására.

«Most Magyarország több részein pártütés van, melynek vezérei folytonosan és nyiltan azt állítják, hogy az uralkodó ház érdekében, s Fölséged nevében ütöttek pártot és zendültek föl a magyar nemzetnek Fölséged által ismételve törvényesen biztosított szabadsága s önállása ellen. A magyar hadsereg egyik része az ausztriai monarchia érdekében Olaszországban vérzik, s a csatatéren diadalbabérokat arat, addig, míg ugyanazon sereg másik része arra izgattatik, hogy az ország törvényes kormányának az engedelmességet fölmondja. Azon pártütésnek, mely Magyarország alvidékein a békés falvakat porrá égeti, ártatlan asszonyokat s gyermekeket a barbár népek szokásait túlhaladó kínzással végzi ki, mint szinte azon pártütésnek is, mely Magyarországot Horvátországból ellenséges beütéssel fenyegeti, sőt mint Fiumét, a magyar kikötőt és a szlavoniai megyéket, minden legkisebb ok nélkül el is foglalta, mozgató rugója nem más, mint azon (Fölséged legközelebbi köréből kiindult) reactionalis törekvés, mely magának célul tűzte ki Magyarország törvényes önállását és a nép szabadságát megsemmisíteni, s a Fölséged dicsőült ősei s magának Fölségednek koronázási esküje következtében szentesített törvényeket széttépni.

«A magyar törvényhozás Fölséged fölszólítására a haza védelme végett, már két hónappal azelőtt összegyűlt. És most kivánja a nemzet, hogy Fölséged a törvényhozás nagy munkájában királyi méltóságának súlyával támogassa azon törekvésben, mely a haza megmentésére lévén irányozva, Fölséged királyi trónjának épségben tartásával ugyanazonos. Ennek következtében a magyar nemzet nevében kérjük Fölségedet:

* «Bizonyos föltételek alatt, melyeket Fölséged elődei meg nem tartottak». E mondatot az udvari párt a bemutatott fogalmazatból kitörülte.

«Méltóztassék sikeresen rendelkezni, hogy az ellenség előtt jelenleg nem álló magyar hadseregek Magyarországba rögtön bevonuljanak, s a ministerium rendelkezése szerint honvédelmi kötelességeiket vitézül és híven teljesítsék. — Parancsolja meg Fölséged, királyi kegyelme elvesztésének, s a törvényes büntetésnek súlya alatt, hogy mindennemű hadsereg, mely Magyarországban van, a magyar törvény föntartásának és az ország védelmének kötelességé a pártütők ellen, bár kinek nevét és zászlaját bitorolják is azok, pontosan teljesítse.

«A magyar nemzetnek elhatározott szándoka, közte s a horvát nemzet között fenforgó nemzetiségi s beligazgatási kérdéseket még a jelen országgyűlésen az egyenlőség, testvériség, szabadság és közös alkotmányosság alapján megoldani és kiegyenlíteni. Horvátország jelenleg katonai zsarnokság alatt van, és ez által polgárai megakadályoztatnak törvényes kívánataiknak a magyar törvényhozás elébe juttatásában. Tegyen azért Fölséged sikeres rendelkezéseket, hogy a horvát nemzet ezen zsarnokság alól fölszabadulva, szabadon nyilatkozhassék. A pártütőleg elfoglalt szlavoniai megyék és Fiume pedig azonnal visszaadassanak.

«A magyar nemzet nem kételkedik, hogy létezik egy reactió (Fölséged körében), mely célul csak önhasznát tűzte ki, és hogy azt Fölséged nemcsak eltávolítani, de a büntetendőket megbüntetni is fogja.

«Kívánja a magyar nemzet: méltóztassék Fölséged a magyar országgyűlése által már fölterjesztett törvényeket királyi jóváhagyásával szentesíteni, és a nemzet körébe Budapestre azonnal lejönni; a törvényhozásnak és alkotmányos kormánynak működéseit jelenlétével önmaga személyében gyámolítani és vezérelni.

«Fölséges úr! a magyar nemzet életének jelen percei annyira fontosak, hogy a hű nemzetre a halogatások legkárosabban hathatnak. Jobbágyi hűséggel kérjük azért Fölségedet, hogy kívánatainkat teljesítené, különösen pedig Magyarországban haladék nélkül megjelenni annál inkább méltóztassék, minél bizonyosb az, hogy ezen kérésünk teljesítése nélkül, a bizalom megingattatván, a törvényes eszközök sikeres használatában elzsibbasztott magyar kormány a belbéket és rendet helyre nem állíthatja. (És a nemzet oly térre szoríttatik, melyet önfentartása kötelességének érzetéből követni lesz kénytelen.)

Fölségednek gyors elhatározásától függ ezen megmérhetlen veszélynek elhárítása. Járuljon Fölséged királyi hatalmának mérlegbe vetésével a haza megmentéséhez, és a magyar nemzet tántoríthatlan hűséggel fogja támogatni Fölséged trónját.»

A jámbor király, az udvari párt által neki adott lapról e választ olvasta le:

«Nehezen esik szívemnek, hogy az országos választmány által

kifejezett nemzeti kívánságnak, lejövetelem iránt elgyöngült egészségi állapotom miatt eleget nem tehetek. A törvényjavaslatokat meg fogom vizsgálni, és ha azokra nézve valami észrevételem lenne, azt senkise magyarázza úgy, mintha a már fennálló törvényeket félrevetni vagy megsérteni akarnám. — Ismétlem, hogy eltökélt akaratom, magyar koronám birodalmának törvényeit, integritását és jogait királyi hitem szerint föntartani.

A mi az önök által érintett többi pontokat illeti, ezek már részint a nemzet kívánata szerint elintéztettek (?) részint a legrövidebb idő alatt a ministerium útján fogom iránt nyilvánítni szándékomat.»

E királyi üres válasz után, az országos küldöttség a termet némán, de annál boszúsabban s a jövendő iránt elszánt határozattal hagyta el Bécset.

Szept. 10-én Batthyány és Deák az országos küldöttséggel Bécsből visszatérvén, a király aug. 31-ki leirata következtében a ministertum lemondását a nádornak benyújtotta. A nádor a lemondást elfogadta, s kijelenté, hogy az új ministerium kineveztetéséig ő maga vezetendi a kormányt. Gróf Széchenyi István, a nemzeti reform atyja, mint közlekedési minister szintén lemondván, megőrült. S vádolva magát, hogy a hazát ért s még érendő minden bajának és zavarnak ő az oka, kezdője, kétségbe esve a Dunába veté magát, honnan kimentették, azután a döblingi tébolydába vitték, a hol haláláig 1860 ápril 8-ig maradt. Csak Szemere maradt, hogy legyen ki a király által megerősítendő új kormány tagjai oklevelét ellenjegyezze. Azonban Kossuth, bár lemondva, az új kormány megalakultáig székét visszafoglalta, nehogy a fenyegető körülmények közt az ország egy pillanatig is kormány nélkül maradjon, s fölhívá a házat, hogy miután a király egészsége elgyöngült, s annak nevével a reactió visszaélve, az országot s magát a trónt is veszélybe dönti, az 1486-ki törvény értelmében a nádor s királyi helytartó, a mellé adandó kormány útján, az országlást ideiglenesen vegye át. — Batthány fölhívta Kossuthot, alakítson hát ő kormányt.

Kossuth, a ház éljenei közt foglalá el ismét székét, s indítványozá, hogy addig is, míg a király által megerősítést nyerne, az öt forintos pénzjegyek forgalomba hozását a ház helyeselje, s hogy a kormány bízassék meg a törvényjavaslatba foglalt seregmennyiségnek toborzás útján kiállítására. A kiállítandó legénység a honvédzászlóaljak szaporítására fordíttassék.

Az indítványok árjában, tekintettel az országgyűlésnek a király által szept. 16-ra kitűzött berekesztésére, szóba hozatott: mondja ki a ház határozatilag a maga együttmaradását, valamíg a haza a környező veszélyektől föl nem szabadul. Deák Ferenc jelenté, hogy e határozat fölösleges, mivel a törvényben ki van mondva, hogy az országgyűlést a budget megszavazása előtt föloszlatni nem lehet.

Kossuth viszont egy küldöttség által megkérendőnek indítványozá a nádort, hogy miután a jelen válságos körülmények közt ideiglenes hatalomnak lehetetlen kellő hatálylyal és sikerrel működnie, azon hatalomnál fogva, melyet az áprilisi törvény ráruházott, alakítná meg a rendes kormányt. Batthyány erre kijelenté, hogy a nádor által ő van megbízva egy új ministerium szervezésével. E jelentést a ház jobb oldala örömriadással fogadta, de a baloldal, az utcán a nép, az Egyenlőségi kör, a forradalmi csarnok Kossuthot élteté. Kossuth üdvözlé Batthányt az új kormány élén: «Most — úgymond — Magyarország önállása iránt nem kétségeskedik többé. Az új ministerium útja, eszközei különbözhetnek tán az övéitől, de célja nem lehet más, mint a haza szabadságának biztosítása. S azért igéretet tesz, hogy bár más úton járand is a ministerium, mint a melyet ő járna, Battyány egyénisége a jó szándékról kezeskedvén, ő mindaddig egész erejéből pártolandja, míg meg nem győződik, hogy eszközei a jó szándok mellett is veszélybe döntik az országot.»

Kossuth beszéde után Batthyány tudtára adá a háznak, hogy őt Csány László kormánybiztos levél által értesíti, miszerint Jelachich horvát hadai a Dráván át Magyarországba törtek.

Höke Lajos.

ADATOK 1790-BŐL.

II.

Az április 16-án megnyilt közgyűlés nem foglalkozhatott tisztújítással és *Hendrey* András főjegyző egyelőre csak *Tormásy* Antal első alispán lemondását jelenthette be. *Klobusiczky* Antal kir. tanácsos javaslatára azonban addig is, míg az új főispán elnöklete alatt széképítő gyűlest tarthatnának, ideiglenesen alispánt kellene választani; s e célból *Kászonyi* András érdemeire emlékezteti a vármegyét. Ez azonban Kászonyit nem ajándékozta meg bizalmával, hanem a közszeretetnek örvendő *Edelspacher* Zsigmondot helyettesítette alispánnak, kit szavazattöbbséggel választottak meg ugyan, de kit azután az ellenpárt is megéljenzett. A teremből jelölttársával együtt eltávozott, *Edelspacher* visszahivatván, azonnal letette a tiszti esküt s a gyűlés az ő vezetése alatt folyt tovább.

Alkotmányos érzületének adta jelét az új főispán, *Almásy*, midőn székét elfoglalni nem sietett. Ő ugyan már február 16-án jelezte saját kineveztetését, mivel azonban e kinevezést törvényesnek az udv. kancellár maga sem tekinthette, március 15-én

Bécsben 3600. sz. a. a trónörökös őt új kinevezéssel látta el. E szerint Aradvármegye főispánságát ő, ki előbb Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyéknek valóságos főispánja, Heves-, Nógrád- és Fehérmegyéknek pedig főispáni helytartója volt, mint galanthai gróf *Fekete* György halálával üresedésbe jött méltóságot kapta annak minden hatóságával, kiváltságaival és szokott jövedelmeivel.* Erre a trónörökösnek márc. 29-én tett azon kijelentése következett, hogy uralmát ő a királyi örökösödésről szóló törvények hű megtartásával akarván megkezdeni, nádorválasztás, királyi hitlevél, koronázás és utóbb is mind a végett, mi kedvelt Magyarországának hasznára és javára válik s mik alkalmasak arra, hogy a magyar népet a szeretet és hűség örökös kapcsával csatolják hozzá, pünkösd utáni keddre, vagyis junius 6-ára Budára ezennel országgyűlést hirdet. Szokás szerint e megye is válaszszon tehát két, a békét és közjót szerető követet. S ezzel együtt olvasták föl a főispánnak Pesten, április 13-án kelt azon levelét is, melyben beigtatása napjául április 28-ikát tűzi ki olykép, hogy az idő rövidsége miatt más felavató meghívása nélkül egyszerűen a rendek kezeibe teszi le eskűjét s 30-án a tisztújítást is megtartja.

A nem csekély fontosságú négy ügyben közös határozatot hoztak a rendek, mivel összefüggést láttak bennök. Nem kaptak ugyan választ a helytartótanácshoz multkor tett azon fölterjesztésökre, hogy főispánokká csak törvényes képesítésű egyének neveztessenek ki, remélik azonban, hogy a most kinevezett főispánban együtt vannak a megkívántató tulajdonságok s az újraéledt boldogság szeretete által ösztönöztetve, a már amúgy is kihirdetett közgyűlésre az eskű letétele végett őt meghíni határozzák. A meghívó bizottság tagjai: Eötvenesi *Lovász* Imre s *Tököly* Péter táblabíró és *Stanislovics* György szolgabíró. S ezek kérjék meg őt, hogy mégis gondoskodjék beigtatóról, mert úgy tudják, hogy gr. *Teleki* örömmel elvállalná e tisztet s hogy ezért és mivel némely szomszédmegyék, mint pl. Csanád április 24-én, Békés pedig 26-án, oly későn tartanak közgyűlést, hogy a beigtatásra alig küldhetnének képviselőket, tegye át ennek határidejét május 3-ára, a tisztújításét pedig 5-ére.

Összeírták a helytartótanácsnak április 10-én 12311. sz. felhívásához képest a főrendiházban való megjelenésre jogosított családokat is. Ilyen e megyében: báró *Péterffy*, gróf *Fekete*, báró *Pekler*, gróf *Károlyi* és báró *Haruckern*, ki azonban Békésvármegye útján fogja nyerni meghívólevelét.

A közgyűlés többi napjain apróbb folyóügyek kerültek tár-

* V. ö. a helytartótanácsnak április 6-án 11,586. sz. a. kelt hasonló tartalmú értesítésével.

gyalás alá s ezek közül csak nehány közérdekű kérdés magaslott ki. Ilyen volt a helytartótanácsnak április 2-án 10,830. sz. értesítése, hogy ő felsége a halálra ítéltek megkegyelmezésének jogát magának tartván fel, az ezek iránt való kérvényeket a hétszemélyes tábla elkerülésével egyenesen hozzá kell beadni. Ez és a helytartótanácsnak az Aradmegye márc. 19-iki közgyűléséből tett fölterjesztésre április 9-én 11,559. sz. a. kelt ismételt kijelentése ellen, hogy a megkegyelmezés joga a királyt illeti, a rendek mint törvénybe ütköző eljárás ellen április 20-án újra tiltakoznak s az ügyet az országgyűlés elé kívánják útasítani, ép úgy mint a Biharmegyének április 10-iki közgyűlésében tárgyalt közjogi kérdéseket. April 21-én ismét egész csomó vármegyének hasonló tartalmú átiratát olvasták fel, igy pl. Nyitráét és Szepesét, mely megyék legélesebben ítélték el a lefolyt önkényuralmat. S a megye kijelentette, hogy valamennyiökkel egyetért, a mi azonban csak viszonylagos értékű nyilatkozat, mert egyes, épen nem alárendelt fontosságú részletekben, nagyon is eltértek egymástól az átíró vármegyék. Elvezték azonban az egymás közt való levelezésnek régen eltiltott jogát s némely csiklandós vagy túlzó közjogi felfogáson az udvariasság egy-egy szóvirágával estek túl.

Az április 22-én szétoszlott s a május 3-ára hirdetett tisztújító közgyűlés közt csak egy közgyűlést tartott a megye, mely egyre szivesebben foglalkozott országos ügyekkel, úgy, hogy tanácskozásai szélesebb körök figyelmét is kiérdemelték.

A május 3-ára hirdetett közgyűlésre nagy számban jelent meg Arad és a szomszéd megyék nemessége s papsága. — *Edelspacher* alispán javaslatára először is küldöttséget választottak a főispán meghívása végett, melynek tagjai voltak: *Kászonyi* András, *Salbeck* György, *Bánhidy* János, *Török* Albert táblabirák, *Kovács* Mihály rendes és *Remenyik* István helyettes szolgabirák. A küldöttség Arad- és Temesmegyék banderiumai s nagy sokaság kiséretében vonult a főispán lakására s a megye nevében *Kászonyi* üdvözölte őt, mire *Almásy* hazafias beszéddel válaszolt. A rendek kérelmére azután a minoriták templomába vonultak, hogy a Veni Sanctét *Kőszeghy* László csanádi kanonok (utóbb püspök) énekelte. Csak azután tért vissza a fényes sokaság a megyeházába.

Almásy főispán *magyar* beszéddel üdvözölte a vármegyét. Örömét s lelkének benső gyönyörűségét találta abban, hogy bár semmi érdeme sincs e megyében s bár senkit sem számíthat lekötelezettjei közé, mégis oly nagy örömmel s ünnepélylyel sietett eléje a nemességnek s a népnek férfia, asszonya, apraja, nagyja és szemeikből, lelkeikből olvashatta ki a bizalmat és szeretetet. Mert húsz évet töltött ugyan az állam és a király szolgálatában,

e vármegye iránt azonban nem nyílt alkalma érdemeket szereznie. Így csupán a karok és rendek udvariasságának s jóindulatának tudhatja be a ráhalmozott kitüntetéseket. Örülne, ha nem kellene emlékeznie róla, de nem hallgatja el, hogy a pesti kerületben «egy időben» viselt gyűlölt és terhes hivatalát (a királyi biztosságot) a haza és közjó érdekében s polgártársai javára igyekezett fölhasználni, a mennyire azt a súlyos és nyomott körülmények megengedték. Úgy, hogy ama kerület rendei őt örökre méltónak itélték a jó polgár nevezetére. Jó lelkiismerettel lépett tehát e megyébe, melynek jóakaratát ékes szavakban kérve, felolvastatta II. Lipót által Bécsben március 15-én 3600. sz. a. kelt kinevezetését.

A közgyűlés nevében szintén *magyar* beszéddel üdvözölte őt *Török* Albert; kár, hogy beszéde szintén csak latin kivonatban maradt reánk. Elmondta, hogy dicséretet érdemel a harcnak azon módja s a fegyvernek ereje, melylyel a nemes magyar nemzet győzelmet aratott II. Józsefen, ki végre is helyreállítni kényszerült az ősi szabadságot, visszahozni a szent koronát és jogaiba visszahelyezni a nemességet. S a nélkül történt ez, hogy honfivér öntözte volna a hazát, hogy külső ellenség nyomulhatott volna annak területére s hogy megrendült volna a nemesség ereje és száma. Az ország örök emlékezetű és a késő unokák számára is gyümölcsöző győzelmet szerzett magának.

Jótevő bölcseség adta vissza az állam törvényeit s az uralkodás díszére s az ország gyámolítására szolgáló szabadságot. Újra ez teremtette meg a törvényes közigazgatást, az igazságszolgáltatás és a közügyek tárgyalásának ősi módját; ez állította vissza a régi kormányszékeket, bíróságokat és a megyéket.

A visszaállított Aradmegye rendeinek kedélyét kiengeszteli az új főispán személye. A vármegye eleinte ellene volt ugyan az ő elfogadásának, mint ki a veszélyes időben a pesti kerületben a gyűlöletes királyi biztosságot vezette s nem alaptalanul félt talán azoktól, kik imént ily kerületek főnökei voltak; midőn azonban e megye a közhírből s Pestre a főispánhoz küldött követeinek jelentéséből, végre pedig most a főispánnak tapasztalt nyájasságából, atyafias indulatából s mindnyájuk iránt mutatott különös hajlandóságából meggyőződött s hallotta, ő nagyméltósága mily szentül igérte meg, hogy megőrzi a haza iránt való hűségét és kegyeletét, elfogadják és hajlandók bevezetni ő nagyméltóságát a főispáni székbe, de azon hozzáadással, hogy a *karok és rendek által közakarattal elfogadott esküminta szerint* esküdjék meg a rendek szine előtt.*

* Hasonló szellem vezette május 3-án Szabolcsmegyét. Ott *Sztáray* Mihály gróf azon okból mondott le főispánságáról, mert azt törvénytelen és meg nem

Kérik a főispánt, összes erejével s igyekezetével gyógyítsa a sebeket, orvosolja az igazságtalanságokat, s férfias bátorsággal és kitartással küzdjön a haza javáért; lépjen jeles elődeinek, *Grassalkovich* Antalnak és *Fekete* Györgynek nyomába és bővítve szállítsa át ezeknek dicsőségét a megye késő ivadékaira is. Végül a rendekhez fordulva, lelkökre kötötte, hogy mint a haza törvényes polgárai szívvel, lélekkel küzdjenek a maguk és övéik boldogságáért, a haza üdvéért; az elkezdett munkában legyenek erősek, elhatározásaikban állandók, azok végrehajtásában összetartók és bátrak; álljanak ellen a viszontagságok viharainak; együtt találja őket a veszedelembe jutó haza és ha kell, vérökkel is váltsák meg annak szabadságát.

Alig némult el a szép beszédre fölhangzot tetszészaj, *Kőszeghy* csanádi kanonok ünnepélyes csendben olvasta fel az eskűmintát, melyet a főispán utánamondott. *Almássy* hangsúlyozta azután, hogy bár minden alkalommal s minden időben bebizonyította a haza iránt való hűségét, mégsem vonakodott letenni a rendektől *kivételképen* kivánt eskűt. Hazafias szellemét, a szabadság iránt való szeretetét, kész megbizonyítani azzal is, hogy inkább méltóságát és rangját áldozza fel, semhogy végre hajtsa a törvényhatósági jogokkal esetleg ellenkező királyi parancsokat. És ha a rendek előtt gyanus azon eskűminta, melynek letétele mellett foglalta el ő a királyi biztosságot, a hullámzó kedélyek lecsillapítására a királyi kancellár el fogja küldeni annak hiteles másolatát, melyből meggyőződhetik a megye, hogy ő a főispánok szokott eskűmintáját tette le. Minden körülmény közt ajánlja magát a rendek kegyébe és barátságába. *

A fölharsanó vivátozás után, mely a főispáni beigtatás tényének mintegy elismerése volt, a főispán kijelentette, hogy ő, mint új ember, a rendeket nem ismeri ugyan kellőképen s így nem is járhat el biztosan; az 1613 : 24. t.-c. értelmében azonban már most kinevezi *táblabirákká* a következőket:

Avakumovits Pál aradi g.-n.-e. püspököt, Kőszeghy László csanádi kanonokot, Joannovits Theodóz hodosi archimandritát, Bana József alezredest, Bene József őrnagyot, Tahy De-Vins-ezredbeli kapitányt, Dobay főhadnagyot, Laczkovits temesi és Kapuváry József krassói alispánokat, Edelspacher Györgyöt, Bánhidy Jánost, Török Albertet, Hendrey Andrást, Traicsik Józsefet,

koronázott királytól, II. *József*-től kapta; a rendek azonban őt addig, míg a király törvényesen megkoronáztatnék, behelyezik a főispáni székbe s ebben ideiglenesen egyhangúlag megerősitik. Aradmegye rendei május 27-én utánzatra s az utókor emlékezetére méltó ritka tettnek nyilvánították, hogy *Sztáray* így védelmezte a törvényt s a municipális jogokat.

*A megye ezen beszédet s a márc. 19-iki közgyülését kinyomatván, ennek fejében szept. 3-án 344 forintot utalványozott a temesvári könyvnyomtatónak.

Tököly Pétert és Sebőt, Stanislovics Györgyöt, Pottyondy Józsefet, Putnik Demetert, Neumann Györgyöt, Vörös Antalt, Spech Jánost, Birsel Jánost, Kovács Mihályt, Kászonyi Károlyt és Józsefet, Hollaky Antalt, Kozma Kelement, Mesterházy Józsefet, Ladszyt, Csupor Lászlót, Kochanovszky Miklóst, Porubszky Dánielt, Bosnyákot, Frummer Fülöpöt, Szülő Józsefet, Török Györgyöt és Antalt, Tomcsányi Kristófot, Gál Józsefet, Muraközy Józsefet, Hendrey Simont, Jakabos Jánost és Arady Józsefet. Eskűletételök után elnapolták a gyűlést, melyet május 5-én folytattak.

A főispán megnyitó beszéde után *Edelspacher* Zsigmond a maga és az egész tisztikar nevében lemondott, mit a rendek elfogadván, a főispán «erélyes» beszédben hangsúlyozta a szabadválasztás szükségét, célját és méltóságát. Erre felolvasták a kijelölő bizottság által készített névsort; mely szerint pl. az első alispánságra ajánlták *Edelspacher* Zsigmondot, *Kászonyi* Andrást, *Salbeck* Györgyöt, *Csernovics* Lázárt, *Lovász* Imrét s *Bohus* Jánost; másodalispánnak Szaplonczay Mihályt, Tököly Pétert, Pottyondy Józsefet, Edelspacher Györgyöt, Stanislovits Györgyöt, Csernovics Jánost, Bánhidy Jánost, Török Albertet; főjegyzőségre Hendrey Andrást, Török Albertet, Birsel Jánost, Tahy Ádámot stb. Kászonyi és Salbeck visszalépvén a jelöltetésből, *Edelspacher* Zsigmondot egyhangúlag választották első alispánná.

A többi tisztséget így töltötték be:

Másodalispán lett Eötvenesi *Lovász* Imre; főjegyző az ékes tollú *Török* Albert, 1. aljegyző *Faschó* János, 2. aljegyző Török József.

Szolgabíró: Kászonyi Károly (Arad), Csernovics János (Világos), Stanislovics György (Zaránd) és Hendrey András (Borosjenő).

Alszolgabíró: Török György, Remenyik István (Arad), Nagy József, Vásárhelyi János (Világos), Arady József, Kerek Ignác (Zaránd), Nagy János és Egyed Gábor (Borosjenő).

Főpénztáros Frummer Fülöp; járási pénztáros Pál Lőrinc (Arad), Jakabos János (Világos), Kiss György (Zaránd), Csomor Antal (Buttyin).

Főügyész Tahy Ádám, alűgyész Keresztes János.

Számvevő Buczurka György.

Igtató Beliczay Sándor.

Esküdt: Arady Tamás, Erőss Ferenc, Fogarassy József, Bittó Dániel, Nagy Pál, Pulay János, Vörösz Antal, Török Imre, Makkay János, Sehy Ferenc, Várkonyi János, Csente György.

Fizetéses táblabíró: Pottyondy József, Birsel János, Kovács Mihály. Tiszteletbeli ülnök: Golverer, Bosnyák, Csillagh Ferenc, Vizner Ferenc, Bartosságh Lipót, Várkonyi István, Faschó János, Nagy János, Buczurka György, Egyed Gábor.

A megválasztottak azonnal letették a tiszti eskűt s éljen-

zések közt foglalták el a számukra fentartott székeket. Felhívták azonban őket, hogy a mennyiben nemességöket még nem igazolták, azt utólag tegyék.

S most az országgyűlési *követek* választására tért át a közgyűlés. — Először is galanthai gróf *Fekete* János vezérőrnagynak április 29-én kelt levelét olvasták fel, melyben tekintetbe véve a haza iránt való hűségét s e megye rendei iránt érzett szeretetét, annak bővebb bebizonyítása végett talán *Mirabeau* példáján indulva, egyik országgyűlési követül kéri magát kijelölni. A rendek nyilatkozata szerint, mivel e kívánatnak sem az ország alkotmányában, sem az ősöktől hagyományozott szokásban nincs alapja, bennök annál nagyobb bizalmatlanságot kelthet az, mert azon szomorú nyomok, melyek nemrégiben s újabban is mutatkoztak jogaink s kiváltságaink összetiprásában, úgy, hogy majdnem örökre eltemettek, minden bizonynyal, némely mágnásnak és főúrnak képtelen és álpolitikájára vezethetők vissza, kik a haza iránt való hűségről megfeledkezve, tettben és gondolkozásban teljesen udvaroncok lettek. A mellett a régibb és újabb országgyűlések történetei elég bizonyságot szolgáltatnak amaz előítéletekről, a mely a mágnásoknak a nemesekkel való ellenségeskedésében és a haza javával nem törődő érzületében mutatkozott. Ők ismerik a grófnak e levelében is kifejezett igaz magyarságát s a haza boldogságának előmozdítása iránt buzgó szeretetét, lelkesültségét; s méltányolják azon óhaját, hogy ő, kinek ülése és szavazata van a rendek tábláján, erről lemondva, az országgyűlésen mint a megyei nemesség követe jelenjen meg, kész lévén letenni a rendek által előírt eskűmintát is. Ez okból kivetik szívökből a mágnás iránt érzett bizalmatlanságot s megbízva a gróf kitünő tehetségeiben s az ország dolgaiban való jeles jártasságában, a legerősebb reményt táplálják törekvéseinek sikerei iránt, miért is őt e megye részéről ezennel országgyűlési követté választják* s melléje *Kászonyi* András adják követtársul.

A követi utasítások kidolgozására az alispán elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki, melynek tagjai voltak: Avakumovics püspök, Forray Ignác báró, Deschán József kir. tanácsos és jószágigazgató, Salbeck György, Bohus János, Szaplonczay Mihály, Tököly Péter, Pottyondy József, Birsel János táblabírák, Tahy Ádám ügyész és mint jegyző, Török Albert.

Milyen szellemben fognak azok készülni, abból is lehetett sejteni, hogy midőn II. Lipót március 23-án 3613. sz. a. kelt kijelentése szerint nem fogadhatja el némely megye utóbbi közgyűléseinek olyas határozatait, melyek alig egyeztethetők össze a

* A gróf a választást május 23-án igen hazafias és lelkes hangon tartott levélben köszönte meg, mit a jun. 5-iki kis gyűlés örömmel vett tudomásul.

kormány tekintélyével, a közjó fentartásával, sőt magukkal a törvényekkel s felhítta a megyéket törvényes mérsékletre, s az erőszakoskodástól való tartózkodásra: Aradvármegye ezen rendelet által a legkevésbbé sem érezte magát találva, sőt kijelentette, hogy tárgyalásai mindig tiszteletteljesek és engesztelékenyek voltak, hogy azonban a törvények értelmezésének szabadságát senki sem vitathatja el tőlük.

Valóban, higgadtság és törvényszerűség jellemzi a két *Wenckheim* báróval szemben való eljárásukat is. Wenckheim József altábornagy és Ferenc vezérőrnagy ugyanis arra kérte a megyét, hogy II. Józseftől nyert honosíttatásuknak az országgyűlésen való elismerésére, illetőleg kihirdetésére szavazatát adja, mit azonban ez *megtagadott*. Hivatkozott e részben az 1550 : 77. t.-cikkre, mely szerint érdemes embereket a király ugyan országgyűlésen kívül is, de mindig magyar tanácsosainak meghallgatásával és pedig az 1542 : 50. és 1575 : 18. t.-cikkben körülírt ünnepélyességek és föltételek mellett ajándékozhat meg indigenatussal. Már pedig II. *József* idejében nem volt betöltve a nádori méltóság, mely előtt kell eskűt tenniök az országgyűlésen kívül honosítottaknak; de maga II. *József* sem volt megkoronázva s a pragmatica sanctióban kikötött hitlevelet sem adta ki, úgy hogy kiváltságait, intézkedéseit nem is lehet érvényeseknek tekinteni. Semmis tehát az egész indigenatus, lényegében törvénytelen s a megyei rendek még csak annyit sem tehetnek, hogy az országgyűlésen megerősítésre és ünnepélyes kihirdetésre ajánlják azt. Mivel azonban a nevezett Wenckheimok anyai ágon *Haruckern* Györgytől származnak, kit a magyar nemzet iránt szerzett érdemeiért már az 1723 : 129. tvc. az indigenák közé igtatott; mivel anyai jogon Arad-, Békés-, Csongrád- és Csanádmegyékben nagy uradalmaik vannak s mivel a Mária Terézia és II. József alatt folytatott hadjáratokban bebizonyították a király iránt hűségöket s az ellenséggel szemben bátorságukat, ha az országgyűléstől, a hová tartozik az idegenek bevétele, a II. *József* oklevelére való hivatkozás *nélkül* kérik honfiúsíttatásukat, a megye is megigéri buzgó támogatását s kész ez iránt utasítani a jövő országgyűlésre küldendő követeit.*

Még ridegebben fogadták *Pécs* városának márc. 25-én kelt azon kérelmét, hogy az országgyűlésen a megye követei a Pécs számára Mária Terézia által országgyűlésen kívül adott szabad királyi városi rang becikkelyezésére szavazzanak. A rendek elismerik ugyan, a városok felszabadítása és számuk nevelése mily díszére válik az országnak, a nemzet művelődésének, a művészetek ápolásának s a kereskedelem gyarapodásának; mivel azonban a

* Okt. 25. teljes készséggel ajánlták követeiknek *Freidhoffer* Andrásnak honosítása iránt beadott kérelmét.

negyedik rend száma már felül is mulja a nemesekét, úgy hogy változhatatlanul megsemmisíti a nemesi rend túlnyomóságát; s mivel az 1687 : 17. tvc. is tiltja a szabad királyi városok számának növelését, a más módon felszabadítottakat pedig föl nem szabadítottaknak tekinteni rendeli, azért Pécs városának eme fölszabadítását a megye az országos sérelmek közé igtattatja.*

S ha már féltékenységet tanusítottak a tényleg megalakult negyedik rend iránt, egyáltalán nem akarták megengedni, hogy megalakuljon az *ötödik*.

Zemplénvármegye ugyanis április 17-én pártolólag küldte át a *magyar ezredek* azon kérelmét, hogy azok képviselői üléssel és szavazattal bírjanak az országgyűlésen, a magyar ezredek béke időben itthon állomásozzanak s hogy a magyar nemeseknek ily ezredekben a tisztségek betöltésénél előnyt adjanak az idegenek fölött. — Aradmegye egészen törvényesnek találta, hogy béke idején a magyar katonaság itthon legyen, az idegent pedig kivigyék, mert ezt az 1659 : 25. tc. is kívánja, valamint az 1608 : 11. és 1662 : 7. tc. követeli, hogy a tisztségek betöltésénél született magyar nemesek előnyben részesüljenek. E két dolognak az országgyűlesen erélyesen való támogatását meg is igérte. A mennyiben azonban törvényesen csupán négy országos rend van bevéve, egy ötödiknek felállítása már csak azért is fölösleges, mert annak tagjai a három első rend egyikébe, vagy másikába tartozván, különben is képviseltetnek az országgyűlésen. De szomorú következményekkel járhatna, ha a katonai rend politikailag külön álló renddé alakulna. Ez ellen egymaga is elegendő érv, hogy a Magyarországban lévő egész katonaság zsoldot húz s nem volna helyes, ha az ország többi szabad rendjeivel ennek egyenlő ülése és szavazata volna; de meg a nádor, mint a magyar katonaság főkapitánya, az országgyűlésen különben is hivatalból védi a katonaság fölmerülhető ügyeit. E pontot tehát nem fogják pártolni.

Talán kicsinyes a követekre nézve (Trencsénmegyének ápr. 8. és Szabolcsnak április 16-iki indítványához képest) tett azon határozat, hogy a nemes követek, «lelkök benső egyetértésének külsőségekben nyilvánítása végett» egyenruhában jelenjenek meg az országgyűlésen; de valóban figyelemreméltó az az indokolás, melylyel Szabolcsmegye április 22-iki indítványát támogatták. Aradvármegye abban látta a haza üdvének s az ország gyökeres szabadságainak legfőbb biztosítékát, ha elhárítanak minden akadályt, mi gátolja a követeknek és az országosan egybesereglő rendeknek kezdeményezésre, tanácskozásra és határozatra való

* Nem voltak azonban ellenére Pozsega és Károlyváros becikkelyezésének, de kikötni kívánták, hogy az 1765. után felszabadított városok az országgyűlésen szavazattal ne bírjanak. A II. József által szabaddá tett Temesvárt ismét azzal utasították el, hogy egészen újból kérje a kir. városi kiváltságokat.

szabadságát, míg az ország közállapotaira nagyon veszélyes volna ennek ellenkezője és az, ha pusztán és szabadon a követek véleményére és tetszésére bíznák a haza üdvét, vagy örök boldogságát. Hogy tehát a követek kárhozatosan ne hallgassanak oly dolgokról, miket a haza javára bátran és állhatatos lélekkel kell indítványozniok s hogy ne hallgassanak akkor, midőn olyat kívánnak tőlük, mi nem hangzik össze a haza törvényeivel s veszélylyel járhat; hogy a maguk hasznát keresve, ne hajoljanak meg a tőlük talán ily veszedelmest kívánó felsőbb parancsnak; hogy mérhetetlen igéretek se ernyeszszék meg férfias állhatatosságukat; hogy a legfelsőbb kegy elvesztésével való ijesztgetés se tegye őket csüggetegekké; hogy csellel, fortélylyal se felejtethessék el velök a haza iránt tartozó hűséget, és hogy félve a jelen viharától, vagy a jutalmakkal kecsegtető jövőben bízva, önkényelmöknek utána ne helyezhessék a haza javát: méltónak és üdvösnek találta Aradmegye, hogy a főispán, a követek s a közjó érdekében itthon dolgozó hatósági tisztviselők számára bizottság által egy kötelező eskűmintát szerkesztessenek.

A *jobbágyságra* nézve, bár Aradvármegye ez ügyben aránylag szabadelvű nyilatkozatot tett, nem volt egészen nyugodt a megyei urak lelkiismerete. Szatmármegye április 19-én a hunyadmegyei parasztlázadás lefolyásáról kérvén értesítést, hasonló veszélylyel szemben jövőre közös eljárást hoz javaslatba Arad kijelentette, hogy nincs tudomása egy hunyad-, vagy zarándmegyei parasztmozgalomról és a Zarándhoz ez ügyben intézett kérdés megnyugtatólag hangzik; ha azonban rosz hírek érkeznek, nemcsak tudósítják azokról Szatmárt, hanem számítnak is támogatására. S már is megbízzák az aradi és borosjenői járás szolgabíráit, ügyeljenek a határos erdélyi oláh parasztok mozgalmaira s a legkisebb zavargásokról is idején értesítsék az első alispánt.

Zarándvármegye, később junius 8-án, csakugyan figyelmeztette Aradot egy Hunyadmegyéből jövő gör. kel. esperesre, négy pópára s öt paraszt képhordóra, vagy iconariusra, kik abban a gyanuban állnak, hogy lázadást akarnak szítni az oláhok közt. A baj megelőzése végett legyen tehát kellő ügyelettel s óvatossággal. A megye junius 17-én kijelentette, hogy ily gyanus emberek idáig nem mutatkoztak s hogy még jelentést sem kapott róluk. De nem is igen remélhetik, hogy bejövetelök esetén is följelentenék őket az oláh községek, sőt inkább föltehetni, ismerve az oláh nép jellemét, hogy eltagadják és eltitkolják jelenlétöket. Ennélfogva, mivel e vidékek eleget szenvednek a nép zavargásaitól, meghagyják a szolgabíráknak, hogy a gyanus egyéneket minden habozás nélkül letartóztassák; azokat pedig, kik külföldiek, ha egyenesen nem vehetők is gyanuba, biztos őrizet mellett kisérjék túl a határon. Az uradalmi tisztek, a nélkül, hogy

nagy zajt ütnének, szintén kellő figyelemmel és óvatossággal járjanak el s tegyenek meg mindent, mi szükségesnek látszik a közbiztonság megoltalmazására. Magának Zarándmegyének Arad kijelenti, hogy minden előfordulható esetben biztosan számíthat támogatására.

A megyék aggodalmait azonban az események nem igazolták* s az 1784. évi rémjelenetek nem ismétlődtek. A lelkeknek ezen hánykódása bizonnyal nagyban hatott Aradra, hogy a jobbágyok dolgában aránylag szabadabban gondolkozzék sok más törvényhatóságnál.

Ily előzmények s oly fontos tárgyalások után, mik Aradvármegye közgyűlését közelvitték az akkori diaeták felszínéhez, csak sajnálhatjuk, hogy a követutasítások tárgyában kiküldött bizottság május 18—21-iki ülésének eredményét, illetőleg május 26-án a megyei közgyűlésen bemutatott s elfogadott munkálatát egész terjedelmében nem ismerjük.** Egyébként utóbb is találtak pontokat, miket pótlásképen ez utasításhoz csatoljanak. Így pl. a május 26. közgyűlésen a kishonti járás rendeinek május 4. előterjesztett kérelmére felszólították követeiket, hogy a törvényesen egyesített Kis- és Nagy-Hontmegyék különválasztását szavazataikkal előmozdítsák. A francia forradalom szellőjének gyönge fuvallata leng Zalamegyének május 4-én tett azon indítványában, hogy az országgyűlés kétkamarás rendszerét egykamarássá alakítsák át, megtiltván a főrendeknek, hogy külön táblán tanácskozzanak, hanem ha a terem nem bírná befogadni a megjelenőket, *ősi szokás szerint a Rákoson*, szabad ég alatt gyűlekezzenek össze; továbbá, hogy a báró és gróf címek, miket a rendek megkérdezése nélkül hoztak be, megszünjenek, a zászlósurak pedig necsak a király hűségére esküdjenek meg, hanem az alkotmányra is. Aradmegye mindez iránt nem kívánta utasítni követeit. Szerinte nem a helynek, hanem a lelkeknek és szavazatoknak egysége és a haza védelmére szövetkezett erő adja meg az állam azon biztonságát és boldogságát, a mire ezen országgyűlésen is törekedni kell. Nem a két tábla külön választása, hanem a szabad tanácskozás és szavazás biztosítása a fődolog. A mi pedig a grófi méltóságokat illeti, ők azokat a haza díszére valóknak tekintik. Csupán azt kívánják, hogy az országgyűlés minden tagja letegye az általuk már korábban jelzett eskűt. Ellenben elfogadták Zalának (május 11-iki) azon indítványát, hogy közérdekű határozataikat a megyék egymással közöljék.

Eznap (május 26-án) az egyik követnek, *Kászonyi* András-

* A helytartótanács azonban még szept. 10-én (21,822. sz. a.) is inti a megyéket az oláh népmozgalmak szemmeltartására.

** Erre hivatkozva, egyszerűen vették tudomásul Árva s több más megyének azon felhívását, csatlakoznának az általuk készített követutasításhoz.

nak 6 frt 40 kr. és irnokának 4 frt 30 krnyi országgyűlési napidíját két hónapra már előre kiutalványozták. S mivel a közgyűlés után a koronaőrzésre jelentkezett banderiumnak, melyben számos tisztviselő vett részt, Budára kell vala indulnia, intézkedtek, hogy a tisztviselők egy részének távollétében is akadálytalanul folyjanak a közigazgatás ügyei.

Másnap egyes megyék (pl. Máramaros, Nógrád, Temes és Zala) többé-kevésbbé tüzes hangú föliratainak tudomásul vétele után Sárosmegyének II. *Lipót* márc. 14-iki leiratára tett válaszát tárgyalták, melyben e megye az ország főméltóságaiból kizárni követelte mindazokat, kik *József* rendszerében első sorban szerepelve, nem a hon javát, hanem csak saját hasznukat keresték és sürgeti, hogy ezeket a trónörökös még az országgyűlés összejövetele előtt foszsza meg állásuktól. Aradvármegye egyetértett abban, hogy valóban el kell mozdítani azon a hazafiak legnagyobb méltóságaiba helyezett hűtlen polgárokat, kiknek tanácsára hajolva a különben jóindulatú fejedelem a kormányzatot zsarnoksággá, a szabadságot szolgasággá átváltoztatni törekedett s e tekintetben már utasították is követeiket; de semmiképen sem helyeslik, hogy ez országgyűlésen kívül történjék. Mert hiszen még a *hazaárulás* vádjában is csak törvény szerint szabad eljárni, máskülönben igen szomorú következményű lehetne az a polgárokra nézve. Mivel ugyanis az ország a megkoronázandó királynak tényleg meghagyhatja e fajta egyének eltávolítását és kárhoztatását; tőlük őt megszabadítni kívánhatja s követelheti, hogy jogait vele megoszsza; s mivel egyedül az országgyűlés ama törvényes tér, hol az ország hűtlen főurainak ügyében dönteni lehet; az országgyűlés pedig a nádori tekintély helyreállítása, és az ország zászlós méltóságainak fölújítása előtt mint törvényes testület nem létezhetik; azért e megyének szavazata oda megy ki, hogy az ország számára először rendes és törvényes bírákat kell adni, királyt választani s azt megkoronázni s csak azután lehet határozni a hűtelen urak elmozdítása és elmarasztalása dolgában.

Csongrádmegye, még tovább menve, ápr. 28-án azt kívánta, hogy a kir. biztosokat, mint a tűrhetetlen sértések eszközeit, az országgyűlésről s más méltóságokból azonnal kizárják. Aradmegye azonban (máj. 27.) úgy találta, hogy ez a lakosságnak jelentős részét érdekelné, mert nincs kormányszék, nincs megye és törvényhatóság, melyekben ilyenek nem volnának; mivel pedig ez majdnem országos hiba, mely inkább érdemes szánakozásra, mint boszúra, nem annyira a haza iránt köteles hűség megfogyatkozásából, mint inkább a fegyveres hatalom rettegéséből és az ellenállásra való képtelenségből származott, nem tanácsos kizárni a lelkekből és a tanácsszékekből a honfiak oly nagy részét, holott

a haza jövendő veszélyeivel szemben jobb a kedélyek megengesztelődése és az erők egyesítése; s helyesebb, ha megbocsátva nekik, a javulást igérőket a haza közös oltalmára lelkesítjük. Arad csupán azokra nézve kivánja a Csongrádmegye által javasolt szigorú eljárást, kik igen is buzgólkodtak a megbukott törvénytelen hatalom támogatásában.*

Ha azonban ekként el-eltért is Aradmegye egy másik törvényhatóság radikális irányától, Komárommegyének ápr. 20. átiratára mégis elhatározta, hogy követei az országgyűlésen a többi követekkel egyetértve járjanak el és szavazzanak, mert egyesült erővel tenni és ellenállni könnyebb s az államra nézve semmisem hasznosabb, biztos fenmaradására semmisem üdvösebb, mint az egyetértés.

Különben, mint 1764-ben nem, most sem voltak a rendek teljesen megérve a *sajtószabadságra;* Szepesmegye indítványára pl. kárhoztatandónak nyilvánították az «*Ignoti nulla cupido neque metus*» című röpiratot, melyet a közgyűlés tagjainak legnagyobb része valószínűleg nem is olvasott. Még jó, hogy kifogásuk nem volt *Tertina* Mihály budai főgym. tanár Ephemeridese ellen, melynek fölhívását a szerkesztő e megyében is meghirdetni kérte.

Egyidejűleg kardjaikat is csörtették kissé Aradmegye rendei. A helytartótanács ugyanis** azon okból tagadta meg a koronaőrzésre e megyéből küldött banderiumtól a kincstári jövedelmekből való segélyt, mert e banderium nem annyira a korona és ország védelmére, mint inkább a fény emelésére van rendeltetve; már pedig a háborús körülmények közt inkább engedjen a megye valamit a fényből. De nem engedett. Sőt szinte csodálkozott a kormány felfogásán; mert hiszen (oly előzmények után, mint a milyenek II. József idejében történtek, midőn önkényűleg vitték ki az őrizetlen szent koronát) a nádori méltóság betöltetlenül állván, a királyi koronáztatásig épen a helytartótanácsot illetné a nemzet drága kincsének megőrzéséről való gondoskodás. Nem is annyira fénykifejtésről van itt szó, mint inkább a korona és az ország valóságos védelméről. Mivel pedig e megyében hatalmas kamarai jószágok vannak s pl. a modenai uradalom jövedelmei inkább illetik az országot, mint a királyi kincstárt, úgy, hogy ez uradalom voltaképen a szent korona tagja, áldozni kell abból nemcsak azokért, kik a királynak, hanem azokért is, kik megesküdtek, hogy az országért s a szent koronáért szintén készek véröket ontani. Míg azonban itt ily erélyesen sürgették a segélyt, nem fogadták azt el Arad kamarai várostól, mely 25 aranyat ajánlott a banderium céljaira. Kijelentették ugyan, hogy egye-

* Hasonló határozatot hoztak Pozsonymegye ápr. 9. s Mármaros május 6. kelt levelére.

** Márc. 7-én 41706/14707. sz. a.

seknek a szent korona iránt való tiszteletről tanuskodó áldozatkészségét szívesen látják, a városnak azonban mint ilyennek jövedelmét csak saját szükségleteire szabad fordítnia.

Kedvező választ azonban a helytartótanácstól aligha nyertek; jul. 10-én legalább elhatározták, hogy mivel e banderium nemcsak a megye tiszteletét tanusítja, hanem az egész országnak is díszére, *az országgyűlésnek pedig oltalmára válik*, minden birtokos nemes áldozzon önként annak céljaira. Az urak nagyobb része saját költségén vállalkozott ugyan *másodszori** fölmenetelre is; ötnek azonban külön segélyt szavaztak meg és pedig mindennapra egy aranyat.**

Hazafiság, honszeretet sugárzik ki a rendek minden tettéből. Midőn pl. a kapisztráni szent-ferenciek aradvári szerzetének megengedik, a megyeszerte való koldulást, azt azon hozzáadással teszik, hogy jámbor imáikkal és könyörgéseikkel kérjék a jó Istentől az ország megmaradását és az állam boldogságát».***

Ez érzelem vezette őket, midőn örömmel fogadták Hunyadvármegyének ápr. 24-én kelt azon levelét, hatnának oda, hogy oly hitlevél készüljön a jövő országgyűlésen, mely az erdélyi fejedelemségre is kiterjedjen; a melyben tehát a megkoronázandó fejedelem nemcsak az erdélyi fejedelemség helyhatósági jogainak, szabadságainak és kiváltságainak megtartására esküdjék meg, hanem arra is, hogy *Erdélyt és Magyarországot elválaszthatatlan összeköttetésben tartja* s hogy az Erdély rendein II. József rendszere által ejtett sérelmeket orvosolni fogja. Pártolólag fogadták a hajduvárosoknak ápr. 23-án kelt ama körlevelét is, melyben ez a besztercebányai gyűlésen nyert jogaira hivatkozva, kieszközölni kérte, hogy az országgyűlésre mint a 4. rend tagjait, őket is meghívják s ott üléssel és szavazattal bírjanak.

Ilyen nagy és elvi jelentőségű kérdések foglalkoztatták Aradmegyének a várva-várt országgyűlés megnyilta előtt tartott utolsó közgyűlését. Kérdések, miknek egy részére csak 1848 adott választ s miknek más része, mint pl. az önálló hadsereg ügye, a jámbor óhajtások közé tartozik ma is a nélkül, hogy a centennarium végső éveiben erős kezekkel merné bolygatni valaki.

MÁRKI SÁNDOR.

* Először juniusban jártak fenn; s junius 13-án a temesiekkel együtt ők őrizték az országgyűlés parancsára a Szent Zsigmond-kápolnában közszemléletre kitett koronát, másnap pedig Szent István jobb kezét is. (L. «A koronaőrző nemesek naplója» c. cikkemet a Századokban, 1881.—341—2. l.)

** *Spech* Nándor temesmegyei birtokos jul. 10-én Aradmegye kisgyűlésén azonnal 50 rajnai frtot ajándékozott a banderium javára. Csak aug. 17-én értesült a megye gr. *Pálffy* kancellárnak még május 20-án kelt leveléből, hogy a király az országgyűlés védelmére magyar ezredeket rendelt s hogy ily szűk időkben már azért sem kívánja a banderiumok felküldését, mert a koronázás határideje bizonytalan.

*** 1790. aug. 23. az aradi minoritáknak ugyanazon alapon engedték meg az alamizsna-gyűjtést.

GRÓF GYULAI FERENC TÁBORNOK EMLÉKIRATAI. 1714—1787.

III.

Az édesatyánk halála után való télen megosztozánk az testvéreimmel az édesatyánk testamentuma erejével (a mely testamentum méltó az megnézésre, és megtetszik, hogy okos embertől és apától jó fundamentumokon épült testamentum), és nyil szerént juta az én részembe(n) a trésztiai nyil, a minthogy tavaszszal mindenike a maga részibe beleült.

Igaz, hogy szegénynek épülete sehol sem volt, mert látta előre a nyomorúságos, nehéz üdőket (a melyekben most vagyunk, s úgy is van, mert most bizony nem hogy keressen valaki, sőt az hol csak módját ejthetik inkább elveszik, mint példa a mi szegény Erdélyünk, a holott annak az haszontalan land-militiának praetextusa alatt sok emberséges uraságnak és nemességnek elvették a jószágát, ámbátor sub bona spe refusionis is), és hogyha maga nem keres s ampluálja a jószágát, a mi üdőnkbe(n) nem lehet. Mely végett soholt is nem épített, hanem reánk hagyta az építést. De a többi között az én nékem jutott részben éppen semmi épület nem vala, mely szerént az építéshez kelle fognom, és valami csak vagyon mind Trésztián, mind Lunkán, azt mi magunk építettük a feleségemmel együtt.

Trésztián volt egy provisoratus-ház, de elsorvadott volt, és mikor eső esett, 60 tekenőt is kellett a ház héjjára tenni, hogy az eső a házba(n) be ne essék ; Lunkán is volt egy szalmával fedett ház és egy istálló, úgy Lunkójon is még Pogány uraméktól épített egy rosz zsendelyes faház, ezt akkor építették volt ő kegyelmek, mikor 50 esztendőkig Lunkój ő kegyelmeknél volt zálogba(n). A trésztiai provisoralis rosz ház pedig akkor építtetett volt, mikor a camara indebite bírta Trésztiát.

Igaz, hogy hevenyébe(n) kezdettük az építést, mert nem volt miben lakjunk, de meg kell vallanunk, erősen meg is erőltettük magunkat vele, úgy, hogy csudálkozunk, hogy mehettünk eddig az 1768-dik esztendőig annyira ab anno 1759-től fogva, de az Isten reásegített ; holott ezzel a mostani actu Bécsben való létünkkel együtt kétszer voltam magamra Bécsbe(n) és kétszer a feleségemmel együtt ; a mellett minden házi eszközöket mindenüvé meg igyekeztünk szerezni, a mellett szép summát érő schmukkot, vagyis kövesöltözetet, honyhára való rezet, majolikát, ezüstet ect ; de az Isten mindenekre reásegített. Hát a sok méliorátió Trésztián, Lunkán és Lunkójon ; exempli grátia a mely templomocská(t) Trésztián (midőn a szegény atyám sok, nagy és véresverítékű munkái által Trésztiát a fiscustól réhábiálta) az atyám el hagyott pusztulni — a templom

catholicum lévén, aztat Isten segedelméből legelőször is helyreállítottuk és még szebben s jobban, mint azelőtt volt; hát korcsma-ház körül, hát a stompoknak réparatiója, a bánya körül való réparatió, mert csak a kitisztítása az első esztendőben belekerült 1000 tallérunkba; item a tavalyi esztendőben kezdettünk egy igen költséges erb-stolnát, úgy mint in anno 1767 die 1-ma Junii mivel ezt felette szükségesnek ítélte minden ember lenni, az hegy fejjül igen kiévődvén és az sok üresség vízzel felette megtelvén úgy, hogy mihelyt az ember valaholott a vénán, előfelé ment, mindjárt vízre akadott, a mely miá teljes lehetetlen volt dolgozni és így e nélkül lehetetlen lett volna a bányát cultiválni; hát kerteket planiroztatni Trésztián, Lunkán; hát malmokat, csűreket, majorházakat s egyebeket építtetni? — valójában munka, szorgalmatosság, költség és dolog nélkül meg nem eshetett.

Már ide annectálok 2 punctumot remarchul:

1-mo felette ügyekeztem, hogy ezt az egy vármegyében, három helyen fekvő jószágocskát mind a szolgálatnak módjában, mind a dézma dolgában egy módra húzhassam, de sok okokra nézve teljes lehetetlen, azért úgy egyengettem, a mint legjobbnak és igazságosabbnak ítéltem lenni; ezért méltán írja az édesatyánk, hogy az osztályban eleget törte az eszit, hogy miképpen ejthesse legjobban, de fontra-lótra nem vehette, és így attendálta még is azt, hogy szerkesztesse egybe legjobban, legigazságosabban mindenik részt, egybe kiváltképpen azért, hogy kiki együtt csoportosabban birhasson, és ne együtt, hanem külön-külön, az atyafiságos szeretetnek megtartásáért, mert igaz, hogy mindenféle helynek különböző situssa és természete vagyon, és mindenikét a másikával megegyeztetni teljes lehetetlen. Már

2-do Trésztia ámbátor ős-örökös volt és indebite vette el generalis Stangwill [Steinville, erdélyi főhadparancsnok], és az ő halála után jutott a fiscus kezébe(n), de igaz az, hogy ha akkor boldogabb üdők nem lettek volna, mint most vagynak, a mellett katona nem lett volna, — soha bizony Trésztiát vissza nem kapta volna; a mely megtetszik abból: ámbátor sok esztendőket urgéálta, sollicitálta is a dolgot, igen feles, nem tudható s nem imáginálható költség is vala, a melyeket tett sokszori Bécsben való lakásával, hát még a sok discretiókkal és adományokkal, mert a kinek Bécsbe(n) dolga van, a nélkül bizony nem lehet; de a hoszas Bécsbe(n) üléseket, látszható költségeket s talán az discrétiókból is, adományokból is jól tudhatja méltóságos generalis Macskási Farkas úr, úgy tabulae assessor báró Szilágyi úr, az első akkor sokat continuuskodott itten Bécsben maga dolgai végett, a második pedig akkor erdélyi ágens volt itten, Véér György uram is tudhatná, a ki akkor az atyánk mellett volt, úgy egy Murza János nevű jobbágy-szolgája, a ki szüntelen mellette volt, ugyan szolgálatjáért manu-

mittáltuk is örökségibe. De mégis ha az atyánk az olaszországi, franciával való hadakozásban ugyan vitézül nem viseli vala magát, a mikor maga is erősen megsebesíttetett vala — akkor veszett el ama híres generalis Morsi, princ Alexander és princ Lui, azaz az ármádánk totaliter megverettetett vala, — ha ekkor mondom különös vitézséggel nem viselte volna magát: soha bizony Trésztiát vissza nem kapta volna, s ma bizony vissza nem kapnók; de ő szegény azon actió és viselete után egy esztendőben Trésztiát visszakapta, arany kolcsot is, azaz camerarius lett, és regimentet is kapott felséges Károly császártól. És így Trésztiát bizony annyiba(n) majd mintegy aquisitumnak lehet mondani, és ugyan annyiba(n) excl - dálta Alvinczinė nénémasszonyt, ámbátor egyebütt ő kegyelmének kipótoltatott.

Trésztia híres hely, de nem tudom miért, nem is oly jó, a mint némely gondolja, a mint a magyar mondja: «a bánya sokszor megbánja». Hogyha az bányát az ember észszel, pondussal, jó mértékkel nem cultiválja, assecurálom megbánja és úgy vészi hasznát, a költséget pedig megtészi ingyen és haszon nélkül; kivált jelenlételt kiván, ne is bízza másra, akárki légyen is, mert a magyar azt mondja: «a kinek nem buzga, nem agálja: a kinek hol fáj, ott tapogatja», hát a deák mit mond: «oculus Domini saginat equum». Vaj ki sok csinja-bingja van a bányászat cultivájának! A mellett az arany ragadós. Egyszóval ha a gazda azt akarja, hogy haszna légyen, vagy legalább kára ne légyen, tehát szorgalmatosan, a gazda szeme rajta légyen, különben bizony úgy vészi hasznát. Én eleget törtem a fejemet benne és elég notatióimat is láthatják és találhatják róla.

Még ezt hozzá tészem, hogy az atyámat kiváltképpen Trésztia vitte újabban az katona életre, mert ő szegény már egyszer volt katona, az első katonaságból letette volt magát, házas-tüzes, gyermekes ember volt. A mint hogy ha katona nem lett volna a felséges austriai háznál, és többi között a pármai, vagyis quastállai híres francia ellen való actióban oly vitézül és nevezetesen magát nem viselte volna, azt bizonnyal elhiszem, hogy Trésztiát magát soha vissza nem nyerte volna; megtetszik abból is, hogy azután, idest az actió után való esztendőben mindjárást visszaadták, ámbátor nem mindenekben a régi donátált haszon szerént.

Quidquid sit minthogy maga szegény fel nem tette száma nélkül való Bécsben létét és száma nélkül való költségeit, a melyek Trésztia kinyeréséért voltanak, ugyancsak supponálhatni, hogy katonasága kezdetétől fogva az quástállai actió utánig sok esztendő folyt el, consequenter a költségnek is felette soknak kellett lenni.

Azt mondja a deák: «qui non scit orare, eat ad mare» s ott megtanul imádkozni. Én meg azt tészem hozzája, hogy a ki nem tudja, mi légyen a kimeríthetetlen és felérhetetlen költség: csak

jöjjön Bécsbe, s csak esztendeig próbálja meg, assecurálom, hogy az erdélyi ember üres erszénynyel marad s még ugyan jó proventusú ember, ha adósságba nem veri magát.

Én már sokszos próbáltam Bécset, s hányszor voltam itten, meg sem tudnám mondani, ámbátor az Úristen úgy vezérlette dolgomat, hogy egyszer sem mulattam itten igen sokat, hanem éppen csak most a dévai-dominiumnak a dolgában hogy ily hosszasan kelleték mulatni; de ugyancsak ab anno 1752, a miólta generálissá lettem, ezen mostani ittlétemmel voltam már ötödször, háromszor csak magamra, majd csak úgy mondva dolgom nem lévén Isten kegyelméből, csak éppen hogy magamat megmutassam és egyszersmind camerariusi szolgálatot is tettem a felséges udvarnál. Egyszer voltam kedves feleségemmel akkor, midőn mostani felséges József császárunknak a pármai hercegasszonnyal lakadalmi, vagy menyegzői nagy fényes solennitása feltartatott, a mely alkalmatossággal magam is csekély voltomhoz képest szép udvari szolgálatokra accomodáltattam; a mint hogy ő felségek igen jó neven vették, hogy Erdélyből legalább 2 dáma azon alkalmatossággal jelen volt, úgymint: méltóságos gróf Bethlen Miklósné, gróf Csáki Kata asszony ő exsellentiája és az én feleségem, a kik is minden alkalmatosságokba(n) fenn voltak az udvarnál, még pedig tiszta szép magyar köntösekbe(n), a mely öltözet igen tetszett mind ő felségeknek közönségesen, úgy minden más idegen nemzetből lévő nagy méltóságoknak, s ritka alkalmatosság volt az udvarnál, hogy ő felségek közűl valamelyike hozzájok ne szólott volna és ne distingváltattak volna.

A mostani Bécsben való létünk vagyon az dévai-dominiumnak a felséges camarával való dolgunkban (a mint eztet az írások és a dolog megmutatja), és érkeztünk fel ide Bécsbe(n) méltóságos özvegy gubernátorné, méltóságos napomasszony ő nagyságával és kedves feleségemmel 19-na Januarii istius anni 1768, és már vagyunk 8 holnaptól fogva itten, s még úgy mondva még csak nem is tudjuk a dolgot miben légyen, s a szerént Isten tudja még mikor szabadulunk meg s annyival is inkább mikor lesz vége! Ha élek s vége lészen, azt is ezen írásomhoz annectálom annak idejében.

[Széljegyzet: «Nb. itt kezdődik a dévai dolognak folyása.»]

Éppen a mint ide felyebb írám, a dévai jószág eldöjtése végett hogy ha fiscalitas-e vagy nem, és hogy ha a donatióban adatott perennalitás vagy örök megmaradhat-e vagy nem, ámbátor annectálva légyen a donatióban, hogy 150 ezer forintig légyen adva: ennek mondom eldöjtésire, excelsa camarától sok infestátiói lévén iránta méltóságos napomasszony ő nagyságának, — tehát megindulván ő nagysága velem és kedves társommal, gróf Haller Cárolinával Erdélyből télnek idején s természet szerént alkalmatlan, hideg, zűrzavaros üdőkben érkeztünk Bécsbe(n) 19-na Januarii anno 1768.

A dolog nem kicsiny, hanem nagy momentumu lévén annyi-

val is inkább, hogy kamarával kocződni, vele s ellene agálni nem tréfa-dolog, mert ott az erő is hatalmat vészen az emberen, a mint szokták mondani: «Isten őrizze az embert a camarától»; a dolgot mondom jól kelletvén ruminálni, meghányni-megvetni, és a mit lehetett volna kipuhatolni még csak a dolognak jól feladása végett is: nem lehetett elébb, hanem 20-ma Martii ejusdem anni mentünk fel felséges Mária Therésia császárné és királyasszonyunk ő felségéhez méltóságos napomasszony ő nagyságával és kedves feleségemmel együtt. Mely alkalmatossággal ő felségének a Déva iránt való Memoriálist beadván, ő felsége igen kegyelmes volt, s a mellett ő felsége Memoriálisunkat az excelsa camarának leküldötte, kinek is praesesse volt méltóságos gróf Hauzfeld ő excellentiája, a vice-praeses volt méltóságos gróf Schlikk ő excellentiája, a magyarországi és erdélyi dolgokban consiliaruis és referendarius volt méltóságos Festetics úr, ugyan magyarországi főember, szép gazdagsággal bíró ember és ő felségeknél s az camaránál igen potens úr; úgy mondva sípja az camarának in ungaricis et transylvanicis rebus.

A camara nem elébb, hanem 12-ma Aprilis ejusdem anni ád ő felségének informátiót és referádát a mi Memoriálisunkra, mely informátiót s referádát ő felsége mind maga, mind az status consilium által meglátván s láttatván, arra ő felsége a camarának 4-ta Máji ejusdem anni decretumot küld és akkor a camarán publicáltatik s velünk is a decretum communicáltatik. De Úristen micsoda decretum! Oly szomorú, hogy az ember nem tudta, hogy fején áll-e, vagy a lábán, mivel egyebet nem akar vala a camara adni, csak azt a summát, a melyen vették vala a jószágot gróf Viskontitól az volt gubernator méltóságos gróf Haller János úr, méltóságos ipomuram és méltóságos Daniel Sófia asszony, méltóságos napomasszony ő nagyságok. Bezzeg csinála ez nékünk dolgot, rebegést, fáradságot, igen nagy nyughatatlanságot, és a dologban való nagy bizonytalanságot.

Ugyanezen alkalmatossággal a dolog a bécsi camarától leküldettetik az erdélyi camarának is a dolognak közlése végett, és hogy az erdélyi camara is adja opinióját a jószágnak estimatiójáról is s mennyi-éréséről, s ekkori statussáról is tégyen rélátiót az bécsi főcamarának, mivel ekkor az erdélyi fiscálitásokat igen kikeresik vala felette való vexáltatásokkal s mortificáltatásokkal az erdélyi főrendeknek s nemeseknek, mert árulják vala a fiscalitásokat és tráficálni akarnak vala vele; de a mellett ugyancsak a méliorátiókat és reluitiókat meg kelletvén fordítani, tehát erről is kellett informátiót adni a felső bécsi camarának, a mint hogy 28-va Jullii ejusdem anni jöve fel az erdélyi camarától (kinek feje s praesesse vala méltóságos báró Bornemisza Ignác úr) a bécsi felső-camarához az informatió.

Ez alatt az üdő alatt, a melyet mind specifikálék és az informatió is, melyet most mindjárt írék hogy feljött az erdélyi camarától, mi is, vagy az asszony ő nagysága az camarától lejött decre-

tumra más erős munkát készíttete írásba(n) és válaszul beadók az bécsi camarának nem előbb, hanem 31-ma Julii ejusdem anni. És így már az Erdélyből feljött informátióra és az tőlünk beadott most felyebb említett felelő válaszunkra tartaték első commissió méltóságos gróf Schlikk úr ő excellentiája praesidiuma alatt 16-ta Augusti ejusdem anni, a mely commissióban más cameráli consiliariusok között benne volt méltóságos Festetics úr mint consiliarius, mint referendarius és mint actuarius is; az asszony ő nagysága részről pedig voltam én. A mint hogy csak a dolognak jó folyása végett írom ezt is, hogy a kezdettől fogva végig mind én voltam a commissiókba(n) és a dolognak folyásába(n). Istené légyen a dicsőség, az Úristennek szent kegyelme által, igazsággal s jó lelkiesmérettel merem írni, hogy az egész commissiókban való létemben és mind ő felségeknél való sokszori audientiáimba(n), és minden nagy helyeken való megfordulásaimban senkinek is nem ártottam, úgy bizonyosan az hazának sem, bizonyosan a magam privatumomat s interéssemet nem kerestem, hanem céloztam egyedül a közjóra. De azt is fide mediante írhatom, hogy az Úristen úgy megáldott volt, úgy igazgatta elmémet s számat, s oly hitelt adott volt az méltóságoknál s a commissióban lévőknél, hogy valamit csak tudtam a közjóra, de occasione in occasionem, successive üdőnként és alkalmatosságonként, én bizony semmit is el nem hallgattam és bennem semmi sem maradott, hanem mindent kimondottam. Az helyem, vagy ülésem volt méltóságos praeses gróf Schlikk ő excellentiája mellett, jobbkeze felől.

No már a commissió után meg-meg szomorúság és kedvetlenség ér, mivel 2-da 7-bris ejusdem anni méltóságos consiliarius Festetics úr az ágens Bernárd uram által azt izeni és jelenteti, hogy Bécsben ne üljünk haszontalanul, mert a dolog prolongáltatik. Boldog Isten eszünkbe jut, forgatjuk hányjuk, hogy mennyi költséget, fáradtságot tettünk haszontalanjába(n), de hát még a dolognak nagy bizonytalansága s a dolognak veszedelembe(n) való forgása hogy ha lemégyünk, mert láttuk a veszedelmes intentiókat és a kártévő eszeket, és hogyha már igazat kell írni, eztet koránt is nem oly mértékbe(n) observáltuk a németekbe(n), mint a mi becsületes magyarinkba(n) (de hiszem e nem csuda, mert ez örökké úgy volt, s azért veszett és nyomos nem volt a magyar): mely szerént könnyen és lágyan nem hagyjuk a dolgot, hanem allattomba(n) speculálunk, scrutálódunk a dologban, és quoquomodo nem jövünk le, hanem perseverálunk a bécsi megmaradásban, meglássuk, mit ád az Úristen, jó az Isten és jót ád ő felsége.

A mint hogy addig hányom az fejemet és eszemet, hogy 6-ta Novembris ejusdem anni megyek egy szerencsére az Kaunitz herceg, legelső minister után való nagy úr és conferentiae minister Staremberg ő hercegségéhez, a ki is igen nagy kegyességű, alázatos és politiával teljes úr, — jó humorban is találván, engem hosszason

és nagy attentióval s a mint szoktuk mondani, egész flemmával (így) elhallgatott végig, és én a mint Isten ő szent felsége tudnom adta vala, a dévai dologról ő hercegségét omnimode bőven, fusé és szélyesen informáltam és in omnibus partibus declaráltam addálván, hogy micsoda injuria volna az, hogy oly erős donatió, a melyet immediate a felséges uralkodó királynénk édesatyja adott, oly erősen megkötött, benne perennalitást ád két helyt is, és akárkinek való eladhatást, ha akar ajándékozhatást is, ha akart volna az aquisitor Visconti ő excellentiája, a kinek nagy merituma volt a boldog emlékezetű 6-todik Károly császár előtt, mert midőn említett felséges urunk kijött Spanyolországból az austriai birodalomba, a melyet megláthatni ennek historiájából, és constál abból, hogy mindenütt batallion-charréba(n) húzta ki az ármádája ő felségét: mondom Visconti úr akkor nagy szolgálatokat tett és pénzivel is sokkal segítette ő felségét s ugyanazon méritumokért adta ő felsége Dévát Visconti ő excellentiájának; ugyan ezen Visconti úr ő excellentiája nem adta valami haszontalan embernek, hanem adta meg-meg nagyérdemű embernek mind barátság fejében, mind pedig részszerént pénzben, és ha igazat kell írni, adta abba(n) az üdőben, mikor a törökkel a hadakozás vala s mintegy bizonytalan vala Erdélyben a jószágok dolga, és valójában akkor a ki jószágot vett, úgy mondva kockára vetette a pénzét, de a mellett feles nép lévén akkor Erdélyben, egynehány esztendeig Déva szélben és erősen útban lévén, úgy megromlott volt a sok hadi onus miá és akkori pestis miá, hogy majd semmi haszna sem volt egynehány esztendőkig, míg lassan-lassan helyre nem állott a jószág a békességnek idején, nemkülömben a jószág jól conserváltatott és protégáltatott minthogy ország gubernátora is volt a szegény úr, a kinek nagy merituma volt mind a felső felség előtt, mind a ministerium előtt, mind az ország előtt, egyszóval minden ember előtt, mivel nagy okosságú és nagy bölcsességű úr vala. De úgy tudom, hogy ő nagyságok majd nagyobbára költsönpénzzel vették, a melyet keservesen kellett sok esztendőkig interesezni — mindezeket ő hercegséginek így eleibe(n) rakván, a dolog egybe(n) megfordul, mert megparancsoltatik ő felségétől, hogy a dolog az bécsi erdélyi cancellariával communicáltassék és concertáltassék. Mely szerént 12-ma Decembris ejusdem anni az bécsi udvari felséges camara az udvari erdélyi cancellariával együtt commissiót ül és egészlen újra vétetődik elő a dévai dolog.

No már itt míg előbb mennénk a dolognak leirásában, megmeg ezt irom le quasi mintegy collateraliter, hogy az embernek csak jó módocskája légyen, egyenesen igyekezzék beszélni, felette alázatos légyen az ember, és igen vékony stilussal vagy kimondással éljen az ember, azt mondom, hogy az ember ő felségek előtt és Bécsben mindeneket jól és bőven megbeszélhet az ember; én Isten kegyelméből nem panaszolkodhatom; úgy tetszik, hogy 6-ta 9-bris

[22-én] sz. Caecilia napja vagyon, én is tudok egy keveset hedegülni, én is azoltától fogva bezzeg már sokat tartok a musicák patronussa napjára.

A dolog meg-meg halad egy keveset, a mint Bécsben az szokás is, mert a dolog csak agitálódik és tractálódik, úgy hogy a következendő esztendőben, úgymint 19-na Martii anno 1769 dominica palmarum mondá méltóságos gróf Schlikk úr ő excellentiája in istis terminis: «endlich, und endlich ich habe Eure Sache expediret», azaz hogy már a dévai dolog meg-meg újra agitálódott, tractáltatott.

Itt szinte elfelejtem vala, hogy 11-ma Januarii 1769 meg-meg audientián voltam csak magam a dévai dolognak sollicitatiója végett felséges asszonyunknál.

Item 8-va Aprilis anno 1769 voltam újra a dévai dolog sollicitatiójában méltóságos herceg Starember[illegible] ő hercegségénél, a mely alkalmatossággal is mint elébb, most is oly kegyelmességgel volt ő hercegsége, és a dévai dolgon kivül egyebekről is hosszason méltóztatott ő hercegsége velem beszéleni.

15-ta Aprilis ejusdem anni meg-meg audientiát akarván ő felségétől nyernünk az asszony ő nagyságával a dévai jószág dolga admaturátiója és sürgetése végett, ugyanezen nap két billietem is jött Schenbrunból, hogy másnap, úgymint 16-ta Aprilis reggel magam mennék ő felségéhez audientiára, a mint hogy ki is mentem, és délelőtt tizedfél órakor audientiám lévén ő felségénél, ő felségének a Déva iránt való alázatos Memoriálissát az asszony ő nagyságának beadtam; mely alkalmatossággal ő felsége igen kegyelmes volt s egyebekről is méltóztatott velem hosszason kérdezősködni és beszéleni.

Meg-meg látván, hogy a dolog [nem] erősen halad, in silentio van és semmi sem hallatik róla, 31-ma Maji ejusdem anni felkerekedém és menék méltóságos camerae praeses Hauzfeld ő excellentiájához; hát observálom, hogy a dolog csak szunyadoz, még csak nem is mozog; itt vészem észre, hol a bökkenő, hol fekszik a nyúl, hol a crizis ect., és hogy nincs kinek hinni e világon. Én is kezdém a dolgot újra declarálni, világositani, s a mint Isten ő szent felsége tudnom adta, a dolgot könnyiteni és újra sürgetni s sollicitálni.

8-va Junii ejusdem anni mégyek méltóságos gróf Schlikk úr ő excellentiájához ugyan a dolognak sürgetése és indigatiója végett, hát a dolog messze lő ki, a dolog nagy bizonytalanságban vagyon, úgy hogy csak imáginálni sem tudhatok róla.

Hanem 6-ta Julii ejusdem anni megörvendeztete az Úristen, mivel ágens Bernard uram azt hozá relátióul, hogy 12-ma ejusdem commissió lészen a dévai dologban. Mely relátióra én is 7-ma ejusdem reggel elindulék és eljárám a méltóságokat, úgymint méltóságos gróf Hauzfeld és gróf Schlikk ő excellentiájokat, báró Pruchentall urat és méltóságos camerae consiliarius Festetics urat, a mely

alkalmatossággal, a mint Isten ő szent felsége tudnom adta a dolgot, annyira megmozgattam, declaráltam, hogy már tőlem az emberi erő jobban nem engedte, a mint hogy én magam is annyira informáltattam, miben légyen a dolog, hogy egyszer is jobban nem tudhattam, miben légyen a dolog, és annak valóságát.

12-ma Julii ejusdem anni a most felyebb írt terminus szerént délután a commissió megtartaték méltóságos gróf Schlikk úr ő excellentiája házánál és praesidiuma alatt, a melyben a több consiliarius urak között benne volt, a mint szokták mondani latus per se, méltóságos Festetics úr, az asszony ő nagysága részéről pedig az én csekély személyem; a mely alkalmatossággal hát koránt is más dolgok jőnek elé hogysem a mi írásaink, actáink és a donatió tart, mert: 1-mo azt kivánják az asszony ő nagyságától, hogy némely faluk szakasztódjanak ki a dominiumból a montanisticum számára, és aval együtt a mi elvétetett a katonák számára tehát azok estimáltassanak és ő nagyságának pénzül bonificáltassanak. 2-do az egész dominium conscribáltassék az ő nagysága részíről, a thesaurariatus részíről és a montanisticum részíről, és osztán annakutánna a dominium estimáltassék és úgy osztán az egész summából subtráháltatván azon helységek, a melyek a katonák és montanisticum számára elvétettettek, a több rész summába imputáltatik az ő nagysága százötvenezer forintokból álló summa, item minden reluitiók és meliorátiók, — és ebbe(n) a summába(n) még bírhassa ő nagysága 30 esztendeig; hogy ha pedig a jószág ezen felyebb írt summánál felyebb estimáltatik, tehát arról adjon ő nagysága canont, vagyis interest 5 pro cento. A melyet én meghallván, kivált a canont, a melyről nékem mégcsak ideám sem volt és nem tudtam, hogy mi légyen, ámbátor a camara mindjárt magyarázgatá és explicálgatá hogy mi légyen, azaz régi római usus és szokás, és hogy nem egyéb, hanem csak interes-fizetés: én azon felette megrémülék, és omnibus viribus kezdém lődözni, ellent állani, előadván, hogy az az országban nem hallatott, nem practicáltatott, in usu nem volt, azonkivül is azt tartjuk, hogy az afféle interezés, árendába(n) való adás oly káros a jószágokban, mint ha pestis volna, a mellett az esztendőknek sok viszontagságai vannak, úgymint hadakozás, terméketlenség, jég s több affélék, de a mellett nem kimélhetvén az jószágot, tehát senkinek is kárára nem volna jövendőben, hanem a camarának s ő felségének magának; már úgy is le kelletvén mondani az jószágnak örökösségéről, utolyára arra is mentem (de igen nagy alázatossággal, subtilitással, magam földig való meghajtásommal és alázatos megkövetésemmel), hogy én részemről mintsem a canonadásra mennék, oly mételyes consequentiát csinálnék és örökös átkot vennék magamra másoktól, a kik ily színű dologban vannak, — tehát inkább 5 crájcárral szolgálnám naponként felséges asszonyunkat! A melylyel el is végzők a commissiót.

És mi az asszony ő nagyságával más operatióhoz fogánk és egyenesen ő felségéhez [a mondat nincs befejezve]. A mely kijő a következendőkből.

A mint hogy a felyebb írt 12-ma Julii tartott commissió után három nap egymásután volt maga méltóságos Festetics úr az asszony ő nagyságánál, és ő nagysága velem együtt categorice kimagyarázá és megmondá Festetics úrnak, hogy ha az asszony ő nagysága eláll a dévai jószágnak perennálitásától, tehát ő nagysága ő felségétől condignumot érdemel, és consolatióval nem pedig disgustussal való expédiáltatást érdemel; a canonról pedig ő nagysága még csak hallani sem akar, és a perennálitáson kivül in caeteris et in omnibus partibus az Viscontiana-donatió conformitássa mellett akar állani. A mint hogy a következendő nap így mégyen be az asszony ő nagyságától beadatandó contra-remonstrátió a commissiótól kiadatott punctumok ellen.

Erre 2-da Augusti ejusdem anni meg-meg commissió tartatván a camaránál a dévai dologban in punctis, a melyek 12-ma Julii kiadattattak vala, tehát azokra categorice kimondá a camara, hogy Gerendről szó sem lehet, mert a camara a militaréval nem perel, s a mellett másunnan kellenék a militárénak bonificálni; a körösi 4 falukról sem lehet szó, mert az fiscalis-elenchusba(n) benne vagyon és úgy adatott által Viscontinak; Batrinát, Muncselt, Aranyos nevű praediumot elveszik a montanisticumnak, de pénzért és ő nagyságának megfizetik a katonák számára elvett jószággal együtt; a canonról, azt mondá a camara, hogy conditió sine qua non. Summáson kimondatik és értésünkre adatik, hogy ha ő nagysága perhez nyúl, tehát mindjárást kemény parancsolat adatik, hogy minden késedelem nélkül hozzá fogjanak, és a mit aval nyer ő nagysága, aval lészen; de az is kimondaték, hogy ha oda le casu quo a perennálitás megnyeretnék is, de ugyancsak Bécsbe(n) kell jőni a causának, azon kézbe(n) ugyan, a kik mostan meg nem itélték a perennálitást, és itt ugyanazok ő nagyságától elítélnék a perennálitást.

Melyre 10-ma Auguszti ejusdem anni Sz. Lőrinc napján estve 6 órakor felséges asszonyunk órát adván audientiára a városi residentiájában az asszony ő nagságának (a mely audientiában, valamint a többiben is, nékem is jelen kellett lennem a tolmácsolás kedviért is, minthogy ő nagysága németül nem tudott, a régi üdőben nem tanulván az erdélyi kisasszonyok a német nyelvet, a mint már most tudják, tanulják nem csak a németet, hanem a francia nyelvet is; ezért is a régi kisasszonyok gazdaasszonyságot tanultanak, a mostaniak pedig pompát, külömb-külömféle figurás táncokat, comediát, operát ect.), valóságos igazságban kiírván a dolgot, ő felsége oly kegyelmes volt ő nagyságához és én hozzám is, hogy azt lehetetlen leírni, mert két versben is általölelte ő nagyságát s magához mintegy kapcsolta, s megcsókolta ő felsége ő nagyságát, és csak azon

volt ő felsége, hogy ő nagyságát maga mellé leültesse ő felsége, látván az ő nagysága gyengeségét is. Elég az, hogy ő felsége méltóztatván előhozni maga, hogy miben légyen a dévai dolog, én is az alázatos megbeszélésihez kezdék a dolognak, mondván ő felségének: hogy már depurálódott a dolog az camarával, mert elállott ő nagysága a perennálitástól; Dobrát, Gerendet általaladta ő nagysága a Land-Militiának, úgy Batrinát, Muncsel és Aranyost az montanisticumnak; csak azon instálja már ő nagysága alázatosan ő felségét, hogy már a mint a jószágot ő nagysága és gyermekei bírják, bírhassák ezután is csendes nyugodalommal, minden háborgatás nélkül; de quod est maximum, maximissimum, a veszedelmes canont ne kivánja ő nagyságától ő felsége. A melyet ő felsége mosolyogva nagy kegyelemmel meghallgatván, azt felelé veleszületett kegyelemmel, hogy ámbátor regulán kivül volna is, de a szegény úrnak meritumáért és mivel az asszony ő nagyságát ő felsége szereti és gyermekeit is, tehát ő nagyságától a canont nem kivánja és mindjárást parancsol is iránta gróf Hauzfeldnek, camerae praeses ő exellentiájának, s több afféle kegyelmes szavai is voltanak ő felségének. S azt méltóztatik ő felsége kegyelmesen rólam s nékem is mondani, hogy én is a régi jó keresztények közül való vagyok, azért, hogy ő nagysága mellett oly fáradhatlanul szorgalmatoskodtam és szorgalmatoskodom. Megmondá ő felsége ő nagyságának azt is, hogy igen jól cselekedte ő nagysága, hogy Bécsbe(n) feljött, mert Isten tudja, hogy lett volna az ő nagysága dolga ect. ect. Ez valójában bőven elég vala egy oly nagy monárchától.

15-ta Augusti ejusdem anni, id est a Boldogságos Szűz tisztelete napján menvén méltóságos Festetics úrhoz, mutatá a felséges asszonyunk tulajdon maga keze írását azon Memorialison, a melyet Sz.-Lőrinc napján ő felségének beadánk a canon elengedése iránt, ily formán: «Einmahl solle sie expediret werden, ich sehe ihr wegen beweglichen Ursachen die jährliche Canons nach».

17-ma Augusti ejusdem anni voltunk az asszony ő nagyságával méltóságos Festetics úrnál, és valamint mindenkor egyébkor is, hogy soha sem maradott ki a Mikes sógor-uram fenesi és gróf Kornis Sigmond sógor-uram szász-nyíresi dolga, úgy ekkor is az asszony ő nagyságával Festetics úrnál arról eleget beszélettünk.

18-va Augusti ejusdem anni az utolsó beadott instántiánkkal, az utolsó commissió lévén az felséges camaránál, elis végzők a dévai dominium körül való difficultásokat, a mint hogy ad protoculum is véteték, és arra csak az ő felségétől való resolutió váratik.

25-ta Augusti communicálta velünk a camara az ő felségének feladatandó protoculumot az 18-va tartott commissió egyetértése szerint velünk a dévai dologban.

29-na Augusti ejusdem anni ment fel a confirmatióra, felséges asszonyunkhoz az commissióban megegyezésről való protoculum.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

3-tia Septembris ejusdem anni jött le a camarára a resolutió.

7-ma Septembris communicáltatott velünk az adandó interimalis decretumnak az ő projectált formulája a commissióban concludált conditiók szerént (a melyet én igen nagy bajjal és nagy munkával vihettem végtire annyi esztendőkre), hogy bírja ő nagysága a 1-ma praesentis mensis 7-bristől fogva még 50 esztendeig 150 ezer frtba(n) lett és lejendő relutiókkal, melioratiókkal és épitésekkel.

11-ma Septembris vettük kezünkhez a felséges camarától a dévai jószág iránt való interimalis decretumot, míg eztet a donatió követi.

22-da Septembris voltunk az asszony ő nagyságával s kedves társommal együtt felséges asszonyunknál az városi királyi és császári residentiában audientián ebédután 5 órakor, és méltóztatott ő felsége bennünket kegyelmesen a maga cabinétjába különösen behívatni, a mely alkalmatossággal keze megcsókolásával elbúcsúzván ő felségétől, kimondhatatlan kegyelemmel mutatta magát ő felsége hozzánk, búcsúzásunkat igen nagy kegyelemmel és kedvesen vette ő felsége, minden beszédeinket és az asszonynak minden kéréseit meghallgatta ő felsége, kegyelmességeit ő felsége továbbra is igérte és engemet méltóztatván ő felsége maga advocatussának nevezni megparancsolta, hogy mindenekről írjak és tudósitsam ő felségit cabinètsecretarius, Pichler uram által.

Az nagy hatalmú Úristen igy mutatja meg mindenekben az ő nagy hatalmasságát, birodalmát, midőn megmutatja ő szent felsége, hogy a királyoknak s alatta való nagyoknak szíveket az emberhez fordítja és oda hajtja ő felsége, a hová akarja. Áldja ég, föld és földalatt lévőség az teremtő egészhatalmú, és egyedülbíró és uralkodó felséges Úristent! Ammen, ammen, ammen. És mond el te por, hamu, semmirekellő ember a több dicséretei között az Úristennek ezt is: nem nékünk, nem nékünk Uram, hanem Tenéked adassék a dicséret! ect. ect.

24-ta Septembris voltam magam felséges urunknál audientián, és alázatos kézcsókolással elbúcsúztam ő felségétől, úgy a két érczherczegtől, Ferdinánd és Maximilián ő herczegségektől, úgy az érczherczegasszonyoktól is.

3-tia Octobris ejusdem anni indultunk le az asszony ő nagyságával és kedves társommal Bécsből Erdélybe, a hazánkba.

[A következő két oldalt Gyulai, bizonyára vétségből nem írta be. Valószínűleg e hibára vonatkozik a rákövetkező harmadik oldal homlokirata: «*Notandum est*».]

Mikor a dévai dolog legjobb folyásában lett volna, mintegy sejdítettem, hogy még valahol ott volna valami bökkenő, és gondolkozván mindenfelé, jut eszembe, hogy ha valyon a Macskási-uraktól inscriptióba(n) bíratandó Szántóhalma nevű falu valyon nincs e akadályul, tudván, hogy a Macskási-uraknak még nagy praetentió-

jok vagyon a Bánátusban elvett jószágjokért; nemkülömben midőn ez az erdélyi Granitz-Militia formáltaték, akkor számokra az uraktól valamely dézmájok elvétetődik: ezek eszembe(n) jutván, mondám az asszony ő nagyságának: «nosza, tégyünk egy szót iránta, lássuk, mi jő ki belőle». Úgy is léve, mert midőn előhoztuk volna Festetics úrnak, hát mindjárt egészben világosan kitetszék a dolog, hogy az is pro impedimento volna, a mely faluról ő nagysága lemondván, ímé a dolog mindjárt elő kezde menni, és a dolog is erősen accelerálódék.

Ez is megjegyzésre való dolog, hogy ha valakinek dolga van a fiscussal és csak legkisebb reménysége lehet is, hogy a perfolyással megnyeri, soha azt a camarára ne vigye, hanem egy szerencsére csak várja el az pernek folyását és annak decisióját. Ezt nem oknélkül írom, mert elég experientiám volt a dévai dolog alkalmatosságával Bécsben 2 esztendőknek elfolyása alatt, és oly sokszori commissiókban való lételemmel. És én részemről a dévai dolgot soha sem vittem volna Bécsbe(n) addig, mig az erdélyi törvényeken és forumokan által nem ment volna, mert 1-ma az az kérdés, hogy ha pura fiscálitás volt-e, vagy nem, a melyet az írások mutatnak meg; 2-do még a hozzá való körösi faluk sem voltanak fiscálitások világosan; 3-tio a micsoda donátióval adatott Viscontinak, micsoda alkalmatosságokban és micsoda meritumokért, ez is igen nagy consideratióra való dolog lett volna. Ilyen a munkácsi dominium, a mely oly móddal és oly üdőben és méritumokért adattatott az Schénborn familiának, s ámbátor perli a fiscus, de mégis actu bírja a familia, mert egy bilietben azt írja boldogemlékezetű Károly császár nékie, hogy többet érdemelne és egyebet adna nékie, de nincs mit adni. Én azt tartom, hogy ily biliétje lehetett, ugyan Károly 6-ik császártól marchéz Viscontinak, mert egy üdőben volt a dolog, egyérdeműek voltanak, és így itt is ily bilietet kell vala keresni, de ezt senki sem kereste s nem is tudta, magam is utoljára tanultam ki Bécsben.

De ezt is nem tagadhatom, hogy soha sincs nehezebb dolog, mint más dolgában járni, mert az ember majd mintegy meg van kötve ect.

No már ha az 50 esztendő eltelik, bizonyosan a fiscus megzördíti a successorokat, ha egyébért nem is, legalább azért, hogy egy falkát superaddáltasson réá, vagy másnak, valakinek akar, a fiscus vele favorizálni. Már itt, ha én volnék, az actiót, vagy az Memorálist azokon a felyebb megírt fundamentumokon kezdeném és fundálnám, és minthogy az perennálitást [perennalitásról], vagy az örökről lemondottak az eleink, holott még az nem vala bizonyos, hogy ha nem lehet örökké, mert az törvényesen nem decidáltatott, és az asszony ő nagysága önként azért mondott le róla, mivel a dolognak kimenetele bizonyos nem vala, és látta ő nagysága, hogy

felséges asszonyunknak nagy kedvet tészen vele, mivel felséges asszonyunk is ő nagyságához különös kegyelmeit, szeretetit mutatta jelenlétiben ő nagyságához, tehát ez is obligálta ő nagyságát nagyon reája, és így azután is, továbbra is megérdemlenék a successorok, vagy posteritásul, hogy ők, és nem mások bírnák azon jószágot, és hogy ha különben nem lehetne, és superaddálni kellenék reája, vagy eladatódnék, tehát a praeemtió és a jószágban való maradás mindenkor az asszony ő nagysága posteritássáé lenne.

TORMA KÁROLY.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Huszonharmadik közlemény. —

Miután a «Közlöny»-ben meg nem jelent honvéd-tiszti kinevezéseket a hadseregi parancskönyvből közöltük, ezek kiegészítéséül a korábbiakat is szükségesnek tartom közzé tenni. Ezek is a nevezett parancskönyvből a «Komáromi Lapok» 62. és 63. számaiban 1849. szept. 24. és 25-én közöltettek.

A «Komáromi vár- és hadsereg főparancsnoka által azon idő alatt, míg a magyar kormánytól tökéletesen elszakítva volt, a következő törzs és főtiszti kinevezések történtek:

Kosztolányi ezredes felterjesztésére f. hó 1-től számítandó rang- és illetménynyel. A 37-ik h. v. z.-aljnál: *Takács* Ferdinánd főhadnagy, századossá; *Aranyosi* Béla őrmester hadnagygyá. — A 40-ik h. v. z.-aljnál: *Kőnig* Lipót, hadnagy s dandársegéd jelen alkalmazásában főhadnagygyá.

Komáromban, junius hó 6-án 1849.

Fáy Mór 63-ik z.-alji százados az alakuló árkász századhoz parancsnokul, és *Stettner* Ignác a 8-ik hadtesthez tábori lelkészül f. hó 16-tóli rang- és illetménynyel kineveztetik.

Komáromban, jul. 15-én 1849.

F. hó 16-tóli rang- és illetménynyel a 2-ik hadtest parancsnoka felterjesztésére: *Kovács* Lőrinc 52-ik z.-alji százados őrnagygyá, s a nevezett z.-alj parancsnokává; *Szilágyi* Tamás 54-ik z.-alji százados, őrnagy az érintett z.-alj parancsnokául; *Resnyi* Imre, 25-ik z.-alji százados őrnagygyá, s az említett z.-alj parancsnokává; *Hunyadi* Ferenc 48-ik z.-alji százados őrnagygyá, s a 61-ik z.-alj parancsnokává; *Darabanth* Ignác százados őrnagygyá, és a 63-ik z.-alj parancsnokává; *Nedbál* Ignác százados őrnagygyá, és a 114-ik z.-alj parancsnokává; *Bettelheim* Antal 3-ik huszár-ezredbeli főhadnagy számfeletti alszázadossá a 6-ik huszár ezredhez; *Kunszt* Ferenc 3-ik huszár-

ezredbeli őrmester számfeletti hadnagyul; *Barcs* Samu élelm. gond noksági főhadnagy, századossá; *Domin* Ignác és *Róth* Samu alorvosok főorvosokká századosi ranggal; *Lendvay* Márton 42-ik z.-alji százados, míg zászlóaljához visszatérhet, a 37-ik zászlóaljhoz szolgálattételre osztatik be. *Vasváry* Pál 56-ik zászlóalji főhadnagynak a Lehel huszárokhoz áttétele megerősíttetik. Gróf *Hunyadi* László 17-ik z.-alji százados *Eszterházi* ezredeshez segédtisztül adatik. *Szabó* Pál mocsai református lelkész a 2-ik hadtest tábori lelkészéül kineveztetik. — A várkormánynak f. h. 7-dikén történt felterjesztése nyomán: *Staut* Adolf táborkari százados f. hó 1-től számítandó rang és illetménynyel őrnagygyá s várkormányi segéddé kineveztetik.

Komáromban, jul. 17-én 1849.

F. hó 16-tól számítandó rang- és illetménynyel a várparancsnokság ajánlatára: *Obell* József százados őrnagygyá, s a helybeli kórodák főparancsnokává; *Münkl* József százados őrnagygyá, s a szállítóház parancsnokává; *Hrabovszki* százados hadbíró törzshadbíróvá őrnagyi címmel; *Bozó* Manó őrnagy a helybeli térparancsnokságnál térőrnagygyá; *Magassi* József és *Milotinovics* Albert 7-ik z.-alji őrmesterek mostani alkalmazásukban hadnagyokká. — A térparancsnokság ajánlatára: *Szabó* György tűzmester, térhadnagygyá. — Az erődítési igazgatóság felterjesztésére: Az árkász századnál: *Horváth* Lajos várnokkari hadnagy főhadnagygyá; *Szalkovics* József és *Knap* Ferenc főárkászok hadnagyokká. Az utász-osztály 1-sö századánál: *Ferenczi* Zsigmond hadnagygyá. 2-ik századnál: *Kozári* Mihály főhadnagygyá; *Farnek* Dénes főárkász és *Romberger* János utászőrmester hadnagygyá; *Hamar* József főárkász számfeletti hadnagygyá. — *Kosztolányi* ezredes úr ajánlatára: *Füsti* Kálmán 37. zászlóalji százados őrnagygyá, s e z.-alj parancsnokává; *Percz* Antal 15. z.-alji hadbíró főhadnagy hadosztályi hadbíróvá századosi címmel; *Fáy* Albert 63-ik, *Hassinger* Károly 108. z.-alji századosok, s *Bernáth* Kálmán táborkari főhadnagy, táborkari századosokká; *Roth* Károly táborkari főhadnagygyá s *Lóg* Mór táborkari hadnagygyá. A 18-ik z.-aljhoz: *Fehér* András főhadnagy századossá, *Tuczentaller* Lajos hadnagy főhadnagygyá, *Fischer* Henrik 13-ik huszár-ezredbeli 2-od rendű alorvos e z.-aljhoz 1-sö rendű alorvossá. — *Eszterházy* ezredes ajánlatára: A 98-ik z.-aljnál: *Alvinczi* Alvin százados őrnagygyá s z.-alji parancsnokká. — *Janik* ezredes felterjesztésére: *Horváth* Pál 64-ik z.-alji százados őrnagygyá s az 57-ik z.-alj parancsnokává. *Ajer* Mihály százados őrnagygyá és a 71-ik z.-alj parancsnokává. — *Kászonyi* ezredes ajánlatára: *Nádházi* János törzs-zárnok hadnagyi ranggal grand-profossá. A 15. z.-alj ajánlatára: *Freiszeiszen* János, Sándor ezredbeli hadnagy főhadnagygyá s z.-alji segéddé, továbbá *Pl·szorics* Antal, *Paraszti* Alajos és *Bauer* József, főhadnagyok századosokká; *Kálmán* György, *Morbusz* Rezső, *Pelcsics* József és *Bitó* Béni hadnagyok főhadnagyokká, *Molnár* Ignác, *Rácz*

Antal és *Saurek* József őrmesterek hadnagyokká. — A 18-ik z.-alj előterjesztésére: *Simmajer* Gusztáv főhadnagy századossá, *Balázs* Sebestyén és *Bori* László hadnagyok főhadnagyokká; *Szabó* Pál őrmester hadnagygyá. — A 25-ik zászlóalj ajánlatára: *Bencze* Mihály, *Bresztyánszki* Vilmos és *Podráczki* Károly főhadnagyok századosokká, *Horváth* Ignác, *Rakovszki* József és *Kálmán* Vilmos hadnagyok főhadnagyokká; *Jancsics* Antal, *Sándor* Lajos, *Szokupi* János és *Kojanicz* Mihály őrmesterek hadnagyokká; *Löb* Fridolin őrmester hadnagygyá s z.-alji segéddé. — A 37-ik z.-alj felterjesztésére: *Rényi* György és *Zámori* Mór főhadnagyok századosokká; *Folli* Bernát, *Nagy* Károly és *Nagy* Alajos hadnagyok főhadnagyokká; *Szilasi* Zsigmond, *Minich* József, *Sajtos* Ferenc, *Laluhai* János, *Szinnyei* József és *Tapolcsányi* Károly őrmesterek hadnagyokká. — A 49-ik z.-aljhoz: *Kiss* Gusztáv főhadnagy századossá; *Lenzsér* Ignác, *Bernmüller* Péter és *Czurda* Ede hadnagyok főhadnagyokká; *Iszlay* Ferenc, *Kovács* Pál, *Csiki* János és *Molnár* József őrmesterek hadnagyokká. — Az 57-ik z.-aljhoz: *Simonovics* Lajos hadnagy főhadnagygyá; *Smiding* Lipót számvevőségéd alhadnagygyá; *Valxhoffer* Ferenc őrmester számvevőségéddé. — A 60 ik z.-aljhoz: *Botka* János és *Szalay* Mór főhadnagyok századosokká; *Bán* József, *Keszi* György hadnagyok főhadnagyokká; *Pogács* Alajos őrmester hadnagygyá. — A 63-ik z.-aljhoz: *Benyiczki* Alajos és *Fehérvári* Ferenc főhadnagyok századosokká; *Heppka* András, *Göttke* Frigyes, hadnagyok főhadnagyokká: *Thuri* Károly és *Dankó* András őrmesterek hadnagyokká. — A 64-ik z.-aljhoz: *Kürthi* Rezső és *Lehoczki* Pál főhadnagyok századosokká: *Höher* János és *Kecskeméti* János hadnagyok főhadnagyokká; *Lestár* Ede, *Koncsek* Ferenc és *Kmeti* Alajos őrmesterek hadnagyokká. — A 70-ik z.-aljhoz: *Skorpa* Ferenc, *Somodi* József hadnagyok főhadnagyokká; *Tikos* Ferenc hadnagy számvevőségéddé; *Kovács* Lajos, *Tima* József, *Császár* Károly, *Döbröntei* Ferenc, *Kis* Elek, *Horváth* Károly, *Bezerédi* Gyula őrmesterek hadnagyokká; *Majer* József 2-od rendű alorvos 1-ső rendű alorvossá. — A 98-ik z.-aljhoz: *Balint* Béla hadnagy főhadnagygyá; *Rozenstock* Ignác és *Miheli* György őrmesterek hadnagyokká. — A 99. z.-aljhoz: *Csatári* Flórián főhadnagy századossá: *Kopcsányi* Alajos hadnagy főhadnagygyá; *Székely* József őrmester hadnagygyá. — A bereghi önkéntes század által választott *Nagy* Károly főhadnagy századossá; *Szarka* János hadnagy főhadnagygyá; *Ruttkai* Pál őrmester hadnagygyá, ezennel megerősíttetnek.

Komáromban, jul. 21-én 1849.

(Komáromi Lapok 1849. szept. 24-én 62. szám.)

Folyó hó 16-tól számítandó rang- és illetménynyel. A 46-ik z.-aljnál: *Bertram* Ferenc főhadnagy századossá. *Czéh* Dániel és *Szathmáry* Pál hadnagyok főhadnagyokká. *Kochanovszky* László és *Benyács* Konrad őrmesterek hadnagyokká. A 108-ik z.-aljnál: *Klig*

Dénes főhadnagy számfeletti századossá. A 114-ik z.-aljnál: *Reményi* Antal főhadnagy századossá. *Kiss* Gáspár hadnagy főhadnagygyá. *Andrasicz* János és *Szigyártó* Lajos őrmesterek hadnagyokká. A 63. z.-aljnál: *Lőrinczi* Sándor főhadnagy hadbíró százados hadbíróvá; *Szoldics* Márton számvevő hadnagy főhadnagygyá. — *Janik* ezredes úr ajánlatára: *Vita* István főfoglár (grand-profos) hadnagygyá. — A tábori tüzérség kérelmére: *Röszler* Alajos orvostudor, a tábori tüzérség főorvosává századosi címmel. — A várbeli tüzérparancsnokság felterjesztésére: *Kern* András hadnagy főhadnagygyá. *Illényi* Antal, *Hax* Emil, *Fridrich* József, *Unger* Ferenc, *Madarász* András, *Nossza* N., *Kalmár* Sándor, *Noszlopi* N., *Kocsis* N., tűzmesterek hadnagyokká. — *Buzai* törzsorvos ajánlatára: *Dermár* Bódog 2-od rendű alorvos, 1-ső rendű alorvossá főhadnagyi ranggal. — Az élelmi főgondnokság előterjesztésére az élelmezéshez: *Pál* József százados. *Sárkány* Eduárd főhadnagy. Továbbá főhadnagyokul: *Eckhart* József, *Pók* Miksa, *Blajer* Ignác és *Blau* Henrik. Hadnagyokul: *Schönvall* Antal, *Schwarcz* Alajos, *Fleischmann* Adolf, *Menczel* Adolf, *Nemesszegi* István, *Lőv* József, *Koszta* Márton, *Donhauser* Márton, *Daróczy* József, *Paulik* István, *Halmai* Sándor, *Bőze* Károly, *Világi* Ferdinánd, *La-Roche* Eduárd, *Kollár* József, *Volf* Bernhard és *Szeszter* Herman. — A személyem melletti nyargoncokból: *Schumajer* Ignác 8-ik, *Kis* Lázár 1-ső huszárezredbeli főhadnagyok számfeletti alszázadosokká. *Szakácsi* János hadnagy főhadnagygyá. Ugy szinte a főparancsnoki irodában működő *Győrki* Lajos és *Fejes* István őrmesterek hadnagyokká. *Rajcsányi* István 12-ik huszárezredbeli főhadnagy a helybeli szekerészekhez osztatik be.

Komáromban, julius hó 22-én 1849.

Folyó hó 16-tól számítandó rang- és illetménynyel. *Pethes* Gerő volt guerilla-főnök, *Kosztolányi* ezredes úrhoz, nyargoncul mint hadnagy. Az 52-ik z.-aljhoz: *Fényes* László 48-ik z.-alji főhadnagy, századossá. *Nábrády* Benedek és *Nagy* Benjámin alhadnagyok főhadnagyokká. *Sebestyén* Lajos, *Polereczki* Ferdinánd, *Pankaldi* Márk és *Horváth* Lajos őrmesterek hadnagyokká. Beosztatnak még: *Kölbl* Károly komáromi újonctelepbeli százados. *Csernák* Lajos főhadnagy. *Gedeon* István és *Halászfi* Vazul hadnagyok.

Komáromban, julius hó 23-án 1849.

A vezérkarhoz legújabban beosztott *Hassinger* százados saját kivánatára z.-aljához visszatétetik. Komáromban, julius hó 24-én 1849.

A tábori tüzérség főparancsnokának felterjesztése folytán a 2-ik hadtestnél *Mezey* százados a tüzérség, *Stern* főhadnagy pedig a szekerészet parancsnokságával bizatik meg. *Ramming* Auguszt 108-ik zászlóalji százados egészsége tökéletes helyreálltáig szolgálattételre a vezérkarhoz beosztatik. *Gyürke* Ferenc 70-ik z.-alji főhadnagy f. hó 25-től a 15-ik z.-aljhoz a két z.-aljak megegyezése folytán áttétetik.

Komáromban, julius hó 26-án 1849.

Folyó hó 16-tól számítandó rang- és illetménynyel. *Pleininger* Svarcenberg gyalog ezredbeli százados szolgálattételre a 71-ik z.-aljhoz. — *Kászonyi* ezredes ajánlatára: *Szilágyi* Antal főhadnagy századossá, és a kún lovas csapat ideiglenes parancsnokává. *Sulyok* Mihály ezen csapatbeli őrmester hadnagygyá. *Dőri* József főhadnagy az 54-ik z.-aljhoz századossá. — *Kosztolányi* ezredes felterjesztésére: *Csepán* János hadosztályi foglárrá hadnagyi címmel. A 64-ik honvéd z.-aljnál: *Thomka* Rezső, *Szuhai* Lajos főhadnagyok századosokká, *Kacsicska* János, *Vágner* Sándor, *Glanczer* Miksa hadnagyok főhadnagyokká, az első egyszersmind z.-alji segéddé. *Assenbrajer* József, *Czák* István őrmesterek, hadnagyokká. — Az 5-ik hadosztály előterjesztésére: *Várfoki* Ferenc őrmester hadnagygyá. — *Krivácsi* tüzér őrnagy ajánlatára: *Strschin* József, és *Kladek* János tűzmesterek hadnagyokká. — A táborkarhoz szolgálattételre ideiglenesen áttétetnek: *Paraszti* Alajos, *Fourche* Miksa és *Veisz* Ferenc századosok; *Rausz* Béla főhadnagy; *Münk* Ferenc, *Vodianer* N., *Gabler* Ferenc, *Gönczi* Ferenc hadnagyok, a két utóbbi főhadnagyi előléptetéssel.

Komáromban, julius hó 28-án 1849.

Schebelka Ede Khevenhiller ezredbeli hadnagy, ki az eskűt a magyar alkotmányra letette, *Jungvirth* alezredes úr irodájába vezényeltetik. *Ledniczki* N. 44 z.-aljbeli hadnagy szolgálattételre a 99-ik z.-aljhoz osztatik be.

Komáromban, julius hó 29-én 1849.

Diller Ferenc 51-ik z.-aljbeli hadnagy f. hó 1-től a 98-ik z.-aljhoz szolgálattételre beosztatik.

Komáromban, augusztus hó 2-án 1849.

Folyó hó 1-től számítandó rang és illetménynyel. A várparancsnokság felterjesztésére: *Rumy* András százados őrnagygyá. *Erdélyi* József 13-ik huszár ezredbeli főhadnagy, számfeletti alszázadossá. *Návay* Sándor 3-ik z.-aljbeli hadnagy számfeletti főhadnagygyá. *Pájer* Ferenc szekerészeti őrmester hadnagygyá. *Kanczer* Ferdinánd, *Polák* Ferenc élelmezési őrmesterek, ugyanott hadnagyokká; *Mészáros* János 57-ik *Mayer* Károly 70-ik, *Kövér* Ferenc 71-ik, *Isvald* József 40-ik z.-alji, *Mészáros* József, *Horváth* Ignác, *Müller* Gyula, *Veiszberg* József, *Mayer* Lajos és *Panda* Ferenc 2-od rendű alorvosok 1-ső rendű alorvosokká főhadnagyi címmel.

Komáromban, augusztus 5-én 1849.

Folyó hó 1-től számítandó rang- és illetménynyel. Az augusztus 3-iki diadalmas győzelem következtében: *Bátori Schulcz* Bódog alezredes, ezredessé. *Prágai* János vezérsegéd, *Szillányi* Péter, táborkari, *Prihoda* N. 6-ik huszár-ezredbeli, *Krivácsi* N. és *Markó* N. tüzér, *Ruttkay* N. 64-ik zászlóalji őrnagyok ügyes működésök s hősies elszántságokért alezredesekké. *Raming* Auguszt százados tábor-

kari őrnagygyá. *Sullyovszki* N. főhadnagy századossá. Gróf *Károlyi* Sándor 16-ik huszár ezredbeli hadnagy, főhadnagygyá.

Győr, aug. 8-án 1849.

(Komáromi Lapok 1849. szept. 25-én 63. szám.)

Október 1-én mindkét rész táborkar főnökei a várnak részletes átadását illetőleg egyezségre léptek, mely *Nobili* és *Klapka* által megerősítve így hangzik:

A Komárom várának átadására nézve kötött egyezség.

Az alábbi pontozatok azon feltevésen alapulnak, hogy a Péterváradra indított küldöttség október 1-re visszatér, és hogy a zsold és fizetések kiadására és a helyőrség által hadipénztári utalványokban vállalt különféle kötelezettségek kiegyenlítésére szükséges pénzek készen fognak tartatni.

Első nap.

Az átadás 1849. október 2-án kezdődik; d. e. 10 órakor az elsáncolt tábort és a Duna hídfőt elhagyják a csapatok, és pedig a gyalogság a puskákat, zászlókat és felszerelést, beleértve a lőszertartót lőszerrel, általvetőt és borjút letéve, a lovasság leszállva a lóról s a kardot és karabint a hátulsó kápára akasztva, megjegyezvén, hogy a lovasság mindaddig a lovak mellett marad, míg egy cs. kir. lovas-osztály az átvétel végett meg nem jelenik. Erre a cs. kir. csapatok, melyek eddig a sáncokon kívül 1000 lépésnyi távolságban álltak, az erődített tábor és Duna-hídfő megszállására bevonulnak. — Az erődített táborban és a hídfőn álló hadállási lövegek, minden készletben lévő lőszerrel és szerszámmal együtt a védművek közt maradnak és ott vétetnek át. — Az elsáncolt tábor és a hídfő őrsége ezen a napon a következő lesz: 13 zászlóalj gyalogság, 2 század vadász, 9 század lovas, 7 befogott tábori üteg, minden üteg 6 ágyúval és lőszerkocsikkal, és pedig: 3 hatfontos gyalogüteg, 1 hatfontos lovasüteg, 1 taracküteg, 1 tizenkétfontos üteg és 1 háromfontos. — A tüzérségi fogatok átvételével szintén egy cs. kir. lovas-osztály fog megbizatni. — Az erődített táborban és a hídfőn felállított katonaság közvetlenül a fegyverletétel és a lovak átvétele stb. megtörténtével, a zsold és védlevél kiadása után, elhagyja a vár környékét és pedig az igmándi, tatai utakon, részben a Dunán lefelé gőzhajón. Különben magában értedődik, hogy valamennyi tiszt málhájával együtt a közkatonákkal egyidejűleg vonul el és csak azok maradnak vissza, kik külföldre szóló útlevélért folyamodtak; ennélfogva a cs. kir. térparancsnokságnál a helyi tartózkodásra engedélyért jelentkezni tartoznak. — A legénység azon része, mely cs. kir. szolgálatba kíván lépni, az elvonulás előtt jelentse magát és a 10 napi zsoldon kívül még foglalót is kap, ha a szolgálatra alkalmasnak

találtatik. — A legénység felügyeletével a menet közben helyőrségi tisztek bizatnak meg, kik illető megyéikbe kisérik őket. — A zsold és védlevelek kiosztásának lehető gyorsítása végett megállapíttatik, hogy minden 2 zászlóalj, lovas század és üteg számára egy cs. kir. tiszt fog kijelöltetni, ki mindezt helyben az illető alosztályparancsnoknak közvetlen kiosztás végett kézbesíti és közbenjár. — A zsold és fizetések kiszámításának és nevek beigtatásának a védlevélbe a névlajstromok alapján a cs. kir. hadbiztossal egyetértve már előbb szabályozva kell lennie. — Az erődített tábor és a hídfő megszállása után a jobb part felől mind a két hídnál a cs. kir. csapatok részéről őrség állíttatik fel, mely mindenkinek, ki igazolványnyal ellátva nincs, megtagadja az átkelést; ugyanez történik a helyőrség részéről a balparton.

Második nap.

Október 3-án az ó- és új-várnak, valamint a Duna-szigetnek átadása minden benne lévő fegyverkészlettel, ágyúkkal, lő- és élelmiszerekkel, s általában minden katonai teleppel együtt fog megtörténni. — A fegyverletétel, a zsold és védlevelek kiadására nézve ugyanazon határozatok irányadók, melyek az előbbi napon megállapíttattak. — A fent említett védművek őrsége a következő lesz: 7 z.-alj gyalogság, azután tüzérség és más, a különböző telepeken állomásozó legénység, mely az alsó dunahídon át a Duna jobb partján fog elvonulni. — Közvetlenül a helyőrségi csapatok elvonulása után az ó- és új-várat, valamint a Duna-szigetet megszállják a cs. kir. csapatok, és úgy a glacisen, mint a hídaknál őrök állíttatnak fel azon utasítással, hogy senkit se bocsássanak át menlevél nélkül.

Harmadik nap.

Október 4-én a vágvonal, nádorvonal védművei, az Apáliasziget és a városban lévő kincstári épületek átadása fog megtörténni, minden fegyverkészlettel, ágyúkkal, lőszerrel, felszereléssel, élelmiszerekkel és katonai telepekkel együtt. — A fentnevezett védműnek őrsége, mely áll: 7 zászlóalj gyalogságból, 6 század lovasságból, egy 6-fontos és egy 3-fontos gyalogütegből fogattal együtt, a cigánymezőn ugyanazon módozatok mellett fogja a fegyvert letenni, mint a milyenek az első napra megállapíttattak, azután a pozsonyi kapun át részben a Csallóközön keresztül, részben a keszegfalvi hídon át, részben pedig a Concón lévő dunai hídon keresztül hazájokba vonulnak. — Ugyanaz nap a szállító házban lévő legénység is felállíttatik a cigánymezőn és a többiekkel együtt elbocsáttatik. — A főkórházban, nádorvonalon, benedekrendi zárdában és a ref. collégiumban fekvő betegek consignatióval átvétetnek és kezelésük végett egyelőre az ott lévő orvosi személyzet visszamarad. A beteg és sebesült tisz-

tekről a térparancsnokság által haladéktalanul névsor állítandó össze, mely *Bayersfeld* cs. kir. hadbiztosnak kézbesítendő, hogy fölgyógyulásuk után ugyanolyan elbánás alá essenek, mint a várőrség többi tisztjei.

Végül abban történt megállapodás, hogy mindazon tisztek és hivatalnokok, kiknél elszámolás kötelezettségei mellett bármi néven nevezendő kincstári tárgy és készlet van, mindaddig is maradnak, míg a teljes átadás meg nem történt. — Jelen egyezmény két példányban aláírva, 24 óra alatt ratifikálandó és kölcsönösen kicserélendő.

Komárom, 1849. okt. 1-én.

Szillányi,
alezredes, a komáromi vár vezérkari főnöke.

Jungbauer,
alezredes, az ostromló sereg vezérkari főnöke.

Helybenhagyatik:

Gróf *Nobili*,
cs. kir. altabornagy.

Klapka,
tábornok.

Ezen egyezség szerint egyes bizottságok alakultak, melyek részint a komáromi pénzjegyek beváltásával, részint a zsold és havi díjak kifizetése és a menlevelek kiosztásával voltak elfoglalva.

Az elbocsátási nyomtatott jegyek következőkép szóltak:

«*Geleitschein*

für den . . . . . welcher von hier ungehindert in seinen Heimatsort . . . . . Comitat . . . . . zurückkehren kann, und als zur Garnison von Komorn gehörig, der derselben gewährten Begünstigungen rücksichtlich der Sicherheit der Person und des Eigenthums theilhaftig ist.

Komorn, am 1. Oktober 1849. *Bayersfeld*,
k. k. Feldkriegskommis-är.

Ezen menlevél kitöltetvén, a kétfejű sas ráüttetett.

Bátory Sulcz Bódog, ki a megcsonkult honvédek összeírásával volt megbízva, «Felhívást» bocsátott ki, mely a falakra kifüggesztetett és a «Komáromi Lapok»-ba is fölvétetett, s így szólt:

«Felhívás!

Minden a hadjáratban *megcsonkult tiszt urak és honvédek* tartoznak magukat nálam — Rozália-tér, Domonkos-ház 590. sz. a. — e folyó hó 2-án reggeli 8 órakor bejelenteni.

Kelt Komáromban, október 1-ső napján 1849.

Bátory Sulcz Bódog, ezredes».

Ujházy László még szeptember 29-én 735. sz. alatti átirattal tudatta Komárom városával, hogy a capitulationális pontok aláírása s ezen pontok értelmében a várkormány által kibocsátott kincstári utalványok is osztrák nemzeti bankjegyekre lesznek beváltandók, de nem ugyan teljes értékben, mert a kibocsátott 800,000 forint helyett csak 500,000 forint ajánltatott beváltatni. Ezen pénzjegyek a haditanács által a községházánál határoztatván beváltatni, erre nézve a város közönsége egy bizottmánynak kinevezésére utasittatott következő meghagyással: «1. 100 frt helyett csak 60 frt 30 kr. fog kiadathatni. 2. Mindenek előtt a várőrség tisztjeinek s ahhoz tartozó személyzetnek fog beváltathatni, mivel a polgárság mint helyben lévő, azt később is eszközölheti».

Derült, szép, csendes őszi nap volt. Délfelé befellegzett. Ekkor az 5-dik számú gőzös tele osztrák katonákkal rengett a Duna hullámain, s a zajos katonai zene a «Gott erhalte» t hangoztatá. Mily érzelem tölté el a parton állókat mindezek láttára és hallatára! . . .

Október 1-én esti 9 órakor Pétervárадról a küldöttek *Barla* Károly tüzér- és *Sebő* Antal gyalogsági főhadnagyok visszaérkezvén, megerősitették azon leverő hírt, hogy Pétervárad csakugyan feladta magát! Még ezen éjszaka nagy gyűlés tartatott.

Haynau táborszernagy tehát azonnal követelte Komárom várának teljes és haladéktalan átadását. Azonban egy kis nehézség támadt.

Haynau ugyanis nem akart addig pénzt adni, míg a várat kézhez nem kapja. Ezt *Klapka* legjobb akarattal sem fogadhatta el, mert a sereg ebben talán a capitulatiónak megszegését vélte volna. Végre *Haynau* engedett és 100,000 frtot előlegesen átadott, hogy ezzel azon csapatokat elégitsék ki, melyek az első nap teszik le a fegyvert.

A zsold és havi pénzek kiszámítása a beküldött létszámkimutatás szerint a cs. királyi hadi biztosok által eszközöltetett s a pénz az illető parancsnokoknak elismervény mellett átadatott.

A Komáromi Lapok utolsó száma október 1-én hétfőn jelent meg. Ennek «Nem hivatalos rovat»-ában három cikk közöltetett; az elsőben a szerkesztő búcsúzik az olvasóktól és egyúttal számot ad működéséről; a másik kettő ecseteli a helyzetet és vigasztalja a csüggedőket. Álljanak itt az idők tanujául, ezen cikkek is.

«*Komárom,* október 1-én 1849.

Közel három hóval ezelőtt, midőn kényszerítve a körülmények hatalma által, a journastikai térre léptem, leültem asztalomhoz, programmot irandó, kést kerestem, hogy tollat metszhessek magamnak, mely engedve kezem súlyának, s engedelmeskedve, azon betűket rakosgassa papirosra, melyeknek alakítására az ujjak vezetik.

Ma ismét asztalomnál ülök, végbúcsút irandó, s örömömet nyilvánítandó a közönség azon részvéte felett, melylyel lapom iránt, — mely ha nem is volt minden kritikán alul rosz, de bizon jobb is lehetett volna, — viseltetett.

Midőn programmomat írtam, örömmel ajánlkozott minden toll; most midőn végbúcsút írok, szinte visszahúzza magát mindegyik, mert tudja, hogy ez utolsó functiója, mely után nem használtatna többé s észre sem véve senki által, legfölebb valamely pelyhes zugba dobatik félre.

Szokás, hogy a journalista, midőn búcsút vesz a szerkesztéstől, rövid elmélkedéssel futja át pályáját.

Én ezt nem cselekszem.

Megnyugtat az öntudat, hogy működésem egész ideje alatt azt tettem egyedül és nem többet, mint mit és mennyit tennem kellett.

Némelyeknek tetszett a lap.

Örültem rajta.

Másoknak nem tetszett.

Ezen is örültem.

Némelyek nem találtak még csak kifogást is lapom ellen.

Ezeket kikacagtam.

Mások rosz akaratot véltek rejleni a sorok közti ürben.

Ezek bár eleinte elszomorítottak, később nem gondoltam velük sem, mert eszembe jutott kedvencemnek, Montesquieu-nek sententiája a ki egy iratában ezt mondja:

«*Írj, ne többet, csak három sort, s ha akarnak, felakaszthatnak érette.*»

Leteszem tehát e pillanatban a tollat, isten hozzádot mondván minden olvasónak a viszontlátásig.

Friebeisz István».

«*Komárom*, szept. 30-án 1849.

A merre csak megy az ember, mindenütt merő lamentatiókat hall.

Koldusok vagyunk, megbuktunk, nincs egy krajcár pénzünk sem.

A magyar állodalmi pénzjegyek elvesztik értéküket.

Mit fogunk csinálni!

Uraim! ne féljenek önök! nem lesznek koldusok, nem vesztik el pénzüket, hidjenek nekem.

Azon ne essenek kétségbe, hogy a komáromi jegyek beváltása talán már holnap fog megkezdetni.

Ez igen természetes.

Komárom átadása ezen feltételhez volt kötve.

Biztos tudósításaink vannak, hogy az egyesek által beadott

magyar pénzjegyekről szóló nyugtákat, Pesten ez előtt két héttel 50 percentjével vették, ma már 70 percentjével kelnek.

Igen az istenért, de hát mi lesz belőlünk, ha annyit veszítünk!

Hidjék el, ha önöknek akkor 70 forintnjuk lesz, annyit fog érni, mint most 100 forint, vagy többet, mert olcsóbb lesz minden.

Aztán az a kereskedő, ki például a cukor fontját osztrák bankjegyben 32 garasért adta, magyarban 7 forint v. c. bizon még akkor is fog nyerni eleget, ha például csak 25 percentet kapna magyar jegyeiért.

Magyarország lázas állapotából felgyógyult.

Sokkal ildomosabb orvosnak hisszük az ausztriai politikát, melynek élén egy Schwarzenberg áll, sem hogy drastikus szerek használatát venné igénybe a reconvalescens irányában, mi csak a veszedelmes recitivát idézhetné elő.

Magyarország meghódolt Ausztria előtt, s hisszük, de kell is, hogy hidjük, miként *Ferenc József*, uralkodását nem fogja százerek koldusbotra jutásával megkezdeni.

Bízzunk, reméljünk, s nem fogunk megcsalatkozni.

Jenőfi Izidor.»

«*Komárom*, október 1-én.

Tegnap estve, a katonai takarodó után, oly esemény tanui voltunk, mely a hazaszeretetben túlbuzgók előtt is kell, hogy botrányosnak tünt legyen elő.

A szokott ágyúlövés után csakhamar több, később mindinkább sűrösödő számtalan ágyúlövéseket hallottunk; megelőztetvén már az egész nap folyama alatt, s kisértetvén időközben is gyakori fegyverlövések által.

Gránátok, világító golyók, röppentyűk szórattak, mint ezt szemtanuktól hallottuk.

Felriasztatott az egész város, s az emberek, kik már a várva várt béke ölében látták magukat ismét, nem tudták mi történik, ismervén a körülményeket, melyek közé — a jövő mutatja meg, minő sors által — sodortattunk.

Az utcák csendesek voltak, csak itt ott látható három, négy emberből álló csoport, mely szeretné tudni, mi történik?

Riadót nem hallottunk, csak itt-ott nehány káromló szót, melylyel az utcák vendégei, komoly boszankodásukat fejezték ki az esemény felett.

Az ember valóban csaknem azt volt kénytelen hinni, hogy az egész csupán egy kis szüreti mulatság, melyet szomszédok rendeznek, bő termés reményében; de vendégeket nem hívnak, remélvén, hogy az első tarack elsütésére majd berukkol a présház udvarába a *jukkerzug*.

És a kik ezt sejtették, nem csatlakoztak.

Megtudtuk, hogy tüzéreink mulatoztak, — parancs nélkül — s töltögetvén s sütögetvén az ágyúkat szünet nélkül egymásután

Sokat megégette már szájunkat a kása, azért, mert véleményünket mondtuk ki, mert azt, mit nézetünk szerént igaznak hittünk, mertük nyilvánítani is; ám ez mindegy, most is kimondjuk, hogy e tett botrányos, gyalázatos volt.

S ezt ismételjük.

Sokkal komolyabb pillanatokat élünk, semhogy valamely öröm ünneplésére, vagy tréfa kedvéért tűzi játékokat rendezhetnénk.

Komárom el van jegyezve Ausztriának, — ezt mondtuk már egyik tegnapelőtti cikkünkben, — s csakhamar következik majd az összekelés napja is.

Ne izgassuk fel a kedélyeket, melyek kölcsönösen már-már feledni készülve a multakat, nyugodni tudni tanulnak.

Ezt tennünk nem lehet, nem szabad, ezt tenni tiltja a katonai becsület, tiltja a nemzet becsülete, büszkesége.

Lehet, sokan kedvetlenül, sőt épen boszankodva fogják e sorokat olvasni, s bennünket aposthasiával vádolnak.

Tessék, a mi bíránk, s valamint mindnyájunké, a kérlelhetlen história leend.

Bennünket a tetszvágy soha sem édesgetett elvek elfogadására vagy terjesztésére, melyek nem saját felfogásunkból eredtek.

Megtanultunk önállólag gondolkozni, írni és cselekedni.

S ezt tesszük most is.

Számtalanszor mondottuk, hogy Komáromot utolsó emberig kell védni, ha a nemzetnek csak maroknyi serege van is a síkon, ha pedig nincs, árán (?) vásárolhatni meg a lehető jót hazánknak.

Isten úgy akará, hogy a második alternativa álljon.

Atadjuk Komáromot, s nyerünk az által békét az elcsigázott szegény haza számára.

De nyerünk még többet; nyerjük t. i. az alkalmat, elsőknek lehetni, kik midőn már minden veszve van, az utat jelölik ki az uralkodó háznak, melyen hazánk irányában, a kiengesztelődés béke lobogójával haladhat.

Mit mi teljesen hiszünk, és remélünk.

Azért hát szigoru figyelmet.

Tanuljunk tűrni.

Uralkodjunk indulatainkon.

A ki az öröm, vagy fájdalom érzelmei által elragadtatni engedi magát, nem érdemli meg, hogy éljen».

Október 2-án tiszta szép reggel volt, a nap ragyogott, sugarai oly melegek voltak, mintha a várőrség hideg kedélyét akarták volna fölmelegíteni.

A rendelkezések úgy történtek, hogy az elsáncolt tábor katonai átadása tökéletesen végbe mehetett.

Midőn a cs. kir. sereg, a meghatározott egyezkedés szerint, délután 3 órakor a táborhoz közeledett, annak őrsége fegyverbe állott, még pedig következőkép: a jobb szárnyon *Janik* hadosztálya: a 46., 57., 70. és 71. honvédzászlóaljak, két század vadász, egy hat fontos gyalog-üteg és egy század Lehel-huszár; a centrumban: *Rakovszky* hadosztálya: a 25., 48., 52. és 56. honvéd-zászlóaljak, továbbá a Dom Miguelek, 1-ső tábori és egy 12 fontos gyalog üteg; a balszárnyon *Kosztolányi* hadosztálya: a 18., 37. és 64. honvéd-zászlóaljak, a Sándorok, egy hatfontos gyalog- és egy hatfontos lovasüteg.

A Würtemberg-huszárok, kiket nem fizethettek ki, a belső várba vonattak.

A hadállási lövegek szolgálatban lévő emberei ágyúik mellett állottak.

A 8-ik hadtest zenekara a balszárnyon volt.

Klapka d. u. 4 órakor jelent meg a táborban.

A csapatok, melyek zászlóaljanként harcvonalban állottak föl, puskáikkal tisztelegtek és a zenekar rákezdte u «Rákóczi-indulót». Ezen jelenet több osztrák tisztet közelebb csalt a sáncozathoz. *Klapka* a csapat előtt végig nyargalt, azután közepén megállott és fölszólítá katonáit, hogy sorsukban nyugodjanak meg. Erre «lábhoz!» és «imához!» vezényeltek. Ezen percek alatt, melyeket még a zene komoly akkordjai is emeltek, hallható volt a sereg zokogása, mely ezen *utolsó gyakorlatát* megtört szívvel teljesíté. A bevégzett ima után a puskák gúlákba rakattak, a szerelvények letétettek, s ekkor a vad fájdalom szétszaggatá a megszokott fegyelmet. A zászlóaljak legénysége zászlajához rohant, ezen golyóktól átlukkatott szent jelvényhez, melyet annyi csatába, oly sok ütközetbe kisért, hogy utolszor csókolja meg azt és abból emlékül vigyen magával egy darabot. — A tisztek sírva borultak egymás nyakába és a legénység kezöket csókolá. Oly jelenet volt ez, mely a legkeményebb szívet is megindította.

Egy osztrák lovas csapat nyomult előre, átvette a huszárok lovait és a fogatokat. A csapatok fegyvertelenül a hídon át a várba vonultak, hol még ezen éjet töltötték.

Az osztrákok erre lengő zászlókkal és harsogó zenével vonultak be az elhagyott táborba s elfoglalván azt, előőrseiket a Duna jobb partján fölállították.

Esti 6 órakor már fekete-sárga zászló lengett a hídfőerődön az úgynevezett «csillagsánc»-on és büszkén tekintett ellenfelére, az ó-vár kiszögellő bástyáján lengő nemzeti színű zászlóra. A Bécsből Pestre leuszó gőzhajók utasainak furcsa látvány tárult ez este szemeik elé, midőn Komáromot a két parton fölállított különböző előőrsök közt elhagyák, midőn a jobb parton az osztrák néphymnus hangzott, ugyanakkor a balparton a zenekar a felvillanyozó «Rákóczi-indulót» húzta s a gőzhajó «vivat!» és «éljen!» kiáltások közt haladt tovább

Mint különös véletlent említem itt föl, hogy *Vilmos* főherceg ezredének 2-ik zászlóalja volt az első, mely a «csillagsánc»-ba bevonult; ugyanazon zászlóalj, mely egy évvel előbb szorongatott körülmények közt ugyanott egy éjet töltött és mint az osztrák sereg utolsó csapata hagyta el ezt a helyet; akkor 43 embert lázbetegen hagytak hátra, kik közül most 13 ismét a seregez csatlakozott, a többi elhalt.

Október 3-án *Zichy* gróf hadosztálya tette le a fegyvert, ú. m. a 127. honvédzászlóalj és az újonnan alakított 201., 202., 203. és 204. h. zászlóaljak. Ezekkel egyidőben az ó- és újvár és a Dunasziget tüzérsége, a hidászok és utászok osztályai, végre a Würtemberg-huszárok rakták le a fegyvert; ekkor a várral együtt 519 ágyú jutott az osztrákok birtokába.

Ezen helyeket a cs. kir. csapatok azonnal megszállották.

A Würtemberg-huszárok a Duna-szigeten a legnagyobb díszszel rukkoltak ki. A szép, büszke tekintetű s vitéz huszárezred átadása több osztrák tábornok, ú. m. *Colloredo* herceg, *Nobili* gróf, *Burich*, *Barkó* sat. jelenlétében történt. *Klapka* végig lovagolt ezen legvitézebb huszárok arc-éle előtt, mi alatt a zenekar a «Klapka-indulót» játszotta. Ezután meleg szavakban búcsúzott el tőlük, megköszönte kitartásukat, hazaszeretetüket és azon ritka bátorságot, melyet ők a világ előtt tanusítottak. Erre a huszárok részéről harsány «éljen!» következett. — Az imától való helyreállítás után *Prichoda* alezredes fájdalomtól reszkető hangon vezénylé a végzetteljes szót: «szállj le!»

Ekkor felszólitá gróf *Nobili* *Klapkát*, intézné a huszárokhoz azon kérdést, vajon volna-e kedve valakinek közülök az osztrák szolgálatba lépni? *Klapka* ezt is megtette. Felszólítását mély csend követé, senki se lépett ki a sorból. — Egy vén altiszt azonban hangosan és nyugodtan így szólt: «Tábornok úr! az osztrákokhoz nem lépünk át, de ha a hazának ismét szüksége lesz reánk, mindnyájunkra számot tarthat ön!»

Ha már a tegnapi jelenet könyeket csalt ki szemeinkből, akkor az ma záporként omlott! Mit a halálra itélt érez, midőn a szép világnak búcsút mondva a vérpadra lép, oly érzelmek szállhatták meg ezen vitéz huszárokat, midőn lovaikról leszálltak. Fájdalomtól jajveszékelve borultak lovaik nyakára s ezek mintha harcosaik mély fájdalmát éreznék, búsan horgaszták le fejöket. Itt hallottuk egy sebektől borított vén huszár szavait, melyekkel «sárga» lovának, mely őt oly sok csatában hordozá, erényeit magasztalá, míg a másik barna, gyorslábú «csillag»-át dicsérte, mely csak az imént ragadta ki őt az üldöző ellenség körmei közül; egy harmadik kardját törte ketté és keserű fájdalommal dobta el magától; mások fenyegetve emelték fel ökleiket és káromkodtak, a mint csak egy huszártól telik. Őszbecsavarodott huszárok, mint gyermekek sírtak, nem tudván lovuktól megválni. — Végre az osztrák lovasság előre nyargalt

és átvette a huszárok lovait, kik még egy utolsó tekintetet vetve azokra, elhagyták a szomorú helyet és a rájok várakozó uszályhajókra mentek. Ott állott *Klapka* a parton még egy utolsó búcsúszót mondva nekik, kezöket szorongatva.

Klapká-nak utolsó napiparancsa, melyben bajtársaitól búcsúzik, ugyanezen napon jelent meg a falakon.

«*Napi parancs.*

Október 3-án 1849.

Bajtársak!

Keblem elfogul, mert utoljára szólok hozzátok, kikhez annyi öröm és szenvedés, annyi drága honfivéren nyert dicsőség, s kikhez egy szent kötelesség közös érzete fűzött elválaszthatlanul.

Egy szép, de küzdelem-teljes pályára léptünk nem rég. A legmagasztosabb feláldozással törtünk a kitűzött cél felé.

Megtettük, mit ember saját erejével tenni képes, s pirulás nélkül állhatunk isten és a világ színe elé. Ám a sors könyvében máskép volt megírva... És most lelépünk a pályáról, melyre oly sok szép reményeket hintett a közérzelem, s melyen elvérezhetünk ugyan, de vele a nemzet ügyének többé használni nem fogunk. Lelépünk a térről, mert a haza kívánja, melynek tovább is leend szüksége hű fiakra; lelépünk, mert szent tartozásaink vannak azon haza iránt, mely úgy lehet, fenmaradásunkban leli a jövő minden vigaszát.

Maradjatok hát továbbra is támoszlopai!...

A feladatot, mely előttetek állt, férfiasan s mindvégig következetesen teljesítétek. Meghajoltatok, mert kellett; — — az események törhetetlen hatalma előtt hajoltatok meg,... ez és a megmegmentett becsület adhat megnyugvást mindnyájatoknak.

Vegyétek férfias, elszánt küzdelmeitekért a haza legforróbb köszönetét!

Vegyétek egyszersmind szíves végbúcsúmat.

Isten veletek!...

Klapka György, tábornok».

Az éj csendes volt, a kelő hold sápadtan rejtőzött a sötét fellegek közé.

Távol a láthatáron villámlott.

A lefegyverzett honvédek siralmas éje volt ez, mely egy hosszú szenvedésnek kezdetét jelzé.

Október 4-én a belváros, a nádorvonal, az Apáli-sziget és a vágdunai erdők szállattak meg.

Reggel 8 órakor az *Eszterházy* és *Nedbal* hadosztályai a cigánymezőn rakták le a fegyvert. Az első állott a 15., 40., 98. és 99. h.

zászlóaljakból, 3 század Lehel-huszárból és 3 fontos gyalog-ütegből; utóbbi a 49., 60., 61. és 93. h. zászlóaljakból, 2 század Bocskay-huszárból és egy 6 fontos gyalog ütegből.

Délután 4 órakor már egy fegyveres honvéd sem volt Komáromban.

E nap hajnala borús volt, esett is.

Egész délig nagy sürgés-forgás volt a városban; levert alakok, bús arcok, kesergő szemek, bánatos honvédek mindenfelé.

Az utolsó nap, az utolsó lap az 1848—49-ki honvédek történetében, mely ragyogni fog örökké!

A komáromi tanács jegyzőkönyvében okt. 4-ki kelettel 2076. sz. alatt ezt olvashatni:

«Egy kínos, viharos, lefolyása idejében úgy, mint következményeiben, egyesekre s egész községekre vészesen nehezkedett, egy a társadalmi viszonyokat legszorosabb életkötelékeiben megingatott, a törvényes rend és hatalomnak mellőzésével, s megtagadásával, a személy sértetlenségét s a tulajdonjog szentségét lábbal tapodott, egyeseknek kárhozatos, ezreknek inségein s nyomoruságán meg nem indult hiúsága s nagyravágyása következtében támasztott és táplált forradalmi időszaknak elmultával; a pártviszály és vakszenvedély vezérelte felkelő seregeknek Ő cs. kir. apostoli Felsége hadai vitézségével győzelmes csatákbani leverése s végképeni legyőzése után, a felséges uralkodó háznak Magyarország javára, népei jó létének felvirágozására századon át célzott atyai gondoskodása, s irányzott törekvései által megőrzött kegyelet érzetében, a tanács Ő cs. kir. apostoli Felsége, s a fenséges uralkodóház iránti hűségét és ragaszkodását az oly sokaktól óhajtott békének visszaállítása, a fennálló törvényes hatalom irányában tisztelet és engedelmességnek visszaszerzése feletti keblének mélyéből eredett őszinte örvendezésével legalázatosabb jobbágyi hódolatának kifejezésével — felírásában felterjeszteni elhatározá».

De lássuk magát a felírást.

«Felséges Császár s apostoli király!

Legkegyelmesebb Urunk!

A miután oly hosszú év lefolyása alatt epedénk, végre beteljesedett, és szívünk legmélyebb vágyai betöltettek, mert cs. Felséged üdvteljes atyáskodó kormányzata alá jutánk, és most Felséged trónjához reménynyel és bizalomtelve jobbágyi hódolattal és fiúi legforróbb szeretettel sietünk; nem is e város, hanem a kérlelhetetlen végzet bűne az, hogy azon magas szerencse, Ő cs. kir. Felsége iránt viseltető jobbágyi legszentebb hódolatunkat kijenthetni, ezen elzárt városnak legkésőbb juthata. Igaz, sötét felhők borultak a mult évben dühöngő szerencsétlen tűzvész által elszegényedett városunk láthatá-

rára és a kérlelhetlen végzet nehéz és súlyos csapásokat mért e szenvedésekben annyi kitűrést tanusító szerencsétlen város lakóira, de forró imánkat meghallgatá a kegyesség és Felséged kegyelme leírhatlan örömünkre fordítá igazságos keserveinket, mert meghozá azon oly rég szívből óhajtott szent béke boldogító malasztját, — már-mar szilárdulnak a bomlásnak indult társadalmi kapcsok, mert szelid és jótékony vallás vezérlete alatt állunk, pártatlan törvény és legtisztább igazságkiszolgáltatása által védelmeztetve.

Ez azon megnyugtató boldog érzés, mely átrezgi szívünket és betölti keblünket, ez ama határtalan jobbágyi legszentebb és legmélyebb hódolatunk záloga, melyet cs. kir. Felségednek mély alázattal bemutatunk és szerencsétlen városunk reményeit Felséged trónja zsámolyához letévén, magunkat cs. kir. Fölségednek atyai magas kegyelmeibe jobbágyi mély alázattal ajánljuk.

Komáromban, október 4. 1849.»

A főváros falain ugyanekkor a komáromi honvédeket üldöző első rendeletet lehetett olvasni, mely így szólt:

«*Hirdetés.*

Értésemre esett, hogy egy idő óta némely volt honvédtisztek, honvéd egyenruhában sőt kardosan is az utcákon s a színházban nyilvánosan mutatkozni merésznek.

Noha Komárom vára átadási föltételei szerint az ottani őrség volt tisztjeinek kardjaik mint sajátjuk meghagyattak, még is ez által semmikép sem adatott meg nekik az engedelem vagy jog, azokat jövőben viselhetni. A magyar pártütő sereg feloszlatásával el kell tünni minden ismertető jeleinek is, s azért ezentúl sem honvéd egyenruhát, sem kardot volt honvédtiszt oldalán szemlélni nem szabad.

Alkalmat veszek ezúttal, a fegyver s egyéb forradalmi jelek viselését tiltó felsőbb rendeleteket és proclamatiókat újólag emlékezetbe hozni, s ezennel köztudomásra juttatni, miszerint megújíttatott a parancs, melynél fogva mindaz, ki honvéd egyenruhában vagy fegyveresen megjelenni merészkednék, elfogatni rendeltetik, hogy báró Haynau, táborszernagy és hadsereg főparancsnok Ő nagyméltóságának e részbeni proclamatiói értelmében rögtön itélő eljárás alá vétessék.

Pest, október 4-én 1849.

A cs. k. katonai városparancsnokságtól

Heyntzel,
cs. k. »vezérőrnagy».

Október 4-én *Klapka* elhagyta Komáromot.

Ugyanekkor gróf *Nobili* várparancsnok következő magyar és német szövegű hirdetményét ragasztották a város falaira:

«*Hirdetmény.*

A tett egyezkedés folytán az eddigi várőrség még mai alólírt napon mind a várt, mind a várost elhagyni kötelezteten, mindazon egyének, kik ez egyezség ellenére e városban 24 órán túl tartózkodnak, befogatni és minden tekintet nélkül az előbbeni katonai rangjára, mint közlegények fognak a cs. kir. sorkatonaság számába besoroztatni.

Ez alól kivétetnek a betegek, a kebelbeliek és azok, kik külhonba szóló útleveleikre várakoznak, kik e végett magukat a cs. kir. térparancsnokságnál nyerendő tartózkodási jegyért bejelenteni kötelesek.

Komárom, október 5. 1849.

Gróf Nobili,
cs. kir. tábornagy és ideigl. várparancsnok».

Igy köszöntött be a rémuralom Komáromban!

Id. Szinnyei József.

KOMÁROM FELADÁSA 1849-BEN.

A «*Hazánk*» című történelmi közlöny V. kötet 363—385. lapjain foglaltatik id. Szinnyei József cikke «Komárom 1848/9-ben», mely több részben a valóságnak meg nem felel, s a mennyiben az ezen vár feladás történetére nézve jövőben forrásul szolgálhatna, kénytelen vagyok előadni, miként történt a vár átadása.

A várakat fontos strategiai pontokon szokták építtetni, hogy az ellenség közlekedését gátolják, és ha az ellenség a várat nem zárolná körül, őt hátul meg lehessen támadni, az utána küldött lő- és élelmi szereket elfoglalni, és őt strategiai vonalától elvágni.

Minden vár csekély erővel védelmezheti magát, és az ellenségnek — a vár kiterjedéséhez képest — nagy erőt kell a várnál hagyni a körülzárolásra, mi által az operationális hadsereg száma csökken.

Minden vár feladata: magát addig tartani, míg az utolsó töltést ki nem lőtte, és míg az utolsó darab kenyerét el nem fogyasztotta, mindig azon reményben, hogy segítség fog jönni, mely a körülzároló ellenségtől a várat felmenti.

Ily reményben tartotta magát Komárom vára 1849. év tavaszán. Hetek multak el a nélkül, hogy a várőrség tudott volna valamit a honvéd hadseregről, és dacára annak, hogy többször felszólíttatott a megadásra, még csak alkudozásokba sem bocsátkozott, mert biztos reménye volt, hogy a honvédsereg segítségére

fog jönni. Egészen másképen volt Komárom vára 1849. évi őszkor, illetőleg szeptember hóban.

A várőrség augusztus 3-án történt kirohanása alkalmával a körülzáró ellenséget olyannyira megverte, hogy Bécsig meg sem állott, és roppant mennyiségű élelmi szereket, melyek Győrben Haynau serege részére összehalmozva valának — mind elfoglalta, és a várba szállíttatta. Továbbá 1000 db ökör is kezébe esett, úgy hogy a vár minden élelmi szerrel el volt látva, és így a védő hadsereg kiéheztetéséről szó sem lehetett. De különben is, 30,000 ember kirohanások által mindig képes magát élelmi szerekkel ellátni.

Az aug. 3-iki kirohanás által Komárom vára szabaddá lőn, és az volt a terv, hogy 10 ezer ember hátrahagyásával 20 ezer ember megy Bécs elfoglalására; de midőn ezen hadsereg e terv kivitele végett már Győrött volt, akkor jött ama nyomasztó hír, hogy *Görgey hadseregével lerakta a fegyvert Világosnál az oroszok előtt.* Az elindult hadsereg nem folytatta tovább útját, mert attól lehetett tartani, hogy Komárom várától elvágva kénytelen leend a fegyvert valahol lerakni, és a vár őrsége 10 ezer emberre reducálva, a legborzasztóbb állapotba juthatott volna. Ezen oknál fogva a Bécs felé indított hadsereg visszatért a várba.

Már néhány nap mulva Temesvár és Arad vidékéről jöttek honvédek azon hírrel, hogy a magyar sereg Temesvárnál megveretett és szétszórva fut minden irány nélkül, — Arad és Pétervár megadták magukat kegyelemre, — a szétvert sereg is lerakta a fegyvert, — a magyar kormány leköszönve Görgeynek adta át a kormányt, sőt Kossuth, Bem és a többiek török földre menekültek.

A vár tarthatta volna magát tovább is, mert 30 ezer ember elszánt és erélyes parancsnokok kezében, sokat tehetett volna, de mi célt értünk volna el?

Remélhettük volna-e azt, hogy valamely európai hatalom segítségünkre jön? hiszen alig rakta le a fegyvert Görgey, már is szerencsekívánataikat küldték a hatalmak Bécsbe; a magyar hadsereg közeledtét nem lehetett többé remélni, mert az már nem létezett.

Vagy talán Don Quichotte szerepét kellett volna játszanunk? vagy talán azt várni, míg seregünk demoralizálva, és az ellenség proclamatiói által félrevezetve — a mint az már történt — egy szép éjjel a tiszteket összekötözve átadták volna az ellenségnek, vagy pedig felmondották volna a szolgálatot.

De feltéve, hogy a hadsereg a legnagyobb odaadással és lelkesedéssel küzdött volna, mi célt ért volna? utoljára még is kénytelen lett volna magát megadni.

Hazánkra nézve pedig a komáromi vár további védelme a

legnagyobb csapás lett volna, mert az ostromlási költségeket kénytelen lett volna az ország viselni, és ezen terhek miatt — az ország úgyis anyagilag tönkre volt téve — az ország népe elátkozott volna bennünket.

Ez volt a komáromi vár helyzete 1849. szeptember elején.

Ilyen leverő hírek és körülmények között a komáromi várőrségnek nem volt más feladata, mint becsületes capitulatio mellett a várat átadni.

Szinnyei a 370. lapon azt írja, hogy szept. 19-én két hadi követ jött a várba, Hartman és Jungbauer osztrák törzstisztek. Ebben Szinnyei téved, mert a két hadi követ egyike volt *Orloff* ezredes, az orosz cár szárnysegéde, másika pedig *Coronini* osztrák alezredes, a kik Klapkának Görgeytől, mint Magyarország dictatorától rendeletet hoztak, melyben Klapka tábornokot felhívja a vár átadására. Továbbá magával hozta az orosz ezredes Görgey azon levelét Rüdigerhez, melyben ennek azt írja, hogy a háborút már megunta és kész magát megadni, jelezvén egyúttal seregének három napi mozdulatait, hogy hol lesz, és megkérvén Rüdigert, hogy hadi mozdulatait oly módon rendelje el, hogy a honvédség teljesen körül legyen zárva.

Kiss altábornok is küldött magánlevelet Klapkának, a melyben (németül) felkérte őt, hogy a várat adja át mielőbb, mert a komáromi vár megadásától függ az ő és fogolytársai szabadsága is. — Szegény még akkor is hitt, de október 6-ika iszonytatóan kiábrándította!

A 373. lapon az van írva, hogy Klapka felszólította volna a hadtest-parancsnokokat s így engem is, hogy tüzértisztjeimmel a feladási ügyben előértekezletet tartsak, a mit én még az nap teljesítettem.

Ez tévedés. Klapka engem arra fel nem szólított, és én ezen értekezletet tüzértisztjeimmel sohasem tartottam meg, ennél fogva mitsem tudok mind azon beszédekről, melyeket Hamary Dániel tisztelt barátom és bajtársam egy röpiratban leírt, és abban nekem oly dolgokat tulajdonít, melyek a józan észszel ellenkeznek. Én az ott felhozottakat nem mondottam, és nem mondhattam; mert — a mint már említettem — én semmiféle néven nevezendő értekezletet nem tartottam tisztjeimmel.

Szinnyei nálam lévén és velem beszélve Hamary Dániel röpiratáról, azt mondottam neki, hogy az értekezlet meg nem történt, és így a mi azon röpiratban iratik, azt részemről el nem fogadom. Dacára ennek Szinnyei a meg nem tartott értekezletet az említett helyen egész terjedelmében közölte Hamary után, mint történeti tényt. Kénytelen vagyok tehát az esetet itt elbeszélni úgy a hogy emlékezetem szerint történt.

Szeptember 20-ig soha sem tartatott haditanács, melyben

tanácskozás folyt volna a vár feladása felől, tehát hogy lehetett volna Lapinszkyt, mint a tüzér-tisztikar küldöttjét (378. lap) megválasztani a haditanácsba? Továbbá a haditanácsban csak is az osztályparancsnokoknak van helyük, tehát hogy lehet egy századost megválasztani a haditanácsba, a kinek ott helye nincs?!

Klapka szeptember 20-ra délutánra hívta meg a haditanácsot oly módon, hogy ezen tanácsban a várban levő minden tisztnek szabad volt részt venni.

A haditanács a várparancsnok nagy termében tartatott, mely zsufolásig telve volt; a feladási pontok csak akkor, ezen nagy haditanácsban állapíttattak meg, tehát az állítólag szeptember 19-én tartott értekezleten a feladási pontokról szó sem lehetett, és még is (378. lap) Rosty hadnagy azt mondja:

«*A capitulationális pontokban a házáról legkevesebb sincs? Csak a magunk bőrére alkudozunk: se alkotmányról, se nemzetiségről egy szó sincs.*»

A komáromi vár tisztikara mint nagy haditanács teljesítette kötelességét, mert oly pontokat fogadott el, melyek csak becsületére váltak. S ezek voltak: 1. Általános bűnbocsánat az egész országra nézve. 2. Általános bűnbocsánat a hadseregre nézve. 3. Magyar pénz elfogadása. Valamint azon pontok, melyek meg is adattak.

Ezen feladási pontokat a legnagyobb lelkesedéssel fogadta el az egész tisztikar, tehát a tüzértisztek is. Hamary Dániel szerint pedig a feladási pontok fölött a legnagyobb felbőszültség nyilvánult.

Ebből látható, hogy a nem létezett értekezlet leírása a valóságnak meg nem felel.

Midőn a feladási pontokat mindnyájunk elfogadtuk, felállott Klapka tábornok és azt mondotta: «Tisztelt bajtársak! A feladási pontokat elfogadtuk, és én becsületszavamat adom, hogy csak ezen pontoknál fogva adjuk meg magunkat, vagy pedig utolsó csepp vérig védelmezzük a várat!» A tábornok ezen szavai oly nagy lelkesedést idéztek elő, hogy erélyes magatartásáért estve 8 órakor az egész várőrség nagyszerű fáklyás menettel tisztelte meg őt.

Ezen a nagy hadi tanács által elfogadott teladási pontokat Janik ezredes és csekély személyem vittük ugyanaz nap estve Acsra a zároló hadsereg parancsnokának, a ki bennünket a legszivesebben fogadott és megvendégelt.

Midőn a feladási pontokat átadtuk neki, és ő azokat elolvasta, azt mondá nekünk: miután a komáromi vár őrsége csak bizonyos tért foglal el, ennélfogva az egész országra kiható pontokat nem kérhet, és azt ajánlotta nekünk, hogy az egész országot érdeklő 3 első pontot ő felsége kegyelmére bízzuk s úgy terjeszszük

elő. Erre már azt feleltük, hogy azért vagyunk ide küldve, hogy a nagy haditanács által elfogadott feladási pontokat adjuk át, de azokat vitatni vagy megváltoztatni, nem vagyunk felhatalmazva. Erre a parancsnok többé a feladási pontokról nem beszélt.

Ácsról visszatérve, küldetésünk eredményét Klapkával közöltük, és az osztrák parancsnoknak a 3 első pontra nézve tett észrevételét is megemlítettük.

Erre Klapka tábornok, a nélkül hogy a haditanácsot összehívta volna, a 3 első pontot csakugyan kegyelem útján kérte ő felségétől. Mi lett ezen kérelemnek az eredménye, azt tudja az ország.

Pár nap mulva eljött Ácsra Haynau, és a vár-küldöttség Asserman ezredes és várparancsnok vezetése alatt a Csémi pusztán felállított sátorba ment, a hol Haynau által fogadva megállapították a feladási pontokat, és pedig mind, kivéve a 3 elsőt az egész országot érdeklőt.

Klapka tábornok a nagy hadi tanácsnak adott szavát tehát megszegte, önkényűleg kihagyván az egész országot érintő 3 első pontot. Ha Klapka erélyesen fellép, a komáromi várőrségnek a 3 első pont is megadatik; de Klapka gyönge volt arra: ő minden áron szabadulni akart, hogy kimehessen az országból mielőbb.

Én eddig a feladás mellett voltam, mert a feladási pontokat olyanoknak tartottam, melyek a várőrségnek becsületére válnak; de miután Klapka azokat megcsonkította, a feladás ellen voltam, és ugyan azon értelemben nyilatkozott Thaly Zsigmond ezredes és várerődítési igazgató is. Sőt Thaly kezdett is már a várőrség némely zászlóaljánál és a huszároknál agitálni a feladás ellen, de Klapkának az tudomására jövén, őt elzáratta, engem pedig — mivel tudta, hogy a feladást ellenzem, — éjfélkor hivatott a várba, és talán szándékozott velem épen úgy bánni, mint Tahly ezredessel.

Klapka szemrehányásokkal fogadott, mondván, hogy ellene vagyok; mire azt feleltem, hogy személye ellen semmit sem teszek, de én a vár feladása ellen vagyok, és azt soha sem fogom helyeselni, mert a 3 első pont kihagyatott. Azonban, miután a feladási irat már elfogadva és aláírva van, részemről semmit sem teendek, nehogy két pártra oszoljék a várőrség, és ezen két párt egyike a másika ellen harcoljon, és így még ezen már aláírt pontokat sem kapná meg az őrség.

Másnap reggel jött hozzám a tüzér tisztikar küldöttsége, tőlem kérdezendő, vajon fogoly vagyok-e vagy sem? mert ha fogoly vagyok, az egyik üteg készen áll, égő kanóccal azonnal Klapka lakása elé menni, és azt a földdel egyenlővé tenni, — hadd lelje meg halálát a romok alatt.

Feleletem az volt: «Uraim! ha a tiszt fogságba tétetik, a

kardot tőle elveszik; Önök pedig látják, hogy a kard oldalomon van, tehát fogoly nem lehetek!»

Erre hosszabb beszélgetés fejlődött köztünk a feladás felől s úgy tapasztaltam, Klapka iránt fel volt bőszülve az egész tüzér tisztikar, hogy szavát megszegte; mindazáltal átlátták, hogy a feladási pontokon többé segíteni, vagy változtatni nem lehet, mert már azok mind a két részről aláírva voltak.

Miután a feladást elleneztem, a feladási pontokat Thaly ezredessel nem írtuk alá, és mivel minden várban a főszemélyek a várerődítési igazgató és a tüzér főparancsnok, valamely vár feladása csak is ezen két személy közbenjárása folytán történhetik meg, s így ez az egyetlen egy eset a hadi történelemben, hogy Komárom vára feladatott a várerődítési igazgató, és a tüzér főparancsnok aláírása és hozzájárulása nélkül.

A vár nehány nap mulva átadatott az osztrák hadseregnek; Thaly ezredes csak akkor szabadult meg fogságából, midőn a vár már az osztrák sereg kezében volt.

KRIVÁCSY JÓZSEF.

Megjegyzések Krivácsy cikkéhez.

I.

Krivácsy József, kinek hazafias érzelmében soha sem kételkedtem, sőt azt «Komárom 1848—49-ben» című munkámban több ízben hangoztattam, jelen nyilatkozatában a nevezett mű egy némely tételét kétségbe vonja, sőt csaknem az ellenkezőről akarja a közönséget meggyőzni. *Krivácsy* azonban úgy látja 37 év után az eseményeket, mint azon utas, ki a látkörében lévő tárgyaktól távozik és a tárgyak szemei előtt összemosódnak. *Krivácsy* szerint Komáromban 1849. aug. 3-ától szeptember 19-ig mintha semmi se történt volna, szerinte parlamentairek alig jöttek előbb a várba, annak föladása iránt se történt alkudozás csak szept. 20-án, tiszti értekezletek se voltak; pedig hitelt érdemlő munkák szerint sok efféle történt akkor Komáromban. *Krivácsy* azt állítja, hogy szept. 19-én mint hadikövetek nem *Hartmann* és *Jungbauer*, hanem *Orloff* ezredes, a cár szárnysegéde és *Coronini* osztrák alezredes jöttek a várba, kik «*Görgey-től rendeletet hoztak Klapká-hoz.*» Hiteles munkából tudjuk, hogy már aug. 19-én jöttek táborkövetek a várba, ezek egyike *Iszakov* volt, az orosz cár szárnysegéde, ki a *Görgey*-nek *Rüdiger*-hez írott levelét is átnyújtá ekkor *Klapká*-nak. *Görgey*-nek *Klapká*-hoz intézett levelét *Anicskov* orosz ezredes s *Jungbauer* osztrák alezredes aug. 26-án hozták a várba és nem szept. 19-én, mint *Krivácsy* állítja. Miután csaknem naponként érkeztek a várba táborkövetek, meglehet, hogy

egy napon *Orloff* s *Coronini* is megjelentek ott, de szept. 19-én nem, mert akkor *Klapka* és mások állítása szerint csakugyan *Hartmann* és *Jungbauer* jöttek a várba; orosz tiszt ekkor már Komáromban csak azért sem jelenhetett meg, mert *Klapka* azokkal az egyezkedést korábban megszakította. — *Krivácsy* állítása szerint «*szept. 20-ig soha se tartatott haditanács, melyben tanácskozás folyt volna a vár feladása felől, tehát hogy lehetett volna Lapinskyt, mint a tüzér tisztikar küldöttjét (378. lap) megválasztani a haditanácsba? továbbá a haditanácsban csak is az osztályparancsnokoknak van helyük, tehát hogy lehet egy századost megválasztani a haditanácsba, a kinek ott helye nincs?*» A szeptember 1-én tartott haditanács végzését, mely (első három pontjának elhagyásával, mint ezt *Krivácsy* és én is állítjuk,) a capitulatiónak alapul szolgált, sőt kevés változtatással szept. 27-én aláiratott, az nap megjelent falragasz (mely eredetiben birtokomban van) hirdette. A várkormányi parancs következtében a szept. 20-iki *nagy* haditanácsba *minden törzstiszt meghivatott;* de hogy abban alantos tisztek is részt vettek, kétséget nem szenved, mert a 203-dik zászlóaljból, melyben én is szolgáltam, *Lendvay* Márton százados küldetett a nevezett haditanácsba, ki abban részt is vett és az nap este elbeszélte nekünk az ott történteket, a mint én azt azonnal naplómba jegyeztem; így részt vehetett ugyanabban *Lapinsky* is. — Hogy a honvéd-tüzérek, és így főparancsnokuk *Krivácsy* is ellenezték a capitulatiót, azt én is megírtam; utóbb a feladási pontokat, mígnem később a három első elhagyásáról értesült, *Krivácsy* is «*lelkesedéssel fogadta,*» tehát érdekében állhatott a parancsnoksága alatt álló tisztikart is azok elfogadására bírni, ezt állítja *Hamary*, kinek egykorú jegyzetei vannak, melyek 1869-ben nyomtatásban is megjelentek és eddig nem cáfoltattak meg; ezt állítom utána én is, ki vele pár hónap előtt beszélvén, szóval is meggyőzött azok hitelességéről. Feleljen ő azokért!

Idősb Szinnyei József.

II.

Minden előtt a «Hazánk» szerkesztője *Abafi Lajos* barátom fogadja igaz köszönetemet, hogy alkalmat nyújtott nekem, *Krivácsy József* egykori bajtársam és barátom — feledékenysége miatt — fentebbi bözleményében rám vonatkozólag tett *hibás nyilatkozatát* helyre igazíthatni, magamat pedig igazolhatni.

Szinnyei József barátom alapos nyilatkozata után nekem egyéb mondandóm nem volna, mint csak az, hogy Krivácsy egykori szeretett tüzérparancsnokomat *hű emlékezete elhagyta!* . . . Azonban elalélt emlékezete föléleztéséül elmondok egyet-mást.

Én 1869-ben kiadtam egy kis munkámat «Komáromi Napok 1849-ben» címmel, melyet Klapka György tábornok úrnak, mint akkori fővezéremnek hazafiúi tisztelettel felajánlottam, — ő elfogadta s következő levéllel tisztelt meg, melynek külcíme volt: Tekintetes Dr. Hamary Dániel komárommegyei t. főorvos úrnak Tata. Belül: Tisztelt honfitárs! Hosszabb távollét után hazánk fővárosába visszatérve, a nekem felajánlott «Komáromi Napok 1849-ben» című művét vettem. Midőn az irántam mutatott szíves hazafiúi figyelméért honfiúi köszönetemet mondanám, nem tartózkodom kijelenteni, miszerint *műve a történelmi hűség szempontjából a nemzeti irodalomnak igen hasznos szolgálatot teend.* Isten áldja meg minden jóval, ki egyébként vagyok Pest 1869. 17/7. tisztelő honfitársa *Klapka.*

Mielőtt e kis művem egy kis kötetben megjelent, részleteket közöltem belőle a «Hazánk és Külföld», «A Honvéd», «Sopron», «Pozsonyvidéki Lapok» stb. hasábjain, és maig 17—18 éven keresztül *senki, de senki az érdeklettek közül* — pedig sokan vannak — *se ellenvetést nem tett, sem meg nem cáfolt,* sőt alkotmányunk feléledésekor, *sokan ezen irataim után igazolták magukat.* És . . . most . . . Krivácsy József barátom *kezdi tagadni* azt, *a mi megtörtént.* (Az igaz, hogy egy emberöltőnél hosszabb idő után sokat lehet feledni!) Pedig *három ízben történt meg* a honvéd tüzértiszti tanácskozmány Komáromban a várfeladás előtt; s én mint parancsnoki irodájába vezényelt honvéd tűzmester (de mint honvéd tüzérhadnagy capituláltam) *mind a három tüzértiszti összejövetel alkalmával szerencsés voltam, lehető pontosan minden beszélő tiszt nyilatkozatát leírni,* az első alkalommal meg is nézte és kérdezte, mit és miért írok? . . . Ez iratot egyéb 1848/9-iki jegyzeteimmel együtt gondosan meg is őriztem . . . *Bármikor és bár hol rendelkezésére állok Krivácsy barátomnak, ha akarja s bár kinek is, hogy ama nevezetes mozzanatokról szóló jegyzeteket eredeti valóságukban bemutathassam*; — valamint bemutathatom 1849. julius hó 25-től október 3-ig, legnagyobbrészt általam irott «Parancs könyv»-et, melyből Szinnyei barátom «Naplójegyzetei»-t alaposan kiegészítheté, — melyet annyi veszély és viszály után és között, mint ritka tárgyat ama nagy időkből megőriztem, melybe ha Krivácsy barátom belepillant, elalélt emlékezete felüdülend és eszébe jut, hogy a tüzértiszti összejöveteleken ki és mit mondott s *meggyőződhetik* arról, hogy én amaz idők *hű és igaz krónikása vagyok!* . . . Vagy tán azt is elfeledte, hogy ama lázas tanácskozások után a nyugtalanító napokban, az ügyek mikénti állása megtudása végett *kémül* Péterváradra kiküldeni engemet ajánlott — (melyért ma is hálás vagyok!) — a fővezérnek, kihez el is vezetett? . . . Igaz-e? . . .

HAMARY DÁNIEL.

TÖRÖK JANOS RÉSZE A MAGYAR SZABADSÁG-HARCBAN.

(Adalékul az 1849-ki déli hadjárat történetéhez.)

Gróf Széchenyi István leghívebb tanítványa, Török János, ki a magyar gazdasági s politikai időszaki sajtó terén egykoron méltó elismeréssel működött, résztvett a szabadságharcban is. Mennyiben, azt némileg ki fogják deríteni az alább ismertetendő levelezések, melyek halála után birtokunkba kerültek.

Eme m. e. 40 levél s okmány majdnem kizárólag azon időre vonatkozik, midőn Török János mint zombori és nagybecskereki térparancsnok sikeres tevékenységet fejtett ki. Ezek ismertetését pedig azon oknál fogva sem tartottam fölöslegesnek, mert tudtommal az 1849. délmagyarországi hadjárat rendszeres története megírva nincsen, és csak ily részletek közlése után lesz pragmatikusan megírható.

1849. márc. 10-én Perczel Mór tábornok Debrecenben «nyilt rendeletet» bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy «Török János volt nemzetőri kapitány a parancsnokságom alá helyezett bácskai hadsereg körüli alkalmazásra jelöltetvén ki, ezennel utasíttatik, a legrövidebb idő alatt Szegeden megjelenni, további intézkedéseimet ott várván».

E rendelet értelmében, mely egyszersmind útlevél gyanánt is szolgált, Török márc. 14-én Szegedre érkezett, s ott a IV. hadtest rendőr- és térparancsnokává neveztetett ki. De már májusban kénytelen volt, megsérült lábainak gyógyíttatása végett a tábort bizonytalan időre elhagyni.[1] Baja azonban csekélyebb volt, semhogy hitte. Lábai gyorsan kigyógyulván, már máj. 24-én hagyta el Debrecent, hogy állását ismét elfoglalja.

Alig érkezett meg a főhadiszállásba, Gyorgyevácra, máris Szegedre küldé őt Perczel, máj. 30-án. Innen Szolnokon át Pestre sietett, de már jun. 12-én újra Szegeden látjuk. Egy hónappal később Vetter altábornagy Törököt őrnagygyá és zombori térparancsnokká nevezte ki.[2]

Jul. 17-én jelentést küldött be eddigi működéséről. Vetter (Péterváradon jul. 21-én) ezt örvendetes tudomásul vévén, megigéri, hogy Török működését minden tekintetben támogatni fogja, hogy a veszélyeztetett hazának kívánsága és jeles tulajdonságai szerint szolgálhasson. Főleg ajánlja neki a tábori kórházak felállítását, mely célra Kulát vagy Cservenkát tartja legalkalmasabbnak. Menjen azonnal oda, s intézkedjék a szükséghez képest.

[1] Szabadság-levelét Perczel Török-Becsén 1849. máj. 14-én adta ki.

[2] Ideiglenes kinevezése kelt Szegeden 1849. julius 14-én. A hadügyi álladalmi titkár: Szabó Imre.

Eljárásáról pedig tegyen jelentést, hogy a Pétervároadon elszaporodó betegeket és sebesülteket mielőbb oda küldhesse.

E megbízásban Török személyesen el nem járhatott, de feltehető, hogy valamely alárendeltjét küldte a kijelölt helyekre kórház szervezése végett. Azalatt ő maga igyekezett Zomborban gondoskodni arról, hogy a sebesültek itt kellő ellátást találjanak.

Zomborból nem távozhatott. Sürgős és fontos ügyek tartották ott vissza. Zámbely ezredes Bajáról jul. 24-én arról értesíté, hogy az ellenség gyorsan közelegvén Baja felé, mindeneket lehető hamar Zomborra küld. Felkéri egyszersmind, hogy ha a Ferenc-csatornában a gabona szállítására elegendő víz nem volna, tartson 1600 szekeret készen, hogy az érkező portékákat rögtön Pétervárádra indíttathassa.

A következő napon (jul. 25.) már arról értesíté Zámbely, hogy hadügyministeri rendelet szerint azon esetre, ha az ellenség Kalocsáról túlerővel Bajának tartana, Szabadkán át Szegedre vonuljon vissza. Még aznap azonban tudósítja Törököt, hogy legújabb hírek szerint az ellenség ismét Pest felé visszavonulván, Baját el nem fogja hagyni, s a készleteket is egyelőre még itt tartja. Az előbb kért erősítésre ennélfogva nincsen szüksége, s a 126. zászlóalj tehát állomásán maradhat.

Ugyanaz napon értesítette Törököt Huszell Márton, bácsmegyei teljhatalmú kormánybiztos Szabadkáról, hogy ide a kelet napján (jul. 25.) ismét tetemes számú betegek és sérültek érkezvén Kalocsáról, ezekkel, s a már itt volt sebesültekkel a helybeli kórházak annyira megteltek, hogy könnyebb betegeket magánházakban kellett elszállásolni, miről Bethlen térőrnagy Vetter altábornagyot értesítette is. Minthogy azonban Bácsmegye alsóbb részeiben folytonosan támadólag működő táborunk valószínűleg ismét nagyobb számú sebesülteket számlál, kiket kórházakba elhelyezni s ápoló kezekre bízni kell, de Szabadkára szállítani nem lehet: tegyen Török oly intézkedéseket, hogy ezeket majdan Zomborban elhelyezni lehessen, mert a sebesültek ezentúl minden esetre Zomborba lesznek szállítandók.

Török a közben, előre látván, hogy a Bácskának alul és fölül is fenyegetett helyzeténél fogva Zombor lesz a sebesültek menhelye s majd a tábori készletek központja is: Vetterhez folyamodott a végett, hogy kisebb hadtest által az ellenséges mozgalmokat a Duna mentén ellensúlyozza s így Zombort meglepetés elől óvja.

Erre Vetter, Beodráról jul. 26-án tagadólag válaszolt, mivel ministeri rendelet folytán Guyon 7000 embernyi hadtestével útban van Szeged felé, s annak feladatát: Pétervárad s a Bácsba fedezését, és Titel megfigyelését a Kmethy-féle hadseregnek kellett átvennie. Mindazáltal legszigorúbban kell őrködni a Duna átkelési

helyeire s azokat megszállva tartani; csak végső szükségben s tényleges ellentállás után szabad azokat elhagyni. Ez esetben successive egybevonandók az egyes elkülönítmények, s a visszavonulás Zombornak irányzandó.

Mielőtt Török e választ vette volna, úgy látszik Putnik Béla alispán sürgetésére jul. 25-én ismételten figyelmeztette Vetter főparancsnokot az északról fenyegető veszélyre, és leginkább a bajai helyőrségnek megerősítését kérelmezte. Ennek mégis volt foganatja. Vetter utasította Guyont, hogy Zámbely ezredesnek küldjön 6 ágyút, s ezzel az ellenség előre nyomulását megakadályozhatja. Egyébiránt — úgymond Vetter, Beodrán jul. 27-én kelt átiratában — kijelentheti Török Putnik alispánnak, hogy ha a hadügyministerium meg nem változtatta volna Vetter rendelkezéseit, az ellenség bizonyosan nem nyomul annyira előre.

Különben — folytatja Vetter — mostanában inkább a csajkások kerületéből félhető Bácska megszállása, mint felülről, mivel a hadügyminister parancsára az ő rendelkezései ellenére Guyon tábornok egész hadteste, a kormány székhelyének biztosítása végett, gyorsmenetekben Szegedre tart, s máris Zentán van.

Ez alkalommal ismételten figyelmezteti Törököt, hogy minden esetekben Kmethy tábornokhoz forduljon, kinek főhadiszállása Josefován van. Végül pedig arra inti Törököt, — a ki úgylátszik kissé élénk phantasiával ecsetelte Zombor veszélyeztetett voltát, — hogy jövőre ne közöljön hamis híreket, hanem kétesek iránt előbb inkább szerezzen biztos tudomást.

Az ügyek Bácskában azonban hirtelen rosz fordulatot vettek. Az osztrák hadsereg összevonta minden erőit, és Bajának, Szegednek tartott. Zámbely odahagyta Baját, és jul. 28-án már Szabadkáról tudósítja Törököt, hogy a hadügyministeriumtól azon utasítást vette: vonná magához vagy biztosítsa az Apatin és Bezdánban lévő 126. zászlóaljat; az előbbi már csak Csantavéren s a Tiszán át lenne lehetséges; az utóbbi már lehetetlen, mivel ama zászlóalj már nem juthat Péterváradra, mert az ellenség ismét Titelből ki-kitör. Felkéri tehát Törököt, hogy szedessen össze a hány kocsit csak lehet, és szállíttassa a zászlóaljt a Tiszához, hogy mielőbb csatlakozhassék a főseregbez. Az ágyúkat sülyeszszék a Dunába vagy ássák el inkább, semhogy az ellenség kezére juttassák. «Most cselekedjék ön, — úgymond, — mert nehány nap mulva elárasztja az ellenség az egész Bácskát, — nincs vesztegetni való időnk.» Őt — azzal végzi Zámbely — lépten-nyomon üldözik: az ellenség 1500 emberrel 6 ágyúval elfoglalta Baját, de Csanádon és Hajósnál áll főserege, két nap mulva 40,000 ember fogja Szegedet körülvenni.

Zámbely kivánsága, tanácsa nem teljesült. Török értesítette ugyan arról a 126-ik zászlóalj parancsnokát, Járosy alezredest,

de ez csak az imént szállván meg Bezdánt, positiójának elhagyására nem volt hajlandó.

Jul. 28-án esti 9 órakor Apatinról arról tudósítja Törököt, hogy ennek vigasztaló (talán Zámbely megerősítésére vonatkozó) hírei folytán 2 századot 2 hatfontos ágyúval még az este küldött Monostor felé s azok tán még az éjjel foglalják el Bezdánt, hová maga is indul. Minthogy azonban ellenséget vél ott találni, szeretné, ha Török is oda jönne huszárokkal és nemzetőrséggel; 1—2 óra közt fogná Bezdánt megtámadni.

A készülődésre nem volt szükség, mert Bezdánban — reggel odaérkezvén — nem talált Járossy ellenséget, s így már másnap (jul. 29-én) ismét Apatinban látjuk, a honnan Törököt — tán már a Zámbely féle dispositió folytán — arról értesíti, hogy a míg meg nem támadtatik, s a túlerőtől nem kell tágítania, el ne hagyja állását, hacsak a visszavonulásra parancsot nem vesz. Erre pedig kilátás nincs, mert még tegnapról írt neki Kmethy Josefováról a nélkül, hogy valami veszedelmet említett volna. Töröknek is, a kinek úgylátszik kedve volt, az osztrák seregtől jó távol maradni, azt tanácsolja, hogy Zombort egyhamar el ne hagyja; de ha mégis elhagyná, engedné át huszárjait neki, kinek egy szál lovasa sincs.

A következő napon (jul. 30.) azt az imént vett hírt közli Törökkel, hogy 1500 ember, köztük 300 huszár, 10 ágyúval közelednék Mohácsról Baja felé, állítólag Somogyból érkező magyar sereg lenne. Ezt azonban nem hiszi, nem lévén valószínű, hogy ily kicsiny sereg a Dunán túl tarthatta volna magát. Hajlandóbb hinni, hogy ezek ál-honvédek, annál inkább, mert Kmethy értesítése szerint 30. és 31-ke közt támadás várható, és talán erre való ez a maskara. Felkéri Törököt, tudakolná meg Baján a hangulatot, végül panaszolván, hogy az apatini svábok a magyar bankókat el nem akarják fogadni.

Másnap (jul. 31.) ismét ír Járossy, arról értesítendő Törököt, hogy Kmethytől azt az utasítást vette, hogy visszavonulás esetén Verbászra menjen. Kmethy egyébiránt még Josefován van s a következő 1—2—3 nap alatt várja megtámadtatását. Bezdánt még megszállva tartja, erről az oldalról tehát biztos lehet Török.

De már aug. 1-én sebtiben írja neki Járossy, hogy Gyorgyevácról Kmethytől vett parancs folytán idehagyja Apatint; Török jőjjön tehát huszáraival rögtön ide, hogy másnap együtt vonulhassanak vissza.

Kmethy azonban ugyancsak aug. 1-én még Józseffalváról, délkor, értesíti Török őrnagyot, hogy a mondott napon vette a parancsot, hogy a Tiszához vonuljon vissza: ennek folytán holnap Becsén lesz. A Duna átmenetei megőrzésének — úgymond — már nincs célja, mióta az ellenség a Duna és Tisza közt áll. Ennél-

fogva már tegnap meghagyta Járossynak, hogy — minden elkülönítvényt magához vonván — gyorsmenetekben igyekezzék hozzácsatlakozni — ha ez még lehetséges.

Erre Törököt is felhívja, kérvén mentsen, a mit még menteni lehet. Még nem tudja, mily erővel nyomul az ellenség Szabadkáról eléje, de kéri Törököt, hogy ez oldalon legyen óvatos, és küldjön ki kémeket, hogy ismét oly biztos híreket közölhessen, minőket utóbb két ízben örvendve vett tőle.

De Töröknek sehogy se tetszett a dolgok ilyetén fordulata, legjobb szeretett volna ezer mérföldnyire lenni innen. De ezt nem merte Kmethynek mondani, hanem mondta Vetternek. Bejelentette neki, hogy Zombort oda kellett hagynia, kérvén, hogy őt a főseregbez küldje. Ott tán nagyobb biztonságban vélt lenni. Kérelmét személyesen is ismétlé. Nagy sietséggel elhagyván Zombort, aug. 4-én már Vetter beodrai táborában találkozunk vele, hol neki az nap a főparancsnok írásban kijelenti, hogy Zombor odahagyására vonatkozó jelentését tudomásul veszi. Egyszersmind Zomborban tanusított működését, nevezetesen a katonai rendőrség szervezése s a nemzetőrség felfrissítése (Belebung), tábori kórházak felállítása, tetemes állami vagyon megmentése s a dunai őrsereg szerencsés visszavonulása fölött teljes megelégedésének ad kifejezést és levéllel Dembinski tábornokhoz utasítja, ki őt dicséretes tevékenységének és tapintatának (Umsicht) megfelelőleg alkalmazni fogja.

Már ki is volt állítva útlevele (Török-Becsén aug. 4.), midőn Kmethy neszét vette a dolognak, s azt úgy látszik ellenezte: Török az ő hadtestéhez tartozik, és neki szüksége van rá. Ezek lehettek azon indokok, melyekkel Törököt a maradásra bírta — alighanem egyetértésben Vetterrel.

S Kmethy csakugyan fontos missióval bízta meg Törököt. Beodrán, aug 6-án délben kiadta parancsát, mely szerint, miután az ellenség két hadoszlopa az átmenetet a Tiszán forcirozta, s ennélfogva a különböző hadtestek mielőbbi összpontosítása Nagy-Kikindánál nagyfontosságú, — a Kumán fölött lévő Tisza-vonalnak feladása helyén van. Meghagyja tehát az e vonalon lévő seregeknek, hogy Nagy-Kikindára vonuljanak, a hova ma ő is elindul. Vajon e vonalt újra megszálljuk-e vagy egészen feladjuk — úgymond — az annak a csatának a kimenetelétől függ, melyet alighanem Kikinda közelében vívni fogunk.

Ellenben a Nagy-Becskerektől Aradácig és lejebb nyúló vonalt egyelőre minden áron tartani kell, és csak végső szükség esetében eszközlendő a visszavonulás Kohlmann ezredes dispositiói nyomán. A Nagy-Becskereken és Perlászon lévő seregek parancsnokságát Török őrnagy, a többiekét pedig, az Orsováig kinyújtott cordonét, Hrabovszky alezredes vegye át.

Kmethy azon reménye, hogy N.-Kikindánál döntő csata

lesz, nem valósult. Nem illett ez Dembinski szerencsétlen hátrálási rendszerébe. Miután Szegedet könnyelműen ez ellenség kezére juttatá és nem gátolta a Tiszán átkelését, de meg Szöreghnél is könnyedén harcolván, ezt is elveszté: csakugyan hátrálnia kellett, még pedig a kormány kívánsága szerint Arad felé. Kikindán összpontosította seregeit, de nem hogy megvívjon, nem is hogy Aradra vonuljon, hanem hogy együttesen folytassa hátrálását az ellenségtől még elfoglalt Temesvár alá — tehát majdnem biztos veszedelembe, oldalt hagyván Titelben Knicsanint 9000 emberével.

Ez ellen védeni a főhadsereget, illetőleg a Tiszán átkelését megakadályozni: ez volt Török feladata s erre vonatkozott Kohlmann dispositiója, melyet Kmethy Töröknek küldött. Minthogy Kikindánál valószínűleg csata lesz — úgy mond — az ellenség Titelről is előre fog nyomulni s állásukat Perlasznál, talán Török-Becsénél és Oppovánál is, előbbit azonban hevesen megtámadni. A törökbecsei állás az egyedüli támadó pont, a gát védelme által könnyen tartható. Több figyelmet igényel az aradáci állás, mivel az ellenség Aradác és Török-Becse közt több helyen törhet át. Legfontosabb a perlaszi állás s ezt minden áron tartani kell, mert egyedül ettől függ a hadsereg sorsa.

Ha a legvitézebb ellentállás dacára mégis el kellene hagyni Perlaszot, melyet az ellenség leghevesebben fog megtámadni s a hol Hrabovszky főparancsnoksága alatt Derra őrnagy vezényelt: ez esetben seregével az utóbbi vonuljon vissza a Temesen túl Idvorra, hol a hídat leszedetvén, a Temes balpartját a végsőig védelmezze. Addig is küldjön ki tisztet, ki a Temes melléki terepet, kivált az idvori hídat megvizsgálja s az utóbbit esetleg javíttassa. A nagybecskereki és törökbecsei helyőrség pedig ugyancsak a Temes mögé Tomasovácra vonuljon vissza, a hol szintén lebontandó a híd; — ez is esetleg jó karba helyezendő. Gyors jelentések szempontjából lovassági ordonáncok szervezendők. A depók és betegek pedig Versecre szállítandók. A további visszavonulás szintén Versecnek vagy, ha ezt a főhadsereg fedezné, Fehértemplomnak irányzandó; az azzal való egyesülés esetleg Pancsován lehetne.

Kohlmann ezredes e dispositiói egyaránt szóltak Hrabovszky alezredesnek és Török s Derra őrnagyoknak. Mennyire fontosnak tartatott az altiszai vonal, kitünik abból is, hogy eredetileg Kohlmann volt annak parancsnokságára kijelölve, — őt azonban még fontosabb ügyekben vették igénybe.

Azalatt Dembinski folyton hátrált, az ellenségtől szakadatlanul nyugtalanítva, de a nélkül, hogy csatát elfogadott volna. Már aug. 7-én délben arról értesíté Kmethy Törököt N.-Kikindából, hogy Dembinski és Guyon hadtestei Csatádon át Temesvárnak vonulnak, Kmethyé pedig Új-Pécsre, a hol a legújabb ren-

delkezés értelmében a központosítás eszközöltetnék. Török mind az által tartsa állását mindaddig, míg tetemes túlerő jobb szárnyát nem nyomja. Pénzt — úgymond — nem küldhet neki, mert magának sincs; de igyekezni fog abbeli zavarán lehetőleg segíteni.

Más oldalról is buzdították Törököt a kitartásra. Kohlmann ezredes, mint a bánsági végvidéki polgári igazgatásnak főnöke (Oberster Chef) Pancsováról aug. 8-án azt az utasítást juttatá Töröknek, hogy a tiszai és begai cordon-vonal feltétlenül tartandó, a zsablai kompnál a sáncok — ha már meg nem történt volna — ismét elfoglalandók, és Moszorinra is külön figyelem fordítandó. Mert ha eme főfontosságú pontokat most elhagynók és visszavonulnánk, veszélyeztetve volna a főhadsereg, kivált bal szárnyán, a hol az ellenség Moszorinnál bizonyára áttörne.

Ha azonban a főhadsereg a Bega-csatornától a Temes mögé visszavonulna, csak akkor lesz ideje az Ellemértől Lukácsfalváig terjedő vonalt feladni, azaz, ha az ellenség túlerővel támadna s a positiók tartása már lehetetlenséggé válik. Perlasz azonban, mint a strategiailag legfontosabb pont, minden körülmények közt tartandó.

A nagybecskereki térparancsnokság s az ott lévő seregek pedig — azzal végzi Kohlmann — mindig készen legyenek, hogy esetleg azonnal útra kelhessenek.

E rendelkezésre már nem volt szükség. Azzal alighanem egyidőben vette Török Kmethynek Zsombolyán aug. 8-án reggeli 9 órakor ceruzával írt cédulkáját, melyben tudósítja, hogy a főhadsereg Aradnak vonulván, a cordon feladandó s a Hrabovszky és Török alatt álló seregek a Temesvárt ostromló sereghez vonuljanak vissza.

Nem valósult e hír s e parancs. A főhadsereg nem vonult Zsombolyából Arad felé, hanem hátrált, csak hátrált Temesvárig, a hol a szabadságharc végvergődése folyt le aug. 9-én. Akkorra pedig Török és Hrabovszky kisded seregei még oda nem érkezhettek.

Alighanem útközben értesültek a temesvári veszedelemről, megfordultak és Versecen vagy Fehértemplomon át egyesültek a főseregggel Lugoson vagy Karánsebesen, a hol még az utolsó órában Törököt alezredesnek kinevezték.

Aug. 15-én már Zsuppán látjuk őt e minőségében s itt vette Lázár Vilmos erredestől, mint a IX. hadtest parancsnokától Karánsebesből azt az utasítást, hogy seregével aug. 16-án reggel 6 órakor Obresára menjen, Karánsebesen való átvonultában pedig őt szállásán keresse fel és jelentse be serege pontos állományát.

Lázár Vilmos, alighanem azon reményben, hogy a Temesvár alatt volt hadsereg nagyobbrésze Karánsebesen vele egyesülni fog, itt lehetőleg rendbeszedte az összeolvadt IX. hadtestet s a

kellő intézkedéseket megtette, hogy azt meglepetés elől megóvja és számára az utat Erdélybe biztosítsa.

Aug. 16-án, ebéd előtt kiadta utasítását, mely szerint a lovasság nagyobb része a Ferdinánd-huszárok két százada, két csajkás ágyúval Zagurnuban marad s egy kisebb csapatot Szakulra, Lugos felé küld; kisebb része, a székely-huszárok századja pedig két csajkás ágyúval Valiabulra megy, Bogsán felé és Prebulra küld kisebb elkülönítményt előőrsként. A gyalogság még *az nap* Obresára vonul, az oldal-utakon előőrsöket helyez el Zagurun felé s az itt lévő lovassággal összeköttetésbe teszi magát.

Másnap hajnalban (5 órakor) a gyalogság fele itt maradván, másik fele Vaiszlovára vonul s innen erős lovaspatrouillokat — csongrádi fiúkat — bocsát Bukova felé, Erdélyben. A 12 fontos ágyúk és 7 fontos tarackok Obreván maradnak. Úgy itt, mint Vaiszlován a tábor a helység előtt felütendő oly állásokban, melyekben az ellenséggel mérkőzni lehessen.

A társzekerek, hogy rendetlenséget ne okozzanak, mindig az illető helység mögött helyezendők el rendben. Az élelmezés csak a hatóságokkal való egyetértésben eszközlendő és meg nem engedendő, hogy egyesek raboljanak — a mi becsületünket csorbítaná.

A gyalogság nem vonul Karánsebesen keresztül, hanem Zsuppáról egyenesen Obresának tart. A lovasság pedig *azonnal* rendeltetési helyére megy, mivel az ellenség, értesülés szerint, Lugost már elfoglalta és feltehető, hogy előőrseit Szakul felé bocsátandja. A Szakulra menő tiszt tehát jelentéseiben mindig pontosan jegyezze meg, vajon csupán patrouillokban mutatkozik-e, vagy mily számban az ellenség, hogy seregeink hiába fel ne riasztassanak. A riadó egyébiránt csak Zagurnuban fuvandó, a hol a lovasság az ellenséget ágyú-lőtávolságra bevárja s addig tartandja magát, míg az ellenség túlerővel nem támad vagy visszavonulási parancsom nem érkezik. A társzekerek Obresa mögé küldendők. Naponkint, esetleg rögtön várja Lázár a jelentéseket Karánsebesen; a jelentések lehetőleg ceruzával irandók.

Ez utasítás végrehajtásáért Török alezredes felelős. Feltehető, hogy Török ez utasítást lelkiismeretesen teljesítette, sőt tudjuk, hogy aug. 18-án Obresán volt. E napon ugyanis az ideiglenes polgári központi igazgatóság elnöke, Litsek, Karánsebesről oda küldött egy fogoly tüzért, a ki aznap kórházból kikerülvén, a városban sarcolgatni kezdett. Ezzel kapcsolatban értesíti Törököt, hogy félreeső bokrokban honvédektől elhagyott puskákat szedtek fel s azokat kocsin, egy huszártól kisérve, a táborba küldi. Egyszersmind jelenti, hogy a kivánt kenyeret stb. ezúttal küldi.

Ez alatt Lázár valószínűleg Zagurunba ment a huszárokhoz. De itt értesülhetett Arad feladásáról, a világosi fegyverletételről

és Kossuth meneküléséről. Követte tehát a többi hadtest parancsnokainak példáját és 3000 embernyi seregét Karánsebesen egyesítvén, vele aug. 19-én Wallmoden tábornok előtt letétette a fegyvereket.

Ezzel véget ért Török katonai pályája. Szenvedései azonban most kezdődtek. Ügyünk vesztét követte a lakolás szomorú korszaka. Törököt is, mint oly számos jelesünket, Aradra vitték, de legalább élve hagyta azt el. Majdnem tiz hónapig, az igaz, sínlődött, míg szabadságát visszanyerte. Ennek kieszközlésére ő is, mint sok más, pia fraushoz folyamodott és a forradalomban volt részvétét lehetőleg összezsugorította s magát a kényszerhelyzet áldozataként kívánta tekintetni.

Akadtak azonban jóbarátai, kik azzal vádolták, hogy a Bácskában nehány szerbet agyonlövetett. Ez súlyos vád volt, ez alól tisztáznia kellett magát. Török tehát fogoly-társai s egyéb szemtanukhoz fordult bizonyítványokért. A vád hamis voltáról kiállítottak Aradon bizonyítványokat: Henri Toryet chevalier de Barst (szept. 14.), Barcza Boldizsár (dec. 14.), valamint Mihálovics Mihály és Bethlen János (együtt, dec. 31.), végre Pestről (dec. 24.) Földváry Sándor honvédőrnagy: bajai barátai — Kardos János barátjának dec. 28-án kelt levele szerint — megtagadták az irásbeli tanuságtételt.

A bizonyítványok nagyon hasonlítanak egymáshoz. Legterjedelmesebb és legérdekesebb a Mihálovics és Bethlené. Szerintök 1849 március havában magyar hadtest hatolt a Bácskába, hogy a helységeikből elűzött németeket és magyarokat hazájokba visszahelyezze s a külföldi szerbek által vezényelt bácskai rácoknak mindent elpusztító fegyveres felkelését leverje. Midőn aztán a magyar sereg mögött Sz.-Tamásról kitörtek és Verbászt s Kulát meglepve, az ide tűzhelyökre visszatért németek nagy számát házaikban s az utcákon agyonütötték és lőtték: akkor a sereg parancsnoka, Perczel a nevezett helységekbe visszatért s ott nehány elfogott rácot agyonlövetett.

Minthogy — úgy mondanak — a kivégeztetésnél jelen voltak, bizonyíthatják, hogy arra a parancsot egyenesen a parancsnok küldte hadsegédje által a táborba, innét a foglyok kihozatala végett félszázadot Kulába rendelt és hogy azután az itélet a fegyver alá hivott tábor közepén végrehajtatott.

Bizonyítják továbbá, hogy a kivégzés után Perczel a seregeket vizsgálván, a törzstisztek előtt kijelenté, hogy e sajnálatos eszközhez kellett nyúlnia, azon célra, hogy a rácok öldöklésének véget vessen s a vidék német és magyar lakóit az által további vérengzések elől biztosítsa.

Végül bizonyítják, hogy a bácskai hadseregnél szolgált Török kapitány a kivégeztetéssel csak annyiban jutott érintkezésbe, hogy a végrehajtó csapatot Kula helységéből a táborba kisérte

s oda vitte Perczel azon utasítását, hogy a foglyok hármának megkegyelmeztessék s azok hozzá viendők, hogy őket felszólító levéllel Sz.-Tamásra küldhesse.

Jó lelkiismerettel bizonyítják ennélfogva, hogy Török se Kulán, se később kivégeztetést el nem rendelt vagy előidézett, de arra, alárendelt helyzeténél fogva se hátráltatólag, se előmozditólag be sem folyhatott: hogy tehát minden ily vádat vétkes rágalmazásnak jelentenek ki.

S az volt valóban: az összes iratokban legcsekélyebb jel sem mutat arra, hogy akár csak egy rácot is idő előtt küldött volna a túlvilágra.

Soká tartott azonban, míg az aradi hadi törvényszéket ártatlanságáról meggyőznie sikerült. Végre mégis csak felmentették és junius hó első napjain szabadon bocsátották. Úgy látszik, azonnal Temesvárra utazott s itt sikerült Capdebo János kormánybiztostól kieszközölnie, hogy junius 9-én Pestre való utazására fizetéses előfogatokat használhasson.

Pestre utazott tehát Török János s újra felvette gazdasági és publicistikai működésének fonalát, ott, a hol elejtette s úgy, a hogy akkoron lehetett.

ABAFI LAJOS.

TÁRCA.

Történeti repertórium 1886.

(Negyedik közlemény.)

Adamovich Ádám, ügyvéd, 48-as honvéd főhadnagy. Nekr. Komáromm. Közlöny 34., 35. sz. Komáromi Lapok 36. sz.

Aradmegye utasítása az 1836-ki országgyűlésre. Közli Szőllősy Károly. Arad és Vidéke 158. sz.

Asztrisz Mihály (kozinai) 1848—49-ki honvéd-főhadnagy. Nekr. Egyetértés 210.

Badics Ferenc, dr. Magyar nemes házi élet a mult században. (Fáy András kiadatlan jegyzeteiből.) Főv. Lapok 180., 181. sz.

Balla Kálmán. A nemzeti színház. Visszaemlékezés a multra. Független. 176. sz. — Bogár Miksa kézrekerítése. (A rablóvilágból.) Pesti Hirlap 189. sz.

Balogh Gyula. Sárga-fekete ördög. (A Bach-korszak illustrálásához.) Bud. Hirlap 238. szám.

Bányaffy Nándor, volt kir. testőr és 48-ki őrnagy. P. Napló 214. sz.

Benyák Antal, 1848—49-ki honvéd. Nekr. P. Napló 214. sz.

Bobik Gusztáv. Budavár bevétele 1849 ben. Bud. Hirlap 166. sz.

Boér Miklós. A régi jó világból. I. Milyen volt az igazság. II. Wesselényi és a botozás. P. Hirlap 155. sz.

Both Menyhért. Az aradi vértanuk szobra. P. Hirlap 182. sz.

Buda védelme 1849 májusban. (Osztrák katonatisztek naplója.) P. napló 152. és köv. számok. Közli Széll Farkas. — Budavár ostroma. Ujabb adatok. Bud. Hirlap 152. sz. Még egyszer Budavár bevételéről 1849-ben. P. Hirl. 156. szám.

Burgonya jubileuma. P. Napló 118. sz.
Chlumi köd. (Husz év előtt) —gh. Bud. Hirlap 183. sz.
Chyzer Kornél. Fürdői levelek e század elejéről. Föv. L. 185. sz.
Dessewffy Zsigmond, 1848-ki tüzér-százados. Nekr. Egyetértés 202. sz. Vasárn. Ujság 30.
Diaconovich Adolf, osztrák-magyar államvasuttársági titkár, 1848-ban honvéd. Nekr. Egyetértés 151. szám. P. Hirlap 152. sz.
Dósa György, 48-49-ki hadbiró. Nekr. Egyetértés 210.
Edelsheim Gyulairól. Egyetértés 197. sz.
Egyházy Bálint, pozsonymegyei árvaszéki hivatalnok, 1848-49-ki nyug. honvédtőhadnagy. Nekr. Egyetértés 165. sz.
Étlap (pesti) 1827-ból. P. Hirlap 218. sz.
Fatyiev A. orosz kapitány. Egy muszka katona elbeszélése az 1849-ki magyarországi hadjáratról. Oroszból Zsatkovics Kálmán. Egyetértés 163., 167., 168 szám.
Fehér Miklós, volt honvédtiszt. Hentziről. P. Hirlap 122. sz.
Fehér Sándor, Sopron város alkamarása, 1848—49-ki honvéd-főhadnagy. Nekr. Egyetértés 153. sz.
Fellner Lajos. A kolozs-barakkai iskola története. Föv. L. 190. sz.
Fiáth Pompejus, az első honvédtiszt, a ki elesett. Vasárn. Ujság 29. sz. arck. (Lenkey János egykorú vázlata után Biczó Géza.)
Gál Péter. Krónikás feljegyzések a sárközi reformált egyházról. Szabad Egyház 11—13. sz.
Gresák József, 1848-49-ki honvéd-tiszt. Nekr. Bud. Hirlap 165. sz.
Gyulay Sámuel, gr. nyug. altábornagy. Nekr. P. Napló 235. sz.
Gyurátz Ferenc. A szabadkőmívességről. Pápai Lapok 26. sz.
Gyurinka Antal. Reminiscenciák 1848—49-ből. Egy napi fogságságom Damjanich táborában. Nagypéntek 1848-ban. Nagyszombat 1849 ben. Szépir. Kert 27., 30., 31. szám.
Hadsereg-kérdés 1848-ban. P. Napló 209., 214. sz.
Halmai-Gündert Simon, 1848-49-ki honvéd-tiszt. Nekr. Egyetértés 212. sz.
Hecs János, az aradi honvéd-egylet elnöke. Nek. Föv. L. 207. sz.
Hedry Bódog. Krecsány Sarolta, színésznő. Sárosm. Közlöny 22. sz.
Hentzi halála. Egyetértés 154. sz. — H. életéből. H. bátyja. U. ott 150. sz.
Hiador. A párisi emigransok ebédjei. (Emlékeimből.) Föv. L. 240. sz.
Hőke Lajos. Egy csomo adat. (Haynauról.) Föv. L. 163. sz.
Huszár Imre. Hogyan ismerkedtem meg Liszttel. Bud. Hirlap 228. sz.
Hüberth Károly. Póstaintézetünk szász évvel ezelőtt. Posta-Közlöny 23. sz.
Irányi Dezső. Egy barna művésznőről. Hegyi Aranka. Vasárhely és Vidéke 27. sz.
Iszkender basa, Flitschnek, erdély származásu 1848 ban honvéd-ezredes. Nekr. Bud. Hirlap 206. sz.
Ivanov röpirata. A tót lázadás 1848-49-ben Független. 190—192. sz.
Jelenffy Zoltán, dr. A finn atyafiak közt. (Utazás az éjféli napért.) Föv. Lapok. 209–213. sz.
Kálmán Farkas. Dömötör Károly 1832—1886. f.-baranyai ref. egyházmegye nagy-harsány gyül. ref. lelkipásztora. Prot. Egy. és Isk. Lap 31. sz.
Karacs Teréz. A régi utazás módja. (1828-ban Pestről Mező-Turig.) Föv. Lapok 191. sz.
Karczag Vilmos. Szákffy József, a legöregebb magyar színész. Ország-Világ 25. sz. arck. Föv. L. 155.
Katona Miklós volt 1846. országgy. követ és 48-ki honvédezredes. Egyetértés 227. szám.
Kerekgyártó Elek. Lovassy László és elfogott társainak történetéhez. (Adatok a borsodmegyei levéltárból.) Egyetértés 209., 210.
Kiss József, r. lelkész. Hentzi halála. Független. 160.
Kiss Sándor Allnochról. Föv. L. 155.

Klemant György 1848–49-ki honvéd alezredes. Nekr. P. N. 196. Vas. Ujság 30.
Kossuth Lajos az iskolában. P. Hirlap 237. Függetl. 237. — Levelei gróf Zay Karolyhoz 1841—45. (Reformmozgalmunk történetéhez.) Nemzet 225.
König Mór, dr. székesfehérvári kanonok. Nekr. Kath. Népbarát 11.
Kralovanszky László 48-ki honvéd-százados. Budavár bevételének történetéhez. Függetl. 165.
Kun József emlékezete. Borsodm. Lapok 50., 51.
Kun László A monostorpalyii evang. reform. egyházról némi ismertetések. Szabad Egyház 13. sz.
Kürz Albert 1848—49-ki honvédtiszt. Nekr. Egyetértés 186. Vasárn Ujság 28. sz.
Küry Albert 1849-ki honvédtiszt. Nek. Főv. L. 187.
Latabár Dezső, vidéki színész. Nekr. Egyetértés 210.
Liszt Ferencz 1811—1886. Főv. L. 212. P. Napló 212. Bud. Hirlap 212. P. Hirlap 212. Borostyáni Nándor. Nemzet 212. Egyetértés 212. Függetl. 212. Zenelap 23. sz. — Liszt és a magyar nyelv, Vadász Zsigmondtól. Liszt Weimárban. P. Napló. 232., 237. sz. L. F. életéből. P. Hirlap 214., 214. P. Napló 213. Főv. L. 213. Nemzet. 214. — L. házassága, Bud. Hirlap 214. — Halála. Egyetértés 214. — L. F. és d'Agoult grófné. P. Napló 214. — Magyar tanulása. Főv. L. 238.
«*Marczián György* lovag. Nemesség. Kézikönyv nemesi ügyekben. Bp. 1886.» Ism. Vasárn. Ujság 29. sz. — 1866. jul. 3-kán. U. ott 27.
Margitay Lajos, szabolcsmegyei földbirtokos és volt 1848—49-ki honvéd százados. Nekr. P. Hirlap 162. Egyetértés. 162.
Miksa császár utolsó percei. (Miramon tábornokné kiadatlan emlékeiből.) Nemzet 178. sz.
Mihalka László, mármarosi alispán életrajza. Egyetértés 182. Nekr. P. Napló 179.
Mindszenthy Kornelia. S. Nemzeti Politika 85.
Mócs Zsigmond. Visszaemlékezés a magyar orvosok és természetvizsgálók Fiuméban tartott 1869-ki nagygyűlésére. Fiume 17—20. sz.
Mozgalmas időkből. «*Pilvax*» a márciusi napokban Bud. Hirlap 219., 230.
Munkács vára capitulátiója 1849-ben. Honvéd. P. Hirlap 223.
Nagyváradon (Ma 50 éve) Szabadság (Nagyvárad) 139. sz.
Nádory Pál, 1848–49-ki honvédhadnagy. Nekr. Egyetértés 198. Vasárn. Ujság 30.
Német Antal. Kiapka halos tályának egyik főtüzére. Nekr. Vasárn. Ujság. 29.
Németh Miklós, kuriai bíró. Nekr. P. Napló 170. Nemzet 170.
Nemzeti színház elmult évadjáról. Bud. Hirlap 170. P. Hirlap 170.
Nopssa László. A kolozsvári nemzeti színház vagyonmérlege 1823-ban. M. Polgár 185. sz.
Nyitray Mátyás, államhivatalnok, 1848–49-ki honvédhadnagy. Nekr. Nemzet 160.
Operaház (M. kir.) B. L. Egyetértés 176.
Podmaniczky Frigyes, báró. Az operaház bajai. Nemzet 186. — Liszt életéből. Egyetértés 212. Liszt F. negyvenhat év előtt. (Naplójegyzetek.) Nemzet 173.
Pokorny József, régi honvéd. Nekr. Vasárn. Ujság. 29.
Pulszky Ferenc. A bártfai fürdő és a mádi bál. Nemzet 163.
Putnoky Ákos. Kolera 55 év előtt. Bud. Hirlap 211.
Reminiscenciák 1848—49-ből. Irta: Valaki. Szépirod. Kert 34. sz.
Rényi György, nyug. honvédezredes életéből. P. Lapok után. Nemzet 209.
Roskovics Ignác, a festő. Ország-Világ 25. arck.
Ruchitl Miklós. Balaton-Füred hajdan. (1820-ban.) Főv. L. 199.
Rupp Kornél. Régi napok — régi dalok (Csornai csata 1849-ben.) Székesfehérvár és Vidéke 101.
Sántha Mihály. Reminisentiák 1848—49-ből. IV. Epizodok. Szépir. Kert 33.
Sárkány Ferencre (Visszaemlékezés —) A «Jó pásztor»-nál. V. P. Kom. Lapok 24. sz. — S. F. volt Komárom városi főbíró és 1849. julius 18-tól szept. 4-ig a haditanács tagja. Nekr. U. ott 23. sz.
Sass Károly, albisi ref. lelkész. Budavár bevétele 1849-ben. Egyetértés 180.

Schoepf amerkiai tábornok, 1848—49 ki honvéd. Nekr. Egyetértés 151. Bud. Hirl. 153. sz.

Simay János dr. Dr. Esztergár Vártán 1843—1886. Vasárn. Ujság 30. sz. arck.

Simor János bibornok primás jubileuma. Egyetértés 153.

Stelczer Frigyes. Kulpin története. Ujvidék 27.

Szabó Pál, dálnoki. 1848—49-ki honvéd főhadnagy. Egyetértés 213.

Szabó Sándor. Mihálka László. (1813—1886.) Fővr. L. 183.

Szákffy József 1866-ban. Önéletrajz. Debr. Ellenőr 113. — Legöregebb színész. Bud. Hirlap 154.

«*Szana Tamás.* Magyar művészek. 1—5. füzet. Bp. 1886.» Ism. P. Napló 207. — Apró vonások Liszt életéből. Nemzet 213.

Szász Károly. Trefort ifjúsága. Fővr. L. 112.

Széchenyi kiadatlan levelei Vidos Józsefnez. 1847—48-ban. Közli Balogh Gyula. Bud. Hirlap 200.

Szegedről (Apró történetek a régi —) IV. Egy fiskális a 30-as évekből. Tömörkény. Szegedi Hiradó 124.

Székely József. Néhány vonás Deák Ferenc életéből. Egyetértés 133. szám. — Kohányi-ünnep. U. ott. 152., 153 sz.

Széll József, 48 as honvéd-őrnagy. Nekr. Bud. Hirlap 226.

Széll Piroska, Arany János unokája. Nekr. Vasárn. Ujság 28.

Szinnyei József, id. Egy polgártemetés 1835-ben. (Naplójegyzetek.) Komáromi Lapok 30. — Nyitra negyvenhat év előtt és most. A nyitra-egyházmegyei könyvtár. Bodó gyüjteményt Nagy-Szelezsényben. Nyitram. Közlöny 34.

Szongott Kristóf, dr. Esztergár Vártán, örmény érsek. M. Polgár 149.

Szőllősy Károly. Az aradi egykori polgárőrségről. Alföld 95. sz.

Téthi honvéd-ünnep. Bud. Hirlap 164.

Thim József. Bács-Bodrogmegye 1848—49. iratairól. Bácska IX. évfolyam 39. sz.

Tischler Vince, szepsii ker. országgy. képviselője. Nekr. Fővr. L. 232.

Toth Károly, 1848—49-ki honvédhadnagy. Nekr. Nemzet 182.

Történelmi kiállitás megnyitása. Fővr. L. 226. P. Napló 226. Bud. Hirl. 226. sz. stb.

Trsko János. Kmety tábornokról. Felv. Hiradó 34. sz.

Váli Béla. Az olasz színházakról. Nemzet 176. sz.

Wesselényi Miklós báró élet- és jellemrajzához. Kiss Károlyhoz irott leveleiből. Zsibó 1844—45. Szilágy 26—30. sz.

Wlislocky Henrik, dr. Az erdélyi sátoros cigányok keresztelési és temetkezési szokásai. Vasárn. Ujság 23.

Zászló (Az első nemzeti —) a szabadságharc után. Az 1860-ki Szent-István napja. P. Hirlap 230.

Zichy Geza gróf. Liszt magyar voltáról. Fővr. Lapok 240.

Közli: Id. Szinnyei József.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet színnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára fűzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzet kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki sem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes annyi évek politikai és harczi eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a müven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kímélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrendje Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengereni Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföldi London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérèse. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir. Fűzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boritók 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbízásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmü, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett műve hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Rómer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a mórichidai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Rómer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll, azon férfiu neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönheti, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Rómer művei (ideértve «Archaeologiai értesítő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze.» Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Rómer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint.

Pallas részvénytársaság nyomdája. Budapest.

VI. kötet 4. FÜZET. Ára 60 kr

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS

1886. NOVEMBER.

TARTALOM:

Thim József: Szerbia és a szerb mozgalom Magyarországon. (*Risztics János* szerb miniszter után.) — **Hőke Lajos**: A pesti országgyűlés. — **Márki Sándor**: Adatok 1790-ből. — **Torma Károly**: Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai. — **Id. Szinnyei József**: Komárom pénzügye 1848—1849-ben. — **Dr. V. J.**: Lapok egy kis város multjából.

BUDAPEST
AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik (július- és augusztushó kivételével).
Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK“

HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy A «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetítő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgedt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzdítást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1886-ban is ötives havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca **1.**) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

Metternich herceg.

SZERBIA ÉS A SZERB MOZGALOM MAGYARORSZÁGON.*

(*Risztics János* v. szerb minister művéből.)

I.

Ifjú államunk újjászületésének történetében az 1848. esztendő új korszakot jelez, nemzetközi életét illetőleg. Többnyire az 1856. párisi szerződést említik, hogy az vezette volna ki Szerbiát a nemzetközi viszonyok szűk köréből, melyben ez eddig forgolódott; de ezen felfogás nem egészen jogosult. A párisi szerződés a fejedelemség törvényes, hivatalos szerepét csak szélesbíté, mert Szerbország már nyolc év előtt lépte át a határt, ennek előtte, melyet neki a korábbi szerződések kijelöltek.

Az 1848. nagy mozgalmak, melyek Nyugat-Európa politikai és társadalmi rendjét zavarták meg, a fiatal szerb fejedelemség határáig is elértek, s őt, életrevaló eszméikkel határainak átlépésére is ösztönözték. A Dávidovics-féle alkotmány után (1835.), mely még keletkezésében dőlt romba, 1848-ban hallatszott először nálunk a

* A szabadságharc története, mely a magyar újabbkori történetnek egyik legdicsőbb lapja, élénk tárgyát képezi a mai történetírásnak. A magasztos eszmék, melyek azon időben honunk lakóit lelkesíték, véres küzdelmet idéztek elő; a küzdelem váratlannl jött, annál is inkább, miután ez, az előbbi eseményeknek nem közvetlen kifolyása. A függetlenségi harc első harcias jelensége: a szerbekkel vívott küzdelem. Eme küzdelmet tárgyalja Risztics János, Szerbia volt miniszterelnöke, ki maga is részt vett az eseményekben.

A munka csak annyiban tárgyalja a szerb mozgalmat, a mennyiben ez Szerbiát érinti; mindazonáltal oly becses anyagot tartalmaz, mely a szerb felkelést egész más színben képes feltüntetni, mint azt eddigi íróink tették. Risztics, noha őt a panslavismus határozott hívének mondják, rólunk, mint történetíró elég objective ír, s tagadhatatlan, hogy ily tudós államférfiú barátságos nyilatkozatai sokra engednek következtetni. «Munkámban, — írja nekem a szerző, — sok helyre fog akadni, hol a magyarok iránti barátságos érzületemnek adok kifejezést.»

Midőn e tanulmány fordítására vállalkoztam, két cél lebegett szemem előtt: egyrészt a magyar történetírásnak szolgálni, másrészt egy szerb államférfiú gondolatait Magyarországról, a magyar közönségnek bemutatni. A körülmény, hogy Risztics Szerbia ministerelnöke volt, egy szomszédországé, melylyel mi szoros összeköttetésben állunk, csak érdekesebbé teheti az ő művét.

Erősen hiszem, hogy az sok balvéleményt fog eloszlatni. *A fordító.*

reform és szabadság jelszava, nyugoteurópai értelemben; a szerb ifjú nemzedék ekkor lépett először érinkezésbe magyarországi egykorú tajtársaival. A fejedelemség ifjú intelligentiája a Száván át Karlócára özönlött, hol élénk részt vett az eseményekben, melyek május 13. és 14-én mentek végbe s a szerb vajdaság visszaállítására irányultak; nem kevésbbé a későbbi hadi eseményeken S midőn Péter napján (junius 13-án) Kragujevácon az országgyűlés összeült, ifjú szerbek, leginkább azok soraiból, kik Karlócán, a vajdaság és patriarchai szék visszaállításánál jelen voltak, azon írásba foglalt kivánságok mellett emeltek szót, melyeket a szerb küldöttek a szerb kormánynak hoztak vala. Ha eddig az orszggyűlésen leginkább adó és helyi kérdéseket tárgyaltak, most a szakiskolák kivánatai is szóba kerülnek, u. m. a tan-, had- és gazdasági ügyek; az elemi iskolák tanítóinak rendes díjazása; a tanárok fizetéseinek időnként való felemelése; szabad sajtó; tanszabadság, stb.*

Mindezek idő előtt ültetett csemeték valának, melyek mélyebb gyökeret nem foghattak. E hangzatos szót «*reform*», mely Páris utcáin visszhangzott, az igazat megvallva, a szerb főváros is meghallá; de csak addig volt a szónak mélyebb jelentősége, Franciaországra, talán egész Európára nézve, mig az a munka és műveltség gyümölcse volt; Szerbországban e fogalom puszta szó maradt, melynek mélyebb jelentőségét kisem fogta fel, s ha igen, úgy azok száma igen csekély volt. A nándorfehérvári «csitáónicában» (olvasókör) az akkori fővárosi intelligentia gyülekezési helyén, valóságos testület keletkezett, mely a «reformot» vitatva, célul tűzte ki magának, ezt Szerbiában is behozni. A testület elnöke egyszer felveté a kérdést: «mit értsünk reform alatt?» Vukailovics, a nándorfehérvári rendőrség titkára magyarázta meg a reformáló mozgalom új eszméjét. Vukailovics korának egyik első embere volt. Az elnök erre magára vállalta, hogy a kormánynyal beszélni fog, s a következő gyűlésen a jelenvoltakat felvilágosítá, kik a reformot kivánták, hogy Szerbia már rég élvezi mind ama szabadságot, melyért most Nyugat-Európa küzd: Szerbia nemzeti szkupstinájában bírja parlamentjét, ha mindjárt több éven át nem is lett egybehíva; minden embernek szabadságában áll övében fegyvert hordani; Szerbiának meg van a maga nemzeti gárdája, s a ki elég okosan ír, az szabad sajtóra is talál stb.

És a gyűlés feloszlik, meggyőződötten és megelégedetten, dícsérve és áldva a szerencsés Szerbia előrehaladottságát a visszamaradt nyugattal szemben! A szerb kormány erre maga is jó példával jár elő. Hivatalos közlönyében nyiltan mondja ki, «*hogy mindazon nemzetek, melyek most forronganak, csakis azt igyekeznek elérni, a mit a nép Szerbiában már régóta élvez, lévén neki önálló kormánya és törvényhozása.*»**

* Szerborsz. törv. és határoz. gyűjteménye. IV. k. 137. l.
** Szrpszke Novine (Szerb Ujság). 1848. 49. szám.

És valóban ez a nézet győzött. Ezen felfogás majdnem általánossá vált, hogy Szerbia mindennel bír, a miért nyugat népei mostanában lelkesednek. Még sokat kellett volna fáradozni, hogy azon eszmék szüksége megértessék, melyet akkoriban a nyugatot hozták forrongásba. S később tíz év után is, midőn Szerbiában a nagy, belső mozgalom folyt le, találkozott nehány, a ki ezen eszméket érvényesíteni iparkodott; de igen kis körre szorítkozott azon férfiak száma, s ezek ezen korszakban evvel fel is hagytak.

Ha a nyugati mozgalmak társadalmi iránya Szerbiára hatás nélkül maradt is, annál nagyobb volt ezeknek politikai hatása. Brankovics, szerb despota uralma óta Szerország ez időben először lépett ki földrajzi határaiból a nagy világba, mint *állam*, s jött más államokkal érintkezésbe. Egész 1848-ig Szerborszag csak mint az ottomán birodalom kiegészítő része szerepelt. «Mozgalmai, felkelései, harcai, győzelmei, önnállóságának alkotmánya, — mindez a török császár védszárnyai alatt történt; 1848-ban vesz részt először a küleseményekben, köt igaz békét és intéz hadjáratot *saját nevében* és él souverain jogokkal.»*

1848. előtt Szerország külügyeit illetőleg a török portára és Oroszországra szorult. Maga az 1842-diki forradalom is némileg a porta támogatásával történt. A míg az Obrenovicsok ereje nagy volt, az új hatalmaskodók is egyetértettek, de midőn 4—5 éven át az ellenfelet erővel igyekeztek lekötni s véres kézzel nyomtak el minden további felkelést, a harc kölcsönössé, személyessé lett; már akkor észre lehetett venni, hogy a kormány az állami életet kisérti gyengíteni, melynek bomlás szokott a vége lenni. Ennyi viszály után Szerbia fel is bomlott volna, ha *két* külesemény őt meg nem menti, melyek oly hatással voltak, hogy a forrongó áramlatot, mely az ország szívében kezdett meggyűlni, a külföldre vitték.

Az első külesemény: az 1848. forradalom Közép-Európában, különösen az osztrák-magyar forradalom; a második a Krim-háború. Ezen események Szerbiára nézve kettős jellegűek valának; külsők, a mennyiben Szerbországot eddigi szűk határaiból, *szélesebb, de annál veszedelmesebb térre vitték*, és belsők, a mennyiben az akkori kormány bukását megakadályozták.

Különösen a magyarországi szerb felkelés volt Szerbiára nagy hatással, mely fejedelemségünket igen változatos utakra terelé; reményeken és félelmen keresztül. A fejedelemség szerbjeinek résztvétele oly nagy volt a magyarországi szerbek sorsa iránt, hogy minden vereséget a Száva és Duna balpartján, élénken érezték Sumadia szívében.

Fontos szerb érdekek forogtak kérdésben. A szerb nemzetiség, mint olyan veszélyeztetve lőn. A míg latin volt az állam nyelve

* La Serbie au XIX-e Siècle par Saint René Taillandier. Paris 1873. 368. l.

Magyarországon, a nemzetiségek nem voltak veszélyeztetve, s ha a vallási üldözések elő nem fordulnak, lehet hogy ők Magyarország pártját fogták volna. De a katholikus vallás intolerantiája a magyarokat csak serkentette, hogy a nem magyar ajkúakat megmagyarosítsák.

Sokáig használták a latin nyelvet Magyarország nyilvános életében. 1842-ben a szerb egyházi gyűlésen a királyi biztos üdvözlő levele és a császárhoz intézett felirat még latin nyelven volt fogalmazva. A magyarosítási irány tulajdonképen 1832-től datálódik, midőn törvénynyé, (1832/3. III. szak.) lett, hogy a latin nyelvet a magyar helyettesíti. A magyar hazafiaknak nem lehetne rosz néven venni, hogy ők saját nemzeti nyelvöket hozták forgalomba, ha ennél megállapodtak volna. Az 1870. magyar országgyűlés oly határozatot hozott, (VI. sz. 7.) mely szerint a nem magyar községekben is három év leforgása alatt az egyházi anyakönyvek magyarul vezettessenek. 1844-ben törvényül mondatik ki, hogy az országgyűlés nyelve kizárólagosan a magyar; csak a horvát követeknek engedték meg a latin nyelv további használatát hat éven belül. Metternich kinek politikája volt a nemzeteket egymás ellen úszítani, kisütötte, hogy a magyaroknak ily törvények hozására nincs joguk. Mondom, már ez időtől kezdődött meg a szláv nyelvek üldözése. 1845-ben ezen üldözés véres felkelést idéz elő Zágráb utcáin, de ezen tanulságos előjel nem tartja vissza a magyarokat a szerencsétlen úton, melyen tova rohantak. 1848-ban ezen rendszabályokat szigorúbbra fogták a magyar nyelvnek hivatalos használatát illetőleg. Ez a türelem mérlegét feldönti, s az összes nem magyar ajkú nemzetiségek most ellentállást igyekeznek kifejteni, különösen a szerbek.

Ilyen volt az állapot, midőn 1848-ban Párisban és Bécsben kitört a forradalom.

A horvátok, kik államjogi tekintetben sokkal szerencsésebbek valának a magyarországi szerbeknél, voltak az elsők, kik nemzeti ügyeiket hatalmukba vették. A zavart felhasználva, melybe a monarchia a bécsi mozgalom és Metternich futása által esett, a horvátok 400 főből álló küldöttséget menesztettek Bécsbe a császárhoz; a küldöttség, élén három zászlóval és egy katonai zenekarral ment ő felsége színe elé. A horvát bán határozott jellegű felhívást intéz népéhez, melyben nyiltan hirdeti, hogy *az utóbbi mozgalom a társadalmi alapokat, valamint az állami és nemzeti viszonyokat teljesen megsemmisíté*; *a horvát népre gyalázat a régi magyar szövetség.* — Jelachich új alkotmányt kér a szabadság értelmében, önnállóságot, egységet, nemzeti országgyűlést. «A nemzeti egységet» hirdeti, a valláskülönbséget, mely egy és ugyanazon törzs között (a szerbeket érti), a társadalmi és politikai életben fennáll, határozottan akadály nak tekinti, üdvözli a nemzetet, mindkét hitvallású egy és ugyanazon vérből származó szláv testvérek legszentebb kincseikre hivatkozva.

A benyomás, melyet ezen felhívás Délmagyarországon keltett, leírhatatlan; még a fejedelemségbe is elhatott. A Magyarország határain lakó szerbeknél a forradalmi eszme mélyen meggyökeredzett. A szerb metropolita Rajacsics, környéke nyomásának engedve, a nemzet számára Ujvidéken gyűlést hirdetett, de miután itt ekkoriban a statáriumot hirdették ki, a gyűlést Karlócára tették át.

Nem tehetjük értekezésünk feladatául ez ideszóló eseményeket részletes tanulmányunk tárgyává tenni, csak nagyobb körvonalakban fogjuk őket előadni, *a mennyiben ezek fejedelemségünket illetik, s a szávántúli szerbeket a szávánnineniekkel érintkezésbe hozzák.*

Még ma is emlékszem amaz ünnepélyes napokra, melyeken örömkiáltások között állították vissza a vajdaságot és a szerb patriarchai méltóságot. Ezen ünnepélyes ténynél az új szerb patriarchát Nenádovics Mátyás, szerb államtanácsos kiséri, és ifjú szerbek Szerbiából üdvlövésekkel fogadják az általános örömkitöréseket. Míg az istentisztelet a templomokban tartott, a harangok zúgását a szellő más falvakra is elviszi, s lövöldöző belgrádi tanulók fogadják e hangokat, a Száva másik partján. Teljesen igazat adok ama történésznek, a ki azt mondja, hogy ezen pillanatban ébredt fel a magyarországi és szerbiai szerbekben a nemzeti öntudat.

Május 15-én határozták meg a visszaállítandó önálló politikai területtel bíró szerb vajdaság határait, hová a Szerémség a végvidékkel, Baranya, Bácska, a becsei és sajkás (most titeli) kerületek és a Bánság a kikindai kerülettel tartozott, a megállapítás szerint. Kimondatik, hogy a Száva és Duna partjai között lakó szerbek szabad országgal bírnak a magyar korona területén belül, az osztrák ház uralma alatt. Kimondatik továbbá a három királysággal való szövetség, (Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokkal) a kölcsönös szabadság és teljes egyenjogúság elve alapján; alakítanak *nemzeti bizottságot*, (národni odbor) melynek tagjainak egy része szerbországi volt.* Az odbor feladata volt, a nemzeti ügyeket vezetni, pontosabban meghatározni a szerb vajdaság határait s az új alkotmányt kidolgozni. A nemzeti alapítványokat a patriarchia és az odbor rendelkezésére bocsátottak. Azután küldöttségeket választottak, melyeket a császárhoz, a horvát tartománygyűlésre és a prágai szláv congressusra menesztettek.

Az ár oly erős volt, hogy még a vének is, kik Szerbiát igazgatták, nem tarthatták magukat vissza, hogy képviselőiket a prágai cougressusra el ne küldjék, noha az csak osztrák szlávokat érdekle. Nenádovics Mátyás prótó, Arzénievics Lázár és Safarik tanár köztök voltak.

A magyar kormány ezen szerb mozgalomnak ellent állt. Hrabovszky altábornagyot pétervárad várparancsnoknak és Horvátország

* U. m. Matics Dömötör, Brankovics, Nikolics, Zacharijevics Ilyés, a nándorfehérvári gymnasium igazgatója s a nevezetteken kívül több kiváló férfiú; ezek azonban az odbor működésében ritkán vettek részt.

biztosának nevezte ki; a nádor Rajacsics patriarchának szemére veté, hogy székhelye a szerb felkelés központjává tett, egyúttal meghagyva, hogy a szerb congressus Temesvárott tartassék meg. A patriarcha a nádor levelére *szerbül* felel, hogy a szerb nemzet önálló gyűléssel bír, mely az országgyűlést helyettesíti. Május vége felé a magyarok és szerbek között már kifejlődött az ellenségeskedés. Hrabovszky, a szerb küldöttségnek azt feleli, hogy a szerb nemzetet sehol sem látja a térképen feljegyezve; ő csak osztrák és magyar tartományokat ismer, *s ha a szerbek szerb nemzetet akarnak képezni, menjenek a Száva túlsó felére, Szerbiába.*

Ezen válasz jeladás vala a nyilt háborúra. A szerb nemzeti tanács (odbor), most fegyverre szólítja fel a népet, és mialatt a szerbek és horvátok szövetséget kötnek, Hrabovszky az ellenségeskedést már megkezdé: junius 12-én Karlócára tör, a nemzeti székhelyre. A támadást leginkább szerbországiak verték vissza; úgy látszik ez inkább intés akart lenni mintsem komoly támadás.*

A harc az összes vonalokon nyílt meg. «A császárért és nemzetért, a császárért és szabadságért» volt a szerbek jelszava. Ezalatt Bécsben új mozgalom keletkezett, Ferdinánd császár Insbruckba szökik, s a szerb felkelést erre legfőbb helyen jó szemmel nézik. Ausztria összes szlávjai a monarchiához és a habsburgi dynastiához csatlakoznak. Valamint Ausztria szlávjai féltek az elnémetesedéstől, épúgy féltek a szerbek a magyarosítástól, kik oly alapon álltak, hogy az osztrák császár és dynastiájának érdekeivel találkoztak. Ezen érdekek a monarchia egységének fentartását követelték, melynek ellenei a németek és magyarok voltak. A magyarok hazájuknak a nyugati tartományoktól való elkülönítésére törekedtek, s a szlávoktól való félelmökben siettek Németországgal szövetséget kötni, melynek újjászületésén ép akkor fáradozott a frankfurti birodalmi gyűlés. A csehek az összes szlávok nevében kinyilvánították, hogy nem mennek Frankfurtba, — misem lehetett ellentétesebb mint a magyarok és szlávok törekvései.* A csehek határozottan az osztrák monarchia egysége megerősbítése mellett foglaltak állást. Palacki a frankfurti gyűlás ideiglenes választmányi elnökének azt írja, hogy «a németek az önálló Ausztria romlására törnek, de ezen állam fenmaradása, egysége és megszilárdulása mindig volt s most is nemze temnek, talán egész Európának fontos kérdése, hogy ne mondjam *az emberiségé és civilisatióé. S ha nem volna osztrák császárság, akkor kétség kívül szükséges volna Európa, tán az emberiség érdekében, azt megtermteni* . . . . . Vagy azt hiszi ön, hogy az osztrák császár fentarthatná magát mint császár, ha önök őt lekötnék, gyűlésüknek legfontosabb határozatait elfogadván, melyek az osztrák tartományok

* Die serbische Bewegung in Südungarn. Berlin, 1852.
** Popov N. Szerbia és Oroszország. Belgrád, 1868. (Szerb nyelven.)

összefüggőségét felbontanák s a provinciák intézményeit szemfényvesztéssé, illuzióvá tennék.»[1]

Az összes szlávok magukévá tették Palacki programmját, ki a foederátiót vette alapul s ennek kész kinyomatát magában az osztrák monarchiában találá meg, melynek politikai központja Bécs vala. Midőn Jelachich a magyarokkal összeütközött, zászlóira a következő feliratot tevé: «Ha Ausztria nem léteznék, nekünk kellene azt megteremteni.»

A szerb kormány helyzete ily körülmények között igen súlyos volt. El volt határozva nyugton maradni és e miatt több intézkedést is tett. Oroszország és a porta határozottan jóváhagyták ezen intézkedéseket, egyszersmind a rendszabályok szigorúbb végrehajtását ajánlva, mint ezt a kormány hivatalos lapja állítja.[2] Danilyevszki, az orosz főconsul, a szerb kormánynak tudtára adta Miklós cár elhatározását, hogy nemcsak Oroszország marad semleges, hanem a portával is egyességet kötött, mely szerint mindazon tartományok, melyek török fenhatóság alatt állanak, szintén nyugton maradnak; azon esetre pedig, ha valamelyik hűbéres tartomány a békét megakarná zavarni, rendszabályok hozattak annak útját állni. A francia kormány szükségesnek vélte a magyarok iránt érdeklődnie, és Nándorfehérvárott ottani consula által Szerbországot mérsékletre és semlegességre inté.

Ekközben híre terjedt, hogy az öreg Milós fejedelem Bécset elhagyva Zágrábba ment, míg Mihály[3] Szent-Pétervárról Ujvidékre érkezett. A szerb hivatalos lap őket avval vádolá, hogy Szerbiát fellázítani igyekeznek; mi több, hogy Milós fejedelem Boszniába szándékozik nyomulni s innét fegyveresen Szerbiába törni, *magyar támogatás* mellett, s aztán ezen tartományok független fejedelemévé magát kikiáltatni.[4]

Természetes, hogy a szerb kormány ilyes hírek által nyugtalan lett. A felháborodás nagy volt. Május 27-én több hivatalnok és polgár a belügyministerium udvarán gyűlést tartott. Jelen voltak: az ország főbb igazgatói, az állam ministerei és tanácsosai, maga a fejedelem, a ki a nyugateurópai felkelés első napjaiban jött Kragujevácra. A gyűlésben Nándorfehérvár parancsnoka Mehmed pasa is megjelent, továbbá az orosz consul Danilyevszki őrnagy. Mindkét császári követ kijelenti, hogy udvaraik kivánják Szerbia nyugton maradását. A pasa maga részéről megjegyzi, hogy az Obrenovicsok Szerbiából örökre ki vannak zárva, mire az orosz követ kijelenti, ha nem is egészen határozottan, hogy a hatalmas Orosz-

[1] Springer Ant. Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809. Leipzig 1863. II. k.

[2] Szrpszke Novine, 1848. 49. szám.

[3] Az Obrenovics család tagjai, kik meg voltak fosztva Szerbia trónjától

[4] Szrpszke Novine 1848. 52. szám.

ország nem szorult «*az Obrenovicsokkal való szövetkezésre*», ha Szerbországában kormányválságot akarna előidézni. Ezen ügyben a szerb kormány tolmácsai Petronijevics Ábrahám ministerelnök és Szinics Sztoján, országgyűlési elnök, valának. Ők kijelentik a nemzetnek, az udvarok jóakaratában bízva, hogy a kormány kötelessége a békét és rendet fentartani, s hogy igazságos rendszabályokhoz nyúlt; a főváros békéjét magok a polgárok tartják fenn, kiknek Sztojánovics Istvánt adták parancsnokul, a ki a teendő intézkedéseket egy polgári bizottsággal beszélte meg.

A kivételes rendszabályok igen szigorúak voltak. A belügyminister saját kezével írta rendeletében meghagyta, az egyes kerületek elnökeinek, hogy Milós fejét se kiméljék, ha esetleg elfogják. A rendszabályok között a május 29-iki volt a legfontosabb, melylyel a fejedelem a legfelsőbb parancsnokságot fogadta el «a rendes és a honvédő sereg» valamint az összes hatalma alatt lévő területek felett.

Ekközben Danilyevszki őrnagy Mehmed pasával és Mayerhofer osztrák consullal egyetértve, titkárát Mihály fejedelemhez küldé Ujvidékre, ki neki értésére adta, hogy Szerbia nyugalma követeli távozását. Ugyanily értelemben írt a consul Pétervárad parancsnokának is. De magának a nemzeti odbornak is érdekében állt Mihály távozása, miután Szerbiától várta a leghathatósabb támogatást. Mihály fejedelem ki is jelenté, hogy kész Ujvidékről távozni, s nem óhajtja, hogy itten való tartózkodása rosz hírbe hozza. Ezen sorok írója, ki akkoriban tanulótársaival azon vidékeken járt, személyesen hallotta Mihály fejedelemtől: ő csakis azért «jött le», hogy nemzetét tőle telhetőleg segítse, s távol áll a gondolattól, bármily akadályt a szerbek ügye elé gördíteni. Nem ily könnyen távozhatott Milós fejedelem. őt Zágrábban Gaj Lajos tartotta vissza, ki Jelachich bán után volt leghatalmasabb. Hogy akkoriban Milós csakugyan Szerbiába akart-e menni, az még mai napig is titok; ezt csak akkor fogjuk megtudni, ha Milós fejedelem és a magyarok közti viszonyt ismerjük, melyet az akkori szerb kormány is szeretett volna megtudni; tény, hogy Milós fejedelem az akkori eseményeknek egész más irányt adott volna, ha hatalomra jutott volna. Mielőtt Bécsből a fejedelem elindult, egyik hű embere * megkérdé, mit tett volna akkoriban, ha hatalomra juthatott volna; mire ő azt felelé, *hogy rögtön békét kötött volna a magyarokkal, hogy a törökök ellen fordulhasson.*

Mint mondám, Zágrábban Milós fejedelem roszul járt volt. Itt Gaj őt bezárta és nagyobb összeg pénzt zsarolt ki tőle — ocsmány foltja a nemzeti mozgalomnak!

A két fejedelem a prágai congressusra ment s a kormány könnyebben lélekzett. Még a Nándorfehérvárott tartott nemzeti gyűlésen feltünt a kormánynak, hogy — noha az orosz és török köve-

* Medákovics Dániel.

tek részt vettek, — az ország kiváló férfiai között Vucsics Tamást nem látta. Ezen szerb vezér a kormánytól elvált s barátjainak szoros körében, az ellenzékhez csatlakozott; ő a vidéki rendekre támaszkodott, kikkel erősebb volt a kormánynál. Az okok, melyek őt ezen lépésre késztették, tisztán személyiek. Karagyorgyevics pártját Petronijevics, Szimics, Garasanin (a mostani ministerelnök), Knityánin, Jankovics Sándor s mások fogták; mindkét párt hangsúlyozta, hogy a nemzethez folyamodik. Junius 13-ára Kragujevácra hirdették a nemzeti szkupstinát (gyűlést), kieszközölve, hogy minden 250 adózó fő után küldjön a nemzet egy képviselőt. A hivatalos lap azt állítá, hogy az országgyűlés Európa legnagyobb részében csakis zavargások alkalmával szokott egybehivatni, s azért, hogy súlyosabb körülmények között útját állhassák a belső csend és béke háborgatásának. Magokban a «Törvények és rendeletek gyűjteményeiben»* áll, hogy a kölcsönös szakadás volt a főok, mely a két pártot a nemzet elé vitte. Garasanin azt hitte, hogy Vucsicsot elszigeteli az országban, ha Kragujevácon gyűlést hí egybe s hogy a nemzet minden bizonynyal fejedelméhez fog szegődni; Vucsics pedig önelégülten nézett azon nap elé, melyen a nemzettel érintkezésbe juthat s a győzelmet előre már magának vindikálta.

Obrenovics megjelenése a határon a gyűlést julius 11-ére halasztja. Szabad ég alatt tartották; mindjárt mondogatták, hogy Vucsics ellenei nem jól cselekedtek; a követek határozott többsége, hogy ne mondjuk mind, Vucsics pártját fogta. Magam szemeivel láttam, mint védte az öreg «tribun» elleneit a nemzet támadásai ellen, s csinált nekik útat, hogy baj nélkül eltávozhassanak.

Mind elcsüggedt, csak Garasanin állt még rendületlenül. «Az uralkodó jőjjön a nemzethez!» kiáltá a néptömeg; «azért sem fog jönni!» vágta oda Garasanin, kinek örökölt hibája volt, hogy nyiltan gúnyolta a nemzetet, még akkor is, midőn mindenki belátta, hogy számítása rosz volt. Kétséget sem szenved, hogy át kellett látnia, hogy a hatalom Vucsics kezében volt. «A nemzetnek majdnem összes polgársága Vucsics pártjához csatlakozott, szedj össze nehány száz embert és siess Kragujevácra», írá Garasanin a kacseráci kerület főnökének. Még mielőtt ezek megindultak, (nem is igen siettek, mert a kerületi elnök a rendelet vételével «véletlenül» roszul lett,) Garasanin pártja engedett s ellenfelével kibékült. Az áldozatot a fejedelmi párt hozta. Knityánin, Jankovics Elek és Zubán** kénytelenek voltak az állami szolgálatot elhagyni; Vucsics győzve távozott a szkupstinával, mely minden további működés nélkül feloszlott, hogy tíz évig többé össze ne üljön, noha az összes kerületek elnökei követelték a nemzeti országgyűlés egybehivását.

* Lásd a IV. k. 181. l.
** Lásd «Gyüjtemények». IV. k. 181. l.

Knityánin tehát szabad kezet nyert. Elhatározta magát, valószínűleg a szerb kormány jóváhagyásával átkelni a Dunán, s a magyarországi szerb muzgalom élére állani. Ez a dunántúli szerbeknek nagyon is ínyére volt.

Nem vehető komolyan az a mende-monda, hogy a Péter napján tartott kragujeváci gyűlés Szerbia semlegességét mondta ki. Ha ily értelemben a szerb kormány közzé is tett volna valamit, az csak a maga hasznára válhatott. A szerb felkelés a gyűlésen alig került szóba, s csak Vucsics szavai az méltók emlitésre, ki politikai mérsékletre inté a jelenlevőket. Obrenovicsék megjelenése a szerb határon nem kevésbbe hatott arra, hogy a szerb kormány elhatározá a felkelésben élénkebben részt venni; oly szándékkal, *hogy a mozgalmat kezeibe véve, ezt a maga akarata és érdeke szerint intézhesse.* Még máj. 29-én irá Garasanin Ilyés Kragujevácról Sztratimirovicsnak s utóbb a vajdaság legfelsőbb hadiigazgatóságnak: «*Önök a szerb nemzetnek igen nagy szolgálatot tesznek, ha segíteni fognak bennünket, Milós fejedelmet nyakunkról lerázni, e közös és főellenségünket;*» és — valószínűleg a fejedelem utasítására — hozzáteszi: «Mi egy törzsből eredt magyarországi szerb testvéreink ügyét, melyet önök most oly derekasan védenek, magunkévá teszszük; semmiféle áldozattól sem fogunk visszariadni, sem erkölcsitől, sem anyagitól, ha némileg hasznukra válhatunk a magasztos és hasznos cél elérésében.» Még mielőtt arra a gondolatra jutattak volna, hogy az akkori kormányt erről az oldalról is veszedelem fenyegetheti, a szerb tekintélyes családok fejei már rég megvitatták volt a nemzeti ügyeket. A szabadság áradata a vének szíveit is felhevítette s hatotta át szellemüket. A felkelés első napjaiban ott látjuk őket a karlócai gyűlésen a vajda és patriarcha megválasztatásánál Nenádovics személyében, s később őket gyakori érintkezésben találjuk a karlócai nemzeti tanácscsal Markovics István államtanácsos személyében.

Közli: Thim József.

A PESTI ORSZÁGGYŰLÉS.

II.

7. *Jelachich betörése.*

Jelachich, Radeczkynek az olaszokon julius 25-én nyert győzelme után, erősen verte a hadi készülőt Magyarország ellen. Az udvari párt, az Olaszhonban fölössé vált 16 horvát és szeremvégvidéki zászlóaljat visszahívta, s a bán rendelkezése alá bocsátá. A mellett a bán a horvát nemzetőröket a papok által is fanatizálván a magyarok ellen, a ki önként nem hajolt, erőszakkal hajtotta. Latour

bécsi hadügyér, a horvát hadat pénzzel, tüzérséggel s minden hadi készlettel ellátta. Szept. 11-én a 35,000-nyi horvát hadsereg három ponton lépte át a Drávát, a sokkal gyöngébb magyar had pedig előle a Balaton felé hátrált.

Jelachich a magyar földre lépvén, magyar nyelven nagyszámú kiáltványokban hirdeté a magyaroknak, mint kedves barátjainak, testvéreinek: mikép csak azért lépte át fegyveres kézzel az ország határát, hogy azon pártot, mely az ő felsége iránti engedelmességet megtagadta, a belbékét és csöndet megháborította, ő felsége nevében megfékezze, a megsértett királyi jogot tekintélyt, s a rendet helyre állítsa. Fölszólítja a lakosokat: fogadják a kezet, melyet testvéri indulattal nyújt barátságosan, mert ő nem ellensége, hanem jóakarója a magyar nemzetnek.

A magyar katonasághoz intézett másik szózatban azt mondja: ne nézzetek minket ellenségnek; az ausztriai lobogók emelkednek sorainkban; a kétfejű sas nem válhatik lázadás és árulás jelképévé. Fegyverhez nyúltunk, szeretett fejedelmünk jogainak oltalmára. Kijelenté ezután reményét, hogy a magyar vitézek nem fogják testvéreik ellen fordítni fegyveröket, hanem csatlakozni fognak az ő zászlóihoz.

A bán barátságot színlő szózatát megcáfolá az ő fegyelmezett hada nyomában járó csőcselék, mely rabolt, pusztított, mi kezeügyébe akadt, s ha voltak is a föld népében, kik Jelachich hízelgő szavainak hittek, mert a jobbágyoknak adott márciusi engedmények őszinteségében még mindig kételkedtek, a csőcselék rombolásai után megnyilt a szemök.

Pár nappal Jelachich betörése után Hurban, nyitramegyei luth. tót pap, ki panszláv izgatásai miatt az elfogatás elől Morvába menekült, most onnan, Latour hadügyér nehány száz csőcselék zsoldosaival Nyitramegyébe berontott, a jámbor tót népet, kivált az irtványosokat földes uraik és a magyarok ellen akarván fölizgatni, de az ottani katonaság által Morvába visszariasztaték. Erdélyben pedig Urbán esredes izgatá az oláhokat földesuraik s a magyar kormány ellen. Az erdélyi szász követek, hatan, az országgyűlést, mely úgy mondák, a törvényesség teréről lelépett, elhagyták.

Batthyány ennyi támadás dacára sem veszté el hitét a viszály békés kiegyenlítésére. «Politikám — mond — abban áll, hogy a míg lehet, arra bírjam ő felségét, hogy az országot az invasiótól mentse meg. Ha pedig föltételem e tekintetben ő felségétől nem fogadtatnék el, hivatalkodásomnak azonnal vége lesz. De ha csak egy-két napig tartana is e hivatalkodás, kötelességemnek ismerem, semmit el nem mulasztani, mi az ellenség kellő fogadtatását illeti.» Azonban nemcsak a nép, de már a képviselők nagy része is, nem azt kérdezte többé: mi törvényes, hanem a veszélyben forgó hazának megmentésére mi szolgálhat? A radikálok, kik hónapok óta kiáltozák, hogy

a reactió veszélylyel fenyegeti az országot, zajosan követelik: készülni komolyan a háborúra, nemcsak Jelachich ellen, ki a reactiónak puszta eszköze, hanem a bécsi kormány s udvar ellen, a honnan a reactió ered.

Mialatt Batthyány a forradalmi törekvéseket a képviselőházban s a fővárosban, még a rendes ezredbeli katonaságnak a honvédekhez áttérését is akadályozni igyekeznék, más részről nagy munkásságot fejtett ki a hadi készületekben azon esetre, ha föltételei, különösen ha a horvát had ki nem parancsoltatnék az országból, a király által nem teljesíttetnének, Pestről a hadi szereket részint Budára, részint Komáromba hordatta. Buda várát a fővárosi nemzetőrségre, Komáromból az idegen katonákat kiszállásolván, e nagyfontosságú várat az ottani nemzetőrökre, önkéntesekre és megbízható magyar gyalogságra bízta. Rendeletet bocsátott ki, hogy minden másutt nélkülözhető hadak Székesfehérvárra gyűjtessenek. (Épen e napokban kellett Szent-Tamás ostrománál 14,000 gyalogosunknak és 2000 huszárunknak lekötve maradnia!) A törvényhozó test határozata nyomán a honvédsereg szaporítására az egész országban toborzást kezdetett, biztosítván a megyéket, hogy az újoncok egyedül honvédzászlóaljakká fognak alakíttatni, melyekben a vezényszó, zászló, ruha magyar leend. A dunántúli megyékben Jelachich elé, tömeges népfölkelést rendelt. Az ágyúütegek s társzekerek vontatására az országban lovakat vásároltatott. A fölállítandó honvédzászlóaljak számára pedig itthon s a külföldön fegyvert gyűjtetett s vásároltatott.

Ez intézkedések s a nemzeti lelkesedés következtében a hadi mozgalmak mind a vidéken, mind a fővárosban rendkívüli élénkséget nyertek. A kormány megrendelte toborzás mellett, — melynek a 20 frt foglalóra új öt frtos pénzjegyekben a köznép fiai közt bő eredménye lett, — egyes hazafiak önkéntes csapatokat állítának, mint Perczel Mór, a többnyire a sorkatonaságból átpártolt Zrínyi csapatot. A radikál kör s az egyetemi ifjúság, hatszázan, Mack tüzértiszt betanítása mellett önkéntes tüzércsapatot alakítának. Bécsből egy önkéntes német legio s az országban létező lengyelek, franciák saját legióval csatlakoztak a magyar mozgalomhoz.

Kossutk is megfújta a harci riadót a maga hirlapja cikksorozatában; a hirlapirás terén nem kevésbbé lévén hatalma mint a szószéken, a kedélyek és szenvedélyek fölizgatásában. Lángszavai tűznyomokat hagytak maguk után s fölfokozott lelkesedést a kedélyekben.

Majd jós szavakban szól a nemzethez ő, kinek — mint mondá — hét év óta minden szava beteljesedett, hogy szinte megborzad önmagától „«Ugy vagyok, mintha nyitva volna szemeim előtt a fatum könyve. És én a kényszerűség ösztönének hódolva ismét jóslatot mondok: Jslachich beütéséből, Magyarország szabadsága fog következni.»

Majd a nőkhöz fordul, hogy Veszprém és Fehérvár közt ássanak egy irtózatos sírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsü-

letet, magyar nemzetet, vagy az ellenséget eltemessük; s melyen vagy a magyar nemzet szégyen oszlopa álland, ily fölírással: így bünteti isten a gyávaságot! vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közt isten szava szóland, mint szólott Mózeshez az égő csipkebokorból: a hely hol állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot! Szabadság és dicsőség, jólét és szabadság a magyarnak!

Majd az eseményeket, az udvari párt fondorlatait, a bécsi kormány cselszövényes politikáját, az alattomban működő reactiónak hódoló hadvezérek hűtlenségét, árulását, szóval mindazon elemeket, melyekből a haza egén borongó vészfellegek keletkeztek, beszéli el a népnek, a maga világos, csípős, néha magasan szárnyaló rhetorikai, néha rövid epigrammai modorában.

Majd megint fölszólíta mindenkit, kiben a magyar becsületnek és hazaszeretetnek még egy szikrája él, munkáljanak közre társadalmi úton a haza megmentésére; s állítsanak városonként, vidékenként honvédelmi egyesületeket, melyek a köznépet fölvilágosítsák: minő gyalázatosan árulták el a hazát, minő szolgaság sőt kiirtás vár a nemzetre, ha az árulás célját éri; s melyek tegyenek mindent, a mit vidéki körülményeik szerint a haza védelmének előmozdítására célszerűnek látnak. Fölszólítá egyszersmind az ily alakulandó egyesületeket, — mi aztán azoknak mind gyors létrejöttét, mind elszaporodását nagyon elősegítette, — lépnének vele folytonos közlekedésbe.

Majd a külföldön tanyázó magyar katonasághoz intézte lángszavait, ábrázolván nekik, mily iszonyú veszély fenyegeti hazájokat, míg ők idegen tisztjeik által, más népek szabadságának elnyomására erőszakosan künn tartatnak. Inté őket: kövessék a Würtemberg-huszárok dicső példáját; bármi módon jőjjenek vissza hazájokba. «Átok reá — végzé — ki a magyar nemzetet elárulá, átok reá, ki azt nem védelmezi!»

Majd végre népies modorban, a nép nagy tömegének szívét ragadá meg állapotának festésével: miképen előbbi szolgaságából, jog- és birtoktalanságából, a nemesség jóvoltából fölszabadittatott, birtokos szabad polgárrá tétetett: ne hagyja tehát most magát ismét járomba hajtatni, hanem keljen föl tömegesen a haza védelmére.

Mind e szózatok rendesen eme fölkiáltással végződtek: Fegyverre! Velünk az isten és az igazság! Fegyverre a kinek karja van, a ki magyar, védjük magunkat, győzzünk, azután számoljunk!

E fölszólításoknak, e lángszavakkal irt izgatásoknak nagy hatása volt a hevesvérű lobbanékony nemzetre. Kossuth szavára, a városokban honvédelmi egyletek alakultak. A kézműves, iparos, puskával, lándzsával, fokossal, a földműves kaszával felfegyverkezve várta a fölhívást, mely őt az ellenségre indítsa. Az apák fiaikat, a nők férjeiket, a növérek fivéreiket készteték a táborba szállniok. Az ország maga egy nagy táborrá lett, melyben százezrek villogtatták fegyvereiket.

Szept. 15 én sem jött meg a királyi válasz Batthyány fölterjesztésére. A drávai táborból rosz hírek érkeztek az ottani tiszti kar ingatag szelleméről. Ottinger tábornok, Jelachich beütésekor, odahagyva táborát, Bécsbe ment. Utóda, a tétovázó gróf Teleki Ádám, nem tudta magát elhatározni, harcoljon-e Jelachich ellen, vagy hozzá álljon. Helyébe Moga altábornagy vette át a sereg vezényletét. A nádor e zavarokban a háztól vett meghatalmazással, maga indult a táborba, s Jelachichcsal lehető megalkuvásra. Ugyanaz nap Kossuth azon indítvánnyal lépett a ház elé: «Szóljon — úgymond — a nemzet a nemzethez barátságosan. Tegye a küldöttség az ausztriai népet bizonyossá arról, hogy ha szabadsága megtámadtatik, a magyarra mindig bizton számíthat, és szólítsa föl azt hasonló érzelmekre. Mondja meg neki, hogy szomszédságunknál fogva volt, s bizonyára ezután is lesz találkozásunk; a szerződés kiegyenlítésére, mi nemzet, nemzettel akarunk intézkedni s végezni, nem pedig a kamarillával, sem azon ministeriummal, mely mindkettőnk ellensége.» A tizenhat tagú küldöttséget, a bécsi nép és az országgyűlés német tagjai szívesen fogadták, de a szláv nemzetiségű képviselők, főleg a cseh Rieger ellenzésére, a magyar küldöttségnek a bécsi országgyűlésbe bocsátását ellenezték, részint annálfogva, mert a ház határoza a küldöttségek fogadását tiltja, részint a Jelachichtól titkon vett azon reményben, hogy ő nem sokára Pestre szláv nemzeti gyűlést fog az osztrák birodalom népeiből egybehívni. A ház határozatából ennek elnöke, a magyar küldöttséget fölhívta, adná elő kivánatait írásban. Mire az: «Mi az országgyűléshez küldettünk, hogy vele szóljunk, nem pedig hogy annak elnökével váltsunk iratot. Majd megviszszük küldőinknek a ház határozatát.» (Szept. 20.)

Szept. 16-án megérkezett a királyi válasz a nádor feliratára. Tartalma lényegileg ez: «A ministerium lemondása elfogadtatik. Hogy a kormányt ideiglenesen Batthyány Lajos vezesse, nem elleneztetik; de Batthyány föltételeire, melyekhez az új ministerium alakításának elvállalását kötötte, s melyek közt Jelachich visszaparancsolása volt a legfontosabb, a válasz mindaddig halasztatik, míg az új ministerium tagjai fölterjesztve nem lesznek. Mert miután az előbbi ministerium több tagja a legújabb törvényeket oly értelemben kezelte, melyhez a király a maga egyezését nem adhatja: e bajok ismétlése ellen egyedül a kijelölendő egyéniségekben találhatna biztosítékot ő felsége.» Mondatik továbbá ennek fölvilágosításául, hogy János főhercegnek a horvát viszonyok kiegyenlítése nem sikerült; az országgyűlés sem tett, — bár két hónap óta együtt ül, — semmit is e dologban. Állíttatik, «hogy az országgyűlés némely határozatai, az öt frtos pénzjegyek kibocsátása s az újoncok kiállítása által átlépte a törvényesség határát, bár e törvényeket ő felsége nem szentesíté. Sőt egy határozata által, a sorkatonaságot zászlainak elhagyására bírni nem átallotta.»

Nyáry Pál, a radikál párt vezére, a ház nevében fölszólítá Batthyányt, hogy bár föltételei nem fogadtattak el, annál is inkább hazafiui kötelességének ismerje a kormányzást folytatni, s a ministeriumot megalkotni, mivel a nádornak a táborba menetele, s Jelachich elleni működése sokban meggyöngíti a királyi leirat horderejét. Az egész ház fölállással jelenté ki Batthyány iránti bizalmát; mire ő hosszabb beszéde végén fölszólítá a házat, vegye komolyan fontolóra, elérkezett-e már azon végperc, melyben a nemzet azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles tekintetbe venni!

Kossuth a ház nevében kijelenté: «hogy a ki jót akar a hazának, annak két teendője van: oda vinni a dolgot, hogy az ármány és árulás vagy legyen kénytelen lemondani föltett céljáról, s bevallani, hogy én ármány és árulás vagyok. A másik az, hogy a nemzet, míg ezt eszközölné: készüljön.»

8. *Jelachich futása. Lamberg. Zichy Ödön. Pákozd. Ozora.*

Jelachich e közben a Balatonhoz jutott el hadaival. A nádor elébe ment gőzösön s fölhivatá, jönne el hozzá értekezni. Jelachich attól tartva, hogy a nádor őt a gőzösön táborától tova ragadja, nem ment. Erre a nádor Bécsbe sietett, holott a kamarilla, a király elé sem bocsátván, értésére adá: ne avatkozzék többé a Jelachich elleni ügybe. Ő tehát nádori hivataláról lemondott; még egyszer Budára jött, e lépését Batthyánynak jelenteni, innen pedig Németországba, anyai birtokában Schaumburgban vonta meg magát haláláig.

Szept. 24-én a főváros lázas izgatottsága közben Kossuth a képviselők házában ekkép szólott: «Lelkemben föl vagyok indulva azon gondolattól, hogy az ármánynak, árulásnak nevetséges satirája, egy nemzet fölötti győzelme csaknem sikerül; hogy 40—45,000 potom ember bejön az országba, s úgyszólván kardvágás nélkül foglalja el a hazát. En nem érzek magamban annyi erőt, hogy ezt tűrjem. Fél óra mulva, mint az elnök által kiküldött biztos, de ha nem volnék is kiküldve, azon megbízásnál fogva, melyet saját érzetem s a haza veszélye nyújt, megyek a vasúton, s megkezdem Cegléden fölhívni a népet, hogy tömegestül fegyverbe szálljon. S így megyek tovább faluról falura. És vagy nem látnak önök többé, vagy látnak mint utócsapatát oly seregnek, mely maga is képes lesz semmivé tenni azon gyalázatos rablócsordát.» A képviselők, kivált a közel vidékiek, a példán neki lelkesedve, kerületökbe siettek szerezni a népfölkelést. Cegléd, Kőrös, Kecskemét, Csongrád, Félegyháza, Szeged fegyverfogható népe, Kossuth gyujtó szónoklatának varázshatása alatt, s ennek hírére a vidékiek is mindenféle fegyvert ragadtak, s ezernyi tömegekben tódultak a Duna felé. A főváros szintén több ezer embert állíta ki a horvátok visszaverésére.

Szept. 27-én a horvátokkali összecsapás hírére Kossuth, Pestre, a képviselőházba sietett, hol épen több rendbeli királyi leirat fölött folyt a tárgyalás. A leiratok egyikében István főherceg lemondása nádori s helytartói tisztéről, másikában az adatik tudtára Batthyánynak, hogy az általa fölterjesztett új ministerium nem nyert megerősítést, és báró Vay Miklós van megbízva ministerium megalakításával. A harmadikban értesíttetik Batthyány, hogy a belbéke megzavarásának mind nagyobbodó veszélye, s azon szükség következtében, hogy a vérontás lehetőleg megkiméltessék, a Magyarországban lévő hadtestek főparancsnoksága gróf Lamberg Ferenc altábornagyra ruháztatott. A mellékletek egyike a katonaságot inti, térjen vissza elhagyott zászlói alá; a másikban az ország népének tudtára adatik, hogy gr. Lamberg Magyarország főhadparancsnokává neveztetett ki.

Madarász László az éji tanácskozmányban «koholtnak, törvénytelennek kivánta bélyegeztetni mindegyik nyilatkozványt; koholtnak, mert fölteszi, hogy a királynak hatalmában áll a polgári vérontást meggátolnia. Ámde a szerbek már hónapok óta mészárolják az ártatlan polgárokat; a király pedig, kiről állíttatik, hogy a két sereg közt képes békét eszközölni, mindeddig föl nem szólalt: tehát a király volna a szerb és horvát tábornok főnöke, mit a magyar királyról föltenui nem szabad. Törvénytelen az irat, mert nincs minister által ellenjegyezve.»

Kossuthnak erre ily határozati javaslatát fogadá el a képviselőház: «A nemzet képviselői a nemzethez, és különösen a hadsereghez s mindennemű fegyveres csapathoz: A f. évi pozsonyi országgyűlésen alkotott III. tcikk 3-ik pontjában ez foglaltatik: Ő felségének bármily rendeletei, parancsolatai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláiratnak. Ezt a király elfogadta, helyeselte, megerősítette s törvénybe igtatta. A nemzetnek ő felsége által országgyűlésre egybehivott s a nép által szabadon választott képviselői tehát megütközéssel tapasztalták, hogy ő felsége nevében Bécsből szept. 25-ről ministeri ellenjegyzés nélkül s Magyarország népeihez s hadseregéhez intézett nyomtatott nyilatkozványok adattak ki, melyek szerint minden Magyarországban lévő seregek gr. Lamberg tábornagy főparancsnoksága alá rendeltettek. Ennélfogva a nemzet képviselői a ministeri ellenjegyzés nélkül kelt állítólagos kir. rendeleteket törvénytelenek- és érvényteleneknek nyilvánítják, s Lamberget a hadfőparancsnokságtól eltiltják. Ezen határozat a ministerelnök és a képviselőháznak honvédelmi bizottsága által közhírré teendő.

Batthyány értesülvén Lambergnek hadfőparancsnokká kineveztetéséről, annak reményében, hogy őt vagy a magyar, vagy a horvát táborban találandja, Székes-Fehérvárra utazott. Ez alatt

pedig Lamberg Budára jött, melynek és Pestnek fegyverfogható népe, a vidékről betódult kaszás vasvillás tömeggel, csatakészen, a horvátok ellen volt indulandó, s miután ott Batthyányt nem találta, az ideiglen királyi helytartóvá nevezett Majláth György országbíróval az országgyűlésnek december 1-ig elhalasztása iránt a vele hozott kir. rendeletek szerint értekezni, Pestre akart bérkocsin átmenni, de a hajóhídon a földühödt kaszás nép által fölismertetve, a kocsiból kirángatva, agyonszurkáltatott. (Szept. 28.)

E zavarok közben, nehogy Batthyány távollétében kormány nélkül maradjon az ország, Kossuth indítványára a kormányzatot a képviselőház a *honvédelmi bizottságra* ruházta, mely a ministerium lemondása óta, Batthyány mellett új kormány alakulásáig egyébként is működött. Tagjai, a képviselőházból: *Kossuth, Madarász László, Nyáry Pál, Patay István, Pálfy János, Sembery Imre*; utóbb még: *Mészáros Lázár* és *Szemere Bertalan*. A főrendi házból: *gr. Eszterházy Mihály, báró Jósika Miklós, báró Perényi Zsigmond* valának.

Batthyány Jelachichot fölkereste, s a királyi kéziratok előmutatásával akará továbbhaladásában föltartóztatni. De Jelachich egyre csak a dynastia érdekét hangoztatván, a többiről — mond — majd Budapesten fog intézkedni. Batthyány tehát Fehérvárról Bécsbe ment, ha az udvarnál kieszközölhetné Jelachich visszautasítását. Jelachich Fehérvárról megindítja hadait. A Drávánál még csak ötezernyi, a nagyobb erő elől idáig hátráló, s most az új honvédekkel s tüzérekkel és a tolnai nemzetőrökkel 15,000-re szaporodott, de a horvátoknál így is felényivel kisebb magyar sereg szept. 29-én Pákozdnál a horvátokat visszaverte. A saját tűzhelye védelmében elszánt kisebb magyar had, az idegen érdekért kelletlen, kényszerítve harcoló számosb horvátokat, ezek száz nehány főnyi veszteségével visszaűzte. Jelachich látván, hogy a magyar had vonalán át nem törhet, sem azt meg nem kerülheti, arról is értesülvén, hogy a fővárosból s egyebünnen több ezernyi néphad jön ellene, — mit előbb megtagadott, most maga kért három napi fegyverszünetet. A kialkudott szünet alatt azonban, Fehérvárott ezer főnyi néphadának hátrahagyásával, sietve Győr felé Bécsnek eloldalgott, mely megugrását ő Flankenbewegungnak nevezte. A sikerült csata tervét Kohlman százados, ki utóbb a magyar Villám, majd mint török Feris basa nevet vett föl, készíté, miért a képviselőháztól 500 aranynyal jutalmaztaték. A pákozdi ütközet hadi szempontból kevés figyelemre méltó, de erkölcsi tekintetben fiatal hadainkra nézve annál nagyobb lőn a hatása.

Jelachich utóhada, a szlavon megyékből Róth és Filippovics tábornokok alá együvé erőszakolt 8000-nyi fölkelő nép részint végvidéki katonaság, melynek Fehérvárott kelle vala csatlakozni Jelachich derékhadához, értesülvén Jelachich elillanásáról, midőn

vissza akarna fordulni, Sió-Ozoránál Görgey Arthur és Perczel Mór főleg nemzetőrökből s kevés katonaságból álló serege által körülvétetett, s föladásra kényszerítették. Október 4-én a foglyul esett slavonok drávántúli hazájokba visszakisértettek, de a nevezett két tábornok, valamint a hadi tisztek, s a Jelachichtól Fehérvárott visszahagyott horvát nemzetőröket visszatartattak. Húsz ágyú, 9000 puska, sok ezer töltés s élelmi szert nyertünk hadi zsákmányul. Az elbocsátott foglyoktól eskű vétetett, hogy többé Magyarország ellen nem támadnak.

Az ozorai fogást előzőleg, pár nappal, október 2-án, Görgey Arthur őrnagy, gróf Zichy Ödönt, Fehérmegyének volt administratorát, mint az ellenséggel cimboráló hazaárulót, a Csepel szigetén a hadi törvényszék által elmarasztaltatván, fölakasztatá. A forradalmi nép, miután gróf Lamberg megölése által, a kamarilla egyik eszközén, a főkatonaságon, gr. Zicby Ödön személyében, ugyancsak a kamarilla másik eszközén, a reactionarius mágnásokon, ezek rettentő példájára kivánt boszút állni. Az elitéltet, mindig Jelachich körül forgolódni látták, kiáltványait nála találták, mint Metternich sógora s megye administratora, adó- s reformellenes működésével, az ellenzék gyűlöletét magára vonta, mert azelőtt, a megyei s országgyűléseken az ellenzék soraiban küzdött. Végszavai ezek voltak: Adja isten, én legyek hazámért az utolsó áldozat! Az akasztófa helyét, Lórán, most egy kápolna jelöli.

9. Bécs, okt. 3. és 6-án. Schwechat.

Batthyány, a képviselőház által, az ő távollétében hozott határozatok s Lamberg meggyilkoltatása miatt, okt. 2 án Bécsben, a király előtt, ministerelnöki állomásáról lemondott.

Október 3-án a király ily manifestumot bocsátott az országgyűléshez:

Mi I. Ferdinánd stb. Mély fájdalmunk s megindulásunkra, a képviselőház, Kossuth Lajos és követői által nagy törvénytelenségekre vezetteté magát; sőt kir. akaratunk ellenére, több törvénytelen határozatait végre is hajtotta, és újabban, az általunk a béke helyreállításával megbízott kir. biztos gr. Lamberg Ferenc altábornagynak küldetése ellen, még mielőtt ez fölhatalmazásunkat előmutathatta volna, szept. 27-én oly határozatot hozott, minek következtében ezen királyi biztosunk, egy vad csoport által nyilvános utcán dühösen megtámadtaték s megöletett. Ezen körülmények közt, királyi kötelességeinknél fogva a közbátorság és törvény föntartása végett, kénytelenek vagyunk következő rendeleteket adni s ezeknek végrehajtását megparancsolni:

1. Ezennel föloszlatjuk az országgyűlést, olyképen, hogy az, legfelsőbb leiratunk kikirdetése után, üléseit azonnal bezárandja. 2. A jelen országgyűlésnek minden, általunk nem szentesített határozatait és rendeleteit, törvénytelenek- s érvényteleneknek nyilatkoztatjuk. 3. Alárendeljük ezennel br. Jelachich József horvát bán főparancsnokságának, minden Magyar- s Erdélyországban s melléktartományaiban lévő seregeinket s mindennemű testületeket, akár nemzetőrökből, akár önkéntesekből álljanak. 4. Addig, míg a földúlt béke és rend az országban helyre állíttatnék, Magyarország hadi törvények alá vettetik; s az okból, az illető hatóságoknál a gyűlések tartása ideiglen fölfüggesztetik. 5. Jelachich József horvát bánunkat ezennel mint királyi fölségünk teljhatalmú biztosát küldjük ki, hogy a végrehajtó hatalom körében azon följogosításokkal éljen, melyekkel a rendkívüli körülményekben, mint királyi felségünk képviselője föl ruházva van stb. — Aláírva: Ferdinánd. Ellenjegyezve: Récsei Ádám, ministerelnök. (Ezt a Récseit, mint nyugalmazott tábornokot, úgy fogták az ellenjegyzésre, s adósságai kifizetésével jutalmazák.)

Latour bécsi hadügyér terve szerint, mint elfogott leveleiből kitünt, Magyarország, mielőtt az ellenállásra elkészülhetne, kilenc oldalról fogott megtámadtatni. Az osztrák derékhad, a Duna két felén tartana Budapestnek; melyhez csatlakoznék Simunics; Morvából Götz, a felső Vágon alá a bányavárosokba; Schlick Galiciából, Kassa felé; Nugent délről, a Balaton felé; Puchner Erdélyből, Várad felé; Temesvár és Arad várai a bánságot tartsák féken, s a rácokkal fogják közre a magyarságot.

A képviselőház vévén az alkotmányt fölforgató ama királyi manifestumot, azt Kossuth indítványára érvénytelennek nyilatkoztatá, s ha valaki Jelachichnak engedelmeskedni merne, hazaárulónak tekinti; Récseit, mint nemzet elleni bűnöst, pörbe fogatni határozá. És mivel rendes kormány nincs, a honvédelmi bizottság akkép szerveztessék, hogy ne legyen kötve, mint eddig nehézkes formákhoz, hatásköre pedig tágíttassék. A honvédelmi bizottság elnökéül Kossuth kiáltaték ki.

Indítványainak elfogadtatása után, Kossuth engedelmet kért nehány szót magáról ís mondhatni, minthogy ő, a manifestumban név szerint is megemlítteték. «Miről vádolnak tehát? Arról, hogy a háznak javasoltam: gondoskodjék pénzről, honvédelemről, katonaságról, miután a hazát lázadás és pártütés veszélye fenyegeti, s a ház tanácsomat fogadva, a bankjegyet kibocsátotta s katonát állított, midőn a király a ház határozatát megerősítette. Igen, de a király nem akarta sanctióját adni azon törvényekre, melyeknek alkotása végett az országgyűlés egybehívatott, sőt az általa is pártütőnek kijelentett Jelachichot, mielőtt fölötte törvényszék határozott volna, hivatalaiba visszatette, pártütését folytatni ösz-

tönözte, lépéseit helyben hagyta. Mi tehát csak a haza védelméről gondoskodtunk, midőn nem gondoskodott az, kinek hittel szentesített kötelessége lett volna gondoskodnia. Ki meri azt mondani, hogy a képviselőház követett el törvénytelenséget, azon képviselőház, mely nem akarom mondani, nagy óvatossággal, hanem azt mondom, nagylelkűségből nem törölte el az ausztriai háznak lételét? És ki mondja, hogy e ház törvénytelenséget követett el? Az, ki a pártütőt, lázadót, és a világnak minden bűneit föluszítá a türelméből kimeríthetlen magyar ellen? És ő meri vádolni a képviselőházat, hogy törvénytelenségre hagyta magát reávenni, midőn elhatározá, hogy védeni akarja magát, a törvényeit, ősjogait, alkotmányát és életét fenyegető rablók ellen? Ez példátlan a historiában. Midőn csekély nevemet megemlítik: ez nem akar egyebet tenni, mint rám mutatni, hogy ezen emberrel kell valamit csinálni. Megtörténhetik; mert halandók vagyunk, s az ármánynak, alávalóságnak, bűnnek sok eszközei vannak. De ha engem porrá zúznak, vagy akármit csinálnak is velem, hiába kecsegtetik magokat azzal, hogy velem együtt a magyar nemzetet is semmivé teszik. Azon vaksághoz, mely ilyen leveleket ír, illik csak, azon hittel akarni megbecstelenítni egy nemzetet, hogy ha egy-két embert eltakarítanak, magát a nemzetet rabláncra lehet majd fűzniök. Az, hogy egyes embereket mutattak ki, csak ösztön lehet a nemzetnek, hogy fölforrjon kebelében a méltó boszúság, mivelhogy gyávának hiszi a kamarilla a nemzetet, hogy ha egy embert kimutat, s azt láb alól eltakarítja, a nemzetet is rabláncra fűzheti. De esküszöm istenemre, ez nem fog történni soha!»

Bécsben, Jelachichnak a magyar földre betörése óta, a hangulat egyre ingerültebb lőn. Az ottani polgárok, a magyarokéval együtt saját új alkotmányos szabadságukat veszélyben forogni vélték. Ez ingerültség, Jelachich pákozdi veresége s Bécs felé menekülése óta nőttön-nőtt. Latour hadügyér, öt zászlóaljnak parancsot adott, hogy Jelachichhoz csatlakozzanak, s a magyarok ellen harcoljanak. A zászlóaljak megtagadták az engedelmességet. A föllázadt nép előlök fölszedte a dunahídat; a zászlóaljakat kényszerítni akaró tüzérekkel s vértesekkel harcra kelt, a fegyvertárt feltörte, s onnan 60,000 darab fegyverrel megannyi embert ellátott. Latourt pedig a hadügyéri palotában fölkutatván, rejtekéből elővonszolta, agyonverte, s hulláját az ottani lámpaoszlopra akasztotta. Október 6-án Ferdinánd császár erre a forrongó Bécsből családjával s udvarával együtt Olmützbe vonult; utóbb a birodalmi gyűlést is ennek közelébe, Kremsirbe rendelte.

Jelachich, Bécs alá érkezvén, innen 12,000-nyi nemzetőrhadát, nehogy Roth-Filippovics sorsára jusson, Stirián keresztül haza bocsátá, a végvidéki rendes zászlóaljakat megtartván, s ezeket Auersbergnek Bécsből kivert hadával egyesítvén.

A pákozdi ütközet s Jelachichnak a három napi fegyverszünet alatt elillanása után, a magyar had, a futó horvátokat a határig üldözé; itt azonban megállapodék, várván a bécsi országgyűlés fölhatalmazását, hogy az ellenséget Ausztriába is üldözhesse. A halogatás közben, okt. 16-án, Ferdinánd császár-király, herceg Windischgrätzet, a Radeczky tábornagy alatt álló olaszhoniakon kívül az osztrák birodalom többi tartományaiban s Magyarországban létező minden hadak főparancsnokává nevezte ki. Az új tábornagy, Cseh-Morvaországból magához rendelt Auersberg és Jelachich hadaival 50,000 főre növelt seregével, az elsáncolt, torlaszolt Bécset fogta ostrom alá. Az ostromlott városnak Kossuth segítségére jön 16,000-nyi fegyveres hadával s megannyi nemzetőrével, s annak reményében, hogy a bécsiekkel közre fogja Windischgrätzet, ezt okt. 30-án Schwechatnál megtámadja. De Bécs épen az nap adván meg magát, Windischgrätz nagyobb erejével fordulhatott a magyarok ellen, kik, miután az ágyúkról megriadt komárommegyei nemzetőrök úgy neki iramodtak, hogy hazáig meg sem álltak, meghátrálának, Windischgrätz által nem üldöztetve. A nagyrészt ágyúkkal vívott csata, mindkét részről százszáz emberbe került. A magyar hadseregben szolgált idegen s osztrák érzelmű tisztekből már előbb is, e vesztett csata után még többen, köztök Moga altábornagy is lemondtak. Kossuth a Pozsonyban s vidékén tábort ütött magyar hadsereg fővezérévé Görgey Arthur tábornokot nevezte ki.* Simunics cs. tábornok, Galiciából a Vágvölgyön alájövet, az útát állni akart nyitrai nemzetőrséget ágyúival Trencsén-Kosztelnánál szétriasztván, Nagyszombattól Ausztriába kitört, s november elején Bécsben Windischgrätzhez csatlakozott.

10. Hadi készületek. Csaták a szerbekkel.

A schwechati csata után bizton lehetett várni, hogy Windischgrätz Magyarországot meg fogja támadni. Ez mégis egy hónapon túl elmaradt. Főpapjaink ez idő alatt sikeretlen kisérlék meg a nemzet nevében az olmützi udvarnál kibékítőleg közbenjárni. A haladékidőt azonban a honvédelmi bizottság nem mulasztá el, kitelhető gyorsasággal hadi készületekre fordítani. Kossuth, a

* Görgey Arthur, egy szepesmegyei régi nemes család ivadéka, kezdetben a kir. testőrségnél, azután egy gyalog-, majd egy huszárezredben szolgált. Egy tiszttársától hallottam, hogy a huszárhadnagyi fölszerelések költségeit csekély fizetéséből akként födözte, hogy a két évig többnyire csak kenyeret és kolompért evett. A hadi szolgálatból kilépte óta vegytanárságra készült, midőn a harci zaj és Kossuth bizalma őt a magyar hadsereg élére állítá. Kossuth, az ember szilárd hazafiságáért, ügybuzgalma s hadvezéri képességéért, a képviselőház előtt jót állott.

pozsonyi főhadiszállásról visszatéret, a képviselőházban biztató szókat mondott. «Én — monda egyebek közt — azon meggyőződésből indulok, miszerint a historiában is láttam Magyarországot sok háborúk, sok viszontagságok által környezve; de a szabadságért vívott egyetlen egy harca sem végződött legyőzetéssel, hanem közönségesen alkúk által végeztetett be, melyeket a nemzetnek mindig felejteni kész nagylelkűsége helyben hagyott. — E harcok bár hosszan, de végiglen győzelemmel folytak. Most is kész vagyok tehát a nemzet szabadságáért folytatni az igazságos harcot. Az ellenséges hadak, melyek nemzetünk szabadságát el akarják tiporni, meg fogják ugyan kisérteni az áttörést a Lajtánál; de ha ott azokat meg nem győzzük, megyőzzük Győrnél, Budapestnél vagy a Tiszánál, vagy távol a hegyek rejtekeiben, de végre meggyőzzük. Ha a nemzet ezen meggyőződéstől vezéreltetik, bizvást nézheti a multnak történelmében jövendőjének képét.»

A honvédelmi bizottságban, Nyáry Pál a honvédek fölruházását, Mészáros Lazár a had-, Deák Ferenc a pénzügyeket, Madarász László a rendőrséget vezette. Mindenekelőtt az osztrák érzelmű tisztektől kelle megtisztítni a magyar sorezredeket, mely alkalommal néhol a káplárokat hadnagyokká, az őrmestereket kapitányokká kelle előléptetni. Az új honvéd-zászlóaljak tisztikara sietős kinevezésében a pártfogás ritkán tekintett az érdemre, holott az ellenség előtt érdemesült első zászlóaljakból érdemes és értelmes egyének lettek volna alkalmazhatók. A honvédeket a megyék, néhol illetőségükön felől is kiállítva Pestre küldék, honnan azok zászlóaljakba osztva, fölruházva, fölszerelve, gőzösökön Komáromba s Görgey táborába szállíttatának. December végén, Lahner őrnagy utóbb tábornok, hatvan zászlóaljat, tizenkét huszár-ezredet és 270 ágyút szerelt föl. Az ellenség által is elismert ügyességű tüzérek az akademiai ifjúságból s egyéb értelmes ifjakból teltek ki. — Az ötödik császári tüzér-ezred fele a magyar, másika az osztrák táborból lődözött egymásra. Az osztrák tisztek által eldugott puska- és ágyúcsöveket felkutatták, s a pesti, kassai, besztercebányai fegyvergyárakban külföldről behívott csiszárok által fölszerelték, újakkal gyarapíták. Ágyúk öntésére némely községek harangjaikat ajánlották föl. A Belgiumból beszállítni szándékolt fegyvereket Ausztria lefoglalta. A honvédeknek fehér ruhával ellátására a nőegyletek vállalkoztak.

E készülődések mellett a honvédelmi bizottság, saját küldöttjei által kivánt a külnemzetek kormányánál és a közvéleményben a magyar ügynek barátokat szerezni. A franciáknál gr. Teleki László és Pulszky Ferenc, az angoloknál Szalay László, ki előbb a német szövetségnél volt megbízva, de ott Ausztria ármányai miatt hivatalos elfogadtatásban nem részesült, és Csernátoni Lajos, az elsők a kormánynál, az utóbbiak a hirlapokban működtek.

Ámde Magyarországot, mint Ausztria egy részét tekintvén e hatalmak, rokonszenv a magyar ügy iránt huzamos ideig nem keletkezett. Gróf Andrássy Gyula Konstantinápolyban, br. Splényi Lajos Turinban, emez némi sikerrel képviselte a magyar kormányt.

Váraink, mint a honvédelem fokai, ily állapotban voltak: *Komárom*, mint az ország legfontosb és első rangú vára, szeptember elején került magyar kézre, midőn Batthyány onnan az osztrák őrséget és parancsnokot elrendelvén, belé nemzetőrséget helyezett. E hó vége felé osztrák tisztek meglepéssel akarták hatalmukba keríteni a várat, de e szándékuk a polgárok éberségén meghiúsult, miért a város fölgyujtásával álltak boszút. A vár, folytonos ostrom alatt bár, a háború végéig magyar kézen maradt, mint szintén *Pétervárad*. Ennek parancsnokát az osztrák érzelmű Hentzit, maga az ottani magyar katonaság fogta el és szolgáltatá a magyar kormány kezébe, mely őt Budán fogva tartá, melynek utóbb osztrák részről parancsnoka lőn. *Lipótvár* és *Eszék* februárban adták meg magukat a császáriaknak. *Arad* és *Temesvár* parancsnokai Berger és Rukavina, vévén a császár-király október 3-ki rendeletét, kihirdették az ostromállapotot a városra és vidékére. A magyar hadak mindkét várost ostrom alá fogták. Arad 1849. jun. 2-án éhség miatt adta föl magát a magyaroknak, Temesvárnak ellenben a háború végén két havi ostroma alatt, 6000-nyi őrségének csak harmada maradt ép, a többi elhalt vagy betegen feküdt.

A honvédelmi bizottság hadi előkészületei közben, hadaink a szerbek ellen folyvást harcban állottak. Szent-Tamás ostromának meghiúsulta után a szerbek támadólag léptek föl Ó- s Török-Becse és Kikindánál táborozó honvédeink s nemzetőreink ellen; de visszaverettek. Azonban nemcsak a szerbekkel, de az aradi és temesvári császári őrség által fölbujtatott oláhokkal is meggyűlt a baj. Mindkét vár, kivált Arad körül folytak a csatázások. Berger Arad városát három ízben is meglődözteté, egyszer a városba be is rontott, de onnan kivereték; élelem szűkében lévő őrségét, az ostrom dacára, sikerült Temesvárról élelmi szerekkel két ízben ellátnia. Rukavina Temesvárott teljhatalommal uralkodék, a magyar érzelmű megyei s községi tisztviselőket elfogatta s a várban elzáratta.

Kossuthnak szándoka lévén Bécsből s a Bánságból a magyar hadat visszavonni, hogy ezek s Görgey fölszaporított erejével Windischgrätznek sikeresen ellenállhasson; Rajachich elé oly kibékítési pontokat írt, melyeket a szerbek által elfogadhatóknak vélt, az egyet, hogy a szerbek részére Magyarország testületéből egy külön vajdaság szakíttatik ki, meg nem engedvén. De a büszke patriarcha visszaveté az ajánlatot; szemére hányá a magyar kormány, hogy nem átall vele alkudozni, kit előbb honárulónak, hivatalvesztettnek jelentett. A szerbek nem a magyaroktól,

hanem a császártól várják nemzeti lételök biztosítását. Ő tehát nem fog béke alkuba bocsátkozni, midőn a diadalmas Windischgrätz százezer emberrel közeledik Pest felé, hogy ott a forradalom hydrájának fejét eltapossa.

A békekisérlet meghiúsulván, hadnagyaink sietni akartak a háború bevégzésével. Damjanics bevette a szerbek strázsai vagy lagerdorfi sáncait, őrségét levágta, a Karasba fojtá vagy rabul ejté, s csak kevesen menekülhetének. E támadásnál nagy segélyére volt Rózsa Sándor, a szegedi puszták hiihedt betyára, és ennek száz főből álló csikós csapata, mely azonban, mert legényei nem annyira a hadviseléshez, mint a rabláshoz láttak, föloszlattaték. A Pestmegye börtönében lévő rabok ajánlatát is e példán, hogy karjaikkal a veszélyben forgó hazát szolgálják, s a háború után egyik a másikért jót állva, börtönükbe visszatérnek, el nem fogadta a honvédelmi bizottság. A vitéz Damjanics továbbá a szerbek alibunári táborát is szétrobbantá; midőn azonban innen Knicsanin ellen indulna, ez által Jankovácon december 13-ka éjjelén megmegtámadtaték. A honvédek, noha nagy veszteségökkel nemcsak keresztül vágták magokat, de az ellenséget is tova űzték. Kiss Ernő Knicsanint, Tomasovácon és Pancsován, emitt január 5-én megtámadván a nagy hidegben, visszaveretett. Kiss Ernő azután a bánsági hadak vezényletét, Vukovics Sebő kormánybiztos közbenjárására, önként az erélyesb Damjanics Jánosnak engedé át.

A bánsági magyar seregnek a kormány rendeletére, hadműködése eddigi teréről, a közép Tiszához fölvonulni kelletvén, siralmas vala látni, fagyos tél idején 60,000-nyi magyar népnek házaikat elhagyni, és szekerekre rakott podgyászaikkal Szegedre, Makóra vonulni, s hallani keserves panaszukat: ezért küzdöttünk, szenvedtünk hónapokig, hogy a rácok dühének prédául hagyassunk! A német falvak bejelenték hódolatukat Temesvár parancsnokának, Rukavinának, ki őket a rácok ellen védelmébe fogadta, s ki Rajachichnak is, midőn az Suplikac vajda halála után, a temesközi vajdaságot is a maga hatósága alá tartozónak venni akarná, kijelenté, hogy ez nem szerb vajdai, hanem császári birtok. — A hadaival kiköltöző Damjanicsot jellemzé a temesközi rácokhoz intézett kiáltványa: «Kutyák! most elmegyek, de békén maradjatok; mert ha visszatérek, rakásra öllek benneteket, s holttesteitek halmazán magamat főbe lövöm, hogy bennem veszszen ki az utolsó rác!»

Bácsból is fölrendelteték a magyar haderő nagyobb része, melyet br. Vécsey vezetett a közép Tiszához. Innen is, a rácok szomszédságából sok szerencsétlen magyar család hurcolkodott el, biztos menedéket keresve. Némely rác, a menekülő magyarok hosszú szekér sorát látván, gúnyosan kérdé: hé magyar, hol lesz vásár?

Hőke Lajos.

ADATOK 1790-BŐL.

III.

Junius 17-én Aradmegye rendei már megsokalták az országgyűlésre fölment követeik hallgatását s egyenesen felszólították őket, adjanak jelentést, mikor és kinek elnöklete alatt kezdődtek a tanácskozások, mik voltak a királyi előterjesztések s mely időre lehet várni a koronáztatást?

A követeknek előttem ismeretes első tudósítása junius 27-éről kelt. Ezt, a következőkkel együtt, a megyének aug. 13. és 14-én tartott közgyűlésén olvasták fel. Elmondják, hogy az országházban Budán jun. 10-én volt az első ülés, melyben azzal a kérdéssel foglalkoztak, a követek megbízóleveleit kinek mutassák be s kinek *elnöklete* alatt tanácskozzanak, mivel a mostani országbíró és kir. személynök törvénytelen uralkodótól kapták hivatalukat s mint *József* veszélyes rendszerének foganatosítói, maguk iránt bizalmatlanságot keltettek; határozott utasításaik vannak egyeseknek, hogy elnökségök alatt e fontos időben ne kezdjék meg az országgyűlés tárgyalásait. Nagy izgatottság után a többség azt határozta, hogy az országgyűlés két táblájának elnökei hivatalukban ideiglenesen és csak addig maradjanak meg, míg a hitlevél elkészülte után számadásra nem vonják őket. Csak ennek ünnepélyes kijelentése után mutatták be megbízóleveleiket. A következő ülésekben — írják — elhatározták, hogy a gyűlés jegyzőkönyvét az összes okiratokkal együtt *magyarul* szerkesztetik s hogy a főrendek tábláját az eddigi helyett «Inclyta prima tabula» címmel illetik. Elkészitették azután az *eskümintát*, mely szerint minden főurat és országgyűlési követet fölesketnek az ország iránt való hűségre. Ezt a követek közül mindenki letette; a főurak közül csak *Forgách* Miklós és *Illésházy* János grófok, valamint a megyés püspökök tették le.* Jelentik végül, hogy a megye sérelmi pontozatait az országbíró elé terjesztették.

Julius 13. írják, hogy a tiszántúli kerületből kiküldött bizottság körülbelül tíz napon át foglalkozott a koronázás előtti *törvények* szövegezésével. Az evangelikusok 13 pontban, írásban terjesztették elő kivánságaikat, mikre a katholikusok hasonlóképen feleltek, mire a kerületi ülésben hosszas viták után megegyezvén az országgyűlés elé terjesztendő javaslatra nézve, a többi politikumokra tértek át. Ezek sorában, utasításukhoz képest, ők azt kérték, hogy a *görögkeletiek* szabadon gyakorolhassák vallásukat s hogy e jogukat az evangelikusokhoz s helvéthitvalásúakhoz hasonlóan be is cikkelyezzék; azaz, hogy vallásukat bevettnek

* A 6. ülésben 139-en.

nyilvánítsák. A karok és rendek azonban azt felelték, hogy ezt a becikkelyezést a görögkeletieknek maguknak kell kérniök. Végre, hogy az utolsó országos ülésben mindkét tábla részéről vegyes bizottságot küldöttek ki, mely a három kerület munkálatai nyomán dolgozza ki a *koronázási hitlevelet*. A mi a sérelmeket illeti, tudatják, hogy Aradvármegye által a lefolyt háborúban állított és tartott újoncokra és zsoldosokra tett költségeinek s az ő felsége által a földesurakra, sőt magára az adózó népre is kivetett termények, igák, napszámok árának, valamint a fuvarozás alatt tönkrement állatok értékének megtérítése iránt tett kérelmét az országgyűlésen való teljesebb és alaposabb indokolás végett visszaküldeni rendelték.

Második levelök julius 20-áról nemcsak az országgyűlési napló eddig megjelent részét mellékli, hanem azon igéretet is tartalmazza, hogy a tollba mondott tudósításokat ezentúl hetenkint, sőt a körülményekhez képest gyakrabban is le fogják küldeni. Csatolják a kerületi gyűlésekben kidolgozott törvényjavaslatokat is, megjegyezve, hogy azok behatóbb megvitatására egy a főrendek s a karok és rendek táblájáról választott bizottság van kiküldve olykép, hogy eljárásáról országos ülésben tegyen jelentést. Mivel azonban meghasonlottak azon, az egri püspök, vagy *Károlyi* gróf legyen-e az elnök, ezen bizottság *elnök nélkül* ült össze. Julius 17-én a tiszántúli kerületi ülésben azon kérdést tárgyalták, hogy mivel a hazai törvények értelmében a rendek tudta nélkül a király sem háborút nem indíthat, sem békét nem köthet, nem volna-e helyes, a törökkel közelebb kötendő béketárgyalásra követeket küldeni? A gyűlés ezt igenis kivánatosnak tartotta s ki is dolgozta a királyhoz küldendő vegyes bizottság által átadandó feliratot, mit az országgyűlés is elfogadván, a királyra bízta, hogy követeket válaszszon a rendek ajánlottai közül.*

Julius 26-án az egyik követ, gr. *Fekete*, értesíti megyéjét, hogy a béke megkötése végett kijelölt magyar követek ügyében Bécsbe küldött futár visszatértére most várakoznak; hihető, hogy megérkeztével az országgyűlés két táblája vegyes ülést fog tartani. A futár megjöveteléről s II. Lipótnak jul. 30-án adott azon válaszáról, hogy a béke tárgyalásakor intézkedni fog az országos törvények foganatosításáról, a követek augusztus 7-én értesítették küldőiket. Tudatták, hogy a vegyes bizottság tovább munkálkodik, hogy a tiszáninneni és túli kerületek küldöttsége a koronázás előtti törvények szerkesztésével foglalkozik; hogy a kerületi ülés ő felségének külön futár által küldött levelére csak akkor fog felelni, ha elkészül a koronázási hitlevél; végre, hogy bizottságot küldtek az országbíróhoz, mely a kancellár (*Pálffy*) által az

* A küldöttségbe *Almásy* Pál aradi főispánt is kijelölték.

ország báróihoz intézett levelek közlését kívánja. (Ezen levelet julius 20-án Pálffy a király egyenes megbízásából írta az országbíróhoz s benne «kellemetlen összeütközések elhárítása végett» meglehetős mereven mondta el nézetét a kir. hitlevél dolgában s a rendeknek vele szemben tanusított magatartásáról). S kívánták az országbíró által e levélre adott válasznak közlését is.

Pálffy-nak az országbíróhoz intézett jul. 20-ki levele egyébiránt a megyéhez is leérkezett. E szerint a király az alkotmányt úgy akarja fentartani, a mint az anyjáról, Mária Teréziáról s nagyatyjáról IV. Károlyról *(így!)* reászállott; s reméli, hogy a rendek is ez alapon maradnak. Ő felsége el van határozva, hogy a törvényhozó hatalmat a rendekkel az országgyűlésen együtt gyakorolja; a végrehajtó hatalmat pedig s mindazt, mi ezzel összefügg, a tisztségek betöltését s egyéb kegyelmek gyakorlását illetőleg a törvény által előírt módon jár el; a törvényben neki fentartott bírói hatalmat viszont, de az 1715: 7. t.-c. sérelme nélkül, egyedül a törvényszékek ellenőrzésében kívánja gyakorolni. Midőn ily gondolatokkal kezd ő felsége az ország kormányzásához s a koronázás és egyéb, ezzel összefüggő dolgok végrehajtása végett az országgyűlést is összehítta, valamint hogy a korábbi kormánynak a törvényekkel ellenkező rendeleteit is eltörölte, meg van győződve, hogy helyreáll a fejedelem iránt való régi bizalom s a dolgok igaz rendje.*

E leiratot egyszerűen tudomásul vették Arad rendei a hitlevél tervezetével s a tiszai kerületben a vallásügyi törvényeket módosító javaslattal együtt (melyet aug. 14-én olvastak fel).

Hevesebb vitát keltett a temesvári *szerb congressus* ügye. Aug. 16-án ugyanis bemutatták a helytartótanácsnak julius 21-én 19720. sz a. kelt rendeletét, mely szerint ő felsége meghallgatván a nemrég (junius 9.) elhunyt *Putnik* Mózes g. kel. szerb érsek és metropolitának a szerb papság és nemzet nevében hozzáintézett kérelmét, nemcsak azt engedte meg, hogy azon *nemzet* Temesvárott, minden osztályból választandó 25, összesen tehát 100 követ jelenlétében összegyűljön, ügyeit s kívánatait tárgyalhassa s új metropolitát, illetőleg karlovici érseket válaszszon; hanem báró *Schmiedfeld* János altábornagyot királyi biztosul már ki is nevezte. — Zarándvármegye azonban Kőrösbányán aug. 9-én tartott közgyűléséből figyelmeztette az aradiakat, hogy julius 21-én (tehát, elég feltünően, a helytartótanács rendeletének keltével egy napon) körlevelet bocsátott ki egyházmegyéje espereseihez, mint azt a halmágyi esperes gyűlésökben be is mutatta, mely szerint az esperességből két jártasabb papot s minden nagyobb köz-

* E kivonat sokban eltér attól, a mit *Horváth* M. (Magyarorsz Tört. II. jav. kiadás, VIII. 39—40.) közöl. A rendek csak a nekik tetsző dolgokat igtatták be, — a szemrehányásokat kihagyták.

ségből egy bírát küldjenek sérelmeik jegyzékével a Temesvárott tartandó nemzeti gyűlésre. Mivel azonban a rendek a gyűlés elé a nép által terjesztendő sérelmeknek ezen módját szokatlannak s a mellett olyannak találták, mely a mult 1784. évi keserűemlékű parasztzavargás szomorú és végzetes eredményeit eleveníthetné föl, sőt, a hogy észrevették, az erdélyi szomszédos megyékben is, a sérelmek összeírásának ürügye alatt, összejöveteleket s tanácskozásokat rendeznek a parasztok, ezen tapasztalataikra kötelességök figyelmeztetniök Arad rendeit is.

Hunyadvármegye viszont aug. 13-án tartott közgyűléséből *Szereday* Ignácot és *Keserű* Antalt küldte követségbe Arad rendeihez, hogy felvilágosítást nyerjenek az aradi püspök közlésének természetéről.

Aradmegye aug. 16-án rögtön küldöttséget indított a püspökhöz, tudják meg, a temesvári nemzeti zsinatra vonatkozó körlevelét miért nem hirdettette meg a megyei törvényhatóság útján s miért bízta meg ezzel közvetlenül a maga pópáit; a községek előljáróit a községi pecsétekkel együtt miért rendelte be Aradra s hogy az egész dolog annál világosabb legyen, a küldöttek (Tahy Ádám táblabíró, Hendrey András szolgabíró és Nagy Pál esküdt) kérjék el tőle a körlevél s a megbízólevelek másolatait is.

Jelentésöket még azon gyűlésben fölolvasták.

E szerint a püspök kijelentette, hogy a plébánosok által meghirdetett körleveleiben a megyéjéhez tartozó községi bírákat és jegyzőket (a pecsétekkel együtt) azért hivatta Aradra, hogy a felsőbb rendeletre Temesvárra kitűzött nemzeti gyűlésre követeket válaszszanak, s ezek számára meghatalmazásokat, illetőleg megbízó-leveleket állítsanak ki s hogy kivánatait és sérelmeiket saját pecsétjeik alatt terjeszthessék föl. Ezen congressus az országgyűlés módjára van szervezve, mely politikai dolgokat is tárgyal és 100 követet olykép küld, hogy a papság, nemzet, katonaság és nemesség 25—25 egyént válaszszon,* kik *Schmiedfeld* altábornagy s pétervaradi várparancsnok elnöklete alatt a metropolita megválasztásán kívül a kivánatok és sérelmek megvitatásával is foglalkozzanak. A királyi tizednek számukra való átengedését azért kéri a nemzet, hogy a régibb gyakorlathoz és egyezséghez képest, ő felsége megegyezésével azt a rendes papság eltartására használhassák fel. A mi azon föltevést illeti, hogy a kibocsátott körleveleket a köznép könnyen félremagyarázhatja s hogy abban bízva, ellenszegülhet földesurainak s a közhatóságnak, még pedig annyival inkább, mert a még csak elengedni kért királyi tizedet

* Feltünő, hogy a helytartótanácsnak még aug. 9-én 20101. sz. a. kelt azon rendeletéről, hogy Arad-, Torontál-, Temes-, Bács- és Tolnamegyék görögkeleti nemeseiből 25 követ küldendő az «illyr nemzeti congressusra», csak november 8-án vehetett tudomást Aradmegye.

már is kész megtagadni s a szomszéd megyében összejöveteleik alkalmával önérdeköket hajhászszák, a püspök biztosította a rendeket, hogy e megyében élő híveiért mindenkor kezeskedik. Ellenben elég okuk volna panaszkodniok a szomszéd erdélyi egyházmegyék földesuraira, kik a megjelenésben a községi bírákat megakadályozták. Ezt a hatalmas nemzetet, mely mindig odaadó volt a kir. udvar iránt, a szelid béke erősebb kapcsaival kellett volna fűzni a magyar nemzethez a helyett, hogy a most folyó országgyűlésen a nemzetet kérelmökkel elutasítsák; így történt, hogy a nemzet hathatós kívánatára az érsek a püspökökkel együtt sürgette ő felségénél ezen gyűlés megtartását. Mivel pedig ezen congressus, az országgyűléssel egyidejűleg fog folyni, egész határozottan jelentette ki, hogy e miatt nem vélte szükségesnek hitfelekezete községeihez a politikai hatóság útján intézni körleveleit.

A megye beérte azzal, hogy a püspök válaszáról a helytartótanácsot, s Hunyad- és Zarándmegyéket egyszerűen értesítse.* Ellenben szept. 28-án kissé mereven jelentette ki a helytartótanácsnak,** hogy midőn a megyében éhség uralkodik, nem a 12,000 szerb menekült ellátásáról, hanem saját atyafiainak fentartásáról kell gondoskodnia.

Az események általán nem igen voltak alkalmasak arra, hogy a rendek lelkesedését valami nagy mértékben emeljék. Így pl. az egyik követ, *Kászonyi* András, idején értesítette a megyét, hogy hiteles hírek szerint a király kedvesen venné, ha szept. 20-ára várható megkoronáztatásán a megyei banderium nemzeti díszben s mentül nagyobb számban jelennék meg. Szept. 16-án azonban a rendek kijelentették, hogy noha ők s a banderisták semmire sem vágynak annyira, mint ő felségének az alkotmány értelmében való megkoronáztatására, — mivel azonban a megye hitelesen úgy értesült, hogy ő felsége a hitlevelében az ország sarkalatos törvényeihez és kiváltságaihoz alkalmazkodni nem akar s hogy német császárrá koronáztatása előtt nem is kíván magyar királylyá koronáztatni, — addig is, míg erről hitelesebb tudósításokat vehetne, a koronázási ünnepélyre rendelt banderium fölmenetelét nemcsak *elhalasztja*, hanem azon esetre, ha nyolc nap alatt nem értessül a koronáztatás biztos határidejéről, Pestről még a banderiális lovakat is visszahozatja.

Ugyanazon gyűlésen mutatták be Kászonyi és gr. Fekete levelét, melynek kiséretében megküldték a koronázás előtti törvénycikket s a rendeknek azokra tett föliratát.

Az október 25-ki közgyűlés már észrevétel nélkül siklott át követeinek aug. 29. és szept. 7-ki tett jelentésein, mik különösen a

* A temesvári szerb congressusról az «Aradi közlöny. 1884. évi 121., 123. és 124. számában írtam.

** L. ennek szept. 14-én 23208. sz. a. kelt rendeletét.

görögkeletieknek a kerületi ülésekben tárgyalt ügyére vonatkoztak. Az utóbbi napon kelt másik levelökben értesítették küldőiket, hogy megkeresésökre eljártak az országbírónál, ki azt tanácsolja, hagyják függőben a szentannai plebánia betöltésének ügyét és ne akadályozzák az egyházhatóságot abban, hogy Szt.-Annára kegyesrendi helyett világi papot tegyen plebánossá; mert a jelen országgyűlés úgyis tárgyalni fogja az oktatás és az alapítványok kérdését. A megye azon másik kivánatában is eljártak, hogy pártolják Arad városának a szabad királyi városi rang elnevezése végett beadott kérelmét, mit az országbíró a maga helyén s idején minden buzgalommal támogatni igért.* Egyébiránt a kerületi ülések csakhamar sort kerítnek az általános és különös sérelmek tárgyalására, miért is kérik a követelt kártérítések és deperditák jegyzékének beküldését. Az összeírással a megye rögtön meg is bízta a szolgabirákat.

A közgyűlések különben most sem sekélyesedtek el rendeleteket tudomásul vevő testületekké. Trencsénvármegye aug. 2-án Illaván tartott kis gyűléséből ugyanis az iránt írt át, tartsák fenn a követeknek adott azon utasítást, hogy a lefolyt önkényuralom idején hatalmukat a nemzet veszélyére használt egyének méltóságukat s az ülésekben való megjelenésök jogát elveszítsék; az ezen utasítás ellen szavazó követeket pedig hívják vissza. Arad kijelentette, hogy a mennyiben ő a feltünőbb sérelmes esetekre nézve hasonló utasítást adott, mihez tartás végett az átiratot is megküldi követeinek.

S pártolólag küldte meg a győri kereskedőknek aug. 25-én kelt levelét is, melyben azok a szabadság helyreállításával az ipar- és kereskedelem ügyének fölkarolását kérték.

Okt. 24-én a követek jelentették, hogy az országgyűlés feliratára az uralkodó okt. 5-én Frankfurtból felelt, mire okt. 22-én a rendek elhatározták, hogy a koronázás végett Pozsonyba költözködnek át s ott november 3-án kezdik meg üléseiket. A koronát is a napokban szállítják át Pozsonyba.

II. Lipót elhatározása országszerte hullámzásba hozta a kedélyeket s az aug. 20., szept. 20. és okt. 5-ki leiratát, mely az új hitlevél kiadását határozottan megtagadta, nagyon vegyes érzelmekkel itélték meg. Mármarosmegye mindjárt az első felelet után, szeptember 9-én, Bihar pedig október 6-án köriratot intézett a törvényhatósághoz, hogy követeinek új utasításokat adott, mit Aradmegye okt. 25-én szintén megtett. Különben épen most értesült róla, hogy az országgyűlés, mint azt II. Lipót követelte, III. Károly és Mária Terézia diplomája alapján is kész megkoronázni a fejedelmet, törvényhozás útjára terelve egyéb kivánataik érvényesítését.

* Arad csak 1834. lett sz. kir. várossá s máig sincs becikkelyezve.

Egyébként nemcsak a kormányhatalom erősödése s háborúinak megszünte, hanem egyes kérdésekben tanusított engedékenysége is nyugodtabb magatartásra bírta a rendeket. Okt. 25-én pl. Aradmegye már tárgytalannak találta a bihariaknak aug. 23-án a fogoly magyar katonatisztek szabadonbocsátása iránt tett fölterjesztését, mert ez időközben úgyis megtörtént; — szept. 24. a helytartótanács (23,452. sz. a.) teljes épségökben állította helyre az egyházi kegyurasággal járó régi jogokat s ugyanakkor (23,155. szám) midőn az iskolák ügyében ápril 20-án (13,027. sz. a.) kiadott rendeletének teljesítését újból elrendelte egyuttal arra hivatkozott, hogy a népiskolákban nemcsak a *magyar nyelvet* lehet a legjobb eredménynyel tanítni, hanem a latin nyelv elemeit is elsajátíthatják a növendékek, úgy, hogy bizonyos előkészültséggel léphetnek a középiskolákba. A fejedelemnek a közép- és főiskolákra vonatkozó rendeletét aug. 21-én (21,484. sz. a.) közölte a helytartótanács. E szerint addig is, míg a középiskolai oktatás ügyét törvény által lehetne szabályozni, ideiglenes tanterv lép életbe. A tanulmányi alapból föntartott gymnasiumokban, ha azelőtt csupán kath. tanárok és igazgatók működtek bennök, más vallású tanférfiak ezentúl se taníthassanak, s a mennyiben még tanítnak, elmozdíttassanak; a törvényes tanterv létrejöttéig se legyen szabad felsőbb iskolákban az ország vallásával és törvényeivel ellenkező tanukat hirdetni.

Megnyugtatólag hatott a rendek kedélyére a helytartótanácsnak aug. 23-án (21,822. sz. a.) tett azon értesítése is, hogy addig is, míg ő felsége határozna, meghagyta az aradi g. n. e. püspöknek (ki nem csekély tényező volt a temesvári szerb congressuson), igyekezzék megnyugtatni az alája tartozó nép háborgó kedélyét, mert nemcsak a király elégedetlenségét vonhatná fejére, hanem eljátszhatná a rendeknek a görög nem egyesültek iránt idáig tanusított hajlandóságát is.

A november 8-ki kisgyűlésen már jobbadán észrevétel nélkül olvasták fel a megyék átiratait. Zalavármegyének julius 13-án kelt azon átíratára pedig, hogy a haza iránt való hűségre föleskünni nem akaró követektől saját követek által is törekedjenek megvonni a szavazat jogát, Aradmegye — annyira késvén a levél — csak azt felelhette, hogy az országgyűlés már vége felé közeledvén, utasításadásra nincs ok. A vármegyék egymásközt való levelezésének lassú voltát különben is eléggé jellemzi, hogy Szatmármegyének egy ápr. 12-én s Ugocsának egy ápr. 30-án kelt átiratát is csak most tárgyalhatták az aradiak. Akárhány csak most közölte a követeinek adott utasítást. Kissé mosolyoghattak is a tekintetes urak, ha így elkésve hallották az ugocsaiak óhaját, hogy a katonák valamiképen szavazatjogot ne nyerjenek az országgyűlésen; vagy ha Zemplénmegye (jun. 17.) az ellen izgatott,

hogy az alkotmány súlyos megsértéséről vádolt országbíró és kir. személynök elnöklete alatt ne üljön össze az országgyűlés két táblája; s még akkor is, ha Liptó azt követelte, hogy a közjót kevésbbé érdeklő dolgokat félretéve, csupán a hitlevél kidolgozásával foglalkozzék az országgyűlés, mikor nyilvánvaló volt, hogy Lipót új diploma nélkül fogja elnyerni a koronát.

Sőt Ugocsának aug. 23-ki megjegyzésében is volt egy kis optimismus, midőn — követeinek tudósítása alapján — föltételezte, hogy végre föl fogják állítani a rég sürgetett senatust, ha méltánytalanul is annyiban, hogy némely megyéből két, másikból ellenben csak egy senatort küldenének beléje; Arad különben kijelentette, hogy erre nézve már utasította követeit. Ezt válaszolta Zarándmegyének is, mely még ápr. 27-ki köriratban kérte volt a követek odautasítását, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesítésén dolgozzanak. E kérdéssel különben először, mint láttuk, Hunyadmegye április 24-ki leiratának kapcsán foglalkozhattak az aradiak, kiket Szabolcsmegye már julius 3-án buzdított erre, Zala pedig julius 4-én arra, hogy Kraszna-, Közép Szolnok és Kővár vidékének visszakeblezésén ő is dolgozzék. Ugyancsak Szabolcsnak szeptember 6-án tett azon felszólítására, hogy Arad is utasítsa követeit a nemzet fényére és dicsőségére való *magyar nyelvnek* a közügyek minden ágazatába való behozatala iránt, a válasz ismét az lett, hogy ez már eleve benn volt a követek utasításában. Az országgyűlés «naponként való jegyzései»-ből különben is ösmeretes, hogy e téren Arad egyik követe, gróf *Fekete*, sok érdemet szerzett.

Ő és társa *Kászonyi* nov. 19-én újabb jelentést tettek az országgyűlés tárgyalásairól, mikkel Aradmegye december 3-ki kisgyűlése nem kívánt foglalkozni, ellenben már most megbeszélte a *kir. előadásokat*, melyeket nov. 10. terjesztettek az országgyűlés elé. Kijelentette ebben II. Lipót, hogy ő az utód nélkül kimult II. József után, mint annak édes testvére, az 1723. 1. és 2. t.-c. értelmében örökölte a trónt s hogy a kormányt az örökösödésről szóló törvények hű megtartásával akarja vinni; továbbá, hogy a koronázást, eskületételt s hitlevelet az 1715 : 2., 1723 : 1. és 2. s 1741 : 1. és 2. t.-c. kívánatához képest kívánja eszközölni. A megye ezekután kijelenti, hogy a törvényes formáknak mindenben elég lévén téve, Istentől hosszú, boldog és dicsőséges uralkodást kíván s ha a hű karokat és rendeket ősi jogaikban megtartja, ők életöket és véröket ajánlják föl ő felsége védelmére és a haza üdvére. A 3. pontot, hogy a király az üresedésben lévő *nádorságra* a főurak közül választás végett egyéneket fog kijelölni s hogy a megválasztottat törvényes hatóságában és tekintélyében oltalmazza, a megye szintén örömmel vette tudomásúl, a megválasztott Sándor Lipót főherceget a legnagyobb örömmel üdvözölte, s a hercegprímásnak,

országbírónak és a kir. személynöknek, kik e választás főtényezői, külön is kifejezte köszönetét. — Hasonló lelkesedéssel hallották a kir. előterjesztések 4. pontját, hogy az ország javára és gyarapodására s annak állandó megtartására való előterjesztéseket kegyesen fogja meghallgatni a király s hogy semmit sem hanyagol el, mi az ország és a rendek díszét és dicsőségét növelheti.

A mi azt illeti, hogy már az 1495 : 25. t.-c. tiltotta az ország- és megyegyűléseken tapasztalt visszaéléseket, s hogy e gyűlések szabályozására a király tervet óhajt kidolgoztatni, még pedig úgy, hogy bizonyos arányt és egyensúlyt alkossanak az egyes országrendek befolyásában s végre, hogy a gyűléseken nem képviselt jobbágyok ne is viseljék az országgyűlés költségeit, a megye azon nézetben volt, hogy *az országgyűlés szervezetében semmiféle újítás se történjék* s különösen védelmére kél *a szavazatok szabadságának*; mert míg jó hivatal és kecsegtetés által egyeseket le lehet kötelezni még talán a hazaárulásra is, addig az országgyűlés egyetemét semmi esetre sem félhetni hasonlótól; s ha a választásokra a kormány befolyhat, egyhangú határozathozatról nem lehet többé szó; röviden, a rendek egy kormánypárt megalakulásától tartottak. Elösmerik, hogy nincs kellő egyensúly a gazdagabb és a szegényebb nemesség közt. Nézeteik a közügyekre nézve is nagyon eltérők; s az országgyűlésen is azt kezdik mérlegelni, *ki* s nem azt, hogy *mit* beszél; a tömeg pedig, kegyvesztéstől vagy boszútól félve, rendesen ráhagyja a mit mond. Igy azután az alsóbb nemességet legszentebb jogaiból is kiforgatják. Ma már tényleg nagyobb is a főurak és a köznemesek közt való különbség, mint ezek s a parasztok közt; mintha a nemesség címere és ismertetőjele a gazdagság volna! Az igen gyakran alap nélkül vádaskodó jobbágynak annyi a pártfogója, a hány törvényszék van s annyi ügyvéde, a hány hivatalnok; míg a szegényebb nemességnek sehol sincs maradása, sehová sincs bejárata. Mi történnék, ha őket még a szólás és szavazás szabadságától is megfosztanák, ha a bírákat s a tisztikart nem ők választanák s ha azok nem függenének tőlük; holott Magyarország sarkalatos kiváltságai közé tartozik a bírák s hatóság választása. Ennek elnyomatás volna a vége. Az, hogy az országgyűlés költségeit a jobbágyok fedezzék, törvényeikben gyökerezik; ők egyszer s mindenkorra csak annyit kivánnak kimondani, hogy a követek napidíja ne haladja meg a 4 frtot, mert ez nem fényűzésre, hanem csak a mindennapi szükségletre való.

Pontonkint teszik meg észrevételeiket a kir. előadások többi részére is. 1. Azt kivánja a király, hagyjanak fel az állam iránt egyébként érdemes, de a mult *absulitismus* idején szolgált férfiak gyűlöletével; ne bajlódjanak elmult dolgokkal, hanem inkább a haza jelen és jövő érdekeivel gondoljanak. A megye azt hiszi,

ama férfiak jövő érdemeitől függ a bocsánat s a megye a menynyiben rajta áll, kész elfeledni az önkényuralom embereinek emlékét; de ők is kérik a királyt, ne idegenkedjék azoktól, kik tűzzel, lélekkel buzognak a haza szabadságának s jogainak visszaszerzésére. — 2. Azt, hogy Mária Terézia *úrbéri szabályzatát* törvénybe igtassák, hogy testi büntetésök eltörléséről, személyes szabadságukról, végrendelkezési jogukról stb. új törvényeket hozzanak s egyáltalán, hogy az adózó népet jobb állapotba helyezzék, nem fogadhatták el teljesen. Szerintök a földesúrra és jobbágyra nézve egyaránt káros az egyforma urbarium s egyáltalán nem vélik megengedhetőnek a jobbágyok költözését. Mária Terézia úrbéri szabályzata lényegében amúgy is sérti a földesuraknak törvényben biztosított jogait; követeik dolgozzanak azon, hogy örökösöknek ne mondják ki a jobbágytelkeket, hanem hogy a földesúrnak, mint tulajdonosnak, szabadságában álljon, a jobbágytelket a beruházási költségek megtérítése mellett akkor, a mikor, saját használatába venni. A jobbágyok testi fenyítésének jogát sem lehet elvonni a földesuraktól, mert a földesúr elé tartozik a jobbágyok minden pörös ügye, a bírói működéssel pedig nemcsak az itéletnek, hanem a végrehajtásnak joga is jár; de meg az uradalmak idáig inkább atyai intéseket, mint szoros értelemben vett büntetéseket alkalmaztak. A lefolyt önkényuralom eléggé megmutatta, mily következményekkel jár a jobbágyokkal szemben való fegyelem lazulása. — A jobbágyokat nem a földesurak rovására kell gazdagítni akarni; mert a szorgalmas jobbágy idáig is lehetett vagyonos. Példakép idézik az Aradmegyében is letelepedett svábokat, kik közül a szorgalmasak nehány év alatt tőkepénzesek lettek. Szegénységök oka nem a robot, hanem az, hogy nem művelik, parlagon hevertetik földjeiket, nem kaszálják rétjeiket s hogy a mi keveset nyáron szereznek, azt dologtalanul fogyasztják el télen. A jobbágyokon, szerintök, egyebek közt az segíthetne, ha az Ausztria, Halics és Lodoméria s egyáltalán az örökös tartományok közt lévő harmincadokat s (főkép száraz) vámokat leszállítnák, a különben egy- és ugyanazon koronához tartozó Erdélyország- és a Katonai Határőrvidék felé pedig egészen is eltörölnék, hogy az ország főbb terményeit (bor, dohány, gyapjú, marha, juh stb.) nevezetesebb akadály nélkül lehessen kivinni, a jobbágyság pedig több kedvet kapjon azok előállítására. Könnyítne rajtok, ha a katonasággal szemben évről-évre mutatkozó deperditáknak végre határt szabnának, a mihez tartozik az is, hogy a katonaság részére az ember- és lótápot méltányos áron szerezze be a kincstár; könnyítne, ha az országhoz tartozó részek visszakapcsolásával nemcsak nem növelnék az adót, hanem a már meglévő adókulcsot azokra is alkalmaznák, minek következtében a megyék eddigi terhe kevesbednék, ha a sót a szegény

népnek nyerészkedés nélkül árulnák; ha háború idején nem követelnének a néptől erejét felülmuló fuvarozást s terményekben való segélyt, hanem méltányosan és pedig azonnal fizetnének a népre aránylagosan kivetett szükségletekért; továbbá, ha a népet nem gyötörnék az utaknak oly fáradságos és költséges kijavításával, hanem béke idején, gyalogkatonákat alkalmaznának ilyes munkákra, kikre tartoznék a hajózható folyók tisztogatása és új csatornák ásatása is.

A király óhajtása szerint továbbá 3) mivel az országgyűlés is elösmerte, hogy minden eshetőségre készen tartott rendes katonaság nélkül Magyarországot eléggé megvédni nem lehet s hogy a katonaság zsoldját *állandó adó* nélkül nem fedezhetni, — az 1764-ben megajánlott adópótlékot ezentúl is fizesse az ország. Aradvármegye azonban úgy találta, hogy az állandó, rendes katonaság s a roppant terjedelmű Őrvidék igen is elég az ország védelmére; a már meglévő katonaság fentartására az országgyűlés immár kijelölte az alapot, ennek növelését tehát semmi szín alatt sem engedhetni meg és pedig annyival kevésbbé, mert ez az adózó nép elcsigázásával járna, már pedig a nép megmaradását s helyzetének könnyítését ő felsége maga is kegyelmesen kivánja. Ha azonban nagyobb ellenséges erő törne az országra, úgy, hogy ellenállásra nem mutatkoznék elég erősnek a rendes katonaság, e vármegye karai és rendei készen állnak, hogy ő felsége s a haza védelmére a törvények értelmében *fölkeljenek*. Hogy pedig rendes és használható legyen a nemesi fölkelés, engedje meg ő felsége a nemeseknek a vármegyékben s a polgároknak a sz. kir. városokban *fegyvergyakorlatokat* tartaniok; a jászokat, kunokat és hajdukat kebelezze be a rendes hadseregbe; a nemes magyar ifjúság számára állítson *katonai intézetet*, melyben az ifjúságot fegyverviselésre, haditudományokra és katonai fegyelemre tanítsák s melyet a jobbadán úgyis fegyverjogon elfoglalt kincstári javak jövedelméből, vagy más alapból lehetne ellátni. S egyébként is hiszik a rendek, hogy valamint ő felsége elődei használták a magyar ezredeket örökös tartományuk védelmére, úgy fogja annak idején alkalmazni a német katonaságot is Magyarország határainak oltalmára.

4. Az adó kivetése, beszedése s kezelése nem történvén megállapított elvek szerint s az igen terhes lévén az adózó népre, azt akarja a király, hogy ezt a nép terhein könnyítve, *állandóan* határozzák meg a rendek. S reméli, hogy szabályozni fogják a házi pénztárak ügyét, mert némely megyében úgy állnak a dolgok, hogy a háziadó épen annyi, mint a hadi, sőt a kisebb megyékben több is. — A megye sokkal helyesebbnek tartja, hogy az adót nem állandóan szavazzák meg, hanem hogy évről-évre írják össze a népet, mert azt úgy méltányosabban adóztathatják

meg. A mint Isten rendeletéből változnak a nép viszonyai, úgy adója sem lehet állandó. A mi a házipénztárt illeti, a megye megjegyzi, hogy a visszacsatolás ideje óta ide fizetett adó sohasem érte el a hadi adó összegét, kivéve II. *József* önkényuralmát, midőn az nevezetesen növekedett, holott az előtt rendesen $^1/_3$-át képezte a hadiadónak. Még ez sem a megye csekély belső szükségletére vagy tisztviselőinek fizetésére kellett, hanem a népre különböző címen feltolt katonai szállítmányokból előálló veszteségek (deperditák) pótlására; a deperditák eltörlésével azonnal lényegesen apad a háziadó. De meg mivel sok megyében a katonaságot — kihágásoktól s a nép zaklatásától félve, — nem a síkon (falvakban), hanem kaszárnyákban helyezik el, a szállásadástól fölmentett nép a kaszárnyák javítása, szállás- és tűzhelyváltság, világítás stb. fejében bizonyos összeget fizet a házipénztárba, a mi inkább javára, mint terhére válik. Az ily módon növekvő háziadó tehát nem csigázza el a népet. Nem is panaszkodott ez az adó ilyetén kivetése, behajtása és kezelése ellen; de igenis szája ízében van még II. József pénzügyi rendszere.

5. Mivel — úgymond a király — az ország alaptörvényei és az I. rész 9. címe szerint minden nemes egy és ugyanazon szabadságnak, kiváltságnak s mentességnek örvend, a nemesi jogok megőrzése érdekében kívánatos, hogy az ú. n. *armalisták s egytelkes nemesek* az 1723: 6. t.-c. 4. §-a, az 1548: 25., 1687: 12. és 1595: 6. t.-c. értelmében rájok nézve is kötelezővé tett házi adó fizetésétől mentsék fel őket, de úgy, hogy ebből ne háramoljon új teher az adózó népre. — A megye köszönetet szavaz a királynak azon atyai gondoskodásért, hogy a nemesek jogait így védi s hogy az armalisták s egytelkes nemeseket a rájok sérelmesen először 1548-ban kirótt díj (taxa) fizetése alól fölmentetni kívánja. Mert hiszen az I. rész 9. címe értelmében egyik nemesnek csak annyi a joga, kiváltsága és szabadalma, mint a másiknak s mert még az 1723: 6. t.-c. is kimondja, hogy minden nemes védelmezni tartozván a hazát, ennek fejében adómentes; s az armalista ugyanazon arányban katonáskodik, mint az adományos; azt azonban megtaksálják, míg ez semmit sem fizet. S ha nem veszik adónak azon taksát s ha az mitsem von le a nemesi előjogokból, mi különbség van, hogy a címeres nemest taksára kényszerítik, az adományost pedig nem? A mire csak úgy lehet felelni, hogy az adományos, mivel telkei vannak, nem fizet; az armalista pedig, mivel semmije sincs, adni köteles; vagy úgy hogy, ha az adományost taksálnák, a teher a telken feküdnék; s ha az armalistát, csak személyen: mintha kisebb volna a személyen, mint a földön ejtett sérelem, s mintha az ország nem azért akarná tehermentessé tenni a földet, hogy abból valami viszonosság ne támadjon a nemes személyre nézve. Remélik a rendek, hogy

az országgyűlés elfogadja a lelkek ezen igaz egyesülésére számított javaslatát annyival inkább, mert vállvetve többre lehet menni, a szétvonás ellenben gyöngít; mert jöhet idő, hegy a címeres nemesek taksáját bizonyos útakon s módokon ki fogják terjeszteni az adományosokra is, és mert méltányos, hogy ismét menteseknek nyilvánítsák azokat, kik öt századon át élvezték a mentesség jogát; igazságos, hogy a nemesi fölkelés és díjfizetés ne terhelje egy időben őket, úgy, hogy helyzetük néha roszabb, mint a parasztoké; mert ezeknek, a házipénztárhoz való járulásuk fejében a megye ingyen rendel ügyvédet, míg az ugyanoda szintén fizető armalistákkal ezt csak végső szegénységök esetén teszi.

5. Kívánja a király, hogy a korábbi századokban a nemesi előjogoknak nem örvendőket vagy kevésbbé vagyonosokat a *közhivatalokból* kizáró s az akkori idők szellemében hozott törvényeket a rendek elavultaknak s eltörölteknek, az armalistákat s egytelkeseket pedig ehhez képest minden hözhivatalra képeseknek nyilvánítsák, a nemnemeseket ellenben az udvari és tartományi kormányszékeknél a titkárságig, továbbá a só-, harmincad- s más kincstári hivatalokra minden akadály nélkül lehessen kinevezni. — Aradmegye rendei mindezt helyesnek találták és csak azzal kívánták megtoldani, hogy a nem nemes hivatalnokok is egyedül hazafiak legyenek, kik közt magyaroknak adják az előnyt. Mely üdvös intézkedésnek nagyobb foganata végett az országgyűlés a *latin vagy magyar nyelvet* azonnal hozza be a kincstári, harmincados,- posta- és bánya-hivatalokba.

6. Az ércpénz nagyobb forgalma, a kereskedelem könnyítése s az ipar föllendítése érdekében óhajtja a király, hogy a királyi rendeletek által már szabad királyi városokká tett, törvényesen azonban be nem igtatott, mint az alkalmas helyen fekvő más gazdagabb mezővárosokat a sz. kir. városok sorába igtassák, igazságos kérelmeiket és kívánataikat pedig teljesítsék. — A sz. kir. városok számának szaporítását első utasításukban sem, most sem ellenezték Aradmegye rendei, de csak úgy, hogy a magán földesurak joga alatt álló mezővárosok a földesúr előleges és valóságos tudtával s megegyezésével szabadulhassanak fel; a püspököknek pedig nem tulajdonjogát képező, hanem csak haszonélvezettel összekötött igazgatásuk alatt álló püspöki mezővárosokat, míg az országgyűlés azokat a püspöki hatóság alól ki nem veszi, szabaddá tenni nem lehet.

7. Ő felsége atyai és királyi gondjainak legfőbb tárgyai közé tartozik az *igazságszolgáltatás* javítása s mivel törvényhozói hatalmában nem saját véleménye, hanem a törvények értelmében akar eljárni, atyailag buzdítja a rendeket, támogassák őt ezen igyekezetében; vagyis, hogy a bíróságokra s a polgári és büntető jogra vonatkozó törvényeket az ügy méltóságához és komolyságához

mérve nézzék át s hogy e tekintetben mielőbb javaslatot tegyenek. — Aradmegye rendei Magyarország alkotmányát, százados gyakorlat által megerősített szokásait üdvöseknek, előrelátóknak, igazságosaknak és olyanoknak ösmerik, hogy azok az ország megtartására, üdvére, a király fényére, a nép boldogságára s a köznyugalom biztosítására váltak; hatalmas ok lehet tehát, mely őket atyáik ősi szokásától, mely mellett az ország idáig boldog és biztos volt, eltéritni tudná. Századokon át mi volt a hozott törvények eredménye, a hagyomány tanítja, a levéltárak bizonyítják, meggyőz róla a tapasztalat. Nem találnak rá fontos okot, hogy a törvények reformját kerülgessék s hogy azoknak bizonytalan eredményében reménykedjenek. Követeiket oda utasítják tehát, hogy *a*) a főbenjáró itéleteknek a megyei bíráskodás alól való elvonásában meg ne egyezzenek; részint, mert a közhatóságnak tételes törvény adta e tekintélyt, s ez minden nemzet isteni és emberi törvényében gyökerezik; részint pedig, mivel a főbenjáró itéletek megszüntetése után korlátolni sem lehetne ezen vidéknek latorságokra, gyilkosságra és rablásra hajlandó népségét; — *b*) ne egyezzenek bele a törvénykezésnek a közigazgatástól való elkülönítésébe, mert ez a hatóság tekintélyét gyöngítené.

8. Egyszerűen tudomásul vették a király azon akaratát, hogy az országgyűlés a reformátusok ügyében november 7-én kiadott rendeletét emeljék törvényerőre.

Ezek voltak azon utasítás főbb pontjai, melyekhez Arad követeinek, a december 3-ki kisgyűlés határozatából, a királyi előadások tárgyalásánál alkalmazkodniok kellett.

S a megyének a koronázás előtt tanusított erélyesebb magaviselete ezzel véget is ért. November 20-án (27230. sz. a.) a helytartótanács értesítette a megyét, hogy a koronázás nov. 15. végbement s felhítta, hogy annak örömére Te Deumot tartasson s azt ágyúzással ünnepelje. Temesmegye pedig még nov. 29-én meghítta a megyét a dec. 12-én tartandó ünnepélyre azon hozzátétellel, hogy azon banderistái ló nélkül jelenjenek meg. Arad december 5-én nemcsak megigérte megjelenését, hanem a 19-én Aradon rendezendő ünnepélyre viszont ő is meghítta Temest. Most, december 9-én, újabb intézkedeséket tettek ez irányban. December 19-én a minoriták templomában szent Ambrus hymnusát fogják énekelni, Bana József alezredes és aradi ideiglenes várparancsnok a vár fokán fölállított ágyúkból díszlövéseket tétet, a polgárság teljes díszben fog kivonulni, szóval mindent elkövetnek az ünnepély tényének emelésére.

Ez ünnepély terv szerint folyt le s az öröm igaz érzete hathatta át a templomban megjelent rendeket.

Túlzásoktól nem voltak mentek a megyék az 1790. évi koronázást megelőző nagy időkben: az egyszerű vidéki nemesek

azonban általán mégis annyi józan állambölcseséget, annyi jogi ismeretet s annyi jogérzetet tanusítottak e válságos időkben, hogy az alkotmányért való küzdelmök részleteit megörökítő jegyzőkönyvek mindenkor érdemesek s méltók lesznek okulásra, tanulságra egyaránt. A koronázás megtörténtéig a megyék nem egyszer adtak irányt s hogy ez az irány nem volt helytelen, mint a hogy nem volt káros hatású a közvéleménynek a vidéken való ápolása, egy történeti fontosságú tény bizonyítja.

Az 1791. évi törvénykönyv: a magyar declaration of rights.

MÁRKI SÁNDOR.

GRÓF GYULAI FERENC TÁBORNOK EMLÉKIRATAI. 1714—1787.

IV.

Anno 1771 die [üres hely] meghal kedves báró Alvinczi Gáborné gróf Gyulai Kata nénémasszony szilvási magok jószágokban, és temettetett el Enyeden a reformatum templomban egy-szüleatyánk Bánffi criptájába(n).

Anno 1771 5-ta Julii Szent Anselmus napján 9 és 10 óra között csak hirtelen itten Lunkán egy nagy rettentő eső dörgéssel, vilám(l)ással támad, és másfél, legfelyebb két órának elfolyása alatt úgy megáradnak a patakok és a Kőrös, hogy kimondhatatlan károkat tészen, a Kőrös oly nagy mértékben exundál, hogy az határokon az gabonákat egészben eliszapolja és elrontja, marhákat hajtottak el a patakok, kerteket rontott és vitt el a víz; itten a házunk mellett kétfelől való patakok úgy megáradtanak, hogy egyikből a kánilison [így] bement a patak a pincébe(n) és középszárig megtölt a pince; másfelől a kovácsnak, vagyis cigánynak az háza épen a patak mellett lévén, a víz hirtelen a házba(n) berohanván magokat sálválták a ház hijjára s onnat hosszú lajtorján hozták ki, de ugyancsak egy kis cigányleányka a házban folytódott meg a vízben. Az emberek mindnyájan azt mondják, hogy ők ily rettentő vizet soha sem értenek.

Anno 1772 17-ma Aprilis, nagypénteken, épen 7 órakor reggel hala meg 6 esztendőt töltött és 7-dikben járó igen-igen kedves leánykánk gróf Gyulai Sófikánk, és temettetett el Nagy-Szebenben a a t. pater franciscánusok ő atyaságok templomába; a halála is ugyan Szebenbe(n) esett.

Anno 1773 die 15-ta Aprilis meghala gróf Gyulai Lajos kedves öcsémuram a Küküllő mellett lévő [Bethlen-] Szent-Miklós nevű faluban gróf Bethlen Gergely öcsémuramnál, a hová is ment volt

innepelni a szent húsvéti napokra, mivel igen kedves atyjafia volt az öcsémnek; onnat levivén a testét Marus-Németibe(n), a mely sors szerint jutott jószága vala, ugyanottan eltemetők a templomba az édes atyja szüléink és más testvéreink rendibe eodem anno et mense, 16-ta Maii igen tisztességesen.

Felirom, mert megérdemli, mivel senki sem emlékezik, hogy históriákból is olvasta és halotta volna, hogy valaha Erdélyben császár lett, vagy jött volna, hanem régen és a hajdani üdőkbe(n) Sigmond császár, de az is azért, hogy hadakozott az törökkel és a kéntelenség vitte akkor reá; most pedig maga kegyességéből és önként való különös kegyelmességéből jött be felséges római császárunk és urunk Josephus 2-dus, in anno 1773 19-na Maii Kárásnebes felől a Vaskapun, és megjárván Erdélyországot szerteszélylyel, mégyen megmeg ki Bécsnek Maramaros felé in mense Julii ejusdem anni.

[A következő oldal homlokirata: «Nb.»]

Ennek bővebb continuatiójára annectálom eztet: hogy felséges urunk Szebenből Brassó felé vévén útját és circulussát, ment onnat Csík, Gyergyó és Beszterce felé, mindenütt az ország szélein, jobbra és balra mindeneket fellette nagy accurátióval és különös exactitudóval megnézvén, mindeneket a legkisebb dologtól fogva a legnagyobbig kitudakozván, kipuhatolván tam in militaribus, quam in civilibus, et oeconomicis (úgy annyira, hogy azt, a ki nem látta és nem hallotta, telyeséggel nem gondolhatja s nem capiálhatja, mert az a munka majd mintegy emberi erő felett való dolog).

Besztercéről jött ő felsége Kolosvárra 25-ta Junii 4 és 5 óra között délután méltóságos generalis báró Siskovics, gróf Peregrini, generalis gróf Nosticz comitivájokkal, ugyan az erdélyi commendérozó generalis báró Praisz, generalis gróf Gyulai Sámuel öcsémuram és generalis báró Rallal — ez a kettő az erdélyi granitz-, vagy confiniarius-truppoknak lévén brigadiros-generálissok, az ő felsége parancsolatjából az egész erdélyi vizitátióban ő felségével voltanak mindenütt, úgy Kolosvárra is ő felségével együtt jöttenek.

Már pedig az ő felsége [által], ugyan ő felségétől magától kicsinált és kegyelmesen kirendelt státiókra az régimentek mindenütt, azelőtt 10—12 nappal, egybe(n)gyűlvén táborba, sátor alá szállottak; a szerént az én csekély nevemet viselő vagyis Gyulaianum-regiment is, Kolosvárott és körülötte lévén quártélyba(n), a brigadiros-generálissával báró de Rosinnal együtt, a kinek is brigádája alatt lévén a generalis báró [gróf] Haller Sámuel úr gyalog-regimentje, ezek lévén quártélyban nemes Közép-Szolnok vármegyében, ez az nemes régiment is jött 10 nappal ő felsége odajövetele előtt Kolosvárhoz, és a két, idest Haller- és Gyulai-regiment szállott táborba mindjárást Kolosváron fejjűl, Felek felől az város mellett lévő legalsó hegyecskének felette, igen szép helyen, hogy azt akárkinek is merő gyönyörűség volt nézni és látni; ugyanezen táborhely mellett mindjárt

mellesleg volt igen szép terresség, a melyet választott el a táborhelytől csak egy kis völgyecske, vagy árokocska, azon hídot vagy communicátiót csinálván a két régiment, ottan exercérozott és mannöverezett mind a kettő, hol mind a kettő együtt, hol pedig különkülön egyike. Consequenter ő felségének tetszett kegyelmesen parancsolni, hogy mindjárt más nap reggel a Haller régimentje exercerozzon, az én régimentem pedig ebédután estve felé ugyanazon nap mintegy 6 óra tájban. Úgy is lett, mert a Haller regimentje reggel ő felsége és a feljebb írt generálisok és más sokaságok jelenlétekben exercérozott és mannöverezett a szerént, a mint ő felsége méltóztatott kegyelmesen parancsolni, úgy az én régimentem is estve felé, a mint felyebb írám. Itt már mondhatom, hogy még több volt az sokaság, uraság és dámaság, azért is, hogy estve felé volt a dolog s akkor talán a rest ember is inkább mégyen hogysem reggel. Nem örömest dicsekedem s nem is örömest partializálok, de nem hazudok, s azt meg kell vallanom, hogy ez az régiment ab erectione mindenkor jó és szép volt, de ily szépen adjustirozott talám soha sem volt, mint ezen a napon, mert úgy is egy szíjjig, egy csattig vagy pléhig mindenek új volt, villámlott-csillámlott és ragyogott fegyverek, rezek, mindenek. Ő felsége mihelyt a jobbszárnyára jött, a hólott én állottam vagyis paradiroztam egy szép szürke lovon egészlen új uniformis-köntössel és lószerszámokkal, mellettem lévén balfelől lovon a brigádiros Báron de Rosein uram, ugyan előttünk volt mindjárást lovon méltóságos erdélyi commendirozó-generalis báró Praisz ő excellentiája, — mondom oda jővén ő felsége, legelsőbben is gyalog (addig pedig jött ő felsége lóháton) elméne a front előtt és egyenként megszemlélé ő felsége ugyancsak nagy accuratióval és exactitudóval a regimentet, és a szerént balról jobbra emberenként hátul felől megnéze ő felsége mindeneket, és méltóztaték kegyelmesen ő felsége meg-meg a jobbszárnyára jönni és méltóztaték ő felsége hozzám jönni épen a lovam mellett majd a kengyelemig, és nagy kegyesen s érdem felett való kegyelmességgel méltóztaték [mondani] németül ugyan, de magyarul így esik: «*Gyulai, szállj le a szürkédről, mert megijjedhet a lövéstől*», midőn eztet mondotta ő felsége, nagy kegyesen a szembe mosolyogva nézve mondotta, melyre én is nagy alázatossággal az szokott hármas salutatiót megtévén a lovon kardommal, a regiment mellett egy kevéssé hátra menék, ott a lóról leszállván, fegyveremet a hüvelybe(n) helyére tévén, ő felsége után menék, és mind végig s estvéig mindenütt ő felségével voltam s jártam a több mellette lévő felyebb megírt generálisokkal. Mely szerént ő felsége legelőbbször is megnézvén a regimentet, parancsolta, hogy a tarisnyákat messze félrevinnék és letennék, eztet megcselekedvén a nép, a handrifet végigcsinálák, azután a szükségesebb sokféle tüzeléseket megtették, és úgy kezdeté ő felsége a sokféle mársokat, svenkérozásokat és mannövérákat csináltatni, maga tetszése

szerént ő felségének, mivel ott nem azt csinálta az ember, a mit akart, hanem azt, a mi parancsoltatott; ezek mind úgy mentenek elé s hátra, jobbra-balra, mindenféle frontokat és mozgásokat megtéve, valameddig csak majd látott az ember, úgy mondva míg szürkülni kezdett éjszakára és a mint ő felségének jó kedve volt s tetszett magát mulatni a militárében; csak azt mondhatom, hogy ha a nap még két órával hosszabb lett volna, talán mindaddig tartott volna a militaris mannövera. Utolyára több üdő nem lévén a dologra, meg-meg visszaparancsolta ő felsége menni a régimentet oda, a holott a tarisnyát letett(e) volt, s felvétetvén velek a tarisnyát (nb. maga ő felsége parancsolta az előbbi helyt a fegyvert letenni és pirámis-módra tenni, míg a tarisnyákat meg-meg felvették) és újabban felvétetvén velek ő felsége a fegyvert, parancsolta, hogy a fegyvert nyugodalomba vegyék, úgy mondván: «in die Ruhe», és «reuwaisz» azaz három-három ember egymásután marscherozva menjenek a táborba azaz a sátorokba. Midőn ez volt volna, s ő felsége mind mellesleg ment volna a főbb generálisokkal együtt mind a sátorokig, és míg a nép egészben helyekbe és sátorokba szállottak volna, — tehát ezt is megírom, mert megérdemli, hogy legalább pro divertimento s emlékezetül megírja az ember: voltanak oly emberek a kik csintalanságból a werbungokon vásottságokból megtanulták, hogy egyike a másik nyakára vagy vállára ugrott, szintén ekkor, midőn marséroztanak volna a táborba, vagy hat legény kiválik közűlek és a pajtássok vállára ugranak s onnat lőtték ki a puskájokat s meg-meg helybe(n) megtöltötték, — ez ő felségének tetszett s meg is ajándékozta ő felsége, a 6-nak 6 aranyat adott ő felsége.

Ő felsége az táborunkból kimenvén, még egy darabocskáig ment velünk együtt gyalog, azaz az alsó dombocskáig, s ott lóra felülvén mind ő felsége, mind mi, bekésértük ő felségét a plébániaházba, a hol volt ő felsége szállva. Ott egy keveset ő felsége maga szobájában lévén, mik pedig a kapu alatt maradván míg ő felsége lejő(tt), egy üdő mulva ő felsége lejöve, és késérők ő felségét méltóságos gróf Bánffi Dienes, intimus consiliarius és Kolosvár vármegye ekkori főispánjához ő excellentiájához, az holott in proportione feles dámaság és cavallérség volt. Ottan mulatott ő felsége circiter majd két órát az conversátióban, a mely alkalmatossággal a dámák és cavallérek közűl sokan játszottak, sokan pedig állottak. Ő felsége méltóztatott szüntelen hol egygyel, hol mással beszélgetni s legtöbbet a dámákkal, s úgy látszott és tapasztaltatott világosan és valóságosan, hogy ő felsége kedvére mulatta légyen magát. Meg is kell vallani, hogy a mi kevés uraság és dámaság ott volt, oly csinosan volt öltözve, hogy csak meg lehetett nézni őket; igen cifrák és affectirtak nem voltak, de csinosan voltanak, s talám az is igen tetszett ő felségének, mert úgy tapasztaljuk, hogy ő felsége a proportió felett való cifra és felette-paszamántozást nem kedveli, a mint hogy maga

ő felsége mindeneknek és mindenekbe(n) igen jó példát ád, csak követnők ő felségét. Onnat ő felsége üdő mulva haza mene és maga szobájába rétirálá magát.

Ő felsége ekkori Kolosvárt való létiben méltóztatott más reggel a spitályomat is megnézni és emberről-emberre meglátni, s megkérdezni, hogy kinek mi baja légyen s micsoda nyavalyája; igen tetszett ő felségének minden készület és tisztaság, mert kinek-kinek meg volt az ő schlafrokja, hálósüvege és pántoflija; meg is ajándékozta ő felsége őket 16 aranyokkal. Itt eztet is kel observálni, hogy ő felsége a betegeket megkérdezvén, hogy kinek mi baja volna, voltanak olyanok is, a kiket megvesszőztenek s a vessző miá a hátok még be nem gyógyult volt, s azokat curiose megkérdezte ő felsége, hogy hányszor futották meg a vesszőzést, hány ember között, és ha a vessző, a melylyel megverték őket, vastag volt-e vagy vékonyok voltanak? S a mellett ő felsége moráliter beszédbe(n) igen szép példát mondott a hollándusokról, hogy azok kiket szoktak erősebben vesszőzni, és a szerént kiket illenék erősebben vesszőzni s kiket gyengébben, — de az már az ő szokások, a miénk más, s azért el is hallgatom.

Ide szegűl-végűl ezt is annectálom — ámbátor majd semmi rend ne légyen az írásomba(n), mert nem studéálok rajta, hanem csak úgy írom, a mint eszembe jut —, hogy én is megelőzvén az ő felsége Kolosvárra való menetelit, mivel 13-tia Junii érkeztünk Kolosvára kedves feleségemmel, gróf Haller Cárolinával és egyetlenegy fiacskánkkal, Gyulai Antalkával, — és én is a mint a tehetségem engedte, mindennap szorgalmatoskodtam a régimentemmel és semmi üdőmet mellette hijjába(n) nem töltöttem, Isten segedelmével jutalmát is vettem, mert nékem is nagy dücsőségemre és különös consolátiómra volt s vagyon mindvégig, hogy felséges urunk contentálva volt a régimentemmel.

Ő felsége vette útját Kolosvárról Szebenbe 27-ma Junii. Mi is indultunk ő felsége után Kolosvárról Szebenbe 28-va Junii, és érkeztünk Szebenbe 30-ma Junii.

Még ezt is feljegyzem a kolosvári dolgok közé, hogy midőn ő felsége megindult volna Kolosvárról a felyebb írt napon, ebédje után ő felségének, ő felsége az házánál felült az utazó-szekeribe(n) az mellette lévő sokszor megírt generális urakkal együtt, és vette útját az tisztelendő pater jesuviták felé; ottan ő felsége leszállván a szekeréről a templom előtt, ment a residentiajokba, aztat megjárván ment ő felsége a convictusba(n) és aztat is megjárta úgy mondva minden szege-jukát, azok között megnézte ő felsége az úgy mondott dormitoriumot is, a melyet igen piszkosan talált ő felsége; onnat lejött ő felsége s ment a mellette lévő fundatió [a seminarium] eleibe, onnat is kijővén vagy két-három ottan tanuló gyermek, azokat megnézte ő felsége, és ment be ő felsége egyenesen a templomba(n) és letérdepelvén egy keveset az első férfiu székekbe,

imádkozott rövidecskén, s kimenvén a templomból a templom előtt felült a szekerére és vette útját ő felsége a farkas-útcán az reformatum templom és collegium felé, de ott semmit sem tartózkodott meg ő felsége, hanem útját prosequálván az nap ment ő felsége Tordára; ott meghálván másnap ment ő felsége per Károlyvár [Gyulafehérvár] Szebenbe.

Én nékem is vala az a nagy szerencsém, hogy ő felségét kisértem, míg ő felsége megjárta az felyebb megírt pater jesuviták alkalmatosságait, s írhatom, hogy ő felsége nem contentáltatott az ő atyaságok tisztaságokkal, se egyéb alkalmatosságokat hogy tartják, se hogy a templomok egész tisztaságban lett volna. A dolgot úgy kell írnom, a mint volt.

Szebenbe érkezvén ő felsége Kolosvárról 28-va Junii, azután való második nap, úgymint 30-ma Junii méltóztatott ő felsége menni estveli-conversátió alkalmatosságával méltóságos gróf Bethlen Miklós, erdélyi thesaurarius úr ő excellentiájához. Ugyan másnap, úgymint 1-ma Julii conversátió lévén estve méltóságos napomasszony, özvegy gubernátorné gróf Haller Jánosné asszony ő nagyságánál, oda is méltóztatott ő felsége elmenni, és mulatott ottan többet 2 óránál, igen nyájason és kegyelmesen beszélgetvén hol egyel hol mással, az holott is oly felesen és sokan voltanak a dámák és cavallérok, uraságok, generálisok is haditisztek, hogy a két házba nem fértenek, majd csak egymás hátán voltanak.

7-ma Julii voltam és vettem audientiát felséges urunk ő felségénél, a mely alkalmatossággal magamat ajánlottam ő felsége további kegyelmességibe.

11-ma Julii felséges urunk ő felsége szent misét hallgatván az tisztelendő páter jesuviták templomába(n), a holott minden dicasterium-beli elsőbb emberek, s a szerént az méltóságos gubernium, a provincialis commissariatus részéről méltóságos gróf Nemes János úr ő excellentiája, az egész ott lévő generálátus, staab-tisztség, más sok tisztekkel együtt; ő felsége a templomból kiméne, és ottan igen szépen és kegyesen elbúcsúzván s megköszönvén a méltóságos gubernium-nak ő felségéhez való szereteteket — így mondva —, úgy mélgos gróf Nemes János úrnak is, hogy a státiók kicsinálásával és forspontok kirendelésekben ő felségekkel bajlódtak.

A templom előtt 6-todfél órakor lóra ülvén, elméne ő felsége Marosvásárhely felé Besztercére, Máramarosba, onnatt Munkácsra, Cassára, s onnat Lengyelországba.

Onnat [ott] szándékozott ő felsége beszédje szerént, 2 hólnapot lenni annak egészben való megjárásában, azaz a mi az ő felségek részire esett. Ottan való mulatása után ő felségének, úgy szándékozott ő felsége, hogy szeptembernek a végin, vagy octobernek az elejin légyen ő felsége Bécsben. Mely szerént mind a Lengyelországba(n) való meneteléről, ott létiről és onnat való elmeneteléről is ezután hallunk.

Ezt is hozzátészem, hogy ő felsége felülvén a lóra, azt mondá generalis gróf Gyulai Sámuel öcsémuramnak, hogy: «*servus Gyulai*». Ebből is kitetetszék az ő felsége természeti nagy kegyelmessége. Azt csak elmondhatni ő felségéről, hogy mindenekbe(n) oly példa, hogy valójában minden ember, nagy, kicsiny-, felső-, alsórendű ember tanulhat ő felségétől; mert telyességgel nem büszke, köntösiben valójában nem bujálkodó, mert majd csak hogy nem közönségesnek lehet mondani a köntösét vagy uniformáit, minthogy többire mind abba(n) jár ő felsége, hol egyik régimentében, hol a másikéba(n). Ő felsége igen szelid, alázatos, épen nem kényes, felette vigyázó, gondos, szemes, felette munkás, és mély compleméntum-tévő — egyszóval olyant lehetetlen gondolni.

Az felyebb írt gróf Gyulai Sámuel öcsémnek kegyelmesen conferálta ő felsége ugyanezen esztendőben az nemes volt Forgácsiánum gyalog magyar régimentet; a melyből megtetszik mind hozzája viseltető kegyelmessége ő felségeknek, mind pedig érdemetlen csekély familiánkhoz, mivel most actu Isten ő szent felsége kegyelméből 2 régiment viseli az Gyulai nevet, azaz az én régimentem és az ő kegyelméjé.

Minthogy ez a könyv nem história, hanem oly könyv vagy diárium, a melyben rendet nem observál az ember, hanem feljegyez egyet is mást is, a mint eszibe jut az embernek és az üdő is engedi: tehát ezt is feljegyzem, hogy itt Lunkán a mely épületeket tettünk eddig, úgymint elsőbben azon épületet, a melyben lakunk, azt mi kor csináltuk, meglathatni a frontispiciumon feltett esztendőből; a második, úgymint a mint kimégyen az ember a nagy vagyis lakóházból balra, az építtetett azután egy üdő mulva kevéssel; azután építtetett jobbra a másikkal általellenbe(n) az istálló, az is egy kevés üdő mulva a másik után; mely épület esett az első épületnek frontispiciumára feljegyzett esztendőtől fogva usque annum 1773, a melyből megtetszik, hogy minden épület után volt egy-egy kis pausa vagy nyugodalom, és mindenik épület úgy épült fel, hogy mindenik két-két esztendő alatt épült fel, nem azért, hogy elébb is nem épülhetett volna fel, hanem azért, hogy csendesen építettünk, a dolgot nem kivántuk ereje felett megerőltetni, az költségnek is kedveztünk vele, a mellett az egyéb oeconomicum is véghez ment mellette. De meg kell vallani, hogy temérdek baj és nagy sollicitudóval jár ebben a becsületes vármegyében az építés, mert itt semmiféle mesterember nincs, mind másunnan s sokszor messzünnen kell hozni, úgy egyebeket is a házba valókat, úgymint kemencéket, üvegeket s egyebeket is, másunnan kell beszerezni és behozatni.

Nagy-Boldogasszony napján, úgymint 15-ta Augusti adá s mutatá legelsőbben nemes Zaránd vármegye főispánja, Hollaki Pál úr, itten Lunkán nálam lévén, felséges asszonyunk nyomtatásba(n) tett parancsolatját az cantonok iránt, Csehország s Morva-, és más

országok módja szerént hogy légyen. Itt már betelik az, a mitől régen fél Magyar- és Erdélyországa, hogy a *caligás Bohemicast*, idest a csehek nadrágát fel kell vonni! Ez már miképpen rendeltetik és hozódik be, a dolog megmutatja. Elég az, hogy a már itt van.

Felyebb megírám, hogy felséges József császárunk ő felsége innet Erdélyből megindula Munkács felé, s onnat azon lengyelországi részekre, a melye(ke)t ő felsége foglalt maga részire. Mondom, megírám felyebb, hogy ő felsége indula ki Szebenből 11-ma Julii anno 1773. Már az ő felsége Lengyelországban való létiről, ottani mulatásáról s egyéb megeshető dolgokról ezután lehet írnom, mivel a régimentemből a 2 gránádéros-compágnie vagyon Lembergbe(n) (ez az város első város részünkről ottan, s ebben vannak gróf Bergem és Hadik ő excellentiájok, idest a 2 főember in directorio politico et militari), és Moldova felől való részekbe(n) Hallitzba(n), Gallitziába(n), vagyon a mint szokták mondani a garnizonbeli batallionom, és onnat a két helyekből informatióim jővén, azokat is felírom; hanem ámbátor én historice nem írom, mert lészen arról elég historicus, a ki az egész dolgokat s annak folyásait leírja, és én csak extarctivé jegyzem fel ezen kis diariumocskámban:

Hogy ezelőtt egynehány esztendőkkel az prussussal való hadakozás megszünvén, úgy történék, hogy a lengyel király meghalálozék és más királyt tevének, az országból valót, a muszka segitségivel. A muszka a lábát mindjárt betévé Lengyelországba(n); az országban sok dissentió kezde lenni; confederatusok állának fel, azok a törökkel egybecsapák magokat, a törököt segítségre híván magoknak; s abból a leve, hogy az három udvar, úgymint az austriai, a muszka és a prussus egyetértének s Lengyelországnak nagy részét elfoglalák. Az austriai ház vette a Magyarország felé való részt, Silesiától fogva le Moldováig; a prussus vette maga felől és a Dántzik felől való részt; a muszka vette a maga országa felől való részt és Moldova felől valót, a mint hogy a muszka most is benne vagyon és hadakozik Moldovában és Havasalföldiben; az lengyel királynak is hagytak még eddig egy részt, a mi a három nagy és erős potentiának tetszett, mivel a lengyel király most is actu benne van s mindenkor benne volt a maga királyi residentiájában. Meg kell vallani, hogy nagyon dicsérhetni azon királynak oly nagy perseverentiáját, constántiáját, holott néki sok és nagy bajai voltanak, a melyek tudva vannak az egész világnál; valójában csak azt itélhetni azon királyról, hogy nagy, okos értelmű ember.

A mint csak most mindjárt túlfelől megírám, hogy Lengyelországot 4 felé osztották, — úgy is leve; és legelsőbben is subscribáltatott az, mi felséges udvarunknak jutott rész perennáliter az ide tétettetett copiális cessió szerént, az mellette lévő specificatió szerént, a mely mutatja a nékünk jutott palatinatusokat.

Nem külömben a mint hátrább az ötödik folyiusban megírám, hogy felséges császárunk Szebenből Lengyelországba(n) indult, és úgy szándékozott ő felsége, hogy ott légyen 7-bernek a vége feléig, úgy hogy ő felsége vagy 7-bernek a végén érkezzék Bécsbe(n), vagy pedig 8-bernek az elein, — tehát az megváltozott, mert ő felsége csak nagy hirtelenséggel Brodi nevű városból (a mely is vagyon Lengyelországnak Moldova felől való részében szélvárosúl) megindult, és mindenütt a magának jutott széleken ment felfelé Silésiába Troppau nevű városba(n), és onnat Bécsbe(n), érkezett pedig ő felsége Bécsbe 13-tia 7-bris. Ennek az hirtelen való felmenetelnek mi lett légyen oka, azt nem tudhatni, talám üdővel meghallhatni, de most mi nem tudhatjuk ; kétségkivül hogy nagy okainak kellett lenni.

Ezt továbbig megjegyzem, hogy abba(n) az Brodi nevű városba(n), mikor felséges urunk oda- vagy bement, a muszka quarnizonja vagyis népe volt benne, hanem az ő felsége várdajára vagyis strásajára küldött volt méltóságos gróf Hadik commendérozó-generalis úr ő excellentiája egy divisió gránádérost, és ő felsége nem acceptálta a muszka várdát, sőt difficultálta ő felsége, hogy mit csinál ott a muszka, holott nem övék.

Annectálom ide ezt is, hogy a mely levelek nékem jöttenek ezek alatt az üdők alatt és szólottak a lengyelországi dolgokról, tehát azokat egy csomóba kötve tartom, és conserválni eltettem a több megmaradandó írásaimmal és leveleimmel.

Megírtam talám elébb valahol, hogy a többi között nékem is ottan Lengyelországban vagyon egy Obell nevű obristlieuténántom a 2 gránádéros compágniámmal a fővárosban Lembergen, a quarnizon-batallionom pedig éppen a moldvai határában Legyelországnak.

Megírtam vala elébb ezen diariumomba(n), hogy mikor kezdettük vala kedves feleségemmel, gróf Haller Cárolinával az trésztiai erbstolnát, azaz 1-ma Junii 1767-ben Már most azt írom meg (valamint egy különös arról való írásomba is feljegyzettem, a mely írásom ugyanebben a könyvben vagyon), hogy Isten ő szent felsége segedelméből 7 esztendőknek, 2 holnapoknak, és 10 napoknak eltelése munkálkodásával ütöttük meg az erbstolnával a schactot, 10-ma Septembris 1773-ban ; és az Úristen úgy vezérlette munkánkat, hogy minden legkisebb szerencsétlenség nélkül esett meg, holott az ily állapotokban ritkán esik meg, hogy emberkár nélkül essék meg, annyival is inkább, hogy nagy a köze az Leopoldi-stolnától fogva az erbstolnáig, mert 30 öl a köze, ez szép distántia. Az schachtot, vagyis virtyézt pedig a sok víz, a sok evés, elő s hátra való furdalás igen meggyengítette volt, s a kötések is meg kezdettek volt gyengülni, évődni és rothadni, már tovább nem is bírhatták volna a foglalások, ha alólfelől ki nem üresedhetik vala a temérdek sok víz. Ennek mivoltát megmutatják jobban is az ekkor ott volt Sze-

vesztrényi Mihály tiszttartóm ő kegyelme levelei, a melyeket különösön egybekötve szánszándékkal megtartok és séponáltam a többi megtartó leveleim között.

Ez valósággal sok munkával, sok költséggel és igen nagy attentióval és szorgalmatossággal esett meg, s csudálkozom sokszor, hogy mertem magamat oly nagy munkára vetni; és megvallom, hogy három vagy négy esztendőt is gondolkoztam rajta, de az Úristen egybe(n) oly indulatot adott, hogy egybe(n) hozzá fogék; de az is volt az oka, láttam, hogy ha erbstolnát quoquomodo, per fas et nefas nem kezdünk, a bánya tovább nem cultiválódhatik, mert felyül mindenütt megevődett, valamelyre fogtunk, csak a sok és nagy évésekre ütöttünk, és mindjárt mindenűvé víz fakadott, s ez obligála bennünket erre a nagy munkára. A dolog maga megmutatja magát, hogy minémű lett légyen, csak contemplálja akárki is az hegyet, annak fekvését, a bányáknak állását, munkálkodását s régiségét, s kiváltképpen azt, hogy micsoda mélységből kezdettük az stolnát: akárki is megitélheti a dolgot. Már én azt tartom, hogy mélyebben valaki valaha azon a részen stolnát nem kezdhet, de ha kezd is, annak nagy kincsének kell lenni, s ugyan meglássa a ki mihez hezd, mert valójában nagy fába vágja a fejszét a mint szokták mondani. De azt tartom, hogy ha az Uristen evel szerencsét ád, igen sok számos hosszú üdőkig nem lesz másra szükség. Ily s eddig való segedelméért az Úristennek légyen örökké való háládás és dicséret. Ammen, ammen!

In anno 1773 mit vétettek légyen, vagy mi okokból, azt mi nem tudhatjuk, elég az, hogy a jesuvitákat in condicto mindenütt oboléálták és minden jószágaikat tőlek elvették. Erről az historicusok és ezután való könyvek eleget fognak írni és én ezt csak peremptorie jegyzém fel, minthogy az én üdőmben esett.

Nb. Curiosum másként is az, hogy a mit régtől fogva véghez nem vihettenek ámbátor régen lett légyen is munkában, de most quoquomodo egy esztendőben Lengyelország is eloszlódék s az jesuviták is az egész világról oda levének.

A dolognak continuatiójára illik megírnom azt is, hogy a békesség mikor lett légyen meg a muszka és a török között. A mely is esett meg in anno 1774 17-ma Julii Havasföldibe(n) Silistéria és Korosva között lévő muszka táborba(n), az holott is tartatott az békességről való tracta vagy conferentia 2 napok alatt, és a 2 napi tracta importált 7 órát s nem többet. Mik lettenek légyen a pacificátionis punctumok, egyébből mik nem tudhatjuk, hanem az Manhaimi Novellákból, a melyek itt vannak nyomtatásban e könyv mellett; abban más potentiákról s áliatusokról, se az astriai házról, se a prussiai házról nem szólanak a punctumok, hanem csak magokról a muszkáról és a törökről, talám aval pótolják ki, hogy az austriai ház nagy részt vett Lengyelországból és még Moldovába(n)

is behatott 14 méjföldig, úgy hogy az egész communicátió meg van Erdélylyel, Máramarossal, Magyarországgal és több részekkel Muszkaország felé, Oláhország felé, a mely is nálam a mostani statusra, circumstántiákra nézve többnek tetszik, mintha az astriai ház csak azt a részt nyerte volna vissza, a mie ezelőtt volt Havasalföldibe(n); a prussiai ház valójában hallgathat azzal, a mi tart Lengyelországban; és én nékem úgy tetszik, hogy ebben az hoszas hadakozásban senki is annyit nem vesztett, mint a muszka, ámbátor a többek között (a mi talám nékie legfőbb, legtöbb) a tengeri kereskedéseket megnyerte légyen is a töröktől. De egyebeket elhallgatván azt tészem fel, hogy a török nem lett volna csuda ha többet vesztett volna is, mert a török talán soha roszabbul nem viselte magát, mint ezekben az üdőkben, mert úgy elrémült volt a muszkától, hogy mihelyt a muszkát látta, mindjárt szaladott, és ha csak így viseli magát félhet, hogy másszor többet veszthet.

Már erről többet nem írok, hanem szólok erről, úgymint:

Valamint csuda vala egy oly ifjú és idegen, országainkban semmi residentiájú-birtokú embernek, mint méltóságos gróf Láscy ő excellentiájának az austriai háznál oly nagy úrrá és belli-praesidenssé való létele, holott ennél a nagy felségnél és monárchánál mindenkor igen nagy emberek bírták azt a nagy officiumot, úgymint az a nagy híres herceg Eugenius ő hercegsége, gróf Harragh, és nagy belli dux Daun ő excellentiája és más többek: de két annyi csudának tartom lenni, hogy Lascy ő excellentiája után a magyar méltóságos gróf Hadik úr ő excellentiája belli-praesesnek tételték a felséges austriai udvarunktól, a ki is tette le a belli-praesesi juramentumát Bécsben in anno 1774 26-ta Julii, igaz külömben, hogy ez az méltóságos úr ámbátor szegény sorsból való nemesember légyen is, de az ő qualitással, dignitással, érdemei és nagyra való születése valójában mindenkor megérdemlette arra való felvételét. Még eddig az felséges austriai háznál több magyar belli praesest nem értünk, nem tudunk.

Meg kell már a többi között ezt is jegyeznünk, hogy még ily dolgocskát sem értünk, Erdélyországnak s abban lévő uraságnak s nemességnek confusiójára, a mit ebben az esztendőben, úgymint 1774-ben értünk. Azaz az felséges udvarunk tészi erdélyi gubernatornak, a ki egyszersmind reguis plenipotentiarius is, méltóságos báró Pruchentall úr ő excellentiáját, a ki is — igazán megírva — egy szász lutheranus papnak a fia, és azután baronizáltatta magát, ellenben a virtus, az régi jó aplicatió és felséges urainak hozzá való szeretete vitte és tette annyira dolgát. Az ilyenszínű dolog és szerencsének elővitele másként minden királyoknál megvan, mert a publicum bonum és királyoknak hasznai nem állanak a familiákban és azoknak personáira való vigyázásban, hanem egyéb requisitumokból, habilitásokból és capacitásokból; azért tanuljon az úr, az nemesember

is az ily exemplumokon, igyekezzék, tanuljon, járjon, hogy a porba(n) ne maradjon.

De talám a több okok és hábilitások között most itt az országban igen szükséges volt az ily színű és impartiális ember, és a ki az országnak statussát, mivoltát ex fundamento tudja, és a szerint az országbeli ember légyen, a mint hogy ő excellentiája szász, luthranus ect., és minthogy a mostani objectumok, újítások között az separationis-commissió is ezután tartattatik, a mely is ez: hogy az országbeli nationális-katonák dolga minden dolgaikra nézve s birodalmaikra nézve is most akar sepáráltatni az más velek-biró possesoroktól, uraságoktól, nemességektől, — tehát erre is jobbat ő excellentiájánál most jobbat nem találnának. Úgy hallom, hogy ennek az folyandó commissiónak praesesse lészen méltóságos báró Korda úr ő excellentiája.* Ő excellentiája is calvinista ember, ott pedig, úgy tudom, többire catholicusok az possessorok, és ott nem kell kedvezni se egyikének, se másikának.

Hogyha répétálnám is a dolgokat, aval ezen írásaimban nem sokat gondolok, hanem csak aval, hogy a dolgokat jól kiírhassam és jól megmagyarázhassam. Azért itt azt jegyzem meg, hogy micsoda változások alá van vetve a világ, kivált a mi felséges austriai házunknál micsoda gyakori a változás és a forgás. Mert imé csak az én értemre, nem igen hosszas üdő alatt, hanem ugy mondva kurta üdő alatt, micsoda temérdek változás volt ab anno 1740 usque annum 1774. Igaz, hogy a mi birodalmunk nagy viszontagságok alatt volt, és a mit most bír actu felséges Mária Theresia császárné asszonyunk ő felsége, úgy mondva mind reaquisitum. És a szerént még érém azt is, hogy midőn Genua alatt valánk, a mi nagy ármádánk és a sárdus királyé is a miénkkel együtt, felséges királyával együtt — tehát a genuai parasztság a papsággal együtt kivere bennünket az országjokból. Item Lengyelországot felosztá az austriai ház, a muszka és a prussus, csak egy részt hagyának a lengyel királynak. Az jesuvitákat is, a mely is igen hatalmas, erős és gazdag szerzet vala, egészlen-egybe(n) Európában eltörlék. Mely szerént csak ilyen állandóság van e világon!

TORMA KÁROLY.

* Nem báró, hanem gróf Korda György, Kolozsmegye főispánja és status-consiliarius.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Huszonnegyedik közlemény. —

Komárom pénzügye 1848—49-ben.

A magyar szabadságharcot másfél évig bámulatos erélylyel és kitarrtással vívták. A hazaszeretet és a szabadság vágya eléggé megmagyarázza a harci vitézséget, nélkülözéssel és sanyarúsággal való küzdelmet; de csaknem megfoghatatlan az, hogyan volt képes a magyar kormány, aránylag csekély összeggel, oly nagy hatalmat kifejteni.

Midőn 1848. április 11-én az első felelős ministerium kezébe vette Magyarország kormányzatát, *Lukács* Béla szerint,* az összes álladalmi pénztárban alig volt félmillió forint pengő értékben. Ezzel kezdte meg működését a független ministerium.

Azon összegből, melyre a magyar kormánynak számítania lelehetett, junius végéig befolyt ...	2.540,938 frt.
Ehhez a kincstárban talált készlet ... — ...	506,015 «
Az összeg	3.046,953 frt,

melylyeel a magyar ministerium 1848. junius végéig rendelkezett.

A kiadások szüksége óriási mérvben növekedett, mégis *Kossuth*-nak pénzügyi előterjesztése szerint junius hó végéig a kiadásokat teljesen fedezte a bevétel, sőt maradt még készletben 519 frt 40 kr.

A mily kielégítő volt az ország pénzügyi helyzete 1848. junius végével, oly komorak voltak a kilátások az év második felére nézve. A második félévi költségvetés kiadásai összesen 28.845,507 forintra valának előirányozva. *Lukács* Béla szerint, ezen összeg a bekövetkező általános harci zaj dacára legalább megközelítőleg befolyt; annál is inkább föltehető ez, mert az ország nagyobb részének ellenséges csapatok általi elözönlése csak az 1848. év vége felé, december hóban, következett be.

Az 1849-ki kiadásak- és betétekre nézve részletes és hiteles adataink vannak. Ezek szerint az előirányzott kiadás	62.222,368 frt.
A bevétel	16.359,053 «
Hiány	45.863,315 frt.

Kossuth, az ország pénzügyministere nem áltathatá magát az iránt, hogy a védelmi háborúra való előkészületek tömérdek és folyton szaporodó szükséglete mielőbb zavarba hozhatja a kincstárt; tehát

* *Lukács Béla*: Az 1848—49-ki pénzügy. Pest, 1871.

kötelességének tartja gondoskodni oly kútforrások teremtéséről, hogy a fegyveres erőnek nagyobb mérvben való kiállítása és felszerelése fenn ne akadjon.

Ezen okok indították Kossuthot arra, hogy független magyar nemzeti bankot alapítson, melynek közvetítésével magyar pénzjegyek valának kibocsátandók

A magyar pénzjegyek fedezése tehát egy tartaléktőke teremtését feltételezte, s ezen tartaléktőke egyrészt a magyar bányatermékekből, másrészt a nemzet közadakozása útján volt összeállítandó.

1848. május 19-én az ország polgárainak hazafiságára hivatkozott a kormány, felszólítván mindenkit, hogy tekintettel a haza súlyos körülményeire, adja nélkülözhető arany s ezüstjeit és ércpénzét mindenki akár ajándék, akár kölcsön gyanánt a hazának. Augusztus végén már az adakozás meghaladta az egy millió forintot. November 25-ig bejött ajándokul 688,571 forint 12¾ krajcár, kölcsönképen 993,424 frt 7¾ kr.

A leteendő ércalap 5 millióban állapíttatott meg, az ezen alapon kibocsátandó jegymennyiség 12½ millióban. A kibocsátott bankjegyek 1 és 2 frtosok voltak. Mennyi jött a magyar 1 és 2 frtosokból forgalomba, azt positivitással nem vagyunk képesek megmondani; nem vélünk azonban tévedni, ha azt mondjuk, hogy már 1848 végén a befolyt adakozás és a magyar bányák termékeiből az ércalap megütötte a 3 milliót.

Midőn 1849. január első napjaiban a magyar kormány Debrecenbe vonult, ezt az ércalapot nem vitte magával, hanem hg. *Windischgrätz* által foglaltatott le. De azért a magyar 1 és 2 forintos bankjegyek, s a 61 milliónyi hitel alapján kibocsátett nagyobb értékű pénzjegyek tovább is forgalomban hagyattak az osztrák hadak által megszállott vidékeken is.

A 61 milliónyi deficit pótlására ugyanis a nemzeti kormány 5, 10, 100 és 1000 frtos pénzjegyeket nyomatott. 5 frtos pénzjegy 1849-ben 8.249,790 frt erejéig nyomatott; 10 frtos pénzjegyek nyomatását 1849. május hóban kezdte meg a kormány. E nemből 19,129,740 frtot állított elő a sajtó. A 100 frtosokból 11.040,100 forint erejéig nyomattak. 1000 frtos pénzjegy 1849-ben nem hozatott forgalomba. Ellenben forgalomba jöttek a 15 és 30 kros pénzjegyek.

A megszavazott 61.000,000 forint hitelből 1848-ban a második félévre előirányzott 18 milliónyi hiány fedezésére kibocsáttatott körülbelül ...	20.000,000 frt.
1849-ben a 45 millióban előirányzott hiány fedezésére, a szabadságharc végéig	39.007,508 «
Ehhez az 1849-ben kibocsátott 30 és 15 kros váltó pénzjegyekben	2.954,588 «
A felhasznált összeg	61.962,096 frt.

Összegezzük végül a nemzeti kormány alatt állt értékeket:

1848 junius végéig befolyt	3.000,000 frt.
1848 december « «	10.000,000 «
1 és 2 frtos bankjegyek	4.000,000 «
1848-ban igénybe vett hitel	20.000,000 «
1849-ki pénzforgalom	47.000,000 «
A szabadságharc költsége *Lukács* szerint	84.000,000 frt.

Az 1848-ki bevétel és kiadás, *Lukács*-nak, a magyar kormány hivatalos okmányaiból összeállított művében nem lévén részletezve, nem tüntethetők fel abból azon évben Komárom vára s annak őrségére fordított összegek.

Az 1849-ki kiadások azonban már részletezve vannak az említett műben; e szerint tehát a Komáromot illetők a következők:

Komáromi huszárok (*Thaly* Zsigmond) rendkívüli kiadás	75,000 frt.
Januárban. *Komáromi* István kapitánynak a komáromi vár szükségleteire	150,000 «
Puky Miklós kormánybiztosnak Komáromban	5,000 «
Március és áprilban. *Palóczy* Tamás, *Lesztár* Péter és *Szabó* Zsigmondnak Komárom vára fölszerelésére	120,000 «
Guyon Richard ezredesnek s komáromi kinevezett várparancsnoknak	10,000 «
Rapun Eugen kapitánynak, Komáromnak élelemmel ellátására	20,000 «
Lenkey-nek Komárom szükségleteire	30,000 «
Jablonczay Ignácnak Komárom vára számára	30,000 «
Májusban és juniusban. *Újházy* Lászlónak	10,000 «
Klapka tábornoknak Komárom vára számára	100,000 «
A komáromi várparancsnokságnak	15,402 «
Julius hóban. *Sztaheli* Imrének Komárom vára számára	40,000 «
Győzei őrnagynak Komárom számára	8,000 «
Thaly Zsigmond alezredesnek	200,000 «
Összesen	813,402 frt

volt az állami főkincstárnál *Lukács* szerint Komárom vára szükségleteire 1849-ben elszámolva.

Ennyi, a mit a nevezett könyvből Komárom pénzügyére vonatkozólag följegyezhetünk.

Az állami pénzek kezelését a vidéken, hol vámhivatalokkal összekötött nagyobb pénztárak nem léteztek 1848—49-ben is, mint azelőtt a magyar kir. sóhivatal végezte. Ez történt Komáromban is.

A komáromi magyar kir. sószállító-hivatal számadási főkönyve és pénztári naplója az 1848—49-ki katonai évről birtokomban van, és így pontosan kimutathatom a magyar kormány által 1848. nov.

1-től 1849. október 31-ig a komáromi várra és várőrségre fordított költségek elszámolását.

Lukács Béla szerint «a szabadságharcnak épen pénzügyi oldala a legismeretlenebb, s az eddig megjelent munkákban e tekintetben sok hiány, sok tévedés fordul elő». Ezen állítását jelen közleményemmel csak megerősíthetem, mert mint látni fogjuk, ő még a hivatalos iratokból se tudta teljes jegyzékét adni a Komárom vára és őrségére fordított összegeknek, annál kevésbbé tudhatta azok részletezését, a mint az a fönt említett két ívrétű kötetben meg van írva.

Művem kerete nem engedi azt, hogy a bármily érdekes és becses számadást szószerint és egész terjedelmében közöljem; mégis hű képet akarván adni Komárom 1848—49-ki pénzügyi állapotának, előrebocsátom a *zárszámadást*, hogy azután mintegy magyarázatul az egyes tételek *kivonatos* részletezését közöljem Meg kell még itt jegyeznem, hogy a pénztári napló 1849. *októberi része*, valamint ezen zárszámadás is német nyelven van írva, minthogy azok már az osztrák uralom alatt készültek.

Bevételek:

1.	Eladott sóért	152,264	frt	—^{32} kr.
2.	Pénztári fölösleg	10	«	33^{60} «
3.	Sószállítási költségmegtérítés	250	«	40^{41} «
4.	Rendkívüli bevételek	148	«	20 «
5.	Eladott, szerszámok, eszközök, anyagok és üres hordókért	38	«	43 «
	A brutto bevételek összege	152,712	frt	17^{33} kr.
6.	Ideiglenes bevételek	571,113	«	44^{50} «
7.	Visszaszámított ideigl. kiadások: (előírás 2.234,665 frt 15^{75} kr.) lerovás (hátralék 2.048,448 frt 43^{75} kr.)	186,216	«	32 «
8.	Más hivatalok elszámolásából	37,306	«	44^{50} «
9.	A kir. kamarai főfizetőhiv. szállítmányai	1.183,423	«	12 «
10.	Bevételek a só árverési alap javára	4,376	«	22^{18} «
	Ehhez hozzáadva az elmult 1847/8. katonai év pénzmaradványát	50,069	«	23 «
	Az egész bevétel összege	2.185,218	frt	15^{51} kr.

Kiadások:

1.	Sószállítási költség vizen 4953 frt 28^{50} szárazon 165 « 20	5118	frt	48^{50} kr.
2.	Fizetések és conventiókért	2021	«	20 «
3.	Irodai költség, fűtés és világítás	43	«	20 «
	Átvitel	7183	frt	28^{50} kr.

	Áthozat	7183 frt	28⁵⁰ kr.
4.	Sóhordók bére	958 «	30²⁵ «
5.	Hivatali épület javításáért	47 «	— «
6.	Eladott berendezési tárgyakért	8 «	54⁷⁵ «
7.	Utazási költségek és szállítási pénzek	99 «	32 «
8.	Jutalmazások és helyettesítési illeték	2 «	— «
9.	Rendkívüli kiadások	2979 «	13⁸⁸ «
	A kezelési költs. összege	11,278 frt	39³⁸ kr.
10.	Pénzszállítmányok a sóárverési alap javára: (előírás 6164 frt 24⁹³ kr.) lerovás (hátralék 4376 frt 22⁹³ kr.)	1788 «	02 «
11.	Visszaszámított ideiglenes bevételek: (előírás 571,193 frt 44⁵⁰ kr.) lerovás (hátralék 543,138 frt 44⁵⁰ kr.)	28,055 «	— «
12.	Ideiglenes kiadások	1.948,450 «	01 «
13.	Más hivatalok elszámolásából	729 «	40 «
14.	Jövedék szállítmányok a kir. kam. főfiz. hivatalba	166,007 «	31 «
	Az összes kiadások főösszege	2.156,309 frt	13³⁸ kr.
	Hozzáadva az 1849/50. évre fönmaradt hátralékot	28,909 «	02¹³ «
	Mindössze	2.185,218 frt	15⁵¹ kr.

A kir. kamarai főfizetőhivatal szállítmángai. (A «Bevétel» rovatának 9-ik tétele.)

1848. nov. 3. A vár élelmi ellátására utalványozott 100,000 frtnak második fele* 50,000 frt. — 3-án. A vár erősítésére küldött összeg 50,000 frt. — A lipótvári erősség félévi élelmezési ellátására rendelt 40,000 frt. első fele 20,000 forint. — 11. A komáromi vár élelmezési szükségei fedezésére 100,000 frt. — A Lipótvár szükségeire utalványozott 40,000 forintnak második fele 20,000 forint. — Komárommegye részére az újoncok felszerelésére és egyéb hadi költségek fedezésére küldött összeg 10,000 frt. — 14. *Petuelli* Edétől nevének *Üveges*-re átváltoztatása díja fejében befizetett 3 forint. — 15. Komárom városa által 1847–48. katonai évre lefizetett királyi bér 300 frt. — 24. Készpénzbeli összeg 200,000 frt. — 30. *Graner* Antal mázsamester által a megnyert helybeni ellenőrködő mázsamesteri hivatalért tiszti biztosíték 100 forint. — *Schöffmann* Ignác mázsáló által a megnyert helybeni mázsamesterségért tiszti biztosíték 100 frt — December 3. Készpénzbeni összeg 141,000 frt. — 5. A várerősítés folytatására a várparancsnoknak küldött összeg 28,000 frt.

* A tétel bővebb magyarázatát, u. m. «873. melléklet: Főfizetőhivatal számadatából október 25-én 848. $^{17939}/_{7833}$. sz. a. kelt pénzügyi ministerium rendelete következtében ..... készpénzi összeg», itt és más következő bevételi és kiadási tételeknél, rövidség okáért elhagytam.

— 10. Készpénzbeni összeg 80,000 frt. — 24. Készpénzbeni összeg 150,000 frt. — 28. Azon összeg, melyet a nádszegi hivatal fölös sójövedelem fejében küldött 16,989 frt 20 kr. — A nádszegi hivatal ismét 4061 frt. — A szeredi hivatal szintén 2355 frt. — 28. Báró *Neffzern* özvegy századosnő által évenkinti 400 p. frtnyi nyugdíjjal való ellátásáért fizetett $5^1/_4\%$ díjt 21 frt. — 1848. évi nov. és dec. havakban a felemelt sóár alapra bevétetett 1475 forint 9^{80} kr. — 31. A nádszegi hivatal küldött 5935 frt. — 1849. junius 16. Pénzügyministerium által a komáromi várnak szükségeire 100,000 frt. — 21. Pénzügyministerium *Pégl* Adolf pénztári tiszt által 100,000 frt. — 24. *Veszeli* István és *Horta* Katalin hitves társakat keresőleg *Haitmann* Sámuelt és nejét *Sólya* Erzsébetet illető és eltévedt kötelezvény köröztetéséért járó díj 6 forint. — Pénzügyministerium *Herczegfi* pénztári tiszt által a komáromi vár szükségeire 100,000 frt. — Szeptember 24. *Lázár* Mihály mázsálló által hivatali kötelezvényére még tartozó összeg 100 frt. — Október 18. *Nagy* János által a magyar nyugdíjintézetre több évre lefizetett 40 forint. — *Nagy* János sópénztárnok hátralevő hivatali illetéke 36 forint 30 kr. — 31. Január 1-től okt. 31-ig felemelt sóár alapra bevétetett 2901 frt 12^{20} kr. = összesen 1.183,423 frt 12 kr.

Ezen számadásból azonnal szembetünik azon különös körülmény, hogy 1849. januártól májusig és julius—szeptember hónapokban a magyar kormánytól semmiféle pénzküldemény nem érkezett a komáromi sószállító hivatalhoz. Ezen hiány azonban kimagyarázható *Lukács* Béla könyvében foglalt és föntebb közölt jegyzékből, hol fölsorolvák a Komárom vára számára, a nevezett hónapokban a magyar kormány által kifizetett összegek. A jegyzékben megnevezett egyének a pénzt hűségesen átszolgáltatták a várkormányi főpénztárba, hol azon összegek vagy közvetlen kezeltettek, vagy elszámolás mellett átadattak a kormánybiztosi vagy megyei pénztárba; a nagyobb összegeket azonban kezelés végett részletenként a sóhivatalnak adták át. Ugyanez történt a Komárom városától nyert kölcsönnel és a kormánybiztosok vagy más kiküldöttek által lefoglalt vidéki sóhivatalok pénzeivel is.

Midőn Komárom vára a nyári hónapokban ismét tökéletesen el volt zárva a magyar kormánytól, később pedig egyedül állott a szabadságharcban, pénzbeli forrásai is kiapadtak; gondoskodnia kellett tehát a várkormánynak, hogy a hadsereg fizetését és a vár egyéb kiadásait fedezze. *Klapka* tehát ismét azon eszközhöz nyúlt, melyet előde hasonló körülmények közt, már-már alkalmazni akart, midőn *Görgey* fölmentő serege azt fölöslegessé tette, t. i. a nép hazaszeretetére, a jövőben helyezett bizalmára hivatkozva pénzutalványokat bocsátott ki. 1849. jul. 13-ki kelettel, ugyanazon hó 21-én bocsátattak ki az 5 és 10 kros papirjegyek; ezekkel csak a pénzforgalmat akarták könnyíteni; később azonban, az augusztus 16-ki haditanács

rendeletére 2 és 10 frtos kincstári utalványok adattak ki 747,790 forint erejéig. Ezen összeg a várkormány és a kormánybiztos felügyelete alatt lévő pénztárakban kezeltetett és a várőrség szükségleteire fordíttatott; a capitulatió megtörténte után pedig az osztrákoktól nyert 500,000 forint p. p. összegből fele értékben beváltatott; abból 373,895 frt p. p. erre, 126,105 frt p. p. pedig a tisztek havi díja és a legénység zsoldjára fordíttatván.

A bevételeknél föl kell még említenem azon összeget, melyet *Klapka* az augusztus 3-ki kirohanás után Győr városa tanácsától és közönségétől, nyugtatvány mellett fölvett. Ezen összeg 93,000 frt volt. Ezen összeg azonban, mint később látni fogjuk, érintetlen maradt.

A magyar sószállító hivatalhoz kezelés végett átszolgáltatott összegek a zárszámadás «bevételei»-nek 6-ik tételében mint *ideiglenes bevételek* vannak elszámolva. Itt csak a főösszegeket sorolom fel, azokat is összevontan, röviden.

«1849. január 4. *Halassy* kormánybiztos utalványozására a Komárom város házi pénztárából kölcsön fejében 10,000 forint. — 6. Az álladalom szükségei fedezésére *Halassy* utalv. a Komárom város pénztárából 55,000 frt. — 11. *Török* Ignác ezredes és várparancsnok rendelete következtében *Stern* tüzérségi hadnagytól átvétetett azon összeg, mely az ellenségtől elfogatott és általa árverés alkalmával eladott 68 lóért bejött 904 frt. — 13. A várparancsnokságtól az ezen hivatalhoz utalványozandó fizetések kielégíthetésére a sópénztárba átadott összeg 20,000 frt. — 18. Mint 13-án 20,000 frt. — 22. *Komáromy* István őrnagy visszafizeti azon fél havi díjat, melyet mint nemzetőrségi segédtiszt 1848. október hónapban többet fölvett 18 forint. — 25. A várparancsnokságtól 51,000 forint. — 26. *Takács* Ferenc hon. 17. z.-alji főhadnagynak Nyitra és Selmecre lett kiküldetése alkalmával útiköltség, két ellennyugta szerint visszaszámoltatik 90 frt. — 28. *Neumann* József 18. z.-alji hadnagynak futári költség fejében előlegezett összeg visszaszámoltatik 150 frt. — 29. *Komáromy* István őrnagynak Debrecenbe a honvédelmi bizottmányhoz küldetése alkalmával útiköltség fejében a várparancsnokság által előlegezett összeg visszaszámoltatik 200 frt. — 31. A komáromi várőrsereg parancsnokától azon összeg befizetése, mely *Langeker* Pál nemzetőri főhadnagynál, a mocsi gabonaraktáraknál teendő őrállási ellátására átadott összegből, mint számadási maradvány fenmaradt 1600 frt. — *Február* 1. A komáromi sereg parancsnokától, azon összeg, melyet *Vörös* százados *Járosi* őrnagy parancsa következtében a nádszegi sóhivataltól átvett, befizetése útján 700 frt. — 5 A várparancsnokságtól 22,000 frt. — 8. A nádszegi sóhivatal jövedelméből *Kosztolányi* Móric ezredes és komáromi vár erősségi seregparancsnok meghagyása következtében 638 frt. — 10. A várparancsnokságtól 40,000 frt. — 15. Épen úgy 20,000 frt. — 15. *Thaly* Zsigmond századosnak, mint futárnak előlegezett összeg visszavétetik

200 frt. — 22. A várparancsnokságtól 20,000 frt. — 28. Épén úgy 30,000 forint. — *Március* 3. A várkormánytól 30,000 forint. — 7. Nagys. *Puky* Miklós kormánybiztos úr által adott rendelet következtében bevétetett a *Száky* Zsigmond, *Katona* Zsigmond és *Csetke* Mihály urak által az álladalomtól megvett 10,000 p. mérő tiszta búzának lefizetett ára (mérőért 2 frt 48 kr. pp. számítva) 28000 frt. 2. Hasonlóképen *Feichtmajer* János, *Munk* Sándor és *Freystadl* Mayer urak által épen 10,000 p. m. 28,000 frt. 3. *Fellner* Antal álladalmi gabonaügynökség igazgató úrtól febr. hóra tett számadás után fenmaradt összeg 65,740 frt. — 14. *Puky* Miklóstól, az általa árverésen eladott vágdunai vonal mellett gróf *Zichy* Miklós szentpéteri uradalmához tartozott úgynevezett Purszky-majorban lévő gazdasági épületekért bejött összeg 575 frt 33 kr. — 17. *Puky* Miklóstól, az ő rendelete következtében árverés útján eladott, az államnak Vág-Duna melletti kertjeiben lévő gyümölcsfákért bejött pénzből az álladalom részére fenmaradt összeg befizetése által 325 frt 35 kr. — *Április* 6. *Puky* Miklós kormánybiztos úr rendeletére átvétetett *Kosztolányi* Móric ezredes úrtól azon 75,000 frt maradványa, mely az országos honv. bizottmánytól egy huszár-osztálynak kiállítására és felszerelésére küldettek 20,005 frt. — 7. *Puky* rendeletéből a várkormánytól átvétetett 293,209 frt 49 kr. Innen levonatván az okvelekkel bizonyított, várkormány által már kiadott 276,430 frt 19 kr., marad valódi bevételre 16,779 frt 30 kr. — Szintén a várkormánytól átvett 26,000 frtból lehuzatván a tüzérség szükségletei fedezésére már kiadott 12,000 frt, marad valódi bevételre 14,000 frt. — 10. A várkormánytól átvétetett azon összeg, melyet az országos honvéd. bizottmány *Jablonczay* százados futár által küldött a várban létező katonaság élelmezésére 20,000 frt. — 17. A katonai élelmezési hivataltól *Puky* úr rendeletére átvétetett 12,157 frt. — 24. *Puky* kormánybiztos úr átadta a *Vukovich* Sebő országos kormánybiztos úrtól átvett összeget 10,000 frt. — *Május* 10. *Puky* Miklós úr rendelete következtében *Nirutits* nemzetőri főhadnagynak a bábolnai ménes Pestre hajtása költségei fedezésére átadott maradványa 183 frt. — 18. A várkormány által a hadipénztárból kölcsön fejében utalványozott összeg átvétetik a fizetések fedezésére 5000 frt. — 23. A várkormány a hadipénztárból 6000 frt. — 28. *Vajda* kapitánytól azon összeg, melyet ő a dömölki sóhivatalnál az ellenségtől lefoglalt, átvétele által 426 frt. — *Junius* 4. A várkormány által a hadipénztárból 9000 frt. — 22. Ugyanaz 8000 forint. — *Julius* 14. *Újházy* kormánybiztos rendelete következtében átvétetett gondviselés végett a barsmegyei hadi adó 1648 frt 8^{50} kr. — Kosztolányi Barsmegye főhadipénztárnokától átvétetett ugyanazon megye által a honvédek fölszerelésére megajánlott 20 frtból bejött összeg gondviselés végett 1425 frt 19 kr. — Ugyanattól a verebélyi sóhivatali jövedelem fejében 20,267 frt. — 14. *Újházy* úr rendeletére *Pum* János imelyi

ispántól az állami érsekujvári uradalom részéről gondviselés végett letett összeg 492 frt. — 22. *Árky* Lipót főhadnagy által *Klapka* és *Ujházy* urak rendeletéből a verebélyi sóhivataltól átvett 13,790 frt. — *Augusztus* 7. Azon összeg átvétele által, melyet *Simonyi* Ernő úr *Ujházy* László rendeletére a verebélyi sóhivataltól fölvett és itten lefizetett 9103 frt. — 29. A katonai élelmezési hivatal által eladott 16 ökör ára 2299 forint 36 kr. — *Szeptember* 17. *Lakner* Mátyás volt ó-szőnyi tiszttartó és *Gangó* József plebános úr ingóságaiból befolyt 1476 frt 48 kr. — 8. *Pálffy* József főszolgabíró lefizette a mocsai és ó-szőnyi lakosok által aug. 3. történt csata alkalmával a Würtemberg-huszároktól vásárolt és részint eladott, részint levágott barmok árát 628 frt 32 kr. — 26. A hadipénztárból átvett 3500 frt. — 29. *Ujházy* úr rendeletére *Erdélyi* István úrtól az általa az ó-szőnyi uraságtól megvett gabona ára 3840 frt. — 30. A vár élelmezési ellátására szükséges termesztmények és szerek beszerzése megszünte után az abbeli pénztárban fenmaradt összeg átvitetik és a pénznapló bezáratik 325 frt 7 kr. — A kihagyott jelentéktelen kisebb összegekkel együtt 571,113 frt $44^{3}/_{4}$ kr.

Kiadások.

«1848. *November* 2. Báró *Jeszenák*-nak, nyitramegyei kormánybiztosnak kifizetett 20,000 frt. — 3. A vár élelmezési ellátására utalványozott 100,000 frtnak második fele az illető pénztárba áttétetik 50,000.* — 6. B. *Majthényi* tábornok és várparancsnok a vár erősítésére 50,000. — 11. Báró *Jeszenák* nyitrai főispán és kormánybiztos felhatalmazottjának gróf *Merényi* Ferencnek Lipótvára szükségei fedezésére utalványozott 40,000 forint első része 20,000. — 12. Komárom megyének újoncok felszerelésére s egyéb hadi költségek fedezésére 10,000. — 4. A vár élelmezési és felszerelési szükségei fedezésére alapított pénztárba áttétetik 100,000. — 14. Budai főfizető hivatal számolatába 1847/8-ik 2-ik évnegyedi jövedelem fejében készpénzben 1848. április 6-án kelt nyugtatvány szerint 25,250. — 17. Báró *Jeezenák*-nak Lipótvár szükségeire utalványozott 40,000 frt második fele 20,000. — B. *Jeszenák* kormánybiztosnak 15,000. — *Thaly* Lajos komárommegyei hadifőpénztárnoknak *Sárközy* kormánybiztos utalványozására a várerősségi en tanyázó sorkatonaság zsoldjára 10,000. — 21. Ugyanannak ugyanarra 10,000. — 22. *Majthényi* tábornoknak kifizetett összeg 425. — 24. A tábori tüzérségnek 904. — A pénzügyministerium által okt. 31-én kelt rendeletére áttétetik a vár élelmezési és felszerelési szükségei fedezésére

* A tétel előtti szám a kiadás napját, a végén a kiadott összeget jelenti, azért rövidség okáért a hónap és frt kitételét, úgy a krajcárokat is elhagyom.

alapított pénztárba az utalványozott 300,000 frtnak utolsó része 100,000. — 26. *Jankó* Vince kormánybiztosnak a gabona fuvarozás költségeinek födözhetésére 50,000. — 27. *Majthényi* tábornok és várparancsnoknak nyugtatványára a Komáromban létező katonaság és katonai hivatalok november havi fizetésükre visszatérítésért, mivel a pozsonyi hadi pénztár eféle pénzei másra fordíttattak, kiszolgáltatott összeg 24,247. — 28. *Majthényi* Kálmán őrnagynak a 37-ik gyalog z.-alj. díj, zsold és élelmi fedezésére november hóra és a tisztek felszerelésére 12,000. — 30. *Thaly* Lajos megyei hadi főpénztárnoknak *Sárközy* kormánybiztos utalványozására a katonaság zsoldozására 10,000 frt.

December 1. *Markhot* János, nyitramegyei alispán és k. biztosnak nyitramegyei újoncok felszerelésére 20,000. — 5. *Thaly* Lajosnak *Sárközy* k. biztos utálványára a várban lévő katonaság zsoldozására 20,000. — 6. *Spiszár* Endrének mint az érsekújvári tanitóképző épület kiegészítéséért esendő részlet járandóság fejében 450. — A homokhegyen foglalatoskodó napszámosok díjai kifizetésére egy hónapra utalványozott összeg a vár élelmezési beszerzésére alapított pénztárba áttétetik 30,000. — A várban felállítandó lóistállók építésére 137,550 frt és a konyhák építésére 4378 frt, összesen 141,000 frt utalványoztatik, melv összeg rovatára a vár élelmezési pénztárba addig is áttétetik 100,000. — 17. A 17. z.-alj részére havi díj, zsold és élelmezési költségek fedezésére 1-sö nov. kezdve hónaponként 10,000 frt, a tisztek fizetésére pedig előlegesen 2000 frt utalványoztatván, ennek rovatára a zsolnai sóhivatalnak kifizetés végett átküldetett 10,000. — A 17. z.-alj részére 5000. — 12. Báró *Majthényi* tábornoknak a várerősítés folytatására 28,000. — B. *Majthényi* várparancsnoknak önnön felszerelési és bebutorozási költségeire előlegezés 2000. — *Thaly* Lajosnak a komáromi várban létező katonaság zsoldozására 10,000. — A várban felállítandó lóistállók és konyhák építésére a vár élelmezési és ellátási pénztárába 41,000. — 15. Sószállítási fuvarbére b. *Sina* vállalkozónak 6233 mázsa sóért 908. — 16. 85 mázsa cinanyagért 8586. — 19. *Majthényi* Kálmán őrnagynak a 37-ik zászlóalj zsoldozására december hóra 10,000. — *Thaly* Lajosnak a várban lévő katonaság zsoldjaira 10,000. — 22. *Pruzsinszkg* Zsigmond ügyvédnek az 1809-ben elpusztult monostori szőllők birtokosainak kárpótlásul 25,000. — 24. A beváltott 8335 font cinért 8335. — Komárommegyének a már nagyobbrészt kiállított újoncoknak kifizetett előpénzek fedezésére kölcsönképen 38,000. — *Markhot* nyitrai alispánnak az ottani önkénteseknek élelmezése és díjazására 5000 frt rovására fizetődött *Rosenfeld* testvér, kereskedőknek az általok szállított posztóért és vászonért 1900. — *Majthényi* várparancsnok nyugtájára az itteni csapatok és hadegyének részére, mint a december hóra járó élelmezési pénzek fejében a tábori pénztár helyett visszaterítésért átadatott 14,421. — A tábori

pénztárnak visszatérítésért fizettetett: 57. h. zászlóaljnak 2000 frt. 1-ső h. z.-aljnak 10,000 frt, 16. h. z.-aljnak 10,828 frt és *Goldstein* Ábrahámnak 1534 darab honvédi csákókért 3144 frt, összesen 25,972. — 26. A tábori pénztár helyett a 2 ik számú gyalog sorezrednek 3300 frt. Pozsonyi honvédtüzérségi parancsnokságnak 2000 frt. Ernst 48-ik gyalog sorezrednek 2500 frt. Feldunai hadsereg szállítmányház parancsnokságának 2000 frt. Hunyadi 13-ik huszárezrednek 3770 frt. Összesen: 13,570. — 28. *Kolb* élelmezési főigazgatónak a magyar honvédsereg élelmezési ellátására a tábori főpénztár helyett 15,000. — *Halasy* Lajos 19-ik h. z.-alji századosnak december havi zsoldja 120. — *Mikolai* Lajos orvosnak a monostori hegyen létező és a kórházban lévő betegek számá a kórházi élelmezési költségekre 70. — 5-ik lovas ezred-pótcsapatnak 109. — *Krivácsy* József századosnak ruházati előleg fejében 100. — 28. 19-ik sorgyalog ezred toborzó parancsnokságnak 50. — 29. 7-ik honvéd z.-alji századnak ellátására 600. — A komáromi polgármesternek a közlekedés fentartására 600. — *Moszlovácz* őrnagynak szállásbér fejében 50. — 30. Előleges költségek fedezésére a komáromi város polgármesterének *Halasy* kormánybiztos utalványára 400. — A komáromi vár élelmi ellátására szükségelt 900 mázsa sónak kiszolgáltatásáért esendő ára által 5910. — 31. *Kosztolányi* Mór alezredesnek a dunántúli mozgó önkéntes nemzetőrség élelmezésére úgy a dec. és január napidíjak fedezésére 12,000. — *Markhot* alispánnak a nyitrai önkéntesek élelmezésére fizetődött *Rudnyánszky* Károly és *Mészáros* Pető századosoknak a sáncoknál működendők kifizetésére 500 frt.

Január 1. Komáromi honvédtüzérség parancsnokságn k januárius havi járandóság 4090. — A 34-ik magyar gyalogezred 7 osztálya jan. 1—10-ig zsoldja fejében 200. — A 18. honvéd z.-aljnak szintén úgy 1357. — Feldunai hadsereg szállító ház pénzszükségei fedezésére 1200. — Puska csinálóknak két heti díjra 36. — A dunántúli erősséget védelmező honvéd-tüzérség osztálynak ellátási költségeire 623. — Honvéd 17. z.-aljnak havi díj, zsold és élelmezési költségekre 4632. — *Pálffy* József központi biztosnak az átkelő katonaságra és azoknak előfogataira tett költségekre 62. — 2. *Komáromy* százados, várőrség főparancsnoksági segédtiszt lóvásárlásra 120. — Ugyanannak fölszerelési pótlás fejében 60. — Dunán inneni mozgó-őrsereg 2-ik pesti z.-alj számára jan. 1—10-ig 850. — *Paksy* Józsefnek újszőnyi póstahivatali biztosnak napi díj fejében 93. — *Száz* János őrnagy zászlóalja jan. 1—10-ig szükségei kielégítésére 1066. — Honvéd hatfontos lovas ütegnél tüzérségi főhadnagy *Mihalovich*-nak nyereg és egyéb szerszámokra előlegesen 200 forint. Ágyúk és egyéb kijavitásokra 160 forint. A legénység zsoldjára 130 forint. Összesen 490. — *Komjáthy* István szabómester, porkoláb *Csépán* János részére egy prémes honvéd bekest készített 65 — 46-ik honvéd z.-alj január havi díjazásokra 4631. — 46-ik h. z.-alj

tisztjeinek felruházására 2000. — 3. *Halasy* Ede kormánybiztos és komárommegyei első alispán, mivel a megyei pénztár Pestre szállíttatott a szükséges költségekre felvett 14,421. — B. *Majthényi* 37. z.-aljbeli őrnagy és várparancsnoki segéd lóvételre 120. — *Winternitz* tábori alorvos 1848. dec. havi díját felvette 40. — Két nemzeti zászló csináltatásáért 298. — *Jaross* szolgabíró a népfelkelés rendezési költségeire 1210. — Honvéd 17. zászlóalj díjai és zsoldjai kifizetésére 4000. — 4. Feldunai hadsereg szállítmány szükségei fedezésére jan. hóra 1000. — 1200 lószerszám és épen annyi nyereg elkészítésére a honvéd-tüzérség számára *Krivácsy* századosnak 5000. — 5. *Clauer* Adolf főhadnagy fizetése és egyéb járandósága januárra 89. — *Rothbaum* Antal mérnöknek a komáromi hadi seregnél tett szolgálatokért 1848 dec. havi fizetését felvette 38. — 6. *Langeker* Pál nemzetőri 1-ső zászlóalj 6-ik századi főhadnagy, 1 tizedes és 14 közvitézből álló mocsi őrállók kifizetésére 66. — *Halasy* kormánybiztos úr utalványára özvegy *Domokos* Sándorné felhatalmazottjának *Bossányi* Rezsőnek a monostori hegyen lévő és az álladalom részére kisajátított szőllő, gyümölcsöskert és épületekért 6000. — *Keresztes* testvérek 50 lóra való nyereg szerszámért, darabját 20 frttal számítva 1000. — *Eszterházy* őrnagy 18. h. z.-alj tisztikara számára mint felruházási illetmény 23 főre és a segédtiszt lómegszerzésére 1500. — *Janitsáry* Miklósnak a monostori hegyen kisajátított szőllőjéért 1847. — 34-ik gyalog sorezred 7. hadosztály ellátási költségeire 1100. — Azon 70,000 frt, mely a pénzügyministerium által dec. 22. 1848. *Sárközy* kormánybiztos rendelkezésére még építési és szállítási költségekre utalványoztatott a vár, élelmezési és felszerelési pénztárba átvitetet 14,000. — 7. *Madarassy* főszolgabíró a megyei közigazgatásra 3000. — 8. Honvéd 37. z.-aljnak januári díj és zsold 3330. — *Száz* János őrnagy zászlóalja alatt lévő sárosi, kassai és szepesi mozgó nemzetőrök számára 252. — 9. *Pethes* Gergely főhadnagynak a guerilla csapat költségeinek fedezésére 400. — *Hauk* Leopold szíjgyártó mester 200 darab patrontás készítéséért 800. — Feldunai hadsereg szállítmányház 10-ik januárig elmaradt költsége 1444. — A vár építési és szállítási költségek fedezésére az e végre alapított pénztárba áttétetik 4000. — 10 Hatfontos lovasüteg január havi díj és zsold fejében 1120. — 11. *Stern* Samu tüzérségi hadnagy felruházására 100. — 12. *Arleitner* Ferenc és *Vöbnitzer* Károly fegyverműveseknek 37-ik z.-alji 5-ik százada 32 lőfegyverei különbféle igazításáért 18. — 13. *Sárközy* kormánybiztos hon nem létében a várparancsnokság utalvanyozására egy fő- és három fiók-kóroda fölszerelésére 6900. — *Kundegruber* József főhadnagy a budai tüzérségi osztály parancsnoka december havi illetményt fölvett 1043. — Honvéd 18. z.-alj tiszti havi díjra január hóra és napi díjra 11—20-ig 2862. — Várépítési és szállítási költségekre utalványozott 70,000 frtból az e végre alapított pénztárba 4000. — 16. 62-ik magyar gyalog-

ezred, szállítmányház élelmezésére jan. hóra 1986. — A komáromi várerősítési parancsnokság tisztviselői fizetésére u. m. *Török* Ignác úrnak dec. pótlólag 86 frt. Január havi fizetésére 412 frt. *Heinrich* Ferenc századosnak 156 frt. *Baranyay* József főhadnagy 86 forint. *May* János vezérkari kapitánynak 150 forint. Összesen 1890. — A helyparancsnoksági tisztviselők fizetésére u. m. *Putschner* József alezredes 208 frt. *Sckröffel* Antal őrnagy 340 frt. *Hauschilt* András főhadnagy 68 frt. *Obell* József százados 120 frt. Összesen 737. — *Figura* Florián várőrségi ügyvéd januárra 89. — *Fuchs* Károly 2-ik törzsfogházi porkoláb december hóra 176. — A tábori orvosok fizetésére u. m. *Veitzenbreyer* igazgató főorvosnak jan. hóra 70 frt. *Kovatsits* Albertnek 35 frt. *Müller* János alorvosnak 13 frt. *Bódy* főorvosnak 70 frt. *Thiel* Antal ezredi főorvosnak 80 frt. Összesen 269. — Dunáninneni mozgó őrsereg 2. Pestmegyei z.-alj zsoldjára és tiszti havi illetményére 5600. — 17. *Boros* hadi főorvos január havi nyugdíja 66. — 13-ik huszárezred 1-ső század azok részére, kik a 11-ik és 13-ik január 18 horvát huszárt lovastól együtt elfogtak, egy lóért 10 frtot, egy emberért 5 frtot számítva 270. — 46-ik z.-alj számára zsold fejében 1992. — Honvéd 17-ik z.-alj havidíj, zsold és tisztek fizetésére 8009. — Feldunai hadsereg és szállítmányi ház szükségleteire január 10-től utolsóig 820. — 18. *Meszlényi* Jenő ezredesnek január havi díja 250. — *Pizigalli* József őrnagy január havi nyugdíja 50. — *Tits* Theodor 2. tüzérségi ezred főorvosa január havi járandósága 47. — *Querlond* alezredes és az 1-ső dandár parancsnoka január havi járandósága 196. — Honvéd 40-ik z.-alj részére havi díj és zsold 2697. — *Storch* Mihály hadi főkorpoláb a várbeli fogház költségei fedezésére 295. — 20. A katonai főkórházhoz tartozó egyének, vállalkozók és egyéb költségek januárra 4500. — Hadi ruházati biztosság 30 pár magyar csizma kifizetésére 90. — *Lázár* őrnagy és térparancsnok januári havi díja 186. — *Hyross* Bernát kórházi lelkész január havi díja 41. — *Menyhárt* Lajos várőrségi lelkész január havi díja 41. — A jég megindulásakor január 20-án a Duna hirtelen annyira megáradt, hogy a pajta előtti sóhordók veszedalemben forogtak, ezek behordásáért 5. — Dunántúli mozgó nemzetőrség 1-ső z.-alj 6. százada 5 horvát határőri fogolyért és öt darab gyutacsos fegyvérért felvett 50. — 22. *Duschek* Ferdinánd százados január havi díja 120. — 13-ik huszárezred tiszteinek felszerelésére u. m. *Horváth* Mihály főhadnagy 150 frt. *Dokovits* Károly főh. 150 frt, *Héjássy* József alh. 150 frt és *Angay* Antal alh. 150 frtot, összesen 600. — *Komáromy* István őrnagy január havi díja 135. — Honvéd 18. z.-alj január 21-től utolsóig felveszi járandóságát 1000. — *Moszlovátz* Károly őrnagy január havi fizetése 91. — *Nagy* Albert segédtiszt jan. havi fizetése 36. — *Krivácsy* József, 1-ső honvéd tüzérezred századosa január hóra pótlólag 950. — 25. *Sárközy* kormánybiztos rendeletére a szállítási és építési

költségekre utalványozott összegből a vár élelmezési és felszerelési pénztárba áttétetik 32,000. — Azon munkásoknak, kik a jég menetele alkalmával az öreg Dunán a dereglyéket a jégveszély ellen szabadították és ez által a katonaságnak módot adtak a Dunán átjárni fizetődött 48. — 34-ik számú magyar gyalogezred 7. osztálya 21-től utolsó januárig járandó zsoldja 400. — 2-ik pesti z.-aljnak pótlólag januárra 412. — A várerősítési pénztárba fizettetett a várban létező katonaság által 4-ik évnegyedben használt főzőedényekért 260. — *Takáts* Ferenc honvéd 17-ik z.-alj 1-ső századi főhadnagy által Nyitra és Selmecre lett kiküldetése alkalmával tett útiköltsége 199. — *Lanyeker* Pál, esztergommegyei nemzetőr 1-ső z.-alj 6. századi főhadnagy január havi fizetése 62. — Ugyanaz a mocsi magtár-őröknek január 12—20-ig járó zsoldját 38. — 28. *Neumann* József 18. z.-alji hadnagy által tett futári költségek kiadatnak 230. — *Bakay* Ferenc, komáromi révésznek, ki 11 társával Heténybőt 38 honvédet és 198 pár csizmát, 11 darab nyers talpat a vizen Komáromba szállított díj fejében 12. — Következő katonatisztek nyugdíjai januárra: *Painagl* lovas százados 50 frt, *Brozsek* alszázados 33 frt, *Thill* tüzér-főhadnagy 25 frt, összesea 108. — 29. *Drescher* Károly hadibiztos dec. és jan. havi fizetése és író átalánya 271. — *Komáromy* István őrnagy által a honvédelmi bizottmányhoz Debrecenbe lett küldetése alkalmával tett költségek 187. — 31. *Csepy* János komáromi nemzetőrségi alezredes január havi fizetése 91. — *Molnár* Ádám nemzetőrségi segédtiszt jan. 36. — *Gáspár* Lajos komárommegyei nemzetőr 2. z.-alji segédtiszt jan. 36. — Honvéd 40. z.-alj ellátására *Ruzsitska* parancsnoknak 1848. — *Meszlényi* decemberről hátramaradt havi díja 150 frt.

Február 1. Honvéd 17. z.-alj havi díj, zsold és élelmezése 3990. — Az újonnan alakított huszárcsapat 1-ső százada költségeire febr. hóra 900. — *Mack* József őrnagy és a tüzérség főparancsnoka a vártüzérség és szekerészet ellátási költségét február hóra 11,257. — 2. A 2-ik pesti z.-alj számára 2184. — *Bucz* hadi fiók ruházati biztossági hadnagy a költségek fedezésére 400. — Honvéd 46. z.-alj számára febr. 1—10-ig zsold 1205. — 34. sz. magyar gyalogezred 7. oszt. febr. havi illetménye 1642. — *Rothbauer* Antal az országos hajózási osztály pozsonyi Duna szabályozási kerületi mérnök január havi fizetése 38. — 3. 13-ik huszár-ezred 1. sz. ellátására jan. 1838. — 5. *Esto* József nyugd. alhadnagy jan. 16. — 7. M. *Strasser* és társainak a várparancsnokságnak eladott posztóért 1000. — *Balla* András Hajdu kerületi önkéntes nemzetőri hadnagy januárra 58. — *Langeker* Pál főh. a mocsi páholnál lévő őrök díját februárra 59. — 8. Honvéd 37. z.-aljnak febr. 6465. — 70-ik z.-aljnak febr. hóra 10,000. — 18. z.-aljnak febr. 1—10-ig 1585 — A sziget őrizetére szükségeltetett dereglyéért és 12 révésznek 28. — *Király* Károly és *Patsky* Györgynek egy fogolyért és egy fegyverért 13. —

9. *Duschek* Ferdinánd őrnagynak felszerelési előlegül egy évi levonásra 300. — 10. A vár élelmi és felszerelési pénztárba 12,000. — 66. z.-alj számára 10,000. — 40. z.-alj ellátására február 10—28-ig 6437. — 13. huszár-ezred 1. sz. febr. 7-én Nádszeghen elfogott 8 horvát őrizetért 5 frtjával és 8 fegyverért 8 frtjával 104. — Ugyanazoknak jan. 30-án Kamocsán az ellentől elvett 3 fegyverért és egy elfogott katonáért 29. — 11. Hadi fiók ruházati biztosság költségeire 700. — *Prohaszka* János puskaművesnek 59 fegyver igazításáért a 15. z.-alj számára 94. — Komárommegye udvardi járásbeli szabad csapat ellátására febr. 13—22-ig és a tisztek fizetésére 110. — 13 legény számára előpénz 75. — Ugyanazon csapat tisztjei fizetésére febr. 3—12-ig 103. — 12. 17-ik z.-alj számára havi díj és zsold 8000. — A várban használt főzőedényekért nov. 1. jan. 31-ig 364. — 13. *Weitzenbreyer* főorvosnak febr. 70. — *Ruzsitska* József hadnagy a 34. gyalog-ezrednél felszerelésére 100. — 18. z.-alj febr. 3410. — 15. 57-ik z.-alj számára 4586. — A katonai főkórháznak az oda tartozandó egyének stb. febr. 6000. — 16. A vár élelm. és felszer. pénztárba a még hátralévő összeg 4080. — A komáromi várerősítési parancsnokság tiszti fizetésére febr. u. m. *Török* Ignác tábornok és várparancsnok 673. — *Heinrich* százados 156. — *Baranyai* főh. 86. — *Clauer* főh. 86. — *May* János vezérkari kapitány 150. — A térparancsnokság tiszti fizetésére febr. *Srhröffel* 168. (Többi mint jan.) — *Drescher* Károly hadi biztos havi fizetése és írói szerek febr. 169. — *Weiss* Lipót ötszáz pár magyar csizmáért 3 frt 20 krjával 1666. — *Komáromy* István őrnagy februárra 150. — *Lipka* István keszegfalvi lakos egy megbetegedett tüzér fogati lónak 17 napig saját takarmányán való tartásáért, ápolásáért és kigyógyításáért 10. — *Hegedűs* Józsefnek az újonnan fölállítandó lovas csapat kapitányának az általa tett futári költségek 174. — *Thaly* Zsigmond századosnak mint futárnak költségei és érdembe hozott napi díjak 432. — *Thaly* Zsigmond mérnökkari százados febr. havi fizetését és egyéb járandóságát 167. — 46. z.-alj febr. 10-től végéig 2669. — *Moszlovácz* K. őrnagy febr. 91. — *Nagy* Albert főhadnagy febr. 36. — *Langeker* Pál főh. febr. 62. — *Kovács* Albert tábori gyógyszerész febr. 35. — *Herz* alorvos dec. 22-től jan. 11-ig 10. — *Meszlényi* Jenő ezredes febr. 250. — *Storch* Mihály törss-porkoláb jan. költségeket 209. — *Fuchs* Károly 2-ik törzs-porkoláb jan. költségeket 194. — 19. Udvardi szabadcsapat febr. 23-tól márc. 25-ig díj, zsold és újoncok előpénze 648. — *Menyhárt* L. várőrségi lelkész febr. fizetése és 16-tól hadi pótlék 69. — *Hyross* kórházi lelkész febr. 41. — *Figura* várőrségi ügyvéd febr. 89. — *Butz* Lajos főhadnagy mind maga fizetésére, mind a ruházati biztosságban működő szabólegények zsoldjára febr. 365. — *Butz* felvett 115 pár csizma, 75 köpeny varrása és egyéb aprolékos szükségek fizetésére 500. — 20. *Tils* Th. főorvos febr. 70. — 34. gy. e. 7. oszt. három tiszt

felszerelésére és fizetése 408. — *Horváth* József őrnagy hátas ló megszerzésére kölcsön 300. — *Csepy* János alezredes febr. 91. — *Molnár* Ádám n. ő. segédtiszt febr. 36. — 62-ik gy. e. szállítmányi háznak szükségei fedezésére febr. 3694. — *Stoll* Ignác főhadnagynak kifizettetett azon összeg, melyet a dunántúli mozgó önkéntes mosonmegyei őrsereg 2. z.-alja 2. százada 1848. dec. 11-től 20-ig a magáéból költött 119. — 21. *Pizigalli* őrnagy nyugdíja febr. 50. — *Szel* Therezia asszonynak *Szél* János őrnagy nejének Puky korm. rendeletére élelmezésre férje rovatára kiszolgáltatott 40. — Újonnan alakult huszár csapat 1-ső osztályának feb. 21-től utolsóig fizetések, zsold és egyéb költségek fedezésére 1800. — *Thiel* Antal 4. huszár ezred orvosa febr. 78. — *Ray* Péter újszőnyi lakosnak egy elfogott gyalog ellenséges katonáért 5. — 22. Honvéd 18. z.-alj 40 napra való illetéke fejében 7658. — 46. z.-alj febr. 20—28-ig szükségeire 915. — 24. *Pozsár* János újszőnyi lakosnak egy az ellenségtől elfoglalt pisztolyért 2. — *Thiel* Vencel, tüzér főh. nyugdíja febr. 25. — 26. *Painagl* Károly nyug. kapitány nyugdíja febr. 50. — *Esto* hadn. nyugdíja febr. 16. — Néhai *Boros* Károly nyug. tábori főorvos részére febr. 1-től 20-ig mint halála napjáig 66 frt 40 krból álló havi illetményéből járó nyugdíj átadatott *Amtman* Jenő Komárom polgármesterének az illető örökösök kézbesítése végett 44. — 27. *Veisz* Leopold bőrkereskedő mint a komáromi hadi fiók ruházati biztosság részére magyar csizmák szállítási vállalkozónak 3000. — 28. A vártüzérség és szekerészet költségeire márc. hóra 11,000. — *Brozsik* Ferenc nyug. kapitány febr. díja 33. — *Thaly* Zs. százados elmaradt jan. havi fizetése 168. — *Langeker* Pál főh. esztergommegyei 2. z.-alj 6. századból mocsi magtár őrségére kirendelt 1 tizedes és 14 közvitéz egész hónapi zsoldja 66. — 40. z.-alj márc. havi díja, zsoldja s egyéb szükségei ellátására 7731. — A szabad levéllel ellátott kórkatonák kifizetésére 326. — A testőrhadi poroszlók pótpénzek és ruházati egyenérték kifizetésére 22 frt.

Március 1. 15. zászlóaljnak március havi díj stb. 9523. — 46. z.-aljnak márc. havi ellátására 7400. — *Rothbauer* Antal mérnök febr. fizetése 38. — *Majthényi* Izidor százados március havi járandóságát a haditanács engedelméből előlegesen felvette 132. — *Clauer* Adolf mérnökkari főh. visszatérítés mellett felszerelésére 100. — Komárommegyei irnokok 3 havi fizetésök *Tóth* István, *Knand* Ignác és *Somogyi* Ferencnek 35 frtjával 105. — 3. A vár élelmezési pénztárba *Puky* kormánybiztos utalványozására áttétetik 2000. — 13. huszár e. 1. sz. márciusi ellátására 1628. — 2-dik magyar gyalog ezred 3. z.-alj ellátására márc. 1—10-ig 4992. — *Butz* Lajos hadi fiók ruházati biztossági főhadnagy 16 darab dobért 288. — Ugyanazon biztosságnál mint szabók működő katonaság ellátására 500. — Ugyanaz fegyverek beszerzésére 1000. — *Baranyai* százados a komáromi utászkar szükségei fedezésére márc. hóra

808. — 4. *Szilágyi* János napi díjas úrnak a megyénél dec. 5-től jan. 18-ig 30 pengő krajcárjával kapott 22. — 5. *Farkas* Péter Komárommegye kiadója jan.—márc. hóra 47. — 7. A komárommegyei lovaskatonák, hajduk, pandurok és lámpás gyújtónak febr. havi járandóság 376. — *Miskei* Komárom m. esküdt 1848. nov. 11-től 1849. febr. utoljáig járandósága fapénzzel együtt 176. — 8. 62-dik magyar gyalogezredi szállítóház szükségei fedezésére márc. hóra 4330. — 57-dik h. z.-aljnak márc. havi szükségei fedezésére 7888. — 10. 37. h. z.-alj márc. illetménye 7691. — 11. 70-dik h. z.alj márc. havi szükségei fedezésére 7000. — 13. Honvéd 17. z.-alj márc. díj és zsold fejében 8000. — Várbeli gyógytár márc. havi ellátására 400. — *Weiss* Leopold bőrkerskedőnek 1100 pár magyar csizmáért 3666. — *Storch* és *Fuchs* porkolábóknak 348. — 14. *Ruzitska* Péter, újonan alakult huszár osztálykapitányának felszerelésre 150. — *Balogh* Gyula ugyanazon osztály hadnagyának ruha felszerelésre 150. — 16. A várerősítési parancsnokság fizetésére u. m. *Török* Ignác várparancsnok és tábornoknak márciusra 673 frt 20 kr. *Thaly* Zsigmond őrnagynak 233 frt 30 kr. sat. (l. az előbbeni hónapokat) összesen 1399. — *Meszlényi* ezredes márc. fizetése 250. — *Komáromy* őrnagyé 174. — Attila könnyű lovas osztálynak márc. hóra 2280. — *Nedetzky* Ignác ugyanazon osztály hadnagyának ruhafelszerelése 150. — *Menyhárdt* Lajos várőrségi lelkész márc. fizetése és pótlékra 72. — *Hyross* Bernát kórházi lelkész havi fizetése 41. — *Weitzenbreyer* főorvos 70. — *Kovács* Albert tábori és várbeli hadi gyógytár felelős gyógyszerésze 35. — *Drescher* hadi biztos márc. 169. — *Szél* Teréz őrnagy neje havi táplálására 40. — *Moszlovácz* őrnagy havi fizetése 91. — *Nagg* Albert, lovas n. ő. segédtiszté 36. — *Göndöcs* Lajos, esztergomi szabómesternek a ruházati bizottságnak átadott magyar attilákra való zsinórért és gombokért 295. — A várélelmezési pénztárba 2000. — 19. A várkormány által fölszólított városi nemzetőrség által márc. első felében tett őrszolgálatért 260. — *Langeker* Pál főh. fizetése 62. — *Csepy* János alezredesé 91. — *Molnár* Ádám n. ő. segédtiszt 36. — 20. *Thiel* Antal főorvos 80. — A katonai főkórház március havi költsége 4562. — *Thill* Vencel tüzér hadnagy 25. — *Rumy* százados febr. és márc. fizetése 240. — 22. 18-dik h. z.-alj tísztek illetménye és a legénység zsoldja márc. 20—31-ig 7563. — *Lázár* Miklós őrnagy febr. és márciusra 296. — *Prohászka* János puskacsináló 40. z.-alj számára kijavított puskák árába 140. — A vár élelmezési pénztárába 2000. — 25. *Huber* József, újszőnyi szabad csapat tizedesének a csapatnak febr. 21-től márc. 27-ig járó díja 121. — 26. *Esto* nyugd. hadnagy márciusra 16. — *Painagl* Károly nyugd. kapitány 40. — *Brozsek* Ferenc nyugd. kapitány 33. — 27. *Weisz* Leopold bőrkereskedő által szállított 600 pár magyar csizmáért 2000. — 28. Komárom városban tartott rögtönitélő vegyes bíróság tagjainak

napi díja 90. — 30. 57-dik h. z.-alj szükségei pótlására április végéig 7590 frt.

Április 1. *Roditzky* Ede századosnak havi díja 120. — A tüzérség és szekerészet ellátására ápr. 1—15-ig 4903. — 40. z.-alj illetmény-szükségleteire ápr. 1—15-ig 2184. — *Jónás* Mártonnak egy ellenséges cinderes fegyverért és felszerelésért 8. — 2. 13-ik huszár e. 1. sz. ellátására ápr. 1—15-ig 444. — 3. Az utászkarnak április 1—15-ig 684. — 70. h. z.-aljnak április 1—15-ig 2080. — 4. 2-ik magyar gyalog ezrednek ápr. 1—15-ig 3259. — *Rothbaum* Antal mérnök márc. havi 38. — *Mazúr* Pál mérnök századosnak márc. fizetése és szállásbér 162. — 5. Attila huszár osztálynak ápr. 1—15-ig 767. — *Diósy* Ignác Komárom városi pénztárnoknak hajóvontatási költségre 4. — 6. Hadi fiók ruházati biztosságnál lévő mesteremberek és katonaság ellátására április hóra 600. — *Thaly* Zsigmond mérnök őrnagy és a hídépítési bizottmány elnöke a hídépítési költségekre 1100. — 8. A 71. h. z.-alj ápr. 1—15-ig 2320. — 11. *Kosztolányi* Móric ezredes úrnak kiszolgáltatott azon összeg, mely a várbeli seregparancsnokság számára készített tábori kőnyomdáért kiadatott 488. — Honvéd 37. z.-alj ápr. 1—15-ig 2714. — A dunántúli várerősségbe átszállított katonaság átviteléért fizettetett és pedig márc. 20. éjjel 12. — 26-tól 30 ig éjjel 45. — 31-én éjjel 15. — A várerősítési építő pénztárnak visszatéríttettek az általa a vár felfegyverzésére igeiglenesen tett költségek és pedig a működő tiszteknek pótpénze 440. — A napszámosok fizetése 4426.48. — *Thaly* Zsigmond őrnagy a hídépítés rögtöni szükségeire felvett 400. — 12. *Kosztolányi* ezredes és várvéd sereg vezére felvett a Csallóközbe és Győrbe kiküldött kémek fizetésére 200. — *Drescher* Károly hadi biztos ápr. fizetése és irodaszerekre 169. — *Jablonczay* Ignác századosnak *Lenkey* János tábornok és várparancsnok utalványára futári úti-költségre 300. — Honvéd 40. z.-aljnak áprilisra 4716. — 13. *Lenkey* János várparancsnok havi díja febr. 16-tól márc. 16-ik 525 frt. Lóadag-váltás 36 frt, és a meghatározott útiköltség 2000 frt. — *Puky* Miklós kormánybiztos felvett a Duna szigetben *Krivácsy* József tüzérparancsnok által kivánt helynek bombatelep elkészítése alkalmával sáncolók napi díjai kifizetésére 207. — 14. Azon hajós napszámosoknak és felügyelőknek, kik ápr. 1—7-ik a nagy Dunán épülő hídnál foglalatoskodtak 69. — 71. h. z.-aljnak ápr. 3400. — *Thaly* Zsigmond felvett az ellenség által a hídon tett károk kelyrehozására 1200. — 13. huszár ezred 1-ső századának ápr. 1125. — Attila könnyű lovas osztálynak ápr. 1900. — A sópáholynál az ellenségnek szünet nélküli nagy ágyúzása miatt megszünvén a sóeladás, áttétetett az úgynevezett barátok klastromi épületébe, a hol a hivatal irodája van a tűzveszély óta, mint biztosabb helyre, mely okért onnan ide 37 darab darasó-hordó szállíttatott, fuvarbére 11. — Tüzérség és szekerészet ápr. 9096. — 15. A helyparancsnokság

személyzete 564. — *Figura* várőrségi ügyvéd ápr. 89. — Honvéd 37. z.-alj ápr. 4798. — 2-ik magyar gyalogezred 3-ik z.-alja ápr. 16-tól máj. 10-ig 6518. — Honvéd 15. z.-alj ápr. 1—30-ig 7269. — Honvéd 46-ik z.-alj ápr. 11-től máj. 10-ig 3990. — *Weitzenbreyer* igazg. főorvos ápr. díja 70. — 16. *Scholl* László h. 1. z.-alj századosa jan.—ápr. havidíja 368. — *Menyhárt* Lajos várőrségi lelkész a várbeli templom és kórházi kápolna költségei fedezésére 30. — *Kallinger* Izidor főhadnagy a 40. z.-aljbeli *Katner* József és *Beimel* József altisztek számára naponként és fejenként jutalomul utalványozott 8 pengő krajcárt a tűzoltó intézetnél kimutatott ügyekezetükért 4. — *Szél* Terézia őrnagyné ápr. 40. — Honvéd 70-ik z.-aljnak ápr. 15-től máj. 10-ig 4259. — *Kovács* Albert, tábori gyógyszerész ápr. 35. — 18. *Storch* Mihály törzs-porkoláb márc. hazi költségekre 178. — *Fuchs* Károly 2-ik törzsporkoláb márc. 220. — A várerősítési kormány tisztviselőinek ápr. havi díja: *Thaly* Zsigmond, mérnökkari őrnagy 210 frt, *Heinrich* Ferenc mérn. százados 150 frt, *Baranyai* József, mérn. százados 156 frt, *Mazur* Pál, mérn. százados 156 frt, *Kallinger* Izidor mérn. főhadnagy 86 frt, *Rothbauer* Antal, mérn. alhadnagy 66 frt, összesen 824. — *Török* Ignác tábornok ápr. 480. — *May* János vezérkari százados ápr. 150. — *Meszlényi* ezredes 162. — *Lázár* Miklós őrnagy ápr. 91. — *Nagy* Albert, n. ő. főh. segédtiszt ápr. 36. — 19. *Szabó* Zsigmond ezredes és térparancsnok ápr. fizetése s öt lótartás váltságért 280. — Ugyanannak ezredesi pótlék febr. 66. — *Hyross* kórházi lelkész ápr. havi díj és díjpótlék 71. — 20. Katonai főkórházra márc. és ápr. 5206. — *Menyhárdt* várőrségi lelkész márc. fizetés és havi pótlék 71. — *Thiel* főh. ápr. nyugdíja 25. — *Csepy* alezredes márc. 91. — *Molnár* Ádám n. ő. segédtiszt 36. — 21. 62-ik gyalogezredi szállítmány-háznak ápr. havi ellátására 3415. — *Nagy* Lajos, 13. huszár e. 1-ső sz. részére márc. 4-én Érsekujvárott elfogott 4 horvát lóért 40 frt, márc. 15-én Hetényben lovastól elfogott chevauxlegérért 25 frt. Ugyanakkor ugyanott elfogott 23 gyalogosért és 23 fegyverért és egy emberért fegyverestől (13 frt) 299 frt, március 28-án elfogott 9 chevauxlegér-lóért 20 frtjával 188 frt, összesen 544. — *May* János vezérkari százados felvette a *Puky* Miklós kormánybiztos úr rendelete következtében az ellenfél ágyúzása által háziakból kiüzettetett komáromi lakosok számára készíttetett fasátorokérti költségeket 239. — *Thaly* Zs. a hídépítéshez szükséges költségek fedezésére 1100. — *Göndöcs* Lajos szabómesternek 9100 vörös zsinórért és 60 tucat attilára való fehér gombokért 525. — 22 *Szakály* Sándor, főh. segédtiszt ápr. 162. — 23. *Bese* János és *Vendég* Mihály az általok behozott teljes fegyverzetű császári katonáért kaptak 10. — *Schindler* százados ápr. 120. — *Szabó* Zsigmond, ezredes márc. havi járandósága 305. — *Rumy* százados és térparancsnok ápr. 120. — 70. z.-alj ismét felvette a helytelenül visszafizetett összeget

ápr. 1376. — *Langeker* főh. a várkormány által Mócsra és Esztergomba gabonát és lőkupakot bevásárolni küldetése alkalmával útiköltségül, jövendőbeli számadásért felvett 100. — 24. *Baranyai* Ferenc komáromi lakosnak fizetődött jutalomdíjul egy elszökött katona elfogatásáért 24. — A várélelmezési pénztárba 2000. — *Lenkey* János tábornok 679. — 28. *Göndöcs* szabó 600 tucat attilára való fehér gombokért és 8 kötet vörös cérnáért 405. — 29. *Thaly* Zs. a nagy Dunán készített híd költségei fedezésére felvett 1760. — 30. *Kajlinger* Zs. 15. h. z. alj főorvosa eszközök és gyógyszerek bevásárlására jövendő beszámításra felvett 600 frt.

Május 1. *Frenreisz* Antal 34. h. z.-alji főhadnagy a zászlóalj részére felszerelés és fuvarozásért 172. — *Rieschl* Mátyás, *Mikula* Lőrinc és társaiknak az ellenfél által az alsó erdőkben hagyott lőszer behordásáért 48. — 2. *Mikula* Lőrinc és *Kósa* József 7000 darab ásólapát és 1180 darab csákánykapa behozásáért fuvarbér 9. — 3. *Friebeisz* István historiograf felvett egy ló megvásárlására 200. — *Stvartetzky* Pál felvett egy 15. h. z.-alj 2. osztályának eladott hízó ökör árát 96. — 6. *Hardy* Ferenc, városi irnok átvette azon napszámosok díját, kik Újszőnyben az osztrák katonák által készített sáncok betöltésével munkálkodtak 67. — 10. A várélelmezési pénztárba 6000. — 13. *Bauer* János, esztergomi útibiztosnak, az ellenfél által Szőnyön csinált sáncok elbontására fordított munkások díja 352. — *Hardy*, mint felügyelő felvett azon napszámosok, kik az Ó- és Új-Szőny közti országúton az osztrák katonák által készített sánc lebontásával dolgoztak, kifizetésére 1900. — *Benyács* Mátyás, tatai jegyzőnek *Puky* M. kormánybiztos rendeletére összeszedett 216 rőf kék posztóért és 85 rőf szürke posztóért 713. — *Corda* György, tatai ideigl. élelmezési biztosnak Tatán a magyar hadsereg számára kenyérsütésért 102. — *Thaly* hídépítési és kiigazítási munkálatokért 1300. — *Baráth* József, *Lenkey* János tábornok által Kemencén hagyott pénzek elhozatására küldött futári költségei 104. — A várélelmezési pénztárba 500. — 15. *Bauer* útibiztos sáncok elbontására fordított esztergommegyei munkás 1569 napszámának fizetésére 627. — 16. Az osztrák katonák által csinált sáncok behúzásáért banai és ácsi lakosoknak 251. — *Szél* Terézia századosnénak máj. 40. — 17. 99-ik h. z.-alj felszerelésre és zsoldkifizetésre, *Káyn* Lajos őrnagynak 3000. — 18. *Fiala* őrnagy a 98-ik z.-alj élelmezése- és felszerelésére 5000. — 19. *Csepy* ezredes máj. 91. — *Molnár* segédtiszté 36. — *Bauer* útibiztos a sáncokat behúzó 1200 napszámra 480. — 20. *Hardy*, az Ó- és Új-Szőny közti országúton és igmándi útnál lévő sáncok behúzására 822. — Ugyanaz az igmándi tónál lévő osztrák sáncok behúzásával és az Apália szigeten új sánc-ásással foglalkozó munkások részére 695. — 21. 68 héregi lakosnak, kik az Apália szigetnél 3 napig sánc-ásással működtek 81. — Nyitramegyei alsószőllősi 21 lakosnak sáncolásért 33. — *Bauer*, mint az esztergomi

munkások felügyelője napszám és biztos kifizetésre 419. — *Végh* Péternek, azon biztosi eljárásért, melyet a megye szélén 1848 dec. 23-tól 1849 febr. 23-ig végbezvitt, per 1 frtot kapott 62. — 22 Az Apália szigetnél sáncoló tardoskeddi, szelőcei, felső-szőllősi és berencsi lakosoknak 55. — 23. *Kayn* Lajos őrnagynak a tatai 99-ik z.-alj felszerelésére és élelmezésére 2000. — *Hardy*-nak, az Igmándnál, Szőnynél és Ácsnál lévő sáncok behúzásával és az Apália szigetnél új sáncok csinálásával és fák kivágásával dolgozóknak napszám 2375. — *Kotra* András és társainak érsekújvári, kis-ceténvi, szelőcei, kis-mányai, újfalusi, naszvadi, bokodi, kis-kéri, ivánkai és nyitrai lakosoknak az Apália szigetnél sáncolásért 245. — 24. Esztergommegyei lakosok sáncolási napszáma 1145. — Bucsi, nagykéri, nyitramegyei alsó járási, magyar-szölgyéni, soóki, szentléleki, nagy-falui, felső-szilasi, tardoskeddi, nyitram. negyedi, berencsi, tardosi, száki és nyitrai önkéntes napszámosoknak sáncolási napszám 1072. — 25. A komáromi vár élelmi ellátására szükségelt 166 mázsa 9 font sónak kiszolgáltatásáért esendő ára által 1090. — Sáncolási napszám a szent-györgyi, érsekújvári, udvari, farkasdi, negyedi és naszvadi lakosoknak 217. — 26. Sáncolási napszám az ivánkai, érsekújvári, ebedi, ácsi, esztergomi magyar-szőgyéni és bucsi, érsekújvári és naszvadi lakosoknak 835. — 28. Mocsai, nagy-megyeri és esztergommegyei sáncolóknak 809. — 28. Ekeliek és nyitramegyei sáncolóknak 229. — 29. *Boskovits* Juliannának, a dunai vert híd készítésekor golyó által talált *Striga* István ács legény özvegyének, pénzügyministeri rendelet szerint, jövő nyugpénze rovására kiadatott 100. — Sáncoló napszám a tatai, kocsi, komáromi, laki és gutai lakosoknak 2155. — 30. Gutai lakosok sáncolási napszáma 196. — 31. Sáncolási napszám a tatai, felső-gelléri, esztergommegyei, baji, agostyáni és szentmiklósi lakosoknak 1037 frt.

Junius 1. Hetényi, lábatlani és almási sáncolóknak napszám 153. — A komáromi újonc-tartalék parancsnokságnak, *Újházy* László kormánybiztos úr utalványozására 2000. — Apália szigeten dolgozóknak u. m. az ácsi és naszvadi lakosoknak 397. — 2. Aranyosi stb. napszámosoknak 1810. — 3. Érsekújvári stb. napszámosoknak 2572. — *Csukás* Ferencnek, egy a kicsapongó honvédek által felemésztett ökréért *Ujházy* utalványára 80. — Szentpéteri lakosoknak, általuk a dunántúli mozgó nemzetőrség számára kiszolgált 49 mázsa $4^1/_4$ font húsért 588. — *Csepy* Lajos úrnak, *Halasy* volt kormánybiztos melletti 106 napi működéséért 106. — Örsi sáncolók 16. — 5. *Csorba* János vágómarha tartási járulékot felvett 190. — Naszvadi, kurtakeszi, ebedi lakosok napszáma 44. — *Butski* János és *Veglás* Mihály szekér és lóban vallott kárért 92. — 6. *Kauer* és *Zábránszky* Ferenc a hídaknál tett munkákért 757. — Esztergom-megyei sáncoló munkások napszáma 509. — 8. Negyedi és farkasdi lakosok sáncolási napszáma 93. — *Matis*, sáncolók fel-

ügyelőjének napi díjai 101. — 9. Nyitrai lakosok sáncolási napszáma 385. — 10. Nyitramegyei lakosok napszáma 944. — A vár élelmezési és felszerelési pénztárba 5000. — 13. *Csorba* János felveszi a komáromi rögtön ítélő vegyes bíróságnak járandó díjakat 148. — 15. *Kayn* Lajos őrnagy a 99-ik h. z.-alj részére készített sapkák és dobok kifizetésére 1180. — 16. *Szél* Teréziának *Szél* János százados férje rovatára junius havi élelmezésére 40. — *Pázmány* Zsigmond megyei főpénztárnoknak kiszolgáltatott az erősítésre fordított munka béreknek kifizetésére 2000. — 18. *Csorba* János, a rögtönitélő bíróságnál közvádlói működéséért három hónapra járó fizetését felveszi 300. — 19. Komárom vára szükségei fedezésére a várparancsnokságnak átadatott 100,000. — 19. *Csepy* János n. ő. alezredes junius havi fizetése 91. — *Molnár* Adám n. ő. segédtiszt jun. 36. — 21. *Fadgyas* Gusztáv, mint b. *Gehringer* Károly felhatalmazottjának kifizettetik a tőle sóraktárnak és őrszobának felvett helyhezetekért szerződésképen esendő bér egy esztendőre azaz 1848. sz. Mihálytól 1849-ki sz. Mihály napjáig 148. — A komáromi vár szükségei fedezésére a várparancsnokságnak 100,000. — A tatai kegyes tanítórendi ház és gymnasiumi öt egyénnek, kik a városban külön lakást és élelmezést tartani kényszerítetnek, személyenként egy hónapra utalványozott *Ujházy* k. biztos 30 frtot, tehát ötnek május hó $^2/_3$-ra és juniusra 250. — 22. A hadsereg számára kiszolgált 50 mázsa só ára 328. — *Jausz* Imre őrnagy, az újonctelep parancsnoka felvett 8000. — 23. *Kauer* Ferenc hídfelügyelő felveszi a hídnak a gőzös által okozott hiányok helyreállítására fordított költségeket 101. — *Ray* Imre és társai a beteg honvédek átszállításukért esendő bért 21. — *Gyorki* György és *Roff* Mihály öt dereglyének Gutára felvontatásáért és a csatában megsebesült honvédeknek Komáromba való szállításuk végett esendő bért felvették 20. — *Pádor* János és *Német* Jánosnénak előfogatért, több honárulás bűnével vádoltaknak Győrbe szállításáért 12. — *Burián* századosnak 20 mázsa sóért a hadsereg számára esendő ára által 131. — 25. A komáromi vár szükségei fedezésére 100,000. — *Szűcs* István felvett hajós munkabérben betegek szállításáért 18. — Veszprémmegyei erődítéshez rendelt munkások kiséretében tett négy napi utazásért díj fejében 12. — *Burián* százados és tábori főraktár-gondnoknak a hadsereg számára kiszolgált 32 mázsa sóért 210. — 26. Megsebesült honvédek Gutáról Esztergomba dereglyében lett szállításukért 32. — 27. *Csepregi* József hajós és társai 40 sebesült honvédnek átszállításáért 36. — *Baráth* József 12 elfogott ellenséges katonáért 10 szuronyos lőfegyverért, borjú, patrontás és két ökörért 274. — 28. *Pázmány* Zsigmond, megyei pénztárnok *Ujházy* K. biztos úr utalványára számadás tétel mellett felvett 55. — 30. *Hofer* Ferenc vasárusnak az állam részére a hídépítésre kiszolgált többrendű vasakért 700. — *Néveri* József, gutai lakos egy őr által véletlenül meglövetett lováért kár-

pótlásul 52. — *Vörös* Péter, a magyar hadsereg hátrálása miatt elveszett lováért kárpótlásul 34. — *Molnár* József, kis-sarlói lakos, Dunába esett két lováért 180. — *Veres* Jánosnak és társainak a zsitvatői révben május 4-től mostanig dereglyén való átszállítás eszközléséért 56 frt.

Julius 1. *Eck* Endre esztergommegyei biztosnak, szekerek felvigyázásával töltött nyolc napi díja 24. — *Bába* Vince, barsi biztos három napi szekerek felügyelőségéért 9. — Dereglyéken beteg honvédek szállításáért 8. — 2. A vár élelmezési pénztárba 500. — El nem ítélt honárulási gyanuval vádlottak Pestre lett szállításukért *Csorba* János megyei főügyész 26. — *Gyárfás* János lisztkezelési és szállítási díjak 16. — Győrből az ellenség elől ide menekült hat pandur fizetésére 4. — 3. *Szokolai* János, kormánybiztosi kiküldött felügyelő a hadsereg számára rendelt kenyérsütésért, lisztszállításért és felügyelői díjra 296. — 4. A híd kiigazítására fordított költségek 10. — 5. *Budai* László vállalkozónak Pestről ide hozott 7001 mázsa sóért 576. — A Kossuth-vonaltól a megyeház udvarába 1866 szál álladalmi deszkának beszállításáért 21. — 7. *Bába* Vince jul. 1—7-ig 21. — *Eck* Endre szintén 21. — *Morvai* István és *Stillinger* József győri lakosok egy a tábori szolgálatban ellenséges golyó által agyonlőtt lóért 50. — Az ellenség elől Komáromba menekült, győri hat pandurnak jul. első 7 napjára 14. — 9. Hetedik hadtest számára kiszolgált 15 mázsa sóért 98. — *Görgey* Ármin parancsnoksága alatt álló hadsereg részére 10 mázsa kősóért 65. — 11. *Tóth* Péter, ravazdi lakos, az ellenség ágyúgolyója által elsodortatott lováért 60. — Tábori élelmi főraktárnak a hadsereg számára kiszolgált 50 mázsa sóért 328. — 12. *Buday* László vállalkozónak 7501 mázsa sónak Pestről ide szállításáért 617. — *Kósa* Lajos szerződőnek a só kihordásáért 250. — Tábori főraktárnak 20 mázsa sóért 131. — A II. hadtest élelmi gondnokságának 30 mázsa sóért 197. — *Eck* Endre biztos járandó díja 12. — 13. A komáromi újonctelep szükségei fedezésére 3000. — *Bába* Vince felügyelő díja 18. — Győri hat pandur rendes fizetése 14. — 19. *Somogyi* István, imeli lakosnak az ellenfél által elvett kocsijáért 30. — *Moszlovátz* Károly n. ő. őrnagy jul. 91. — 17. A 3-ik hadtest élelmezési gondnokságának 22 mázsa kősóért esendő ára 150. — 18. *Csepy* János n. ő. alezredes jul. 91. — *Molnár* Ádám, annak segédtisztje jul. 36. — Ó-Szőnytől Komáromba szállított két hajó gabonáért tett költségek 39. — *Ipovitz* János lakatosmesternek, azon lakatos munkákért, melyek a Sina-féle raktárak felvétele végett okoztattak 43. — 19. A III. hadtest számára 15 mázsa 95 font sóért 104. — *Villám* Mihály, ó-szőnyi lakosnak a huszárok által elvitt kocsijáért járó ára megtérítettik 32. — 21. *Lechner* sütőmester *Schmidt* Józsefnek, sz.-lászlói lakosnak 17 napra előfogati díj 8. — Győri 6 megyei pandur heti fizetése 14. — A hadipénztárba áttétetik 12,000. —

23. Máramarosmegyében a komáromi tűzkárosultak számára gyűjtött segély áttétetik 24. — 24. *Tokody* István és *Kovács* Gergely, szentpéteri lakosoknak a magyar táborbeli katonaság által elfoglalt kocsijaikért és lovaikért 240. — *Oláh* Gábor, városi kapitány felvette azon díjakat, melyek *Görgey* fővezér parancsából a várerődítési hivatal által az öreg Dunán vetett híd körül kiérdemeltettek 2104. — 26. A sóhivatali tisztviselők 25 százalék drágasági pótléka márciustól 5 hóra 196. — 27. *Virág* Gyula egy hajó gabona szállítási költsége 20. — 28. *Barabás* Sándor az álladalmi szolgálatban töltött három napra díja 6. — Győrmegyei hajduk díja 14. — 30. *Somogyi* József győrmegyei lakos a magyar hadsereg melletti előfogatási szolgálatért 23 frt.

Augusztus 2. *Kovács* János, a hadseregnek tett előfogatásért 10. — 3. *Horváth* József, győrmegyei úrnak felügyelői foglalatossága megszünvén, de haza, mint az ellenség által megszállott helyre nem mehetvén, julius hóra utalványozott összeget felveszi 60. — 4. Győrmegyei 6 pandur heti fizetése 14. — *Pányi* József, *Grávits* István győri lakosok az ellenséges elsülyedt hajóból beszállított 14 zsák jó lisztért 10. — *Hinterházi* József, a 3-dik hadtest élelmezése körül tett 14 napi szolgálatért kap 28. — 6. *Tóth* Ignác, felső hadseregbeli tábori biztosnak, biztosi költségek fedezéséül 500. — A II-ik hadtest gondnokságának 10 mázsa kősóért 65. — 7. *Popek* Imre, véki lakosnak, mivel az ellenségtől hátra hagyott 3 lovat hűségesen behozott, jutalmul adatott 60. — *Báty* Imre, muzslai lakosnak két elszökött honvéd behozásáért előtogati díjba 2. — *Osvát* István, *Hartyai* János, egy osztrák katona és ló elfogások jutalmául 25. — A hadi pénztárba 15,000. — Azon összeg, melyet *Ujházy* k. biztos úr a só jövedelemből a mozgó hadi testnek a város által befizetett 64,468 frthoz pótolagul által adott, a hadi pénztárbani általtétel által 5532. — 11. A hadi pénztárba 6000. — A vár élelmezési pénztárába 300. — 13. A hadi pénztárba 5000. — Egy szökevény kézbesítéséért kapott *Baktai* Pál, nagy-igmándi lakos 5. — *Baktai* Pál, két fegyverért, melyeket az ellenségtől elfoglalt 10. — *Kositzky* János, futárnak, mivel haza Pest városába nem mehet, élelmezésére utalványoztatik 30. — *Csányi* Máté és *Kiss* László, aranyosiak a hazának tett fontos szolgálatért 30. — 16. *Moszlovátz* Károly őrnagy aug. 91. — *Vásonyi* Mihály és társai az ellenségtől elfogott szekerek kisértéséért kaptak 12. — 18. *Baráth* József úrnak, számtétel mellett 200. — *Nagy* Pál, kormányzói irodabeli hivatalszolga aug. havi fizetése 25. — A hadi pénztárba 8000. — 20. *Vass* János, toborzás útján kiállított újoncok élelmezési költsége 57. — *Reimann* János és Károly 6 kocsi különbféle árucikkek behozásáért 20. — *Szabó* Ádám százados az ellenféltől elfogott szerek kiséréséért 48. — *Horváth* László toborzási működéséért 12. — *Csepy* alezredesnek aug. 140. — *Molnár* Ádám, segédjének 36. — *Buday* Lászlónak Pestről szállított 14000 mázsa sóért letett

biztositéki összege 175. — 27. A hadi pénztárba 7000. — 29. *Hildegard* Domin, tanító özvegy nyugdíja jul. és aug. 38. — *Gilk* Alajos, utászkari tizedes 9 bagázsiás kocsi és egy muszka elfogásáért 15. — *Varga* Ferenc, *Horváth* Pál, *Juhász* György, fehérvári hajósok visszautazási költségre 10. — 30. *Pálfy* József, főszolgabíró úrnak, *Ujházy* kormánybiztos úr rendelete következtében azon ó-szőnyi és mocsai lakosok kielégitésére, kik az aug. 3-ki csata alkalmával az ellenségtől elfoglalt ökröket a huszároktól megvették, de mint álladalmi jószágoktól ismét megfosztattak, kiszolgáltatott 1959. — *Kászonyi* Dániel, futár költsége 145. — 31. *Kelemeny* János, 2 ellenséges liszttel terhelt hajó fedezéséért 20. — *Komáromy* István, őrnagy, mint a rögtön itélő vegyes bíróság elnöke tagjainak járandó napidíjak kifizetésére 182 frt.

Szeptember 3. *Radits* Istvánnak, mint ellenség elől menekültnek segélyképen 10. — 5. *Nagy* János, győri faraktár ellenőrnek utalványoztatik 350. — 6. *Kössa* József, megyei várnagy első áprilitól utolsó augusztusig a megyei börtönben lévő politikus foglyok élelmére fordított költségekért felvesz 536. — 7. *Nagy* Pál kormányzói irodaszolga szept. 25. — *Csepregy* György jutalmul kap 5. — 8. *Nagy* Sándor ministerialis fogalmazó aug. és szept. fizetése 150. — *Csirke* József, az álladalomnak kiszolgált faanyagokért 156. — *Nagy* Pálnak ugyanazért 223. — *Stetka* Józsefnek szintén 686. — *Beöthy* Zsigmond, ministerialis titkár aug. és szept. havi fizetése 250. — *Domin* Károly, zágrábmegyei szolgabíró tisztviselői fizetését április 1-től utolsó szeptemberig 137. — 14. *Tóth* András, az állomány szolgálatában károsult imelyi lakosnak adatott 25. — 16. *Moszlovácz* Károly n. ő. őrnagy szept. 91. — 17. *Beöthy* Károly, országos őrvádló szept. havi fizetése 100. — 21. *Jámbor* László, úrbéri fogalmazó hét hónapi fizetése 466. — *Baranyai* Péter, belügyi hivatalnok aug. és szept. 100. — *Pázmány* Zsigmond, megyebeli főpénztárnok azon megyei tisztviselőknek, kiknek napi díjuk 2 forintra fel nem rúgnak, a drágaság miatt felemeltetik és a megyei pénztár helyett pénzszűke miatt kifizetni utalványoztatik 490. — *Pázmány* Zs. az újoncok beszerzéséért járó dijak 207. — *Nagy* József, igazságügyi ministeri fogalmazó aug. és szept. fizetése 133. — *Csepy* n. ő. ezredes szept. 180. — *Molnár* Á. segédje 36. — *Szőnyi* Dániel és *Galete* István, ácsi és perbetei ide menekült bíráknak élelmezési napidíjul 30. — *Paksy* József, bábolnai gazdászati ellenőr illetménye 70. — *Repetzky* Ferenc, nógrádi országgy. képviselő díját és szálláspénzét felveszi 255. — *Kisfaludy* Károly ügyvéd öt megrakott szíléziai szekerek lefoglalásáért jutalomul 200. — *Szabó* Mihály komáromi lakos, az ellenség által elfogott két lováért és kocsijáért 212. — 24. *Csapó* József, fehérmegyei első alispán felveszi ugyanazon megyei 16 tisztviselőnek szept. hó felére 2 forint segély napi díját 480. — *Friebeisz* István komáromi történeti jegyző szept. hóra

pótlékul kapott *Ujházy* k. biztos úr utalványára 30. — 26. *Simonsits* József, primatialis levéltárnok felveszi jul. aug. és szept. fizeté sét 200. — *Kolosváry* János menekülési sorsa könnyítésére kapott szept. hóra segély díjul 60. — 27. A vár élelmezési pénztárba 3500. — *Nagy* János főpénztárnoknak, a vár erődítése miatt szükségelt sáncokat csináló napszámosok kifizetésére 100. — *Ujházy* László úrnak visszafizettetett a magyar álladalomnak kölcsön fejében kamat nélkül adott összeg 830. — 30. *Juhász* Ignác esztergommegyei szolgabíró hon nem léte által szükségbe jutván szept. hóra kapott díjat 60. — 30. Felsőbbek rendelete következtében a hadi pénztárba áttétetik 7223 frt.

Október 1. *Ujházi* k. biztos utalványozására a sóhivatalnokok 25% drágasági pótléka 39. — *Lázár* Mihály sómázsáló lakáspénze 8 — *Schöffmann* Ignác mázsáló negyedévi lakpénze 37. — Ezután következik az okt. 9-ki tétel, mely már az osztrák várparancsnokságnak fizettetett ki a sereg élelmezésére 2000 frt.

Végül meg kell itt emlékeznem azon egyénről, ki a pénztárt kezelte. Ez *Nagy* János, sóhivatali pénztárnok 700 frt évi fizetéssel; ezenkívül «a komáromi várbeli katonaságnak járó fizetései és illetményei kezeléséért» 1848 dec. 25-től 1849 április 18-ig, a kormánybiztosok utalványozására 6 frt napi díjat kapott, mely a pénztári naplóban jan. 31-én 228, febr. 28-án 168, márc. 31-én 186, szept. 27-én 108, összesen 690 frttal fordul elő.

Az előzményekből és a rendelkezésemre álló pénztári könyvekből megközelítőleg följegyezhetem azt is, hogy mennyibe került Komáromnak 1848—49-iki védelme. A vár kiadásai a következő bevételekből fedeztettek.

1848.

1.	Az 1847—48-iki pénzmaradvány	50,069	frt
2.	Sóeladásból	51,041	«
3.	A magyar kormány küldeményei	859,000	«
4.	Idegen sóhivataloktól	38,405	«

1849.

5.	Sóeladásból	101,222	«
6.	Gabona s szarvasmarha eladásából	72,833	«
7.	Elkobzott ingóságok árából	2,052	«
8.	Idegen sóhivataloktól	45,769	«
9.	A magyar kormány küldeményei	813,402	«
10.	A városi pénztárból kölcsön	265,000	«
11.	A barsmegyei adópénztárból	3,561	«
12.	Kincstári utalványokból	747,790	«
	A komáromi vár költsége	3.050,144	frt.

Ha ezen főösszegből az 1—4. és 9. tételeket levonjuk, az 1.238,227 forint eredményt még hozzá adhatjuk a *Lukács* Béla könyvében fölemlített 84 millió költséghez, a mennyibe, állítása szerint a szabadságharc került.

Komárom várának pénzügye, tekintve a magyar kormánytól nyert összegeket, a pénz csekély értékét és a töméntelen kiadást, valóban bámulatos; azért nem dicsérhetjük eléggé a szigorú takarékosságot és a becsületes kezelést. Ezt már a fölsorolt tételekből is megitélhetjük, de még inkább szembetünő a hü kezelés oly csekélységekből, melyeket a zárszámadás «kiadások» rovatának 8-ik tétele föltüntet, midőn egy hivatalnál, hol két millió forintnál többet kezeltek a «jutalmazásokra és helyettesítésre» 2 frtot adtak ki; ugyanott a capitulatió után október 1-én 10,875 frt 53 kr. készpénz volt a pénzmaradvány, mely hűségesen átszolgáltatott az osztrák kormánynak. Erről még inkább meggyőz bennünket egy ellenséges indulatból írt 1849. okt. 11-ki győri levél, melyet az akkori «Pester Zeitung» közölt; ezen levélnek nehány sora bár mily rosz akaratú, még is a legszebb fényben tünteti fel a komáromi állampénzek kezelését; a nevezett levél ugyanis a többek közt ezt mondja: «Az ezen lapban említett utóbbi komáromi ellenséges kirohanás alkalmával az itteni városi pénztárból elrablott 93,000 frt p. p. pár ezer forint híjával, a vár átadása alkalmával megtaláltatott az ottani pénztárban és az valószínűleg a városnak ismét visszaadatik». Hogy azon összeg nem raboltatott el, hanem önkéntes kölcsönként nyugták mellett szolgáltatott át, azt előbb már megírtuk, midőn azt is följegyeztük, hogy *Klapka* egy özvegy asszony által fölajánlott tetemes összeget visszautasított, és nem *Klapkán* mult, ha önként adott kölcsönök az illetőknek vissza nem téríttettek.

Azonban ezen becsületes pénzkezelés dacára nem átallották saját lapjaink sárral dobálni nagy embereinket; a támadásokat azonban *Klapka* egész megvetéssel utasította vissza, midőn így irt: «Memoire»-jában (279. lapon): «A szemtelen megtámadásra, melyet egy piszkos lap .... közölt, válaszolván, nyilvánítom itt röviden, hogy én az osztrákoktól elfoglalt milliókat érő zsákmány és a Komáromban hátra hagyott gazdag készlet dacára, épen oly szegényen hagytam el a várost, mint a hogyan én azt átvettem. Soha sem foglalkoztam én a várnak gazdászati ügyeivel és pénztáraival, minthogy mind ezen dolgok *Ujházy* kormánybiztos és *Asserman* ezredes vezetése mellett külön kinevezett bizottságok álal lélek ismeretesen kezeltettek. Mindez úgy a várban, mint a városban is általánosan ismert tény és csak az osztrák gyanusító rendszer folyamodhatik ily piszkos fegyverekhez; a gazemberek pedig, mint némely szerkesztők, kik lélekismeretüket és becsületüket eladták, természetesen hű és önzéstelen kötelességérzetről nem bírnak fogalommal».

Id. Szinnyei József.

LAPOK EGY KIS VÁROS MULTJÁBÓL.*

E cím alatt nem régiben egy érdekes kis monographia hagyta el a komáromi nyomdát. Takáts Sándor, a fiatal szerző, szülővárosa iránti kegyeletből, szorgalmasan tanulmányozott nehány fontos adatot, Komárom multjára vonatkozólag, a melyekből, ha nem is teljes egész, biztos kézzel rajzolt képet, de mégis olyat sikerült összeállítania, melyet a város multja iránt érdeklődők örömmel vesznek kezökbe s nem minden tanulság nélkül tesznek le. Egyébiránt e kis monographia, úgy látszik, csak kisérlet, mintegy kalauza egy nagyobbnak, a melynek írása csakugyan megérdemelne annyi szorgalmat és fáradtságot, annyi búvárlatot és komoly tanulmányt, mint a mennyivel egy nagy szerepet vitt város multját fényes világításba lehet helyezni az utókor előtt.

Komárom fontos szerepet játszik a magyar történetben, fontosabbat, mint több alföldi népes város, a melyeknek monographiáira igazán el lehet mondani, hogy *csak helyi érdekűek*. Komárom nagy és jelentékeny tényező volt nemzetünk multjában. Nem egyszer gyűltek falai közé az ország rendei, hogy hazánk viszontagságos éveiben bebató tanácskozás alá vegyék sérelmeinket, megcsorbított, úgy szólván, elkobzott jogainkat s eltiprott alkotmányunkat. Mindjárt a mohácsi vész után ide hirdetett Báthory István országgyűlést, hogy Ferdinánd érdekeit gyámolíthassák s esetleg a királyválasztásról is tanácskozzanak, a mi ugyan a meghívó levélben nincs megemlítve, de valószínű, hogy a tanácskozásnak ez lett volna főtárgya, ha az időközben megkoronázott Szapolyai egyik vezére kézre nem keríti Komáromot s így lehetetlenné nem teszi az országgyűlés megtartását. Ettől kezdve Komárom története szoros összefüggésben van hazánk történetével s egyik kiváló példáját mutatja annak az ingadozásnak, mely nagyjából hazánk kétszáz éves történelmét jellemzi. Jobbára ugyan híven ragaszkodott az uralkodó házhoz, de a nemzet szabadságharcaiban nem egyszer kellett tőle elpártolnia, hogy megmentsen a város jogaiból annyit, a mennyit lehetett eszélyes alkudozással, számító politikával. Híres vára, mely mindig kiváló szerepet vitt hazánk történetében egész a legújabb időig, nagyon kecsegtető volt az ellenséges felekre, a kik tűzzel-vassal védték igazi, nagy vélt jogaikat.

Különösen érdekes magatartása volt e városnak Rákóczi fölkelése idején. Komárom rosz szemmel nézte a szabadsághős minden célzatát, mintha nem látott volna az egész fölkelésben egyebet gonosz szándékú lázadásnál, mely az ország nyugalmát minden magasztosabb törekvés nélkül felzavarja. Többet bíztak a német várkapitányban mint Rákóczíban, s mély alázattal kértek Pálffytól segítséget el ene. De a sors máskép határozott. Rákóczi szerencsés előnyomulása Komáromig terjedt s magát a komáromi várat is fenyegette. Jónak látták tehát Bercsényivel kiegyezni, hogy megmenekülhessenek az ostromtól. A polgári őrség, melybe minden fegyverfogható férfi kénytelen volt belépni, híven teljesítette hazafiúi kötelességét s nagyrészt neki köszönhető, hogy Komárom minden nagyobb veszélyt, zaklatást kikerülhetett. A várkapitány majd mindig ellenséges lábon állt a lakosokkal ez iszonyú időkben, miért is a pozsonyi országgyűlés 12-ik pontja értelmében a határszélekre rendeltetett több más kapitányokkal együtt.

De alig menekült meg az irtó harcoktól s alig szerezte meg királyi városi jogát 1745-ben, csakhamar jöttek a pusztító elemek, döghalál, éhség, földrengés, tűzvész, vízáradás, a melyek a szorgalmas nép minden törekvését romba döntötték. Különösen az 1763-ki földrengés okozott iszonyú károkat s oly kegyetlenül sújtotta a derék várost, a mihez hasonlót alig jegyzett fel a historia. A szerző élénken írja le e rendkívüli pusztítást. Kár, hogy kevesebb tapintatot mutat az adatok feldolgozásában, mint szorgalmat azok felkutatásában. A sok idézett adatot be kellett volna olvasztani az elbeszélés keretébe, hogy az előadást élvezhetőbbé tegye. Azonban így is hasznos munkát végzett. Könyve úgy is megérdemli a város multja iránti érdeklődők komoly figyelmét.

Dr. V. J.

* Lapok egy kis város multjából. Irta Takáts Sándor. Komárom, Ziegler Károly könyvny. 1886.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I.. II. kötet színnyomatokkal. Ára egy-egynek fűzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet ítélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelítő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállította. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára fűzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapírói szép állását elhagyva gr. Batthány fölhivására, mint Kossuth-huszár hözharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzet kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki sem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állítani elé, ama dicső korszaknak oly hű és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a művén átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kiméló és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe díszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengereni angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföldi London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

A magyarok őselei hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir. Fűzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boriték 4. old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbízásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmü, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben foglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett műve; hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmányuval irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány u abb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Römer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a mórichidai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Römer Flóris. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll, azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönheti, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Römer művei (ideértve «Archaeologiai értesitő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze.» Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becsccsel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Archaeologiai értesitő. A m. tud. akadémia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Römer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint

Pallas részvénytársaság nyomdája. Budapest.

VI. kötet 5. FÜZET. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

1886. DECEMBER.

TARTALOM:

Hőke Lajos: A függetlenségi harc 1848—49-ben. — **Torma Károly:** Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai. 1714—87. — **Thim József:** Szerbia és a szerb mozgalom Magyarországon. (*Risztics János* szerb minister művéből.) — **Id. Szinnyei József:** Komárom 1848—1849-ben. (Élet- és jellemrajzok, a komáromi parancsnokok keze-másával.)

BUDAPEST

AIGNER LAJOS

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt, félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci utca 1. sz.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

„HAZÁNK“

NEGYEDIK ÉVFOLYAMÁRA.

Magyarország újabbkori történelmének kedvelői és művelői régóta érezték oly szakközlöny hiányát, mely hazánk történetének a szatmári békekötés által előidézett külsőleg csendes, benn nagy események magvát érlelő időktől, a mult és jelen század alkotmányos küzdelmeit betetőző 1867. évig, vagyis alkotmányunk helyreállításáig terjedő korszak hiteles adatainak tárházát képezné.

E hiányt kivánta a **Hazánk** kiadója pótolni, s a hazai történetirásnak vélt szolgálatot tenni, midőn arra vállalkozott, hogy A «Magyar Történelmi Társulat» működésének fonalát, mely programmszerüleg 1711-ig terjed, a legújabb időig nyujtja ki.

Ehhez képest a **Hazánk** kettős célt tűzött ki magának: egyfelől azt, hogy a magyar hadi, politikai és polgári élet újabbkori történeti adatait az elkallódástól megóvja; másfelől, hogy a tudományos intézeteinknél és egyeseknél lévő anyagkészlet feldolgozására, s a jelen század nagy eseményeiben és alkotásaiban résztvevők egyéni tudása és tapasztalatai megörökítésére alkalmul és közvetitő közegül szolgáljon.

Igyekeztünk lehetőleg csak oly közleményeknek helyet adni, melyek iróit a tárgy megválasztásában a történelmi kritika s a tudomány magasabb érdeke, a tények és események megitélésében önmérséklet és igazságérzet, az előadásban pedig higgedt komolyság vezérlé.

Közleményeink érdekes és tárgyilagos voltát füzetről-füzetre elismerte a sajtó és folyóiratunkat egyhangulag hézagpótló, sőt fontos vállalatnak nevezte.

Ebből buzditást merítünk arra nézve, hogy a **Hazánk**-at az eddigi irányban folytassuk s arra törekedjünk, hogy azt úgy önálló cikkeire, mint kisebb terjedelmű adalékaira nézve minél tanulságosabbá és érdekesebbé tegyük.

A **Hazánk** 1887-ban is ötíves havi füzetekben jelenik meg (julius és augusztus kivételével), időnként arckép vagy egyéb történeti becsű rajz mellékletével.

Előfizetési ára: egész évre **6** frt, félévre **3** frt.

Az előfizetési összegek **Aigner Lajos** könyvkereskedéséhez (Budapest, Váci-utca **1.**) intézendők.

Abafi Lajos
szerkesztő.

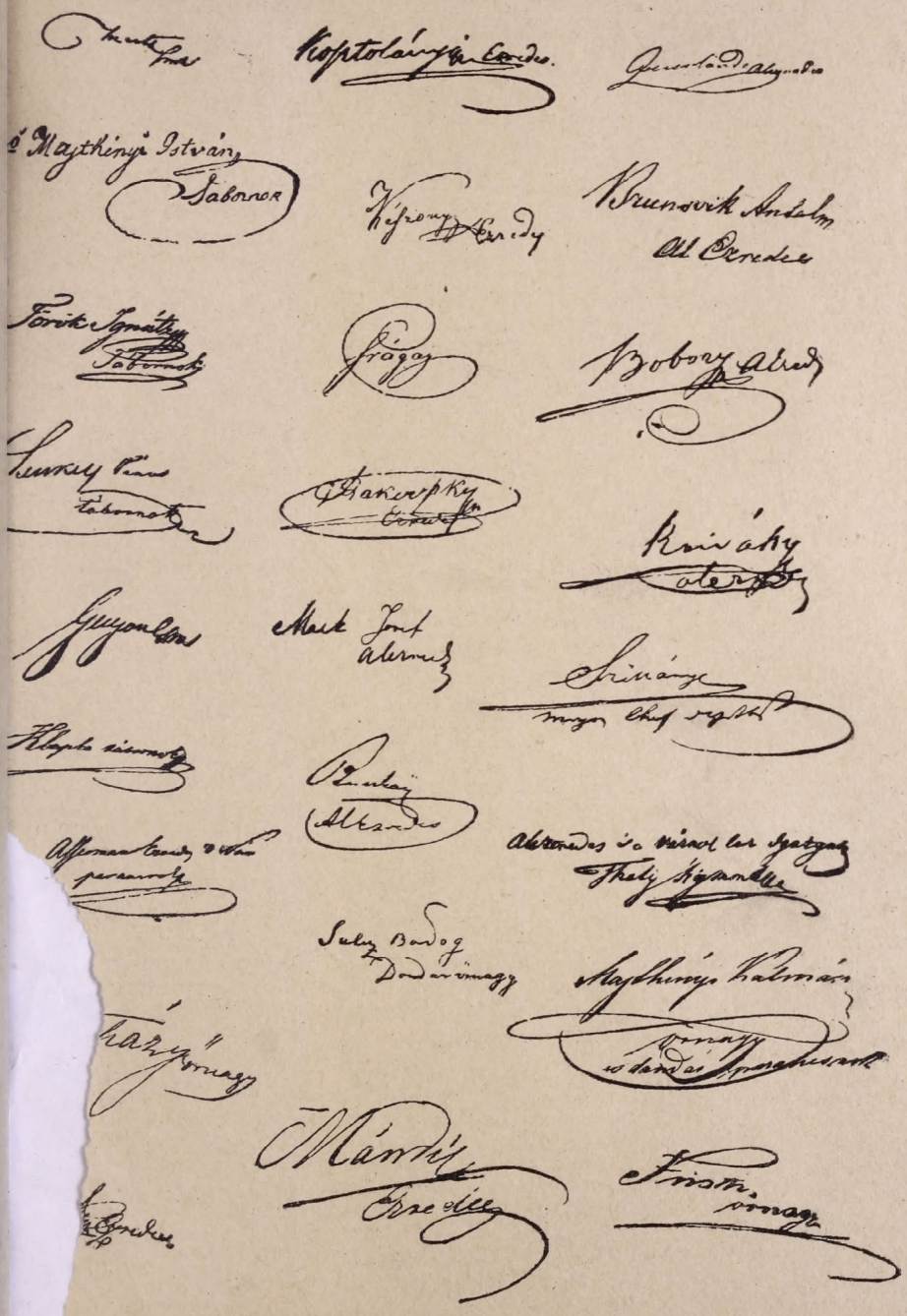

A FÜGGETLENSÉGI HARC 1848—49-BEN.

I.

1. Erdély háborgásai.

Miután Erdély uniója Magyarországon törvényesen bár, királyi megerősítéssel végrehajtatott, az úrbérvesztett aristokraták, a kiváltságaikra féltékeny szászok, a volt földesuraikat gyűlölő oláhok, s köztük a régi Dácia visszaállítására törekvő — oláhországi izgató dáko, románok, — alkalomra vártak az unio szétszakítására. Az udvari kamarilla, valamint Magyarországon a horvátokat és szerbeket, s némileg Hurban által a tótokat, Erdélyben a szászokat és oláhokat izgatá tajháborúra a magyarok ellen. A szász követek, és az oláhok Rajachicha, Saguna metropolita, alig hogy értesültek Jelachichnak a magyar földre betöréséről, odahagyták a budapesti magyar országgyűlést, s megkezdék a magyar kormány elleni izgatást azzal, hogy a hadújonc állítást megtagadák. Azután az oláhok Balázsfalván a május 14-ki folytán, szeptember 16-ra új népgyűlést hirdetének, hol kimondák, hogy az uniót, mely ellen eleve is óvást tettek, s a magyar kormányt nem ismerik el, hanem csak a császártól a főhadi kormány útján fogadják el a rendeleteket. Kivánják, hogy hirdettessék egy erdélyi országgyűlés, melyben az oláh, vagyis már most román, magyar és szász nemzet követei, az illető népszám arányában jelenjenek meg tanácskozni az ország sorsáról és rendezéséről. Egyúttal Erdélyt, mennyire oláhok lakják, praefekturákra, s ezekben minden tíz falut tribunusi járásokra oszszák. A középponti ideiglenes kormány elnöke lőn: Barnuc; a praefektusok nevezetesbjei: Janku Ábrahám, a havasok úgynevezett királya, Axenta Severu, Salamon Miklós stb. Ezekhez a bizottságba a szászok is három taggal járultak.

A székelyek egy hónappal utóbb, okt. 16-án tarták nemzeti gyűlésöket Udvarhely mellett Agyagfalván, gróf Mikó Imre elnöklete alatt. Ebben a székelyek, elsőben is V. Ferdinánd magyar király s a magyar alkotmány iránt adák hűség eskűjöket. Ezután a szász és olák nemzethez kibocsátott nyilatkozványban kijelen-

ték, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hűséggel és engedelmességgel, s a magyar haza bármi nyelvű s felekezetű lakosaihoz testvéri vonzalommal viseltetik, és mindenki jogait tiszteletben tartja, fölhívja a szász és oláh nemzetet, hogy a magyar király, nemzet és alkotmány iránt hasonló érzelmet tanusítsanak; végül kijelenték, hogy az ellenségeskedést a székelyek hasonlóval torlandják vissza.

Elhatározták azt is. hogy az összes székelység nemzeti honvédsereggé alakuland, s hogy a magyar kormánynyal meghasonlott erdélyi hadparancsnokságtól rendeletet nem fogadnak el.

Puchner hadi főkormányzó ellenben október 18-iki nyilatkozványában, a császár nevében, Erdélynek polgári igazgatását is kezébe vette, a tartományt hadi törvény alá fogta, a hatóságokat, zászlóaljaihoz 3200 újoncnak, a szászokat külön egy vadász zászlóaljnak kiállítására, az oláh bizottságot pedig 15 legiónak alakítására hívta föl, melyeket a tisztekkel s hadi szerekkel ő fogná ellátni.

Urbán ezredes, a Naszód vidékkel szomszéd megyék falvainak előljáróit maga elé rendelte, őket a császár hűségére tölesketé, s hódolatuk tanujeléül, őket a császári pecsétcímer ajándékával bocsátá el. De midőn Marosvásárhelyt el akarná foglalni, onnan a székelyek által tova űzetett; utóbb mégis Gedeon altábornagygyal egyesülten, az agyagfalvi gyűlésről Marosvásárhely védelmére ügyekvő székely néphadat szétrobbantván, e város a császáriak kezére került. Ez alatt a fölkelt oláhok a közép Maros-melléki magyar falvakat dúlták, rabolták, az elfogott nemes urakat, hölgyeket kikeresett halállal öldösték. Voltak ugyan a honvédek s nemzetőröknek az oláhokkal Krakónál és Radnótnál szerencsés összecsapásaik, de a hegyi oláhok — mócok — október 15-én Kis-Enyed nem menekülhetett magyar népéből 140-et, a következő napokban Zalatnát, — a római Auróriát, az erdélyi bányafőtisztség székhelyét, a zord hegyvidék és vadság közepén a civilisatió ez oazisát — egy Dobra nevű gazember izgatására, ki utóbb Hatvanban főbe lövetett, — megrohanták, a tisztviselőket s egyéb magyar lakosokat házaikból kiűzék, majd a menekülőket körül fogván, gyermeket, nőt, urat, köznépet, számra hétszázat, iszonyúan legyilkolták, úgy hogy csak kevesen menekülhetének a mészárlásból hírmondókul Gyulafehérvárra. — Károly- vagy Gyula-Fehérvárt, Edély egyetlen, nem igen fontos erődét, Puchner a maga katonáival a magyarok elől jókor hatalmába keríté. December elején, az ügyetlenül vezénylett, a gyakorlatlan szatmári és szabolcsi nemzetőrök által kedvetlenül védett Deést, Kolozsvárt, a császáriak elfoglalták. A kivonult honvédek Csucsán és Nagybánya táján foglaltak állást, midőn Kossuth a lengyel Bemet Erdély visszafoglalására küldé, s az ottani hadak főparancsnokává tevé.

2. *A trónváltozás.*

Csány László és Görgey Arthur, a feldunai magyar hadseregnek amaz főkormánybiztosa, emez fővezére, 1848. dec. 2-án Olmützben, Ferdinánd és Ferenc József aláírásával kelt kir. oklevelet küldöttek az országgyűléshez, mely oklevelek aláírói közhírré teszik, hogy Ferdinánd koronáiról lemond, s azokat fivérének Ferenc Károly főhercegnek beleegyezésével, annak fiára Ferenc József főhercegre ruházza át.

A lemondási oklevél ide vonatkozó pontjai: ..... «Azon tiszta öntudat, hogy eddigi intézkedéseinknek alkalmával egyedül népeink valódi és állandó jóvolta lebegett szemeink előtt, és vezérlette szándékunkat, enyhíti ugyan a helyt foglalt sajnos eseményekből származott megilletődésünket; azonban legőszintébb szándokaink ilyen meghiúsultából merített szomorú tapasztalásaink, egyszersmind azon meggyőződést ébreszték föl kebelünkben, hogy népeink boldogságán szivünk óhajtása szerint munkálni immár nem áll tehetségünkben, és annak folytában érett és komoly megfontolás után, azon változhatlan és szilárd meghatározásunkat szülték, melyet ezennel minden alattvalóinknak tudtul adni és ünnepélyesen kinyilatkoztatni akarunk, miszerint császári és királyi koronáinkat s hatalmunkat letegyük, és uralkodói székünkről leszálljunk.

«Miután pedig szeretett testvéröcsénk fenséges cs. ausztriai fő- és magyar királyi herceg, Ferenc Károly, ki folytonosan hív gyámolitónk volt fáradozásainkban, hasonló meggyőződés által vezéreltetve, a maga részéről azon jogáról, mely őt, egyenes maradékunk nem lévén, úgy mint természetes és törvényes örökösünket, a pragmatica sanctio által szabályozott és az ország alkotmánya és törvényei által elfogadott, elismert és megállapított örökösödésnek rendjéhez képest, illetné, saját ösztönéből egyszersmind örökre lemondott, és ekképen a korona és vele összekötött jog, hatalom és méltóság szeretett testvéröcsénk első szülött férfi magzatára, a mi szeretett unokaöcsénk fenséges császári ausztriai főherceg és magyar kir. herceg *Ferenc Józsefre*, minden birodalmainkban alkotmányosan és törvényesen, tettlegesen és valóságosan átszállott; ezt minden népeink s alattvalóinknak ezennel azon hozzátétellel adjuk tudomására, miszerint az ezekről fogalmazott ünnepélyes oklevelet, általunk említett szeretett testvéröcsénk és házunk több fenséges tagjai által aláírt, és cs. kir. pecsétünkkel megerősítve, udvari és állodalmi titkos levéltárunkba betétetni parancsoltuk.»

Az új fejedelem, Ferenc József, viszont a maga neve alatt és Schwarzenberg minister ellenjegyzése mellett, szintén közhírré teszi, hogy I. Ferenc József név alatt trónra lép, s kijelenti, mi-

képen elismeri a szabad és korszerű intézmények szükségét; és e végett, míg egy részről el van határozva az összes birodalmat csonkítatlanul töntartani, kész egyszersmind a maga jogait a népek képviselőivel megosztani, s bízik benne, hogy a népekkel egyetértve, sikerülni fog a birodalom minden országait és néptörzseit egy nagy status testben egyesítni. A Magyarországra nézve magyar nyelven kiadott ezen oklevélben, írja az új fejedelem, hogy ha szíve vonzalmát követhetné, első és legkedvesb királyi tisztének tartaná összes törekvéseit magyar népeinek boldogsága és jóléte békés öregbítésére fordítani, most azonban e szándokának valósítása lehetetlen, miután egy vétkes pártfelekezet nyilt lázadást támasztott, és ellenszegülésében folyvást megmarad, azon meggyőződéshez vezérli őt, hogy Magyarország lakosainak nagy többsége királya iránt öröklött hűségét nem képes tanusítni, mielőtt a pártütők zsarnoki nyomása alól a fegyver erejével ki nem szabadíttatik. Ezen célból meghagyja Windischgrätznek, hogy az országot fegyverrel hódítsa meg.

Hogy a schwechati ütközet után Windischgrätz azonnal nem tört Magyarországba, és a honvédelmi bizottságot a fegyverkezésre egy hónapig készülődni megengedé — mire Haynau megjegyzé, hogy a mulasztásban Bécs nekünk az volt, mi Hannibalnak Capua — mert az udvari párt, mely eddigelé minden rendeleteit Ferdinánd nevében adta ki, elérkezettnek látá az időt végre levetni az álarcot, s nyiltan, erélyesen föllépni céljaival, Magyarország alkotmányának eltörlésével, s az országnak a közbirodalomba olvasztásával. — E végre Ferdinánd királyt, ki Magyarország független kormányát megerősíté, — kelle, — miként azt a császári család 1606-ban a kedélybeteg II. Rudolffal tevé, az útból félre mozdítni. Ámde az egyébként hajlékony Ferdinánd, ez egyben megköté magát, és nem akart a trónról lemondani.

A beavatottak titka marad, minő eszközökkel bírták rá a jámbor királyt, hogy koronáiról lemondjon, miként 1618-ban a szilárd II. Ferdinándot az osztrák protestánsok sikeretlen kényszeríték: Ferdinánd! mégsem írod alá? — mígnem a franciák történetében is emlékezetes december 2-án (1804. I. Napoleon koronázása, 1805. austerlitzi csata, 1851. III. Napoleon államcsinja,) a trónváltozás megtörtént, s az ifjú Ferenc József, életkora 19-ik évét, egyszersmind politikai szándokát, birodalma egységesítését föltüntető latin jelszóval: VIrIbVs VnItIs = viribus unitis — egyesített erővel — lépett a trónra.

Magyarország alkotmánya megszünését — verwirkt — vagy eljátszását, melyen a bécsi absolut kormány tizenkét évig nyargalázott, ily okoskodással adja többek közt a császári kabinetből kelt egy ekkori irat: «A különböző formák, melyek a monarchia valóságos egységével folytonosan ellentétben valának, jelenleg tel-

jesen megváltoztak; mert az osztrák monarchia absolut kormánya alkotmányossá változott, és a magyar alkotmány megszünt létezni, miután nemcsak a magyar nemesség fő és sarkalatos kiváltságai, minők a kizárólagos hivatal- és birtokképesség, had- és adómentesség eltöröltettek; hanem Magyarország alkotmányának nyolszáz éves palladiuma. a vármegyék autonomiája is megsemmisíttetett az utolsó pozsonyi diaeta által, mely egy külön, a monarchia kormányától teljesen elválasztott ministeriumot erőszakolt ki, melylyel a vármegyék municipalis szabadságainak fönnállása megférhetlen. A mi a magyar alkotmányból a királyra és a monarchiára nézve fönmaradt, az megrontatott a Kossuth-Batthyány ministerium és a pesti diaeta által, mely félig rosz szándékú, félig terrorizált vala. A magyaroknak a pragmatica sanctió által engedélyezett jogok (?) utolsó nyoma is eltöröltetett a nemes gr. Lamberg meggyilkolása óta, Kossuth dictaturájának terrorismusa és a törvénytelen diaeta forradalmi szabályai által, mely az október 3-ki manifestum ellenére is folytatta üléseit, és mely pártütő végzései által, a legvakmerőbb módon lábbal tapodta a pragmatica sanctiót stb.

A dec. 2-ki két manifestumot, az országgyűlés dec. 6-án zárt ülésben vette tanácskozás alá. A békepárt élén a világtalan báró Wesselényi szólalt meg, s beszédét azon tanáccsal végezte be: ne kockáztassa a nemzet kétes kimenetű háborúban politikai életét, hanem meghajolva a kénytelenség hatalma előtt, fogadja el a manifestumokat, ismerje el királyul Ferenc Józsefet, s ez által tegye meg az első lépést, a még nem lehetetlen békés kiegyenlítésre. — Ellenben Kossuth indítványára az egyesült két ház többsége által határozatba ment december 7-én: «Magyarország s a hozzákapcsolt országok és részek, az ausztriai birodalom részei, valamint soha nem voltak, most sem azok, hanem független önálló országot képeznek, mely saját alkormánynyal bír, s csak a nemzet megegyezésével alkotott saját törvényei szerint kormányoztathatik. Miután a nemzet előleges hozzájárulása nélkül egyik fejedelem életében, más senki magának királyi jogokat nem tulajdoníthat, az öröklési rendet pedig családi magán egyezkedésekkel még kevésbbé változtathatja meg. Miután a magyar királyság két oldalkötésen alapul, melynek egyik sarkalatos oldala az, hogy törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyűlési egyezkedés útján koronázási egyezséglevelet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megesküdött, s ezen eskű következtében sz. István koronájával megkoronáztatott, annálfogva az ausztriai császári székről lemondás Magyarország alkotmányán semmit sem változtathatván, az országgyűlés mint Magyarország törvényes organuma, ezennel kinyilatkoztatja, hogy az ő híre, tudta s megegyezése nélkül, a magyar királyi szék birtokával senkisem rendelkezhetik.

Batthyány Lajos a ministerelnökségről lemondása után, a Bécs alól Jelachich által haza bocsátott horvát néphad üldözése közben lóról bukván, karját törte. Alig hogy fölépült, sietett Pestre képviselői állását elfoglalni, Kossuthot és a radikál pártot, a maga békepártjával lehetőleg ellensúlyozni. De már későn. Windischgrätz értesülvén az országgyűlés határozatáról, december közepén megkezdé Mágyarország ellen hódító hadjáratát.

3. A magyar és az osztrák hadak száma. Hurban és Schlick a háború kezdetén.

A háború kezdetén a magyar hadsereg állása és létszáma ez volt:

1. A Feldunánál, Görgey alatt: 30,000. 2. A morva határon, Beniczky alatt: 3000. 3. Kassa táján, Pulszky Sándor alatt: 8000. 4. Erdély határán, Csucsa, Zsibó és Nagybányánál, Czecz és Riczkó alatt: 10,000. 5. Aradnál, Gál Miklós alatt: 7000. 6. A fölvonulásban lévő bács-bánsági sereg Damjanics és Vécsey alatt: 23,000. 7. Eszéknél: 3000. 8. A Muraközben, Perczel Mór alatt: 6000. 9. Komárom, Lipótvár, Munkács, Pétervárad őrserege: 15,000 — összesen 105,000 ember, kiknek azonban ötödrészét még mindig nemzetőrök vagy önkéntesek képezék. Sorkatonaságunk a régi magyar ezredekből csak 21 zászlóalj volt az országban. Fölszerelt honvédzászlóalj még csak 35 volt, másik 35 alakulóban, de nemsokára az ellenség elé küldetett. A régi tizenkét huszárezredből csak tíz, ezek is hézagosan voltak benn az országban, alig hatvan században. Alakulóban voltak: a Mátyás-, Károlyi-, Lehel-, Hunyadi huszárok ezredei. Tüzér volt 5000, ágyúk száma 250. Voltak még vadász- és utász-csapatok. A lengyel legió három zászlóalja, valamint a bécsi német legió hasznos szolgálatot tevének. A sorezredekből két zászlóalj és két század lovas olasz, a honvédek soraiban harcolt.

Kossuth látván, hogy a nemzetőrök legtöbbnyire családapák, nem állják a csata tüzét, önkéntes, úgynevezett mozgócsapatokat toboroztatott, a honvédekkel egyenlő díjjal. Ily önkéntes csapatok voltak a «guerillák», kik az ellenség elő- és utócsapatait csipkedték, kapkodták, élelmi szereit s egyéb szállítmányait elfogdosták, és a lovas «ostorosok», kik az ellenség kémszemlélő lovasait, pányváikkal elfogták, lovaikat a kidűlésig ólmos ostoraikkal csapdosták.

Utóbb a magyar hadsereg kilenc hadtestre osztatott ekképen: az I. hadtest Klapka alatt a felső Tiszánál, a II. Perczel Móré; a III. Damjanicsé; a IV. Hadiké, Szeged-Szabadkánál; az V. az Arad várát ostromló hadtest, előbb Gál Miklós, azután br. Vécsey

alatt; a VI., az erdélyi hadak, Bem alatt; a VII. Görgey hadteste; a VIII. a komáromi várőrség; a IX. a pétervárади őrség.

A magyar hadsereg rendes állományát Klapka 125,000-re teszi, melynek ötöde azonban sebesülten vagy betegen a kórházakban feküdt.

A sorezredekből a honvédekébe átvitt zászlóaljak együtt, nem teljes emberszámmal, 160-ra mentek.

Az osztrák határon Görgeyvel szemben állott három hadtest, 37,000 gyalog, 6200 lovas, 216 ágyúból álló. A morva határon Simunich alatt 5000 ember 12 ágyúval. Galiciában Schlick altábornagy 8000 emberrel, a duklai szoroson tört be. Erdélyben Puchnernek 17,000 harcosa volt. Az aradi és temesvári őrség, 30,000 szerb közreműködésére számíthatott. Nugent altábornagy Stiriából 6000 emberrel a Balaton felől készült Windischgrätz táborához csatlakozni.

December elején Morvából Hurbán, ezredesi címmel föl-ruházott hlubokai lutheranus tót pap, egy zászlóalj rendes katonasággal, cseh diákok s mindenféle csőcselékből összeszedett 2000 főből álló haddal, a jablunkai szoroson Trencsénmegyébe rontott, de némi csatázás után Beniczky honvédei s tüzérei által visszautasíttaték. Hurban emberei gyújták föl a gróf Csákyak budetini kastélyát s nagybecsű régi levéltárát. (Midőn 1883-ban egyik nyitrai lap Hurbannak szemére hányta, hogyan parádéztatta 1848-ban feleségét gróf Csákyné selyem ruhájában s hintajában, a szerkesztőt a pozsonyi sajtóbíróság elé idézte; azonban ő maga a vádló lőn elmarasztalva.)

Ugyancsak december elején jött be gróf Schlick altábornagy támadó hadával, Galiciából, a duklai szorosnál elébe hányt akadályok elhárítása után, s december 11-én Kassánál szétverte az ellenálló többnyire kaszás nemzetőrökből álló népet. A győző cs. katonaságot a lengyel legió és a szepesi honvédek tartóztaták föl az üldözéstől. Pulszky Sándortól a szétzüllött had összeszedését és vezényletét Miskolcon maga Mészáros Lázár vette át; de ő sem lőn szerencsésebb. Január 4-én őt is megverte, s midőn futó új honvédeit megállítni erőlködnék, őt magát is majdnem elfogá Schlick. Veszteségünk holtakban, sebesültekben 250, foglyokban 300. Ezen bodrogi hadsereg vezényletét most a szerencsésb Klapka György vette át.

4. Az osztrák hadak betörése.

Görgey hadteste jobbról Nagyszombatig, balról a Fertőig terjeszkedék. Windischgrätz Parndorfnál kezdé meg december 16-án a támadást, honnan Kmety, a nagyobb erő elől, Győr felé, hova Görgey is tartott, hátrált. Nagyszombatból Ordódi már kivonult,

midőn annak erősítésére Guyon odaérkezett. Ezt Simunich nagyobb erejével megtámadta, Guyon fele hadának — holtakban, sebesültekben, foglyokban 800 embereinek — veszteségével vágta magát keresztül Komáromba.

A vízekkel és sáncokkal környezett hadállás Győrnél, hol Görgey az ellenséget elfogadni tervezé, miután a nagy foku hidegben a vizek annyira befagytak, hogy az ágyúkat is megbírták, nem látszott eléggé biztosnak, s nehogy a nyomában üldöző ellenség által bekeríttessék, Buda felé Bicskének húzódott; miközben utóhada Bábolnánál az ellenséggel összecsapott, s holtakban 300, foglyokban 700 embert vesztett. Perczel Mór a Drávától Görgeyvel egyesülni fölrendeltetvén, midőn Kossuth Görgeyt megrótta, hogy csata nélkül bocsátja mind beljebb az országba az ellenséget: Görgey Perczelt fölhívta, hogy Moórnál fogadja, s majd ő Bánhidától oldalt támadja meg az ellenhadat. Perczel december 30-án, 18 fokú hidegben, 6000-ed magával fogadta Jelachich 10,000-ét. A magyar had vesztesége holtakban 400, foglyokban ezer vala. Egy vértes magyar kapitány rákiált a nagyobb részt a sorezredből átpártolt Hunyady csapatra: Le a fegyverrel! Azonnal mind elveté puskáját. A szétzüllött had Budapesten szedkőzik össze. Görgey oldaltámadása elmaradt, miért azon gyanu terheli, melyet utóbbi tettei és vetélytársainak cserben hagyásával erősíteni látszanak, hogy szándékkal okozá Perczelnek, a nagyra törekvőnek veszteségét, egyúttal Kossuthot is mintegy intvén, nehogy egy civil katonai dolgokba avatkozzék. Csatát akartatok — gondolá magában — tehát kaptatok.

A moóri csatavesztés megdöbbenté az országgyűlést. A fővárost s vele az országgyűlést egy újabb csatavesztésnek kitenni nem vala tanácsos, noha Görgey Érd, Sóskút, Bia közt csatakészen várta az ellenséget. Az év utolsó éjjelén határozatba ment, hogy az országgyűlés Debrecenbe tegye át üléseit. «A ki nem jön, főbe kell lőni!» kiáltá Humkár Antal, Veszprém főispánja.

Batthyány Lajos indítványára, végkisérletül egy öttagú békekövetséget küldött az országgyűlés Windischgrätzhez, hogy Magyarország becsületének, szabadságának s jólétének megóvásával békét s hódolatot ajánljanak az új fejedelemnek. A küldöttség tagjai: gr. Mailáth Antal volt kancellár, id. Majláth György országbíró, gr. Batthyány Lajos, Lonovics József egri érsek és Deák Ferenc. Batthyány azon másik indítványa, hogy az országgyűlés egy része a békealkú meghallása s tán létesítése végett, maradjon vissza Pesten, — valószínűleg megoszolva, a debreceninek ellensúlyozására — nem fogadtaték el. Windischgrätz a követséget (csak Batthányt nem bocsátá maga elé, sőt nehány nap mulva őrizet alá véteté) Vértes-Bicskén fogadá, s kereken kijelenté, hogy ő lázadókkal nem alkuszik; miután a magyar országgyűlést Ferdinánd

király már október 3-án föloszlatá, őket az országgyűlés követeiül nem ismeri el, egyébként az országtól föltétlen hódolatot — unbedingte Unterwerfung — követel. — Mindamellett Windischgrätz a maga támadó hadserege katonáinak csákóján és sisakján a keresztbe vont fehér szalagot, az ország népe előtt a békés szándok jelvényéül kivánta föltüntetni.

Az 1849. év első napjaiban, a magyar kormány és országgyűlés, a szolnoki vasúton, a nagy hidegben nagy sebtében hurcolkodék Debrecenbe. Duschek pénzügyér fő gondja volt a pénzjegyek sajtóinak, — Csány kormánybiztosé, a kormány hivatalainak tova szállítását eszközölni. A magyar hadi tanács, Kossuth nélkül, ki már akkor Debrecen felé járt, alhatározá, hogy Görgey a bányavárosok felé vonuljon, az ottani hadi készletek, újoncok és pénzek átvételére, valamint a többi hadakkal a Tiszánál találkozásra; Perczel pedig Debrecent védelmezze. Görgey serege január 3-án vonult Budapesten keresztül, Vác felé.

Windischgrätz pedig, midőn január 5-én Budán a királyi palotában üté föl főhadi szállását, ezzel lépett be: Na, vége a komédiának!

5. *A debreceni országgyűlés. Görgey váci nyilatkozata.*

Windischgrätz diadalmas előnyomulása, a magyar hadaknak folytonos veszteséggel való hátrálása és Kassánál kétszeres veresége, a kormánynak és az országgyűlésnek hirtelen és kényszerű Debrecenbe vonulása aggálylyal tölté el a hazafiak kebelét; mínélfogva a képviselő- és a felső-ház legtöbb tagjai, részint Pesten visszamaradtak, részint haza oszlottak. Szerencse, hogy Windischgrätz a főváros birtokában magát immár egyszersmind az egész ország urának vélvén, azonnal sem maga Kossuthot üldözőbe nem vette, sem e végett a Kassán időző Schlicket nem utasitá, — Kossuth e mulasztást fölhasználta Debrecenben a papirpénzgyár fölállítására s abban 15 és 30 krajcáros, nem különben 1, 2, 5, 10 és 100 forintos pénzjegyek nyomtattására, Nagybányán 3 és 5 krajcáros réz s ezüst pénzek veretése, Nagyváradon fegyver- s lőszer alapitására, és az ellenségtől el nem foglalt megyékben a folytonos újoncozás sürgetésére.

Január 13-án, a reformatus collegium imatermében, a képviselő- és felsőháznak mintegy másfélszáz tagja országgyűlési töredéke előtt, Kossuth, az uralkodó ház politikáját éles szavakkal bírálván, fölkiálta:

«Most kérdem: mi értelme van azon szónak, melylyel Windischgrätz válaszolt: unbedingte Unterwerfung? Nem annyi-e az, mint Magyarország szünjék meg létezni, és legyen az osztrák

birodalom eldarabolt tartományai közül egy, nemzeti s országos lét nélkül? Nem annyi-e, hogy a nemzet írja alá saját halálának itéletét? — Már most kérdem a képviselő házat, melytől a béke ára gyanánt nem kivánnak kevesebbet, mint halált, a nemzetnek halálát, — ha nem is ember, kiben önérzet van, ha nem is magyar, kinek a multakra vissza emlékezve kötelességei vannak ősei és maradékai iránt, ha nem is képviselő, kinek szent tiszte megőrizni a nemzet jogait, hanem csak féreg volna, nyomorult féreg, mely a földön csúsz, melynek azt kötik ki föltételül: béke lesz veled, hanem meghalsz, — ha féreg volna mondom, nem védené-e magát a halál ellen? Mi roszabb történhetik velünk, mint hogy kitöröljenek a nemzetek sorából? Talán hogy közülünk egy párnak fejét leütik s az örökkévalóságba hamarébb mozditnak át, mint különben a természet törvényei szerint történt volna? De ha e nemzettől kivánják, hogy haljon meg, nem volna-e gyávább, alábbvaló, nyomorultabb a féregnél, ha azt mondaná: meghalok? Előbb tehát megkisérti védelmezni magát; hiszen ha elvész, sem történhetik roszabb, mint hogy meghaljon; de jobb történhetik! A halál, melyet itt elénk szabnak, bizonyos, de mely a harc végén történhetik, nem bizonyos; mert van isten az égben, és a nemzetben erő; és ha élni akar: élni fog . . . A magyar nemzet millióit legyilkolni nem lehet; és ha elvész, csak öngyávasága által veszhet el. Hasztalan minden kecsegtetés: ha nem védelmezi magát a nemzet, ha nem áll föl mint egy férfiú, úgy meg fog halni gyalázatosan; ellenben ha védeni fogja magát, akkor megél. Fogja-e azt tenni? (A képviselők fölállva egy hanggal kiáltják: fogja!) Ha fogja, akkor esküszöm az örökké való istenre, hogy akár én, akárki a kormányon, megmenti a hazát. De ha nem teszi, akkor tessék még ma leütni fejemet, mert nem tudom megmenteni a hazát!»

Azután Kossuth a képviselőket a harc utolsó percéig együtt maradásra fölszólitván, a képviselők fölállva, eskűre emelt kezekkel a legnagyobb lelkesedéssel egyhangúlag kiálták és határozatilag is kiadák: «együtt maradunk!»

Görgey pedig Vácon, január 5-én, a maga hadteste nevében egy hosszabb nyilatkozatot tett közzé, melynek vége igy szól: «1. A feldunai hadsereg hű marad eskűjéhez, miszerint Magyarországnak V. Ferdinánd király által szentesitett alkotmányát, minden külellenség ellen védendi. 2. Ugyanazon elszántsággal fog azonban a feldunai hadrész mindazok ellen föllépni, kik éretlen respublikai kisérletek által, az ország belsejében az alkotmányos királyságot megdönteni igyekeznek. 3. Az alkotmányos monarchia fogalmából, melynél a feldunai hadtest utolsó emberig megmarad, magából következik, hogy csupán azon parancsoknak fog engedelmeskedni, melyek a felelős hadügyministertől, vagy annak

helyettesétől törvényes úton érkeznek. 4. Miután a feldunai hadtest, megemlékezve Magyarország alkotmányára letett eskűjéről, s becsületéről, tökéletes tudattal bír az iránt, hogy mit akar és mit kell tennie: ennélfogva kijelenti, hogy az ellenséggel kezdett bármi egyezkedés eredményét csak akkor ismerendi el, ha az egy részről Magyarország azon alkotmány-formáját, melyre a hadsereg megesküdött, más részről a hadtest becsületét is biztosítja.»

6. Görgey felvidéki hadjárata.

Görgeynek kezdetben az volt szándéka, hogy hadtestét a bányavárosokban fogja kiteleltetni. De mikor Windischgrätz által küldve Csorics altábornagy nyomban üldözte, oldalt Simunich, elébe Götz tábornok Galiciából támadólag közelgett, tervét annyival inkább meg kelle változtatnia, mert a szegény bányavidékek annyi had élelmezésére egyébként is képtelen vala; azonban Kossuth is sürgeté Görgeyt, hogy a Tisza felé törekedjék egyesülni a többi hadakkal. Götzöt Körmöcbányáról Aulich, Hurbant Besztercebányáról Kmety vissza verte, de Guyont és a segélyére jött Görgeyt, 700 ember s 10 ágyú veszteséggel, Selmecbányáról, Wiss s Jablonovszki Zólyomba szorították, Görgey volt az utolsó a ki hátrált; egy tiroli vadász golyója furta keresztül csákóját. Aulich, az újra fenyegető ellenség elől, Körmöcről, roppant erőfeszítéssel, részint a járhatóvá tett hegyi úton, részint egy, már az 1703-ki kuruc-háborúban is, ily módon Bercsényi által használt omladozásából kitisztogatott bányai alagúton menekült Besztercebányára. Görgey innen Aulich és Kmety hadosztályát, a Sturecen át Liptóba, Pillert, Guyont a Királyhegy mellett a felső Garamhoz utasítá, hogy vele szintén, a felső Vágon át törekedővel Szepesben egyesüljenek. A hadsorokat a szekerek végtelen sora követte, melyek a tisztek podgyászán kívül, különféle állami és fölszerelési anyagokkal, egy hordozható fegyvergyárral, ón- és rézkészlettel, gyarmati árúkkal stb.-vel voltak megterhelve. E veszélyes hegyi utakon Görgeyt eddigi üldözői nem követék; mert Perczel időközben Tiszától Ceglédig előrt.

Branyiszkó hegyi útját, mely Szepesmegyét Sárostól elválasztja, az előnyomuló magyar had elől Schlick egy csapata állta el. Guyon honvédeit így buzdítá a támadásra: «elől dupla léhnung, hátul kartács!» Míg a honvédek egy része az országúton törekedett fölfelé, harcolva az út kanyarulatain helyt foglalt ellenséggel, más része a meredek hegyoldalon, Erdősi Imre tábori pap, elől egy kereszttel vezeté az újonc tót honvédeket. — Az ellenség, az oldalt megkerüléstől tartva, a hegytetőről elvonult s a magyar had békén vonult be Eperjesre február 5-én.

Mialatt Görgey az északi Kárpátok közt amaz igen fáradságos hadi útját járta, Klapka és Perczel sem maradtak tétlenül. — Klapka György, a bécsi tüzér-iskola növendéke, imént Budapesten a hadmunkálati iroda vezetője, 10.000-nyi haddal és 30 ágyúval gyarapodva, január 22-én és 23-án, Bodrog-Keresztúrnál fogadta el a Kassánál kétszeri győztes Schlick ellen a harcot s azt nemcsak vitézül megállta, de az ellenséget, mindkét részről száz-száz nehány ember veszteséggel vissza is verte. Schlick meghátrált, hogy a Windischgrätz által segélyére küldött Schulzig dandárral egyesülten a támadást ismételje; azonban értesülvén, hogy Görgey a bevehetetlennek vélt Branyiszkón már innen van; nehogy két tűz közé szoríttassék, Kassáról a tornai szoroson elsiklott.

Perczel Mór, ki fiatal korában csak kevés ideig állt hadi szolgálatban, mert abból 1831-ben — a lengyeleknek akarván segélyére menni — kilépett s ki a móri csatából vert hadaival a Tisza baljára húzódott, onnan 15,000 honvéddel, Szolnoknál előtört és a császáriakat Ceglédig üldözé, mire Windischgrätz a Budapesten nélkülözhető minden zászlóaljait övéinek segélyére küldé. Perczel már-már rohamra ada parancsot, midőn egy idegen figyelmezteté, hogy embereit ama facsoportban rejtett ágyúk fenyegetik, egyszersmind megismerteté magát, miszerint *ő Dembinszki,* volt lengyel tábornok, kit Perczel az oroszok ellen 1831-ben dicsérettel viselt hadjáratából ismert s kit Teleki László Párisból, Kossuthnak a magyar hadak vezényletére ajánlott. Erre Perczel a hadvezetést Dembinszkinek átadá. Az új vezér, azon álhírre, hogy a Budapestről Schlick segélyére útban lévő Schulzig dandár Poroszlónál a Tiszán át akar kelni, Cegléd alól a Tisza baljára vissza vonja a hadat, és Szolnoknál maga után fölgyújtatja a Tisza-hidat.

7. A kápolnai és a szolnoki csata.

Dembinszki a támadást Windischgrätz ellen akkor szándékozék megkezdeni, midőn Damjanics és Vécsey hadtesteit Görgey-Klapkáéval és a magáéval egyesíthetendi. De Kossuth sürgeté a támadást, mert a császáriak időközben Lipótvárt, majd Eszéket önkéntes feladással bevették. Komáromot, Péterváradot ostrom alá fogták, a hadsereg tartását a tiszavidéki megyék nagy megterheltetésükkel alig bírtak; a bécsi lapok pedig sok balga híreket szórtak világgá, hogy a magyar hadsereg s a debreceni töredékparlament föloszlott, Kossuth megszökött stb. Azonban Windischgrätz sem akarta bevárni a magyar hadak egyesülését, a magáéival megindult a Tisza felé. A magyarok, első vonalban a Tarnapatak hosszán Verpeléttől Kálig, Kápolna középponttal;

a második vonalban Görgey hadteste Maklártól Tárkányig sorakoztak. Mindkét részről 40—42,000 ember állott szemben. — A február 26-án és 27-én történt két napi csatázás eredménytelen maradt, mennyiben mindkét fél visszahúzódott, Dembinszki Tisza-Füredre, Windischgrätz Budapestre. A magyarok mégis előbb kezdték meg a visszavonulást, de oly renddel, hogy a hátvéd huszárok, az őket üldöző vérteseket visszaverék. Ha Schlick a siroki szoroson áttörve a kellő időben Windischgrätz segítségére nem siet, a tábornagy bizonyára vereséget fogott volna szenvedni. A magyarok teljes győzelmét azon sajnos körülmény gátolta, hogy a hiú Görgey irigységből a lengyel Dembinszki iránt két hadosztályával nem vett részt a csatában, noha ő maga személyesen jelen volt abban. Windischgrätz első bulletinben a csatáról azt jelenti, hogy a császáriak vereségét számokban ki nem fejezhetni, az ellenséggé 300; harmadnapon ismét azt írá: a mi veszteségünk kevesb, — az ellenségé több mint 300. A magyar részen harcolt olasz Zanini zászlóalj 600 embere önként megadá magát Windischgrätznek; ő mindazáltal a zászlóalj őrnagyát Venturinit főbe lövette.

Midőn a kápolnai csatatérről a magyarok előbb húzódnának el, Windischgrätz sebtében azt izente Olmützbe: «Az ellenség fut; mienk a győzelem!» Erre, mint bizonyosra ottan már számítottak. A birodalmi gyűlést Kremsirben föloszlatták, s egy már készen tartott alkotmány-formát, az örökös tartományokra s Magyarországra, ennek alkotmánya eltörlésével, egyaránt szólót hirdettek ki, melynek alapja «a minden nemzetiségek egyenjogúsága» — valóban pedig valamennyinek egyenlő ige alá vetése — vala. Ezen alkotmányirat 71. §-a így szól: Magyarország alkotmánya olyképen tartatik fenn, hogy a mely szabályai, a birodalmi alkotmánynyal összhangzásban nincsenek, érvényüket vesztik. A nemzetiségi viszonyok külön szabályok által rendezendők. Ez történt március 4-én, Kossuth tavali végzetes felirata évfordulóján. Ezen alkotmányféle szappan-buborékra másnap Damjanics Szolnokon, Bem egy hét mulva Szeben, Kossuth pedig április 14-én Debrecenben megadák a választ. Maga a bécsi kormány is e hirtelenében összetákolt alkotmányt, mint nem életre valót, nem kivihetőt 1851 végén visszavonta.

Damjanics a bánsági, Vécsey a bácskai hadakkal Dembinszkivel egyesülendők, Szolnok felé haladva úgy egyeztek, hogy míg Damjanics Szolnokon megüti a császáriakat, Vécsey Török-Szent-Miklós felől kerülve fogja őket vele együtt közre. Damjanics, a készületlen ellenséget meglepi s részint (hatszázat) a Zagyvába fojtja, részint megszalasztja s az egész hadi készletet, 11 ágyúval elfogja. Ha Vécsey a kellő időben megjelen, az egész 3000 főnyi ellenhad foglyul esett volna. Damjanics, a harmadik zászlóaljnál,

mely a tizenegy ágyút elfogta, fövegét levéve megáll: «Derék fiúk vagytok, — mond — megérdemlítek mind, hogy tisztek legyetek, de akkor hova lenne nekem a harmadik zászlóalj!?» — «Éljen»-t rivaltak a vitézek, a kedvelt vezér e szavaira. — Damjanics, a vett utasítás szerint, a Tisza baljára vonult, de Vécseyt, bűnös mulasztásáért a hadügyér előtt bevádolta. Vécsey hadteste Damjanics alá adaték, ő maga pedig, bár a vezényleti képesség hiányzék nála, de minthogy hazafiságát a bácskai seregnek az árulástóli megmentésében erélyesen kitünteté, Arad vára ostromához rendelteték.

A kápolnai csatából Tisza-Füredre vonult magyar had egykori császári tiszteinek élén, Görgey, holott ő maga volt a csatavesztés oka, megtámadta Dembinszkit, vádolván hibás csatai intézkedéséért, követelte, hogy a hadvezérségről mondjon le. — Dembinszki látván, hogy ő mint idegen, ily összeesküvés ellenében kellő támaszra sem Kossuthnál, sem a hadseregben nem számíthat, lemondott. Midőn Kossuth Görgeynek, — ki pedig a maga emberei fölött szigorú fegyelmet gyakorolt s bírta is azok bizalmát, — ama fegyelemsértő tettét szemére hányná s kérdezné tőle: «mit tettél volna te Dembinszki helyében?» Görgey szokott hideg, gúnyoros modorában felelte: «én Görgeyt főbe lövettem volna!»

«Látta Kossuth, hogy Görgeyben az elsőségre vágyás mellett törhetlen erély is van céljainak elérésére. És azóta a bizalmatlanság mellett félelem is támadt lelkében. Oly egyéniségnek kezdé őt, — kinek tiszta hazafiúi lelkesedéséről egykor becsületszavával kezeskedett, — az utolsó események óta ismerni, ki kedvező körülmélmények közt arra is képes, hogy magát erőhatalommal katonai dictátorrá tegye. Már pedig Kossuthban semmivel sem volt kisebb a nagyravágyás, mint Görgeyben. Ha az, egyenlőt, vagy felsőbbet nem tudott tűrni a hadseregben, bizonyára Kossuth sem bírt annyi önzetlenséggel, hogy más kezében tűrje a fő hatalmat; másé legyen a haza megmentésének dicsősége, miként ezt nehány hónappal előbb Batthyányval, Széchenyivel, Deákkal szemben váltig bizonyította. — A különbség köztük, nagyravágyásuk tekintetében, csak az volt, hogy Görgey különben a haza iránt is, kétes hűségű katona, ki mindent kardjától akart függővé tenni és mindamellett is, hogy egyébnek, mint a hadi mesterségnek értéséről semmi bizonyítványt nem adott, minden mást lenézett, gúnyolt, megvetett, a cynismus condrája alá rejté nagyravágyását; míg ellenben azt Kossuth, a soha senkitől kétségbe nem vonhatott honszeretetének s hazafiúi hűségének ékes palástjába burkolva.«

«... Azonban Görgey még nem látta idejét nyiltan föllépnie. Miként Kossuth ő iránta bizalmat, akképen színlelt ő is

Kossuth iránt ragaszkodást, engedelmességet, tiszteletet. És ily álcát viselt, ily játékot űzött e két fényes tehetségű, de hiúságteljes férfiú, kiknek kezébe volt letéve a nemzet sorsa, egymás iránt mind végiglen. Egyiknek sem lévén bátorsága nyiltan föllépni vetélytársa ellen, ezen álca alatt fondorkodtak egymás megbuktatására, míg végre a nagyravágyás, egymás iránt rejtett gyűlölet és színlés játéka alatt magát a hazát buktatták meg.» (Horváth Mihály.)

8. *Bem Erdélyben.*

Az 1849-ik év kezdete, midőn Windischgrätz Budapestet, Schlick Kassát tartá elfoglalva és hadaink a bánságból és Bácsból kivonultak, a magyar fegyverre kedvezőtlen vala; Erdélyben azonban, honnan december hő első felében Puchner a honvédeket és nemzetőröket a szélekre szorítá ki, Bem ügyes hadvezetése óta kedvezőre fordult. — Bem, az 1831-ki lengyel fölkelésnek a tüzérségnél egyik jeles tényezője, közelebb Bécsnek, Windischgrätz ostroma ellen védelmezője, onnan menekülve, Kossuthnak s általa a magyar ügynek ajánlá föl szolgálatát. Kossuth, Erdély kétséges védelmét bízta a derék emberre s ő várakozáson fölül fényes sikerrel felelt meg föladatának. A 7000 főnyi honvéd s 5000 nemzetőr és 1350 lovas had, 24 ágyúval, Csucsán, a Szilágyságban és Nagybányán állott. Bem, december 16-án Szilágy-Somlyón, e szavakkal mutatá be magát az ottani tisztí karnak: «Uraim, a magyar kormány engem e sereg parancsnokául teljes hatalommal nevezett ki. Föltétlen engedelmességet követelek mindenkitől. A ki nem engedelmeskedik, főbe lövetem; de jutalmazni is tudok.» A császáriak elsőben Riskó csucsai hadállását támadák meg, Wardener alatt, de egész Kolozsvárig visszanyomattak; Zsibótól Urbánt és oláhjait Czecz, Kemény és Bethlen Gergely verék vissza, maga Bem, csatázva a Szamos völgyén haladt előre s a két előbbi haddal karácson napján Kolozsvárott találkozott, melyet az ellenség egy hét előtt foglalt vala el. — Bem a harcolva futó Urbánt és Wardenert, a nagy Szamos völgyén, Bukovinába kikergeté. Érezék a hadak új mesterének intéző kezét; de a fiatal honvédek is újult erővel s a 20 fok hidegben fiatal tűzzel követték a mester parancsait.

E diadalmas föllépése után Bem, békeszózatot intézett Erdély népeihez, fölhíva őket az alkotmányos szabadsághoz való csatlakozásra, de az oláhok, Szebenben, osztrák tisztek jelenlétében, Saguna püspök elnöklete alatt gyűlést tartának és innen Olmützbe az új fejedelemhez azon kérelemmel járulának, hogy az osztrák birodalombeli valamennyi oláhok egy tartományba, egy politikai s külön egyházi hatóság alatt, saját nemzeti gyű-

léssel egyesíttessenek, s hogy az oláhok fölfegyverzésére 65 ezer szuronyos puska adassék. — A hegyi oláhok vagy mócok pedig, kik a mult őszön Zalatna magyar népét és bányatisztségét kiölték, újra neki vadulva, Enyedet megrohanák, kirablák, fölégeték, lakósai egy részét legyilkolák. Földúlták és gyújták az itteni református főiskolát is, boszúból, mint mondák, mivelhogy innen kerültek ki legtöbb földesuraik, január hó 7-án. — E nevezetes collegiumot 1658-ben a törökök, 1704-ben Tige császári tábornok, most harmadízben az oláhok égeték föl, de mindháromszor phönixként újabb erőben támadt föl hamvaiból; de a 30,000 kötetből álló könyvtára, ritka sőt egyetlen példányaival örökre pótolhatatlan maradt. Jára magyar falu népét is kiirtá a mócok dühe.

A székelyek, miután Gedeon őket Maros-Vásárhelynél szétverte, meghódoltak Puchnernek. Csak Háromszék nem hódolt be. Itt Gábor Áron, volt tüzér-káplár, ezermester, ajánlkozott ágyúk öntésére. Kinevették az, ábrándozót. Ő eladta kis birtokát és ennek árán két ágyút öntött. — E tény fölkölté irányában a bizalmat; a községek átadták neki harangjaikat s ezekből ő egy hat ágyúból álló üteget, hozzá salétrom- s lőporgyárt állított ki. Mindamellett a községi előljárók behódoltak Puchnernek, mivelhogy elzárva a világtól, a küleseményekről nem bírtak tudomással.

Bem, Urbán üldözéséből január közepén jött Maros-Vásárhelyre s fölhívta a székelyeket az ő zászlóinak követésére. A székelyek csak egypár hetet kértek, míg fölkészülhetnek. Bem, ezt be nem várhatva. negyedfélezernyi hadával és 28 ágyúval megindul Puchner kétszerte nagyobb hada ellen, kivel január 16-án Gálfalvánál találkozik, őt megveri és Szebenbe szoritja. Január hó 21-én Bem, ostrom alá veszi az időközben sáncokkal erődített Szebent; de meggyőződvén, hogy a födött állások bevételére az övénél nagyobb számú erőre lenne szükség, visszahúzódott. Más részről Puchner is meggyőződvén, hogy Bem eszével megbirkózni elegendő ereje nincs, rávette Szeben szász s oláh előkelő embereit, hívnák be az Erdély határán ólálkodó oroszokat segélyükre és védelmükre. Az oroszok mintha erre vártak volna, készséggel bejöttek, Szebenbe 5000, Brassóba 3000 emberrel. Erre Bem is sürgeté egyfelől Kossuthot, másfelől a székelyeket segély küldésére. Kossuth a bánságból kivonuló öt zászlóaljat rendelé Bem mellé.

Puchner megnyervén az orosz segélyt, február 4-én, az ő 10,000-ével, megtámadja vizaknai erős állásában Bem 2000-ét. Bem ágyúi elől Puchner színleg meghátrál, Bem erős állását elhagyva, a hátrálót űzőbe veszi; ekkor Puchner vissza fordul, ötszörös erővel Bem hadát úgy megzavarja, hogy 300 emberét levágja, 21 ágyúját elfogja, magát Bemet is a rabságtól csak Simonyi Simon erős karja menti meg. Bem hada roncsaival, hátán hordva

mintegy az űző ellenséget. Dévára húzódik. A piski hídnál, hol a zúgó Sztrigy a Marosba ömlik, őrizetül Kemény Farkast hagyja, mondván: «Ha e híd elvész, Erdély elvész». Ő maga a Maros völgyén közelgő öt honvéd-zászlóalj elé siet s a legjobbkor érkezik a hídhoz, melyet Puchnertől visszafoglal s ezt, a lőszeréből megfogyatkozottat ezer emberének, de a magáéból is négyszáznak veszteségével Szebenbe űzi, február 9-én. — (430 év előtt, 1479-ben, az ugyan e vidéki Kenyérmezőn történt, hogy Bátori István erdélyi vajdát, a török elleni csatában már hat sebből vérzőt, a kellő percben érkezett Kinizsi Pál, diadalmasan kivágta.)

Február 15-én Medgyesen volt Bem. Itt csatlakozott hozzá három puskával s két, kaszával fegyverzett székely zászlóalj, Gábor Áron egy üteg ágyújával. Itt értesült arról, hogy Urbán Bukovinából betört; elébe sietett, de Urbán is vissza sietett Bukovinába.

Azonban Puchner ismét támadólag lépett föl Bem medgyesi tábora ellen. Március 2-án Kis-Kapusnál erős csata volt köztük. Maga a 11. zászlóalj, többnyire Erdély akademiai ifjúságának virága, 300 egyént vesztett holtakban és sebesültekben. Bem látva, hogy a nagyobb erő ellen meg nem tarthatja Medgyest, Segesvárra hátrált s itt magát elsáncolni kezdé. Puchner terve az volt, hogy itt Bemet bekeríti és mindenestül elfogja, minélfogva hadait a vidéken nagy körben osztotta szét. Bem megpillantja, hogy az országút Medgyes felé szabad, kiadja a parancsot: föl Szebenbe! Mialatt Puchner Segesvárott Bemnek hült helyét találja, Bem Szeben alatt terem, az ellenálló oroszokat elveri, a vöröstoronyi szoroson tova űzi, a Szebenben fölhalmozott hadi és élelmi készleteket birtokába veszi. — Puchner e hírre Brassón át, az itteni oroszokkal együtt, a székelyek által üldözve Oláhországba vonul. Bem Szebent, a reactió e fészkét, 200,000, Brassót 40,000 forintig megsarcolja, s abból hadait két havi zsolddal jutalmazza, március 12-én. (Budapesten ez időben, Bem bekerítésének s hadastul elfogatásának híre járt).

Erdélyi veszteségét, Ausztriának némileg pótolta lombardi nyeresége. Itten, március 25-én, Radeczki Novaránál tényes győzelmet nyert Károly Albert király hadain. A király e vesztesége következtében fia Victor Emmanuel javára lemondott, Lissabonba költözött s ott bánatában meghalt. Az új király, Victor Manó, 125 millió forintnyi, osztrák bankjegyekben fizetendő sarcon nyert Radeczkitől békét. (Victor Manó, az osztrák bankjegyeket arany-ezüstön lévén kénytelen beszerezni; így telt meg ismét a bank kiürült pincéje nemes érckészlettel. Ausztria viszont 1866-ban, a 400 millió forintba került velencei négyszögerődött, mint már fölöslegest, ingyen lőn kénytelen Victor Manó részére átengedni.)

HŐKE LAJOS.

GRÓF GYULAI FERENC TÁBORNOK EMLÉKIRATAI. 1714—1787.

V.

Feltészem ezt is curiositatis gratia : midőn felséges Mária Theresia asszonyunk Posonba(n) királynak választatott, akkor a magyarországi mágnások Erdélyt is akarták incorporálni Magyarországgal, a mint hogy ez publicáltatott, kikiáltatott és az akkori dietális articulusokba(n) be is tétettetett, a mint hogy ezt megláthatni az azután nyomtatott Corpus Jurisba(n). Ezen alkalmatossággal ott lévén méltóságos volt gubernator (de még akkor nem volt gubernator) gróf Kemény László úr, gróf Lázár János úr, gróf Teleki László és gróf Teleki Mihály úr, a ki igen szép, díszes termetű és ábrázatú úr vala, e mellett igen tanult és a nagyoktól magát kedveltető úr lévén, egybebeszélnek ezen urak és aztat találják fel s deliberatumba(n) kimégyen közöttek, hogy titkosan egy kedves minister által adnák fel felséges asszonyunknak, hogy ez talán ma vagy holnap nem volna jó a felséges austriai háznak, mert Erdély mindenkor pacificus ország volt és önként adta magát az austriai ház alá, és ha valamint valaha elpártolna is Magyarország, tehát ez ugyan csak megmaradna. Ezt feladván gróf Teleki Mihály úr egy minister által felséges asszonyunknak, ő felsége helyesnek találja, mert a feladó is okosan és hihető hathatós árgumentumokkal tudta feladni a dolgot ; és így mindjárt azon tanácskoztak, hogy lehessen ezen dolgot okosan modificálni és remediálni, s a találtatott fel, hogy tegyék be azon árticulusba, hogy : «*auditis etiam transylvanis*», a mint hogy a Corpus Jurisba bele is tétettetett, és a dolog megállott. Már itt a kérdés, hogy valyon mi okok lehetett azon uraknak ezen munkára és azon dolognak megfordítására, holott talám jobb, szebb s hasznosabb lehetett volna együtt lenni, hogysem megkülömböztetni. A melyet én valójában nem tudhatok. De én legalább úgy vélekedem, hogy talám ezek az urak azt féltették, hogy osztán gubernator nem lesz, hanem más móddal dirigáltatik az ország. De a négy úrnak csak egyike lévén catholicus [gróf Lázár János], a hárma cálvinista : én azt gondolom, hogy ezek attól féltek, hogy osztán Erdélyben nem lesz oly liberum exercitiuma a réligiójoknak, valamint hogy Magyarországott nincsen, s több afféle okok is lehetett. De mi jöve ki belőle ! Csakhamar Nagy Principatusnak tétetik Erdély, s fő-hofmester, fő-pohárnok s több afféle tétetik Erdélybe. Mi haszon leve belőle, én bizony nem tudom. De azt látván, hogy a felyebb említett gróf Kemény László úr gubernátornak tétettetett de nem sokáig bírá, mert mesterségekkel letéteték, s azután leve helyette gubernii-praeses méltóságos mostani hadi-praeses Hadik úr ő excellentiája, azután leve gubernator Ausperg ő excellentiája, e sem

sokáig bírá s léve utána gubernii-praeses erdélyi szász nemzetbeli s pap fia, méltóságos báró Pruchentall úr ő exellentiája. Már ezután ki lesz, mi lesz, — megválik.

Anno 1775 28-va Novembris feljegyzem curiositatis gratia Trésztián ezt is: hogy a mint a trésztiai fiscus ellen való actiókból kilátszik, foglalta volt el Stangwiell generalis Trésztiát in anno 1710, és ő általadván a fiscusnak, nagy és hosszas munkájával az édesatyánknak adattatott vissza in anno 1732, és így volt indebite kezünken kívül 22 esztendőt.

Már itt ezt jegyzem fel leginkább és különösön, hogy a mely catholica templomocskánk most actu itten vagyon, az fából vagyon, hogy áll, eddig tészen 53 idest ötvenhárom esztendőt, és a mi megjegyző benne — a mint référálják az ide való emberek s kivált egy Sztánka Pável nevű, a ki az atyjától hallotta —, az nagyatyám Gyulai Ferenc vágatta volt azon fát, a melyből osztán a fiscus idejében egy Fraizaizen nevű idevaló tiszt a templomot [építtette], de a nagyatyám Gyulai Ferenc nem pápista vagy catholica templomnak vágatta volt, hanem az udvarházához, a melyet kezdett volt itten Trésztián csináltatni, a mint hogy a mely faházacskákat csináltatott volt az nagyatyánk, abba(n) mi laktunk még két-három esztendőt szükségből, míg ezen mostani kőházunkat Isten ő szent felsége segedelméből felépítettük; igaz, hogy ugyan rosz volt, már úgy elavult volt és a sendely-fedele semmire való volt, mikor eső volt 30—40 tekenőt is kellett tenni a hijúba, mert külömben a házba(n) meg nem maradhattunk volna.

Nb. ezen épület volt a mostani kőházunk alatt vagy 20 lépéssel és épen előtte a mostani alsó rend házaknak.

De ezt is feljegyezhetni, hogy ez az felyebb írt fatemplom micsoda régi a mint felyebb írám, s még pedig állott fedetlen 10 - 15 esztendőt, míg mi az édesatyánk halála után kezünkhez kaptuk és jól helyreállítottuk, mivel ő szegény calvinista vagy a mint szokták ők mondani reformatus lévén, nékie szegénynek a catholicum templom nem kellett, és azt tartom, hogy szegénynek inkább a tetszett volna, hogy elpusztulna. D: micsoda ebben is az Istennek felérhetetlen hatalma és dolga, hogy a hol az Úristen már egyszer kezdettetett maga valóságában imádtatni és Boldogságos Szűzanyánk tiszteltetni, aztat nem engedte ő szent felsége elalunni, hanem meg-meg helyreállottatta, légyen dícséret, dícsőség ő szent felségének érette, és ne engedje ezután is elpusztulni, hanem légyen ő szent felsége dicső-égére. Ammen, ammen.

Már még ezt a kicsinkét is hozzá tészem. A nagyatyám Gyulai Ferenc vágott fájából építtetett ez a templom, és én Gyulai Ferenc is azon vágott fabeli templomban imádkozom. És így csak ilyen a világ dolga.

Nagy nóta ez! és javallom, hogy akár ki is observálja:

Ha kinek nincs dolga a fiscussal vagyis a camarával, ám fussa és kerülje a vele való dolgot, mert könnyű vele dolgot kezdeni, de bezzeg nehéz dolog ám osztán elvégezni, ugyan izzad az embernek a feje a sok gondba(n) és ugyan befogja az ember a hatot, a mint szokták mondani, s ha úgy is elvégzi a dolgot — bátran adhat az ember Isten ő felségének hálát érette. Példa az ily bajba(n): az édes atyám 22 esztendeig dolgozott Trésztia dolgában ugyan kézzel-lábbal, s mégis alig éré végét a maga tulajdon sajátjának s még pedig olyannak, a melyet oly igazságtalanul, tortan — verve (?) abaliénálának tőle valami kicsiny, kételenségből tett adósságáért az édesszüléinek.* Példa az méltóságos napamasszony, özvegy gubernátorné Hallerné ő nagysága, a ki velünk együtt két esztendőket üle Bécsben s elig érők végét a dévai jószágának, s még pedig akkor is nem úgy a mint kellett volna. Példácska vagyok én. Egy erbstolnát kezdünk Trésztián, mivel már a nélkül tovább nem dolgozhatjuk vala a bányákat, a mely resolutióra nehezen mentem, s e mellett az camara ösztönözött költsége megfordításával, — mégis mikor az Úristen erre réásegített, nagy prosopopéjával megigérik az trésztiai aranynak praetiuma augmentátióját három esztendőre (a mely is igen bakatella vala), de oly conditiókkal, a mely bezzeg nekünk megesék vala, mert minden privilegiuminkat fel akarják vala galázolni vele, a melyre hogy nem meheténk, revocálák szavokat és úgy mondva cigány-vásárt csinálának; de én nem bánom bizony, egyék meg, süssék meg igéreteket, adományokat. — pedig hogy megmenekedhetém tőlek! Már meddig nem pezderkednek, megválik; Isten tudja. Ezt is hozzá tészem, hogy csak ilyen a német emberség ect.

Ezt is curiositásul feljegyzem: az nagyatyánk Gyulai Ferenc Trésztián akarván magának egy kis hajlékocskát építtetni (kétségkivül hogy az bányájára nagyob szeme lehessen és gyakran ott lehessen), a mint hogy építtetett is fából vagy négy apró házacskákat, ehhez kivántató még egyéb szükséges épületekhez, úgymint konyhának s egyébnek hordattatott volt egybe sok szép fákat; azalatt revolutió esik Erdélyben, és az uraság recipiálja magát oda a hova lehet; elég az, hogy Stangwil üdő vártatva elfoglalja Trésztiát, a bányászok kedvéért catholicum templomot építtet, Stangwill generalis és utánna a camara bírta indebite 22 esztendőkig, s abból a fából csináltatta a templomot, a mely fát a nagyatyánk Gyulai Ferenc egyéb épületekre hordatott volt. Huszonkét esztendőknek eltelések után az édesatyánk gróf Gyulai István visszanyervén Trésztiát, a templomot pusztulni hagyja, minthogy ő szegény cálvinista vagy a mint hijják magokat réformatus volt, s nékie a catholicum

* Ez adósság ügyét, mint a Steinville-féle foglalás indokát, gróf Gyulai Ferencnek befejező közleményünkhez csatolt életiratában fogjuk tárgyalni.

templom nem kellett. Én nékem pedig az Úristen azt a különös kegyelmét adván, hogy catholicussá lettem, Trésztia is a huzásinyil szerént nékem esvén: mi is kedves házastársommal, gróf Haller Cárolinával legelsőbben is azon fatemplomocskát réstauráltattuk s még sokkal szebben a mint azelőtt volt, és még most is, idest in anno 1776 a maga valóságában s épségében van, és így, hogy azon fatemplom áll, 60 esztendő felé van. A curiosum a benne, hogy a mely fát egyébnek vágtak, az catholicum templommá lett, a meg-meg cálvinista kézre szállott s majd elpusztult, meg-meg catholicummá lett. E szerént ilyenek az Úristennek az ő bölcs dolgai, és hogy magát dicsértetni és dicsőíttetni a maga valóságában akarja.

Ma, úgymint 20-ma Aprilis 1777 méne el s indula ki innet Szebenből generális feldmarschal-lieutenant gróf Gyulai Samuel kedves öcsémuram Horvátországba, Carlsstadba commendérozó-genrálisnak. Isten ő szent felségének légyen hálá és dicsőség érette, gyönyörködöm benne, mert csekély familiánkból való, de azért is, hogy kezem alá jött in anno 1742—43, és sokszor állott az ajtóm előtt strását vagyis schiltwachtot, — egyszóval kezem alatt ment generálisságig. Többeknek is kivánok ily szerencsét.

Anno 1777 die 8-va Julii méltóságos gróf Kolonics, erdélyi püspök úr ő excellentiája visitálván in spirituálibus Erdélynek ezen alsó részét, azaz Hunyadvármegyét Dobráig, onnat visszajövet vette útját Ilyére, onnat a zarándvármegyei bányászságra, Boicára, és onnat ide hozzánk Trésztiára 1 mellette lévő canonicus úrral és maga mellett lévő 2 papjaival, ugyan ő excellentiáját kisérő nemes hunyadvármegyei és ezen zarándvármegyei szép számból álló nemes comitivájával. Mihelyt ide érkezett ő excellentiája, velünk együtt és az itt való catholicus bányászsággal, másokkal és az ő excellentiájával lévőkkel processióval ment egyenesen az tőlünk újonnan réparált catholicum templomocskába (a mely is azelőtt egészlen elpusztult volt), és ottan szép devotiócskát tartván, megálda és megszentele mindeneket; onnat lekésérők ő excellentiáját érdemetlen házunkba. Az nap nálunk maradott ő excellentiája minden kisérőivel, nálunk ebédelt, nálunk hált. Másnap reggel szent misét szolgált maga, azután megszentelte az itten lévő egyik harangot és 2-tőt boicait, ezután bérmált is 150 lelket, 50-ne ide való volt, 100-za boicai, apró, nagy és középszerű embereket, asszonyokat, gyermekeket. Úgy méne el ő excellentiája kisérőivel együtt az hegyen által Toplicára és Csertésre. Ez oly megbecsülhetetlen dolog és szerencse volt, hogy én azt le nem írhatom, mert nem el hiszem, hogy soha lett volna itten catholicus püspök, oly nagy úr, kivált ily expeditióban, mert se könyv, se írás, se protokulum nem hiszem hogy találtassék róla, mivel se azelőtt, se a Kapi idejiben, se a szüle-, se az édesatyám idejiben (ők szegények mind reformatusok, vagy cálvinisták lévén) soha itt catho-

licum templom nem volt, hanem a mint egyéb írásaink megmutatják Stangwill generalis indebite magához vévén ezen jószágot s azután egyideig a camara kezében lévén, úgy építtetett ezen mostan fennálló kis templomocska fából; az édesatyám réhábeálván a jószágot, a templomocska egészlen elpusztult és spoliálódott: halála után szegénynek sors szerént nekünk jutott ezen jószág, és mi újra répáráltuk, restauriáltuk egész állapotjára, belől is — Istené légyen a dícsőség — szépen megékesítettük, szükségesebbeket megszereztük, sokkal szebben, hogysem azelőtt volt. Már a kit az Isten éltet közűlünk, és Antal nevű fiacskánkat is tetszik ő szent felségének megtartani, — mindeneket illendőképen megszerezhet s a templomot is kőből csinálhatja, kivált ha az Uristen a bányában áldását meg nem vonja. Nb. az az fa, a melyből ez az templomocska épült s vagyon, azt az szegény nagyatyám Gyulai Ferenc és nagyanyám Kapi Mária vágatta volt, de nem pápista templomnak, hanem egyébnek. Csak ilyen az Isten dolga. Nem dicsekedésből írom, hanem hogy Isten dicsőségére légyen, a miolta kedves feleségemmel gróf Haller Cárolinával possessióul a zarándvármegyei jószágot bírjuk, 4 helylyel szaporodott a catholica istenszolgálat, úgymint Trésztián, Boicán (mert az is új s nem régtől való templom), Kőrösbányán és a lunkai egészlen újonnan épült házunkbeli kis kápolnácska. E pedig csak 18, idest tizennyolc esztendők alatt lett. Áldassék az Úristennek szent neve érette. Ammen.

Minekutánna a szép és hosszas békességben a mi felséges udvarunk a több oeconomicumoknak megjobbítások között az erdélyi minerálékra s bányászatokra különös szemmel kivántanak lenni, az montanisticumnak különös erő, hatalom s authoritás adattatott és nem csak az Maximilianusi bányásztörvények, árticulusok és szokások Erdélybe behozattattanak, de még ezenkívül Novellaris árticulusok is formáltattanak a felséges udvar és a haza között, a melyek apróbáltatának és rátéhabéáltattanak, s ezeknek nagyobb megállításokra az montanisticum-judicium is Zalathnán figáltatott. Ezen üdőkbe(n) hogy ezen montanisticum-judicium maga authoritássát, activitását megmutassa, — addig furták-faragták s mindaddig keresték a mindenféle praetextusokat, hogy ámbátor eleget viaskodtam ellenek, és az felséges udvarig felment az actió mind részekről, mind részemről, a mely actió tartott majd 3 esztendeig, és erről való írásaim megmutatják: utolyára csak arra ment a dolog, hogy ő felsége azt méltóztatott résoválni, hogy Trésztia is in montanisticis alatta van a montanisticumnak, consequenter a mint a bányászi törvény és regulák tartják nékünk is határt kell mérniek engedni, hogy az által a mi bányáink distingváltassanak a tulsó bányáktól, a tulsók is az miéinktől, és hogy kiki tudja a maga határát mind a föld szinén, mind pedig az hegybe(n) belől; a mely mérés nem a mi kérésünkre, hanem erőltetésből esett, a mint felyebb írám, mivel Trésztiának

vagy úgy mondva a bányáinak tudtunkra soha eddig határa nem volt, mivel mind a falu, mind a bánya igen szép donatióval bíratik, nem is mi adtunk okot a mérésre, hanem a tulsó bányák okozták ezen mérteket. Héj de vaj ki sokat tett itt az irigység! 2-do az is, hogy sokkal többet gondoltak ezen hegyről, mintsem a miot valóságában van és mostan magok is látják ezen mérő urak. 3-tio látván, hogy csak mi nem vagyunk az ő jurisdictiókat [jurisdictiójukban], addig s addig munkálódának, hogy kezek alá practicálának. Ám légyen hát úgy! Megválik, mit kapnak vele, talán csak annyit, a mint szokták mondani: csak annyit, mint Bertók a csíkba(n). Némelykor többet gondol az ember, hogysem a mint van, kivált a mint szoktak gondolkodni az agyafúrt emberek, a szerencsét szopó emberek vagyis a szerencse fiai, és sokszor a sok munka s reménség mellett a jő ki, a mit szoktak mondani: parturiunt montes, et nascetur ridiculus mus.

Quidquid sit, a summája a dolognak mégis csak ez: hogy montanisticus-judex Kibling uram és geométra Will uram ide Trésztiára jövének 6-ta Novembris és mentenek el 16-ta Decembris. Addig eléget mérhettenek, speculálódhattanak, déliberálhattanak, de Isten kegyelméből jól aluttak, jól ettenek, jól ittanak, semmi héjjával nem voltanak!

De ugyancsak ez üdő alatt, a mint túl írám, volt a határ adása s mérése a trisztiai bányáknak 9-na Decembris anno 1777. [Ez oldal homlokára «Nb.» van jegyezve.]

Ez valójában nagy Nb.

Már a miolta Isten kegyelméből élek, ab anno 1741 usque ad annum 1778 háromszor vala aval a becsületes prussiai királylyal az austriai házzal [háznak] hadakozása. Az első vala a successionis bellum, a mely kezdődött vala anno 1741-ben, azaz midőn felséges Károly 6-dik császárunk meghala és a prussus a franciával egyetértvén és egybecsatolván magokat, az bavariai electort császárrá tevék és a mi felséges asszonyunkat Mária Theresiát úgy mondva semmi nélkül akarák hagyni. Az Úristen megsegíté a mi felséges királynénkat, győzelmessé tette, mert minden országai, a mik azelőtt voltanak, mind megmaradtanak, nem külömben magát koronáztatta felséges asszonyunk magyarországi és csehországi királynak, az ő felsége dicsőséges férje pedig, a lotheringus herceg Franciscus 1-mus császárrá lészen és felséges asszonyunk mellett corregens. Azüdő alatt, hogy ezen hadakozás tartott, történik, hogy a bavariai electorból lett császár is meghal, és in anno 1746 Dresdánál békesség lészen a burgussal, a franciával való hadakozás pedig tart vala még Olaszországban és Niderlandba(n) usque annum 1748, idest ezerhétszáz (negyven) nyolcban; ebben az esztendőben, még pedig a vége felé az esztendőnek békesség lészen a franciával is és a spanyollal is, a ki is a franciával tartott Olaszországban. Erről bővebben írnak az erről való historiák.

A második hadakozás meg-meg kezdődik a prussus és az austriai ház között in anno 1756-ban Augusztusban és lészen békesség in anno 1763-ban Februariusban. Ez igen nehéz hadakozás volt, és sokkal nehezebb és terhesebb az elsőnél. Ez az hadakozás igen megbádgyaztotta az embereket s kivált a nagyjait. Erről és bőven írnak arról szóló historicusok.

No már a 3-dik kezdődik most ebben az jelen való esztendőben, azaz in anno 1778 die 5-ta Julii, oly erővel, hogy ennél nagyobbat képzelni sem lehet; nem hiszem, hogy akárki olvashatta légyen az egész históriákból és hallhatta légyen, hogy a miolta az ausztriai ház fenn vagyon, ily erővel hadakozott volna soha, mert most minden ditióiból, országaiból ő felségének mind a népét, mind az nagy és kissebb ágyúit úgy elvitette és hordattatta Csehországba(n), hogy úgy szólva mindenütt vagy kevés, vagy majd semmi embere és ágyúi nem maradtanak. Az prussus is magát az saxóval egybeszerkesztetvén és egybeálliáncálván, minden ereikkel együtt vannak Silesiában és Saxoniába(n), és így még pro hic et nunc a theatrum belli vagyon Csehországban, Silesiában és Saxoniába(n). Így mondatik, és a manifestumok is még eddig így mutatják, hogy oka e volna, tudniaillik a mult esztendőben, azaz in anno 1777-ben meghalván az bavariai elector, felséges urunk mindjárást egy részét Bavariának elfoglaltatta, bizonyos számú truppokat küldvén beléje, mert az tartatik, hogy az austriai háznak successiója van hozzája; ezt nem állhatván a prussus és saxó, azért indítottanak hadakozást. Tovább mi lesz, az üdő és a dolog megmutatja.

Imé az Úristennek nagy hatalma és felérhetetlen rendelései között ezt is úgy rendelé ő szent felsége, hogy csak egy esztendei háborgatás után a második esztendőben, azaz in mense Maii anno 1779. békesség leve, még pedig igen dicsőséges békesség, és meszszire célozó békesség, a mint eztet bőven megmutatja az kinyomtatott békességről való tracta és arról csinált punctumok vagyis árticulusok, azért erről bővebben és hosszabban nem írok, mert nem szükséges.

Már itt írok valamicskét a trésztiai bányám állapotjáról, mivel különös írásomban (a mely itt az diariumomba(n) vagyon) bőven írtam róla. Mely szerént csak azt írom itt meg, hogy az camarától való általvétele után a bányáknak míg az Szent-Anna erbstolnáját megcsináltuk, és 46 esztendőknek elforgása alatt az camarai üdőkben csinált sok kiüresítésekbe(n) és az hármas, egymás alatt fekvő schachtokba(n) vagyis virtyésekbe(n) a felette való sok víz megtöltötte az üregeket, az annyi ideig benn lévő víz veszedelmesen megbüszhedett, midőn osztán reménségen kívül beleütöttek az ottan dolgozó bányászok, hirtelenséggel egyben nagy erővel úgy kiomlott a büszhedt víz, hogy annak az víznek ereje 6 bányászt odafullasztott. Ilyen a föld alatt való dolog: ilyen a bánya dolga.

Ezt is emlékezetnek okáért írom meg, mivel ez az első Szebenben való szolgálatja, vagy a magyar régimentnek behelyhez(te)tése az austriai ház alatt, és így in anno 1779 die 10-ma Augusti, midőn a negyedik prussussal való hadakozása lett volna ab anno 1740 eddig az úgymondott bavariai successió miá; ezen most volt hadakozás igen hirtelen leve és csudálatosan csakhamar békesség leve esztendőnek elfolyása alatt, melynek véghezmenetele után Csehországból a régimentek meg-meg helyekre visszamentenek a honnat kimozdultanak volt az hadakozásra, — és így az én csekély nevemet viselő régiment is 28-va Julii Kolosvárra érkezett, az honnat egy batallion Szebenbe rendeltetvén, úgymint az obrister batallionja, az felyebb való írásom szerént, a mely is volt Szent-Lőrinc napján [augusztus 10-kén] beérkezék Szebenbe délelőtt 11 órakor, és szerencsém vala magamnak is úgy mint proprietariussa a régimentnek, lovon vittem vagy vezettem a batalliont be a városba s fel a piacra, a fő-strásaházhoz az zászlókat behelyheztetettem fegyver-kivonva.

Anno 1780-ban 29-na Novembris estve nyolc és kilenc óra között meghala felséges Maria Theresia császárné asszonyunk, a ki is 40 esztendők alatt oly dicsőségesen, oly nagy és kimondhatatlan végnélkül való kegyelmekkel, segedelmekkel, adományokkal s jótételekkel uralkodott, és oly példáson vitte maga és országai dolgait mind végig, hogy azt a világ csudálta, de halálozó beteg-ágyában is az utolsó kimulásáig oly példás volt és oly mindenekről való dispositióval és rendelésekkel mult ki a világból, hogy az hallhatatlan és kimondhatatlan. Az a dicsőséges királyné asszony valójában ha megholt is, él véghetetlen üdőkre, és azt mondhatni valójában és voltaképen, hogy oly régnáló koronás asszony az austrai házban nem volt és talám soha sem lesz.

Már én eddig értem, Isten ő szent felsége segedelméből felséges királyné asszonyunk halálával három koronás fejünk halálát, tudniillik: az felséges asszonyunk édesatyjáét Carolus 6-tus császárunk halálát, felséges asszonyunk uráét Franciscus 1-mus halálát, és most a felséges Maria Theresia asszonyunk halálát.

Szinte elfelejtem vala megírni, hogy mihelyt felséges asszonyunk Mária Theresia megholt, mindjárást a fia, második Josephus felséges császárunk és urunk maga írásai és parancsolatjai által kijelentette, hogy már maga ő felsége a regnans fő, és ugyanezen parancsolatjaiban ő felsége minden tisztségekben lévőket confirmált, meghagyott az szerént, a mint az édesanyja idejében voltanak.

Ezt is itéltem jónak feljegyzeni, hogy mihelyt felséges Josephus császárunk ő felsége az édesanyja halála után a birodalmát általvette, ugyancsak keményen és sério valójában kezdette minden dolgait, parancsolatjait vinni és adni, hogy sokaknak mintegy megrémülésekre esett, és igen meglehetett különböztetni az ő felsége édesanyja birodalmát az felséges császárunkétól.

Ezt is feljegyzem, hogy minekutánna az megírattatott historiák szerént felséges urunk még az édesanyja ő felsége életében nagy utazásokat tett és sok országokat, és a maga országait is megjárta Niderlandon kívül, ezeket is még minekelőtte ő felségének a koronátiója meg nem volt, se a homágium letétele, in anno 1781 diebus Maii — Junii — Julii megjárta.

Meghalván a tavalyi — anno 1780-dik esztendőben — a mint épen itt elébb megírám, felséges Maria Theresia asszonyunk, succedálván az tulajdon magát illető és édesatyjától ő felségére szállott birodalmakban, azaz felséges császárunk Josephus 2-dus ő felsége, az rendes és szokott homágiumot az egész statusok letették, velemmel együtt, úgymint a legelsőbb és régibb regálisták közül való én is, itten Szebenben 21-ma Augusti anno 1781. Az nevét kiki leírta characterével együtt, pecsétjét is hozzátéve, azon ország-könyvében, a mely felküldetik ő felségének Bécsbe. Ez oly solennis három-négy napból álló, válogatott, distinctus személyekből álló, és nagy sokaságból álló dieta volt, hogy én soha Erdélyben ilyent nem láttam, ámbátor már egynéhányat láttam. Regius-commissarius volt a mostani commendérozó-generálisunk, generális feldzeuchmaister báró Praisz uram ő excellentiája, a ki is nem nagy nemzetből való, de régen szolgáló és szolgálatja által ment elő ember, igen derék és érdemes ember, jobbat nem kívánhatna Erdélyországunk, hanemha nagyobb familiából valót. Ez az úr három s négy napokban is díszesen és igen bőven tractálta az statusokat, elosztván napokra őket secundum ordinem et statum personarum. Az erdélyi gubernator actu lévén méltóságos báró Brucchental úr ő excellentiája meg-meg oly csinosan és díszesen vendégelte és tractálta naponként a bejötteket, naponként nagy conversatiókat is adván ő excellentiája musikák alatt, és szünteleni emberek látásával. A dieta alkalmatosságával meg tévén a propositiót méltóságos regius-commissarius úr ő excellentiája, méltóságos gubernator ő excellentiája különös és válogatott szókból álló igen szép oratiócskával felelt, — méltó a megtartásra.

Felséges Josephus 2-dus császárunk ő felsége ugyan ebben az esztendőben legelsőbben megjárja Niderlandot, Hollandiát, Párist és visszajő Bécsbe(n) 14-ta Augusti. Erről a kijövő utazásáról szóló könyv megmutatja és kimagyarázza világosabban és jobban.

Anno 1781 16-ta Octobris indult a fiunk gróf Gyulai Antal Bécsbe a Theresianumba az ott tanulni szokott három esztendei studiumokra, a mint hogy 1-ma 9-bris be is ment a Theresianumba a tanulásra.

Ugyan in anno 1781 őszszel ment Pétersburgból Bécsbe a mi felséges Josephus 2-dus császárunkhoz a muszka koronára succedáló herceg az hercegasszonyával együtt, úgy az virtembergi herceg hercegasszonnyával, az hercegkisasszonyával és egy hercegfiával, ugyanezen hercegnek a leánya az muszka coronát illető hercegnek

[felesége], a kik sok üdőkig mulattak Bécsbe(n) fölséges császárunknál. Eztet azt tartom, hogy nem mindjárt olvassa az ember a historiákban.

Ez a két dolog a melyeket most mindjárt írok, valóban megérdemli, hogy ezen diáriumocskában feljegyeztessék, ámbátor most majd minden apróságról historia íratik és könyvbe ki is nyomtattatik, ezekről annyival is inkább bizonyosan historia íratik és könyvbe kinyomtattatik.

Az első azért ez. In anno 1781 kijő Pétersburgból a muszka cronprinc vagyis koronázandó fő az hercegasszony társával együtt Bécsbe ősz felé, és felséges urunk szállítja az udvari residentiájába, a Burgba, a mint szokták hívni. Ott mulattak ő hercegségek egész ősszel, és az 1782-dik esztendőbeli telet is ott töltötték. Onnat megindulván tavasz felé, mentenek ő hercegségek Velencébe, Olaszországba, ott megjárták Majlandot, Turint, Pármát, Toscaniát vagyis Florentiát, Rómát, Néápolist; onnat visszajövet mentenek az imperiumon által Franciaországba(n) Párisba. Niederlandba(n); onnat vissza felé meg-meg az imperiumon által Bécsbe, ottan, meg-meg mulatván kevés üdőt ősz felé, úgy mentenek vissza Lengyelországon által a magok birodalmakon Pétersburgba.

A második ez. Felséges Josephus 2-dus császárunk holmi változásokat, újításokat akar csinálni a klastromok dolgában, religió dolgában. Lejött Rómából tavasz-félt husvét előtt a szentséges pápa Pius 6-tus Bécsbe felséges urunkhoz a dolgokról tractálni, az holott is alkalmas ideig volt. Ugyan ő szentsége is az udvari résidentiában lakott, ő felsége tractálta és gazdálkodta egész ottlétiben. Erről is bőven szólanak a historiák, könyvek és az ekkori acták. Adja az Úristen jó végét. Ammen.

In anno 1782 a vácátiónak idején, azaz szeptemberbe(n)—octoberbe(n) elindultanak Bécsből Gyulai Antal fiunk, gróf Mikes János és Mihály öcsémuraimékkal,* egy kis utazást és circulust tenni, a mennyiben lehetet hamarjában és rövideden. Mely szerént elsőbben is mentenek Isten ő szent felségének segítségül való hivására, egyszersmind a Boldogságos-Szűzanyánknak is ottan való tiszteletire, Mária Celbe(n); onnat Grétzbe, Labakba, Fiuméba, Triestre; onnat visszafordulván mentenek a tenger mellett Gertzbe, és Páduva felől való részén a tengernek mentenek Velencébe; onnat meg-meg ki Páduvába, Veronába, Mantuába; onnat meg-meg fordultanak Tyrolison le Trientbe, Insprugba; onnat mentenek Lincbe; onnat vissza Bécsbe úgy, hogy octoberbe(n), idején meg-meg Bécsbe(n) voltanak a tanulásokhoz való újra kezdés(é)re.

* Gróf Mikes Antal háromszéki főkirálybíró fiaival, nejétől gró Haller Zsuzsannától. Gróf Mikes Mihály, az idősebbik fiú, deficiált; János öcscse, később erdélyi főkormányszéki tanácsos, atyja volt Deák Ferenc hű barátjának, «tutorának» mint nevezé igazában «Mikes Kelemenjének» — gróf Mikes Jánosnak, a ki nagy barátja közvetlen közelében aluszsza örök álmait a kerepesi sírkertben.

Anno 1783-ban 29-na Maii érkezett [érkeztek] el estve Szebenbe felséges Josephus 2-dus császárunknak az előküldött cselédjei, bágásiája (minthogy ő felsége úgy is könnyűszerrel szokott utazni), a mely is állott: a mund-szakácsából a mint szokták mondani, az taffel-teckerből vagyis pohárnokból és 2 curirből a kik szoktak lenni az ő felsége kegyelmességéből, 2 magyar gárdistából. Az kik is szállottak abba a nagy vendégfogadóba(n) a mely nincs messze a piactól, nincs messze a commendérozó-generális lakóházától, azaz a Disznódi-utcában, a hová ő felsége más ízben is szállott volt, és most hívják azt a fogadót a gazdájáról Collinyion-fogadójának;* ez francia fiú, persze itt idegen, — hogy vetődött be, hogy nem, nem tudom, de derék, csinos fogadósnak való ember; felséges királyné Mária Therézia asszonyunk is megajándékozta volt őtet maga jóviseléséért, jógazdálkodásáért, elsőbb nála létéért felséges urunknak.

Ugyan 31-ma ejusdem, vagy Maii, felséges urunk ő felsége is megérkezék Szebenbe délután épen harmadfél óra felé; addig ő felsége nem ebédelt, hanem beérkezése után ebédelt. Az városba való bejövetele volt ő felségének egy kisded parasztember lován (a nyereg volt ő felsége magával hordozni szokott nyerge), minthogy az út felette rosz volt és az ő felsége szekere és szekerei felette nehezek voltak, tehát az szeredahelyi státiótól fogva ő felsége mind azon az egy lovon jött.

Megérkezvén ő felsége az szállóház előtt, épen az kapuja előtt szállott le a lóról, a holott is már ő felségét készen vártuk a kapu alatt, a grádicson két felől, a hol csak lehetett és térhettünk, minden dicasteriumbeliek: gubernium, camerále, militaré, ezeknek fejei, úgymint ekkori méltóságos gubernator báró Bruchentall úr ő excellentiája, méltóságos commenderózó-generális báró Praisz ő excellentiája. Leszállván ő felsége a lóról, mindnyájan a mint lehetett a helynek szorossága szerént fekésérők ő felségét a grádicson a lakóháza vagyis szobája előtt való sötétes pitvarba, a holott is szólott ő felsége csak rövideden egyről is másról is méltóságos gubernátor uram ő excellentiájával, talám azért is, hogy későcskén lévén, az ebédjének is ő felségének ideje volt, és a szerént mindnyájunkat csakhamar elbocsátott ő felsége.

Ő felsége előtt senki is más nem jött, hanem egy Szebenből nem messze ő felsége eleibe(n) küldött jó köntösös szász ember, a ki is vásárbíró szolgálatot viselő ember volt; ő felsége után pedig jött lovon generális feldmarschall-lieutenant és egyszersmind az excelsum-(beli)-consiliumbeli gróf Kollorédo úr, és más nem; utána csakhamar jöttenek ő felsége szekerei.

** A ma is létező «Római császár» nevű szálloda, melynek nagytermében tartattak annak idején Erdély országgyűlései. Az úgynevezet Siebenbürgischer-Landtag is itt ülésezett a hatvanas években.

Ezt is felírom, hogy épen 10 esztendeje az ő felsége ittben való létinek.

Az ő felsége wachtja vagyis várdája állott csak 6 közemberből és egy káplárból, fenn soholt sem volt ő felségének schildwächtja, csak alatt egy; ezek voltanak az én csekély és érdemetlen nevemet viselő régimentből, minthogy ebből volt egy batallion a szebeni quarnizonban a mint szokták mondani.

2-da Junii ment ő felsége generális gróf Colloredóval a verestornyi passust visitérozni. Az nap curiositásból, visszajövet, megjárta Disznódot is; az igaz, hogy ritka szép falut látott ő felsége, ilyent még más országokban is ritkán látni.

5-ta ejusdem volt audientiám ő felségénel (igaz, hogy semmit sem kértem, csak épen ő felsége kegyelmességibe ajánlottam magamat, és hogy ha valamit parancsolna ő felsége, megkérdeztem.) Igen kegyelmes volt ő felsége, és mondá, hogy megparancsolta, hogy a batallionom kirucholjon, álljon ki hogy megnézhesse ő felsége és exercirozzon is tűzzel délután hatodfél órakor. De hirtelen oly eső leve, hogy a batallionnak vissza kelle jőni, vagyis a quártélyokba szállani a mezőről, a hol szoktak volt exercérozni; hanem ugyanaz nap estve parancsolá ő felsége, hogy más nap,úgymint 6-ta ejusdem délelőtt újra álljon ki a batallion a piacra és csak ottan nézi meg ő felsége. Úgy is leve, mivel ő felsége kijöve és glidáról-glidára, vagyis linéáról-linéára, emberről-emberre megnézé, és annakutána a piacnak mivolta szerént márséroztatá a batalliont két-háromképen is, és úgy parancsolá ő felsége a népet vagyis katonaságot hazabocsátni szállásokra. Ezen kiállásával az batallionomnak mind a méltóságos commendérozó-generális lovon volt, úgy én is a militáris szokás szerént, a mely is nagy szerencse és nagy kötelesség egy oly suvrenus császárunk, királyunk és a mint mondatik *földi isten* előtt.

Elvégezvén a paradirozást, ő felsége hazament; magam is csakhamar utána mentem ő felségének és az egész régiment státussa tabella(já)t, németül hívják Dienst- und Stands-Tabellát ő felségének alázatosan praesentáltam és kezébe adtam a magam nevem subscriptiómmal corroborálva, — el is vévé ő felsége tőlem kegyelmesen.

Nb. Már nékem 2-szer volt szerencsém ő felségének itt Erdélyben paradirozni és régimentem előtt állani. Elsőbben, a mint felyebb írám, ezelőtt 10 esztendővel, a midőn Kolosvár mellett táborozott az én régimentem és az akkori Haller- most Orosz generális régimentje és a 2 régimentből való granadiros-batallion; 2-szer pedig most.

6-ta ejusdem minekutána ő felsége ebédelt, délután mintegy 3 órakor elindult ő felsége Szebenből Brassóba. Az nap ment Fogarasba, más nap Brassóba, onnat ment ő felsége Háromszéknek egy részén (a mint az ő felségétől kirendelt státiók specificátiója vagyis marsrutája megmutatja) Csíkba, Gyergyóba, Udvarhelyszéknek egy részén Parajd felé Régenbe, Besztercére, a honnat is a relátióm sze-

rént 13-tia indult ő felsége Buccovinába, Lengyelországba Lemberg felé, onnat azt tartom hogy Silésiának az alsó részén mégyen ő felsége Morvának, onnat Bécsbe, ámbátor még ezt nem tudom, csak supponálom, a lévén az egyenes útja ő felségének, és másszor is arra vette útját ő felsége.

Közli: TORMA KÁROLY.

SZERBIA ÉS A SZERB MOZGALOM MAGYARORSZÁGON.

(*Risztics János* v. szerb minister művéből.)

II.

Magától értetődik, hogy a részvétel csak a politikai és személyes követelményekkel lépést tartva, fejlődött tovább. Eleinte a részvétel tisztán költői volt, melyet a tanulók és a fiatalság ápoltak; később ez önkéntes csapatok alakjában nyilvánult, s végre formális s hivatalos segítségben. A részvét az utolsó változatban csak akkor nyilvánult, midőn Szerbiát Ausztria követe hívta segítségül s Oroszország mindinkább nyiltabban lépett fel a forradalom ellen.

Ez időben Nándorfehérvárott Ausztria követe Mayerhofer őrnagy volt. A meddig a bécsi kormány a magyarok követelményeinek engedett, s az ő érdeke a szerbekével ellenkezett, Mayerhofer tiltakozott a kapott utasítások szerint, az ellen, hogy szerb önkéntesek Magyarországba mennek, s követelte ezeknek visszahívását. A szerb kormány erre egy külön biztost küldött ki (Nikolics Athanázt, a belügyministerium egyik főnöke), kinek kötelességévé tétetett, a szerb önkénteseket visszatéríteni. A biztos Mayerhofertől, Hrabovszky pétervárади parancsnokhoz szóló ajánló levelet kapva, Pétervárадon is volt; ő a magyar tábornokkal tudatta küldetésének célját s ezúttal a szerb önkéntesek tartózkodási állomásait is végig járta.* Mint maga a biztos előadja, küldetését csak színleg végezte,** az ügy úgy maradt, a mint volt. Ő a különféle csapatok vezetőit fel is szólította, ezek a visszatérésbe színleg beleegyeztek, de egy sem tért vissza.

Ezek után Mayerhofer nem egyszer ment Bécsbe és Innsbruckba, onnét személyesen hozva utasítást. Midőn egyszer ismét visszatért, a szerb kormánynak kijelentette, *hogy Szerbia kötelessége magyarországi rokonait támogatni, minthogy ezek egészen törvényes alapon állnak. A szerb kormányt ajánlatokkal s tanácscsal halmozta el, a patriárchának pénzt és munitiót ajánlott fel, hozzá téve, hogy Ausztria annak idején*

* Karlócán és Perlaszon volt, Járeket nem érintette.

** L. Nikolics Athanáz sajátkezűleg írt önéletrajzát, 1875. aug. 28-áról; a szerb tudós társaság kézirattárában.

Szerbiát összes hozott áldozataiért kárpótolni fogja. De a szerb államférfiak tartózkodók valának; megigérték azonban, hogy ezentúl az önkéntes csapatok átkelését nem fogják többé akadályozni, a melyek most Knityánin zászlói alá sorakozva, úgysem lettek volna már visszatarthatók.

Mialatt a patriarcha Zágrábban és Innsbruckban tartózkodott,* a küzdelem a magyarok és szerbek közt teljesen kitört, komoly és véres színezetet öltve. A pesti országgyűlésen kemény szavakat mondtak a szerbekre. Kossuth őket rablóknak nevezte el, kikkel alkudozásba nem lehet, nem szabad ereszkedni, hanem számukra akasztófát kell állítani.** Sokkal nagyobb lehangoltságot idéztek elő a szavak, melyekkel a császár a szerb küldöttséget fogadta (junius 14-én). Feleletében kinyilvánította, hogy nem fogadhatja el «*a törvénytelen gyűlés határozatait,* melyeket Karlócán hoztak az 1779. nyilatkozat ellenére, *miután ott szerbországiak is résztvettek*». Azonban kész minden törvényes kivánságnak eleget tenni a magyar ministerium útján: de előbb ezek a magyar országgyűlésen tárgyalandók, úgyszintén a nemzet-egyházi congressusok ügye is.

De a karlócai nemzeti odbor nem vehette figyelembe a császár szavait, ha csak nem akarta nemzetét a magyaroknak kiszolgálni, mely fölötte — Kossuth szavai szerint — határozott itéletet hozott. Az egyetlen út, melyet a szerbek választhattak, az volt, melyen védelmi állást foglalhattak el. Ez okból adta át a nemzeti bizottmány a fővezérletet Knityáninnak.

A mozgalomnak most annyiban volt eredménye, hogy a szerencsétlen császárság ügyét segítette és a szerb eseményeknek oly jelleget kölcsönzött, melylyel az innsbrucki és budapesti kormányoknak számolniok kellett. A császár a szerb csapatokat magáénak ismeri el s a magyar biztos Knityáninnal tárgyalásba bocsátkozik, célul kitűzve, a két olyannyira összeveszett néptörzset kibékíteni.

A mily nagy tényező volt Knityánin a szerb felkelésben, ép oly nagy dicsőségére vált ő Szerbiának, a szakadás és apró-cseprő személyes civakodások idejében. Nándorfehérvárott ő volt a szerb ég tündöklő csillaga. A szerb fiatalság e mintaképe nyílt, nemesszívű, bátor volt; a mellett deli, kiváló és beszédes. Valószínű, hogy lovagias jellemének méltóan, a magyarokkal közelebbi viszonyba lépett volna, ha a patriarcha Jelachich-csal nem köt szövetséget, hogy a jel-

* Vannak írók, kik kétségbe vonják, hogy a patriarcha Innsbruckban járt; ez azonban alaptalan állítás. Maga a patriarcha 1849. jul. 2. kiáltványában említi: «mikor Innsbruckból visszatértem stb.» — mondja Risztics. Én közel 200 idevágó munkát tanulmányoztam át, de nem akadtam arra, hogy a patriárcha ottlétét kétségbe vonták volna. A fordító.

** «Ezek a szerbek és rácok nemzetnek nevezik magukat — összegyűlt szemét! Itt szó sem lehet alkudozásról, akasztófa számukra.» Die serbische Bewegung in Südungarn. 115. l.

igéhez: «A császárért, nemzetiségünkért és a monarchia egységéért» híven ragaszkodik.

Knityánin seregének élén, mely leginkább szerbországiakból állt, először Fehértemplomnál küzdött (aug. 19. s szept. 3-án), és később Tomasovácon. Heves küzdelmek folytak Szt.-Tamáson is, hol Biga kapitány minden támadást visszavert. Fontosabb ütközetek az aug. 19. s szept. 21-iki, az utóbbinál maga a hadügyminister Mészáros vezérelt. A harc mindkét oldalon elkeseredett volt, kegyelmet senki fiával sem gyakoroltak. Falvakat gyújtottak fel s nagyobb részök a lángok martaléka is lett; ily eljárás csak csorbította a dicsőséget mindkét részt. Ha tekintetbe veszszük, hogy a népek felvilágosodottsága és műveltsége akkoriban ugyanazon fokon állt, bizvást mondhatjuk, hogy egyik fél oly hibás mint a másik. Sokáig vetettük egybe a dolgokat, míg megbízható ítéletre juthattunk, s mégis — lelkiismeretesen ítélve — nem mondhatjuk, hogy a magyarok és szerbek egyenlő garázdák s kegyetlenek voltak. Megcáfolhatlan tény, hogy a magyarok a végvidéken sokkal erősebbek voltak a szerbeknél. Lélektani tünemény, hogy a magyarok érzékenyebbek, hevesebbek mint a szerbek. A magyarok csellel élve, egész csoportokat ütöttek agyon; agyonütötték a hadifoglyokat, békeköveteket. A vérfürdőt a magyarok kezdték;* a szerbek kárörömmel nézték, mint tette ezt Zentán Trifkovics. Mindezen kegyetlenségeken Perczel túltett, midőn csapataival a szerb termékeny rónaságon elkezdett pusztítani. Mint látni fogjuk, az ő pusztítása mindent felülmul, a mit a történelem eddig ismer; ha majd a patriarcha beszédét (1848. okt. 9.) közölni fogjuk, melylyel az aznapi közgyűlést megnyitá, még erre visszatérünk. A patriarcha minden kegyetlenséget, melyet nemzetére fogtak, mint teljesen alaptalant, a szerbek nevében visszautasított. «Bármilyen elkeseredetté is fajult a harc, mi részünkről mondhatjuk, hogy emberségesen álltunk ellent, úgy hogy az ellen nem vetheti szemünkre, hogy mi foglyainkkal kegyetlenül bánunk, s tény hogy igen kevés lakolt halállal.»

Azok, a kik a harcban közvetlenül nem vettek részt, észrevehették, hogy szerb részen az önkéntes csapatokra háríták a felelősséget, *de nézetem szerint a harc elfajulása a két nemzeti párt helyi összetűzésében keresendő.*** Az önkéntes csapatok, melyek Szerbországból jöttek, Knityánin erős fegyelme alatt állottak. Báró Helfert, ki alaposan tanulmányozta az 1848-as forradalmat, azt mondja, hogy «Knityánin fővezér, ki a bátorságot békeszeretettel, éles felfogást ügyességgel párosított, oly jelenség volt, mely tiszteletet gerjesztett

* A szerző emez állítása téves; Bácskában a szerbek Ujvidéken kezdték meg a vérengzést követválasztás alkalmával (jun. 26-án). A jun. 12. karlócai támadást ide nem lehet sorozni, miután az tisztán katonai actió volt.

** Hasonló értelemben nyilatkozik Szemere is «Gr. Lud. Batthány, Arthur Görgey, Lud. Kossuth» című művében. 73. l. A fordító.

s minden tekintetben a természet nyers fiaira parancsolólag hatott. Ezek a szerbországiak fene vadak voltak nemzeti dolgaikban s hosszú keleties fegyvereikkel, pisztolyaikkal, jatagánaikkal hadias benyomást tettek az emberre. A mily ügyesek és ravaszok voltak, a mily biztosan használták fegyvereiket, oly féktelen és vad volt az ellenfél. Csak Knityánin törhette meg vadságukat; ha szemével intett, kezét felemelé, ez elég volt, hogy őket szófogadásra kényszerítse.*Az osztrák történetíró ezen szavai legkevésbbé sem illethetik a későbbi, kerületi főnökeik alatt érkező segédcsapatokat.

Azon időben, midőn Suplyikác őrnagyot vajdának választották meg, ő az olasz harctéren volt. De midőn a körülmények oly komoly jelleget öltének, hogy Ausztria a szerb csapatokat magáéinak vallotta, a vajda megkapta az engedélyt, hogy a szerbek közé mehessen. Szeptember közepén vevé át a csapatok vezetését, altábornoki ranggal; a sereget most «osztrák-szerbnek» nevezték el, mely 21,084 emberből s 104 ágyúból állt, míg a magyarok evvel szemben közel 40,000 harcost s 102 ágyút állítottak fel.

A császár ezután felhívást bocsátott közre (okt. 3.), melylyel a magyar országgyűlést feloszlatja, a magyarokat forradalmároknak nyilvánítja, ellenök komoly hadjáratot hirdet, és az összes katonai és polgári hatalmat Magyarországon a horvát bánra ruházza. A király tehát a magyar parlamentnek háborút üzent, és Ausztria Magyarországnak. Így fogták fel akkoriban a monarchia állapotát.

Ezidőben a magyarok újra kísérletet tettek a szerbeket engedmények által a maguk részére megnyerni, de már késő volt, Ausztria őket megelőzé, mindent igérve, a miért a szerbek fegyvert ragadtak.

Jelachich a Dráván átkel s evvel a harc súlypontját a Tisza partjairól Magyarország nyugati részébe viszi át. Október 7-én a patriarcha gyűlést hív össze, melyen kinyilvánítja, hogy a császár a vajda és patriarcha választását megerősítette és a szerbek minden tettét jóváhagyja. Felolvastatott a magyar kormány ellen kiadott kiáltvány is; megteremtették továbbá a nemzeti pénztárt, melybe az összes egyházi, iskolai és hatósági pénzjövedelem folyt be, kölcsönképen az egész vajdaságból, valláskülönbség nélkül. A vajdára bízták a katonai hatalmat s a patriarchára a vajdaság politikai ügyeinek vezetését. Végül a patriarcha köszönetet mond a szerbországiak segítségéért, melyet azok a vajdaság szerbjeinek hoztak. A nemzeti főodbor csak ideiglenesen alakult meg.

Ugyanezen időben esett volt Ausztria legnehezebb megpróbáltatása. Bécsben forradalom volt kitörőben (okt. 4. és 5-én), a császárnak és udvarának menekülnie kellett. Jelachich Bécs felé indul, de a magyarok utána erednek, a császár székhelyéhez közelednek, hogy azzal illetőleg az ottani elégületlen elemekkel, érintkezésbe lép-

* G. A. Helfert: Revolution u. Reaction im Späthjahre 1848. Prag 1870.

hessenek. Előbb Jelachich hadával találkoznak Ozoránál; Roth tábornokát seregével körülzárolják, olyannyira, hogy ez capitulál, okt. 5. és 6-án. Ugyanezen napon Jelachich a Lajthán átkel és Bécset, a császári hadsereggel egyesülve, segít elfoglalni (nov. 2-án). Ezután a magyarok még jobban szorítják szerbjeinket, kik egyedül lobogtatták még zászlóikat a nagy zavarban s nagy nehezen tudták magukat az ellenség támadásai ellen megvédeni. Ily súlyos körülmények között Rajacsics patriarcha a nándorfehérvári orosz consulhoz fordul okt. 20-án kelt iratával. «Napról-napra — írja — szaporodik az ellenség, kétségbeesett helyzetbe jutottunk. Eszék, hol Jóvics báró parancsol, a magyar zászlót tűzte ki, és evvel hátunk mögött utat nyitott az ellenségnek. Pétervárad parancsnoka Biagojevics nem akar már tovább védekezni, s szüretig terjedő fegyverszünetet kötött; Roth tábornok 10,000 emberrel s 10 ágyúval megadta magát, Jelachich bán pedig alig segíthet rajtunk. *Az egész harc súlya a szerencsétlen magyarországi szerbekre nehezült.* Ily körülmények között alig látok a szerb nemzetre nézve segítséget. Mit gondol rólunk Oroszország? engedi-e, hogy bennünket a föld színéről eltörőljenek? A morzsákkal is megelégedünk, melyek a nagy birodalom lakomájánál hullanak el. S miért ne védelmezne meg bennünket Oroszország, ha az osztrák császár tehetetlen? *Jobb nekünk a szerb fejedelemséghez hasonlóan, orosz védelem és török fenhatóság alatt élni, mint magyar elnyomás alatt szenvedni*». A patriarcha továbbá esedezik, hogy Oroszország parancsolná meg Szerbiának, hogy ez erejéhez képest segítse őket; kér fegyvereket, vagy legalább eszközöljék ki, hogy a magyarok a régi kiváltságok alapján fegyverszünetet kössenek velök.*

Nagy teher nyomá az öreg főpap szívét. Kétségbeesésében Oroszországhoz fordult, hogy a vajdaságot biztosítsa török fenhatóság és orosz védelem alatt. Ezen helynél hasonló lépés jut eszembe, melyet egy másik főpap tett, Rajacsics elődje, a jelen század elején.

Midőn Karagyorgyevics alatt a szerbek felkeltek, akkor Sztratimirovics metropolita (1804.) I. Sándor cár ministeréhez intézett egy emlékiratot, melynek címe: «*A helyreállítandó szláv-szerb királyság terve.*» Maga a cím mondja meg, mi volt a főpap szándéka. Ebben értesíti Oroszországot, ha a régi szerb birodalmat visszaállítanák, mily nagy haszonnal járna ez, hogy az, minthogy egy a hite, s egy törzshöz tartozik, neki hű és biztos szövetségese lenne. Ily birodalom, hogyha a porta adófizetője is, lassankint megerősödne s a török romlásnak indulna. A felszabadított Szerbia uralkodója egy orosz főherceg legyen, s ha ez nem lehetséges, úgy egy protestáns, kinek családja azonban görög-keleti hitet veendi fel. *S hogy a szerb kormány,*

* Ezen levelet Popov közölte először. Lásd «Szerbia és Oroszország» című történeti munkáját. Belgrád. 1869. IV. k. (szerb nyelven).

*felszabadulva a török járom alul, ne tarthasson Ausztriától, orosz fenhatóság lenne kivánatos.** «Ily tervezet — mondja Sztratimirovics emlékiratának végén — szükséges az orosz dynastia érdekében, s az egész szlávságra nézve is.»

Kállay a szerbek történetében megemlékszik ezen okmányról ** mint olyanról, mely eléggé bizonyítja, mennyire ragaszkodnak a szerbek egyházi ügyeikben is nemzetiségükhez. Sztratimirovicsot, — mondja Kállay — a császári udvar igen sok kegygyel halmozta el, s ő mégis mindenekelőtt szerb volt s ha kisebb is mint pap, de nagyobb mint politikus, ki azon gondolkodott, mint lehetne a szerbek nagyhatalmi állását megalapítani s kinek szivében Oroszország és az orosz törzs iránt a legnagyobb rokonszenv gyökerezett.

Igazat mond a magyar történetiró, ha honfitársait arra figyelmezteti, hogy a legtöbb szerb egyházi kerületben nem találni a szerbek iránt elhidegült szivet s a szerbekben a legsúlyosabb körülmények sem képesek elaltatni a nemzeti érzületet. Sztratimirovics a fentebbi szavakat a jelen század elején irá az orosz ministernek; negyvennégy év mulva hasonló érzületének adott kifejezést méltó utóda Rajacsics patriarcha.

Ezen súlyos időkben, igaz, fajtársaikból való volt egy Jóvics, Vukovics, Blagojevich és Damjanics; de a szerbeknek egész seregök volt a bátor és elszánt ifjaknak; volt egy Rajacsicsuk, ki kereszttel kezében járta be sorra a táborokat, nemzetét csatára buzdítva a vallás és szabadság védelmére. A míg ily fenséges alakjai lesznek a szerb nemzetnek, nem kell kétségbeesnie; az események mindeddig megmutatták, hogy vannak hol többen, hol kevesebben.

A patriarcha ezen lépése, ha eredménytelen is volt, de történetileg mindig jellemző marad. Miklós cár, ki csakis törvényes elvekre fektette uralmát, vonakodott oly néptörzs vezéreivel összeköttetésbe lépni, *kik szemében forradalmi téren állottak.* Nem igen valószínű, hogy a patriarcha tőle feleletet kapott.

Azt mondtuk előbb, hogy őszszel a magyarság zöme a szerbek ellen fordult. Bácskában a szerb ellentállást siker kisérte s némileg Bánságban is. Véres harcokat vívtak itt; Tomasovácon (dec. 5-én, ez volt a legheveseb), Alibunárnál (dec. 12.) és Jarkovácon (dec. 15.). A szerbek, magukra hagyatva, kénytelenek valának állásaikból engedni s a járkováci csata után Pancsovára visszahuzódni. Hogy Bánságban a szerbek ellentállást fejthettek ki, az egyedül Knityánin és harcosainak érdeme. Tomasovác nemcsak hogy elsáncolta magát, hanem sáncaiból még támadást is intéz s a magyarokat elűzi. November végén a magyarok 15,000 emberrel és

* Ezen terv a szerb nemzeti könyvtárban található. Popov is megemlékszik róla. Lásd «Szerbia és Oroszország» I. k. 28. l.

** B. v. Kállay. Geschichte der Serben. Aus dem Ungarischen übertragen von Prof. Schwicker Budapest. 1878. 430.

22 ágyúval támadnak; háromszor verik őket vissza hőseink. Midőn aztán Kossuth a sereg egy részét északra rendeli, a szerbek ellen intézett támadások is megszüntek.

A hadviselés ez idejében a szerb küldöttség Olmützben járt az osztrák kormánynál, mely nem csak a magyarokkal, hanem a németek- és lengyelekkel is összekapott. Schwarzenberg herceg elnöklete alatt új ministerium alakult, melybe gr. Stadion mint pénzügy minister lépett. Határozott harcba bonyolódva, az udvar és kormánya inkább érdeklődött a szláv törekvések iránt. A horvátok bánjukat a birodalmi főváros felszabadítójának nevezték s a többi szlávokban a monarchia megmentőit látták.

Midőn az udvar s kormány látá, hogy egészen a szlávokra kell támaszkodnia, a szerbek kívánságai iránt is előzékenyebb lett. A szerb küldöttség azon volt, hogy a szerb vajdaság rendszerint és formaliter ismertessék el; a patriarcha pedig, hogy annak határai megállapíttassanak. A küldöttség Ferdinándnak nov. 1,, 18. és 19-én kiadott kiáltványaira hivatkozott, valamint nov. 26-án Rajacsicsnak küldött levelére.

Ez alatt Ferdinánd lemondott a trónról (dec. 2.) és unoka öcscsét Ferenc Józsefet ülteté reá. Erre a szerb felhatalmazottak a Kremsierben (Morvaországban) összeült gyűlésre mennek, hol kijelentik, miszerint Stadion gróf megigérte, hogy a szerbek óhaját teljesíteni fogják. S csakugyan két nappal később a császár a leiratot aláírja, melyben Rajacsics metropolitát szerb patriarchának, Suplyikác Istvánt pedig vajdának nevezi ki, egyszersmind megigérvén «*ezen történeti multtal s fejlődéssel bíró méltóságokat a maguk épségében visszaállítani.*» Első gondja lesz, igéré meg a császár, a béke helyreállta után a vajdaság ügyeit rendbe hozni.*

De a jövőben helyreállítandó vajdaságot még ki kell küzdeni. Suplyikác vajda személyesen kért segítséget a szerb kormánytól, s minthogy Oroszország is Ausztria védelmére kelt, a szerb kormány titoktartás nélkül kijelenté, hogy a szerbországi harcosok kerületi és járási főnökeik vezetése alatt, a határokat már átlépték. Szerbia közreműködése, most nyílt hivatalos jelleget ölt. Az uj segédcsapatokat Petrovics államtanácsos vezeté, a híres Hajduk Vélykó testvére; kisérték Petrovics Stanoje, Petrovics Száva, Abdulics és Sztojkó kerületi főnök. Ugyanekkor csekély összeg pénzt küldenek a karlócai főodbornak (20,000 aranyat s 36,000 ezüst huszast); lőszereket már előbb küldtek volt.

Szerbia úgyszólván a vajdaság haditára volt. Ott készültek a fegyverek s ágyútöltények, ott öntötték a puska golyókat s kovácsoltak kartácsot boszniai vasból. Eléggé ismeretes volt a pancsovaiak előtt Vesza mester, mint ágyúöntő, ki nekik a templom tornyaiból leszedett harangokból ágyúkat öntött.

* Die serbische Bewegung in Südungarn.

A segédcsapatok folytonosan keltek át a Dunán és Száván. A vajda őket Pancsovánál fogadta. A Duna mindkét partján lakó szerbek egymás elé mentek s megölelték egymást. «Hozott isten benneteket, hősök és testvérek!» fogadá őket Suplyikác vajda. «Hadd lássa a világ, hogy egy anya gyermekei vagyunk, egynek emlőin nevelkedtünk fel. Hadd lássák, mint segíti a testvér szeretett testvérét.» E szavak után a vajda beszédét félbeszakítja, s lováról leszédülvén, tíz perc mulva kiadta lelkét.

A sors szívtelenül bánt a szerbekkel. Legnagyobb örömükben szívüket döfte át!

A magyarok újabb hévvel támadtak, s noha a vajda halála a szerbeket igen lehangolta, Knityánin mégis visszaveré a támadást, Pancsován január 1-én. Az osztrák-szerb csapatok vezérletét január 4-én Todorovics tábornok vette át, míg Mayerhofer a tisztikar élére állt. A magyarok mindinkább sűrűbben támadnak. A patriarcha ismét Szerbországhoz fordul segítségért. A fejedelemség népéhez felhívást intéz, melyben élénken ecseteli a szerb ügyek állását, a vajdaság helyzetét a Duna mindkét partján. «Ha valaha becses és kedves volt a testvér előtt a testvér, úgy az most szorultságunkban és a szükségben még egyszer oly szeretett.» Igy kezdi meg a patriarcha felhívását és evvel a szerbországiakat az osztrák udvar előtt kegyeltekké teszi. Ők védték meg a császári trónt a hazában s a hazán kívül, érte harcoltak s ma is harcolnak a magyarországi testvérek. Ha valamely tartomány vagy nemzet a törvény ellen vétett, ők voltak azok, kik szolgálataikat rögtön felajánlották a trón és béke biztosítására, «néha hivatva, néha hivatlanul». Midőn a magyar nemzet százötven év előtt Rákóczi alatt I. József ellen kelt fel, a török szultánt s a francia királyt segítségül híva, ugyanakkor a magyarok vezére az akkori szerb patriarchát is felszólítá a császár és király ellen harcolni; «de a patriarcha ezen felhívást a császár kezeihez juttatá s nemzetét fegyverre szólította a felkelők ellen.» Maga I. József is elismeri a szerbeknek a trón fentartása érdekében kifejtett hasznos szolgálatait és áldozatait.

Midőn tehát a magyarok ismét felkeltek, sőt még a szerbek jogait is megsértették, *a szerbek haladéktalanul a császári trón, a monarchia egyeségéért és saját nemzeti jogaiknak védelmére fegyvert ragadtak.* A harc megkezdődött; a sebesültek, gyengék és tehetetlenek jajja áthatott a Száván és Dunán, s a szomorú hírvivő jaj a testvérszerető szerbországiak szívét meghatá. Csoportosan keltek át, hogy testvéreikkel jó és balsorsban osztozzanak. «Velünk tartanak ők, a hit és nemzetiség szent nevében, még most is egy és ugyanazon zászló alatt sorakozva, fáradhatlanul és rettenthetlenül,» mondja a patriarcha és felsorolja, mint fogja a történet legragyogóbb lapjain megőrizni a szerbek testvéri segedelmét, valamennyi nemzetnek például. «Hadd növekedjék a nemzet szeretett hőseinek dicsősége!

Titeket hívunk fel, szeretett testvéreink, hogy a ki szereti hitét és nemzetét, most támogasson minket; ne hagyjátok, hogy szemetek láttára tönkre tegyen bennünket egy forradalmas nemzet, mely elbizakodottságában hirdeti, hogy nem kell neki király, hogy királya áruló, hogy honában csak magyarokat ismer, csak magyar nyelvet, nevet. S mi több, azt írják, hogy a szerb fejedelemség, Bosznia, Bolgárország az övék, s avval fenyegetődzenek, ha benünket levertek, titekre is kerül a sor, nektek is fognak küldeni magyar rendeleteket, országtok iskoláiba és egyházaiba a magyar nyelvet fogják bevezetni, akasztanak, agyonütnek, úgy a mint velünk teszik. Ily istentelen tett nem maradhat büntetlenül, igazságos császárunk maga is a magyar nemzet ellen indul.»

A császár megdicséri a szerbeket s bátor magatartásra hívja fel őket, míg ő a felső részeken nem győz. De a császári sereg távol volt s két hónapon át sok szerb hullt el, s az ellenség megsemmisítéssel fenyegeté őket. Ezért fordul Todorovics a fejedelemség szerbjeihez a következő valódi szerb érzületet lehelő szavakkal: «Nézhetitek-e testvérek, mint pusztítanak bennünket, asszonyainkat, testvéreinket, javainkat? Hallgassatok dunántúli testvéreitek szavára, a százhatvan esztendő után halottaiból felkelt vajdára, Brankovics György utódjára. Hallgassatok a szerb patriarchára, kinek tisztét a nemzet száz évnél tovább nélkülözé, Csernojevics Arzén és II. Joanik patriarchák utódjára, kiket a nagy Dusán cár avatott fel. Az égből néznek Dusán és Lázár fejedelem, a Nemanicsok s Szent-Száva, vajon kél-e a szerbek keblében a testvéri szeretet? Vajon verik-e vissza bátor karral a vallásukra, nyelvükre, vagyonukra törő ellenfél támadásait? Siessetek segítségünkre drága testvérek, még nincs későn. Minél előbb, s minél nagyobb számban jelentek meg, annál biztosabban és gyorsabban verjük vissza az ellent; a nemzeti haszon mellett megmarad a nemzetnek ama dicsősége, hogy a szerbországi, magyarországi szerb testvérének védelmére kel. Áldja meg a mindenható hazátokat és nemzeteteket!»

Igy hívta fel Todorovics, osztrák ezredes, a szerb harcosokat, *hogy őrizzék meg a hatalmas Dusán, Lázár, Obilics Milós és más szerb hősök dicsőségét.* Maga Mayerhofer is lelkesíté a szerb felkelőket kiáltványaiban.

A patriarcha felhívása jó visszhangra talált Szerbországban. Most ismét egy államtanácsos indul el, az öreg Zdrávkovics Miloszáv, vele Zubán Lázár, szintén államtanácsos, s több kerületi főnök. A csapatok mind a Dunán s Száván kelnek át. Hol előbb, hol később, de minden kerület megküldé testvéri segítségét; a legkevesebb harcost Sumadia küldött, hol Vucsics befolyása volt túlsúlyban.

Knityánin ezután nem állt már tisztán önkéntesek élén. Közel 12.000 harcost vezérelt, legtöbbje a kruseváci, csuprijai és pozsare-

váci kerületből, hozzá nem számítva azon szerbeket, kik mások vezérlete alatt harcoltak a vajdaságban.

A szerb kormány most nyiltan és hivatalosan lépett fel. Szemeláttára égett le Pancsova; a harc egész Magyarországon lobban fel. A szerb hadsereg mindinkább kezdi elveszteni nemzeti jellegét, lassanként *osztrák déli hadtestté* válik. A sereg nem függött többé a nemzeti odbortól, sem a patriarchától, hanem osztrák tábornokoktól; a sereg fizetését az osztrák hadi pénztárból nyerte. Suplyikác vajda haláláig a sereg nemzetinek mondatott, a tisztek nemzetieknek; a legfelsőbb vezérlet nemzetinek s a vajda halála után a vezérlet császári, a tisztek, a hadsereg — császári. A nemzeti erővel nem rendelkezett többé a nemzet, hanem a bécsi kormány. Ennek folytán a vajda tisztje is tönkre ment. Mig a nemzeti hadseregnek Knityánin, Sztratimirovics, Biga és Bosznics parancsoltak, addig győztünk Tomasovác, Szent-Tamás, Járek-, Alibunár- és Pancsovánál; de a mint az osztrák tisztek vették kezükbe a vezérletet, megkezdődött a futás. Ily futásnak (katonai műnyelven «visszavonulás») esett áldozatul Bácska és a Bánság.

A nemzeti mozgalom a császár- és Ausztriáért való küzdelemmé változik. A patriarcha és Sztratimirovics között viszály üt ki; az értelmesebb és belátásosabb férfiak Sztratimirovicsra hárítják a felelősséget, avval vádolva őt, hogy könnyelműen pazarolja a harci erőt és a nemzeti vagyont. A patriarcha Becskerekre megy, s az odbor egy nehány tagja, mely Sztratimirovicsot fogadta védelmébe, vele megy. Innét Temesvárra költözködik, hol (1849. febr 9. és 10-én) új odbori gyűlés ül össze; ezen kihirdetik, hogy minden kormányi teendő a patriarchára ruháztatott, azonképen reá bizatott a hadsereg parancsnoksága, melléje kineveztetvén Zsivánovics Jakab. Temesvár új parancsnoka, Rukavina tábornok* azonban nem tűré a patriarcha hatalmaskodását, s a császári tábornok követelé, hogy a patriarcha magát neki alávesse, a császár ezen követelményt jóvá hagyta, a mi nem kevéssé sértette a patriarchát.

Midőn a szerb ügy elveszté nemzeti jellegét és Ausztria függőségébe jutott, Knityánin elhagyá a harctért. Csapataival Szerbiába tért (1849. febr. 28-án) kijelentve a vajdaság népének, hogy ő szerepét befejezte. Parancsnoksága alatt 12,000 harcos állt, köztük 2000 lovas;** 8000 visszatért vele, a többi a szerb háborúban maradt továbbra is.***

Knityánin visszatérésének közvetlen oka ismeretlen. Valószínű, hogy azért, mivel a szerbeket avval gyanusították, hogy a Bánságot magoknak akarják tartani. Másrészt meg kegyetlen pusztításokat

* Die serbische Bewegung in Südungarn.

** Ugyan ott.

*** Nikolics A. életrajzában azt mondja, hogy a szerb hadsereg harcosainak száma közel 15,000-re rugott.

fogtak rájok. Azt is mondják, hogy a szerb kormány, engedve a nyugateurópai consulok szorongatásának, Knityánint visszahívta. Mindenesetre legvalószínűbb, hogy a szerbországiakat *a reactió* térítette vissza, akár a szerb kormány, akár Ausztria volt a kezdeményező.

Ausztria hamar látott a reactió után a szerbek ügyeit illetőleg. A hadi szerencse gyorsan fordul. Dembinszki tábornok, jól rendezve a magyar hadsereget, súlyos csapásokat mér Ausztriára ; Bem tábornok Erdélyt foglalja vissza s a szerb részeket fenyegeti. Északon Windischgrätzet verik meg, délen Perczel menti fel Péterváradot (márc. 26-án) ; Szent-Tamást is beveszik, mely eddig sikeresen állt ellent (április 2.), továbbá Járeket (április 8-án), Pancsovát (máj. 10-én) s a Duna partjaihoz érnek. Erdély és a vajdaság elveszett. A szerbek ezrei menekülnek a Szerémségbe és Szerbiába, a vérszemet kapott ellenség elől futva, mely mindent a mi szerb volt, elpusztított. Közel 30—40,000 ember menekült. Julius végén már a Szerémség sem nyújtott biztos menedéket. A helyzet valóban szomorú volt A szerbek ezt az osztrák kormányhoz intézett emlékiratban így írják le : «szántóföldeink puszták, falvaink porrá tétettek, asszonyaink gyászt öltöttek, az öregek és gyermekek a lakatlan pusztákon bolyonganak.» Még élesebbek a patriarcha szavai, melyeket a belügyministernek hozott tudtul : «Ezen harcban, írja a patriarcha, minden áldozatul esett, legszentebb kincseink elvesztek. A keresztény barbárok öregjeinket, asszonyainkat, gyermekeinket ütik agyon ; megszentségtelenítik templomainkat és oltárainkat ; a halottakat sírjaikból ássák ki s dobálják őket összeaprítva a kutakba, avagy a kutyáknak teszik ki eledelül.» Még sötétebben ecseteli az állapotot a szerb sajtó. A «Zágrábi Lapok» egyik hivatalos értesítésük után azt írják, hogy a csajkás kerület helységei, ugy mint : Csurogh, Józseffalva, Goszpodince, Nádalja, Györgyfalva (Gyurgyevo) Szent-Iván, Káty és Kovil puszták, népök leöldösve ; a templomok szent képei, zászlói, keresztei megsemmisittettek. «A kovili kolostorban — írják — három szerzetest találtak a kútban megfúlva ; Szent Tamáson a halottakat szedték ki sírjaikból, és csontjaik széjjel szórvák.» *

Könnyen érthető, hogy ily kegyetlenség elől miért futott a nép. A menekülőket testvériesen fogadta Szerbia. Nándorfehérvárott bizottság alakult, a menekülők számára adományokat gyűjtendő, és egész Szerbországban szíves fogadtatásra találtak. A segély a nándorfehérvári olvasókörben és a menekülők gyűlőhelyein osztatott szét ; a kormány a szerencsétlenek kedvére járt, munkát adott nekik és így ők valamit meg is szolgálhattak. A papokat a szerbországiak úgyszólván elhalmozták szeretetökkel, kik nagy számmal voltak a mene-

* Szrpszke Novine, 1849. 63. sz. A mily rémes dolgokat közöltek a szerb lapok a magyarok felől, oly borzasztó eseteket említ a bécsi sajtó (Wiener Zeitung május augusztusi számai) a szerbek kegyetlenségeiről. Az ijedtség, a gyűlölet, a vak düh nagy részben szerepel e leírásokban. A fordító.

külők között. Visszatéréskor (1849. aug.) köszönetüket fejezték ki a vendégszeretetért, a templomi szószék és a sajtó útján. A menekültek nyíltan mondák, hogy nincsenek idegen földön, hanem a szerető testvérnél, ki sorsukban osztozik.

A vajdaságban maradt szerbek erejüket újra megfeszíték, s hogyha erejük rovására volt is, még a szerb felkelés előtt Olaszországba rendelt határőri ezredek távolléte, ők tovább küzdöttek. Az otthonmaradtak szakadatlan fegyverben állottak; még *országos felkelést* is rendeztek, hogy a hevesebb támadásokat visszaverhessék.

Ausztria Oroszország kegyelmére szorult. Fülöp Lajos eleste után a conservativ párt kabinetei azt hitték, hogy a francia demokratia az 1815-ben hozott békepontokat áthágni fogja, és emiatt sürgősen készültek energikus védelemre. Miklós cár, hogy az 1815. congressus határozatait a maguk épségében fentartsa, Ausztriának Gácsország felől egy sereget helyezett kilátásba, s bizonyos feltételek alatt pénzbeli segítséget is ajánlott fel. A cár semmiféle áldozattól sem rettent vissza, hogy meggyőződését diadalra juttassa: azonkívül országának teljes ereje felett rendelkezett, miután birodalmát a nyugati zázkódások legkevésbbé sem érintették. Még 1848. márc. 26-án kiadott leiratában mutatja ki, mint keletkezett Nyugat-Európában oly sok évi béke után a forradalmi mozgalom, mely minden törvényes állapotot fel akar bontani. A francia forradalom Németországot, Poroszhont és Ausztriát ragadta magával; ezen vak eszeveszettség grasszál manap Oroszországban is, hol hihetőleg véget fog érni. A cár felszólítja nemzetét a jog és Oroszország védelmére s az orosz nép kész volt őt követni. «Nobiscum Deus, audite populi et vincimini, quia nobiscun Deus.» — A hivatalos Közlöny nem késett kijelenteni azért, hogy Oroszország mibe sem fog avatkozni, és senkit sem akar megtámadni. Hadd folytassák a nyugati nemzetek kisérleteiket, Oroszország csak megfigyelő állást foglal el, szemei előtt tartva a birodalmak határait, melyekért kezeskedik, de nem fogja tűrni a politikai egyensúlynak saját kárára való megváltoztatását.*

Miklós cár előtt, ki az egész nyugat-európai forradalmat végignézte, s látta az anarchia befolyását, bizonyára bökkenő volt Ausztria végromlása. A cár belátta, hogy evvel nemcsak az állami rend, hanem az európai egyensúly is felbomlik. Ferenc József sürgető szavakkal és hálás meggyőződéstől vezetve, fordul hozzá segítségért s később eme kérését a varsói találkozáson megújítja.** Miklós cár hajlandó volt Ausztriát megmenteni és ezért május 8-án új rendeletet tett közzé. Ebben kifejti, hogy a forradalom — mit ő előre megjósolt,

* Chr. Friedrich Wurm, Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage. Leipzig. 1858.

** Par un ancien diplomate, Etude diplomatique sur la Guesse de Crimée. Paris, 1874.

— a végletekig ment; Oláhországban és Bukovinában minden rend felbomlott, de azt a török-orosz katonai erő helyreállítá; Ausztria azonban nem képes Erdélylyel és Magyarországgal boldogulni, és ezen országok népei egyesülve az 1831. zavargókkal, más emigránsokkal s száműzöttekkel seregének nyakára nőtt. «Ily súlyos körülmények között fordult hozzánk Ausztria, hogy segítsük őt közös ellenségeink ellen.» A cár istenre hivatkozva, megparancsolja hadának, hogy siessen a forradalmat leverni és a téves úton járó bűnösöket megsemmisíteni, kik a békét s az országok nyugalmát merik háborgatni. «Ha isten velünk, ki ellenünk?»; így fejezi be a cár kiáltványát.

Szerbiában sem maradt el a hivatalos lap jelentése. Szerinte Miklós cár a forradalomban az erkölcsi rend és az anarchia elve közt folyó harcot lát, mely az európai dynastiákat is háborgatja. A míg a társadalmi zivatar a távolban dühöngött, Oroszország békében maradt; midőn a harc kitört s látta mint dől az alkotmány romba, mint változnak a kormányok — szintén semleges maradt. 1848. márc. 26-án mondá ki Oroszország, hogy nem avatkozik az idegen országok belügyeibe, mindegyiknek szabadságára hagyva, hogy alkotmányaikat változtathassák úgy, a mint jónak látják; de fentartá magának a szabadságot az esetleges közbelépésre, ha a forradalom hatása saját birodalmának biztos romlására vezetne, vagy a szerződésileg meghatározott politikai egyensúlyt megváltoztatná. A mik Magyarországon történtek, már Oroszország biztonságát is fenyegetik. Minden csapás, mely az osztrák monarchia egységét érte, egyszersmind jogsértése volt ama szent szövetségnek, melyet a cár fentartani óhajtott, az európai egyensúly és a béke érdekében. A hivatalos lap szembetünőleg a régi frigytársnak kivánatait fejezi ki, midőn azt állítja, hogy Oroszország erkölcsi kötelessége, — szem előtt tartva egy régi kabinet szorultságát, melylyel oly sokáig állt benső érintkezésben, — saját védelmére a forradalommmal szemben fegyvert ragadni, hogy a felkelők ismert tervét, mely félig lengyel eredetű volt, meghiúsíthassa, és a tüzet elolthassa, mely a Duna és Visztula partjain lakó nemzeteket tevé nyugtalanná.

Gyászos sors érte Ausztriát. Igy fogta fel az egész világ helyzetét. Ennek adott kifejezést lord Palmerston is az 1849. jul. 21-én tartott beszédében, Ausztria harcait ismertetve, «*győzni fog vagy — legyőzetik.*»*

Oroszország amaz elhatározása, hogy közbe lép, Szerbia helyzetét is megkönnyebbíté. Eddigi magatartásának helyeslése, melyet mostanáig csak kéz alatt tudattak vele, most hivatalosan történik. A török kormány 1849. máj. 31-iki leiratában kiemeli, hogy Karagyorgyevics fejedelem mindvégig igen helyesen viselte magát. A fejedelemnek

* Wurm, Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage. Leipzig. 1858.

ily módon való kitüntetése által a porta szembetünőleg felsőbbséget gyakorol, az uralkodót hivatalnokai közé sorozza, neki a Nisán-Iftihár első rendű érdemjelét adván.

Miklós cár is a szultán útján közlekedik a fejedelemmel, valószínűleg a nagyhatalmak egyessége folytán. Junius 2-án ő is kitünteti Karagyorgyevicset, adományozva neki a fehérsas rendjelét, egyszersmind írásban is kifejezve teljes megelégedését a véres harcok és anarchia idejében tanusított magaviselete felett. A cár helyben hagyja az activ és helyes rendszabályokat, melyekkel Szerbia a rendet megőrzé.

A cár irata váratlan fordulatot adott az akkori kormány intézkedéseinek. A kitüntetés az összes szerb hatóságok által tudtára adatott az országnak, a mi az akkori kormány követői közt közörömöt keltett. Nehány helyen ünnepélyesen olvasták fel a cár sajátkezű iratát.

Természetesen Ausztria sem maradt adós, s ő is kitünteté a szerb fejedelmet, valamint főbb hivatalnokait.

Szerbia láthatólag a reactió körébe vonatott. Akarata ellenére kénytelen volt az árral tova úszni, melybe sodortatott. Még midőn Schwarzenberg Varsóba ment orosz segítségért könyörögni, Rajacsics patriarcha újólag a szerb kormányhoz fordult támogatást kérve: ezen kérelmét az orosz consul is elősegítette. Dacára annak, hogy Knityánin visszatér vala, Szerbia nem tagadhatta meg a kivánt segélyt, mert hiszen az orosz consul viselete nyiltan mellette szólt, s kilátásba helyezé, hogy Szerbia nemsokára Oroszországban talál szövetségest. Igaz, hogy ekkoriban a cári helyeslésnek jelei még nem érkeztek Nándorfehérvárra, de az orosz consul viselete eléggé mutatá, hogy Oroszország kilép semlegességéből. A szerb kormány most ez új lépésével új támaszt és elismerést vélt találni; másrészt a magyarországi szerbek is veszélyben forogtak. Szerbia kormányférfiai ennélfogva nem titkolhatták a segély megadását azon megszorítással, *hogy a dynastia és a monarchia sértetlensége fentartassék.** Midőn a magyarok a magyarországi szerbeket, a dynastiát és a monarchia egységét veszélyeztették, az orosz sasok már útban voltak, s a szerb kormány nem gondolhatott sokáig, vajon enged-e a patriarcha kérelmének és az orosz consul sörgetésének. Knityánin 1849. márc. 26-án a Dunán újolag átkel, de most csak 2000 harcossal s Titelen sáncolja el magát. Itt minden támadást vitézül ver vissza, és az ellennek a Dunán s Tiszán való átkelését meghiúsítja. Ezalatt az osztrák hadsereg támogatva az orosz által, újra Magyarországba tör, az oroszszal egyesülendő. Jul. 23-án veri vissza Knityánin a legutólsó támadást; húsz napra rá Görgey Világosnál az oroszok

* Lásd Sztefánovics István levelezését, (a szerb tudományos társaság levéltárában található), mely ezen feltételt minden kétségen kivül helyezi.

előtt capitulál. Aug. 13-án Paszkievics Miklós cárnak jelenti: «*Magyarország Fenséged lábai előtt fekszik*».

Hogy mivel hálálta meg Ausztria Oroszországnak áldozatait, azt maga Schwarzenberg herceg, az osztrák uralkodó első ministere, mondá Drezdában: «*Austria bámulatba fogja ejteni a világot Oroszország iránt tanusított hálátlanságával.*» Minden szó ebből betű szerint teljesedésbe ment. De Ausztria is drágán fizeté meg hálátlanságát. Nemsokára őt — Oroszországtól elhagyatva — Olaszországból szorították ki, és később Németországból. A délmagyarországi szerbek jutalmul a «*vajdaság*» puszta címét kapták; igaz, hogy a császár 1849. nov. 30-án kelt kiáltványában megigérte, hogy első gondja lesz a vajdaság ügyeit rendezni, de ő ezen igéretét meg nem tartá; a vajdaság sem határokat, sem alkotmányt, sem vajdát nem kapott. Minden kegy abban állott, hogy a császár «hosszú címének sorába ezt a nevet is felvevé: *a vajdaság fővajdája;*» s ma ez sincs többé. Még visszhangzik a dal a Tisza és Maros partjain, melyben Suplyikác vajdát, Knityánint, Jancsa kapitányt, Bigát, Bosznicsot, és a felkelés más híres férfiainak hős tetteit dicsőítik. A testvéreknek csupán a közös emlék maradt meg, — apáról fiúra szállva — mint jött a testvér testvérének segítségére, mint tekinté a szerbországi rokonának ügyét a magáénak. Hétszáz özvegy siratta Szerbországban a csatában elesett férjét; s ha tekintetbe veszszük, hogy az önkéntesek nagyobbára nőtlenek valának, akkor elképzelhetjük az áldozatok számát, melyeket Szerbia Bácska és a Bánság harcmezein hagyott.

Volt-e Szerbiának valami haszna ezen küzdelmekből?

Akaratlanul hozott Szerbia Oroszország mellett áldozatot Ausztria egységéért. Szerbia fiai vérüket onták azon egység visszaállításáért, melyet később, a tapasztaltakon okulva, Mihály fejedelem alatt, tizenként évvel ezután (1861.) a dualismusba igyekeztek megváltoztatni, egyúttal megkisértvén az ellenséges magyarokat kiengesztelni. Mindkét kisérlet, egyrészt a magyarországi szerbekre, másrészt a szerbországiakra nézve, — fájdalom! — eredménytelen maradt; mert valamint az önkényes, centralizáló Ausztria, úgy az alkotmányos Ausztria-Magyarország, a hagyományos, a keleti szlávokra nézve ellenséges politikánál maradt.

Ugy tetszik nekem, hogy íróink nem szenteltek az 1848-as eseményeknek annyi figyelmet, mint a mennyit megérdemelnek. Szerbia befolyása a vajdaságra igen tekintélyes volt. Szerbia katonai actiója nélkül a felkelés első kisérlete el lett volna nyomva. Ezt az akkori szerb patriarcha Rajacsics is elismeri, az 1848. okt. 9-én Karlócán megnyitott odbori gyűlésen igy szólván: «veszélyes körülmények közt harcolva, nem szabad a háláról sem megfeledkezni, lehet, *hogy az első lépést sem tehettük volna meg*, ha minket szerbországi testvéreink nem segítenek.» Később, midőn Knityánin legelőször tért

vissza nemzetéhez febr. 28-án, a patriarcha így szólt: «Ezen pillanattól fogva ért bennünket minden baj. Nem tréfa, ha 8000 szerb-országi távozik; az egész Maros elhagyatott, nyitva áll az ellennek! Ugyszintén Ó-Kanizsától Zomborig; az ellenség merész fővel jár-kel, Perczel minden nehézség nélkül küzd, fáradság nélkül veszi be Szent-Tamást, Nádalját, Józseffalvát, a csajkás kerület elveszett volna, ha Knityánin vissza nem jön, s 2000 harcosával a fensíkot meg sem védi.»

De nemcsak a harci és politikai eseményeknél érvényesíté Szerbia befolyását; ő adott oktatást a csapatoknak, tanácsot a vezéreknek s midőn ezek viszályba keveredtek, mindig kibékíté őket, annak adva igazat, kinek pártjára a jog és igazság szegődött; a szerb kormány mindenkor a patriarcha részére állt, a tékozló és önszerető Sztratimirovics ellenében, ki nem volt minden költői emelkedettség nélkül s kinek a fiatalabb nemzedék egészen hódolt. Ritkán történt fontosabb kérdés, a nélkül, hogy a szerb kormány szavát számba nem vették volna, vagy legalább ily lépést tudtára ne adtak volna. A fejedelemség hivatalos közlönye «Szrpszke Novine» (szerb ujság), mely ezen mozgalmas időkben lett a szerbek főlapja, s több ezer példányban nyomtatott, sokszor hangoztatta, *hogy az osztrák szlávok tönkremennek, ha Ausztria elől.** Kétséget sem szenved, hogy ezen szél Prágából és Zágrábból fujt: nem kevésbbé hatott ez a szerb fővárosra, és a vajdaság szerbjeire. Megjegyzendő, hogy ez időben Nándorfehérvár volt a Duna jobb és balpartján lakó szerbek központja.

Midőn a szerbek, fegyverrel kezükben, Ausztria, a vajdaság, a szomszéd monarchia sorsáért küzdének, ez határozott hátráltató hatással volt Szerbiára. A szerbek eleinte testvéreik segítségére siettek, hozzájuk csatlakozik később a szerb kormány, — eleinte a nemzeti forradalomban vesznek részt, később a császári vajdaság kivívásában. Szerbiának ezen Ausztriával való érintkezése és a további események hintik el a magvakat, melyek gyümölcse nem járt haszonnal Szerbiára nézve. Valamint Ausztria egy törvényes, és egy forradalmi részre oszlott, ép úgy két tábort lehetett megkülönböztetni a szerb kormánykörök rokonszenvét illetőleg. A fejedelem a hivatalos Ausztria felé hajlott, de nehány tanácsosa Magyarországgal tartott, melylyel meglehetős közeli összeköttetésben állottak. Ha a mozgalom elején mindannyi magyarellenes volt, — mértéket nem ismerve, — a harci események lefolyása után nem egy gondolkodó szerb fő másitotta meg nézetét. Sok igen felvilágosodott férfi hiába keresé a véres küzdelem előnyeit; nem egy kérdé: nem hiba-e, hogy két oly nép, mely századokon keresztül egy és ugyanazon állam polgára volt, másrészt meg mindennapi

* Szrpszke Novine, 1848. 96. szám.

érintkezésbe jöve, békében megélt, most véres háborút folytatott? Ha későn is, de Szerbia több jeles férfia s nehány tanácsos azon gondolkodott, hogy a magyarokkal viszonyba lépjenek. De a magyarok is belátásra jutottak. Az orosz hadtól szorongatva a patriarchához, Knityáninhoz és a szerb kormányhoz fordultak, és készek voltak az egyenjogúság alapján békét kötni, hogy aztán egyesült erővel Ausztria ellen törhessenek. Andrássy gróf Borcsán keresztül Belgrád várába ment s innét a török pasa embereitől kisérve a városba, hogy Kossuth nevében a szerb kormánynak engedményeket tegyen. Midőn javaslatai nem fogadtattak el, Andrássy gróf Knityánin visszahívatását követelte, hogy a magyarok a Szerémségen, Szlavonián és Horvátországon keresztül olasz szövetségeseikhez juthassanak és velök egyesülhessenek. Midőn ezen ajánlatát is visszautasították, ő azon fáradozott, hogy legalább jövőben köttessék szövetség a szerbek és magyarok között, azon esetre, ha Magyarország jogát kiküzdi. Mindezen ajálatok Oroszország győztes előnyomulásának idejében tétettek, mi ezekre eléggé felelt.*

A mint Ausztriában a felkelés elnyomatott, a szerb fejedelem közelebbi érintkezésbe jött *a bécsi kormánynyal. A fejedelem az osztrák ministerrel a saját országában lévő oppositióról értekezett.* Midőn Ausztria, névleg 180·583 forintot adott vissza, mely összeget a szerb kormány adott volt a szerb vajdaság kormányának a felkelés idejében, a fejedelem megjegyzi Schwarzenberg herceghez intézett iratában (1851. jun. 10.) «*hogy mily boldognak érzi magát, hogy ezen pénzbeli kérdés ily símán rendeztetett el, mely ellenségeit bizonyára megszégyeníti.*» A császár első ministere úgy látszik «ellenségei» alatt a Szerbországon kívül tartózkodó egyéneket érté, kik terveiket Szerbia és Ausztria határain kisértik megvalósítani. A szerb fejedelem erre szükségesnek látja, az osztrák ministeriumot a hibás felfogásról felvilágositani és kijelenteni, hogy «ellenségei» alatt egyes személyeket értett, «kik kormánya iránt rendszeres ellentállást fejtenek ki,» s a pénzbeli ügyet felhasználva, hirdetik, hogy ezen összeget, a melyet a szerb kormány Ausztriának kölcsönzött, sohasem kapja meg többé a nemzeti pénztár. A fejedelem nem nevezte meg ellenségeit, de oly körülményesen szól róluk, hogy minden kétség nélkül Vucsicsot és pártját érti.

A magyarországi szerb felkelés Ausztriával hivatalos összeköttetésbe hozá Szerbiát és ebből az összetartozóság egy neme keletkezett, melyben, mint többnyire megesik, a gyengébb szomszéd enged az erősebb nyomásának. Schwarzenberg herceggel folytatott

* Annak, a mit Nikolics mond, hogy Andrássy Garasaninnal írásbeli szerződést is kötött, nincs alapja. Az iró sokat összevét azon tárgyalásokkal, melyeket mi Budapesten 1861-ben folytattunk. Lásd Nikolics Athanáz önéletrajzát. (Kézirat.)

levelezés először hozza hivatalos összeköttetésbe Austriát Szerbia belügyeivel.

Az osztrák monarchiával való első szorosabb érintkezés, a szerb fejedelemséget osztrák protectió alá hozta, de az oly gyanus volt, hogy később ellenеinek kezében halált hozó fegyver lett, anélkül hogy ezen pártfogolás segíthetett, vagy a fejedelem sorsán változtathatott volna. Az összeköttetések, melyekbe a fejedelem ministerei a magyarokkkal léptek, nem vezettek eredményre. Knityánin, noha őt az osztrák kormány kiváló kitüntetésben részesíté, mégis oly előzékeny volt magyar emigránsok iránt, hogy nándorfehérvári házában, Kossuth, a nagy dictator feleségének menedéket nyújtott. Knityánin azonban meghalt, (1855) anélkül, hogy élénk rokonszenvét a magyarok iránt érvényesítette volna. Garasanin és érintkezésbe bocsátkozott a magyar forradalom képviselőivel s később a világban szétszórt lengyel emigránsokkal: noha ezen összeköttetések eredménytelenek maradtak, Garasanin mindvégig gyanus maradt a conservativ kabinetek előtt.

Ezen összeköttetésekből fejlődött az osztrák befolyás, mely több éven át Szerbia sorsára döntő volt, ha szerencsére nem is fogott mélyebb gyökeret. A harcosok visszatérve, hazájukat egyenetlenségben találták. A változást élénken érezték. «A nemzet szelleme, mondja a szerb hivatalos lap, nem marad többé ment a mozgalmaktól: még a legalsóbb népréteg is másképen gondolkodik, és más kívánatokat táplál».* Az akkori kormány a külügyekben megerősödött, mi a nemzetre nem kis hatással volt; megszilárdult az akkori politikai állapot belső jellege is, mely több pártfogóra akadt, különösen Knityáninban, ki tekintélye és állása által a kormány tőtámasza lett.

A szerbek eddig csak a kelettel és ennek népével lévén érintkezésben, most más nemzetekkel, más szokásokkal is megismerkedtek; előttük új világ nyilik meg. A nyilvános élet sokkal élénkebb lesz, az összes áramlatok más irányba tereltetnek, mind a politika, mind a tudomány tágas terén. Ezen idők szerb lapjai még ma is becsületünkre válnának és a «szerb irodalmi társaság», munkásságot illetőleg vetekedik a «szerb tudós társasággal.»

Szerbország részvéte a szávántúli küzdelmekben, az országat sok évi belső villongásból rázta fel. A szerbek új hadi tapasztalatokat tesznek, azon meggyőződést szerezve, hogy közeledik ama nap, a mikor a régi, csoportos hadviselést, az ügyesség és tudomány által vezetett hadviselés váltja fel.

A küzdelem elég dicső volt, Szerbia szava fontosságban nyer, határain túl is. És erre igen nagy volt a szüksége, pedig a felszabadító küzdelem a török fenhatóság alól még messze távolban volt. Több évi belső küzdelmei összes physikai és erkölcsi erejét emészté fel. Az a föld

* Szrpszke Novine 1849. 53. szám.

mely jelen századunk elején először kelt fel a függetlenség kivívására a Balkán félszigeten, most erősebb eszközökkel rendelkezik, s még erősebb akarattal, s oly befolyásra jutott, melylyel a keleti combinatióknak számolni kell. A szerb fejedelemség, mely mindenesetre az életre való államok közé tartozik, a Duna balpartján új tartományt teremtett, s hogy ha rövid is volt élete, ez nem kevésbbé viselte önmagán a szerb jelleget, mint Szerbia.

A küzdelmeknek még egy nagy történeti eredménye van, mely, noha tisztán erkölcsi, nem kevésbbé fontos. A mióta a szerbek régi honukból Ausztriába vándoroltak, kivéve II. József, Jenő herceg és Laudon hadviseléseit, a szerbek többé nem találkoztak testvéreikkel. A kivándorlottakat nem ideiglenes akadályok választák el régi honuktól. De eljött az 1848. esztendő, és minden akadályt a Duna és Száva partjain, a testvérek között leront. Szerbia és az újonnan keletkezett vajdaság között nem volt határőrizet, sem vám, sem vesztegzárlat. S mintha maga a természet is segíteni akarta volna a két testvértörzset, jéghidat emelt a Dunán és Száván, mely több hétig tartott, megkönnyebbítve a közlekedést. Annál becsesebb volt a testvérek összejövetele, miután a politika mindent megtett, hogy a kölcsönös összeköttetést megnehezítse. S íme maga az osztrák monarchia semmisíté meg ez akadályokat! *A magyarországi szerbeket avval gyanusíták, hogy Szerbia felé aspirálnak; míg a szerbországiakat, hogy határaikon túl más országrészekre vetik tekintetüket;* s íme a történet mind eme szemrehányásokat meghazudtolja: *az osztrák császár követe által igyekszik a szerbeket rábírni, hogy fegyveres kézzel lépjék át határaikat s keljenek át a Száván és Dunán!* Ki tehet többet, mint isten, a tények hatalma, és a történet logikája?

Közli: THIM JÓZSEF.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

— Huszonötödik közlemény. —

Élet- és jellemrajzok.

A Komáromban szereplő jelesb férfiakról e munka keretében többször megemlékezvén, nem terjeszkedhettem ki a szabadságharcot megelőző s azt követő életpályájukra, sőt a komáromi eseményekből is kell még nehány részletet pótolnom; azért jónak láttam az illető élet- és jellemrajzokat itten közzé tenni, mert a jelen életrajzok a munka megérthetésére és a szereplők jellemére bővebb világosságot vetnek.

MERTZ FRIGYES VILMOS,

ALTÁBORNAGY ÉS VÁRPARANCSNOK.

Komárom mindig a kiérdemült osztrák főtisztek megjutalmazására szolgáló nyugalmas hely volt. Igy nyerte el Mertz is, saját kivánságára, báró Bakonyi halála után a komáromi várparancsnokságot. Midőn Mertz 1845. április 19-én helyét elfoglalta, alig élvezhette az óhajtott békét, mert eleintén a megyével gyűlt meg a baja a nyelvkérdést illetőleg; a márciusi napok után pedig egymást érték a politikai bonyodalmak okozta zaklatások, melyeket még növeltek a bécsi osztrák körökben fölmerült zavarok; úgy hogy a beteges 71 éves Mertz egészen magára lőn hagyatva, ki különben sem mondható erélyesnek, sőt tetteiben a határozatlanság és ingatagság léptennyomon elárulta a tehetetlen öreg embert. Komáromi viselt dolgait jelen munka első cikkében részletesen tárgyaltam, azóta több eredeti okirat, levelezés és napló jutván kezeimhez, többi közt Mertznek Komáromra vonatkozó összes iratai, szándékom azon válságos komáromi napokat később egy nagyobb munkában megírni; azért most csak az előadottak némi kiegészítéséül közlöm Mertz rövid életrajzát.

Mertz Frigyes Vilmos Hanauban született 1777. dec. 28-án; mint önkéntes 19 éves korában 1796. április 1-én lépett osztrák szolgálatba; 1800-ban Bresciánál zászlós, 1803. Bécsben a gránátosoknál alhadnagy lett. Az 1805. és 1806-ki hadjárat alatt a táborkarhoz osztatott be, 1807-ben Bécs környékének fölvételével volt elfoglalva, 1808-ban pedig Steierország, Krajna s Varasdmegye háromszögelési munkálatainál működött. 1809-ben főhadnagy lőn a vezérkarnál; április 1-én százados a Carnevillei vadászcsapatnál, de a Károly főherceg főhadiszállásához osztatott be. 1813. aug. 27-én Drezdánál kitüntetvén magát, október 3-án mint százados a 4. hadtest vezérkarához osztatott be. 1814-ben a lioni ütközet után őrnagy lett a De Vaux ezrednél és a déli hadsereg vezérkaránál maradt. A békekötés után a Károly főherceg ezredéhez áthelyezték és Ferdinánd württembergi herceg vezértábornok mellett segédtiszt volt. Az 1815-ki hadjárat után ezredével Kremsierbe jött és a tiszti iskolában volt elfoglalva. 1821-ben alezredes, 1828-ban ezredes a 42. ezrednél és Theresienstadtba ment ezredéhez. 1832-ben osztrák nemességet nyert. 1833-ban mint vezérőrnagy Mantuába, majd Milanóba ment, 1835. Paviában, 1836-ban Veronában találjuk őt. 1842-ben altábornagy és osztályparancsnok lett Pesten. 1844-ben a Vilmos herceg nevét viselő 12. gyalogezred másodtulajdonosává lőn. Végre 1845-ben komáromi várparancsnokká neveztetett ki.

Mertz Komáromot elhagyván Bécsbe ment és itt egy törzstiszt föladása következtében pörbe fogatott; miután a katonai törvényszék fölmentette őt, 1850. jul. 10-én újabb bizottság által pöre ismét föl-

vétetett és dacára annak, hogy őt ismételten ártatlannak nyilvánították, hadi törvényszék elé állíttatott, azonban itt is egyhangúlag fölmentették; mégis a katonai legfőbb törvényszék Mertz ellen a következő ítéletet hozta: «Mertz altábornagy, miután mint komáromi várparancsnok kötelességét elhanyagolta, megfosztatik altábornagyi rangjától, nyugdíjától, a szolgálati 2. osztályú, valamint a külföldi érdemjeleinek viselésétől pedig eltiltatik.» Ő felsége a császár azonban az öreg altábornagynak eddig élvezett 3000 frt nyugdíját, mint kegyelemdíjat meghagyta.

Meghalt 1859-ben, hátrahagyván kéziratban önvédelmét, hogy annak kiadása által unokaöcscse öreg nagybátyját a világ előtt igazolja. Ez megtörtént a következő című füzetkében, mely kézirat gyanánt nyomatott: «*Darstellung der Ereignisse und des Verfahrens*, wodurch der kaiserl. königl. Feldmarschall-Lieutenant von Mertz zweiter Inhaber des 12. Linien-Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm, Ritter des kurfürstl. Hessischen Ordens pour la vertu militaire und des königl. franz. Militair-Verdienst-Ordens, vorhin Commandant der Festung Comorn zu Wien kassirt worden ist. Frankfurt a. M. 1860.» — Komáromnak 1848-ki történetére nézve megbecsülhetetlen kis könyvecske, melyet én is jól használhattam.

BÁRÓ MAJTHÉNYI ISTVÁN,

TÁBORNOK ÉS VÁRPARANCSNOK.

Keselőkeői báró Majthényi István szül. 1788. augusztus 21-én Nagy-Szombatban. A katonai pályára lépvén az osztrák hadseregben őrnagyságig vitte föl és mint ilyen nyugalomba lépett.

A magyar szabadságharc kitörése alkalmával az országos nemzetőrségi haditanácsnál volt alkalmazva s jul. 15-én István főherceg és kir. helytartó által ezredesi címmel ruháztatott fel. — Később az esztergommegyei önkéntesek parancsnoka lőn; ezek a komáromi vár őrizetére rendeltetvén, ott szept. 10-én Majthényi megjelent velök, de Mertz, akkori várparancsnok által nem bocsáttatott be a várba. Később a magyar kormány rendeletére, midőn Majthényi már mint várparancsnok említtetik, Mertz engedni kényszerült és így jutott be végre a várba, hol mindinkább tért foglalt; a katonaság is a magyar zászlóhoz esküdött, az idegeneket pedig részint eltávolította onnan, részint Mertz törekvéseit meghiúsítván, nem engedte az osztrák katonákat oda becsempésztetni.

Majthényi magas termetű, telt vörös arcú marcona alak volt, mindig katonai díszben szokott járni, mintegy hatást akarván ez által is gyakorolni környezetére. Ha még a vele rokon érzelmű és szintén nagy termetű, daliás alakú Besze János nemzetőri őrnagyot is melléje képzeljük, ki stentori hangjával és kifent bajuszával is imponált,

elképzelhetjük, miként ijesztgethették ők az úgy is gyenge, beteges osztrák várparancsnokot.

Végre Mertz távoztával a magyar kormány báró Majthényi Istvánt a várnak megmentése és biztosítása által, a haza iránt tanusított érdemeinél fogva október 20-án tábornokká nevezte ki. — Majthényi várparancsnok nagy erélyt fejtett ki a vár oltalmát és felszerelését illetőleg; megvédhetéséről tökéletesen meg volt győződve akkor, midőn az ország kormányzó elnöke előtt nyilván utolsó csepp vérét fölajánlá annak oltalmára. Kossuth is bizott benne, midőn a sereg elvonult és Komárom magára lőn hagyatva, ezt bizonyítja azon rendelete, melyet Kisujszállásról 1849. jan. 4-én küldött hozzá, mely rendelet későn érkezvén kezeimhez, mint kiadatlan okiratot, érdekesnek tartom itt egész terjedelmében közölni.

«A Honvédi-Bizottmány Elnöke

Majthényi István tábornok s komáromi várparancsnok úrnak.

Tábornok úrnak 102., 103. és 105. számok alatt kelt jelentésére van szerencsém válaszolni:

A nemzet méltányolva fogadja tábornok úrnak azon válaszát, melyet az ellenség parlamenterjének adott: a várat utolsó csepp véréig oltalmazni késznek nyilatkozott.

A nemzet meg is várta, hogy ezt tábornok úr minden körülmények közt teljesítse rendíthetlenül.

A nemzet hálája és örök dicséret kisérendi tábornok urat a nemzeti hűségnek ezen ösvényén, a mint a nemzet engesztelhetetlen boszúja és boszankodása követné, ha ellenkezőleg cselekednék.

De a kormány tudja, hogy a tábornok úr hazafiságának és becsületének ösvényéről soha semmi körülmények közt nem távozandik, azért nyugodtan néz a jövendőnek elibe, mert tudja, hogy Komárom várát más mint a nemzet bírni soha sem fogja.

Ezen meggyőződésben a Honvédelmi bizottmány következőket rendel a nemzet nevében:

1. Az ellenségtől többé semminemű parlamenterjeinek elfogadása meg nem engedtetik, a ki az ellenségtől a várhoz közelíteni mer, annak csak egy felelet van, az ágyúgolyó. Ha mégis akármi írás akármi úton az ellenségtől a várba kerülne, annak olvasatlanul a főtisztek jelenlétében el kell égettetnie.

2. Tessék ezen rendelet vételével a várőrség minden tisztjeit (a nélkül azonban, hogy az őrségi posztok ellátatlanul maradnának) összehivatni, őket felszólítani, el vannak-e határozva, a várat utolsó csepp vérig védelmezni. Honárulónak nyilatkoztatják-e mindazt, a ki a capitulatióról bármely körülmények közt csak gondolkodni is merészelne? Irjon alá Tábornok úrtól kezdve minden tiszt egy nyilatkozatot, melynek tartalma, hogy Komárom várát semmi körül-

mények közt soha, nem csak fel nem adják és el nem hagyják, de sőt utolsó emberig védeni fogják rendíthetlenül. Ezen nyilatkozat névszerint aláírva a honvédelmi bizottmánynak Debrecenbe beküldendő.

3. Senkinek, ki a várőrség s a tiszti személyzethez nem tartozik, a belső várban lakni meg nem engedtethetik, s a ki a várőrséghez nem tartozik, annak a várból ki kell költözködnie. Ellenben a várőrségi minden tiszteknek okvetetlenül a várban benn kell szállásolniok, a városban szállásolni egy tisztnek sem szabad, a Palatinális vonal s külső erősítések őrzésére rendelendő csapatok tisztjei halálos büntetés terhe alatt kötelezteknek legkisebb szünet nélkül mindig csapatjaik mellett lenni s posztjokat egy pillanatig is el nem hagyni; a ki ellenkezőleg cselekednék és a városban s annak fogadóiban s kávéházaiban töltené az időt, az kérlelhetetlen szigorral katonai törvényszék eleibe állítandó, a ki posztját elhagyja, halállal büntetendő.

4. Az őrségen nem lévő seregek a vár védelmében folytonosan gyakorlandók.

5. A térparancsnokság a vár kapuinál a legszorosabb katonai politia rendezése, fentartása iránt személyesen felelőssé tétetik, a posztokat éjjel-nappal vizsgálni s minden legkisebb hanyagságot katonai törvényszékileg büntetni köteleztetik.

6. A sáncokra, bástyákra kivont ágyúknak s égő kanóccal melléjök rendelt tüzéreknek tölt kosarak általi fedezéséről s minden védállomásnak tökéletes ellátásáról gondoskodni kell.

7. Ezen rendelet a várőrség előtt fölolvasandó, minden törzs- és főtisztek látomozásával ellátandó s ekként láttamozva a kormánynak beküldendő Az egész várőrségnek pedig kijelentendő a nemzet nevében, miként a kormány s a nemzet megvárja, hogy Komárom vára szűz dicsőségét rendíthetlenül megőrzendik.

Pénz immár küldetett tábornok úrnak annyi, a mennyi legalább hat hétre elegendő, a kormány gondoskodni fog, hogy ha egy ármádával kellene is útat törni a pénz bevitele végett, a komáromi őrség pénzhiányt ne szenvedjen, de most négy hónapra előre s kivált apró bankjegyeket s ezüst és rézpénzt küldeni *nem lehet* s nem is szükség, mert Komárom várának oly cernirozása, hogy egy pár ezer embernek a Komárom felé közelgendő saját seregeinkkel combinált kitörése az ellenséget vissza ne verje s útat ne nyisson, csak akkor volna lehetséges, ha Komárom őrsége gyávává lenne, pedig azzá lenni nem fog soha

Tessék egy biztos ember által Lipótvár parancsnokságához e rendeletre hivatkozva parancsot küldeni, hogy azon kis várat akként tartsa, miszerint szükség esetében az ágyúkkal és őrséggel mindenesetre Komáromba vonulhasson, s a várnak oly feladása, hogy az őrség megadja magát s az ágyúk az ellenség kezébe kerüljenek, honárulás vétke alatt tilalmaztatik.

Komáromot a nemzet Tábornok úr hű kezeibe adta, azt minden körülmények közt visszakivánandja, szűzen, sértetlenül.

Az élelmi szerek conservatiójára tessék különös gondot fordítani.

A Haza számít Tábornok úrra, a komáromi őrsereg rendíthetlen kitartására, épen azért fegyelmet s kérlelhetlen szigorúságot kiván.

Kelt Kisújszálláson a debreceni útban, január hó 4-én 1849.

A Honvédelmi bizottmány Elnöke
Kossuth Lajos.»

Ezen rendeletet Macknak kézbesítették és ő hozta azt a várba; annak vételével Majthényi hősiessége s a vár megtarthatása iránt táplált reménye teljesen elenyészett; ezen érzelmeit ő a jan. 7-ki haditanácsban is nyilvánította; azonban szerencsére voltak még a várban többen, kik a várparancsnok csüggetegségét nem osztották, és a vár védelmét folytatni akarták. Ezek közűl kivált Mack tüzérparancsnok, ki vakmerőségével a végsőre is el volt tökélve, kit elhatározottságában különösen Thaly Zsigmond segített. A két bátor férfinak sikerült Majthényit lemondásra kényszeríteni, s helyét Török Ignác foglalta el. Majthényi még jan 9-én megírta nyugdíjaztatásáért való folyamodását, mely iratot csak később juttathatott a Honvédelmi bizottmányhoz.

Majthényi azonban a magyar ügy jobbra fordulásának neszét vevén, ismét várparancsnok akart lenni s febr. 25-kén tábornoki ruhában jelent meg egy katonai ünnepélyen; ekkor őt Mack sértő szavakkal illette, sőt bántalmazta, mire a haditanács Majthényit kiparancsolta a várból és városból.

Majthényi ezek után igazolván magát az osztrákoknál, visszanyerte nyugdíját és ennek élvezetében halt meg Pécsett 1868 dec. 18-án 81. évében agyszélhüdés következtében.

TÖRÖK IGNÁC,

TÁBORNOK ÉS VÁRPARANCSNOK.

Nemes-csóoi Török Ignác Pestmegyében született 1795-ben; róm. kath. és nőtlen volt. Katonai kiképeztetését a bécsi cs. kir. akademiában nyerte és abból mint kitünő tanuló lépett a mérnökkarba hadnagyi minőségben. Mint mérnökkari őrnagy 1838-ban a magyar nemesi testőrséghez másod őrmesterül neveztetett ki, hol mint az ideiglenes és tartós erődítések tanára egész 18 évig működött. Tanítványai közé tartoztak akkor Görgey Arthur és Klapka is. 1846-ban Török ismét visszahelyeztetett a mérnökkarhoz és helyi igazgató volt előbb Lembergben, utóbb mint alezredes Horvátországban és végre Komáromban, hol az erődítési munkákat igazgatta őszszel és 1848—49-ki télen, mit nagy buzgalommal és értelemmel végzett.

Török, magas kopasz ember, ajánló barátságos külsővel, a mérnöki tudományokban igen jártas volt, de erélyt kifejteni s oly jelentékeny várban, mint Komárom, különösen a legválságosabb időkben, parancsnokolni egyátalában nem tudott. Nem csoda tehát, ha báró Majthényi letétele után Török ezredesre, mint rangban legidősbre kerülvén a sor; ő vonakodott ezen fontos tisztséget elfogadni s midőn őt arra mintegy kényszerítették, akkor is csak ideiglenesen foglalta el várparancsnoki állását 1849. január hóban, midőn jan. 28-án a magyar kormány ezen tisztében megerősíté őt, egyúttal tábornokká is kinevezte. Török minden áron szabadulni akart ezen zaklatott és nagy felelősséggel járó állástól; azért örömmel fogadta Lenkeynek várparancsnokká lett kineveztetését és április 10-kén való megérkeztét, kinek azonnal készséggel át is adta a várparancsnokságot.

Török, feszabadulván Komárom, elhagyta a várost és a magyar kormány rendelkezése alá adta magát. Buda várának bevétele után Török lett megbízva az erődítések lerombolásával, végre Szegedre redeltetett, hogy az ottani járatlan embereket a Tisza jobb partján építendő sáncmunkáknál, melyek nagyobb mérvűek voltak, igazgassa. Helyzetére nézve már Szegeden tisztában volt, és a sáncok erődítéseinél igy nyilatkozott: «A mennyire lehet, ezen 80—100 ezer emberre kiszámított sáncokat rendezni fogjuk, de ha megbukunk, felakasztanak.»

Mindezek dacára mint *nem harcoló* követte Görgey hadseregét Világosra, alávetette magát a capitulatiónak és tábornok társai sorsában osztozott. Törököt szept. 26-kán a haditörvényszék kötél általi halálra itélte és október 6-kán Aradon ki is végeztetett.

Arcképe megjelent az 1868-ki «Honvéd-Album»-ban és a Honvéd Naptárak»-ban 1868. és 1869-ben.

LENKEY JÁNOS,

TÁBORNOK ÉS VÁRPARANCSNOK.

Lenkei és zádorfalvi Lenkey János atyja magyar kir. testőr volt, anyja Keszlerfy Terézia. Idősb fiuk Károly, az egyik hős, 1803-ban Bécsben született. Ekkor Lenkey nejével Egerbe költözött és itt született János, az ifjabbik testvér 1807. szept. 7-kén. De két év mulva már fölbomlott a házas frigy s a férj Aradra vonult, hol a megyénél előbb al- majd főszolgabirói minőségben 30 évig működött. Kisebb fiát Jánost a korneuburgi intézetben neveltette, ki később a hadseregbe lépvén százados lett a Galliciában fekvő Württemberg huszároknál. Midőn 1848-ban az egész országot megrendítő szózat «Veszélyben a haza!» elhatott hozzá is, a hű fiú nem fontolgatta: szabad-e, lehet-e, hanem századával együtt útnak indult,

hogy legyen neki is része a megmentés örömében és dicsőségében, vagy haljon meg testvéreivel, ha úgy van megírva a sors könyvében. Ölelő karok, riadó éljenzés üdvözölte, ünnepelte a visszatérőt, s a hány fényes lapja van az 1848—49-ki szabadságharc történetének, mindegyiken ott van a Lenkey és a Lenkey-huszárok neve.

1848. okt. 9-kén a Lehel jász-kun lovas-ezred őrnagyává, 19-én a 13-ik Hunyadi lovas-ezred alezredesévé, később ezredesévé neveztetett ki; tábornokká történt kineveztetése pedig a Közlöny 1849. április 8-ki számában jelent meg.

Szorongatott helyzetben volt már Komárom vára; midőn hírét vette ennek a magyar kormány, míg a fölmentő sereg megérkeznék, két legbátrabb, legvitézebb katonáját küldé a várba, hogy az vegye át a parancsnokságot, ki előbb érkezik oda. Lenkey április 10-kén érkezett Komáromba és így 10 nappal előzte meg Guyont, azért ő lett a vár parancsnoka. Ezen tisztét azonban nem sokáig viselte, mert a vár fölmentetvén az ostrom alól, a várparancsnokságot átadta Guyonnak és ő folytatta diadalútját, mígnem a sors őt is többi tábornok társaival a vész örvényébe sodorta.

Nem csak a magyar nemzet, az ellenség is följegyezte, hogy a szabadságharcnak Lenkey János volt egyik legvitézebb katonája. Érdemeihez mérte tehát büntetését. Az aradi vár egyik legsötétebb és legpiszkosabb zúga lőn az ő börtöne s egy rongyos szalmazsákon, vasra verve, félmeztelen hevert heteken keresztül, míg az őrültség martaléka lőn. 1850. febr. 7-kén kínjainak végett vetett az irgalmas halál.

A várparancsnok különös kegyelemkép megengedte, hogy a hulla egy korommal bemázolt koporsóforma ládába tétetvén eltemettessék, és szintén fogoly bátyja Lenkey Károly által egy tizedes és 6 közkatona fedezete mellett a sírig kisértessék. A várkapu alatt egy szerzetes beszentelte a rögtönzött koporsót, aztán föltették a pecér kocsijára s megindultak. A porkoláb elfeledte a tizedesnek megmondani, hogy az akasztófa tövében ástak sírt a halott számára s e véletlennek köszönhető, hogy a multjához illőbb helyre, a rendes katonai temetőbe került. Húsz év mulva 1868. szept. 7-kén a vértanu születési napjának 61. évfordulóján emelték aztán porai fölé azon szerény síremléket, melynek rajza a Vasárnapi Ujság 1868. évfolyama 39-ik számában közöltetett. Jelen életrajz főbb adatai is azon lap 1874. 22. számában jelentek meg. Arcképe az 1868-ki Honvéd-Albumban látott napvilágot.

GUYON RICHÁRD,

TÁBORNOK ÉS VÁRPARANCSNOK.

Guyonban a modor, szokás, minden clárulta az angolt. Szőke, szép ember volt, fejét rendesen félre tartotta. Arca udvarias hideg-

ségét soha sem veszté el, csak ha a csata zajában ménjén kivont karddal előre rohant, ilyenkor szemei szikráztak, arca kigyúlt, «avancez, avancez!» volt jelszava. Tervet nem készített, de a mit rábíztak, vaserővel ki tudta vinni. Kegyelmet csatában nem adott, de nem is fogadott el. Mindent megtekintett, mindenről tulajdon szemével győződött meg. A csata fáradalmai, a hadi élet neki gyönyörűségek voltak.

Gróf Guyon életrajzát 1849. április 20-ig a komáromi várba jöveteléig és ott viselt dolgait már előbb vázoltam. Ehhez még kiegészítésül álljanak itt a következő részletek.

A magyar kormány május 28-án Klapka tábornokot a komáromi vár- és sereg főparancsnokává kinevezvén, Guyont Bácsmegyébe küldi, hol ismét hősként viseli magát és Jelachichot Titelbe űzi.

A világosi fegyverletétel Guyont maroknyi seregével Lugosnál találta, hol Haynau felszólítá őt a fegyverletételre. Guyon aug. 14-kén éjfélkor válaszolt e fölszólításra s nemes hangú erélyes elutasítása hőshöz, hazafihoz méltó vala. Guyon nem akará föltétlenül letenni azon fegyvert, melylyel az ország alkotmányos jogait védeni megesküdött.

Görgey ténye fegyelmezetlenné tevé Guyon népét is. Egy kis hű csapat kiséretében felszámlálhatlan veszély közt vágta magát Erdélyen keresztül. Útközben Kmetyt a már őt meggyilkolni kész oláhok kezéből kiszabadítva magával vivé török földre, hol ő egyik legnagyobb ellenzője volt a harcot viselt menekült honvédek visszatérésének.

Ezenközben a hazában maradt nejét elfogták az osztrákok s Pozsony várában kilenc hónapig tarták rabságban; végre kényszerútlevéllel engedték őt férjéhez menni, ki hite változtatása nélkül török szolgálatot vállalván *Khursid* basa név alatt újabb európai hírt szerze magának.

Eleinte Damascusban gazdálkodással s arabs lovak nevelésével foglalkozott, csak néha kellvén fegyvert fogni a Libanonban lázongó drúzok ellen; de midőn kitört a keleti háború, a török kormány r e i z-nek (a táborkar főnökének) nevezte ki s az anatoliai hadsereghez küldé. Erzerum és Karsban Guyon újabb leveleket tűzött babér-koszorújához.

A keleti háború befejezte után ismét csendes foglalkozás, de mindig munka közt töltötte idejét. Megdöbbentő halála 1856. okt. 12-én történt a megmérgezés minden jele közt. Kémek vették őt körül s az alapos gyanu ezekre esik. A márvány-tengerre néző scutarii angol temetőben nyugoszsza örök álmát.

Özvegyet és három árvát: két fiút és egy leányt hagyott maga után. Fiai neveltetését a francia kormány vállalta magára. Idősbik fia Géza, Garibaldi oldala mellett harcolt, heves, erélyes és nagyratörő ifjú jellem volt, egyik boldogtalan percében azonban (1861. okt.)

hősi karját önélete ellen fordítá. Leányát Mankát Belgiojoso hercegnő a híres és szellemes keleti utazó, vette már előbb magához. Kisebb fia Edgár visszatért hazájába és Borsódmegyében kis birtokán telepedett le.

Ezen életrajznál Szokoly Viktornak a «Hazánk és Külföld» 1867. 28. számában (hol Guyon arcképe is szemlélhető) megjelent cikkét és a «Vasárnapi Ujság» 1877. 25. szám adatait használtam. Bővebb életrajzát megírta Szokoly «Hazánk és Külföld» 1870. 1—6. számaiban, hol Guyon nejének arcképe is látható, ki Párisban halt meg 1869. szept. 8-kán.

KLAPKA GYÖRGY,

TÁBORNOK, VÁR- ÉS HADSEREGPARANCSNOK.

Klapkának, mint a magyar szabadságharc egyik koryphaeusának életrajzát sokkal inkább ismerjük, mintsem hogy azt itten részleteznem kellene; azért rövid jellemzése után csak összevont életrajzát adom.

«Körülbelől 30 éves — írja róla Szillányi, ki mint táborkarának főnöke, legjobban ismerhette — közép, nyulánk termetű, kiválóan elegáns finom külsővel: fényes sötét, ábrándozó szemei szellemességet, költőiességet, tüzes bátorságot és tengernyi szép eszmét árultak el. Sötét hajzata, könnyen ívezve a magas finom homlokon, hosszú tömött fekete szakálla kiegészíté a szép, nemes és férfias arc képét.

Klapka magas katonai képzettséggel bírt, értelmes theoretikus és nagy stratega volt, a haditörténet mindig kedvenc olvasmányát képezte. Miként használta föl elméleti tudományát, azt a magyarországi utolsó küzdelmek megmutatták. Mint hadvezérnek csak egy hibát lehetne neki bűnül felróni, hogy még igen fiatal volt és azért sok ábránddal bírt, mely hibája azonban napról napra javult. Belső tüze sokszor erővel ragadta őt el; lelkülete mintegy kiszabadulva, nem lehetett többé azt fékezni, hanem magával ragadta őt is cél nélkül a határtalan térben; innen magyarázható mindig ingadozó, mindig változó eszmemenete, innen van az órákig tartó mély munkának könnyedén való elpusztítása. Ki azonban őt ismerte, tárgyát és alapgondolatát megértette a változatok nélkül, melyeket ábrándozása hozzá csatolt, az bámulhatta csak, hatalmas lelkét, gyors, világos, katonai éles látását és mély hadászati ismereteit. Környezete, mely testestül-lelkestül rajta csüggött, megszokta már ábrándképeit, azért hadműveleti terveit az ő eredeti eszméje szerint dolgozta ki.

Klapkának szívjósága, szelidsége és barátságos modora, a szigorú rendszabálytól való idegenkedése, jellemének határozatlanságot és lágyságot kölcsönöztek; sokban növelte ezt eszméinek változatos-

sága, de a mit ő egyszer magában eltökéllett, azt hajthatlanul és ritka erélylyel keresztül is vitte.

Klapka György 1820. április 7-én született Temesvárott. Atyja e városban polgármester és a «Banater Zeitschrift» egykori szerkesztője, anyja pedig a verseci származású Kehrer Julia volt. Első tanulmányait Szegeden végezte, azután a karansebesi katonai nevelőintézetbe jött, honnan 1838-ban mint hadapród a 2-ik cs. kir. tábori tüzérezredbe lépett, mely Bécsben volt őrségen. 1840-ben áthelyeztetett a cs. kir. bombászkarba, melynek növendékei kitünő kiképzésben részesültek a mathematika-, természettan- és erőműtanban, valamint más tüzéri tudományokban is. Klapka a 4 évi tanfolyamot harmadfél év alatt végezte be és 1842-ben mint alhadnagy a magyar kir. testőrségbe vétetett föl, melyből főhadnagynak neveztetett ki a cs. kir. német bánsági 12-ik határőrvidéki ezredbe, de később a cs. kir. hadsereg kötelékéből kilépet. 1848-ban a magyar hadügyministeriumnak ajánlotta föl szolgálatait és jun. 13-án századosnak osztatott be a 6-dik honvéd z.-aljba, melynek soraiban eleinte a szerbek ellen harcolt. De nem sokára fölismerték, hogy Klapka oly tiszt, ki magasb katonai szolgálatokra van hivatva. Igy legelébb is Hajnik Pállal és Gál Sándorral Erdélybe küldetett, hogy ott a székely népfölkelést szervezzék, utóbb pedig gróf Batthyány Lajos miniterelnök széles kiterjedésü titkos fölhatalmazással esetleges használatul Komáromba küldötte őt, hogy e rendkívüli fontos vár birtokát biztositsa Magyarországnak és rendes védelmi állapotba helyezze.

Klapkának ez időszerinti komáromi küldetését «Emlékeimből» cimü művéből, mely munkám első szakaszának kinyomtatása után jelent meg, az események bővebb fölvilágositásául szóról szóra közlöm.

«A föladat, melyet az ön kezeibe teszek le» — mondá a gróf — nagyon veszélyes ugyan, de ügyünkre nézve a legfőbb fontosságú.»

«Önnek Komáromba kell mennie, hogy onnan, kerüljön bármibe, Mertz altábornagyot, a többi osztrák tiszttel egyetemben, a kik a magyar alkotmányra eskűt tenni vonakodnának, a várból haladéktalanul eltávolitsa, hogy Magyarország e védbástyája a nemzetnek megtartassék.»

En alárendelt állásom dacára szivesen magamra vállaltam e nehéz föladatot, de csak az alatt az egy föltétel alatt, ha a minister elnök a szükséges meghatalmazással ellát.

«Minő meghatalmazást akar?» — kérdezé tőlem.

«Egy nyilt és egy titkos meghatalmazást» — válaszoltam én; — «a nyiltat, hogy az ottani hatóságoknak fölmutathassam; a titkost, hogy azt legvégső veszély esetén használhassam.»

Batthyány várakozást rendelt s visszavonult szobájába.

Fél óra mulva visszajött s magával hozta a két meghatalmazást, a melyek közül a nyilt igy hangzott:

«A ministerelnök Klapka György százados úrnak.

Budapest, szept. 26. 1848.

E jelen rendeletemmel fölszólítom önt, hogy azonnal Komáromba menjen, ott magát Majthényi alezredes úrnál jelentvén annak rendelkezése alá helyezendi, s neki mindenben híven kezére játszand.

Minden a várban történendő erősítési s tüzéri munkálatokról magának hív ismereteket szerzend, s gondoskodni fog arról, hogy azok pontosan, s úgy a hogy a hon java kívánja, teljesíttessenek; őrködjék a vár biztonsága felett, figyelmeztesse Majthényi alezredest mindenre, a mi talán a vár biztonságát illetőleg figyelmét elkerülné, hogy az egyetértve a várparancsnokkal, vagy ha rögtöni szükség kívánná, a nélkül is, tüstént létesülhessen. Általában tanusítsa továbbá is tiszta hazafiúi érzelmeit s ebből származó tevékenységét.

Gr. *Batthyány* Lajos, ministerelnök.»

A második meghatalmazást, fájdalom, nem találom irományaim között. Ez magában foglalta mindazt, a mire szükségem lehetett volna, ha Komáromban nem sikerült volna az ügyet közvetítő módon rendezhetnem.

Két nap multán Komáromban voltam. Épen a pákozdi csata napján érkeztem meg. Batthyány nehány magasabb állású részint honvéd-, részint nemzetőrségi tisztet ajánlott, a kikhez mindjárt megérkezésem után fordulhassak, s a kik nekem föladatom teljesítésében tevékenyen segédkezet nyújtandanak. Ezeket a vár sorsán meglehetősen aggódva találtam; ők azt hitték, hogy még a vár alparancsnokába, Majthényi alezredesbe, kit a magyar kormány adlatusul adott Mertz altábornagy mellé, sem lehet sok bizalmat helyezni.

Legfőbb ideje — mondák — hogy valamit tegyünk, mert már mutatkozott nehány csapat-részlet Jelachich táborából a Duna jobb partján, s ők meg vannak győződve, hogy ha a vár előtt egy horvát hadtest megjelennék, a várban lévő osztrák tisztek mindent el fognak követni, hogy annak a várba juthatást lehetővé tegyék.

A dolgoknak ez után az első megbeszélése után Majthényihez mentem, s fölmutattam neki a nyilt meghatalmazást. Rögtön ezután előterjesztettem, hogy először is az összes várőrséggel le kell tétetni a hűségi eskűt a magyar alkotmányra, azokat pedig, kik ezt tenni vonakodnának, haladéktalanul eltávolítani a várból.

Majthényi úgy vélte, hogy az ilyen eljárás könnyen lázadásra vezethetne s a várat még több veszélynek tehetné ki.

Rögtön átláttam, hogy gyönge, ingadozó emberrel van dolgom, ezért magam tettem meg a szükséges intézkedéseket. Valamennyi nemzetőrségi és honvédparancsnokot meghíttam egy második értekezletre, melyben elhatároztatott, hogy másnap (épen vasárnap volt) a belső vár udvarán, mise után, a csapatok fölszólítandók, hogy tegyenek

hűségi eskűt a magyar alkotmányra a magyar lobogó alatt, egyszersmind azonban a szolgálaton kívül lévő nemzetőrség is vonuljon föl a vár udvarán, hogy ez ünnepélyes actuson jelen legyen s ha szükséges lenne, az osztrák csapatokat lefegyverezze.

Ugy is történt. A mint másnap a Turszky-zászlóalj, a gyalogcsapatok nehány százada s a tüzérség, mint máskor, a templomból jövének, hogy a várparancsnok előtt elvonuljanak, rétei gr. Esterházy nemzetőrségi őrnagy előlépett a magyar zászlóval, fölolvasta a magyar hadügyminister parancsát s aztán egy megragadó beszédet intézett a csapatokhoz s fölszólította őket, hogy a magyar alkotmányra a törvényes eskűt tegyék le. Egy pillanatnyi zavar állott be. Az altisztek egy része kilépett a sorokból s vonakodott esküdni; de a legénység legnagyobb része «éljen» kiáltások közepette letette a kivánt eskűt.

Midőn ez történt, Mertz altábornagynál voltam, s a mint a lárma a vár udvarán mind erősebb és erősebb lőn, lakásának erkélyére léptünk, honnan a templomra nyílt kilátás.

«Mi történik itt?» — kérdé az öreg tábornok.

«A törvény végrehajtása,» viszonzám; «a csapatok teszik le az eskűt a magyar zászlóra!»

«Úgy, akkor nekem itt nincs tovább mit keresnem,» válaszolt. «Úgy is már rég távozni akartam, de nem bocsátottak.»

A tábornokkal azzal a figyelemmel és tisztelettel bántam, melyet kora és nehéz helyzete megkövetelt; sajnálatomat fejeztem ki neki, hogy Magyarország jóléte és megmentése minket erre az ő rá nézve oly kellemetlen lépésre kényszerített s közöltem vele, hogy egy jó fogat rendelkezésére áll, mely őt még az nap a várból oda viendi, a hová épen ő akarja.

Mertz tényleg még azon a napon elutazott. De az eskűt megtagadott tisztek sokkal makacsabbaknak mutatkoztak, árulásról beszéltek s a csapatokat föl akarták lázítani. Én közéjök mentem, ott nehány régi bajtársa akadtam s kérve kértem őket, nyugodjanak bele a változhatatlanba, minthogy vitatkozásra nincs többé idő; mire ezek is elhagyták a várat, a melynek kapuját azonnal a nemzetőrség szállotta meg.

Komárom ekképen a mi kezünkbe jutott. És ideje is volt már, mert kevés napok multán a vár újonnan kinevezett parancsnoka, Majthényi alezredes azt a merész fölhívást kapta Latourtól, az osztrák hadügyministertől, hogy a vár kapuit a Győrbe visszavonuló Jelachich bán előtt nyissa ki, s magát annak parancsnoksága alá adja.

Ezt a sürgönyt Jelachich táborából egy parlamentair hozta a várba s az általam tett intézkedés folytán először nekem adatott át.

Én Majthényihez mentem vele, hogy az ő jelenlétében magam nyissam föl.

Kérdezte, mit feleljen erre? Én az iróasztalhoz ültem, megfogalmaztam a feleletet, aláirattam Majthényival s átadtam a parlamentairnak.

Milyen volt ez a válasz, gondolhatja az olvasó.

Jelachichnak nem jutott többé eszébe, hogy második fölszólítást is küldjön hozzánk, sőt jobbnak látta folytatni visszavonulását Győr felé, s csakhamar azután az egész osztrák határig, sőt azontúl, hogy ott Bécs falai alatt Windischgrätz herceg seregéhez csatlakozzék.

Őt követte lassú menetben a magyar sereg, melynek egyik osztálya október első napjaiban, ha jól emlékszem Ivánka Imre osztálya, Komárom előtt tábort ütött.»

E küldetés bevégzése után, okt. 16-án a magyar táborkar szervezésére őrnagynak neveztett ki és Kiss Ernő tábornok mellé mint táborkari főnök rendeltetett, mely minőségben egész december közepéig működött, mire a táborkar osztályfőnökévé lett a hadügyministeriumban. Csakhamar ismét a harctérre lőn szólítva. Midőn Schlick január 4-én Kassánál teljesen megverte Mészárost és hadműveleti alapunk nyugot felől nagyon veszélyeztetve volt, egy embert kellett találni, ki képességgel bírjon egy új hadtest képzésére és vezérlésére. A választás Klapka őrnagyra esett, ki még csak 28 éves volt és ki alezredesi rang mellőzésével ezredessé s hadosztályparancsnokká neveztetett ki. Klapka jan. 16-án összegyűjtötte a Mészáros- féle hadtest maradványait Tokajnál, rendezte és fegyelmezte s új csapatokkal erősítve, nem csak a tiszai átkelést, ezáltal a kormány székhelyét és hadműveleti alapunkat is fedezte, hanem Schlicket is megverte és az összeköttetést a bányavárosokból érkező Görgey-féle hadtesttel létesítette. Klapka ezen működésével szerezte a legnagyobb érdemeket. Ennek elismeréséül április 6-án tábornokká neveztetett ki, egyidőben Guyonnal, Lenkeyvel és Gáspár Andrással. Április 8-án pedig a 2-dik osztályú érdemjellel díszíttetett fel. Ezután Görgey alatt a II. hadtestet vezérelte és diadalról diadalra vezette azt Komárom felszabaditásáig. — Midőn Mészáros a függetlenség kinyilatkoztatásánál a hadügyi tárcát letette, Klapka vette azt át mint a hadügyministerium ideiglenes igazgatója május első napjaiban. Tevékenysége ez állásban rövid tartamú volt ugyan, de mégis nagy jelentőségű. Igy ő volt az, ki a főtámadó hadműveletek tervét körvonalaiban elkészítette. Görgeynek hadügyministerré neveztetése után Klapka Komárom parancsnokává neveztetett ki május 28-án s egyúttal a 7. és 8. hadtestek vezénylete alá rendeltettek. Görgey megsebesülése után, mint legidősb tábornok a földunai hadsereg parancsnokságát is átvette s ő vezényelte azt a jul. 11-ki komáromi csatában. Görgey visszavonulásánál a jobb parton Klapka mint komáromi várparancsnok, a cs. kir. körülzáró hadtest által el lévén szigetelve, a várban maradt.

Klapkának komáromi viselt dolgait elég részletesen irtam le jelen munkámban, azért itt mellőzöm azokat.

Gelich Richárd tábornok «Magyarország függetlenségi harca 1848—49.» című munkája II-ik kötetében, hol Klapka életrajza is közöltetik, következőkép jellemzi őt: «Klapka egyike volt a leglángeszűbb magyar vezéreknek, magasabb katonai műveltséggel bírt, melylyel világi műveltséget is kötött össze. Igen jó hadvezér volt és magas katonai eszmék által tünt ki, de sokkal inkább az érzelem embere volt, sem hogy Görgey merev erélyességével bírjon. Egyéni viszonyaiban is mint katona Görgey felé hajlott ugyan, de sokkal jobb hazafi volt, sem hogy a kormánynyal ne tartson. E viszony azonban gyakran megbénította határozati képességét. Igen humánus főnök volt, e mellett kitünő bajtárs. Ellensége volt minden erőszaknak, s ha válságos percekben erélyességet kellett kifejteni, humanitását még ekkor is érvényesitette.»

Komáromban miként búcsúzott el Klapka bajtársaitól, azt ő fönt nevezett művében így irja le.

«Mielőtt elváltam bajtársaimtól, végső lakomára gyűltünk egybe. Szomorú volt biz az; hisz azt se tudtuk, látjuk-e még valaha egymást az életben. A lakoma végével egy ív járt köztünk kézről kézre, a melyre ki-ki felírta nevét. Ez íven kölcsönösen amaz ünnepélyes igéretet fogadtuk egymásnak, hogy híven és rendületlenül kitartunk ügyünk mellett, s az első hívásra ismét készek leszünk érte vért és vagyont, mindent kockára tenni. S ez igéretéhez egyikünk se lett hűtlen, — egyikünk se habozott, bár mi lett is utóbb végzete, ama küldetés kötelességeit magára vállalni, mely a honunk elnyomói ellen folytatott küzdelmünkben osztályrészéül jutott.

E búcsúlakomában részt vett a helyőrség majdnem valamennyi főbb tisztje; köztük Asserman, Kászonyi, Rakovszky, Horváth, Kosztolányi, Janik, gróf Esterházy Pál, Bátori Sulcz, gróf Hunyadi László, gróf Zichy Ottó, Mándy, Jungwirth, May, törzskaromból Szillányi, Prágay, Latinovics György s az, ki mindannyinál fiatalabb, de a legbátrabbak egyike volt: gróf Károlyi Sándor.» .

Miután száműzetésének és külföldön töltött éveinek leírását sokkal érdekesebben írja le művében, mintsem én azt úgy vázlatban vissza tudnám adni, azért annak olvasására utalom a t. közönséget.

1867-ben az ő felsége által adott általános amnestia alkalmával visszatért Magyarországba és szülővárosában képviselőnek választatott az országgyűlésre. Gróf Andrássy Gyula 1869-ben mindent megtett, hogy Klapkát tábornokká nevezzék ki, de itt áthághatlan akadályra talált Klapka részvétében az 1866-ki háborúban a poroszok részén. A lehetetlenséggel szemben, hogy Klapka tábornokká neveztessék ki, miután elvileg meg volt állapítva, hogy az 1848—49-ki magyar honvéd tábornokok kinevezése egészen ki volt zárva, Klapka, ki egy Brüsszelben telepedett angol nagykereskedő lányát vette nőül

és két figyermek atyjává lőn, azóta rendesen Cognacban Franciaországban lakik.

Szabadságharcunkat illetőleg három nevezetes munkát írt, melyeket szép irályuk és elfogulatlan objectivitásuknál fogva, mindenki gyönyörrel és haszonnal forgathat. Ezek: «*Memoiren* von Georg Klapka. (April—October 1849.) Leipzig, 1850.» 1849-ki arcképével. Komáromnak 1849-ki történetére nézve megbecsülhetlen munka, melyet csak egy széles látkörű, képzett hadvezér írhat; közvetlen a capitulatió után iratván az, még az események élénk emlékében voltak szerzőnek, melyek az eredeti okmányok közlése által csak érdekesebbekké váltak. Ezen könyv munkám főbb alapjául szolgált. — Ennek 2. kiadása 1861-ben jelent meg ugyanott és II. kötetét képezte: «*Ereignisse* vom März 1848 bis zu dem Einrücken der österreichischen Armee unter Windischgrätz. Winterfeldzug der ungarischen Hauptarmee.» III. kötete: «*Der Serbenkrieg* und die Ereignisse auf dem südlichen Kriegsschauplatze. Der Feldzug in Siebenbürgen.» — Végre legújabb műve: «*Emlékeimből.* Függelékül: gróf Teleki László levelei. Budapest, 1886.» Legújabbb arcképével. Klapka ezen könyvben 1848 előtti önéletrajzát és az emigrátióban töltött éveit a krimi hadjáratig írja le, rendkívül érdekes és vonzó előadásban.

ASSERMAN FERENC,

EZREDES ÉS VÁRPARANCSNOK.

Erdélyben, a Székelyföldön született 1821-ben. Vallásos szülei papnak szánták és a szerint nevelfették. Az első nevelés hatásának nyoma később is megmaradt lelkében. Majdnem női szelidség és szeretetreméltó nyájasság fűződött keresztül a hang ingerét nem ismerő, de szigorú s határozott lelkületén.

Asserman szülei akaratja ellenére igen fiatal korában katona lőn. S bár a császári hadseregnél nem bírt előbb menni az őrmesterségnél, de bírt magának annyi katonai ismereteket szerezni fáradhatlan szorgalma s kitünő képessége által, hogy az 1848-ki rác mozgalmak alatt okt. 19-én mint Kiss Ernő segéde alkalmazták századosi ranggal. Itt ismerni és becsülni tanulták őt a vezérek, s ezen időtől fogva folytonosan mint táborkari tisztet látjuk őt, majd ez, majd ama vezér mellett, de mindig ott, hol a hadi tervezetekről, a strategiáról van szó. Ő készíté Temesvár cernirozására is a tervet. — Kiss Ernőtől Vetterhez, majd Damjanichhoz rendeltetett, kinek oldalánál maradt egész Komárom ostrom alóli felszabadításáig.

A szolnoki csatában Asserman már mint őrnagy s táborkari segéd szerepelt s oly nevezetes rész jutott neki e csata dicsőségéből, hogy Damjanich a harmadrendű érdemjellel díszesítteté föl, a bics-

kei csatában pedig a helyszínén nevezé ki alezredesnek; május 25-én pedig eredessé nevezte őt ki Klapka, helyettes hadügyminister.

Asserman a mily szelid ember és ügyes táborkari tiszt, ép oly bátor katona is volt. Ott termett ő mindenütt és sokszor a legnagyobb veszély torkából szinte csodálatosan menekült meg. Midőn ezért őt Damjanich nehányszor megszidá mondván: «Francli, én téged vasra veretlek, ha így veszélyezteted magadat!» ő csak ezt felelé: hogy akkor önmagára tetesse először tábornok úr a vasat!

Asserman, az alig 30 éves középtermetű barna fiatal ember, Damjanichnak lába törvén, Klapkával, mint ideiglenes hadügyministerrel Debrecenbe ment és midőn az komáromi vár- és seregfőparancsnokká lőn kinevezve, vele jött Komáromba mint várparancsnok.

Az aug. 3-ki kirohanásban tevékeny részt vett, midőn az egyik szárny vezetésével volt megbízva s a nagy eredményű vezetésért Klapka által a másodrendű érdemjellel tiszteltetett meg.

A várkormány erélyes és kitartó vezetésében neki jutott ki az oroszlánrész. Már pedig a különböző elemből álló hadseregnél a rendet és fegyelmet fentartani, különösen akkor, midőn már a magyar hadsereg nagy része felbomlott, nem csekély feladat volt. Asserman ezen hivatásában, miként azt napiparancsaiból olvastuk, teljes szigort fejtett ki, míg a haditanácsban ő volt az, ki a felhevült kedélyeket csillapítani igyekezett és Klapkának mérsékelt eljárása körül nem csekély szerepe volt.

A capitulatió után hazájába Erdélybe vonult. Ott írta meg Kolozsvártt «*Egy nyilt szó* Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez» című röpiratát, mely 1867-ben Pesten jelent meg második kiadásban is. Ebben Görgey védelmére kel, szokott higgadt objectivitásával. «Most és mindig azt mondva: győzzön csak az igazság!» Később a magyar honvédsereg fölállítása alkalmával ő is fegyvert fogott ismét és 1872-ben mint ezredes a szegedi honvédkerület parancsnoka lőn. Nevét *Vendrey*-re változtatván, jelenleg mint a honvéd főruharaktári bizottság elnöke Budapesten lakik. Legújabban pedig király ő felsége számos évi működésének elismeréséül a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta neki.

Asserman szerénységét eléggé jellemzi az, hogy életrajza s arcképe nem jelent meg a lapokban; a mit élete pályájáról megtudhattam, azt nagyrészt Zalárnak a «Magyar Emléklapok» 1850. évfolyamában megjelent cikkéből és Szillányi könyvéből merítettem.

KOSZTOLÁNYI MÓR,

EZREDES ÉS OSZTÁLYPARANCSNOK.

Bátor, kitartó s a vakmerőségig vitéz katona volt! Dicséretre méltó tulajdonok ugyan, de ha ezek körültekintő okossággal nem párosulnak, inkább ártanak, mint használnak, különösen a vezérnél.

Kosztolányi a hadászatban csak ezt ismerte: *rohamlépésben előre!* a retirálástól pedig borzadt; azért a csatatérről gyakran úgy kellett őt eltávolítani. A vereség, melyet ő vitézsége dacára szenvedett, megszámlálhatatlan.

Klapka igen jól tudta őt használni s többnyire oly föladatot bízott reá, melynél személyes bátorsága kitünhetett. Augusztus 9-én a második osztályú érdemrendet nyerte el.

Túlzó magyar volt és az ellenzékhez tartozott; azért a capitulatióról hallani sem akart, «a várat az utolsó emberig védeni» ő értette legkomolyabban. Kosztolányi nem tudta felfogni, hogyan lehet Komáromban capitulálni. Klapka többször mondta neki: 10,000 emberrel, mint ön, soha se bocsátkoznám Komárommal egyezkedésbe, hanem rohammal bevenném.»

Hősies vitézsége bizonyos tekintélyt szerzett neki Komáromban. Hadosztálya szerette őt lelkesedve, a mint hogy, bátorságát tekintve, nem is lehetett ez máskép, dacára azon kellemetlen helyzeteknek, melyekbe azt gyakran vakmerősége sodorta.

Rövid életrajza: Nemes kosztoláni, alsó- és felső-kemeneci Kosztolányi Mór született 1806. nov. 27-én. Szülei a katonai pályára nevelték. A korneuburgi katonai intézetből 1824-ben került ki mint hadapród s a 33. gyalogezredben 1848-ig századosságra vitte. A szabadságharc kezdetén átlépett a nemzeti hadseregbe s junius 13-án mint századost alkalmazták az 1-ső honvédzászlóaljnál; aug. 27-én pedig a nemzetőrsereg vezérévé nevezték ki. Itt Jelachich seregével s az osztrák csapatokkal kemény harcokat vívott. 1848. okt. 30-án a Magyarfalu melletti csatában együtt harcolt két testvérével Károlyival, ki később min. tanácsos volt és Péterrel, ki e csatában sebet kapott és Pozsonyban meg is halt. Ugyancsak okt. 30-án történt alezredessé való kineveztetése.

Kosztolányi később Komáromba vonult és 1849. január 30-án ezredessé nevezte ki a kormány. Itteni szereplése jelen munkában föltalálható.

A capitulatió után, melyet mindvégig makacsul ellenzett, birtokára vonult vissza s nyilvánosan többé nem szerepelt. Meghalt Nemes-Kosztolánban 1884. május 16-án 78-ik évében.

BÁTORI-SULCZ BÓDOG,

EZREDES ÉS DANDÁRPARANCSNOK.

A legkülöncebb emberek egyike volt a világon. Sokat tartott elődeire s azok lovagias voltára, azért többször említé, hogy ősei már a keresztes háborúkban részt vettek, és mindig azzal végzé elbeszélését, hogy a «Sulczok mind derék fickók voltak», pedig nálánál derekabb ember kevés létezett. Kár, hogy nagyot hallott, még pedig

oly mérvben, hogy Isaszegnél a leghevesebb ágyúzás alkalmával környezetéhez így szólt: «Azt hiszem, az osztrák . . . már ismét puskáznak.»

Kassánál, néhány chevauxlegers üldözőbe vette s oly közel érték, hogy egyike kardjával jót vágott burnuszára, de gyors lábú arabs lova, árkot ugorva, megmenté őt üldözőitől; hátra fordult ekkor és utánok kiáltá: «legközelébb a leckét visszaszolgáltatom, ti sehonnaiak!»

A nyári hadjárat alkalmával, mint brigadérost az első hadtestnél, vakmerősége annyira elragadta, hogy a Vág folyóban, mely a két fél előőrseit elválasztá, megfürdött és csodával határos azon tény, hogy a reá irányzott számtalan puskalövés dacára, melyet ő természetesen nem hallott, sértetlenül maradt.

Vakmerő bátorsága, lovagiassága, rendkívüli vitézsége általános tiszteletet szereztek neki.

Sulcz mindenben különc volt, de legkülöncebb öltözetében a téli hadjárat alatt. A ki ezen hadjáratban részt vett, emlékezni fog Sulcz híres burnuszára, ezen hű társára, melyet soha sem vetett le. Képzeljünk magunknak nagy vörös zsinóros fehér burnuszt, hatalmas fejzsákkal, melyet ha fejére huzott, annyira eltakarta őt, hogy hiába akarta volna valaki arcvonásait látni. Ezen puskaporfeketítette burnusz, mely a tábori élet minden jelét magán hordozá, a szó szoros értelmében golyótól lyukgatott és kardtól szaggatott volt; ezen szakadásokat és lyukakat Sulcz különcségből piros fonállal varratta be, úgy, hogy öltözete valóságos carreau-tizeshez hasonlított. Ezen burnuszára ő büszke volt és méltán, mert legkiáltóbban bizonyítá tulajdonosának vitézségét és a világ legszebb érdemjelével volt díszítve. Ezen fehér burnuszt csak az áprilisi hadjárat bevégezte után tette le.

Tudósításai mindig a legrövidebbek voltak.

Február elején a Tiszán való átmenet alkalmával Sulczot bízták meg, hogy a Bodrogon átkelve Sárospatakig hataljon előre. Erről tudosítása következőleg hangzott: «Sulcz Bódog a Bodrogon átkelt.»

Sulcz Bódog 1804. január hó 14-én született Barsmegyében Körmöcbányán, jó módú művelt szülőktől, kik gondos nevelésben részesíték őt. Atyja, ki a városban bíró-viselt ember volt, mindig magyar dolmányban, sujtásos nadrágban és sarkartyús kordován csizmában járt, gyermekeit is magyarokká és jó hazafiakká nevelte.

A 12 éves Sulczot szülei a kassai premontreiek növeldéjébe adták, hol Toldy Ferenc laktársa volt. Elvégezvén a jogot 1824-ben a katonai pályára lépett és a Bakonyi nevet viselő ezredbe állott Besztercebányán mint hadapród; innen Komáromba tétetett át, majd Milánóba vezényeltetett. Ezen idő alatt, különösen a hadtani munkákban búvárkodott és az olasz nyelven kívül a franciában is

gyakorolta magát. 1836-ban dandárnoki hadsegéddé lőn. 1839-ben a gránátos zászlóaljhoz tétetett át, hol Damjanich volt a főhadnagya, századosa pedig a későbbi honvédtábornok Lahner. Az 1841-ki újoncozáskor Magyarországba küldetett és ott maradt, mint raktárparancsnok. 1844-ben az ezred Milanóból Zára- és Raguzába tétetett át; Sulcz mint önálló parancsnok 160 emberrel Pago szigetére vezényeltetett az ottani só-aknák őrzésére. Ekkor kezdődött fülbaja. 1845-ben Lévára ment hadfogadó parancsnokul, honnan 16 hónapi működés után visszament Zárába. 1847-ben az ezred Dalmátországból olasz földre rendeltetett, Udine, Brescia és Pavia városokba.

1848. március hó 18-án kiütött a forradalom Milanóban. Az egész osztrák sereg a Minció vonala felé húzódott vissza. Mantuából az olaszok ellen kitörés határoztatott. Sulcz főhadnagy ekkor már, mint szolgálatra képtelennek nyilvánított egyén, önkéntesnek lépett ismét századába s Benedek dandárparancsnok őt bízta meg az előcsapat vezényletével s ő a csata sorsát csakhamar eldönté, csapatát szuronyrohamra vezeté és az ellenséget állásából kiverve futásra kényszeríté. Ezután a külföldön hallott hírek hazatérésre határozták őt.

Szabadságharcunkban pályája sokkal nagyobb horderejű, mintsem azt rövid keretbe foglalni lehetne. A magyar honvédség föllállításakor Sulcz az elsők egyike volt, ki az új honvéd-zászlóaljnál alkalmazást nyert. Október hó 10-én kinevezték őt a 17-ik zászlóaljhoz századosnak; december hó 4-én már ugyanazon zászlóaljnak őrnagya lett. 1849. április hó 18-án alezredéssé neveztetett ki.

Sulcz 1848. december hó 20-án Szikszónál, 1849. január 4-én Kassánál, január 22-én és 23-án Bodrog-Keresztúrnál, február 8-án Kápolnánál, április 4-én Tápió-Bicskénél, 6-án Isaszegnél, 11-én Vácnál, 19-én Nagy-Sarlónál, 23-án Komáromnál vívott csatákban, május hóban Buda ostrománál, a vágmelléki hadműködésben, julius 11-én a komáromi véres harcban, végre az augusztus 3-ki kirohanás és győzelemben fényes babérokat aratott. Mindezen csatákban mint dandárparancsnok működött és a szabadságharc 23 csatájának hőse a *Bátori* előnevét honvédeitől nyerte.

Görgeynek Komáromból való elvonulása után Sulcz Klapka mellett maradt és annak minden hadműveleteiben mint osztályparancsnok vett részt.

Az augusztus hó 3-ki kirohanás alkalmával Klapka egy hadoszlop vezetését bízván reá, ő a csatározók élén állott, s «éljen a magyar» rivalgások közt az erődített sáncoknak rohant és azokat nehány perc alatt hős honvédeivel elfoglalta. Az ácsi erdőben lévő ellenséges csapatokat foglyul ejté. Ez alkalommal Sulcz nevét kiálták az osztrák csapatokból «Sulcz! Felice!» s nagy bámulatára egykori ezredparancsnokát, Ruspoli Alajost ismeré fel, kivel Milanóban sok boldog órát töltött együtt. — Megölelvén, megcsókolván barátját, csak ennyit mondott: «sokkal jobb, hogy ti vagytok

vendégeim, minthogy én legyek nálatok». Ezen érdemeiért augusztus hó 9-én ezredessé neveztetett ki és a katonai érdemrend második osztályával díszíttetett fel.

Sokat köszönhet Sulcznak a várőrség, hogy Jungbauer osztrák táborkövetet, kit ő még Milanóból ismert, érveivel meggyőzte, miszerint a várőrség csak tisztességes feltételek mellett adhatja meg magát; Jungbauer pedig ezek után Haynaut más útra térítette s engedékenységre bírta. Ezt maga Klapka is elismerte. Midőn az öreg Klapka fiát látni óhajtván, felrándult és Haynau engedélyével Komáromba jutott, fia, György tábornok, ekként mutatá be neki Sulczot: «Édes atyám! íme bemutatom önnek Bátori-Sulcz Bódogot, a kinek mi mindent köszönhetünk!» A tisztes öreg úr azt adá válaszul, hogy ő ezt rég hallá s általánosan tudva van. Sulcz jeles vezérének ezen reá ruházott magasztos dicséretét udvariasan viszonozni óhajtván, az öreg úrhoz fordult, mondván: «Uram! ön ily kitünő hadvezérnek és diplomatának atyja, nemde boldognak érzi magát? s büszke lehet fiára. Mindketten együtt küzdtük s ugyancsak együtt is jól befejeztük a harcot».

Sulcz a capitulatió után testvér-bátyjához, Sulcz János garamkövesdi esperes-plebánoshoz vonult, de itt is sok zaklatásnak volt kitéve, nevezetesen puszta alaptalan gyanusításokra háromszor fogták el; mígnem napjai mindinkább kellemesebbekké váltak.

A hős hazafi érdemeit méltánylandó a hontmegyei honvédegyesület 1022 forint jutalmat szavazott meg neki. Gróf Andrássy Gyula ministerelnöksége alatt 600 forint nyugdíjat kapott a rendelkezési alapból; Andrássy távozta után megvonták tőle ezen segélyt és 300 forintból álló császári királyi főhadnagyi nyugdíjából volt kénytelen élni.

Sulcz, kinek társalgási modora megnyerő, kedélye vidám és barátságos volt, süketsége dacára igen kedvelte a zenét és maga is zongorázott, noha alig hallott játékából valamit. Bajtársai iránt a legjobb szívű ember volt, ki a legnagyobb önfeláldozással mindenkit tehetsége szerint segített.

Meghalt 1885. március hó 8-án Garam-Kövesden 81 éves korában. — *Emlékiratait* Egervári Ödön adta ki, melyek Pesten 1870-ben második kiadásban és arcképével jelentek meg. Életrajza és arcképe megjelent még a «Vasárnapi Ujság» 1885. évfolyamának 11. számában és «Életéhez» írt adatokat Sass Károly, ugyanazon lap 1884. évfolyam 6. számában.

GRÓF ESTERHÁZY PÁL,

EZREDES ÉS DANDÁRPARANCSNOK.

A legtisztább hazaszeretettől áthatott igaz s feddhetlen jellemű férfi, kinek csak egy gondolata volt mindig: a haza! Ezt minde-

nek fölött szerette, magát egészen neki szentelte. Főúr, de egészen a szó legnemesebb értelmében, vitéz és hidegvérű volt; osztályát oly meggondoltan vezette, hogy az egy öreg katonának is dicséretére vált volna. Az április hó 14-ki függetlenségi nyilatkozatnak ellene volt, s egyedül az, hogy a gyávaság és következetlenség látszatát is kerülje, tartotta őt vissza attól, hogy a hadsereg kebeléből kilépjen; nemes és becsületes jelleme megvetéssel utasított vissza minden gyanusítást, azért határozta el magát a férfias kitartásra.

Görgeynek legmelegebb védője volt, kihez szenvedélylyel ragaszkodott, még a világosi fegyverletétel után is.

Esterházy középtermetű volt, főúri külsővel és a legfinomabb modorral bírt; nála azonnal észre lehetett venni, hogy teljes életében a felsőbb körökben forgott. Magas, nyilt homloka, fekete fénylő szemei, elárulták a szellemes és nagy műveltségű embert.

Görgey mellett Klapkát szerette legjobban és ezen két ember közti barátságból, kölcsönös becsülésen alapult viszony fejlődött.

Mint Kászonyinál, úgy Esterházynál is a komáromi tisztakar elite-je szokott összejönni és több fényes estély tartatott lakásán. — Esterházy Komáromban általában közbecsülésben részesült.

Az egyezkedések alatt, az elterjedt hírek dacára, mintha ő mit sem akart volna tudni a capitulatióról, ő volt legbuzgóbb társa Klapkának.

Gróf Esterházy Pál, cs. kir. kamarás, a pápai, ugodi, devecseri, mezőlaki és tornyai uradalmak tulajdonosa volt, 50 faluval és 80 ezer lakossal bírt és testőrsége 200 polgárkatonából állott. — 1828/31-ben hadnagy volt a 8. császár vértes-ezredben, 1832/38-ban százados a 6. huszár-ezredben. Midőn a függetlenségi harc kitört, beállott közhonvédnek. Egy barátja komoly figyelmeztetést intézett hozzá: «Veszélybe döntöd családod, revolutionárius lesz belőled, kétségbe ejted apádat és testvéreidet». «Az lehet, felelt nyugodtan, de fegyverre szólít anyám a haza és hívnak testvéreim Sz.-Tamásnál». — Junius hó 19-én kinevezték őt a komárommegyei nemzetőrök őrnagyának és parancsnokának, november hó 6-án pedig őrnagynak a 18. zászlóaljhoz, 1849. január hó 30-án lett alezredes, május hó 25-én ezredes és a 8. hadtest egyik osztályának parancsnoka.

A capitulatiót ő is aláírta s külföldre ment, előbb Hamburgba, aztán Párisba, majd Londonba; később pedig visszatért hazájába s nőül vette Esterházy Ilona grófnőt.

Veszprémmegye 1861-ben honvédegyletet alapított, s a bajtársak gróf Esterházy Pált választák elnökké. Egy hét mulva negyvenezer forint volt az egylet alaptőkéje. Szegény honvédek ma is élvezik Veszprémmegyében a kellő nyugdíjat.

Két országgyűlésen mint a Deák-párt egyik kiváló tagja, valahányszor a honvédügy szóba jött, nemes hévvel szólalt föl a honvédség mellett, s mindannyiszor egész lelkesültséggel volt szó-

szólója a hadsereg szervezésének. — Meghalt 1877. julius hó 20-án Tirolban a levicoi fürdőben, 72 éves korában és Gannán a családi sírboltba temették.

JANIK JÁNOS,

EZREDES ÉS OSZTÁLYPARANCSNOK.

Előbb százados a császári szolgálatban, míg a legitim magyar ministerium őrnagygyá és egyik zászlóalj parancsnokává nevezte ki. Őt is magával ragadta a szabadságharc rohama s Komáromból nem távozott, ő már az első ostromban is részt vett.

Janik becsületes, derék ember és jó katona volt, a nyert parancsokat mindig teljesíté, de ő parancsot várt, írásbeli meghagyás nélkül semmit nem tett, talán még az előőrsöket se állította volna ki, még akkor sem, ha az saját biztonságára szolgált volna.

A nyári körülzároláskor Klapka rábízta a monostori hegy védelmét, itt ő mint valami vén lovagvár vitéze uralkodott és feladatát férfiasan betöltötte.

Janik különben egy eredeti öreg szolgált katona mintaképe volt, mindig csinosan és szabályszerűleg volt öltözve, még azon jellemző vörösség sem hiányzott orráról, mely elárulá, hogy ő a bornak nem volt ellensége.

A feladási egyezkedéskor ő mindig Klapka pártján volt.

Rövid életrajza a következő.

Janik János 1797. február hó 18-án Liptómegyében Kis-Palugyán született, evangelikus vallású jómódú polgári szülőktől. Eperjesen a bölcsészeti tanulmányokat befejezvén, 1813-ban a gróf Colloredo-Mansfeld nevű 33. számú magyar gyalogezredbe soroztatta magát. A francia csaták küzdőterén bátorságát hét csatában kapott öt sebével tanusítván, 1829. október hó 3-án főhadnagygyá neveztetett ki. A 48-ki olasz forradalom kitöréséig két ízben mint toborzótiszt Liptó- és Árvamegyében állomásozott s majd zászlóalji s dandársági szolgálatot teljesített s végre mint ilyen Radeczky táborkarában foglalt helyet. A mantuai kirohanásokban s május 29-én a bevehetetlennek tartott curtatonei sáncok megrohanását és elfoglalását mint százados ritka bravourral vezette. Május 30-án a golói csatában mint önálló ideiglenes zászlóaljparancsnok szerepének hősiesen megfelelt. A császári sereg innen Mantuába vonulván, mint az ezred főhadfogadó parancsnoka a Nagy-Szombatban volt hadfinevelő-intézet felügyeletével bizatván meg, Komáromba rendeltetett, hol szeptember 27-én mint őrnagy a 18. konvéd-zászlóaljhoz áttétetett.

Vágyainak tevékenységi tért keresve, a kormányhoz folyamodott, mire zászlóaljának felével Pozsonyba, Görgey Arthur táborába vezényeltetett, ki őt egy katonai feladat megoldásával bízván meg, a Vág vonal s a szorosok védelmére egy zászlóaljjal és egy üteg

ágyúval a felvidéken foglalt állomást. Guyon e közben Nagy-Szombatnál megveretvén Zsolna felé húzódott. — Innen, átadva csapatait, december 31-én Komárom felé indult és a császári előőrsökön keresztül 1849. január 12-én oda meg is érkezett és az 57. zászlóalj parancsnokságát vette át, január 30-án alezredes és dandárparancsnokká neveztetett ki s Komáromban a törzstiszti vizsgát tartó bizottság elnökségével ruháztatott föl. Itt a nádorvonalat és a Vág-Duna partját védelmezé. Komárom fölszabadítása után a 3. rendű érdemrenddel tüntettetett ki. A május hó 12-ki tejfalui csatában egy gránát darab horzsolta fejét és lováról leüté, úgy, hogy egy időre harcképtelenné vált. Junius hó 20-án Nyárasdnál Janik hősies helytállásával menté meg Klapka Györgyöt s huszárjait a végveszélytől. E tettéért őt Klapka rögtön a csatatéren ezredessé s hadosztály-parancsnokká nevezte ki. A január hó 28-ki győri csata után hadosztályával a szőny-monostori hegyet megszállván, ennek védelme jutott részére. Az augusztus 3-ki kitörés alkalmával a jobb szárnyat vezényelte s a diadalban tetemes része lévén, augusztus 9-én a 2. osztályú érdemjel tűzetett mellére.

A világosi fegyverletétel után Janik hadosztálya, a vár föladása céljából kötött 14 napi fegyverszünet alatt is vonakodott a monostori hegyet elhagyni s azt csakugyan megszállva tartotta az egész idő alatt s mint parlamentair bizatott meg, hogy Ácson a császári hadsereg főhadiszállásán az alkupontok fölött értekezzék és végre a vár föladási okiratát alá is írta.

A harc befejeztével Liptómegyébe vonult vissza, s megfosztva mindenétől, de becsülést szerezve, tiszteletet találva, szívesen látott vendége lett hosszú évek során át a Szentiványi, Okolicsányi, Pongrácz és Pothornyay családoknak; míg végre 1858. április havában csekély kegydíjban részesült. 1861-ben a liptómegyei honvédegylet elnökévé választatott; az 1867. évtől kezdve mint a honvédsegélyző egylet elnöke, a megye bizottmányának és több választmánynak tagja, buzgó tevékenységet fejtett ki. Végre érdemeinek jutalmául ő felségétől 1872. julius 19-én magyar nemesi rangot kapott. — Két év mulva agg kora miatt visszavonulva a nyilvános működéstől nyugalomban élte hátralévő éveit, mígnem 1881. január 9-én meghalt Liptó-Szent-Miklóson 85. évében. — Bővebb életrajzát olvashatni a «Vasárnapi Ujság» 1877. évf. 35. és 1880. évf. 40. számaiban, hol arcképe is megjelent.

KÁSZONYI JÓZSEF,

EZREDES ÉS HADTESTPARANCSNOK.

Kászonyi derék lovassági ezredes, de, mint Szillányi állítja, gyönge hadtestparancsnok volt, nem lévén ehhez katonai képzettsége. A csatatéren elfogult volt és hamar zavarba jött, a legvilágosabb

elhelyezések, előtte mindig rejtélyesek és nem minden esetre kiszámítottak voltak, mindazonáltal a személyes bátorságot és elhatározást nem lehet tőle elvitatni.

Korára nézve 38 éves volt, magas, elegans külsővel és mint ezredes lovon igen jól nézett ki, azért gondot is fordított ruházatára. A katonai rend és fegyelemre is sokat adott.

Kászonyi a mérsékelt párthoz tartozott, azért sohase hódolt az április 14-ki függetlenségi nyilatkozatnak; Görgeynek hő pártolója s Klapkának személyes barátja volt.

Tapintatos eljárása a várfeladási egyezkedésnél általános tiszteletet szerzett neki Komárom körülzárolása alatt, a törzstisztek közül lakásán sokan jöttek össze, kik nála nem egy kellemes estét töltöttek el.

Kászonyi született 1810. november hó 27-én Ó-Becsén Bácsmegyében; előbb százados volt a 6. chevauxleger ezrednél, mint őrnagy jött át az 1. császár huszár-ezredhez és ő vezényelte azokat a szerbek ellen. Október hóban mint alezredes jött a Ferdinánd-huszárokhoz. 1849. január 24-én ugyanazon ezred ezredese lőn.

A Vág melletti junius 16-iki és 20-iki szerencsétlen ütközetek után nyerte a hadtestparancsnokságot. Ezen választás reá, mint az egyesült sereg legidősb ezredesére esett, mint ilyen a nyári cernirozás alatt Komárom körül küzdött és a haditanács tevékeny tagja volt.

A capitulatió után külföldre szóló útlevelet nyert s Hamburgon át Londonba ment és Párisban 4 évig élt, majd 1856-ban ismét hazájába tért vissza s jelenleg Budapesten él.

MESZLÉNYI JENŐ,

EZREDES ÉS FŐPARANCSNOK.

Kossuth sógora s rendíthetlen hazafi. Magas, sovány alakja, nem épen katonás tartással, de mindig a Hunyadi-szabadcsapat egyenruhájában, lelógó aranybojtos tiszti sapkával a fején és lovagostorral kezében, vadászkutyája kiséretében, látható volt a várban és környékén igen gyakran. Élénk társalkodó volt és szeretett hadi és vadász élményeiről beszélni, de azért a haditudományokhoz is értett és nem restelt bennünket, irodájába vezényelt altiszteket a strategia elemeibe bevezetni s oktatni. Egyedül jó szívének és szelidségének tulajdonítható, hogy komáromi szereplése nem lehetett eredményteljes, miután becsületes magyar jellemét félreismerték.

Meszlényi Meszlény Jenő, vasmegyei eredetű s Fehérmegyében birtokos nemes családból származott és Kisdián, Temesmegyében, született 1814-ben. 1837-ben lépett katonai szolgálatba s a katonai őrvidék 12. ezredében szolgált; a márciusi napok hírére kilépett a szolgálatból, lemondván főhadnagyi rangjáról.

Mint nemzetőri százados szabad gyalog-csapatot toborzott, mely később a Hunyadi nevet nyerte, szeptember 6-án István főherceg nádor és helytartó által ezen csapat zászlóaljához őrnagyi címmel parancsnokká neveztetett ki; október 9-én pedig a komáromi várba térparancsnokul alezredesnek.

Meszlényi főparancsnoki minőségben működött Komáromban, Komáromy István volt a segédje, ki előbb ügyvéd és igen exaltált hóbortos ember volt, de mint futárt igen jól használhatták, ennek köszönhette őrnagyi rangját is. Meszlényinek eleintén igen kevés dolga volt, később midőn több lett volna, akkor Szabó Zsigmond térparancsnokkal gyűlt meg a baja, ki mint főparancsnok jegyezte alá nevét. Később a tulajdonképeni várparancsnok is mellőztetett, annál inkább a főparancsnok, midőn mindenkit gyanusítottak, Meszlényit pedig különösen, mert őt Kossuth kémjének tartották. — Meszlényi mint tiszta jellemű ember, ily gyanusításokkal szemben Mack terrorismusa alatt egészen félre vonult a tett mezejéről és Komárom fölmentése után azonnal ott hagyta a várat.

Május hó 23-án mint ezredes Klapka helyettes hadügyminister által Kiss Ernő országos hadi főparancsnok mellé segédül, illetőleg annak hivatalos távollétében helyetteséül neveztetett ki.

A világosi fegyverletétel után ő is fogságra jutván, november hó 16-án Aradon 18 évi vasban töltendő várfogságra ítéltetett, de már 1850. junius 12-én amnestiát kapott és somogymegyei jószágára vonult. Az 1867. november 2-án megalakult somogymegyei honvédegylet tagja volt. Később Pozsonyba tette át lakását és most is ott él nyugalomban.

QUERLONDE FERDINÁND,

EZREDES ÉS DANDÁRPARANCSNOK.

Született 1811. április hó 26-án Prágában, hol atyja (François chevalier du Hamel de Querlonde) táborkari ezredes s kamarás volt. Első nevelését az atyai háznál, katonai kiképeztetését pedig a bécs-újhelyi akademiában kapta. Tizenkilenc éves korában a Sándor cár nevét viselő magyar gyalog-ezred zászlósa s egy év mulva hadnagya lett. 1836-ban főhadnagygyá s 1845-ben századossá léptették elő. Ezrede 1848. májusában letette az eskűt a magyar alkotmányra, melynek Querlonde, e jeles tiszt, mindvégig híve maradt. 1848. őszén nőül vette gyalai Szabó Szidóniát. — De a családéletre ekkor kevés idő maradt. November elején Trencsénben a 40. honvédzászlóaljat alakította, melynek október 19-én parancsnoka lőn és csakhamar kitüntetvén magát, december elsején alezredessé lett. A budetini csatában (december 11-én) a sokkal nagyobb számú ellenséget, Frischeisen tábornok katonáit és Hurbán

csapatait, megverte s visszavonulásra kényszerité. Ekkor veszélyes sebet is kapott baloldalán, mely egész haláláig nem kevés szenvedést okozott neki.

Querlonde az 1848. év végén szintén Komáromban maradt és felgyógyulván az 1849. január hó 13-ki nyárasdi csatában, miként előbb már bőven megírtam, szerencsével vezette csapatját. A vár fölmentése után ő is elhagyta a várat és a szegedi hídépítésnél foglalkozott. Julius hóban ezredes és az összes tartalék parancsnoka lőn.

Világos után ő is elfogatott és november hó 24-én Aradon halálra s majd kegyelem útján 18 évi vasban töltendő várfogságra itélték. Olmützben ült fogva 1856-ig. A következő év május 1-én már a karinthiai vasútnál mérnök volt és ott maradt a vonal kiépítéséig, 1864. április végéig. Majd mint mérnök 1870. augusztusának végéig a kassa-oderbergi vonalnál dolgozott. Ekkor a nyitravölgyi pályához hívták meg, de mutatkozó tüdőbaja miatt 1872. januárjában kénytelen volt lemondani. Azóta Pozsonyban tartózkodott, hol csak kevesen ismerték, mert kerülte a társaságot s csak néhány bizalmas barátjával érintkezett. — Meghalt 1873. szeptember hó 2-án 63 éves korában Pozsonyban.

RAKOVSZKY SÁMUEL,

EZREDES ÉS OSZTÁLYPARANCSNOK.

Rakovszky egyszerű, igénytelen ember volt; 1849-ben 47 éves és haja már őszbecsavarodott, de sötét szemei fiatal tüzöket nem veszítették még el. A vitézség első és második osztályú érdemjelével feldíszítve, testestül lelkestül derék, jellemes ember volt; bizonyos katonai műveltség se hiányzott nála, azért osztályát derekasan vezérelte. Igazi magyar volt, de politikai véleményét illetve a mérsékelt párthoz tartozott. Görgeyt ranjongva szerette. — A világosi fegyverletétel hírére szeme mindannyiszor megtelt könynyel, valahányszor róla volt szó, ez volt az ő egész véleménye Görgeyről.

Rakovszky Sámuel született 1802. január hó 13-án Szabolcsmegye Gáva községében, 1848. november hó 10-én nevezte őt ki a kormány a Szabolcsban alakult 48. zászlóaljhoz századosnak. — Rakovszky 1849. junius 21-én a második hadtest utóvédét vezette és ekkor vitéz katona hírnevére tett szert. A két, Dom Miguel és 48. honvédzászlóaljakkal az osztrák vasasok nehány támadását fényesen verte vissza. Mindig az első, hol a szükség úgy hozta magával utolsó volt s a Dom Miguel zászlóaljak sorsát osztá, midőn azok a szétrombolt hídon nem mehettek már át, velök együtt úszva ért a túlsó partra.

Julius hó 2-án ismét Rakovszky volt az, ki ezen két zászlóaljjal Görgey parancsára, az osztrák vadászok által már elfoglalt monostori dombot ismét vissza vette. Görgey így szólt ekkor hozzá: «Ha meg tud ön hazájáért halni *ezredes* úr, akkor vegye be ezen magaslatot», és Rakovszky a 48. zászlóalj élén éljenezve rohanta meg és vette be a sáncokat. Görgey ekkor még a csatatéren kinevezte őt ezredessé s a másodrendű érdemjellel díszítette fel.

Klapka nagyra becsülte őt és mindig öreg huszárjának nevezte.

A capitulatiónál férfias resignatióval adta meg magát, jóllehet szive látszott megrepedni. Neki, valamint Kászonyinak dicséretére vált, hogy csapataiknál a jó szellemet az utolsó pillanatig fentartották.

Rakovszky nem tudott azon gondolattal megbarátkozni, hogy hazáját elhagyja. Az országban maradt s a nagy költőnek szavai:

«Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt élned, halnod kell!»

mélyen bevésődtek szívébe.

Szabolcsmegyébe Nagy-Kállóba vonult, hol az 1867-ben alakult honvéd-egylet elnöke lett. Meghalt 1871. november 11-én Gáván.

SZILLÁNYI PÉTER,

ALEZREDES ÉS TÁBORKARI FŐNÖK.

Született Szlatinán a Bánságban 1822-ben. Atyja cs. kir. nyug. alezredes volt. A gymnasiumi tanfolyam bevégezte után 1836-ban a karánsebesi katonai intézetbe s onnan 1838-ban mint hadapród az 57-ik sorezredhez került. Ezen ezred tulajdonosa nagybátyja Mihalievits altábornagy lévén, oldala mellett és felügyelete alatt kitünő katonai nevelésben részesült. 1841. jan. 1-én a 10-ik sorezrednél, mely Galiciában állomásozott, hadnagygyá lőn és Lembergben a tiszti hadiskolát hallgatta. Miután az ezrednél, mint magyar érzelmű fiatal embernek, kellemetlen szolgálata volt, szabadságra haza ment és családja kivánságára szolgálatból véglegesen kilépett.

1848. májusban a temesi mozgó nemzetőrök által századossá választatván, részt vett a szerbek elleni verseci, vlajkoveci, lagerdorfi stb. csatákban és azon év szeptemberében mint főhadnagy beosztatott a 42. honvéd zászlóaljba. Decemberben százados lett és részt vett a budaméri, szikszói, kassai és tarcal-keresztúri ütközetekben.

1849-ben a táborkarhoz tétetett át és részint mint dandár vezérkari tiszt, részint mint vezérkari főnök-helyettes működött;

ezen utóbbi minőségben Klapka oldala mellett a kápolnai, eger-farmosi, tápió-bicskei, isaszegi, váci, nagy-sarlói és ó-szőnyi ütközetekben vett részt. — Május 31-én őrnagygyá neveztetett ki s egyszersmind a komáromi vár- és hadsereg főparancsnokához táborkari főnöknek. E minőségben részt vett a peredi, puszta-aszódi, győri és komáromi jul. 2. és 11. csatákban. Az aug. 3-ki kirohanás alkalmával szerzett érdemeiért aug. 9-én alezredessé neveztetett ki s a 3-adrendű érdemjellel díszíttetett fel. Ezen érdemét Bátori Sulcz Bódog emlékiratában igy találom följegyezve: «Minthogy azonban a hadmozgalom terve a lángeszű Szillányi alezredes agyának szüleménye, általa dolgoztatván ki, övé tehát a dicsőség oroszlánrésze.»

Az átadási alkudozásokban tettleges részt vett és az osztrák táborkari főnökkel együtt a fegyverszüneti-, nemkülönben az átadási feltételeket szerkesztette.

A capitulátió után szülőföldére tért és visszavonultan élt, mígnem 1861-ben rövid ideig Temesmegye szolgabirája volt. 1870. márc. 5-én ő felsége által alezredessé s a 6-ik honvéd zászlóalj parancsnokává neveztetett ki.

Érdekes tudni, hogy eredeti szerb családból származván, minden körülmények közt hű maradt szeretett hazájához és hogy a bánsági előkelő szerb családokból ő azon kevesek közül való, kik a magyar szabadságharcban részt vettek. Családi nevét később ismét fölvette és *Szilányi-Sztojkovics*-nak irta magát. Meghalt 1871-ben Szatmárt.

Midőn már fegyverrel nem szolgálhatta hazáját, tollat fogott és megírta memoire alakban a komáromi napokat Klapka alatt, a közvetlenség hatásával élénken és beható ismerettel. A könyv 1851-ben Lipcsében jelent meg és címe: «*Komorn im Jahre* 1849 mit besonderem Hinblick auf die Operationen der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag.» Munkámnál Szillányi könyvének igen jó hasznát vettem. Életrajza s arcképe sehol sem jelent meg; a föntebbi adatokat egy 1871-ben, kevéssel halála előtt irt leveléből vettem.

MACK JÓZSEF,

TÜZÉREZREDES.

Élet- és jellemrajzát elég bőven közöltem jelen munkámban, most némi kétségek eloszlatása végett csatolok még ahhoz egyetmást. Mack születési helye Buda, tehát ő születésére nézve is magyar volt. Neje Peter Alojzia, kivel Komáromban egybekelt, de nem követte férjét külföldre, szintén Budán született 1820-ban és ő volt az első, ki a honvédalapból segélyben részesült 1867-ben; jelenleg is él Budapesten. Igy tehát Horváth Mihály mégis hibásan állította a nőt bécsi származásúnak.

Mack 1849. jan. 28-án neveztetett ki alezredessé, április elején fogságba került, de az ellenében fölhozott gyanusítások nem bizonyulván be alaposoknak, aug. 23-kán szabadon bocsáttatott. Ő a várban maradt és részt vett a Klapka elleni összeesküvésben. A capitulatió után Erdélyben akart összeesküvést szőni s az országot föllázítani, de elfogatott, majd kiszabadulván 1851-ben Kiutahiában Kossuthtól «Felhatalmazást» nyer, melylyel ismét Erdélybe jött, de csak nehány emberre hozott szerencsétlenséget. A May-Mack-féle összeesküvésnek mi csak a végkatastropháját ismerjük. Meghalt North-Carolinában Észak-Amerikában 1868. augusztus 27-én. Miután az elveszett Mack-féle emlékiratokat aligha olvashatjuk, álljon itt legalább annak legnevezetesebb okirata, mely már úgy is a történeté. Eredetije New-Yorkban van, én annak fotografiájáról közlöm az egészet szóhíven.

«Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!

Felhatalmazás.

Megszabadítás után sóvárgó Nemzetem bizalmából tisztemhez tartozó kormányzói kötelességem szerint tekintetbe vévén azt, hogy Hazánk szabadságának s függetlenségének vissza szerzése végett a nemzeti erőknek rendelkezése szükséges; és tekintetbe vévén azt is, hogy a solidáris Európai szabadságharc előkészületei immár annyira értek, miszerint e mozgalmak egyetemes összevágásánál fogva Hazánk jövendőjének kockáztatása nélkül, a nemzeti erők rendelkezésének s számba vett, harc-kész állapotba tételének tovább halasztatni nem lehet:

Ezennel *Makk Jósef* magyar honvédtüzér *Ezredest* mindazoknak intézésére, rendezésére s eszközlésbe vételére, szóval mindazon előkészületekre megbízom és felhatalmazom, melyek szükségesek és hasznosak a végett, hogy hazatérhetésem közelgő idején mindent akkép rendezve s előkészítve találjak, miszerint a Haza megszabadítása végetti általános nemzeti felkelést azonnal megindíthassam, s Isten, nemzetem s szövetséges népek segedelmével biztos győzelemre vezérelhessem.

Melly felhatalmazásom erejénél fogva tehát Makk Jósef honvédtüzér Ezredes, a magyar szabadsági hadsereg reorganisátióját az ahoz tartozók egybegyűjtését s minden harcias erőknek számba és hűségbe vételét, rendezését, tisztekkeli ellátását, s első intésemre harckészen tartását, fegyverek s mindennemű hadszer-készletek egybeszerzését: a Magyar hazát lakó népségek testvéries egyesítését, a magyar pénzjegyeknek kamatostól visszafizetendő status költsön gyanánt, nyugtatványaimra begyűjtését, s számadásos gondviseltetését, azon kívül is az előkészületi kiadások fedezhetése végett elkerülhetlenül szükséges Nemzeti pénztár előteremtését, és számadás melletti kezeltetését; szóval a Nemzetnek harckész állapotba helye-

zését, s mindazt a mi ehez és a közelgő szabadságharc sikerének előleges biztosításához tartozik, az e végett szükséges hivatalnokok alkalmazásával egyetemben, a két testvér Magyar Haza egész területén, nevemben és megbízásomból munkába veendi és intézendi es eszközöltetendi, vett és veendő utasításaim szerint: melyeknek pontos megtartásáért, a Nemzet szent ügye iránti tántorithatlan hűségért s rendeleteim iránti engedelmességért őt irányomban s általam a Nemzet irányában a legszigorúbban felelőssé is teszem.

Meghagyván, s honárulási bűn súlya alatt a Nemzet nevében parancsolván egyszersmint hogy az Erdéllyel egyesült Magyar Haza minden Polgára bár mi rendű s állapotú legyen is, Neki fent írt megbizatása körében akkint engedelmeskedjék, intéseit akkint kövesse s megbízásait azon hűséggel, pontossággal, s önfeláldozó készséggel teljesítse, mint a mely hűséggel minden hazafi a Nemzetnek, s engedelmességgel a Nemzet választotta kormányzó rendeleteinek, s megbizottjának tartozik.

A Nemzet él, és él az igazságnak Istene. Elkövetkezik a hazafias hűség elismerésének, s el egy legyilkolt Nemzet örök átkával kisérendő hűtlenség megtorlásának dija.

Azért mindenki e rendelet szerint cselekedjék; senki ellene a legszigorúbb beszámítás alatt cselekedni ne merészeljen.

Éljen a Nemzet! Szülessen újra a szabad független Magyar Haza! Le az idegen járommal!

Kelt Kiutahiában Junius 25-én 1851. esztendőben.

A magyar Nemzet nevében: *Kossuth* Lajos, kormányzó.

Kormányzó Ur rendeletéből: *Ihász*, alezredes.

Az okirat hát lapja:

«Alólírt, Kiutahiában 25. Juniusba 1851. kelt, a Magyar Álladalom kormányzó Elnöke hivatalos pecséte alatt érvényesített, és erősített felhatalmazást eredetiben, mai nap azaz szinte Junius 25-én 1851. személyes Kiutahiábani jelenlétem alkalmával, a kormányzó Elnök úr kezéből kezemhez hogy vettem ezennel bizonyítom és hogy a felhatalmazás (következtében?) mindent elkövetendek, hogy terhes vállalatomnak megfelelhessek egész terjedelmébe azt a kezembe adott eszközök megengedik, ime a mindenható élő Istenre, a Magyar Álladalomi Kormányzó Elnök ur kezében letett eskű által szentül fogadtam. A fent írt helyen, napon és időben.

Makk József, tüzér-ezredes.»

Id. Szinnyei József.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. I., II. kötet szinnyomatokkal. Ára egy-egynek füzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A «Vasárnapi Ujság» pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: «Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, úgy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.»

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek. Ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthány fölhivására, mint Kossuth-huszár hözharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849. február 12-én lett hadnagy a sorban, ágyúfedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzet kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki sem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitani elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi arcképe diszíti: Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron, Csányi Ferenc.

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta Áldor Imre. 10 képpel 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengereni angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. At angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A newyorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a müvelt külföldi London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf, Amerika. Halottak és sirkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mü érdekessége; történeti értéké et azonban még növeli az is, hogy számos, eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta Halász Károly. 80 kr.

A magyarok őselei hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kútfők után irta Lukácsy Kristóf. Ára 4 frt.

Párisból. Irta Asbóth János. Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir. Füzve 80 kr.

(Lásd folytatását a boriték 4. old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

A Helyszinrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása Utazási eredmény. Irta felsőszopori Tóth Ágoston Rafael. 2. kiadás. 2 frt

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister úr megbízásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyújtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr.

«Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szorított vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmü, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.» (Prot. egyházi és iskolai lap.)

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

«Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk n m a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.» (Alföld.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Zsilinszky Mihály által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányú törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

Államismerettan. Irta dr. Pisztóry Mór. 2. kiadás. 1 frt.

«Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett műve; hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát.» (Jogtud. közlöny.) — «Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány u abb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!» (Pesti Napló.)

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta Rómer Flóris. 2. kiadás. 1 frt 50 kr.

Árpás és a mórichidai szt. Jakabról címzett prépostság története. Irta Rómer Flóris. Fűzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll, azon férfiú neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönheti, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd mivelteini. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Rómer művei (ideértve «Archaeologiai értesitő»-jét) nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitással vidéki muzeumok berendezésére. Hampel József által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze.» Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azza l a becses is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlük közelebbi ismerettel bírna, ezek nyomán meghatározhatja azokat.» (Marmaros.)

Archaeologiai értesitő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Rómer Flóris stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy kötet 3 forint

Pallas részvénytársaság nyomdája. Budapest.